

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
της Νεκταρίας Ι. ΛΙΟΔΑΚΗ

ΘΕΜΑ

ΑΝΕΡΓΙΑ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ: Οι επιπτώσεις της στη στάση των φοιτητριών και φοιτητών απέναντι στις σπουδές τους και στην αγορά εργασίας. Το παράδειγμα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

**Ιωάννης Ε. ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Επιβλέπων.**

**Βασίλειος ΜΑΚΡΑΚΗΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Μέλος Συμβουλευτικής Επιτροπής.**

**Ζαχαρίας ΠΑΛΗΟΣ, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Μέλος Συμβουλευτικής Επιτροπής.**

Ρέθυμνο 2008

***Στους γονείς μου Γιάννη και Βαρβάρα Λιοδάκη,
στο σύζυγό μου Γιώργο Σηφάκη και στα παιδιά μας Μάνο και Βέρα.***

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	7
Κατάλογος Πινάκων και Διαγραμμάτων	8
Ευχαριστίες	12
Σκοπός και Μεθοδολογία της έρευνας	14
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	18
ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	18
1.1. Εννοιολογικές Διασαφηνίσεις – Συζήτηση των βασικών όρων	18
1.1.1. Η έννοια της εργασίας	18
1.1.2. Γυναίκες και εργασία	19
1.1.3. Η έννοια της αγοράς εργασίας	23
1.1.4. Το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης	24
1.1.5. Η έννοια της ανεργίας	27
1.1.6. Η Μακροχρόνια ανεργία, η ανεργία των νέων και ειδικότερα των νέων γυναικών	32
1.1.7. Πολιτικές αντιμετώπισης της ανεργίας	35
1.2. Σχετικές Θεωρίες	40
1.2.1. Η Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου	40
1.2.2. Η Κριτική στη Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου και το Πολιτισμικό Κεφάλαιο.....	52
1.3. Η θεωρία του Pierre Bourdieu.....	63
1.3.1. Από το οικονομικό στο πολιτισμικό και το κοινωνικό κεφάλαιο.....	63
1.3.2. Habitus: Οι έξεις.....	64
1.3.3. Κληρονόμοι: Το πολιτισμικό κεφάλαιο.....	66
1.3.4. Αναπαραγωγή: Η νομιμοποιητική λειτουργία των εκπαιδευτικών μηχανισμών	72
1.3.5. Επιλογή των Σπουδών και Προσδοκίες. Γυναίκες και Φιλολογικές Σπουδές	77
1.3.6. Το κοινωνικό κεφάλαιο	81
1.3.7. Συμπεράσματα με βάση τη θεωρία του Pierre Bourdieu	83

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	89
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ.....	89
2.1. Παρουσίαση των συνθηκών της αγοράς εργασίας: τα στατιστικά στοιχεία.....	89
2.1.1. Η ανεργία πτυχιούχων στη χώρα μας έως πριν από δύο δεκαετίες....	89
2.1.2. Η ανεργία πτυχιούχων έως πριν από μία δεκαετία	91
2.1.3. Στοιχεία για την ανεργία στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα	101
2.2. Ερευνητικά στοιχεία για την ανεργία των πτυχιούχων	106
2.2.1. Στοιχεία από τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα	107
2.2.2. Η επαγγελματική πορεία των πτυχιούχων των ελληνικών ΑΕΙ	113
2.2.3. Η επαγγελματική πορεία των πτυχιούχων του Πανεπιστημίου Κρήτης και ειδικότερα των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου	126
2.3. Συμπεράσματα	137
ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	139
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	139
3.1. Κοινωνική προέλευση, εκπαίδευση και εργασία	139
3.2. Εστίαση στους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου	144
3.3. Αξιοποίηση της θεωρίας για διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής	151
3.4. Η σύγχρονη προβληματική	153
3.5. Το Πρόβλημα - Οι υποθέσεις	155
3.6. Μεθοδολογία της έρευνας	160
3.7. Θεωρητική ερμηνεία αποτελεσμάτων: τα αποτελέσματα της έρευνας στο πλαίσιο της σύγχρονης θεωρητικής ανάλυσης	163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	166
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	166
4.1. Εισαγωγή στη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας	166
4.1.1. Κύρια ερευνητικά παραδείγματα	168
4.1.2. Ο σύγχρονος προβληματισμός σχετικά με τα είδη έρευνας: η ποσοτική, η ποιοτική και ο συνδυασμός τους	175
4.2.1. Η ερευνητική διαδικασία	181
4.2.2. Σύνταξη και πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου	186

4.2.3. Παρουσίαση του ερωτηματολογίου	187
4.3. Διάθεση ερωτηματολογίου: τεχνική, αλλά ουσιαστική διαδικασία. Δυσκολίες και προβλήματα στο πεδίο.....	192
4.4. Πορεία Ερευνητικής Διαδικασίας	199
4.5. Εισαγωγή στην τεχνική του ερωτηματολογίου	202
4.6.1. Ηθική και Δεοντολογία διεξαγωγής έρευνας	207
4.6.2. Κίνδυνοι κατά τη διεξαγωγή έρευνας	209
4.7.1. Η έρευνα με ερωτηματολόγιο	211
4.7.2. Είδη ερωτήσεων	213
4.7.2.1. Κλειστές ερωτήσεις	213
4.7.2.2. Ανοικτές ερωτήσεις	214
4.7.2.3. Η μέση οδός: ημι-ανοικτές ή ημι-κλειστές ερωτήσεις	215
4.7.2.4. Ερωτήσεις προς αποφυγή	216
4.7.3.1. Τρόποι συμπλήρωσης ενός ερωτηματολογίου	217
4.7.3.2. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των απευθείας συμπληρούμενων ερωτηματολογίων.....	219
4.7.4. Τα στάδια της έρευνας με ερωτηματολόγιο.....	221
4.7.4.1. Προσδιορισμός του αντικειμένου της έρευνας	222
4.7.4.2. Εξασφάλιση των υλικών μέσων της έρευνας	223
4.7.4.3. Οργάνωση του χρόνου και των δραστηριοτήτων της έρευνας πεδίου	224
4.7.4.4. Προηγούμενες έρευνες και Υποθέσεις εργασίας	225
4.7.4.5. Πληθυσμός και δείγμα	227
4.7.4.6. Σημεία που χρήζουν προσοχής	228
4.7.4.7. Δοκιμή του σχεδίου του ερωτηματολογίου και σύνταξη του οριστικού ερωτηματολογίου	230
4.7.4.8. Κωδικοποίηση του ερωτηματολογίου	231
4.7.4.9. Ανίχνευση των ερωτηματολογίων, ανάλυση των αποτελεσμάτων και σύνταξη της έκθεσης της έρευνας	235
4.8.1. Ερωτηματολόγιο και διερεύνηση στάσεων	237
4.8.2. Προβλήματα και δυσκολίες των κλιμάκων	240

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	242
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	242
5.1.1. Τα πρώτα περιγραφικά στοιχεία: εξαγωγή συχνοτήτων ("Frequencies")	242
5.1.2. Σύνοψη των γενικών αποτελεσμάτων, διαπιστώσεις, συμπεράσματα	264
5.2.1. Ανάλυση των δεδομένων ανά φύλο: Crosstabs	269
5.2.2. Σύνοψη των αποτελεσμάτων της ανά φύλο ανάλυσης, διαπιστώσεις, συμπεράσματα.....	292
5.3.1. Ανάλυση των δεδομένων ανά τμήμα με τη διαδικασία Crosstabs.....	296
5.3.2. Σύνοψη των αποτελεσμάτων της ανά τμήμα ανάλυσης, διαπιστώσεις, συμπεράσματα	322
5.4. Σύνοψη συμπερασμάτων, θέματα για μελλοντική διερεύνηση	328
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ	335
ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ	335
6.1. Ανασκόπηση και ερμηνεία των συμπερασμάτων υπό το πρίσμα της θεωρίας του Πολιτισμικού Κεφαλαίου.....	335
6.2. Εγκατάλειψη των σπουδών	343
6.3. Προσδοκίες, επιλογή των σπουδών και συνέπειες για τη σταδιοδρομία: Η ελληνική πραγματικότητα	352
6.4. Θέματα προς περαιτέρω διερεύνηση	358
6.5. Διαπιστώσεις και προτάσεις για τη διαμόρφωση πολιτικής	361
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	367
Πίνακες Τρίτου Κεφαλαίου	368
Κωδικοποίηση των Επαγγελμάτων	378
Ερωτηματολόγιο Τελειόφοιτων Πανεπιστημίου Κρήτης	379
Διαγράμματα και Πίνακες Στατιστικής Ανάλυσης	387
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	395

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΙ	Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΑΜΕΑ	Άτομα ΜΕ Αναπηρία
ΓΔ	Γραφείο Διασύνδεσης
ΔΕΠ	Διδακτικό και Ερευνητικό Προσωπικό
ΔΠΘ	Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΙΕ	Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
ΕΠΑ	Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης
ΕΠΕΑΕΚ	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ILO	International Labour Organization
ΙΝΕ	Ινστιτούτο Εργασίας (της ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ)
ΜΔΕ	Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης
ΝΠΔΔ	Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου
ΟΑΕΔ	Οργανισμός Ανάπτυξης Εργατικού Δυναμικού
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΑΕΠ ΑΕ	Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική - Πληροφορική Α.Ε.
ΠΚ	Πανεπιστήμιο Κρήτης
ΠΤΔΕ	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
ΠΤΠΕ	Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
ΤΕΙ	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΦΚΣ	(Τμήμα) Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

A. Πίνακες και Διαγράμματα Πέμπτου Κεφαλαίου

Πίνακας 1: Το δείγμα ανά φύλο	243
Πίνακας 2: Εξάμηνο σπουδών	243
Διάγραμμα 1: Το δείγμα ανά φύλο	244
Πίνακας 3: Περιοχή Καταγωγής	244
Πίνακας 4: Εκπαίδευση Πατέρα	244
Πίνακας 5: Εκπαίδευση Μητέρας	245
Διάγραμμα 2: Το Ετήσιο Οικογενειακό Εισόδημα που δήλωσαν οι τελειόφοιτοι	246
Πίνακας 6: Θέση Επιστημονικού Αντικειμένου στη σειρά επιλογών	247
Πίνακας 7: Το Επιστημονικό σας Αντικείμενο, κέρδισε το ενδιαφέρον σας όταν το γνωρίσατε καλύτερα;.....	247
Πίνακας 8: Βαθμός πτυχίου που αναμένετε	247
Πίνακας 9: Επαγγελματικές προοπτικές	248
Πίνακας 10: Λόγος παράτασης των σπουδών	249
Πίνακας 11: Λόγος ανυπομονησίας για το πτυχίο	250
Πίνακας 12: Προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά ...	251
Πίνακας 13: Ποιο προσόν χρησιμεύει περισσότερο στην εξεύρεση εργασίας	252
Πίνακας 14: Τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία	253
Διάγραμμα 3: Θα βρείτε εργασία στο αντικείμενό σας;	254
Διάγραμμα 4: Πώς βλέπουν οι τελειόφοιτοι το επαγγελματικό τους μέλλον	255
Πίνακας 15: Πώς νομίζετε ότι θα έχετε εξελιχθεί επαγγελματικά σε 5 χρόνια;	256
Διάγραμμα 5: Διαθεσιμότητα των τελειόφοιτων για ετεροαπασχόληση	256
Διάγραμμα 6: Διαθεσιμότητα των τελειόφοιτων για μερική απασχόληση ...	257
Πίνακας 16: Τι θα κάνετε όταν αποφοιτήσετε;	259
Πίνακας 17: Αν σκοπεύετε να κάνετε μεταπτυχιακές σπουδές, για ποιο λόγο;	259
Πίνακας 18: Τι θα κάνετε για εξεύρεση εργασίας;	259
Πίνακας 19: Βαθμός παραίτησης από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας	261

Πίνακας 20: Τρόπος αναζήτησης εργασίας	262
Πίνακας 21: Ποιος είναι ο κυριότερος περιορισμός για να βρείτε εργασία;.....	263
Πίνακας 22: Φύλο και εξάμηνο σπουδών	270
Πίνακας 23: Φύλο και περιοχή καταγωγής	270
Διάγραμμα 7: Η εκπαίδευση του πατέρα των ανδρών του δείγματος.....	272
Διάγραμμα 8: Η εκπαίδευση του πατέρα των γυναικών του δείγματος.....	272
Πίνακας 24: Φύλο και ετήσιο οικογενειακό εισόδημα	274
Πίνακας 25: Φύλο και επαγγελματικές προοπτικές	276
Πίνακας 26: Φύλο και Θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σας σε 8 εξάμηνα;	277
Διάγραμμα 9: Ανυπομονησία για τη λήψη του πτυχίου ανά φύλο	278
Διάγραμμα 10: Λόγοι ανυπομονησίας για τη λήψη του πτυχίου ανά φύλο...279	
Διάγραμμα 11: Προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά.....	279
Πίνακας 27: Φύλο και Προσόν που χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας.....	281
Διάγραμμα 12: Χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας ανά φύλο	282
Διάγραμμα 13: Τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία	282
Διάγραμμα 14: Φύλο και Θα βρείτε εργασία στο αντικείμενό σας;	283
Διάγραμμα 15: Πώς βλέπουν τα δύο φύλα το επαγγελματικό τους μέλλον	283
Πίνακας 28: Φύλο και μερική απασχόληση	285
Πίνακας 29: Φύλο και λόγοι για μεταπτυχιακές σπουδές	286
Διάγραμμα 16: Τι θα κάνουν οι τελειόφοιτοι μετά τη λήψη του πτυχίου για εξεύρεση εργασίας.....	288
Διάγραμμα 17: Αναζήτηση εργασίας μετά την αποφοίτηση ανάλογα με το φύλο.....	289
Διάγραμμα 18: Συμμετοχή σε φοιτητική συνέλευση ανά φύλο	291

Πίνακας 30: Τμήμα φοίτησης και εξάμηνο σπουδών	297
Πίνακας 31: Τμήμα φοίτησης και περιοχή καταγωγής	299
Πίνακας 32: Θέση επιστημονικού αντικείμενου στη σειρά επιλογών ανάλογα με το τμήμα	302
Πίνακας 33: Το επιστημονικό τους αντικείμενο κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα; Οι απαντήσεις ανά τμήμα	304
Πίνακας 34: Τμήμα φοίτησης και ολοκλήρωση των σπουδών σε 8 εξάμηνα	309
Πίνακας 35: Τμήμα φοίτησης και ανυπομονησία για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα	310
Πίνακας 36: Τμήμα φοίτησης και προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά.....	314
Πίνακας 37: Τμήμα φοίτησης και Θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο;	317

B. Πίνακες και Διαγράμματα Παραρτήματος

B1. Πίνακες Τρίτου Κεφαλαίου

Πίνακας 1 – 1A: Μεταβολές απασχόλησης 1997 – 1998	368
Πίνακας 1 – 1B: Απασχολούμενοι 1998	368
Πίνακας 2: Κατανομή Μερικώς Απασχολούμενων κατά επίπεδο εκπαίδευσης και λόγοι μερικής απασχόλησης 1997	369
Πίνακας 3 – 3A: Κατανομή των ανέργων ανά επίπεδο εκπαίδευσης και διάρκεια ανεργίας (σύνολο)	370
Πίνακας 3 – 3B: Κατανομή των ανέργων ανά επίπεδο εκπαίδευσης και διάρκεια ανεργίας (άνδρες)	371
Πίνακας 3 – 3Γ: Κατανομή των ανέργων ανά επίπεδο εκπαίδευσης και διάρκεια ανεργίας (γυναίκες)	372
Πίνακας 4 – 4A: Κατανομή του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης (σύνολο)	373
Πίνακας 4 – 4B: Κατανομή του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης (άνδρες)	374
Πίνακας 4 – 4Γ: Κατανομή του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης (γυναίκες)	375

Πίνακας 5: Ήταν το αντικείμενο το οποίο σπουδάζετε μία από τις τρεις πρώτες επιλογές σας; 5A: Σύνολο των απαντήσεων	376
Πίνακας 5 – 5B: Σχολές Ηρακλείου – Ρεθύμνου	376
Πίνακας 5 – 5Γ: Απαντήσεις ανά Σχολή	376
Πίνακας 6 – 6A: Ανεργία ανά επίπεδο εκπαίδευσης	377
Πίνακας 6 – 6B: Ανεργία ανά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο	377

B2. Κωδικοποίηση των Επαγγελματών

Πίνακας 7: Κωδικοποίηση των Επαγγελματών	378
--	-----

B3. Διαγράμματα και Πίνακες Στατιστικής Ανάλυσης (Πέμπτο Κεφάλαιο)

Διάγραμμα 1: Διαθεσιμότητα για ετεροαπασχόληση ανά φύλο	387
Διάγραμμα 2: Ενημέρωση για τις δυνατότητες απασχόλησης ανά φύλο	387
Διάγραμμα 3: Οι απόψεις για τη δυνατότητα δράσης των πολιτών ανά φύλο	388
Διάγραμμα 4: Συμμετοχή σε συλλαλητήριο ανά φύλο	388
Πίνακας 8: Οι λόγοι ανυπομονησίας για το πτυχίο ανά τμήμα	389
Πίνακας 9: Επιλογή μαθημάτων που προετοιμάζουν για την εργασία, ανά τμήμα	390
Πίνακας 10: Λόγοι επιλογής μαθημάτων προετοιμασίας για την εργασία ανά τμήμα	391
Πίνακας 11: Διαθεσιμότητα για μερική απασχόληση ανά τμήμα	392
Πίνακας 12: Οι τελειόφοιτοι που έχουν απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης ανά τμήμα	393
Πίνακας 13: Η αναζήτηση εργασίας μετά την αποφοίτηση ανά τμήμα	394

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση μιας διδακτορικής διατριβής διαρκεί για μεγάλο διάστημα και είναι ωφέλιμο η ερευνήτρια να διακατέχεται από αυξημένο ενδιαφέρον για το ερευνούμενο θέμα. Είχαμε την τύχη να διατηρηθεί αμείωτο το ενδιαφέρον μας σε όλη τη διάρκεια της αναμέτρησης με το θέμα της διατριβής και η εργασία πάνω σε αυτό ήταν πάντα ιδιαίτερα ευχάριστη. Αφορμή για να καταπιαστούμε με την ανεργία πτυχιούχων αποτέλεσε αρχικά η προσωπική μας περιπλάνηση μέχρι την εξεύρεση εργασίας. Στη συνέχεια, λόγω της απασχόλησής μας στην οργάνωση και λειτουργία του Γραφείου Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, βρισκόμαστε σε καθημερινή επαφή με τις φοιτήτριες, τους φοιτητές και τις/τους αποφοίτους του, βιώνοντας από κοντά τις αγωνίες και τους προβληματισμούς τους για την επαγγελματική τους πορεία και καταβάλλοντας μακρόχρονη προσπάθεια να τους βοηθήσουμε στη μετάβασή τους από το πανεπιστήμιο στην αγορά εργασίας. Έτσι, δε θα μπορούσαμε να πούμε αν το συγκεκριμένο θέμα το επιλέξαμε ή μας επέλεξε. Το ενδιαφέρον μας για την εργασία και την ανεργία των πτυχιούχων ήταν τόσο μεγάλο ώστε καθιστούσε αυτονόητη και την ερευνητική ενασχόλησή μας με το συγκεκριμένο θέμα. Με την πάροδο του χρόνου και την πρόοδο της εργασίας, ο αρχικός ενθουσιασμός και ο ζήλος για τη μελέτη του συγκεκριμένου θέματος μετεξελίχθηκε σε αγωνία και ανυπομονησία για τις απαντήσεις που θα λαμβάναμε στα ερευνητικά ερωτήματα. Η πορεία εκπόνησης της διατριβής δεν ήταν ομαλή, όπως και κάθε ανάλογου εγχειρήματος. Η αγάπη μας όμως για την έρευνα και το ενδιαφέρον μας για το θέμα της διατριβής, μαζί με τη στήριξη της οικογένειας και του επόπτη μας, μας ωθούσε να επιμένουμε και να συνεχίζουμε.

Το παρόν κείμενο είναι το αποτέλεσμα της αναμέτρησής μου με το ερευνούμενο θέμα και την ευθύνη για την ποιότητα του αποτελέσματος φέρω η ίδια αποκλειστικά. Παρόλα αυτά, μια σειρά ανθρώπων συνέβαλε στην προσπάθειά μου να παραχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Πρώτιστα, ο επόπτης μου, Καθηγητής κος Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης, ο οποίος σε όλη την πορεία εκπόνησης της διατριβής ήταν παρών, δάσκαλος και αρωγός μου, πάντοτε με φιλική προσέγγιση. Τον ευχαριστώ αρχικά για το ότι πίστεψε σε

μένα και στο αντικείμενο αυτής της διατριβής και μου έδωσε την ευκαιρία να εργαστώ μαζί του. Στη συνέχεια, η συμβολή του σε αυτό το πόνημα ήταν καθοριστική σε όλη την πορεία και στις διάφορες φάσεις του. Μάλιστα, πέρα από την επιστημονική εποπτεία, η στήριξή του ήταν καθοριστική και σε διαδικαστικά και διοικητικά θέματα. Για την όλη παρουσία και συμβολή του, τον ευχαριστώ θερμά!

Τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής μου συνέβαλαν επίσης από την πλευρά τους κατά την εκπόνηση της διατριβής αυτής. Ευχαριστώ τον Καθηγητή κο Βασίλειο Μακράκη, για τις χρήσιμες και καίριες παρατηρήσεις και υποδείξεις του, αλλά και για τη διάθεσή του να με συνδράμει. Ευχαριστώ επίσης τον Επ. Καθηγητή κο Ζαχαρία Παληό, για τις συμβουλές, την προθυμία του και τη φιλική του διάθεση για συζήτηση και προβληματισμό.

Χωρίς την καθημερινή πρακτική βοήθεια του συζύγου και της μητέρας μου η εκπόνηση της διατριβής αυτής θα ήταν αδύνατη, την ολοκλήρωση της οποίας τους οφείλω. Ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου που με στήριξαν με κάθε τρόπο και με συντρόφεψαν σε όλη την πορεία μου, το σύζυγό μου για την αμέριστη ενίσχυση, στήριξη και την καθολική βοήθειά του και τα παιδιά μου για την ανοχή τους. Ευχαριστώ επίσης θερμά τον αδελφό μου Επ. Καθηγητή Νίκο Λιοδάκη για τις συμβουλές του, τις συζητήσεις μας και τη γενικότερη συμβολή του στην εκπόνηση της διατριβής αυτής.

Ευχαριστώ τον Καθηγητή Γιώργο Κ. Λιοδάκη για την έμπνευση που μου προσέφερε με το παράδειγμά του, από την εφηβική μου ακόμα ηλικία.

Ευχαριστώ τις φοιτήτριες, τους φοιτητές, τους διδάσκοντες, τις διδάσκουσες και το προσωπικό των γραμματειών των τμημάτων του ΠΚ για τη συμβολή τους στην πραγματοποίηση της έρευνας πεδίου.

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει τις πιθανές επιπτώσεις της ανεργίας των πτυχιούχων στη στάση των φοιτητριών / φοιτητών απέναντι στις σπουδές τους και στην αγορά εργασίας. Επικεντρωνόμαστε στους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου και εστιάζουμε στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Εξετάζουμε λοιπόν τους τελειόφοιτους των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, οι οποίοι αποτελούν τον πληθυσμό της έρευνας. Η εργασία αυτή αρχίζει με τη μελέτη των στατιστικών και ερευνητικών στοιχείων για την ανεργία των πτυχιούχων στην Ελλάδα (και σε σύγκριση με την Ευρωπαϊκή Ένωση) και συνεχίζει με τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων από το Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Με την έννοια αυτή, η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, το θεωρητικό, παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και οι βασικές θεωρίες που σχετίζονται με το ερευνοούμενο θέμα. Παρατίθενται τα σχετικά στατιστικά και ερευνητικά στοιχεία, αποτυπώνεται και καταγράφεται η παρούσα κατάσταση στην αγορά εργασίας. Αναδεικνύεται το πρόβλημα και διατυπώνονται οι ερευνητικές υποθέσεις. Εν συνεχεία, στο δεύτερο μέρος, το εμπειρικό, παρουσιάζεται η έρευνα πεδίου στους τελειόφοιτους των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Τέλος, με βάση τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας επιχειρείται αναδιατύπωση της θεωρίας, επανασύνδεση του προβλήματος με τη θεωρία και εκ νέου θεωρητική θεώρηση του όλου θέματος. Από τα παραπάνω καθίσταται προφανές ότι η διερεύνηση του προβλήματος επιτυγχάνεται με τη συνεργασία δύο μεθοδολογικών παραδειγμάτων, του ιστορικού – ερμηνευτικού (με τη μελέτη στατιστικών στοιχείων και ερευνητικών δεδομένων για την ανεργία) και του εμπειρικού – αναλυτικού (με τη διεξαγωγή της έρευνας πεδίου στο δείγμα των τελειόφοιτων του Πανεπιστημίου Κρήτης).

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, γίνεται συζήτηση των βασικών όρων και εννοιών της εργασίας, της ανεργίας, της αγοράς εργασίας, της εργασίας των γυναικών, της μερικής απασχόλησης, της μακροχρόνιας ανεργίας και της ανεργίας των νέων. Αναφέρονται οι διάφορες πολιτικές

αντιμετώπισης της ανεργίας. Στο θεωρητικό πλαίσιο, παρουσιάζεται η Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου, η οποία είχε ως θετική συνέπεια τη διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Διατυπώνεται η κριτική μας σε αυτή τη θεωρία και αντιπροτείνεται η έννοια του Πολιτισμικού Κεφαλαίου του Pierre Bourdieu. Τέλος, αναλύεται το γενικότερο ερμηνευτικό πλαίσιο της Θεωρίας του Pierre Bourdieu συμπεριλαμβανομένων των εννοιών του Πολιτισμικού και Κοινωνικού κεφαλαίου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι συνθήκες της αγοράς εργασίας στη χώρα μας και αποτυπώνεται το τοπίο της ανεργίας των πτυχιούχων όπως ήταν πριν από δύο δεκαετίες, πριν από λίγα χρόνια και όπως είναι σήμερα. Γίνεται αναφορά σε στοιχεία για την ανεργία στην Ελλάδα σε σύγκριση με την Ευρωπαϊκή Ένωση και παραθέτουμε μια σειρά από ερευνητικά στοιχεία για την ανεργία των πτυχιούχων στη χώρα μας. Αναφερόμαστε σε έρευνες που έχουν καταγράψει την υπάρχουσα κατάσταση για τους πτυχιούχους στην αγορά εργασίας. Παρατίθενται έρευνες διάφορων πανεπιστημίων, οι οποίες αφορούν διαφορετικά επιστημονικά αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των Επιστημών του Ανθρώπου. Στη συνέχεια εστιάζουμε σε έρευνες καταγραφής της επαγγελματικής πορείας των πτυχιούχων του Πανεπιστημίου Κρήτης και αναφερόμαστε ειδικότερα στους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου. Με αυτά τα στοιχεία ολοκληρώνεται το πρώτο μέρος της εργασίας, το θεωρητικό.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με το οποίο ξεκινά το δεύτερο μέρος της εργασίας, το εμπειρικό, εστιάζουμε στους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου που αποτελούν το αντικείμενο της έρευνας. Γίνεται μνεία στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική θεωρία επηρέασε τη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής και στη σύγχρονη προβληματική για το ρόλο του πανεπιστημίου και τη σχέση του με την αγορά εργασίας. Παρουσιάζεται το πρόβλημα και τα ερευνητικά ερωτήματα, οι υποθέσεις εργασίας, η μεθοδολογία της έρευνας και το θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας των αποτελεσμάτων της.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εμπειρική έρευνα. Περιγράφεται η μεθοδολογία διεξαγωγής της έρευνας, παρατίθενται τα κύρια ερευνητικά

παραδείγματα και η σύγχρονη προβληματική γύρω από το διαχωρισμό των διαφορετικών ειδών έρευνας ή τον πιθανό συνδυασμό τους. Αποτυπώνεται η πορεία της ερευνητικής διαδικασίας, η έρευνα πεδίου και η ερευνητική τεχνική, δηλαδή το ερωτηματολόγιο και το περιεχόμενό του. Στη συνέχεια παρουσιάζονται εκτενέστερα οι ιδιαιτερότητες της τεχνικής του ερωτηματολογίου, σε συνάρτηση και με την ερευνητική διαδικασία. Γίνεται μνεία στην ηθική και δεοντολογία και στους κινδύνους κατά τη διεξαγωγή έρευνας. Περιγράφεται η πορεία διεξαγωγής της έρευνας με ερωτηματολόγιο, οι τρόποι συμπλήρωσής του και τα διάφορα στάδια της έρευνας έως τη σύνταξη της ερευνητικής έκθεσης. Τέλος, γίνεται αναφορά στον τρόπο διερεύνησης στάσεων μέσω ερωτηματολογίου.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων. Με τη βοήθεια πινάκων και διαγραμμάτων παρουσιάζονται τα πρώτα περιγραφικά στοιχεία, η εξαγωγή των συχνοτήτων (“frequencies”) και εξάγονται τα πρώτα συμπεράσματα. Στη συνέχεια, σύμφωνα με τις υποθέσεις της έρευνας, γίνεται ανάλυση των δεδομένων ανά φύλο με τη χρήση διμεταβλητών πινάκων (“crosstabulation”) και συνοψίζονται τα αντίστοιχα συμπεράσματα. Με τη χρήση της ίδιας διαδικασίας (“crosstabulation”) παρουσιάζεται η ανάλυση των δεδομένων ανά τμήμα για τα εννέα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου που εξετάζονται και καταγράφονται οι διαφορές στις στάσεις των τελειοφοίτων ανάλογα με το τμήμα φοίτησής τους. Τέλος, παρουσιάζονται τα τελικά συμπεράσματα από την ανάλυση των δεδομένων και τα θέματα που αναδείχτηκε ότι απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση στο μέλλον.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, το έκτο, γίνεται ανασκόπηση και ερμηνεία των συμπερασμάτων. Τα ερμηνευτικά εργαλεία, τα οποία χρησιμοποιούνται ως κατάλληλα για την εξήγηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, είναι οι έννοιες του πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου και γενικότερα η θεωρία του Pierre Bourdieu. Αναλύεται το φαινόμενο της εγκατάλειψης των σπουδών από πλευράς των φοιτητών/-τριών και η διαδικασία της διαμόρφωσης των προσδοκιών, της επιλογής των σπουδών και των συνεπειών για τη σταδιοδρομία ανάλογα με την κοινωνική προέλευση και το φύλο του ατόμου.

Πέρα από τα θέματα που θεωρείται σκόπιμο να διερευνηθούν περαιτέρω, με βάση τα συμπεράσματα της εργασίας γίνονται προτάσεις και για τη διαμόρφωση σχετικής πολιτικής.

Στο Παράρτημα της εργασίας παρατίθενται μεταξύ άλλων πίνακες με στατιστικά στοιχεία για την ανεργία, τα οποία αντλήθηκαν κυρίως από τις έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ, το ερωτηματολόγιο της έρευνας, η κωδικοποίηση επαγγελμάτων που χρησιμοποιήθηκε και πρόσθετα διαγράμματα και πίνακες από τη στατιστική ανάλυση, πέραν όσων συμπεριλήφθηκαν στο κεφάλαιο της παρουσίασης των αποτελεσμάτων της στατιστικής ανάλυσης.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΤΟ ΘΕΩΡΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. Εννοιολογικές διασαφηνίσεις – Συζήτηση των βασικών όρων

1.1.1. Η έννοια της εργασίας

Η παρούσα διατριβή αποπειράται να εξετάσει τη στάση των πτυχιούχων των Επιστημών Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης ως προς τις δυσμενείς για αυτούς συνθήκες της αγοράς εργασίας και ειδικότερα την ανεργία που χαρακτηρίζει τα επιστημονικά τους πεδία. Ας ασχοληθούμε όμως αρχικά με κάποιες απαραίτητες εννοιολογικές διασαφηνίσεις. Ο όρος “ανεργία” προέρχεται ετυμολογικά από το στερητικό “α” και τον όρο “εργασία”. Πριν επιχειρήσουμε, λοιπόν, να ορίσουμε την ανεργία, ας εξετάσουμε την έννοια της εργασίας.

Κατά τον Τσαούση, **εργασία** (“work / labour”) είναι η ενέργεια που αποτελεί το μέσον για την επέλευση συγκεκριμένου αποτελέσματος (εκτέλεση έργου, παραγωγή προϊόντος, προσφορά υπηρεσίας κ.ά.) που προσφέρεται με αντάλλαγμα, δηλαδή αμοιβή (Τσαούσης 1989, σ.93). Άλλοι τρόποι να ορίσουμε την εργασία είναι: Α) Σε αντιδιαστολή προς το παιχνίδι, ως ενέργεια που συνδέεται άμεσα με την παραγωγή συγκεκριμένου αποτελέσματος, για την επέλευση του οποίου και αναλαμβάνεται (Τσαούσης 1989, σ.92). Από την εργασία υπό αυτή την έννοια βέβαια, απουσιάζει η διάσταση της αμοιβής. Β) Ως ένας από τους τρεις συντελεστές της παραγωγής. Οι άλλοι δύο είναι το έδαφος και το κεφάλαιο (Τσαούσης 1989, σ.93). Στην παρούσα εργασία θα καταπιαστούμε με τη διάσταση της εργασίας ως αμειβόμενη απασχόληση.

Εργασία προσφέρει το εργατικό δυναμικό μιας χώρας. Το **εργατικό δυναμικό** αποτελεί το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας. Τουτέστιν, το σύνολο των εργαζομένων, των νέων που αναζητούν εργασία για πρώτη φορά και όσων δεν εργάζονται αλλά προσφέρονται για εργασία (των ανέργων δηλαδή) (Τσαούσης 1989, σ.93). Το εργατικό δυναμικό έχει εργατική δύναμη. Η εργατική δύναμη είναι η δύναμη ή ικανότητα παραγωγής (προϊόντος, έργου, υπηρεσίας) που προσφέρεται με χρηματικό αντάλλαγμα. Το κομμάτι του εργατικού δυναμικού που δε διαθέτει άλλο τρόπο συντήρησης

από την πώληση της εργατικής του δύναμης (την προσφορά της δηλ. σαν εμπόρευμα με χρηματικό αντάλλαγμα) είναι οι προλετάριοι (Τσαούσης 1989, σ.93).

1.1.2. Γυναίκες και εργασία

Στις δυτικές βιομηχανοποιημένες οικονομίες συντελέστηκε μια σημαντική αλλαγή στην αγορά εργασίας τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, καθώς οι αριθμοί των γυναικών που αναζητούσαν αμειβόμενη εργασία αυξάνονταν σταδιακά. Επειδή η μαζική είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας ενοχοποιείται συχνά ως ένας από τους παράγοντες που επέφεραν την αύξηση της ανεργίας, ας εξετάσουμε αυτό το φαινόμενο αναλυτικότερα. Στις ΗΠΑ, το 1963, περίπου το 38% των γυναικών ηλικίας άνω των 16 ετών εργάζονταν και το 1983 το ποσοστό αυτό ανέβηκε στο 53%. Στο Ηνωμένο Βασίλειο το 37% ήταν εργαζόμενες το 1961 και το 1984 το ποσοστό έφτασε στο 48% (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.456-457). Όμως, μεγάλο ποσοστό γυναικών εργάζεται με μερική απασχόληση, ειδικά σε χώρες όπως οι αγγλοσαξονικές όπου αυτή η μορφή εργασίας είναι από χρόνια θεσμοθετημένη και ευρέως διαδεδομένη. Στις ΗΠΑ το 1981 περίπου το 1/5 όλων των γυναικών εργάζονταν με μερική απασχόληση και στη Βρετανία το αντίστοιχο ποσοστό ήταν τα 2/5 των γυναικών (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.457).

Η μεγαλύτερη αύξηση στην εργασία από τη δεκαετία του 1950 οφείλεται στα αυξανόμενα ποσοστά έγγαμων γυναικών που επιστρέφουν στην εργασία αφού κάνουν παιδιά και επιλέγουν να μην παραμείνουν για μεγάλο διάστημα εκτός αγοράς εργασίας για οικογενειακούς λόγους. Οι γυναίκες αποτελούν περίπου το 44% του συνολικού εργατικού δυναμικού στις ΗΠΑ και το 43% στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η τυπική μορφή γυναικείας σταδιοδρομίας στη μεταπολεμική Βρετανία ήταν οι γυναίκες να εργάζονται πλήρως μέχρι να κάνουν οικογένεια, οπότε αποχωρούσαν από την αγορά εργασίας, και επέστρεφαν στην εργασία (συνήθως με μερική απασχόληση, όμως, πλέον) μετά τα τριάντα τους χρόνια. Σήμερα, εμπειρικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι οι Βρετανίδες παραμένουν για λιγότερο χρόνο εκτός αμειβόμενης εργασίας και εργάζονται για μεγαλύτερο διάστημα στη διάρκεια της ζωής τους.

Αντίστοιχα δεδομένα από τις ΗΠΑ φανερώνουν το ίδιο πρότυπο περισσότερο εκτεταμένης συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.457).

Οι λόγοι της αλλαγής προτύπου απασχόλησης διαχωρίζονται σε σχετιζόμενους με την προσφορά και με τη ζήτηση. Μεταξύ των παραγόντων που οδήγησαν σε μεγαλύτερη ζήτηση για γυναίκες εργαζόμενους περιλαμβάνονται: α) η ανάπτυξη μη χειρωνακτικών θέσεων εργασίας ρουτίνας και υπηρεσιών στις οποίες οι γυναίκες εργάζονταν παραδοσιακά, β) το ενδιαφέρον των εργοδοτών για υπαλλήλους μερικής απασχόλησης ώστε να ανταποκριθούν σε διακυμάνσεις της εργασίας, γ) το γεγονός ότι οι υπάλληλοι μερικής απασχόλησης συχνά δεν προστατεύονται επαρκώς από την εργασιακή νομοθεσία και τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας που διαπραγματεύονται τα συνδικάτα και ως εκ τούτου η πρόσληψή τους είναι οικονομικότερη και η απόλυσή τους ευκολότερη και δ) η έλλειψη εργατικού δυναμικού τη δεκαετία του 1960 και στις αρχές του 1970 όταν η προσφορά ανδρικού εργατικού δυναμικού ήταν ανεπαρκής. Μερικοί από τους παράγοντες που αύξησαν την προσφορά γυναικείας εργασίας είναι: α) το περιορισμένο μέγεθος της σύγχρονης οικογένειας που έδωσε στις γυναίκες περισσότερες ευκαιρίες να εργαστούν και για μεγαλύτερα διαστήματα, β) η αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων για τους ρόλους των γυναικών, γ) το αυξανόμενο εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών και τα αντίστοιχα προσόντα που αυτό συνεπάγεται και δ) η επιθυμία – ανάγκη να αυξηθεί το οικογενειακό εισόδημα (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.457).

Συγκριτικά με τους άντρες, οι γυναίκες στη Βρετανία και αλλού εργάζονται σε περιορισμένη γκάμα επαγγελμάτων (επαγγελματικός διαχωρισμός, “occupational segregation”), μικρός αριθμός τους κατέχει υψηλές θέσεις στην ιεραρχία (κάθετος διαχωρισμός, “vertical segregation”) και κατά μέσο όρο έχουν χαμηλότερο εισόδημα. Το 33% των εργαζόμενων γυναικών απασχολούνται σε υπαλληλικές θέσεις, το 23% στην τροφοδοσία, τους καθαρισμούς και την κομμωτική και το 13% στα επαγγέλματα υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικής πρόνοιας. Επιπλέον, οι γυναίκες υποαντιπροσωπεύονται αναλογικά σε επαγγέλματα υψηλότερου κύρους και σε

υψηλόβαθμες θέσεις ακόμα και στα γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα. Κατά μέσο όρο, οι άνδρες έχουν υψηλότερο εισόδημα από ό,τι οι γυναίκες σε όλες τις Δυτικές οικονομίες, παρόλο που οι διαφορές αμβλύνονται στις περισσότερες χώρες κατά την τελευταία εικοσαετία (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.458).

Δεν υπάρχει ομόφωνη εξήγηση του επαγγελματικού και κάθετου διαχωρισμού (“occupational and vertical segregation” βλ. παραπάνω), ή της διαφοράς αμοιβών (“differential remuneration”). Η θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου επισημαίνει τη σημασία της καλύτερης εκπαίδευσης και κατάρτισης και τη συνεχόμενη εργασιακή εμπειρία των ανδρών. Όμως, άλλοι υποδεικνύουν τις διακρίσεις μεταξύ των φύλων που εξακολουθούν να απαντώνται, ως λόγο για το ότι οι γυναίκες έχουν εισχωρήσει σε περιορισμένους εργασιακούς κλάδους, αποτυγχάνουν να φτάσουν σε υψηλόβαθμες θέσεις και τείνουν να μην αμείβονται ικανοποιητικά. Για να φωτιστούν όλες οι πλευρές του θέματος και να δοθεί μια όσο το δυνατό σφαιρική και εμπειριστατωμένη εξήγηση θα πρέπει να αποδεχτούμε ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε πολλαπλά δυσμενή θέση λόγω διακοπτόμενης εργασιακής εμπειρίας, συχνά χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, αλλά και εξαιτίας ποικίλων διακρίσεων που υφίστανται.

Αρχικά, οι διακρίσεις εντός της οικογένειας (αρκετά πιο έντονες κατά το παρελθόν) οδηγούν σε διαφορετικούς τρόπους κοινωνικοποίησης των παιδιών ούτως ώστε τα αγόρια και τα κορίτσια έχουν διαφορετικές προσδοκίες και αργότερα ανατίθενται στα κορίτσια οικιακοί ρόλοι που τα αποτρέπουν να συμμετάσχουν πλήρως στην εργασία. Στη συνέχεια, διακρίσεις απαντώνται και στην αγορά εργασίας όταν η εργοδοσία μεταχειρίζεται άνισα τις γυναίκες και τους άντρες, αλλά και στους εργασιακούς χώρους όταν οι άντρες υπάλληλοι εξακολουθούν να μεταχειρίζονται τις γυναίκες άνισα. Τα συνδικάτα και οι επαγγελματικές οργανώσεις, κυριαρχούμενα από άντρες, είναι πιθανό να ενισχύουν τη μειονεκτική θέση των γυναικών (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.458). Σχετικά με τις διαφορές στις αμοιβές ανδρών και γυναικών, υπολογίζεται ότι η κύρια αιτία είναι η έλλειψη συνεχόμενης εργασιακής εμπειρίας από πλευράς των γυναικών, αλλά οφείλονται κατά σημαντικό ποσοστό και σε παράγοντες όπως

οι διακρίσεις. Η νομοθεσία ενδέχεται να επανορθώσει τις διακρίσεις. Στη Βρετανία, ο νόμος ισότιμων αμοιβών και ο νόμος για τις διακρίσεις των φύλων που τέθηκαν σε εφαρμογή το 1975, έχουν συνδράμει στη μείωση των διαφορών στις αμοιβές ανδρών και γυναικών, παρόλο που δε φαίνεται να έχουν οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στις μορφές διαχωρισμού των δύο φύλων. Οι διατάξεις για τη μητρότητα που περιελάμβανε ο νόμος για την προστασία της εργασίας του 1975 προέβλεπαν αμοιβή μητρότητας και το δικαίωμα στις γυναίκες να επιστρέψουν σε εργασία για την οποία είχαν τα προσόντα (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.458-459).

Οι τρόποι απασχόλησης των γυναικών καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους αντικατοπτρίζουν εμφανώς ένα καταμερισμό εργασίας κατά φύλο ("sexual division of labour") που αποδίδει σε άντρες και γυναίκες διαφορετικούς ρόλους σε σχέση με την οικογένεια και την οργάνωση του σπιτιού. Συνεκδοχικά, οι στάσεις των γυναικών απέναντι στην εργασία επηρεάζονται από τους οικογενειακούς τους ρόλους, εφόσον φαίνεται να έχουν ένα χαρακτηριστικό προσανατολισμό απέναντι στην εργασία, που σχετίζεται με τον κύκλο ζωής τους (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.459). Ο προσανατολισμός αυτός περιλαμβάνει την αποχώρησή τους από την εργασία για να αφοσιωθούν στην οικογένεια και την ανατροφή των παιδιών και απόπειρα επιστροφής τους στην εργασία όταν οι οικογενειακές συνθήκες το επιτρέπουν και τα παιδιά τους έχουν μεγαλώσει.

Έχει λεχθεί ότι οι γυναίκες αποτελούν μέρος μιας δευτερεύουσας αγοράς σε ένα σύστημα δύο αγορών εργασίας ("dual labour markets"). Ο επαγγελματικός διαχωρισμός σημαίνει ότι οι γυναίκες "πωλούν" την εργασία τους σε διαφορετική αγορά από ό,τι οι άνδρες. Βέβαια, τα στοιχεία για το ότι η αγορά εργασίας για τις γυναίκες είναι δευτερεύουσα δεν είναι απολύτως ξεκάθαρα, υπό την έννοια ότι η αγορά αυτή παρέχει χαμηλές αμοιβές, ασταθείς θέσεις εργασίας, λίγες ευκαιρίες για απόκτηση δεξιοτήτων και μικρή επαγγελματική πρόοδο. Κι αυτό γιατί διαφορετικές ομάδες γυναικών βρίσκονται σε διαφορετικά είδη αγορών: οι γυναίκες - επαγγελματίες φέρουν πολλά χαρακτηριστικά "πρωτεύουσας" αγοράς εργασίας, η φύση της υπαλληλικής εργασίας διαφέρει από υπάλληλο σε υπάλληλο, ενώ οι τομείς

της τροφοδοσίας, των καθαρισμών και της κομμωτικής πράγματι έχουν χαρακτηριστικά “δευτερεύουσας” αγοράς εργασίας (Abercrombie, Hill και Turner 1994, σ.459). Το επίπεδο εκπαίδευσής της, λοιπόν, επηρεάζει επίσης σε ποια αγορά θα πουλήσει κάθε γυναίκα την εργασία της (βλ. και παρακάτω την ανάλυση στη Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου).

1.1.3. Η έννοια της αγοράς εργασίας

Ως **αγορά εργασίας** ορίζεται “το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συνάπτονται τα συμβόλαια εργασίας (labour contracts) ή οι ατομικές συμβάσεις εργασίας, βάσει των οποίων κατανέμονται τα άτομα – ιδιώτες σε θέσεις μισθωτής απασχόλησης” (Δεδουσόπουλος 1998, σ.19). Η αγορά εργασίας λοιπόν, ορίζεται από τη σύναψη ή την πρόθεση για σύναψη σχέσης μισθωτής απασχόλησης και διαχωρίζεται από τις έννοιες του εργατικού δυναμικού και της δομής της απασχόλησης. Αναφερόμενοι δηλαδή στην αγορά εργασίας αποκλείουμε τις μορφές εργασίας που δε δηλώνουν ρητά ή έμμεσα την ύπαρξη σχέσης μισθωτής απασχόλησης. Έτσι, οι αυτο-απασχολούμενοι (π.χ. ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων), δεν εντάσσονται στην αγορά εργασίας (Δεδουσόπουλος 1998, σ.19). Δεύτερο χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας είναι η ύπαρξη ανταλλαγής ανάμεσα στον εργοδότη (που είναι ο αγοραστής της εργασίας και προσφέρει το μισθό) και στον εργαζόμενο, που είναι ο πωλητής της εργασίας και διαθέτει στον εργοδότη την εργασία του. Η ανταλλακτική αυτή σχέση καθιστά την εργασία “εμπόρευμα”: *“... ο εργαζόμενος θέτει στη διάθεση του εργοδότη, έναντι μισθού, την ικανότητά του να εργάζεται (εργατική δύναμη) υπό το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη”* (Δεδουσόπουλος 1998, σ.19).

Η σύναψη σχέσης μισθωτής εργασίας συνεπάγεται την αναγνώριση του διευθυντικού δικαιώματος και ως εκ τούτου ο εργοδότης έχει το δικαίωμα να οργανώνει την εργασιακή διαδικασία με τους δικούς του όρους, ενώ ο εργαζόμενος επιτελεί τα καθήκοντά του σύμφωνα με αυτούς. Η αγορά εργασίας αποτελεί ιστορικά καθορισμένο θεσμό ο οποίος προέκυψε ως αποτέλεσμα κοινωνικών μετασχηματισμών που οδήγησαν στην εμφάνιση του εργαζομένου ως ελεύθερου ιδιώτη. Ο ιδιώτης είναι ελεύθερος ως έχων το δικαίωμα να διαθέσει ελεύθερα την εργασία του χωρίς να υπόκειται σε εξω-

οικονομικούς καταναγκασμούς, αλλά και ως έχοντας απολέσει την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Είναι προφανές λοιπόν ότι η αγορά εργασίας συγκροτήθηκε με την εφαρμογή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έξω από τον οποίο δε μπορεί να εννοηθεί. Η διαδικασία συγκρότησής της υπήρξε μακροχρόνια και οδυνηρή εφόσον ορθώθηκε μετά τη βίαιη κατάργηση παλαιότερων μορφών απασχόλησης (όπως η φεουδαρχία), τις οποίες χαρακτήριζαν σχέσεις οικονομικής εκμετάλλευσης, εξουσίας και συντεχνιακής αλληλεγγύης. Κατά ανάλογο τρόπο, οι απελευθερωμένοι από τα μέσα παραγωγής άνθρωποι δε μετατράπηκαν αυτόματα σε μισθωτούς εργαζομένους, αλλά μέσα από εξίσου μακρόχρονη και οδυνηρή διαδικασία, μέσω της οποίας κατέστησαν ικανοί να υποστούν την πειθαρχία της εργασίας στην οργανωμένη παραγωγή (Δεδουσόπουλος 1998, σ.20-21).

1.1.4. Το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης

Η **μερική απασχόληση** αποτελεί μια μορφή εργασιακής ευελιξίας αλλά αμείβεται συνολικά λιγότερο από την πλήρη απασχόληση και είναι πιο ανασφαλής και αβέβαιη. Σχετίζεται, δε, περισσότερο με τις γυναίκες παρά με τους άνδρες που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας (Λύτρας 2000, σ.110). Ορίζεται ως “κάθε μορφή εξαρτημένης μισθωτής εργασίας, κατά την οποία οι εργαζόμενοι απασχολούνται λιγότερες ώρες από όσους θεωρούνται πλήρως απασχολούμενοι, σύμφωνα με την κατά χώρα νομοθεσία” (Λύτρας 2000, σ.111). Η έννοια της μερικής απασχόλησης προσδιορίζεται επίσης “σε συνάρτηση με τον αριθμό των εργάσιμων ωρών και ημερών απασχόλησης, σε εβδομαδιαία, μηνιαία, εξαμηνιαία και ετήσια βάση” (Λύτρας 2000, σ.111). Συνήθως γίνεται λόγος για μερική απασχόληση όταν η εργασία αφορά λιγότερες ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης, από την επίσημα προσδιορισμένη κανονική ή πλήρη απασχόληση.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα αυξήθηκαν κατά πολύ οι θέσεις μερικής απασχόλησης και λέγεται ότι δημιουργήθηκαν περισσότερες τέτοιες θέσεις από ό,τι θέσεις πλήρους απασχόλησης. Παρατηρείται μια τάση αύξησης της μερικής απασχόλησης και στη χώρα μας - που γίνεται ιδιαίτερα εντονότερη ύστερα από τη θεσμοθέτησή της και στο δημόσιο τομέα - και αυτή ερμηνεύεται ως υπονόμηση της πλήρους απασχόλησης. Η έννοια της

πλήρους απασχόλησης θεωρείται ότι επιδέχεται αλλοίωση, υποβάθμιση και υποκατάσταση από την ασταθή και αβέβαιη μερική απασχόληση. Υποστηρίζεται ότι αν διαδοθεί περισσότερο η μερική απασχόληση, λόγω του ανασφαλούς χαρακτήρα της, οι απασχολούμενοι με αυτό το καθεστώς θα μπορούσαν να θεωρηθούν και ως οιονεί άνεργοι (Λύτρας 2000, σ.115, 112-113). Ο Λύτρας εύστοχα παρατηρεί ότι σε προηγούμενη περίοδο για να πάψει κάποιος να καταγράφεται ως άνεργος, θα έπρεπε να καταλάβει μια θέση πλήρους απασχόλησης. Σήμερα, αρκεί να βρει μια εργασία μερικής απασχόλησης με 20 ή και 10 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης και να αμείβεται ανάλογα. Καθώς το εισόδημα της μερικής απασχόλησης δεν επιτρέπει την επιβίωση και την αξιοπρεπή ζωή του εργαζομένου, ο συγγραφέας γλαφυρά αναρωτιέται αν κάποιον εργαζόμενο με αυτές τις συνθήκες, τον οποίο οι στατιστικές θα καταγράψουν ως μερικώς απασχολούμενο, θα τον χαρακτηρίζαμε ως εργαζόμενο ή άνεργο (Λύτρας 2000, σ.114).

Σε όλες σχεδόν τις χώρες της αναπτυσσόμενης βιομηχανικά Δύσης η μερική απασχόληση έχει επεκταθεί. Στις 13 από τις 15 χώρες – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στις ΗΠΑ και ακόμα περισσότερο στην Ιαπωνία, εμφανίζεται μεγάλη αύξηση του ποσοστού της μερικής απασχόλησης. Πτώση του ποσοστού ανάμεσα στις χώρες αυτές εμφανίζεται στην Ελλάδα και τη Δανία (Λύτρας 2000, σ.116). Στην Ελλάδα δεν είχε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000 επεκταθεί ανάλογα το καθεστώς της μερικής απασχόλησης καθώς απαντώνται εκτεταμένα καθεστώτα εργασίας όπως η αυτοαπασχόληση (επιχειρηματική δραστηριότητα και μάλιστα μικρές επιχειρήσεις, ατομικές κυρίως) και η βοηθητική μη αμειβόμενη απασχόληση (τα μέλη μιας οικογένειας απασχολούνται στην οικογενειακή επιχείρηση). Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, παρατηρήθηκε αύξηση της μερικής απασχόλησης σε χώρες όπου υπήρχε όξυνση της ανεργίας και έτσι υποχώρησαν τα ποσοστά της ανεργίας με γρήγορους ρυθμούς (όπ. παρ.). Η υποχώρηση όμως αυτή ήταν ψευδής κατά τη δική μας εκτίμηση και μόνο φαινομενική, όχι ουσιαστική.

Σε συσχετισμό με την πλήρη απασχόληση, η μερική έχει αναπτυχθεί εντυπωσιακά. Σε αρκετές περιπτώσεις έχουν διπλασιαστεί σχεδόν οι εργαζόμενοι που δουλεύουν με αυτό το καθεστώς σε μια δεκαετία και όσο αυξάνονται οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης, τόσο μειώνονται οι εργαζόμενοι πλήρους απασχόλησης. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα, η μερική απασχόληση αντιπροσώπευε ποσοστό πάνω από 10% έναντι της συνολικής απασχόλησης σε δέκα χώρες της Ε.Ε., τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Σε έξι χώρες της Ε.Ε., τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία αφορούσε πάνω από το 15% της συνολικής απασχόλησης. Σε τέσσερις χώρες της Ε.Ε. και την Ιαπωνία αποτελούσε πάνω από το 20%, ενώ η Ολλανδία προηγούνταν αρκετά με ποσοστό πάνω από το 35% (Λύτρας 2000, σ.116, 118).

Σχετικά με το φύλο των μερικών απασχολούμενων, στην πλειονότητα των χωρών αυτό το εργασιακό καθεστώς χαρακτηρίζεται ως “οχυρό” της γυναικείας απασχόλησης. Αυτό συμβαίνει διότι αυτός ο τύπος εργασίας εμφανίζεται ως η κατάλληλη λύση για γυναίκες που επιθυμούν να εργαστούν ή τους το επιβάλλουν οι οικονομικές ανάγκες της οικογένειάς τους, αλλά είτε οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις δεν τους επιτρέπουν να εργαστούν με πλήρη απασχόληση ή δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν μια τέτοια θέση εργασίας. Τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα οι γυναίκες έκαναν τεράστια άλματα στη σχέση τους με την αγορά εργασίας εφόσον εντάχτηκαν μαζικά σε αυτήν, ανάπτυξαν ολοένα και υψηλότερα προσόντα και γκρέμισαν τα περισσότερα οχυρά των ανδροκρατούμενων επαγγελμάτων. Σήμερα, φαίνεται να καταλαμβάνουν οι άνδρες όλο και μεγαλύτερο χώρο στο γυναικείο οχυρό της μερικής απασχόλησης, αλλά αυτή η εξέλιξη δεν αποτελεί πρόοδο που συντείνει στην ισότητα, παρά σηματοδοτεί χειρότερη κατάσταση για όλους (Λύτρας 2000, σ.118). Η μερική απασχόληση όπως και η επιχειρηματικότητα (των νέων, των γυναικών κ.τ.λ.) προωθούνται στη χώρα μας σήμερα (η πρώτη μέσω της θεσμοθέτησής της και στο δημόσιο τομέα και η δεύτερη μέσω συγχρηματοδοτούμενων από την Ε.Ε. προγραμμάτων) με στόχο τη φαινομενική μείωση της ανεργίας, δηλαδή τη μείωση των ποσοστών της έτσι όπως καταγράφονται. Όμως, και οι δύο επιλογές είναι επισφαλείς και δεν αποτελούν λύση για τη μείωση της ανεργίας. Η μερική απασχόληση συνεπάγεται ανασφάλεια και δεν παρέχει επαρκές εισόδημα για τη διαβίωση

του ατόμου. Η προώθηση της επιχειρηματικότητας στοχεύει να στρέψει τα άτομα στην αυτοαπασχόληση εφόσον δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας, αντί να δοθεί έμφαση στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Όμως, οι άνεργοι δε διαθέτουν συνήθως τα απαραίτητα κεφάλαια για να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση (έστω και με τη συγχρηματοδότηση των εν λόγω προγραμμάτων) και οι παρούσες οικονομικές συνθήκες με επιχειρήσεις που κλείνουν δεν αποτελούν εγγύηση ότι τέτοιες επιχειρήσεις θα καταστούν βιώσιμες.

1.1.5. Η έννοια της ανεργίας

Ο Τσαούσης ορίζει την **ανεργία** ως “αδυναμία εξεύρεσης αμειβόμενης απασχόλησης, ανάλογης προς τα προσόντα και τις δεξιότητές του, εκ μέρους εκείνου που έχασε την προηγούμενη εργασία του ή που ζητάει εργασία για πρώτη φορά” (Τσαούσης 1989, σ.25). Παρατηρούμε λοιπόν στον ορισμό του Τσαούση ότι άνεργος είναι εκείνος που βρίσκεται χωρίς δουλειά, που δεν εργάζεται παρόλο που προσφέρεται για εργασία, σε αντιδιαστολή με τον άεργο που δεν προσφέρεται να εργαστεί (Τσαούσης 1989, σ.25, 19). Επίσης, η διάσταση της αναζήτησης ανάλογης με τα προσόντα του ανέργου θέσης εργασίας, μας παραπέμπει στο συμπέρασμα ότι η εξεύρεση μιας οποιασδήποτε θέσης εργασίας, κατώτερης των προσόντων του ανέργου, αποτελεί μορφή ανεργίας κατά το συγγραφέα. Κατ’ επέκταση μορφή ανεργίας θα μπορούσε να θεωρηθεί σύμφωνα με τον εν λόγω ορισμό και η ετεροαπασχόληση: το να εργάζεται δηλαδή κάποιος, αλλά όχι πάνω στο αντικείμενό του, παρά σε άλλο τομέα προκειμένου να μην είναι άνεργος και να υφίσταται τις οικονομικές, κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της κατάστασής του.

Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η χρήση του όρου “απασχόληση”. Τα τελευταία χρόνια ο όρος απασχόληση τείνει να χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο (κυρίως στον πολιτικό λόγο) είτε ως ταυτόσημος με τον όρο εργασία, είτε αντικαθιστώντας τον. Όμως, η έννοια της απασχόλησης θεωρούμε ότι είναι γενικότερη και δεν είναι ταυτόσημη με αυτή της εργασίας: καθένας μπορεί να έχει πολλές απασχολήσεις / ενασχολήσεις, οι οποίες όμως δεν είναι αμειβόμενες απαραίτητα και ενδέχεται να έχουν και το χαρακτήρα του “χόμπι”. Η έννοια της απασχόλησης δεν παραπέμπει σε μόνιμη και πλήρους ωραρίου

εργασία, τη μορφή εργασίας δηλαδή που θα δώσει τη δυνατότητα σε όλους τους εργαζομένους να έχουν πλήρες εισόδημα. Αυτός λοιπόν ο πολιτικός λόγος ίσως είναι στο πλαίσιο μιας απόπειρας νομιμοποίησης της αντίληψης ότι έχει έρθει το “τέλος της εργασίας” όπως τη γνωρίζαμε ως σήμερα, της πλήρους και ασφαλούς εργασίας δηλαδή που θα παρέχει βιώσιμο εισόδημα στους εργαζομένους.

Κατά τον Τσαούση, η ανεργία μπορεί να οφείλεται σε μειωμένη ζήτηση εργασίας, όπως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ή σε αδυναμία της οικονομίας να ανταποκριθεί σε μια γοργή αύξηση της προσφοράς εργασίας (Τσαούσης 1989, σ.25). Ανάγοντας αυτή την εξήγηση στο θέμα μας, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ανεργία των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου οφείλεται στην ασυμφωνία μεταξύ της εκπαίδευσης και της οικονομίας και στη μη σύνδεσή τους. Δηλαδή, στο ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα παρέχει πληθώρα πτυχιούχων ενώ η οικονομία της χώρας αδυνατεί να τους απορροφήσει. Ο Πυργιωτάκης αναφέρει ότι η διεύρυνση της εκπαίδευσης οδήγησε σε “εκπαιδευτικά πλεονάσματα” (Πυργιωτάκης 1995, σ.111), δηλαδή ανεργία σε όλες τις βαθμίδες. Βεβαίως, δεν εννοούμε ότι η τριτοβάθμια εκπαίδευση θα πρέπει να απαντά στις ανάγκες της οικονομίας και να καταστεί χώρος κατάρτισης εργαζομένων κατά τις εκάστοτε επιταγές και ανάγκες της οικονομίας, ώστε να μην υπάρχουν εκπαιδευτικά πλεονάσματα και ανεργία πτυχιούχων (αμφιβάλουμε, δε, αν θα ήταν καν δυνατός τέτοιου τύπου προγραμματισμός). Η τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελεί πρώτιστα χώρο ελεύθερης διακίνησης, μετάδοσης και παραγωγής της γνώσης και αυτό το χαρακτήρα θα πρέπει να διατηρήσει. Όμως, ως ζωντανό κομμάτι της κοινωνίας θα πρέπει να μην είναι απαθής και στις δικές της ανάγκες, και η ανεργία των νέων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης αποτελεί σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα. Αφ’ ενός η οικονομία δεν εμπλουτίζεται με νέο εργατικό δυναμικό το οποίο δύναται να την εμποτίσει με την ορμή και το ζήλο των νέων ανθρώπων και τις πλέον σύγχρονες γνώσεις που αυτοί κατέχουν. Από την άλλη, οι νέοι ξεκινούν τη ζωή τους με δίψα για εργασία και προσφορά των γνώσεών τους στο κοινωνικό σύνολο, αλλά και διάθεση αλλαγής των κοινωνικών συνθηκών, άρα αποτελούν ένα πολύ χρήσιμο και απαραίτητο κεφάλαιο του κοινωνικού συνόλου. Η κοινωνία όμως τους απορρίπτει και

τους περιθωριοποιεί με την επικρατούσα ανεργία, με όλες τις συνέπειες που έχει αυτή η περιθωριοποίηση: από οικονομικές (ροπή προς τη φτώχεια), έως κοινωνικές (κοινωνικός αποκλεισμός) και ψυχολογικές (μείωση αυτοεκτίμησης και πτώση ηθικού).

Ειδικότερες μορφές ανεργίας είναι η τεχνολογική και η διαρθρωτική. Η τεχνολογική ανεργία (“technological unemployment”) οφείλεται σε τεχνολογικές εξελίξεις που καθιστούν άχρηστες και απαρχαιωμένες τις παλιές ειδικεύσεις (Τσαούσης 1989, σ.25). Τεχνολογική ανεργία προκαλεί η αυτοματοποίηση της βιομηχανικής παραγωγής καθώς τα εργατικά χέρια αντικαθίστανται από ρομπότ και διάφορους αυτοματισμούς που διευκολύνουν την παραγωγή και μειώνουν το κόστος της. Ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτής της ανεργίας είναι η μετεκπαίδευση του εργατικού δυναμικού. Εκτεταμένες τεχνολογικές μεταβολές που δημιουργούν ανακατατάξεις στην παραγωγή μπορούν να προκαλέσουν διαρθρωτική ανεργία. Η διαρθρωτική ανεργία (“structural unemployment”) οφείλεται στην αναδιάρθρωση της παραγωγής κατά τομείς ή κλάδους. Αυτή η αναδιάρθρωση προκαλεί ανεργία όταν συνεπάγεται αχρήστευση ειδικοτήτων και εγκατάλειψη επαγγελματιών (Τσαούσης 1989, σ.25).

Σύμφωνα με τους Abercrombie, Hill και Turner (1994, σ.435-437) μετά από τρεις δεκαετίες σχετικά γενικευμένης απασχόλησης, η ανεργία στις προηγμένες καπιταλιστικές οικονομίες αυξήθηκε σημαντικά μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 (εκτός από την Ιαπωνία). Τα ποσοστά ανεργίας κυμαίνονται ανάλογα με την κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά το μέσο επίπεδο από το 1976 είναι κατά πολύ υψηλότερο από πριν και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας εμφανίζονται τώρα ως ο κανόνας (όπ. παρ. σ.435). Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο μέσος όρος είναι πάνω από 6% από το 1980 και το 1990 έφτασε στο 9% περίπου. Ως αίτια της ανεργίας θεωρούνται οι χαμηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης, διαρθρωτικές οικονομικές αλλαγές όπως η μεγαλύτερη παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο και η παρακμή παλαιότερων βιομηχανιών εντατικής εργασίας, και η αύξηση του εργατικού δυναμικού ως αποτέλεσμα της πληθυσμιακής αύξησης και της μαζικής εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Οι στατιστικές της ανεργίας αντικατοπτρίζουν τις υποθέσεις εκείνων που συλλέγουν τις πληροφορίες και όχι μόνο τους πραγματικούς αριθμούς των ατόμων που μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι άνεργοι και έτσι τα ποσοστά διαφέρουν ανάλογα και με το πώς ορίζεται η ανεργία και με το πώς υπολογίζεται το μέγεθος του εργατικού δυναμικού (π.χ. εάν συμπεριλαμβάνονται οι αυτοαπασχολούμενοι ή όχι). Στη Βρετανία επί παραδείγματι, από το 1981 έως το 1991 έγιναν είκοσι περίπου αλλαγές στον τρόπο που υπολογιζόταν το ποσοστό ανεργίας. Ως αποτέλεσμα, μειώθηκαν και ο αριθμός των ατόμων που ορίζονταν ως άνεργοι και η ανεργία ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Δηλαδή, εφαρμόζοντας τη μέθοδο υπολογισμού της ανεργίας που υιοθετεί ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (International Labour Organization – ILO) και ο ΟΟΣΑ, η οποία χρησιμοποιείται από πολλές άλλες χώρες αλλά και από την ίδια τη Βρετανική Κυβέρνηση όταν κάνει τις αναφορές της στον ILO, η ανεργία το 1986 υπολογιζόταν σε 4 εκατομμύρια άτομα και όχι 3,2 εκατομμύρια άτομα όπως ήταν τα επίσημα στοιχεία που έδινε η Βρετανική κυβέρνηση στο εσωτερικό της χώρας. Ο ΟΟΣΑ υπολόγιζε την ανεργία της περιόδου αυτής σε 13,3% ενώ το ποσοστό της Βρετανικής κυβέρνησης ήταν 11,7% εφόσον χρησιμοποιούσε διαφορετικό μέτρο του μεγέθους του εργατικού δυναμικού αλλά και της ανεργίας (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.436). Η βάση του ILO για τον υπολογισμό της ανεργίας είναι ο αριθμός των ατόμων χωρίς εργασία που είναι διαθέσιμοι να ξεκινήσουν εργασία εντός δύο εβδομάδων και είτε έχουν αναζητήσει εργασία κατά τις προηγούμενες τέσσερις εβδομάδες, είτε αναμένουν να ξεκινήσουν εργασία που έχουν ήδη εξασφαλίσει (όπ. παρ.). Οι αριθμοί που ανέφερε δημοσίως η Βρετανική κυβέρνηση βασίζονταν στη λήψη επιδόματος ανεργίας. Ακόμα και αν λάβουμε κάτι τέτοιο ως βάση για τον υπολογισμό της ανεργίας, υποτιμούμε τον αριθμό των ατόμων που αναζητούν εργασία για διάφορους λόγους: α) ένας αριθμός εργαζομένων, ειδικά γυναίκες, δε διεκδικούν ή δε δικαιούνται επίδομα ενώ είναι άνεργοι, β) η προσωρινή απασχόληση και τα προγράμματα κατάρτισης απορροφούν μεγάλους αριθμούς ανέργων από την αγορά εργασίας για μικρά χρονικά διαστήματα, γ) πολλοί εργαζόμενοι υποαπασχολούνται με το να εργάζονται για μικρό διάστημα και δ) αρκετοί, οι οποίοι διαφορετικά θα ήταν άνεργοι,

επιλέγουν να συνταξιοδοτηθούν πρόωρα εφόσον έχουν καταστεί υπεράριθμοι στη δουλειά τους, ενώ άλλοι χαρακτηρίζονται ανάπηροι από γιατρούς και λαμβάνουν επίδομα αναπηρίας αντί του χαμηλότερου επιδόματος ανεργίας (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.436-437).

Άλλοτε η ανεργία μπορούσε να συλληφθεί ως μια ρέουσα κατάσταση: οι εργαζόμενοι μετακινούνταν από την εργασία στην ανεργία και πίσω στην εργασία έπειτα από ένα σύντομο διάλειμμα. Αυτό το μοντέλο δεν ισχύει σήμερα, καθώς ήδη από τις δεκαετίες του 1980 και 1990 από το ένα τρίτο έως το ήμισυ των ανέργων αποτύγχαναν να εξασφαλίσουν εργασία εντός ενός έτους. Η μακροχρόνια ανεργία έχει αυξηθεί και επιπλέον κάποιες πληθυσμιακές ομάδες επηρεάζονται περισσότερο από την ανεργία από ό,τι άλλες. Οι νέοι, οι ηλικιωμένοι, τα ΑΜΕΑ, τα άτομα με χαμηλό εισόδημα, οι εθνικές μειονότητες, οι ανειδίκευτοι και οι κάτοικοι περιοχών που διέρχονται οικονομική κρίση συνήθως πλήττονται δυσανάλογα από την ανεργία (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.437). Σε κάποιες χώρες όπως η Βρετανία έχουν αυξηθεί οι θέσεις εργασίας για γυναίκες, αλλά πρόκειται κυρίως για θέσεις μερικής απασχόλησης και αυτό οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα όσον αφορά τα ποσοστά ανεργίας τους. Δίνεται δηλαδή η εντύπωση ότι τα ποσοστά ανεργίας τους είναι χαμηλά, ενώ στην πραγματικότητα η μερική απασχόληση δεν παρέχει πλήρες εισόδημα.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της ανεργίας σε εκείνους που την υφίστανται περιλαμβάνουν ροπή προς τη φτώχεια, κακή υγεία και θάνατο, πτώση του ηθικού, αποθάρρυνση και τεταμένες οικογενειακές σχέσεις. Οι επιπτώσεις για την οικονομία και την κοινωνία περιλαμβάνουν απώλεια φορολογίας και δαπάνες για τα επιδόματα ανεργίας που απειλούν τη χρηματοδότηση άλλων πλευρών του κοινωνικού κράτους (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.437). Έχει υποστηριχτεί ότι οι αλλαγές στη φύση της βιομηχανικής παραγωγής, ιδιαίτερα η ανάπτυξη των αυτοματισμών στην παραγωγή και η αύξηση σε μέγεθος του τομέα των υπηρεσιών, θα προκαλέσει υψηλότερα μόνιμα ποσοστά ανεργίας και ότι η καθολική εργασία δεν είναι δυνατή. Οι επιπτώσεις των αυτοματισμών στην εργασία έχουν απασχολήσει τους κοινωνιολόγους καθώς οι αυτοματισμοί προφανώς μειώνουν τον αριθμό των εργαζομένων

που απαιτούνται και αυτό συνεπάγεται αύξηση της ανεργίας (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.437 και 26).

1.1.6. Η Μακροχρόνια ανεργία, η ανεργία των νέων και ειδικότερα των νέων γυναικών

Μακροχρόνια ανεργία είναι αυτή που διαρκεί πάνω από 12 μήνες. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, το 1986 και το 1996 στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με εξαίρεση την Αυστρία και τη Σουηδία, η μακροχρόνια ανεργία ξεπερνούσε το 8% του συνολικού αριθμού των ανέργων (Λύτρας 2000, σ.102). Το 1986 οι μακροχρόνια άνεργοι σε έντεκα χώρες της ΕΕ κυμαίνονταν στο 30-40%. Στο Βέλγιο, την Ιρλανδία και την Ιταλία το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν στο 60%. Το 1996 στις περισσότερες χώρες παρουσιάστηκε μια τάση υποχώρησης, αλλά στην Ελλάδα, τη Φιλανδία, τη Σουηδία και την Ολλανδία σημειώθηκε αύξηση (Λύτρας 2000, σ.102-104). Στη χώρα μας σήμερα αυτή η μορφή ανεργίας πλήττει κυρίως τους νέους, τους πτυχιούχους και τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας.

Σε ό,τι αφορά τη μακροχρόνια ανεργία το 2006, στην Ευρωπαϊκή Ένωση κυμαίνεται από 3,2% έως 3,7% αλλά στη χώρα μας βρίσκεται στο 4,8% και έχει πέσει από το 6,5% όπου είχε αναρριχηθεί το 1999, για τα χρόνια από το 1995 και έκτοτε (ιστοσελίδα Eurostat). Στην Ευρώπη των 15 κρατών η χώρα μας το 2006 ερχόταν δεύτερη στη μακροχρόνια ανεργία, με πρώτη τη Γερμανία. Αναφορικά με τη μακροχρόνια ανεργία των γυναικών, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος κυμαίνεται από 3,5% έως 4,2%, το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας των γυναικών στην Ελλάδα είναι διπλάσιο, δηλαδή 8% (και έχει πέσει από το 10,7% όπου βρισκόταν το 1999). Στην Ευρώπη των 15 κρατών βρισκόμαστε στην πρώτη θέση με διαφορά από τις υπόλοιπες χώρες και στην Ευρώπη των 27 κρατών η χώρα μας είναι τρίτη μετά τη Σλοβακία και την Πολωνία. Αντιθέτως, ως προς τη μακροχρόνια ανεργία των ανδρών, βρισκόμαστε κάτω του ευρωπαϊκού μέσου όρου, γεγονός που υπογραμμίζει τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα στην Ελλάδα ως προς την απασχόλησή τους. Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος για τη μακροχρόνια ανεργία των ανδρών κυμαίνεται από 3% έως 3,5%, ενώ στην Ελλάδα

βρίσκεται μόνο στο 2,6% (σε αντίθεση με το 8% των γυναικών) και έχει πέσει από το 1999 οπότε βρισκόταν στο 3,7%.

Μελετώντας τα στοιχεία του ΟΟΣΑ για την ανεργία στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1986 και το 1996, παρατηρείται ότι στο πλαίσιο της εκτεταμένης και επίμονης ανεργίας υπάρχει όξυνση της ανεργίας των νέων ανδρών και γυναικών κάτω των 25 ετών (Λύτρας 2000, σ.104-5). Σε όλες σχεδόν τις χώρες, η ανεργία των νέων και των δύο φύλων ανέρχεται σε πολλαπλάσιο μέγεθος και οπωσδήποτε αισθητά μεγαλύτερο ποσοστό από το συνολικό ποσοστό ανεργίας. Ειδικότερα, η ανεργία των νέων γυναικών είναι υψηλότερη από αυτή των ανδρών ίδιας ηλικίας. Το 1996 σε έξι χώρες της ΕΕ το ποσοστό αυτό αυξήθηκε και κυμαινόταν στο 25%. Σε επτά χώρες της ΕΕ το ποσοστό νέων ανέργων, ανδρών και γυναικών πλησίαζε ή ξεπερνούσε (όπως στην Ελλάδα) το 20% (Λύτρας 2000, σ.104-5).

Η ανεργία στην Ελλάδα εμφανίζεται να πλήττει πρώτιστα αφενός τις γυναίκες και μάλιστα σε διπλάσιο ποσοστό από ό,τι τους άνδρες και αφετέρου τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας. Τα παρακάτω στοιχεία αφορούν νέους άνεργους το 2007 (ιστοσελίδα ΕΣΥΕ): Από το σύνολο των νέων ανέργων όλων των ηλικιών και των επιπέδων εκπαίδευσης, οι γυναίκες αποτελούν το 67,76% (δηλαδή τα 2/3 του συνόλου) και οι άνδρες το 32,31%, δηλαδή λίγο κάτω από το 1/3 του συνόλου. Οι γυναίκες νέοι άνεργοι λοιπόν είναι διπλάσιες των ανδρών. Ειδικά για την ηλικιακή ομάδα 20-29 ετών, οι άνεργοι άνδρες πτυχιούχοι ΑΕΙ και κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου είναι συνολικά 7.300 άτομα, ενώ οι άνεργες γυναίκες πτυχιούχοι ΑΕΙ και κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου είναι συνολικά 15.200 άτομα, δηλαδή ξανά υπερδιπλάσιες.

Αναφερόμενη στην ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα, η Συμεωνίδου σημειώνει ότι η παρουσία του κράτους πρόνοιας στη χώρα μας είναι εξαιρετικά ανεπαρκής και ως εκ τούτου αποτυγχάνει να συμβάλλει στην εναρμόνιση της οικογενειακής και εργασιακής ζωής των γυναικών. Επιπλέον, οι πολιτικές απασχόλησης, όπως η σχετική νομοθεσία, τα μέτρα που λαμβάνονται και τα προγράμματα κατάρτισης, απέχουν αρκετά από το να

επιφέρουν ουσιαστικά αποτελέσματα στην απασχόληση των γυναικών, αλλά και των ανδρών (Συμεωνίδου 1998, σ. 182, 199). Ανασταλτικός παράγοντας λοιπόν στην απασχόληση των γυναικών είναι η ελλιπής ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στη χώρα μας, σε αντίθεση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Οι γυναίκες υπήρξαν οι κύριοι φορείς φροντίδας για τα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας (ανατροφή παιδιών, φροντίδα ηλικιωμένων), με αποτέλεσμα να παραμένουν μακριά από την εργασία για μεγάλα διαστήματα. Η εξαιρετικά περιορισμένη ύπαρξη υπηρεσιών στήριξης της οικογένειας συχνά καθιστά ασύμβατες την οικογενειακή και εργασιακή ζωή, με αποτέλεσμα αρκετές γυναίκες να υποχρεώνονται να εγκαταλείψουν την εργασία τους λόγω τεκνοποίησης λ.χ.. Αυτή η πραγματικότητα όμως, ουσιαστικά συνιστά αποκλεισμό των γυναικών από την αγορά εργασίας. (όπ. παρ., σ. 185–186, 198-199).

Ως εκ τούτου, η μακροχρόνια ανεργία θα πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τις περιορισμένες ευκαιρίες των γυναικών να επανενταχθούν ή να ενταχθούν για πρώτη φορά στο εργατικό δυναμικό. Πράγματι, ως κυριότερος λόγος για την ανεργία εμφανίζεται και για τα δύο φύλα η αναζήτηση εργασίας για πρώτη φορά. Όμως, μια ανάγνωση των ποσοστών ανεργίας της περιόδου 1987 - 1992 φανερώνει ότι τα ποσοστά ανεργίας είτε λόγω αναζήτησης πρώτης εργασίας, είτε λόγω επιθυμίας επανένταξης στο εργατικό δυναμικό, είναι υψηλότερα για τις γυναίκες από ό,τι για τους άνδρες (αντίθετα, στις περιπτώσεις ανεργίας λόγω απόλυσης, λήξης συμβολαίου εργασίας και παραίτησης, τα ποσοστά των ανδρών είναι υψηλότερα από ό,τι των γυναικών). Μια ερμηνεία που δίνεται για αυτή την πραγματικότητα είναι η αρνητική στάση των εργοδοτών στον ιδιωτικό τομέα απέναντι στις προσλήψεις γυναικών. Οι γυναίκες αντιμετωπίζονται αφενός ως υποψήφιος μητέρες και άρα υποψήφιος να διεκδικήσουν άδεια μητρότητας και αφετέρου ως λιγότερο κατάλληλες να αναλάβουν υπεύθυνες θέσεις, ως δήθεν μη συμβατές με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Επιπλέον, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και ο περιορισμός των νέων θέσεων εργασίας στο δημόσιο τομέα τα τελευταία χρόνια, στον οποίο οι γυναίκες απευθύνονται σε μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με τους άνδρες (Συμεωνίδου 1998, σ. 189-190, 194). Η Συμεωνίδου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες και οι νέοι

συγκαταλέγονται στις ομάδες του πληθυσμού όπου συναντάται συσσώρευση οικονομικών και κοινωνικών διακρίσεων και τονίζει ότι η μακροχρόνια ανεργία είναι κατά πολύ υψηλότερη για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες, γεγονός που καταδεικνύει τις ιδιαίτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες για να επανενταχθούν στο εργατικό δυναμικό (όπ. παρ., σ. 199).

1.1.7. Πολιτικές αντιμετώπισης της ανεργίας

Η ανεργία και ιδιαίτερα η ανεργία των νέων αποτελεί σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα όχι μόνο γιατί μπορεί να οδηγήσει στην περιθωριοποίηση των νέων και στερεί από το κοινωνικό σύνολο την ευκαιρία να αξιοποιήσει το πιο δυναμικό κομμάτι του, αλλά και γιατί μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τις συνθήκες απασχόλησης. Όπως σημειώνει ο Λύτρας, η ανεργία λειτουργεί ως μοχλός για την αποδοχή από μέρους των εργαζομένων χειρότερων συνθηκών εργασίας και ευνοεί την εγκατάλειψη κεκτημένων τους (Λύτρας 2000, σ.97).

Στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και στη δική μας, γίνεται προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η ανεργία με δύο τύπους μέτρων, τα “επιθετικά” και τα “αμυντικά”. Τα επιθετικά μέτρα στοχεύουν στον περιορισμό της ανεργίας και την αύξηση της απασχόλησης. Σε αυτά περιλαμβάνονται μια σειρά από προγράμματα που αποτελούν υλοποίηση της ευρωπαϊκής πολιτικής για την απασχόληση, χρηματοδοτούνται από την Ε.Ε. και συνήθως υλοποιούνται από τον Ο.Α.Ε.Δ.. Τα προγράμματα αυτά αφορούν δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, επιχορήγηση και συμβουλευτική των νέων ελεύθερων επαγγελματιών και γενικά προώθηση των νέων (και πτυχιούχων) στην αυτοαπασχόληση (ως αντίβαρο στην ελλιπή δημιουργία νέων θέσεων εργασίας προωθείται η επιχειρηματικότητα των νέων), κατάρτιση και επανακατάρτιση των νέων, συμβουλευτική, επαγγελματικό προσανατολισμό κ.τ.λ. (Καρακατσανίδης 1998, σ.221), ενώ στο ίδιο πλαίσιο έχουν αναπτυχθεί και τα Γραφεία Διασύνδεσης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τα αμυντικά μέτρα στοχεύουν στη διατήρηση των θέσεων εργασίας των εργαζομένων, οι οποίες απειλούνται από τις διαρθρωτικές αλλαγές: οι αυτοματισμοί και η σύγχρονη τεχνολογία οδηγούν σε συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού που απαιτείται στις επιχειρήσεις, ο τρόπος οργάνωσης της εργασίας διαφοροποιείται και απαιτείται προσωπικό που να δύναται να

χρησιμοποιήσει τις όλο και πιο προηγμένες τεχνολογίες, με αποτέλεσμα το υπάρχον προσωπικό για να καταφέρει να διατηρήσει τη θέση του να πρέπει να κατάρτιζεται συνεχώς. Έτσι, έχουν θεσπιστεί από τον ΟΑΕΔ προγράμματα κατάρτισης προσωπικού ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Μια άλλη διάκριση των μέτρων κατά της ανεργίας είναι αυτή ανάμεσα στα ενεργητικά και τα παθητικά. Παθητικό μέτρο είναι η γνωστή επιδότηση ανέργων μέσω του ΟΑΕΔ που στη χώρα μας κινείται στο χαμηλότερο επίπεδο της ΕΕ και δε μπορεί να στηρίξει οικονομικά τους ανέργους. Εξακολουθεί να υπάρχει το κοινωνικό αίτημα για αύξηση του επιδόματος σε τέτοιο επίπεδο ώστε να εξασφαλίζει ένα μίνιμουμ εισόδημα στους ανέργους. Ενεργητικά μέτρα είναι η προώθηση των ανέργων σε προγράμματα εργασίας και κατάρτισης ώστε να βελτιωθεί η θέση τους στην αγορά εργασίας και να μπορέσουν εν τέλει να εξασφαλίσουν μια θέση εργασίας. Στο πλαίσιο τέτοιων μέτρων γίνεται απόπειρα από τον ΟΑΕΔ τα τελευταία χρόνια να εντάσσονται οι άνεργοι που είναι εγγεγραμμένοι στον οργανισμό σε προγράμματα απασχόλησης και επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων σε επιχειρήσεις. Ένα τέτοιο πρόγραμμα αφορά και την απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας από πλευράς των νέων πτυχιούχων, λόγω των υψηλότερων ποσοστών ανεργίας τους. Με δεδομένη την αναποτελεσματικότητα και ανεπάρκεια των παθητικών μέτρων αντιμετώπισης της ανεργίας (επιδόματα), η αποτελεσματικότητα όλων αυτών των ενεργητικών, επιθετικών και αμυντικών μέτρων και προγραμμάτων απομένει να διερευνηθεί. Πάντως, φαίνεται να είναι αποσπασματικά, να αποτελούν σπασμωδικές προσπάθειες και όχι συνολική παρέμβαση, και να μη δίνουν ικανοποιητική απάντηση στο κοινωνικό αίτημα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης.

Στο πλαίσιο των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εντάσσεται και το πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης Leonardo Da Vinci. Η Τσίγκανου υποστηρίζει σχετικά με το Leonardo ότι *“σε επίπεδο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, πρόκειται για μια ‘λογική’ αντικατάστασης των πρακτικών του κοινωνικού κράτους με την αναζήτηση εναλλακτικών (;) τρόπων παρέμβασης στην αγορά εργασίας”* (Τσίγκανου 1998, σ.249). Θα συμφωνήσουμε ότι το κοινωνικό κράτος και κράτος πρόνοιας συρρικνώνεται

και υπαναχωρεί συνεχώς και πράγματι γινόμαστε μάρτυρες υποκατάστασής του από αποσπασματικές πολιτικές όπως τα προγράμματα απόκτησης εργασιακής εμπειρίας και επαγγελματικής κατάρτισης. Η Τσίγκανου θεωρεί ότι η έμφαση της ΕΕ στην “επένδυση” στην εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση, δηλαδή την αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων για την αντιμετώπιση του ανταγωνισμού στην οικονομία, αντανακλά υιοθέτηση του παραδείγματος της εξειδίκευσης. Με βάση αυτό το παράδειγμα, ο κοινωνικός αποκλεισμός, δηλαδή η περιθωριοποίηση από την αγορά εργασίας, ερμηνεύεται ως συνέπεια της εξειδίκευσης και του οικονομικού καταμερισμού εργασίας (Τσίγκανου 1998, σ.250).

Η συγγραφέας υπογραμμίζει ότι πρόκειται για τεχνοκρατική ερμηνεία που συνδέεται στενά με τη φιλελεύθερη εκδοχή περί κοινωνικής κινητικότητας όπου το επίπεδο της τεχνολογικής ανάπτυξης θεωρείται ότι χαρακτηρίζει μια κοινωνία. Η ζήτηση τεχνικά και επιστημονικά εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, που προϋποθέτει “επένδυση” στην απόκτηση σχετικών τίτλων σπουδών, θεωρείται ευθέως ανάλογη με την τεχνολογική ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Οι υποστηρικτές της αποδεικνύουν αυτή τη θέση με εμπειρικές αναλύσεις που δείχνουν ότι στις τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες παρατηρήθηκε μια διαχρονική μείωση των θέσεων εργασίας για ημειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα με αυτή τη θέση, η αυξημένη ζήτηση για εξειδίκευση και επιμόρφωση στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα αποδίδεται στην ανάπτυξη της τεχνικής και επιστημονικής γνώσης που οδήγησε με τη σειρά της σε αυξημένη επένδυση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, για την προμήθεια του αναγκαίου εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Υποστηρίζεται επίσης ότι η εκβιομηχάνιση χαρακτηρίζεται από υψηλούς ρυθμούς κοινωνικής κινητικότητας και ισότητα ευκαιριών κοινωνικής ανόδου, μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία (Τσίγκανου 1998, σ.251). Όμως, ο Πυργιωτάκης καταρρίπτει αυτή τη θέση αναφερόμενος στη διεύρυνση της εκπαίδευσης, η οποία οδήγησε σε «εκπαιδευτικά πλεονάσματα», δηλαδή ανεργία στους αποφοίτους όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων (Πυργιωτάκης 1995, σ.111). Ο συγγραφέας εξηγεί ότι με τη διεύρυνση της εκπαίδευσης εμφανίστηκε μια νέα μορφή ανισότητας, πέρα από την εκπαιδευτική ανισότητα. Πρόκειται για

ανισότητα στο χώρο της απασχόλησης, η οποία πλήττει ξανά τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που δε διαθέτουν τις κοινωνικές γνωριμίες και προσβάσεις οι οποίες βοηθούν στην εξασφάλιση μιας θέσης εργασίας (όπ. παρ.).

Οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας εξαρτώνται κατά ένα σημαντικό μέρος από κοινωνικές διαφοροποιήσεις που σχετίζονται και με τα ακαδημαϊκά προσόντα και με τη στάση των εργοδοτών. Έτσι, άτομα με τα ίδια ακαδημαϊκά προσόντα και επαγγελματική εμπειρία, αλλά με ταξικές, φυλετικές, εθνικές κ.τ.λ. διαφορές, δεν απολαμβάνουν τις ίδιες ευκαιρίες στον ανταγωνισμό της αγοράς εργασίας. Επιπλέον, οι φεμινιστικές αναλύσεις εξακολουθούν να υποστηρίζουν ότι ο ορισμός της ειδικότητας είναι κοινωνικό κατασκεύασμα που ευνοεί τους άνδρες εργάτες, διαχειριστές, υπαλλήλους κ.ο.κ. (Τσίγκανου 1998, σ.253). Η οικογενειοκρατία - "parentocracy" - αναφέρεται ως επιπλέον παράγοντας κοινωνικής ανισότητας στην αγορά εργασίας. Τα συστήματα μαζικής δημόσιας εκπαίδευσης δεν εγγυώνται πια ισότητα ευκαιριών στην εργασία για τους εκπροσώπους όλων των κοινωνικών τάξεων, εξαιτίας των αλλαγών στους κανόνες απασχόλησης. Οι κανόνες αυτοί δε στηρίζονται πλέον στην αξιοκρατία αλλά στη δυναμική της αγοράς εργασίας και την επιρροή της οικογενειοκρατίας, σύμφωνα με την Τσίγκανου (Τσίγκανου 1998, σ.257).

Η αποσύνδεση της εκπαίδευσης από την απασχόληση αποδίδεται στην οικονομική αναδιάρθρωση και την παγκόσμια ύφεση, τα οποία είναι φαινόμενα που συνοδεύονται από πρακτικές προστατευτισμού των μελών των διαφόρων κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών. Ως βασικός παράγοντας αναπαραγωγής της κοινωνικής θέσης των μεσοαστικών κυρίως κοινωνικών στρωμάτων έχει από δεκαετίες αναγνωριστεί το "πολιτισμικό" κεφάλαιο ("cultural capital"). Έχει αποδειχτεί και εμπειρικά ότι τα μεσαία κοινωνικά στρώματα επενδύουν κεφάλαια σε πολιτισμικού τύπου δραστηριότητες μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας (βλ. τους Bourdieu και Passeron) (Τσίγκανου 1998, σ.254). Βέβαια τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της αυξημένης και επίμονης ανεργίας, η πολιτισμική επένδυση κεφαλαίου σε τίτλους σπουδών αποτελεί πλέον αβέβαιη και αμφίβολη επένδυση. Γονείς και

εκπαιδευόμενοι διακατέχονται από αμφιβολίες για την ανταποδοτική αξία της επένδυσης κεφαλαίου στην εκπαίδευση και για την απορρόφηση από την αγορά εργασίας. Οι παραπάνω αμφιβολίες και αβεβαιότητα έχουν οδηγήσει σε ακόμα μεγαλύτερη επένδυση στην εκπαίδευση. Η υψηλή κοινωνική θέση (“social status”) διασφαλίζεται με βάση τα προσόντα πλέον (προσοντισμός – “credentialism”) μέσω της όλο και μεγαλύτερης επένδυσης σε πολιτισμικό κεφάλαιο, το οποίο προσδίδει μεγαλύτερο εύρος και βάρος στο βιογραφικό σημείωμα (Τσίγκανου 1998, σ.254).

Η συγγραφέας υπογραμμίζει ότι ομάδες νέων, κοινωνικά μειονεκτούντων ατόμων, που δε διαθέτουν το ανταγωνιστικό προνόμιο της οικογενειοκρατίας και εισέρχονται σε μια αναξιοκρατική αγορά εργασίας, αντιμετωπίζουν ανισότητες εκ προοιμίου καθώς υπολείπονται σε πολιτισμικό κεφάλαιο και προσοντισμό. Οι επικρατούσες συνθήκες οικονομικής ανασφάλειας προκαλούν αυξημένο ανταγωνισμό για απόκτηση περισσότερων και σημαντικότερων προσόντων με απώτερο στόχο την εξασφάλιση και διατήρηση μιας θέσης εργασίας και επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Η πρόσβαση των παραπάνω ομάδων όμως σε προγράμματα εκπαίδευσης που ίσως διευκόλυναν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας φαίνεται εξαιρετικά περιορισμένη, εφόσον δε διαθέτουν το προνόμιο της οικογενειοκρατίας που θα τους εξασφάλιζε αυτή την πρόσβαση. Έτσι, οι ήδη υφιστάμενες για αυτούς τους νέους κοινωνικές διαφοροποιήσεις και ανισότητες στο χώρο της εκπαίδευσης, μεταφέρονται και στο χώρο της αγοράς εργασίας όπου διευρύνονται (Τσίγκανου 1998, σ.258-259). Η ανάλυση της Τσίγκανου ακολουθεί αυτήν του Πυργιωτάκη, ο οποίος αναφέρεται σε νέα μορφή ανισότητας, της οποίας γινόμαστε μάρτυρες. Πολύ εύστοχα ο Πυργιωτάκης σημειώνει ότι ύστερα από την εκπαιδευτική ανισότητα, οι νέοι που την υφίστανται βιώνουν την ανισότητα στο χώρο της απασχόλησης. Υποστηρίζει δε, ότι η ανισότητα στην αγορά εργασίας, όπως και αυτή στο χώρο της εκπαίδευσης, πλήττει τα ασθενέστερα στρώματα λόγω έλλειψης προσβάσεων από πλευράς τους (Πυργιωτάκης 1995, σ.111).

1.2. Σχετικές Θεωρίες

Σε αυτό το σημείο παρουσιάζονται και αναλύονται δύο σημαντικές θεωρίες με ιδιαίτερη σημασία για το θέμα που ερευνάται εδώ: Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου. Οι δύο αυτές θεωρίες κρίνονται σημαντικές διότι η μεν πρώτη μας βοηθά να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε τους λόγους για τους οποίους επιδιώχθηκε η εξάπλωση των πανεπιστημίων και η δεύτερη να ερμηνεύσουμε τη δημιουργία εκπαιδευτικών πλεονασμάτων που προέκυψαν μετά την διεύρυνση του πανεπιστημιακού δικτύου. Πρώτιστα όμως είναι η θεωρία με την οποία ερμηνεύεται με τρόπο πειστικό, για ποιους λόγους από την ανεργία πλήττονται κυρίως τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Παρακάτω παρουσιάζονται οι θεωρίες αυτές αναλυτικά.

1.2.1. Η Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου

Την προσοχή των επιστημόνων στα οικονομικά αποτελέσματα της εκπαίδευσης ως επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο έστρεψαν για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1960 συγγραφείς όπως ο Theodore Schultz και ο Gary Becker. Τα γραπτά τους έδωσαν έμφαση στο ανθρώπινο κεφάλαιο και ειδικά το έργο του Gary Becker “Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education” που δημοσιεύτηκε το 1964, θεωρείται το πρώτο ολοκληρωμένο έργο υποστήριξης της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου και το κλασικό σύγγραμμα για τους μελετητές της (Becker 1980). Άλλοι οικονομολόγοι της εκπαίδευσης που έχουν εκτεταμένο έργο πάνω στη θεωρία αυτή είναι π.χ. ο Marc Blaug και ο Jacob Mincer (Becker 1980, σ.1-2 και 9). Σύμφωνα με τη θεωρία, οι δραστηριότητες που αυξάνουν το μελλοντικό εισόδημα των ατόμων ονομάζονται επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Τέτοιες επενδύσεις αποτελούν η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση (on-the-job training), η ιατρική φροντίδα, η μετανάστευση και η αναζήτηση πληροφοριών για τις τιμές και τα εισοδήματα (Becker 1980, σ.9). Η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα και έχει αποσυνδεθεί από την αρχική θεωρητική της σημασία. Η αρχική προσέγγιση ανήκει στον T.W. Schultz και αφορούσε τη συμβολή της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη. Ο J. Mincer διατύπωσε μια θεωρητική πρόταση για την ερμηνεία των εισοδηματικών ανισοτήτων και ο G. Becker έδωσε την

οριστική της μορφή στη θεωρία (Δεδουσόπουλος 1998, σ.149). Η δική μας αναφορά σχετίζεται με τη θεωρητική πρόταση του G. Becker.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου υποστηρίζει ότι υπάρχει άμεση θετική αιτιώδης σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και αμοιβής από την εργασία. Υπάρχει, επιπλέον, θετική αιτιώδης σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και απασχόλησης, είτε εννοούμε την απασχόληση ως καλύτερη θέση εργασίας, είτε ως μείωση των πιθανοτήτων να παραμείνουν οι εκπαιδευόμενοι άνεργοι. Η αιτιώδης σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και εισοδήματος στηρίζεται στις εξής παραδοχές: το επίπεδο εκπαίδευσης προσδιορίζει τις εργασιακές δεξιότητες, που με τη σειρά τους προσδιορίζουν την παραγωγικότητα της εργασίας, η οποία καθορίζει το επίπεδο του μισθού (Δεδουσόπουλος 1998, σ.379, 164). Η θεωρία προϋποθέτει ότι, πριν ενταχθούν σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, τα άτομα είναι σε θέση να εκτιμήσουν με ακρίβεια το κόστος του (χρηματικό, ψυχικό και διαφυγόντα εισοδήματα) και το ύψος του εισοδήματος που θα αποκτήσουν μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Άλλη υπόθεση της θεωρίας είναι ότι όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης είναι προσπελάσιμα σε όλους, δηλαδή δεν υπάρχουν οικονομικοί περιορισμοί στη χρηματοδότηση των σπουδών. Όχι μόνο, λοιπόν, δε λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές ανισότητες και οι συνεπαγόμενοι αποκλεισμοί από τα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, αλλά αντιθέτως θεωρείται ότι κάθε άτομο έχει τη δυνατότητα να δανειστεί τα απαραίτητα χρηματικά ποσά για τη χρηματοδότηση των σπουδών του και να επιστρέψει το δάνειο από τα υψηλά εισοδήματα που προβλέπεται να εξοικονομήσει μελλοντικά εξαιτίας των σπουδών αυτών (Δεδουσόπουλος 1998, σ.164).

Εκτός του ότι οι παραπάνω απλοϊκές υποθέσεις δε λαμβάνουν υπόψη τους τις κοινωνικές ανισότητες και την έλλειψη προσβάσεων στην εκπαίδευση, αποτελούν και μια ωφελιμιστική προσέγγιση της παιδείας. Η παιδεία για τη θεωρία αυτή δεν αποτελεί αγαθό αλλά αποκλειστικά μέσο επίτευξης στόχων και ειδικότερα υψηλότερων εισοδημάτων. Ο Δεδουσόπουλος υπογραμμίζει ότι *“Όπως η εργασία, έτσι και η εκπαίδευση για τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου δεν αποτελεί αυταξία, ο εκπαιδευόμενος δεν αποκομίζει καμία χρησιμότητα από τη συμμετοχή του στην εκπαιδευτική διαδικασία άλλη, εκτός*

από εκείνη που προσδιορίζεται από τα υψηλότερα επίπεδα εισοδήματος και κατανάλωσης που θα του αποφέρει στο μέλλον η εκπαίδευση.” (Δεδουσόπουλος 1998, σ.165).

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θεωρίας, η σημαντικότερη απόδειξη για την οικονομική σπουδαιότητα της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο και κυρίως στην εκπαίδευση, είναι ότι τα περισσότερα εκπαιδευμένα άτομα σχεδόν πάντα τείνουν να έχουν μεγαλύτερο εισόδημα από τα άλλα άτομα (Becker 1980, σ.10). Αυτή η παραδοχή δεν αποτελούσε τόσο τον κανόνα όσο μια τάση στις ΗΠΑ ακόμα και την εποχή της διατύπωσης της θεωρίας (“σχεδόν πάντα”, “τείνουν”), αλλά ειδικά για τη σημερινή Ελλάδα δε θα μπορούσε να υποστηριχτεί. Ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της οικονομικής αυτής θεωρίας ότι οι ανισότητες στην κατανομή αμοιβών και εισοδήματος είναι σε γενικές γραμμές ανάλογες με τις ανισότητες στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση. Και κυρίως, ότι η ανεργία τείνει να συνδέεται στενά και μάλιστα να είναι αντιστρόφως ανάλογη με το επίπεδο εκπαίδευσης (Becker 1980, σ.10). Σε σχέση με τη σύνδεση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων με το εισόδημα, είναι το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο που θα μπορούσε να αποδοθεί σε οικονομικούς παράγοντες και όχι το αντίστροφο που πρεσβεύει η εν λόγω θεωρία. Δηλαδή, το υψηλό οικονομικό επίπεδο ενός ατόμου του δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και ανάλογα το χαμηλό οικονομικό επίπεδο αποτελεί φραγμό για την εκπαίδευση του ατόμου. Οι κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες αναπαράγονται σε ό,τι έχει να κάνει με την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Βασικές, λοιπόν, παραδοχές της θεωρίας φαντάζουν απλοϊκές [*...κάποια άτομα αμείβονται περισσότερο από άλλα απλώς και μόνο επειδή επενδύουν περισσότερο στον εαυτό τους...*] μέσω της εκπαίδευσης (Becker 1980, σ.231)] ή δεν ισχύουν, πλέον τουλάχιστον (“η ανεργία είναι αντιστρόφως ανάλογη με το επίπεδο εκπαίδευσης”, Becker 1980, σ.10).

Βέβαια, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η επένδυση στην εκπαίδευση συνεπάγεται απώλεια χρόνου εργασίας. Το χρόνο που αφιερώνει κάποιος στην εκπαίδευσή του, εναλλακτικά πιθανότατα θα τον αφιέρωνε στην εργασία, οπότε θα διέθετε χρόνο προϋπηρεσίας και συντάξιμα χρόνια. Επίσης, η

εκπαίδευση συνεπάγεται κάποιες δαπάνες, άρα και απώλεια εισοδήματος επιπλέον, που ενδεχομένως μακροπρόθεσμα να αποσβεστεί. Συγκρίνοντας λοιπόν έναν απόφοιτο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εισέρχεται απευθείας στην αγορά εργασίας, με ένα πτυχιούχο που αφιερώνει τέσσερα τουλάχιστον επιπλέον χρόνια για σπουδές, διαπιστώνουμε ότι ο πτυχιούχος και η οικογένειά του έχουν στο μεταξύ απολέσει εισόδημα και ο ίδιος ο πτυχιούχος έχει χάσει χρόνο προϋπηρεσίας. Επιπλέον, ως πτυχιούχος θα αντιμετωπίσει αυξημένα ποσοστά ανεργίας και ενδεχομένως να παραμείνει για αρκετό χρόνο άνεργος. Εάν μάλιστα έχει αυξημένες προσδοκίες λόγω των σπουδών του και επιδιώκει να εργαστεί σε υψηλή θέση και στο γνωστικό του αντικείμενο, σε συνδυασμό με την οικονομική στήριξη που προσφέρει η ελληνική οικογένεια στα παιδιά της όσο παραμένουν άνεργα, τότε παρατείνεται ο χρόνος αποχής του από την εργασία και η απώλεια εισοδήματος και χρόνου προϋπηρεσίας μπορεί να είναι σημαντική.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει δεχτεί την κριτική ότι η σύνδεση του υψηλού εισοδήματος με την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο οφείλεται στο ότι έχουν απομονωθεί οι πιο ευνοημένες και προνομιούχες κοινωνικές ομάδες για να μελετηθούν, δηλαδή οι λευκοί άνδρες πτυχιούχοι, και έχουν παραμεληθεί οι γυναίκες, όσοι εγκαταλείπουν τις σπουδές τους, οι άλλες φυλές πλην των λευκών και οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Becker 1980, σ.10). Η σύνδεση υψηλού εισοδήματος και επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται από τους επικριτές πολύ αδύναμη. Πράγματι, και ο Becker συνήγαγε μετά από την έρευνά του ότι το ποσοστό απόδοσης της επένδυσης στην εκπαίδευση είναι υψηλότερο για τους λευκούς άνδρες πτυχιούχους που ζουν σε αστικές περιοχές, και χαμηλότερο για όσους εγκαταλείπουν την τριτοβάθμια εκπαίδευση, τις γυναίκες, τους μη λευκούς και τους κατοίκους αγροτικών περιοχών (Becker 1980, σ.232). Συμπέρανε επίσης ότι τα κέρδη από την τριτοβάθμια εκπαίδευση δε διαφέρουν μόνο μεταξύ ομάδων όπως οι άνδρες και οι γυναίκες, αλλά διαφέρουν σημαντικά και μεταξύ ατόμων εντός της ίδιας ομάδας. Δηλαδή, υπήρχε μεγάλη διασπορά ποσοστών απόδοσης από την επένδυση στην εκπαίδευση ανάμεσα στους λευκούς άνδρες πτυχιούχους. Ο Becker παραδέχεται τέλος ότι αυτή η μεγάλη διασπορά εμποδίζει τα άτομα να έχουν προσδοκίες κερδών

από την επένδυση στην εκπαίδευση και η έλλειψη τέτοιων προσδοκιών προσαυξάνεται από τη μακρά περίοδο των είκοσι έως εικοσιπέντε χρόνων που απαιτούνται για την απόδοση κερδών (Becker 1980, σ.233). Οι περισσότερες επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο - όπως η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση και η μετανάστευση - αυξάνουν το εισόδημα των ατόμων όταν αυτά έχουν φτάσει σε μεγάλες ηλικίες, επειδή η απόδοση είναι μέρος του εισοδήματος τότε και το μειώνουν σε μικρότερες ηλικίες επειδή τότε αφαιρείται κόστος από το εισόδημα (Becker 1980, σ.231). Πράγματι, σε νεαρή ηλικία το άτομο δαπανά για την εκπαίδευσή του ποσά που αφαιρούνται από το εισόδημα το οποίο διαφορετικά θα είχε δυνητικά, δηλαδή εφόσον εργαζόταν.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση που δέχεται κάθε άτομο πριν από την είσοδό του στην παραγωγική διαδικασία αλλά και η συνεχιζόμενη κατάρτισή του στη διάρκεια της ένταξής του στους παραγωγικούς μηχανισμούς, αποτελούν μια παραγωγική επένδυση (Παπακωνσταντίνου 1998, σ.127). Όσον αφορά την επένδυση προ της εισόδου στην παραγωγή, αυτή αφορά το άτομο που εκπαιδεύεται. Το άτομο με δική του βούληση και πρωτοβουλία αναλαμβάνει το συνολικό βάρος της επένδυσης που απαιτεί η βασική του κατάρτιση, δηλαδή αυτοχρηματοδοτεί την επένδυσή του. Στη συνεχιζόμενη κατάρτιση υπάρχει η περίπτωση την επένδυση να αναλαμβάνει ο εργοδότης, ο οποίος αναμένει ως αποτέλεσμα της επένδυσής του να αυξηθεί η παραγωγικότητα των εργαζομένων – καταρτιζομένων και ως εκ τούτου τα οικονομικά του οφέλη. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου πρεσβεύει λοιπόν ότι το άτομο που καταρτίζεται, βελτιώνοντας το επίπεδο γνώσεών του αυξάνει την παραγωγικότητά του και στη συνέχεια, υπό προϋποθέσεις, την αμοιβή και το εισόδημά του (Παπακωνσταντίνου 1998, σ.127). Με αυτή τη γραμμική ανάλυση και απλοϊκή ερμηνεία των σχέσεων στο χώρο της παραγωγής δε συμφωνούμε. Η επαγγελματική κατάρτιση δεν οδηγεί αυτομάτως στην αύξηση της παραγωγικότητας του ατόμου για μια πλειάδα από λόγους. Λόγου χάρη, το άτομο χρειάζεται να έχει εσωτερικό κίνητρο για να αυξήσει την παραγωγικότητά του, δηλαδή να λαμβάνει ευχαρίστηση από την εργασία του. Δε μπορούμε να θεωρήσουμε δεδομένη την ευχαρίστηση από την εργασία,

αντιθέτως μάλιστα εύλογο θα ήταν να μην είναι ευχαριστημένοι από την εργασία τους εργαζόμενοι που βιώνουν όλο και πιο εντατικές συνθήκες απασχόλησης. Επιπλέον, η παραγωγικότητα συνδέεται με την εργατικότητα του εκάστοτε ατόμου, άρα υπάρχουν ατομικές διαφορές μεταξύ των εργαζομένων που έχουν δεχτεί την ίδια κατάρτιση. Μια άλλη βασική προϋπόθεση αύξησης του εισοδήματος είναι ο εργοδότης πράγματι να αυξήσει την αμοιβή του καταρτισμένου εργαζομένου, κάτι που δε θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο. Θεωρούμε ότι εδώ γίνεται μια αυθαίρετη υπόθεση και αδικαιολόγητη αυτόματη συνεπαγωγή, καθώς μέλημα του εργοδότη είναι η αύξηση του κέρδους του και όχι η δίκαιη αμοιβή των εργαζομένων. Τουτέστιν, ακόμα και αν σε κάποιες περιπτώσεις εργαζομένων η κατάρτισή τους αυξήσει την παραγωγικότητά τους, θα πρέπει στη συνέχεια και ο εργοδότης να αυξήσει την αμοιβή των εργαζομένων για να μπορούμε να πούμε ότι η συνεχιζόμενη κατάρτιση οδήγησε σε αύξηση παραγωγικότητας, αύξηση εισοδήματος και απόσβεση επένδυσης.

Σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, τα άτομα που επενδύουν χρόνο και χρήματα (συμπεριλαμβανομένων των προηγούμενων εσόδων τους) στην εκπαίδευση, αυξάνουν την παραγωγικότητά τους και ως εκ τούτου την αξία τους ως υπάλληλοι και θεωρείται ότι προικίζονται με μεγαλύτερο ανθρώπινο κεφάλαιο (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.202). Η ιδέα του διαφορετικού ανθρώπινου κεφαλαίου έχει χρησιμοποιηθεί από οικονομολόγους της εργασίας στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν ανισότητες στην αγορά εργασίας. Επί παραδείγματι, οι αποκλίσεις στις αμοιβές υποστηρίζεται ότι αντανακλούν τις διαφορετικές αξίες ανθρώπινου κεφαλαίου που έχουν διαφορετικοί εργαζόμενοι. Οι υποστηρικτές της εν λόγω θεωρίας ισχυρίζονται ότι ομάδες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, οφείλουν τουλάχιστον μέρος της κατωτερότητάς τους στη χαμηλότερη επένδυσή τους σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Η επένδυση αυτή μπορεί να είναι εκπαίδευσης ή κατάρτισης ή, ιδιαίτερα στην περίπτωση των γυναικών, έλλειψη συνεχόμενης εργασιακής εμπειρίας (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.202). Ένα από τα προβλήματα αυτής της ανάλυσης είναι ότι στην πραγματικότητα η παραγωγικότητα δεν υπολογίζεται άμεσα, αλλά απλώς συνάγεται από τις

υψηλότερες αμοιβές που λαμβάνουν π.χ. οι άνδρες που έχουν μεγαλύτερη εκπαίδευση. Το συμπέρασμα ότι η παραγωγικότητα σχετίζεται με το επίπεδο εκπαίδευσης στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι εργοδότες είναι λογικά άτομα που μεγιστοποιούν τα κέρδη τους με το να αμείβουν τους εργαζομένους ανάλογα με την παραγωγικότητα καθενός ατομικά (Abercrombie, Hill and Turner 1994, σ.203).

Όμως, η παραγωγικότητα συνήθως δεν εξαρτάται από το εκπαιδευτικό επίπεδο κάθε εργαζομένου και σίγουρα όχι μόνο από αυτό, αλλά από μια σειρά από παράγοντες στους οποίους θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η εργατικότητα. Για τη μέτρηση της παραγωγικότητας θα χρειαζόταν να ορίσουμε μια σειρά από δείκτες, όπως για παράδειγμα παραγωγή Χ μονάδων του παραγόμενου είδους σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατό σε εργασίες συναρμολόγησης κτλ (δηλ. εργασίες “μπλε κολάρου” ή χειρωνακτικές) αλλά όχι σε όλους τους τύπους των εργασιών και τις δουλειές “λευκού κολάρου” ή πνευματικές. Επιπλέον, προϋποτίθεται αυθαίρετα ότι οι εργοδότες αμείβουν κατά δίκαιο τρόπο τους εργαζομένους τους (δηλ. ανάλογα με την υποτιθέμενη παραγωγικότητά τους, η μέτρηση της οποίας είναι όχι μόνο αμφίβολη αλλά και προβληματική), χωρίς να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των γυναικών, των εθνικών μειονοτήτων κτλ.

Σύμφωνα με τη βασική υπόθεση της εν λόγω θεωρίας, κάθε ενέργεια εκπαίδευσης κοστίζει και δε μπορεί να πιστοποιηθεί παρά μόνο από ένα ανταποδοτικό όφελος που αντιστοιχεί σε πρόσθετο εισόδημα, αν το ανθρώπινο κεφάλαιο που συσσωρεύτηκε από την κατάρτιση χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή. Όταν μάλιστα το κόστος της κατάρτισης αναλαμβάνει ο καταρτιζόμενος, το κόστος είναι υψηλότερο εφόσον δεν περιορίζεται στα δίδακτρα, αλλά και στην αποχή από την παραγωγική διαδικασία και την όλη δαπάνη που συνεπάγεται αυτή η δραστηριότητα (Παπακωνσταντίνου 1998, σ.128). Δηλαδή, η εκπαίδευση – κατάρτιση κοστίζει διπλά: κοστίζει τα δίδακτρα που καταβάλλονται και όλες τις άλλες δαπάνες που έχει η εκπαίδευση αλλά και την απώλεια εισοδήματος που έχει ο εκπαιδευόμενος καθώς βρίσκεται εκτός παραγωγικής διαδικασίας. Ο Παπακωνσταντίνου παρομοιάζει τον καταρτιζόμενο με κάποιον που στοιχηματίζει και ρισκάρει

(καθώς το ανταποδοτικό όφελος δεν είναι σίγουρο) την κάλυψη του κόστους της κατάρτισής του με τη θέση που αναμένει να καταλάβει στο μέλλον, διαπραγματευόμενος τις απολαβές που αποφέρει ο τίτλος του στην αγορά εργασίας (Παπακωνσταντίνου 1998, σ.128). Όμως, η αγορά εργασίας στην Ελλάδα δε λειτουργεί με όρους πλήρους ανταγωνισμού, δηλαδή δεν υπακούει στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι σύμφωνα με μελέτες που έχουν γίνει για τους τρόπους εύρεσης εργασίας, μόνο το 15% αυτών που ζητούν εργασία βρίσκουν μέσω των επίσημων μηχανισμών που εξασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες διεκδίκησης θέσεων απασχόλησης. Το υπόλοιπο 85% βρίσκει εργασία είτε μέσω πελατειακών σχέσεων, είτε μέσω γνωριμιών. Έτσι, καταλήγει ο συγγραφέας, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου δε μπορεί με τις σημερινές συνθήκες στη χώρα μας να ερμηνεύσει πλήρως τη λειτουργία της επαγγελματικής κατάρτισης και να την αναλύσει αμιγώς ως επένδυση (Παπακωνσταντίνου 1998, σ.129, 131).

Θεωρείται ότι η εκπαίδευση του μελλοντικού εργαζόμενου αποτελεί μορφή επένδυσης για τον εκπαιδευόμενο, το οικογενειακό του περιβάλλον και την κοινωνία. Από όσους ενστερνίζονται τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου υποστηρίζεται ότι η απόκτηση γνώσεων συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας στην εργασία. Έτσι, ο εργαζόμενος αποκτά ή τουλάχιστον ελπίζει να αποκτήσει υψηλότερο εισόδημα και η οικονομία παράγει αποτελεσματικότερα μεγαλύτερες και καλύτερες ποσότητες προϊόντων και υπηρεσιών. Η επένδυση στην εκπαίδευση αποτελείται από το άμεσο και το έμμεσο οικονομικό κόστος. Το άμεσο οικονομικό κόστος αφορά τις δαπάνες του εκπαιδευόμενου και της οικογένειάς του από τη μια πλευρά και του κράτους από την άλλη, ώστε ο μελλοντικός εργαζόμενος να ολοκληρώσει κάποια βαθμίδα εκπαίδευσης και να εισέλθει στην αγορά εργασίας. Το έμμεσο οικονομικό κόστος αφορά την απώλεια εισοδήματος από πλευράς του εκπαιδευόμενου και της οικογένειάς του. Αν το άτομο δε σπούδαζε αλλά εργαζόταν θα είχε στη διάθεσή του τα ποσά που επενδύει στην εκπαίδευση (το ότι θα εργαζόταν δεν είναι βέβαιο φυσικά, λόγω της ανεργίας). Επιπλέον, οι οικογενειακοί πόροι που διατίθενται στην εκπαίδευσή του θα ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη αναγκών ή την αγορά περιουσιακών στοιχείων (Δεδουσόπουλος 1998, σ.147-148). Ο

Δεδουσόπουλος σημειώνει πρόσθετα (1998, σ.148) ότι υπάρχει και για την κοινωνία ένα “κόστος ευκαιρίας” των δαπανών για τη χρηματοδότηση της δημόσιας εκπαίδευσης. Δηλαδή, θα ήταν δυνατή η εναλλακτική διάθεση των πόρων ή η μείωση της φορολογίας αν δεν δαπανούνταν στην εκπαίδευση. Τέλος, για τους εκπαιδευόμενους πρέπει να προσμετρηθεί το “κόστος ευκαιρίας” του χρόνου που διαθέτουν για την εκπαίδευσή τους, δηλ. ο σωματικός και ψυχικός κόπος και η απώλεια απολαύσεων τις οποίες στερούνται λόγω των σπουδών τους (Δεδουσόπουλος 1998, σ.148).

Σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, τα άτομα κάνουν συνειδητές και προγραμματισμένες εκπαιδευτικές επιλογές σύμφωνα με τις μελλοντικές αποσβέσεις από αυτές. Για την ερμηνεία των διαφορετικών εκπαιδευτικών επιλογών η θεωρία αργότερα εισήγαγε παράγοντες που τροποποιούν τις αρχικές περιοριστικές υποθέσεις της, αλλά δεν ανατρέπουν την ίδια τη θεωρία. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι οι διαφορετικές εκπαιδευτικές επιλογές αντανακλούν διαφορετικές μαθησιακές ικανότητες. Τα άτομα με «μεγαλύτερες μαθησιακές ικανότητες» (η θεωρία δεν εξετάζει τους κοινωνικούς παράγοντες στους οποίους μπορεί να οφείλονται οι ευκαιρίες και όχι ικανότητες μάθησης) αντιμετωπίζουν για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης μικρότερο έμμεσο κόστος (δηλαδή φυσικό και ψυχικό κόπο) και ίσως μικρότερο χρηματικό κόστος (από πλευράς ενίσχυσης των μαθησιακών δυνατοτήτων τους). Οι αποκαλούμενες μεγαλύτερες μαθησιακές ικανότητες θεωρείται ότι αντιστοιχούν σε μεγαλύτερη παραγωγικότητα στην αγορά εργασίας και, ως εκ τούτου, σε αυξημένα εισοδήματα. Τα άτομα με αυτές τις «ικανότητες» θεωρείται ότι έχουν υψηλότερη αποδοτικότητα και εμφανίζουν ζήτηση για περισσότερη εκπαίδευση (Δεδουσόπουλος 1998, σ.173). Άτομα που ανήκουν σε κοινωνικές ομάδες που υφίστανται κοινωνικές διακρίσεις στην αγορά εργασίας, όπως οι γυναίκες, οι έγχρωμοι, εθνικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές μειονότητες, αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς και συνεπώς εμφανίζουν μειωμένες αποδόσεις στις επενδύσεις τους στην εκπαίδευση. Θεωρείται λοιπόν από τους υποστηρικτές της θεωρίας ότι ως αποτέλεσμα αυτών των μειωμένων αποδόσεων εμφανίζουν μικρότερη ζήτηση για εκπαίδευση (Δεδουσόπουλος 1998, σ.173) και όχι λόγω των άνισων ευκαιριών τους για πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Η θεωρία δεν εξετάζει τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση των ατόμων (την αποκαλούμενη ως “μαθησιακές ικανότητες”). Δεν εξετάζει ούτε τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται οι μειονοτικές ομάδες από την εκπαίδευση και την εργασία, αλλά θεωρείται ότι ως αποτέλεσμα λογικών διεργασιών τα άτομα που ανήκουν σε αυτές τις ομάδες επιλέγουν αυτοβούλως να μην εκπαιδεύονται, αυτοεξαιρούνται από την εκπαίδευση. Οι υποθέσεις αυτές φαίνεται ότι γίνονται χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι αναλύσεις της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης και αποτελούν ισχυρισμούς που μπορούν να χαρακτηριστούν απλοϊκοί. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επιχειρεί να εξηγήσει την επιλογή επαγγέλματος, εφόσον η επιλογή εκπαιδευτικής κατεύθυνσης οδηγεί σε μια σειρά από αντίστοιχες επαγγελματικές διεξόδους. Όμως, είναι ανεπαρκής και ακατάλληλη για την εξήγηση των εκπαιδευτικών επιλογών και του επαγγέλματος, διότι προϋποθέτει αξιωματικά ότι όλα τα άτομα έχουν την ευχέρεια να κάνουν τέτοιες επιλογές. Αγνοεί την επιλογή που κάνουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί για λογαριασμό των ατόμων και τους οικονομικούς φραγμούς που απομακρύνουν μερίδα των εκπαιδευόμενων από μια σειρά εκπαιδευτικών επιλογών. Επίσης, είναι ανεπαρκής βάση ανάλυσης της ελληνικής πραγματικότητας, εφόσον στη χώρα μας η εισαγωγή επί παραδείγματι σε ΑΕΙ και ΤΕΙ είναι ανταγωνιστική και δεν εξαρτάται μόνο από τις δικές μας επιδόσεις αλλά από αυτές των συνυποψηφίων μας και από τον αριθμό εισακτέων που δέχεται κάθε ακαδημαϊκό τμήμα. Επιπλέον, η εκπαιδευτική κατεύθυνση που παίρνουμε τελικά δεν είναι συχνά η πρώτη ή από τις πρώτες επιλογές μας, εφόσον – αναφερόμενοι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ξανά – η εισαγωγή μας σε κάποιο τμήμα ΑΕΙ ή ΤΕΙ είναι η συνισταμένη της επίδοσής μας στις εξετάσεις, των βάσεων εισαγωγής και της σειράς προτίμησης των τμημάτων από πλευράς μας. Ως εκ τούτου, η επιλογή σπουδών δεν είναι πάντα πραγματική επιλογή, αλλά αποτέλεσμα συγκυριών και αναγκαστική επιλογή. Σημαντική μερίδα του ελληνικού φοιτητικού και σπουδαστικού πληθυσμού δεν έχει επιλέξει το αντικείμενο σπουδών της και ως εκ τούτου ούτε το μετέπειτα επάγγελμά της. Επιπλέον, ενδεχομένως για κάποια άτομα η επικρατούσα ανεργία στη χώρα μας και η αυξημένη ετεροαπασχόληση να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επιλογή

κάποιων κλάδων σπουδών και του ανάλογου επαγγέλματος από πλευράς τους. Αυτοί οι παράγοντες συνιστούν πρόσθετα προβλήματα της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου καθώς η θεωρία αγνοεί και τους περιορισμούς που θέτει η ανεργία στις επιλογές μας και το ότι μας οδηγεί σε ετεροαπασχόληση. Αντίθετα, προϋποθέτει αυθαίρετα και ότι τα άτομα εργάζονται και η προτίμηση του επαγγέλματος αποτελεί ατομική συνειδητή τους επιλογή.

Κατά την εξέλιξή της και σε επόμενη φάση ανάπτυξής της, η θεωρία εισήγαγε παράγοντες που τροποποίησαν τις αρχικές υποθέσεις της, αλλά δεν ανέτρεψαν την ίδια τη θεωρία. Έτσι, αναγνωρίστηκε ότι υπάρχουν διαφορετικές δυνατότητες χρηματοδότησης των σπουδών από διαφορετικά άτομα και διαφορετικό κόστος των κεφαλαίων που αυτά επενδύουν στην εκπαίδευση. Το κόστος για την εκπαίδευση των παιδιών μιας οικογένειας υψηλότερης κοινωνικο-οικονομικής προέλευσης μπορεί να είναι χαμηλό, μια που η χρηματοδότηση θα γίνει από διαθέσιμα οικογενειακά αποθέματα, αλλά το αντίστοιχο κόστος για μια οικογένεια χαμηλότερης κοινωνικο-οικονομικής προέλευσης μπορεί να είναι πολύ υψηλό (λ.χ. δανεισμός, δεύτερη εργασία των γονέων, συνδυασμός εργασίας – σπουδών για τα παιδιά, κ.ά.). Επιπλέον, οι παραπάνω παράγοντες δεν επιδρούν μεμονωμένα αλλά συνδυαστικά και παράγουν σωρευτικά αποτελέσματα. Έτσι, τα παιδιά οικογενειών με υψηλή κοινωνικο-οικονομική θέση, εκτός του χαμηλότερου κόστους χρηματοδότησης των σπουδών, είναι πιθανόν να έχουν και καλύτερες σχολικές επιδόσεις ως αποτέλεσμα των δυνατοτήτων που τους προσφέρει το οικογενειακό τους περιβάλλον. Επιπλέον, ενδέχεται να αντιμετωπίζουν θετικές διακρίσεις στην αγορά εργασίας, λόγω των γνωριμιών και κοινωνικών σχέσεων των οικογενειών τους. Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος συνδυασμός παραγόντων μπορεί να λειτουργεί σωρευτικά, αλλά εις βάρος αυτή τη φορά, των ατόμων που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα (Δεδουσόπουλος 1998, σ. 174).

Επ' αυτών των ενδεχομένων, θα παραθέσουμε ξανά ως απόδειξη της ισχύος τους την ανάλυση του Πυργιωτάκη, σύμφωνα με την οποία η ανεργία των πτυχιούχων αποτελεί νέα μορφή ανισότητας, που προστίθεται στην εκπαιδευτική ανισότητα και πλήττει τα χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά

στρώματα, τα οποία συνήθως δε διαθέτουν κοινωνικές γνωριμίες που θα τους βοηθήσουν στην ανεύρεση εργασίας (Πυργιωτάκης 1988, σ. 28. Πυργιωτάκης 1991, σ. 171. Πυργιωτάκης 1992α, σ. 211). Ο συγγραφέας μιλάει για νέα μορφή ανισότητας ύστερα από την εκπαιδευτική, αυτή στο χώρο της απασχόλησης, η οποία πλήττει ξανά τα ασθενέστερα στρώματα λόγω έλλειψης προσβάσεων (Πυργιωτάκης 1995, σ. 111).

Επανερχόμενοι στην παράθεση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, αποτέλεσμα της δράσης των παραγόντων, των σωρευτικών και ανατροφοδοτούμενων επιπτώσεών τους που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι η διαμόρφωση διαφορετικών εκπαιδευτικών επιλογών από τα άτομα. Η θεωρία, λοιπόν, στην ανάπτυξη της αποδέχτηκε στοιχεία από έρευνες και θεωρίες της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, αλλά διατήρησε το σκληρό πυρήνα της, κατά τον οποίο οι επιλογές για την εκπαίδευση και το επάγγελμα προκύπτουν ως αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης και “αριστοποιούσας” συμπεριφοράς των ατόμων (Δεδουσόπουλος 1998, σ.174).

Σύμφωνα με τους θιασώτες της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η αύξηση της κατάρτισης των εργαζομένων έχει σα στόχο τη μείωση της ανεργίας αλλά και την ταχύτερη ανάπτυξη και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Στην πράξη, έχει παρατηρηθεί τα συνδικάτα να υποστηρίζουν τα προγράμματα κατάρτισης διότι μπορούν μέσω αυτών να ζητήσουν αύξηση μισθών, εκπαιδευτές να τα υποστηρίζουν εφόσον αυξάνεται έτσι η ζήτηση για εκπαίδευση, γονείς να συντάσσονται με αυτή την άποψη ώστε να μπορέσουν να ασχοληθούν με κάτι τα παιδιά τους που έχουν εγκαταλείψει την εκπαίδευση και *“οι προφήτες μιας ταχέως αναπτυσσόμενης κοινωνίας τα επαινούν ως μέρος των ηθικών αρχών της δια βίου μάθησης”* (Καρακατσανίδης 1998, σ. 219). Από την άλλη πλευρά, οι εργοδότες επίσης υποστηρίζουν τα εν λόγω προγράμματα εφόσον οι δαπάνες τους καλύπτονται από το κράτος. Όμως, εκτεταμένες έρευνες οικονομολόγων έχουν συγκρίνει ομάδες ανέργων ατόμων που συμμετείχαν σε κυβερνητικά προγράμματα κατάρτισης με ομάδες ατόμων που δε μετείχαν σε αυτά. Τα αποτελέσματα των ερευνών δεν υποδεικνύουν επαλήθευση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις οι μελέτες έδειξαν ότι τα

προγράμματα αυτά απέτυχαν να βελτιώσουν και το εισόδημα και τις προοπτικές απασχόλησης των καταρτιζομένων. Μάλιστα ο ΟΟΣΑ, ύστερα από έλεγχο των αποτελεσμάτων προγραμμάτων κατάρτισης ευρέως φάσματος, κατέληξε το 1994 στο ότι υπάρχει μια αξιοσημείωτα ισχνή υποστήριξη της υπόθεσης της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων αυτών (Καρακατσανίδης 1998, σ. 219 - 220). Σήμερα βέβαια, το δικαίωμα στην εργασία πλήττεται σε τέτοιο εύρος και σε τόσα επίπεδα (π.χ. προώθηση της μερικής απασχόλησης και όχι της πλήρους απασχόλησης που παρέχει πλήρες και βιώσιμο εισόδημα, συνεπαγόμενη ανασφάλεια για τη διατήρηση μιας θέσης εργασίας, συγχωνεύσεις επιχειρήσεων και μείωση θέσεων εργασίας, δηλαδή απολύσεις, προσοντισμός – “credentialism” - τουτέστιν συνεχής αγώνας συγκέντρωσης όλο και περισσότερων προσόντων και διόγκωση του βιογραφικού με στόχο την εξασφάλιση ή διατήρηση μιας θέσης εργασίας), ώστε η συνεχιζόμενη κατάρτιση στο πλαίσιο της προωθούμενης δια βίου εκπαίδευσης θεωρείται όχι μόνο εργαλείο για την προώθηση της απασχόλησης αλλά και όπλο για να διατηρήσει κανείς μια θέση εργασίας που ήδη κατέχει.

1.2.2. Η Κριτική στη Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου και το Πολιτισμικό Κεφάλαιο

Η επικράτηση της θεωρίας για επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο διαμόρφωσε ένα συγκεκριμένο κλίμα για την ανάλυση της αγοράς εργασίας και των σχετικών πολιτικών που υιοθετούνται. Ως οικονομική θεωρία, κατέχει κυρίαρχη θέση στους τομείς της οικονομικής της αγοράς εργασίας και της οικονομίας της εκπαίδευσης. Επηρέασε, δε, το κλίμα σε κοινωνικές επιστήμες όπως η κοινωνιολογία, η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης και η εκπαιδευτική πολιτική. Όταν τα τελευταία χρόνια κυριάρχησε η άποψη ότι η ανεργία οφείλεται κυρίως σε διαρθρωτικούς παράγοντες, τουτέστιν στην αναντιστοιχία εργασιακών δεξιοτήτων και αναγκών της οικονομίας, αυξήθηκε υπερβολικά η έμφαση σε πολιτικές που προκύπτουν από τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (Δεδουσόπουλος 1998, σ.150, 187). Η εν λόγω θεωρία αποτελεί βελτίωση της νεοκλασικής θεωρίας της προσφοράς εργασίας. Επ’ αυτού, οι Samuel Bowles και Herbert Gintis (επικριτές της θεωρίας, με μαρξιστική προσέγγιση) διακρίνουν τρία πλεονεκτήματά της: Αποδέχεται την εργασία ως

“παραγόμενο μέσο παραγωγής”, απορρίπτει την απλουστευτική αντίληψη περί ύπαρξης μιας ομοιογενούς εργασίας και εστιάζει στις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει το εργατικό δυναμικό, και τέλος αφήνει περιθώρια για την ανάλυση του ρόλου βασικών κοινωνικών θεσμών όπως το εκπαιδευτικό σύστημα και η οικογένεια (Δεδουσόπουλος 1998, σ.187-188).

Αναφορικά με την επένδυση των γυναικών στην εκπαίδευση, τα συμπεράσματα της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ότι αυτές έχουν μικρότερο κίνητρο από ό,τι οι άνδρες να επενδύσουν στην εκπαίδευση μετά από ένα επίπεδο. Αυτό αποδίδεται στην προσωρινή ή μόνιμη διακοπή της εργασιακής ζωής των γυναικών για να δημιουργήσουν οικογένεια και να μεγαλώσουν παιδιά (Δεδουσόπουλος 1998, σ.177). Εκλαμβάνεται λοιπόν ως αποτέλεσμα ενσυνείδητης απόφασης η έξοδος από την αγορά εργασίας και η ενδεχόμενη επανένταξη στην αγορά εργασίας από πλευράς των γυναικών, και όχι ως καταναγκαστική λύση για μερίδα των γυναικών και κοινωνική διάκριση εις βάρος τους, που οφείλεται στις ανελλιπείς δομές ημερήσιας φροντίδας παιδιών. Ως εκλογικευμένη απόφαση εμφανίζεται και η σπανιότερη επένδυση των γυναικών στην εκπαίδευση πάνω από ένα επίπεδο, αγνοώντας τους περιορισμούς των κοινωνικών δομών που υφίστανται οι γυναίκες. Ως οικονομική θεωρία, η ανάλυση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου στηρίζεται στενά στην αποτίμηση από πλευράς του ορθολογικού ατόμου του “κόστους και οφέλους” από την επένδυση στα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης.

Η πληθώρα επικρίσεων που έχει δεχτεί η θεωρία προέρχεται κυρίως από την πλευρά της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, αλλά και από την οικονομική της εργασίας. Κάποιες κριτικές αμφισβητούν επιμέρους συμπεράσματά της αλλά όχι και την ορθότητα και συγκρότησή της ως θεωρητικό κατασκεύασμα. Άλλες, αμφισβητούν και τη βασιμότητά της ως συγκροτημένης θεωρίας που προσπαθεί να ερμηνεύσει κοινωνικά φαινόμενα και τη θεωρούν περισσότερο μια “απολογητική θεώρηση των υφιστάμενων κοινωνικών ανισοτήτων” (Δεδουσόπουλος 1998, σ.188). Η κριτική που προέρχεται από την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης εστιάζει στο ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος. Η θεωρία αντιμετωπίζει το εκπαιδευτικό σύστημα ως παραγωγό της ειδικευμένης ανθρώπινης εργασίας, που ως τέτοιο οφείλει να

προσαρμόζεται στις μεταβολές που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας. Αυτή η αντίληψη περί του εκπαιδευτικού συστήματος προϋποθέτει πολύ στενή σχέση μεταξύ της εκπαίδευσης και των γενικών και τεχνικών δεξιοτήτων που παρέχει αυτή από τη μια πλευρά, και του επαγγέλματος από την άλλη. Επιπλέον, περιορίζει το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος σε μια μόνο λειτουργία του, που ίσως δεν είναι και η σημαντικότερη. Τέλος, το εκπαιδευτικό σύστημα μετατρέπεται σε κοινωνικό υποσύστημα, που είναι ταγμένο να εξυπηρετεί τις λειτουργικές ανάγκες του οικονομικού συστήματος (Δεδουσόπουλος 1998, σ.188).

Η θεώρηση λοιπόν της θεωρίας που εξετάζουμε για το εκπαιδευτικό σύστημα υποβαθμίζει το ρόλο του σε μέσο παραγωγής εξειδικευμένης εργασίας. Όμως, η εκπαίδευση αποτελεί αυταξία και αυτοσκοπό, είναι μορφωτικό μέσο και όχι απλώς μέσο παραγωγής. Δεν παρέχει στενά επαγγελματική κατάρτιση αλλά μόρφωση και καλλιέργεια και δε μπορούμε να απομονώνουμε μία μόνο λειτουργία της εκπαίδευσης και να τη σηματοδοτούμε ως τη θεμελιώδη. Μία άλλη σημαντική παρατήρηση επί των προβλημάτων της θεωρίας που προέρχεται από τους Bowles και Gintis αφορά την εξαφάνιση της εργασίας ως βασικής ερμηνευτικής κατηγορίας. Αυτή αντικαθίσταται από την έννοια του κεφαλαίου, που κατέχεται από τους εκπαιδευόμενους σε διαφορετικές ποσότητες. Όμως, οι εργασιακές δεξιότητες των εκπαιδευόμενων διαφέρουν μεταξύ τους ποιοτικά και όχι ποσοτικά (Δεδουσόπουλος 1998, σ.188-189). Η εκπαίδευση μπορεί να παράσχει κάποιες εργασιακές δεξιότητες και γνώσεις αλλά η άσκηση ενός επαγγέλματος δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της εκπαιδευτικής προετοιμασίας για αυτό. Σε σχέση με το επιχείρημα ότι το είδος και η βαθμίδα εκπαίδευσης των ατόμων συνδέεται με τις προοπτικές απασχόλησης και την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, η σύνδεση αυτή είναι χαλαρή ενώ μεσολαβούν και επιδρούν πολλοί άλλοι παράγοντες. Οι αντιρρήσεις που εκφράζονται κατά της θεωρίας δεν αμφισβητούν τόσο τη θετική σχέση εισοδήματος – εκπαίδευσης, αλλά τον αιτιώδη μηχανισμό μεταξύ τους που η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ισχυρίζεται ότι υπάρχει (Δεδουσόπουλος 1998, σ.191-193).

Ο Δεδουσόπουλος θεωρεί ως βασικό μειονέκτημα της θεωρίας αυτό που αποτελεί μειονέκτημα όλης της νεοκλασικής θεωρίας, ότι δηλαδή χαρακτηρίζεται από μονοδιάστατη αντίληψη της εργασίας και της εκπαίδευσης ως “αρνητικών” αγαθών, που όμως δύνανται να “δημιουργούν” εισόδημα (Δεδουσόπουλος 1998, σ.176). Παραγνωρίζονται λοιπόν οι κοινωνικοί συμβολισμοί που εμπεριέχονται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, επίπεδα και είδη εκπαίδευσης. Όμως, τα άτομα αναγνωρίζουν τον εαυτό τους μέσα από την εκπαίδευση και το επάγγελμά τους αλλά και το κοινωνικό σύνολο αναγνωρίζει τα άτομα μέσα από αυτά τα στοιχεία. Η επένδυση στην εκπαίδευση δεν αποτελεί μόνο οικονομική διεργασία αλλά και επένδυση σε συμβολικό επίπεδο, στο επίπεδο της αυτοαναγνώρισης, της κοινωνικής ένταξης και αποδοχής (Δεδουσόπουλος 1998, σ.176) και στο επίπεδο της κοινωνικής θέσης, του συμβολικού και κοινωνικού κεφαλαίου, θα προσθέταμε.

Σύμφωνα με τη θεωρία που εξετάζουμε λοιπόν, ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος περιορίζεται σε μια μόνο λειτουργία του: την τροφοδότηση της αγοράς με εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Οι επικριτές της θεωρίας όμως, αντιλαμβάνονται το εκπαιδευτικό σύστημα ως σημαντικό κοινωνικό μηχανισμό αναπαραγωγής και νομιμοποίησης των ανισοτήτων, που διαδραματίζει ρόλο πολύ ευρύτερο από αυτόν που καθορίζουν οι οικονομολόγοι. *«...με τη λειτουργία παροχής προσόντων και εξειδίκευσης το σχολείο αναλαμβάνει ένα διαφοροποιητικό ρόλο ανάμεσα στα άτομα, προσπαθώντας να προσδώσει διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες σε καθένα από αυτά...»* (Πυργιωτάκης 1999, σ.179-180). Για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και τη συνέχιση των κοινωνικών θεσμών είναι απαραίτητη η κοινή αποδοχή μιας κυρίαρχης ιδεολογίας από τα μέλη μιας κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, το εκπαιδευτικό σύστημα, που είναι και ιδεολογικό, επιτελεί ρόλο νομιμοποίησης του συστήματος αξιών της εκάστοτε κοινωνίας. Μεταλαμπαδεύει στους νέους τον ιδεολογικό ιστό της κοινωνίας της οποίας θα γίνουν οι αυριανοί συνεχιστές και αποσκοπεί στην ομοιογένειά τους και την αποδοχή από αυτούς ενός ενιαίου συστήματος αξιών (Πυργιωτάκης 1999, σ.179-180).

Το εκπαιδευτικό σύστημα επιτελεί μια σειρά από κοινωνικές λειτουργίες όπως ο κοινωνικός έλεγχος, η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και η

νομιμοποίηση των ανισοτήτων, οι οποίες δε σχετίζονται με τις ανάγκες της παραγωγής σε ειδικεύσεις, αλλά είναι απαραίτητες για την κοινωνική αναπαραγωγή και ειδικότερα για τη σταθερότητα του οικονομικού συστήματος. Οι ερευνητές κοινωνιολόγοι της εκπαίδευσης, υπό την επίδραση του έργου των Αλτουσέρ και Pierre Bourdieu, έθεσαν τα ζητήματα του ιδεολογικού ρόλου του εκπαιδευτικού συστήματος στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών δομών αλλά και της κυρίαρχης ιδεολογίας. Η έρευνα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των δυνατοτήτων των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων να αποκτήσουν ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Έτσι, το εκπαιδευτικό σύστημα έγινε κατανοητό ως μηχανισμός αποκλεισμού και επιπλέον νομιμοποίησης του αποκλεισμού. Συνδέθηκε με την κοινωνική αναπαραγωγή και μέσω αυτής με τη διαδικασία κατανομής του εργατικού δυναμικού σε τεχνικά επαγγέλματα. Η εκπαίδευση λοιπόν αποτελεί μηχανισμό που περισσότερο ενισχύει τους κοινωνικο-οικονομικούς κατακερματισμούς παρά συμβάλλει στην πιθανή άρση των ανισοτήτων (Δεδουσόπουλος 1998, σ.204-205).

Το εκπαιδευτικό σύστημα, κατά την αναπαραγωγή και νομιμοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων, αποκλείει σταδιακά μεγάλες ομάδες νέων, οι οποίοι υποχρεώνονται είτε να διακόψουν τις σπουδές τους ή να στραφούν σε ειδικότητες με χαμηλό κοινωνικό κύρος και αντίστοιχο εισόδημα. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι νέοι που υφίστανται αυτό τον αποκλεισμό προέρχονται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ως εκ τούτου, ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή και διαιώνιση των κοινωνικών ανισοτήτων και στερεί από τους νέους αυτούς τη δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης. Κατ' αυτό τον τρόπο, το εκπαιδευτικό σύστημα ασκεί μια ισχυρή κατανομητική λειτουργία πριν από την αγορά εργασίας και ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες καταταμίσεις της αγοράς εργασίας (Δεδουσόπουλος 1998, σ.205). Συμπερασματικά, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, εφόσον αντιλαμβάνεται τις επιλογές των ατόμων για το είδος και το επίπεδο εκπαίδευσής τους ως αποτέλεσμα ελεύθερων ατομικών επιλογών, όχι μόνο είναι λανθασμένη, αλλά και αποτελεί προσπάθεια να νομιμοποιηθούν θεωρητικά οι παγιωμένες κοινωνικές ανισότητες. Η θεώρηση

του εκπαιδευτικού συστήματος ως μηχανισμού αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων καταρρίπτει το βασικό αξίωμα στο οποίο βασίζεται η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και η νεοκλασική θεωρία: ότι τα κοινωνικά φαινόμενα οφείλονται σε ελεύθερες επιλογές των ατόμων (Δεδουσόπουλος 1998, σ.205-206).

“Η κατανομητική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος επιτελείται μέσω των ανισοτήτων που χαρακτηρίζουν τις δομές του ίδιου του εκπαιδευτικού συστήματος και της διαφοροποιημένης λειτουργίας που οι δομές αυτές αναλαμβάνουν στα πλαίσια της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής” (Δεδουσόπουλος 1998, σ.206). Συγκεκριμένα, οι Baudelot και Establet επί παραδείγματι, μελετώντας το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα υποστηρίζουν ότι ένα εκπαιδευτικό σύστημα δεν αποτελεί ενιαίο μηχανισμό αλλά σύστημα δύο δικτύων, με έλλειψη επικοινωνίας και κινητικότητας μεταξύ τους. Διαφορετικές κοινωνικές τάξεις εντάσσονται σε κάθε ένα από τα δύο δίκτυα και αναπαράγονται μέσω αυτών: οι κατώτερες τάξεις έχουν πρόσβαση στην κατώτερη και τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ οι ανώτερες τάξεις στην ανώτερη εκπαίδευση. Αναλύοντας το αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα, οι Samuel Bowles και Herbert Gintis εντόπισαν διαφοροποιήσεις εντός των ίδιων βαθμίδων εκπαίδευσης με τη λειτουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αυξημένου κοινωνικού κύρους. Επισημαίνουν επίσης ότι για την κατανόηση της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος προαπαιτείται η ανάλυση της ταξικής δομής της κοινωνίας και ότι το εκπαιδευτικό σύστημα κοινωνικοποιεί τους εκπαιδευόμενους ανάλογα με την ταξική τους προέλευση (Δεδουσόπουλος 1998, σ.206). Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγει και ο Pierre Bourdieu.

Συνεπώς, το εκπαιδευτικό σύστημα, σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίζει η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, αναπαράγει και ενισχύει τις κοινωνικές καταταμήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους προσδιορίζουν και τις καταταμήσεις της εργασίας. Για να καταστεί δυνατό να επιτελεστεί στην πράξη αυτός ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος, χρειάζεται να νομιμοποιηθεί, να γίνει κοινωνικά αποδεκτός. Νομιμοποιείται λοιπόν η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος ως μηχανισμού αποκλεισμού, με το επιχείρημα ότι αυτή

επιβάλλεται από την αρχή της αξιοκρατίας. Οι εξετάσεις στις οποίες υποβάλλονται οι εκπαιδευόμενοι, που χαρακτηρίζονται ως “σύστημα από αλλεπάλληλα σουρωτήρια” (Δεδουσόπουλος 1998, σ.207), στοχεύουν στο διαχωρισμό των λιγότερο “άξιων, ικανών ή εργατικών” από εκείνους που θα αποκτήσουν ανώτερους τίτλους σπουδών και τα κοινωνικά προνόμια και υψηλά εισοδήματα που συνοδεύουν αυτούς τους τίτλους (Δεδουσόπουλος 1998, σ.207-208). Όμως, σύμφωνα με τις μελέτες που καθορίζουν τη σχολική αποτυχία, αυτή εξαρτάται λιγότερο από τις ικανότητες των εκπαιδευόμενων και περισσότερο από την οικογενειακή τους προέλευση, δηλαδή το μορφωτικό και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των γονέων τους και το επάγγελμα που αυτοί ασκούν (Δεδουσόπουλος 1998, σ.208).

Ο Pierre Bourdieu, διατυπώνοντας την έννοια του “πολιτισμικού κεφαλαίου”, τη θεωρεί ως απαραίτητη προϋπόθεση για να αντιληφθούμε και να ερμηνεύσουμε την ανισότητα των σχολικών επιδόσεων παιδιών που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Ο ίδιος ο Bourdieu οριοθετεί αυτή τη συνεισφορά του στην επιστημονική γνώση (τη διαμόρφωση της έννοιας του πολιτισμικού κεφαλαίου δηλαδή), ως άμεση αντιπαράθεση στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου του Becker. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι η θεωρία αυτή δε δύναται να ερμηνεύσει το γεγονός ότι για διαφορετικές τάξεις η οικονομική και πολιτισμική επένδυση έχει διαφορετική βαρύτητα, εφόσον δε λαμβάνει υπ’ όψιν της τις διαφορετικές ευκαιρίες κέρδους που έχουν αυτές οι τάξεις λόγω της κληρονομικής τους περιουσίας (Δεδουσόπουλος 1998, σ.208). Ο Bourdieu χαρακτηρίζει την εν λόγω θεωρία ως “λειτουργιστική” και πάσχουσα από οικονομισμό και της αποδίδει ότι αγνοεί τη βασική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, τη μεταβίβαση δηλαδή από γενιά σε γενιά μιας οικογένειας του πολιτισμικού κεφαλαίου που προσδιορίζει τη σχολική επιτυχία ή αποτυχία. Αντιτάσσει ότι η σχολική απόδοση εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο που επενδύει κάθε οικογένεια. Η οικονομική και κοινωνική απόδοση του σχολικού τίτλου εξαρτάται με τη σειρά της από το κοινωνικό κεφάλαιο (που επίσης κληρονομείται), το οποίο μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία του (Δεδουσόπουλος 1998, σ.208-209).

Για τα άτομα που προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα οι πιθανότητες σχολικής επιτυχίας είναι αυξημένες, σε αντίθεση με τα άτομα που προέρχονται από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Αυτό οφείλεται στο πολιτισμικό ή μορφωτικό τους κεφάλαιο, δηλαδή στις στάσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων έναντι της εκπαίδευσης. Το πολιτισμικό ή μορφωτικό κεφάλαιο είναι κράμα γνωστικών και ιδεολογικών στοιχείων που καθορίζει τις στάσεις, τις συμπεριφορές, την προδιάθεση απέναντι στην εκπαίδευση, αλλά και μορφωτικά εφόδια που είναι χρήσιμα στο σχολείο παρόλο που δεν αποτελούν κομμάτι της διδακτέας ύλης. Τα προερχόμενα από ανώτερα μορφωτικά στρώματα άτομα διαθέτουν αυξημένο μορφωτικό κεφάλαιο, είναι εξοικειωμένα με τα αποτελέσματα της εκπαίδευσης προτού έρθουν σε επαφή με το εκπαιδευτικό σύστημα και διαμορφώνουν θετική στάση έναντι της ως αποτέλεσμα της ιδεολογικής επίδρασης του οικογενειακού και ευρύτερου περιβάλλοντος. Με αυτούς τους μηχανισμούς και μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, τα κοινωνικά πλεονεκτήματα των παιδιών που προέρχονται από ανώτερες τάξεις μετατρέπονται σε φυσικά πλεονεκτήματα και ερμηνεύονται ως υψηλότερες ικανότητες, ευφυΐα και δυνατότητες μόρφωσης. Η αναπαραγωγή λοιπόν των κοινωνικών ανισοτήτων που επιτελεί το εκπαιδευτικό σύστημα εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της επιλογής των “καλύτερων”, ως φυσική και θεμιτή λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία με αυτό τον τρόπο νομιμοποιείται κοινωνικά (Δεδουσόπουλος 1998, σ.209).

Εφόσον λοιπόν το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί ως μηχανισμός αναπαραγωγής κοινωνικών ανισοτήτων, η ελευθερία επιλογής επαγγέλματος και της σχετικής εκπαίδευσης από τα άτομα (την οποία πρεσβεύει η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου) περιορίζεται από την ύπαρξη ήδη παγιωμένων ανισοτήτων και από την ύπαρξη άνισων ευκαιριών στην αγορά εργασίας. Η ανισότητα ευκαιριών στις αγορές εργασίας είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι αγορές δομούνται σε σχέσεις ιεραρχίας και με έλλειψη επικοινωνίας και κινητικότητας, αλλά και του ότι η πρόσβαση των ατόμων σε αγορές εργασίας και θέσεις απασχόλησης καθορίζεται επίσης από τις κοινωνικές ανισότητες. Ο Bourdieu χρησιμοποίησε την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου αναφερόμενος στην

άνιση κατανομή των ευκαιριών απασχόλησης μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης. Οριοθετεί το κοινωνικό κεφάλαιο ως τους πόρους, εν ενεργεία ή εν δυνάμει, που συνεπάγεται η ανάπτυξη ενός δικτύου κοινωνικών σχέσεων αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης. Η ενεργοποίηση λοιπόν αυτού του δικτύου κοινωνικών γνωριμιών και σχέσεων έχει καθοριστικό ρόλο για την πρόσβαση σε θέσεις εργασίας (Δεδουσόπουλος 1998, σ.209-210).

Σύμφωνα με τον ίδιο το Bourdieu (Μπουρντιέ 1994), η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου επιβλήθηκε ως απαραίτητη υπόθεση για να γίνει αντιληπτή η ανισότητα των σχολικών επιδόσεων ανάμεσα σε παιδιά που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Η σχολική επιτυχία των παιδιών λοιπόν θεωρείται ως ανάλογη της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου μεταξύ των τάξεων. Ως σχολική επιτυχία ορίζονται τα ειδικά οφέλη που μπορούν να αποκτήσουν στη σχολική «αγορά» τα παιδιά των διάφορων κοινωνικών τάξεων. Αυτό το αφηρητικό σημείο συνεπαγόταν μια ρήξη με τις προηγούμενες υποθέσεις που θεωρούσαν τη σχολική επιτυχία ως αποτέλεσμα φυσικών ικανοτήτων και με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι οικονομολόγοι ενδιαφέρονται για τη σχέση ανάμεσα στα ποσοστά κέρδους που εξασφαλίζονται από την εκπαιδευτική επένδυση και από την οικονομική επένδυση, αλλά αυτό το κριτήριο τους της απόδοσης της σχολικής επένδυσης λαμβάνει υπόψη μόνο τις οικονομικές επενδύσεις και τα νομισματικά κέρδη ή ό,τι άμεσα μετατρέπεται σε χρήμα, όπως τα έξοδα των σπουδών. Δε μπορούν να εξηγήσουν την πολιτισμική επένδυση, την οποία δε λαμβάνουν υπόψη τους (Μπουρντιέ 1994, σ. 76).

Οι οικονομολόγοι αδυνατούν να μελετήσουν τις στρατηγικές σχολικής επένδυσης ως μέρος του ευρύτερου συνόλου των εκπαιδευτικών στρατηγικών και των στρατηγικών αναπαραγωγής. Τους διαφεύγει λοιπόν η καλύτερα κρυμμένη και πιο καθοριστική κοινωνικά από όλες τις εκπαιδευτικές επενδύσεις, που είναι η οικεία μετάδοση πολιτισμικού κεφαλαίου (από τους γονείς στα παιδιά). Αγνοούν ότι η ικανότητα ή το χάρισμα είναι και αυτά προϊόν επένδυσης σε χρόνο και σε πολιτισμικό κεφάλαιο. Έτσι, για να εκτιμήσουν τα κέρδη της σχολικής επένδυσης, μπορούν να αναρωτηθούν μόνο για την αποδοτικότητα των εκπαιδευτικών δαπανών και την κοινωνία

στο σύνολό της ή για τη συμβολή της εκπαίδευσης στην εθνική παραγωγικότητα. Ένας τέτοιου τύπου ορισμός των λειτουργιών της εκπαίδευσης είναι φανξιοναλιστικός και αγνοεί τη συμβολή του εκπαιδευτικού συστήματος στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής. Αναγνωρίζεται στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ότι είχε ανθρωπιστικές συνεκδοχές (οδήγησε σε περισσότερο ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση), αλλά κριτικάρεται για το ότι δεν ξεφεύγει από τον οικονομισμό. Επίσης για το ότι αγνοεί πως η σχολική απόδοση εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο που είχε πρωταρχικά επενδυθεί από την οικογένεια και πως η οικονομική και κοινωνική απόδοση του σχολικού τίτλου (πτυχίου στην περίπτωση των πτυχιούχων μας) εξαρτάται από το κοινωνικό κεφάλαιο, που κληρονομείται και τίθεται στην υπηρεσία των ατόμων (Μπουρντιέ 1994, σ. 77).

Και η Φραγκουδάκη αναφερόμενη στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου παρατηρεί ότι το αντικείμενό της, δηλαδή η διατήρηση και καλλιέργεια ανθρώπινων πηγών πλούτου, είναι παραλλαγή της φανξιοναλιστικής θεωρίας και συγκεκριμένα ένα είδος τεχνολογικού φανξιοναλισμού. Πράγματι, η σύγχρονη αμερικανική κοινωνική επιστήμη έχει θεωρητικό υπόβαθρο το φανξιοναλισμό (Τάλκοτ Πάρσονς, Ρόμπερτ Μέρτον). Με βάση λοιπόν τη φανξιοναλιστική θεωρία διατυπώνεται η αντίληψη για την τεχνολογική κοινωνία της οποίας η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται από την αξιοποίηση του διανοητικού δυναμικού κάθε χώρας. Η αντίληψη αυτή απαιτεί επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, με προτεραιότητα την επένδυση στην εκπαίδευση και οδηγεί στο αίτημα για ίσες ευκαιρίες στη μόρφωση. Το αίτημα για ίσες ευκαιρίες δε στόχευε στην επίτευξη της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά στο να εμποδιστεί η απώλεια των ταλέντων και τελικός σκοπός ήταν να επιτευχθεί η φιλελεύθερη κοινωνία της αφθονίας. Η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο εμφανίζεται ως συστατικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης. Στόχος είναι να καταπολεμηθούν οι δυσλειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος και να επιτευχθεί ισότητα ευκαιριών αποσκοπώντας στην καταπολέμηση των δυσλειτουργιών της κοινωνίας. Όμως, αυτή η απλουστευτική και γραμμική αντίληψη για την πορεία των κοινωνιών δεν εμπεριέχει στη λογική της την έννοια της μεταμόρφωσης των δομών (Φραγκουδάκη 1985, σ.27, 32-33).

Τα αίτια της μεγάλης διάδοσης και επίδρασης της θεωρίας αυτής στις ΗΠΑ ήταν πολιτισμικά, όπως το ότι οι χρησιμοθηρικές αξίες της αστικής τάξης δεν αμφισβητούνται στις ΗΠΑ καθώς απουσιάζει ένα μαζικό εργατικό κίνημα. Επίσης, η ανώτατη εκπαίδευση παρουσιάζει μεγάλη εξάπλωση. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ταιριάζει με την ιδεολογία του φιλελευθερισμού που κυριαρχεί στις ΗΠΑ. Ταιριάζει με την αντίληψη για ισότητα που συνυπάρχει με πολύ έντονο ανταγωνισμό. Τέλος, ταιριάζει με την πολύ διαδεδομένη στις ΗΠΑ πίστη στις δυνατότητες κοινωνικής επιτυχίας που οφείλεται στα ατομικά χαρίσματα. Η θεωρία αυτή αντιμετώπιζε τις ατέλειες του συστήματος ποσοτικά και όχι ποιοτικά και πρότεινε την αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση, οπότε είχε απήχηση στα διάφορα κοινωνικά στρώματα, τους πολιτικούς και πανεπιστημιακούς θεσμούς και τις κυβερνήσεις. Επηρέασε τις τότε δυτικοευρωπαϊκές χώρες και τους διεθνείς οργανισμούς επειδή υποστήριζε ότι οι σπουδαιότερες ατέλειες της οικονομίας διορθώνονται με την αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση και τη δημόσια υγεία, δηλαδή την αύξηση των επενδύσεων σε ανθρώπινο δυναμικό και όχι σε φυσικά αγαθά. Επίσης, επειδή υποστήριζε ότι η μείωση της άνισης κατανομής του εισοδήματος ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη (Φραγκουδάκη 1985, σ.35).

Η Φραγκουδάκη συμπεραίνει για τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ότι στις ΗΠΑ κυρίως προήλθε όχι από την κοινωνική ηθική της διεκδίκησης της ισότητας, όσο από οικονομικά και πολιτικά κριτήρια, δηλαδή την αποτελεσματικότερη οικονομική ανάπτυξη και την καταπολέμηση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Όμως, παρόλα αυτά, η θεωρία προκάλεσε ένα γενικευμένο αίτημα για ισότητα στην εκπαίδευση που διαδόθηκε στις περισσότερες χώρες της τότε Δύσης. Το αίτημα αυτό οδήγησε σε αρκετές έρευνες που είχαν αντικείμενο τον εντοπισμό των ανισοτήτων και στόχευαν στην καταπολέμησή τους (Φραγκουδάκη 1985, σ.36-37). Ο Πυργιωτάκης αναφέρει επ' αυτού ότι οι διάφορες χώρες ακολούθησαν τις ενεργείς παραινέσεις διεθνών οργανισμών όπως του ΟΟΣΑ και επένδυσαν στην εκπαίδευση, κάτι που συνέβαλε στη γενίκευσή της. Ως εκ τούτου, κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 παρατηρήθηκε διεθνής εκπαιδευτική έκρηξη.

Έτσι, με έναυσμα αυτή τη θεωρία ενισχύθηκε το εκπαιδευτικό σύστημα και η παροχή εξειδικευμένων γνώσεων (Πυργιωτάκης 1999, σ. 179).

Συμπερασματικά λοιπόν, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου δεν αποτελεί θεωρητικό παράδειγμα ικανό να προσφέρει επαρκή ανάλυση των σχέσεων του εκπαιδευτικού συστήματος και του συστήματος απασχόλησης, ούτε να αναλύσει τη λειτουργία κανενός από τα δύο συστήματα. Η ανάλυσή της είναι αποσπασματική και δε λαμβάνει υπ' όψη βασικούς παράγοντες της λειτουργίας και των δύο συστημάτων. Η απλουστευτική της λογική βάση, που φαντάζει απλοϊκή, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας. Αποπειράται να νομιμοποιήσει με τη λογικοφανή αλλά ελλιπή επιχειρηματολογία της τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Δε μπορεί να αναδειχτεί σε ερμηνευτικό εργαλείο καθώς δεν επέτρεψε να εμπλουτιστεί πραγματικά από τα δεδομένα κοινωνικών επιστημών όπως η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Συμβολή της συνιστά το αίτημα για ισότητα στην εκπαίδευση που προκάλεσε, το οποίο με τη σειρά του πυροδότησε πλειάδα ερευνών που αποσκοπούσαν στον εντοπισμό και την άρση των ανισοτήτων. Τέλος, η επένδυση στην εκπαίδευση συνέβαλε στην ενίσχυση και γενίκευσή της και οδήγησε στην εκπαιδευτική έκρηξη που ακολούθησε.

1.3. Η θεωρία του Pierre Bourdieu

1.3.1. Από το οικονομικό στο πολιτισμικό και το κοινωνικό κεφάλαιο

Όπως έχουμε συζητήσει, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έδινε έμφαση στην παραγωγή οικονομικού κεφαλαίου μέσω της επένδυσης στην εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού, καθώς μάλιστα υποστήριζε ότι ήταν η αποδοτικότερη επένδυση και απαραίτητη για την αύξηση της παραγωγικότητας στις σημερινές οικονομίες οι οποίες βασίζονται στην τεχνολογική πρόοδο. Ο λόγος της έμφασης στην εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού δεν ήταν τόσο για την προσωπική ανάπτυξη των ατόμων, αλλά προς όφελος της οικονομίας. Ως αποτέλεσμα της τάσης για ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση που ακολούθησε, απόκτησαν πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μεγαλύτερα ποσοστά αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων και περισσότεροι υποψήφιοι προερχόμενοι από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Από την άλλη πλευρά, προέκυψαν

και εκπαιδευτικά πλεονάσματα, τα οποία συνάμα με τις αλλαγές που επέφερε η τεχνολογική πρόοδος στην οργάνωση της οικονομίας οδήγησαν στα αυξημένα ποσοστά ανεργίας και ειδικότερα των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας.

Την ίδια περίπου εποχή (δεκαετία του 1960) που διατυπώθηκε η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu διατύπωσε τη δική του θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου, η οποία εξηγεί αναλυτικά και με χρήση εμπειρικών δεδομένων το ρόλο του πολιτισμικού κεφαλαίου στην πορεία των ατόμων στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Bourdieu προχωρά παραπέρα, αναλύοντας το ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στην πορεία ζωής των ατόμων. Το έργο του Pierre Bourdieu μας εφοδιάζει με τα απαραίτητα εννοιολογικά - ερμηνευτικά εργαλεία για τη συζήτηση των συμπερασμάτων της παρούσας έρευνας.

1.3.2. Habitus: Οι έξεις

Σύμφωνα με το Bourdieu, η έξις είναι σύστημα γενετήριων σχημάτων και μονίμων διαθέσεων και προδιαθέσεων του ατόμου, το οποίο επιτρέπει την ελεύθερη παραγωγή των σκέψεων, αντιλήψεων και δράσεων του ατόμου (Μπουρντιέ 1992, σ. 26). Οι έξεις είναι ενσωματωμένες στο άτομο και μία από αυτές είναι και το πολιτισμικό κεφάλαιο του ατόμου (Μπουρντιέ 1994, σ. 78). Επί παραδείγματι, οι μαθητές που επιλέγουν μία δέσμη ή ένα επιστημονικό κλάδο και οι οικογένειες που επιλέγουν τα σχολικά ιδρύματα για τα παιδιά τους (όπως τα περίφημα ιδιωτικά σχολεία) έχουν κεκτημένο ένα σύστημα προτιμήσεων και διάκρισης (αυτό που ονομάζουμε γούστο). Η έξις είναι το είδος της πρακτικής αίσθησης για το πώς πρέπει να δράσουμε σε μια δεδομένη κατάσταση. Η έξις καθορίζει την «κλίση» που προσανατολίζει τα άτομα προς τα συγκεκριμένα σχολεία, πανεπιστήμια ή επιστημονικούς κλάδους. Ο Bourdieu υποστηρίζει μάλιστα ότι το σχετικό βάρος του οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου των οικογενειών τους, το οποίο μεταφράζεται μέσα στο σύστημα των προτιμήσεών τους είναι αυτό που κάνει τους μαθητές να προσανατολίζονται προς την κουλτούρα ή την εξουσία, τον πνευματικό ή τον εμπορικό πόλο κ.ο.κ.. (Bourdieu και Passeron 1993, σ.26-27).

Το habitus μπορεί να θεωρηθεί ως ένα υποκειμενικό αλλά όχι ατομικό σύστημα από εσωτερικευμένες δομές, σχήματα αντίληψης, σύλληψης και δράσης, που είναι κοινά σε όλα τα μέλη μιας ομάδας ή τάξης. Συνιστά το σύστημα των προδιαθέσεων που έχουμε. Όλες οι διάφορες κοινωνικοποιήσεις στο παρελθόν, οι οποίες αναφέρονται σε πολυάριθμες κοινωνικές δομές μέσα στις οποίες μεγαλώνουμε, δημιουργούν το σύστημα προδιαθέσεων που ονομάζουμε habitus. Το «πεδίο» δομεί το habitus των φορέων του. Το πεδίο είναι δίκτυο σχέσεων. Η εσωτερική λογική ή αναγκαιότητα ενός πεδίου δεν επενεργεί μόνο εξωτερικά στους φορείς του, αλλά εγγράφεται ταυτόχρονα και σωματικά, ως σχήματα σκέψης και δράσης, στη δράση των φορέων. Αυτή τη σωματική εγγραφή ονομάζει ο Bourdieu habitus (έξη) (Μουζέλης 1995, σ. 54-56. Νούτσος 1995, σ. 50).

Οι έξεις αποτελούν σύστημα ενσωματωμένων προδιαθέσεων που παράγουν δράση σύμφωνα με τις αρχές δόμησης του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου. Διαμορφώνονται κατά την κοινωνικοποίηση στην πρώιμη παιδική ηλικία. Οι έξεις ενός ατόμου προσιδιάζουν εκείνες ενός άλλου ατόμου που ανήκει στην ίδια τάξη. Κατά την καθημερινή διάδραση του ατόμου στον κοινωνικό χώρο επέρχονται τροποποιήσεις και αναδιαμόρφωση των αρχικών έξεων. Ένας από τους τρόπους που λειτουργούν οι έξεις είναι ο εφοδιασμός του ατόμου με ένα σύνολο αντικειμενικών πιθανοτήτων, συνδεδεμένων με την ταξική του προέλευση. Εν συνεχεία το άτομο τείνει να προσαρμόσει τις προσδοκίες του σύμφωνα με τις πιθανότητες που υπάρχουν να εκπληρωθούν αυτές οι προσδοκίες, σαν μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Βασικό ρόλο σε αυτές τις διεργασίες παίζει το γεγονός ότι αυτές οι αντικειμενικές πιθανότητες εντυπώνονται στα παιδιά στην πρώιμη παιδική ηλικία. Θα λέγαμε ότι σήμερα πλέον έχει γίνει κατανοητή η πραγματικότητα ότι η υστέρηση, ή η «αποτυχία» όπως συχνά αποκαλείται, των παιδιών των κατώτερων στρωμάτων στο σχολείο οφείλεται στο ότι δε διαθέτουν την έξη των ανώτερων στρωμάτων, την οποία μεταδίδει το σχολείο. Η σχολική επίδοση είναι υψηλότερη για τα άτομα ή τις ομάδες των οποίων οι αρχικές έξεις προσεγγίζουν τις έξεις που μεταδίδει το σχολείο. Συνεπώς, τα άτομα που ευνοούνται από το

εκπαιδευτικό σύστημα είναι τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, δηλαδή εκείνα που το έχουν ανάγκη λιγότερο.

1.3.3. Κληρονόμοι: Το πολιτισμικό κεφάλαιο

Το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι παρεμφερές με το οικονομικό κεφάλαιο. Το πολιτισμικό κεφάλαιο που κατέχουν οι διάφορες κοινωνικές τάξεις είναι άνισα κατανομημένο και η κυρίαρχη τάξη κατέχει το μεγαλύτερο μέρος του. Εξαργυρώνεται με τη μορφή σχολικών τίτλων και διαπιστευτηρίων, με αντάλλαγμα οικονομικό κεφάλαιο. Οι προδιαθέσεις απέναντι στο σχολείο και την κουλτούρα (το πολιτισμικό ήθος) και οι υποκειμενικές προσδοκίες σε σχέση με τη γλώσσα και την κουλτούρα σχετίζονται με το πολιτισμικό κεφάλαιο. Έτσι, οι προδιαθέσεις των παιδιών της ανώτερης τάξης απέναντι στο σχολείο τείνουν να περιλαμβάνουν λιγότερο φόβο αποτυχίας, μεγαλύτερη άνεση στη χρήση της γλώσσας και μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις πνευματικές αντιπαραθέσεις. Στο έργο τους «Οι Κληρονόμοι», ο Bourdieu μαζί με τον J.C. Passeron πραγματοποίησαν μακρά και λεπτομερή έρευνα γύρω από τους Γάλλους φοιτητές και τη σχέση τους με τις σπουδές και την κουλτούρα (Μπουρντιέ 1992, σ. 34. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 10. Λαμπίρη - Δημάκη 1995β, σ. 63 κ.εξ.). Έδειξαν λοιπόν ότι το σχολείο και το πανεπιστήμιο στη Γαλλία λειτουργούν ως σύστημα επιλογής και κοινωνικού διαχωρισμού και ενεργούν προς όφελος των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, σε βάρος των μεσαίων και ακόμα περισσότερο των λαϊκών τάξεων. Επίσης, ότι οι πιο καταρτισμένοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που έχουν αποκτήσει περιζήτητα πτυχία με υψηλούς βαθμούς έχοντας φοιτήσει στα πιο φημισμένα ιδρύματα, στη συνέχεια καταλαμβάνουν τις θέσεις εξουσίας. Αυτοί οι απόφοιτοι λοιπόν είναι, σε τόσο μεγάλο ποσοστό ώστε δε μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο, γόννοι της αστικής τάξης και απολαμβάνουν κοινωνικά προνόμια που οφείλονται στη γέννησή τους σε προνομιούχο πολιτισμικά περιβάλλον. Ως εκ τούτου είναι κληρονόμοι και η κληρονομιά τους δεν είναι μόνο οικονομική αλλά κυρίως πολιτισμική. Το πολιτισμικό κεφάλαιο λοιπόν κληρονομείται όπως και το οικονομικό (Bourdieu 1995, σ.15). Η υπεροχή αυτών των «κληρονόμων» παραμένει καλυμμένη εξαιτίας του γεγονότος ότι το εκπαιδευτικό σύστημα, λόγω της σχετικής αυτονομίας του, είναι ικανό να μετατρέπει σε σχολικά πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα κάποιες εξωσχολικές

ιδιότητες που τα άτομα οφείλουν στην κοινωνική τους καταγωγή. Στις ιδιότητες που οφείλονται στην κοινωνική καταγωγή περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων ο τρόπος έκφρασης, η εξοικείωση με κώδικες, οι τρόποι και το προσωπικό ύφος. Συνεκδοχικά, το εκπαιδευτικό σύστημα μετατρέπει αυτούς που έχουν κληρονομήσει πολιτισμικό κεφάλαιο σε κάποιους που θεωρείται ότι λόγω της αξίας τους έχουν ανέλθει σε θέσεις εξουσίας (μεταμορφώνει την κληρονομιά σε αξία). Με αυτό το μηχανισμό συμβάλλει στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας (Μπουρντιέ 1992, σ. 34-35. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 10-11).

Η Λαμπίρη – Δημάκη (Λαμπίρη – Δημάκη 1995β, σ. 67- 68) σημειώνει ότι η διανοητική ατμόσφαιρα που επικρατεί στο οικογενειακό περιβάλλον επιδρά στη δομή της γλώσσας που μιλιέται μέσα στο σπίτι και στις στάσεις απέναντι στο σχολείο, στον πολιτισμό που ενθαρρύνει το σχολείο, στη σχολική επίδοση των παιδιών και στη μετέπειτα σταδιοδρομία τους. Προνομιούχοι της παιδείας είναι οι κληρονόμοι ενός οικογενειακού πολιτισμικού κεφαλαίου που τους παρέχει τη δυνατότητα να ανταποκριθούν με άνεση στις πολιτισμικές απαιτήσεις του σχολείου, του πανεπιστημίου και αργότερα σε αυτές της κοινωνίας τους και του κύκλου των διανοουμένων. Αυτό συμβαίνει επειδή είναι σε θέση (λόγω της πολιτισμικής τους κοινωνικοποίησης, δηλαδή της απόκτησης των κατάλληλων πολιτισμικών έξεων – habitus) να παίζουν σχεδόν ενστικτωδώς το παιχνίδι του καλού γούστου, της διατύπωσης του κατάλληλου στις διάφορες περιστάσεις λόγου και τελικά της πνευματικής και κοινωνικής ισχύος (όπ. παρ.).

Το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι μια από τις κεντρικές ιδέες στο έργο του Bourdieu, ιδέα για την οποία είναι πολύ γνωστός ανάμεσα στους κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την ανάλυσή του, οι κοινωνικές τάξεις οφείλουν την ύπαρξή τους στην άνιση κατανομή του κεφαλαίου, που έχει τρεις κύριες συνιστώσες: την οικονομική (εισόδημα, περιουσία), την πολιτισμική (σχολικοί τίτλοι, κοινωνική μόρφωση) και την κοινωνική (αποδοτικές κοινωνικές σχέσεις). Κατά το συγγραφέα, υπάρχουν διαφορετικές μορφές κεφαλαίου και όχι μόνο το οικονομικό κεφάλαιο με τη μορφή του υλικού πλούτου. Υπάρχει και το πολιτισμικό κεφάλαιο, δηλαδή οι

γνώσεις, οι ειδικότητες και τα άλλα πολιτισμικά αποκτήματα τα οποία αποδεικνύονται από τα εκπαιδευτικά ή τεχνικά προσόντα, αλλά και το συμβολικό κεφάλαιο, δηλαδή το συσσωρευμένο κύρος, η υπόληψη κτλ, τα οποία συνήθως συνδέονται μεταξύ τους. Το πολιτισμικό κεφάλαιο λοιπόν, συνοδεύουν και άλλα είδη κληρονομιάς: το συμβολικό κεφάλαιο (δηλαδή η διανοητική αίγλη που αποδίδουν στα άτομα ορισμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα με υψηλό κύρος) και το κοινωνικό κεφάλαιο (δηλαδή οι κοινωνικές διασυνδέσεις και γνωριμίες που δίνουν πρόσβαση στην εξουσία) (Μυλωνάς 1995β, σ. 76. Φραγκουδάκη 1995, σ. 130 κ.εξ.).

Η μια μορφή κεφαλαίου μετατρέπεται σε άλλη, για παράδειγμα με τον τρόπο που κάποια πτυχία μπορούν να εξαργυρωθούν σε θέσεις εργασίας με κύρος και υψηλές αμοιβές. Τα άτομα επιδιώκουν να αποκομίσουν ή να αυξήσουν κάποιου είδους κεφάλαιο, όχι απαραίτητα οικονομικό, αλλά είτε πολιτισμικό, ή συμβολικό ή να μεγιστοποιήσουν κάποιο κέρδος. Ο Bourdieu ανέλυσε τους ιδιαίτερα πολύπλοκους μηχανισμούς μέσω των οποίων το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει στην αναπαραγωγή (και όχι αναπαράγει, δεν έχει εξάλλου τη δύναμη να επικυριαρχήσει όλων των άλλων συστημάτων) της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου και ως εκ τούτου στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής. Απέδειξε ότι οι οικογένειες επενδύουν τόσο περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους (σε χρόνο που τους αφιερώνουν, σε ποικίλες βοήθειες, ακόμα και σε χρήμα) όσο μεγαλύτερο είναι το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Επιπλέον, οι υπόλοιπες στρατηγικές αναπαραγωγής και κυρίως οι κληρονομικές που μεταβιβάζουν άμεσα το οικονομικό κεφάλαιο, είναι λιγότερο αποτελεσματικές ή αποδοτικές σε σχέση με το ρόλο του πολιτισμικού κεφαλαίου στην κοινωνική αναπαραγωγή. Έτσι, οι υψηλότεροι σχολικοί θεσμοί, δηλαδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι εκείνοι που οδηγούν στις υψηλότερες κοινωνικές θέσεις και μονοπωλούνται όλο και περισσότερο από τα παιδιά των προνομιούχων τάξεων (Μπουρντιέ 1992, σ. 45, 47, 67. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 20-21).

Σύμφωνα με τη θεώρηση του Bourdieu (Μπουρντιέ 1994, σ. 78 - 79), χαρακτηριστικά του πολιτισμικού κεφαλαίου είναι ότι αυτό είναι ενσωματωμένο, αποτελεί μια έξη μας. Η συσσώρευση αυτού του κεφαλαίου

απαιτεί χρόνο, τον οποίο το άτομο προσωπικά θα επενδύσει, και προσωπική εργασία. Το πολιτισμικό κεφάλαιο από έχιν γίνεται είναι, από ιδιοκτησία γίνεται σώμα και αναπόσπαστο μέρος του ατόμου, μια έξη του. Όσοι το κατέχουν έχουν καταθέσει το χρόνο τους για να το αποκτήσουν. Παρουσιάζει υψηλότερο βαθμό κάλυψης από ό,τι το οικονομικό κεφάλαιο και προδιατίθεται να λειτουργεί ως συμβολικό κεφάλαιο. Μέσω κοινωνικής «αλχημείας» το οικονομικό κεφάλαιο μετατρέπεται σε συμβολικό κεφάλαιο (δηλαδή κοινωνικό κύρος και γόητρο). Όμως, δε διαθέτουν όλοι οι γονείς τα οικονομικά και πολιτισμικά μέσα για να παρατείνουν τις σπουδές των παιδιών τους πέρα από το ελάχιστο που είναι απαραίτητο «για την αναπαραγωγή της λιγότερο αξιοποιημένης δύναμης εργασίας» (Μπουρντιέ 1994, σ. 79). Η αρχική συσσώρευση πολιτισμικού κεφαλαίου δεν αρχίζει χωρίς καθυστέρηση, χωρίς απώλεια χρόνου παρά μόνο για τα μέλη των οικογενειών που είναι προικισμένες με ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο. Για αυτούς, ο χρόνος συσσώρευσης συμπεριλαμβάνει όλο το χρόνο κοινωνικοποίησης. Η μετάδοση λοιπόν πολιτισμικού κεφαλαίου είναι η καλύτερα καλυμμένη μορφή κληροδότησης κεφαλαίου. Μεταξύ των στρατηγικών αναπαραγωγής, η κληροδότηση πολιτισμικού κεφαλαίου αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς οι άμεσες και ορατές μορφές μετάδοσης κεφαλαίου κριτικάρονται έντονα. Ο χρόνος κατά τον οποίο το άτομο δύναται να αποκτήσει το πολιτισμικό κεφάλαιο εξαρτάται από τον ελεύθερο χρόνο που μπορεί να εξασφαλίσει η οικογένειά του για να του το μεταδώσει, δηλαδή χρόνο που είναι απελευθερωμένος από την οικονομική αναγκαιότητα (εξάλλου ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί πολυτέλεια για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα). Απαραίτητη προϋπόθεση της αρχικής συσσώρευσης πολιτισμικού κεφαλαίου είναι η διάθεση ελεύθερου χρόνου (Μπουρντιέ 1994, σ. 80).

Το πολιτισμικό κεφάλαιο αντικειμενοποιείται με τη μορφή σχολικών τίτλων, όπως το πτυχίο. Ο σχολικός τίτλος αποδίδει στο πολιτισμικό κεφάλαιο μια θεσμική αναγνώριση και επιτρέπει να γίνονται συγκρίσεις μεταξύ των κατόχων των σχολικών τίτλων (πτυχίων). Επιτρέπει να μετατρέπεται το πολιτισμικό εκ νέου σε οικονομικό κεφάλαιο εφόσον ο σχολικός τίτλος ανταλλάσσεται στην αγορά εργασίας. Τα υλικά και συμβολικά κέρδη που εγγυάται ο σχολικός τίτλος εξαρτώνται από τη σπανιότητά του. Έτσι, είναι δυνατό οι επενδύσεις

σε χρόνο και προσπάθειες να είναι λιγότερο αποδοτικές και να μη μπορούμε να τις προεξοφλήσουμε (όπως ισχύει για τους πτυχιούχους που αντιμετωπίζουν ανεργία και αδυνατούν να εξαργυρώσουν την αξία του πτυχίου τους στην αγορά εργασίας, να μετατρέψουν δηλαδή το πολιτισμικό κεφάλαιο σε οικονομικό). Η σχολική έκρηξη και ο πληθωρισμός των σχολικών τίτλων (πτυχίων) καθιστούν δυσχερέστερη την αναμετατροπή του πολιτισμικού σε οικονομικό κεφάλαιο (Μπουρντιέ 1994, σ. 82-84). Κατά το Bourdieu, δε μπορούμε να κατανοήσουμε απολύτως το νόημα που έχει ο ανταγωνισμός και όσα διακυβεύονται με τον ανταγωνισμό αν δε μελετήσουμε τη λογική του τρόπου λειτουργίας των διαφόρων «αγορών» (και μια από αυτές τις αγορές είναι η αγορά εργασίας για τους πτυχιούχους) στις οποίες τοποθετούνται οι διάφοροι σχολικοί τίτλοι και οι κάτοχοί τους (Bourdieu και Passeron 1993, σ.20). Το πολιτισμικό κεφάλαιο έχει αποτελεσματικό ρόλο όχι μόνο στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος στο οποίο αποτελεί προϋπόθεση για την επιτυχία στις εξετάσεις και όλες τις διαδικασίες επιλογής. Έχει εξίσου αποτελεσματικό ρόλο και μετέπειτα στην επαγγελματική σταδιοδρομία όπου μετασχηματίζεται εν μέρει σε κοινωνικό κεφάλαιο (δηλαδή κύρος και επιρροή) και εν μέρει σε οικονομικό κεφάλαιο (δηλαδή εισοδήματα και κληρονομιά) (Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 239-240).

Η ελληνική κοινωνία χαρακτηριζόταν τουλάχιστον στο παρελθόν από μεγαλύτερη ταξική ρευστότητα από ό,τι οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και το οικογενειακό πολιτισμικό κεφάλαιο ήταν φτωχότερο και σπανιότερο από ό,τι σε αυτές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 στην Ελλάδα υπήρχε μεγαλύτερη ανισότητα πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ανάμεσα στα δύο φύλα σε σύγκριση με τη Γαλλία. Η ανισότητα αυτή όμως σταδιακά μειώθηκε εντυπωσιακά και οι σημερινοί ποσοτικοί δείκτες της εκπαίδευσης εμφανίζουν ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών ανάμεσα στα δύο φύλα. Στην Ελλάδα, ήδη από το 1960 η κοινωνική ανισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών ήταν μικρότερη από ό,τι στη Γαλλία εφόσον πολύ περισσότερα παιδιά (αγόρια όμως) αγροτών και εργατών εισάγονταν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπως έδειξε σε μελέτη της ανάλογη με το έργο του Bourdieu η Λαμπίρη – Δημάκη (Λαμπίρη - Δημάκη 1995α, σ. 5-6. Λαμπίρη – Δημάκη 1995β, σ. 68. Λαμπίρη – Δημάκη 1974). Η εξήγηση που δόθηκε για το περισσότερο προσβάσιμο

ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ήταν ότι υπήρχε από πλευράς των υποψηφίων ισχυρή θέληση για την απόκτηση πανεπιστημιακών τίτλων που θα τους έδιναν τη δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας (ανόδου) μέσω της άσκησης δημοσιοϋπαλληλικών και ελεύθερων επαγγελματιών (Λαμπίρη – Δημάκη 1995β, σ. 68-69. Λαμπίρη – Δημάκη 1974), εξήγηση που έχει δοθεί και από τον Τσουκαλά (Τσουκαλάς 1979). Λόγω ενδεχόμενων ιδιομορφιών της ελληνικής κοινωνίας, μεταξύ των φοιτητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συναντάμε (ή τουλάχιστον συναντούσαμε έως σήμερα) συχνότερα κληρονόμους μιας «έξης πτυχιολατρίας» παρά κληρονόμους πολιτισμικού κεφαλαίου. Παρά την παραπάνω έξη βέβαια, στην Ελλάδα, στη Γαλλία και σε άλλες τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες το οικογενειακό πολιτισμικό κεφάλαιο έχει αποδειχτεί προσδιοριστικός παράγοντας για τη δυνατότητα απόκτησης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τηρουμένων των αναλογιών λοιπόν, η έμφαση που έδωσε ο Bourdieu στον πολιτισμό των οικογενειών και στην αναπαραγωγή του από γενιά σε γενιά μέσω της πρόσβασης στον παρόμοιο «πολιτισμό» του σχολείου, βρήκε και στην Ελλάδα εμπειρική επιβεβαίωση από τη Λαμπίρη – Δημάκη (Λαμπίρη - Δημάκη 1995β, σ. 68-69).

Στη χώρα μας, αυτή η μορφωσιογόνος τάση όπως έχει χαρακτηριστεί (ή διαφορετικά πτυχιολατρεία, μορφωσιολατρεία), φαίνεται να έχει φετιχοποιηθεί. Η μόρφωση φαντάζει επιθυμία όλων των κοινωνικών τάξεων, και πράγματι λόγω των συνθηκών ανάπτυξης στη χώρα μας κατά το παρελθόν η μόρφωση οδηγούσε σε κοινωνική άνοδο τα παιδιά των κατώτερων τάξεων. Ενώ λοιπόν και τα ανώτερα και τα κατώτερα στρώματα ωθούν τα παιδιά τους στη μόρφωση, η ειδοποιός διαφορά είναι ότι τα παιδιά του προέρχονται από τα ανώτερα στρώματα έχουν ήδη σωματοποιήσει κατά το Bourdieu τα οφέλη της μόρφωσης και γνωρίζουν τι να περιμένουν από τη μόρφωση, γνωρίζουν τα αποτελέσματά της και πού θα τους οδηγήσει αυτή. Σύμφωνα με την ανάλυση του Bourdieu, τα παιδιά που προέρχονται από τα ανώτερα στρώματα διαθέτουν την αισθητική κρίση (το «γούστο») που αντιστοιχεί στην τάξη τους και ανάλογες εμπειρίες ως προς τη μουσική παιδεία, την τέχνη, τη συμμετοχή σε πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις κτλ. (Κελπερής 1995, σ. 74). Κατά το Bourdieu, ο τρόπος του οράν και αντιλαμβάνεσθαι είναι παράγωγο της ιστορίας που αναπαράγεται από την Παιδεία, άρα το γούστο καθενός δεν

είναι έμφυτο. Οι πολιτιστικές πρακτικές (επίσκεψη μουσείων και εκθέσεων, παρακολούθηση κοντσέρτων, ανάγνωση) και οι προτιμήσεις ως προς τα είδη λογοτεχνίας, ζωγραφικής, μουσικής κλπ είναι συνάρτηση του επιπέδου εκπαίδευσης (που μετριέται με το σχολικό τίτλο ή με τα χρόνια φοίτησης) και της κοινωνικής προέλευσης. Οι δύο αυτοί δείκτες πάνε συνήθως μαζί (Μυλωνάς 1995β, σ. 90-91. Bourdieu 2002, σ. 18, 28). Όμως, τα παιδιά των κατώτερων τάξεων αντιθέτως, ίσως δε γνωρίζουν τι ακριβώς να περιμένουν από τη μόρφωση αλλά εν πολλοίς προσδοκούν ότι με τη μόρφωση η ζωή τους γενικά θα βελτιωθεί. Έτσι, αν μελλοντικά δεν εκπληρώνονται οι προσδοκίες τους (λόγω της ανεργίας) ενδεχομένως να απογοητεύονται. Εξάλλου, το πτυχίο δεν έχει το ίδιο αντίκρισμα για όλους τους κατόχους του, αλλά αναλόγως του κοινωνικού κεφαλαίου καθενός.

1.3.4. Αναπαραγωγή: Η νομιμοποιητική λειτουργία των εκπαιδευτικών μηχανισμών

Σύμφωνα με την ανάλυση του Πυργιωτάκη, τα παιδιά που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα ζουν σε μη μορφωσιογόνο περιβάλλον, στερούνται πολιτισμικών ερεθισμάτων και ως εκ τούτου δεν αναπτύσσουν τις ικανότητες που θα τους εξασφάλιζαν υψηλή σχολική επίδοση. Επιπλέον, δε διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις και την προηγούμενη εμπειρία, το πολιτισμικό κεφάλαιο που θα τους εξασφάλιζε τη σχολική επιτυχία (Πυργιωτάκης 1995, σ.101). Η σχολική επίδοση είναι λοιπόν στρωματικά διαφοροποιημένη εφόσον το οικογενειακό περιβάλλον συμβάλλει αποφασιστικά στην επιτυχία ή αποτυχία (την πρόοδο ή την υστέρηση δηλαδή) των παιδιών στο σχολείο. Ελλείψει αντισταθμιστικών μέτρων εντός του σχολικού μηχανισμού, οι κοινωνικές ανισότητες συγκαλύπτονται, εμφανίζονται ως εγγενείς και φυσικές διαφορές των ατόμων και με αυτό τον τρόπο το σχολείο νομιμοποιεί τις κοινωνικές ανισότητες και τις εμφανίζει ως φυσικές και βιολογικές (Πυργιωτάκης, όπ. παρ.). Τα αντικείμενα διδασκαλίας και η γλώσσα που χρησιμοποιεί το σχολείο εκφράζουν την κουλτούρα των ανώτερων κυρίως κοινωνικο-πολιτισμικών στρωμάτων, αγνοώντας την πολιτισμική πραγματικότητα των χαμηλότερων στρωμάτων. Έτσι, για τα παιδιά που προέρχονται από τα ανώτερα στρώματα, το σχολείο – το εκπαιδευτικό σύστημα θα λέγαμε – συνιστά φυσική προέκταση του

οικογενειακού τους μορφωσιογόνου περιβάλλοντος, άρα είναι πιο έτοιμα να φοιτήσουν σε αυτό και έχουν πιο σύντομο και πιο εύκολο δρόμο να διανύσουν για να επιτύχουν στο σχολείο. Οι άνισες αφετηρίες στις οποίες οδηγεί τα άτομα η πολιτισμική αποστέρηση των μη προνομιούχων τάξεων, δίνουν στα παιδιά των ανώτερων στρωμάτων προβάδισμα για επιτυχή εκπαιδευτική (και επαγγελματική θα προσθέταμε) σταδιοδρομία και ωθούν τα παιδιά των λιγότερο ευνοημένων τάξεων σε σχετική περιθωριοποίηση (Πυργιωτάκης 1995, σ. 102).

Οι εμπειρίες των παιδιών που προέρχονται από ανώτερα κοινωνικά στρώματα αφομοιώνονται ως εξωσχολικό πολιτισμικό κεφάλαιο και αφορούν έννοιες και ιδέες που βρίσκονται σε μεγαλύτερη συνάφεια με τη σχολική γνώση από ό,τι οι πρακτικές γνώσεις που αποκτούν τα παιδιά από τα χαμηλότερα στρώματα. Για την απόκτηση αυτής της μόρφωσης, τα προνομιούχα παιδιά που προέρχονται από ευνοημένα περιβάλλοντα δεν καταβάλουν ιδιαίτερη προσπάθεια, αλλά τη βιώνουν καθημερινά, με αβίαστο και φυσικό τρόπο. Από την άλλη πλευρά, τα μη προνομιούχα παιδιά καταβάλουν κοπιώδη προσπάθεια εντός του σχολείου για να κατακτήσουν την ίδια μόρφωση και να καλύψουν τα κενά τους (Πυργιωτάκης 1999, σ. 190-191). Διαμέσου των διαδικασιών αυτών, τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων παρουσιάζουν περισσότερο επιτυχημένη μαθητική σταδιοδρομία και αποκτούν σε μεγαλύτερο ποσοστό πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, μηχανισμός που εξηγεί το ότι εκπροσωπούνται με μεγαλύτερα ποσοστά στο φοιτητικό πληθυσμό. Στη συνέχεια, η κατοχή πανεπιστημιακού τίτλου καθιστά εφικτή την κατάληψη ανώτερων θέσεων που συνδέονται με κοινωνικό κύρος και δύναμη. Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά των πλέον ευνοημένων κοινωνικών στρωμάτων κατακτούν σε μεγαλύτερο ποσοστό τους πανεπιστημιακούς τίτλους που τους εξασφαλίζουν όχι μόνο καλύτερη επαγγελματική πορεία, αλλά και τη δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης. Μέσω του μηχανισμού αυτού η εκπαιδευτική ανισότητα μετατρέπεται σε κοινωνική και ολοκληρώνεται ο «φαύλος κύκλος της κοινωνικής αναπαραγωγής», στην οποία το εκπαιδευτικό σύστημα διαδραματίζει αποφασιστικό διαμεσολαβητικό ρόλο (Πυργιωτάκης 1999, σ. 195). Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί ασκούν λειτουργία αξιολόγησης και επιλογής των μαθητών, καθώς απονέμουν τους τίτλους

σπουδών που ορίζουν ποιοι μαθητές θα μεταβούν στην αγορά εργασίας και ποιοι θα κατακτήσουν τι είδους θέση. Παρέχοντας στα άτομα πρόσβαση σε συγκεκριμένες θέσεις στο σύστημα απασχόλησης, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί προσδίδουν οικονομική δύναμη και κοινωνική εξουσία και κύρος. Μέσω των σχολικών μηχανισμών, προωθούνται στις ανώτερες κοινωνικές θέσεις οι γόνοι των οικογενειών που καταλάμβαναν αυτές τις θέσεις παραδοσιακά (Πυργιωτάκης 1999, σ. 180-181).

Βέβαια, υπεύθυνο για τη δημιουργία και εδραίωση της εκπαιδευτικής ανισότητας δεν είναι αποκλειστικά το εκπαιδευτικό σύστημα, ούτε δρα αυτόνομα και ανεξάρτητα από τις επιδράσεις των υπόλοιπων συστημάτων. Επίσης, δεν είναι δυνατό η επέμβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα και μόνο να διορθώσει τις κοινωνικές ανισότητες. Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι οργανικά συνδεδεμένο με το «κοινωνικο-πολιτικό και πολιτιστικό σύστημα μέσα στο οποίο και για χάρη του οποίου λειτουργεί» και οι λειτουργίες του σχολικού χώρου «έχουν την αφετηρία τους έξω από αυτόν, στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον» (Πυργιωτάκης 1999, σ. 185). Ο Πυργιωτάκης σημειώνει ότι η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου αναλύει ικανοποιητικά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι πολιτισμικές ανισότητες και αποκαλύπτει μέρος του ρόλου της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή. Συμπληρώνει όμως ότι χρειάζεται να αποφεύγεται η μονομέρεια και να αναλύονται οι διαδικασίες μέσω των οποίων λειτουργεί ο μηχανισμός της αναπαραγωγής (Πυργιωτάκης 1999, σ. 186).

Στο έργο τους «Αναπαραγωγή», οι Bourdieu και Passeron ανέπτυξαν αναλυτικά τη νομιμοποιητική λειτουργία του σχολείου. Ένα από τα κύρια μέρη αυτής της λειτουργίας του σχολείου είναι η ιδεολογία των χαρισμάτων, η πεποίθηση σε δασκάλους και μαθητές ότι η επιτυχία ή η αποτυχία στο σχολείο είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης ή απουσίας αντίστοιχα χαρισμάτων και έμφυτων διαθέσεων. Επιχειρείται λοιπόν «φυσιοποίηση» (naturalisation) του κοινωνικού, μετατροπή των κοινωνικών ανισοτήτων σε «φυσικές» ανισότητες ευφυΐας, κουλτούρας, λεπτότητας κτλ. Η νομιμοποιητική λειτουργία των σχολικών μηχανισμών μετατρέπει τα αριστοκρατικά προνόμια σε αξιοκρατικά δικαιώματα, τα οποία είναι σύμφωνα με τις αρχές της

δημοκρατίας. Πράγματι, το άτομο που αποκτά ένα ουσιαστικό και τυπικό προσόν έχει το δικαίωμα να ασκήσει μια εξουσία. Επόμενες έρευνες του Bourdieu κατέδειξαν ότι οι σχολικοί τίτλοι αποτελούν τους νέους τίτλους ευγενείας. Οι σχολικοί τίτλοι (δηλ. και το πτυχίο) συμβάλλουν στην εξασφάλιση της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσω της διαιώνισης της δομής του καταμερισμού των εξουσιών. Συμβάλλουν επίσης στην εξασφάλιση των προνομίων μέσω μιας μόνιμης ανακατανομής, η οποία εμφανίζεται ως δίκαιη, αλλά μεροληπτεί συστηματικά υπέρ των κατόχων ενός κληρονομημένου πολιτισμικού κεφαλαίου, κάτι που έχει πολλάκις αποδειχτεί εμπειρικά (Μπουρντιέ 1992, σ. 35-36. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 12-13. Μπουρντιέ 1994, σ. 75-76. Μυλωνάς 1995β, σ. 80 κ.εξ.).

Η ιδέα της εύνοιας των εκπαιδευτικών μηχανισμών προς τους κληρονόμους πολιτισμικού κεφαλαίου δε γίνεται εύκολα αποδεκτή. Η παραδοχή του γεγονότος ότι το σχολείο μεταχειρίζεται ευνοϊκότερα τους προνομιούχους από τους υπόλοιπους αφορά συνήθως την οικονομική διάσταση της φοίτησης. Καθώς η φοίτηση είναι δαπανηρή για τις οικογένειες και οι σπουδές είναι μακροχρόνιες, οι οικογένειες με χαμηλό εισόδημα συνήθως έχουν σημαντικές δυσχέρειες στο να ανταποκριθούν στο κόστος των σπουδών. Όμως, από το Bourdieu υποστηρίζεται ότι η πολιτισμική κληρονομιά είναι το κατεξοχήν προνόμιο, εφόσον δε μπορεί να αντικατασταθεί ούτε από υποτροφίες ή επιδόματα, ούτε από κάποια αντισταθμιστική κοινωνική ευαισθησία διδασκόντων/-ουσών απέναντι σε μη προνομιούχους φοιτητές/-τριες (Μπουρντιέ 1992, σ. 36. Μπουρντιέ 1994, σ. 75). Υποστηρίζεται επίσης ότι κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων εκπαίδευσης του παιδιού, ο σχολικός θεσμός, μέσω διάχυτης ή ρητής εκπαίδευσης, τείνει να συσχετίζει το σχολικό κεφάλαιο που χορηγεί με τη μορφή τίτλων, με το πολιτισμικό κεφάλαιο που κατέχει και μεταδίδει στο παιδί η οικογένειά του (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 19). Το σχολικό κεφάλαιο είναι το εγγυημένο προϊόν των συσσωρευμένων αποτελεσμάτων της πολιτισμικής μεταβίβασης που εξασφαλίζεται από την οικογένεια και της πολιτισμικής μεταβίβασης που εξασφαλίζεται από το σχολείο. Η αποτελεσματικότητα της μεταβίβασης αυτής εξαρτάται από τη σπουδαιότητα του άμεσα κληρονομημένου από την οικογένεια πολιτισμικού κεφαλαίου (Bourdieu 2002, σ. 65).

Εφόσον το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου, κατ' επέκταση συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 16). Ο Bourdieu δεν περιορίστηκε στο να ισχυριστεί ότι το σχολικό σύστημα αποβάλλει τα παιδιά των μη προνομιούχων τάξεων, αλλά προσπάθησε και εξήγησε γιατί ισχύει αυτό και ποια είναι η συμβολή του εκπαιδευτικού συστήματος στην αναπαραγωγή των κοινωνικών διαιρέσεων. Οι μηχανισμοί μέσω των οποίων η εκπαίδευση συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου είναι εξαιρετικά πολύπλοκοι και ο εν λόγω συγγραφέας, δείχνει μιν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα ασκεί συντηρητική λειτουργία (ενώ ακόμα και σήμερα υπάρχει διαδεδομένη η αντίληψη ότι στο σχολείο διδάσκονται οικουμενικές και προοδευτικές αξίες), αλλά βασίστηκε σε εμπειρικές παρατηρήσεις για να υποστηρίξει τη θεωρία του (Μπουρντιέ 1992, σ. 38-39). Όμως, δε θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο Bourdieu δεν υποστήριξε ούτε πως το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένας μηχανισμός, ένα μοιραίο γρανάζι που παράγει συστηματικά χωρίς περιθώριο κοινωνικής μεταβολής, ούτε πως το εκπαιδευτικό σύστημα είναι το όργανο της αστικής τάξης και μια συνωμοσία (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 16-17). Υποστήριξε ότι το σχολικό σύστημα διατηρεί την προϋπάρχουσα τάξη, τούτέστιν την απόκλιση μεταξύ των μαθητών, οι οποίοι είναι εφοδιασμένοι με άνισες ποσότητες πολιτισμικού κεφαλαίου. Μέσω διάφορων διεργασιών επιλογής, το σχολικό σύστημα διαχωρίζει τους κληρονόμους πολιτισμικού κεφαλαίου από αυτούς που το στερούνται και έτσι τείνει να διατηρήσει τις προϋπάρχουσες κοινωνικές διαφορές. Μπορεί να διατυπώνει ένα κοινωνικό νόμο λέγοντας ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο πηγαίνει στο πολιτισμικό κεφάλαιο και τα πιο ενδεή σε αυτό το κεφάλαιο παιδιά υφίστανται το σχολικό αποκλεισμό. Όμως, διατυπώνει και την άποψη ότι η ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης των δομών δίνει στο άτομο ένα επιπλέον μέσο για να δράσει τροποποιητικά πάνω στις δομές μέσω των ίδιων των δομών (Bourdieu και Passeron 1993, σ.23). Αυτή η θέση θα λέγαμε ότι παρουσιάζει αναλογία με τη θέση του Anthony Giddens περί της σχέσης δράσης και δομής, δρόντων ατόμων και δομών (agency vs structure). Στη θεωρία της «δομοποίησης» του (structuration theory), ο Giddens υποστηρίζει τη διττή

φύση των δομών. Οι δομές είναι μεν περιοριστικές για τα άτομα αλλά και τους δίνουν τη δυνατότητα να τις διαφοροποιήσουν. Αυτό συμβαίνει επειδή οι δομές θέτουν στη διάθεση των δρόμων ατόμων τα μέσα και τις πηγές που είναι χρήσιμες για τη διαφοροποίηση των δομών (Layder 1994, Waters 1994 και Πετμεζίδου 1998).

1.3.5. Επιλογή των Σπουδών και Προσδοκίες. Γυναίκες και Φιλολογικές Σπουδές.

Τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο Bourdieu υποστηρίζουν τη θέση του ότι το σχολικό σύστημα επιτελεί αποκλεισμό, ο οποίος είναι τόσο πιο ολοκληρωτικός όσο πλησιάζουμε προς τις λιγότερο προνομιούχες τάξεις. Υπάρχουν όμως και πιο κρυφές μορφές ανισότητας, όπως ο περιορισμός των παιδιών από κατώτερες και μεσαίες τάξεις σε συγκεκριμένους επιστημονικούς κλάδους και η καθυστέρηση ή η εγκατάλειψη των σπουδών, τις οποίες αντιλαμβανόμαστε σπανιότερα. Σε ό,τι αφορά τις ευκαιρίες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση έχουμε το αποτέλεσμα μιας επιλογής η οποία έχει επιτελεστεί στη διάρκεια των σπουδών στο σχολείο. Αυτή η επιλογή ασκείται με πολύ άνιση αυστηρότητα, ανάλογα με την κοινωνική προέλευση των ατόμων και όσον αφορά τις λιγότερο προνομιούχες τάξεις έχουμε να κάνουμε με αποκλεισμό τους (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 39-40). Για τους λιγότερο προνομιούχους, οι υποκειμενικές προσδοκίες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση τείνουν να είναι πιο μικρές και από τις αντικειμενικές ευκαιρίες τους (άρα λειτουργούν με τη λογική της αυτοεκπληρούμενης προφητείας). Μάλιστα, στις κατώτερες τάξεις τα κορίτσια μειονεκτούν ακόμα περισσότερο σε σχέση με τα αγόρια ως προς τις προσδοκίες τους. Υπάρχει επίσης περιορισμός στην επιλογή των σπουδών. Η επιλογή έχει περισσότερες πιθανότητες να είναι περιορισμένη όσο οι φοιτητές ανήκουν σε λιγότερο προνομιούχο περιβάλλον. Οι ευκαιρίες πρόσβασης στο πανεπιστήμιο χαρακτηρίζονται με βάση τα ευρήματα των Bourdieu και Passeron ως αρκετά παραπλήσιες για τα αγόρια και τα κορίτσια με ίδια κοινωνική προέλευση, αλλά μετά την είσοδό τους στο πανεπιστήμιο έχουν μεγάλες πιθανότητες να μην κάνουν τις ίδιες σπουδές. Ανεξάρτητα από την κοινωνική προέλευση, οι σπουδές στη Φιλοσοφική είναι πιο πιθανές για τα κορίτσια και οι σπουδές στις θετικές επιστήμες πιο πιθανές για τα αγόρια υπό

την επήρεια των παραδοσιακών μοντέλων κατανομής της εργασίας και των υποτιθέμενων «χαρισμάτων» μεταξύ των δύο φύλων (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 45).

Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων, τόσο λιγότερο απόλυτη εμφανίζεται η «καταδίκη» των γυναικών (όπως τη χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς) να καταλήγουν στις φιλοσοφικές ή άλλες «καθηγητικές» σχολές. Έτσι, ο γενικός κανόνας που παρατήρησαν οι συγγραφείς είναι ότι ο περιορισμός των επιλογών επιβάλλεται περισσότερο στις κατώτερες και όχι στις προνομιούχες τάξεις και περισσότερο στις φοιτήτριες και όχι στους φοιτητές, ενώ το μειονέκτημα αυτό είναι τόσο πιο έντονο για τα κορίτσια όσο κατώτερη είναι η κοινωνική προέλευσή τους. Το μειονέκτημα που εξαρτάται από το φύλο εκφράζεται κυρίως με τον εκτοπισμό των γυναικών στις φιλοσοφικές σχολές. Το μειονέκτημα που εξαρτάται από την κοινωνική προέλευση εκδηλώνεται με τον αποκλεισμό των παιδιών που προέρχονται από μη προνομιούχα στρώματα και σε όσα από αυτά διαφύγουν από τον αποκλεισμό, με τον περιορισμό των επιλογών που προσφέρονται (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 46).

Οι Bourdieu και Passeron βρήκαν στη Γαλλία του 1964 ότι από όλους τους παράγοντες διαφοροποίησης, η κοινωνική προέλευση είναι εκείνος που ασκεί την ισχυρότερη επίδραση στο φοιτητικό περιβάλλον, και πάντως ισχυρότερη επίδραση από ό,τι ο παράγοντας φύλο. Οι επιτυχίες ή οι αποτυχίες του παρόντος αποδίδονται από τους φοιτητές και τους διδάσκοντες στο άμεσο παρελθόν, ενώ στην πραγματικότητα εξαρτώνται από πρώιμους προσανατολισμούς, κάτι που εξασφαλίζει το οικογενειακό περιβάλλον. Ακόμα και η γενική στάση απέναντι στην εκπαίδευση είναι διαφορετική ανάλογα με την κοινωνική προέλευση. Οι πιο προνομιούχοι φοιτητές οφείλουν στο περιβάλλον προέλευσής τους συνήθειες και στάσεις που τους βοηθούν στα φοιτητικά τους καθήκοντα. Από το περιβάλλον αυτό κληρονομούν και γνώσεις, αισθητικά κριτήρια, καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα και «καλό γούστο». Οι μη προνομιούχοι φοιτητές έχουν ως μόνη κουλτούρα εκείνη που οφείλουν στο σχολείο. Για τους μη προνομιούχους μαθητές η εκμάθηση της κουλτούρας της ελίτ (η οποία είναι πιο κοντά στην κουλτούρα του σχολείου)

κατακτάται με προσπάθεια και χρόνο, ενώ για τους προνομιούχους είναι μια κληρονομιά, κάτι δεδομένο (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 50, 54-56, 58-59, 62, 68).

Οι Bourdieu και Passeron ζητούν την επινόηση μιας «ορθολογικής παιδαγωγικής» που θα υπολογίζει το περιεχόμενο της εκπαίδευσης ή τους επαγγελματικούς στόχους της κατάρτισης και δε θα αγνοεί τη διαφοροποιούμενη απόδοση των φοιτητών ανάλογα με την κοινωνική προέλευσή τους. Μια τέτοια παιδαγωγική θα πρέπει να «υποτάσσεται» στη γνώση για την πολιτισμική ανισότητα των φοιτητών και στην απόφαση να περιορίσει αυτή την ανισότητα. Ένα παράδειγμα που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς είναι ότι λόγω της συγγένειας ανάμεσα στη σχολική κουλτούρα και την κουλτούρα της καλλιεργημένης τάξης, οι φοιτητές που προέρχονται από αυτή την τάξη, κατά την προσωπική συνάντηση με τους καθηγητές τους ή τις προφορικές εξετάσεις μπορούν να εκδηλώσουν τις ιδιότητες αυτής της κουλτούρας. Αυτές οι μικρές εντυπώσεις από την ταξική προέλευση των φοιτητών γίνονται αντιληπτές και υποστηρίζεται ότι παίζουν ρόλο στην κρίση των καθηγητών (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 137-139). Πρόοδος προς την κατεύθυνση της ισότητας προτείνουν ότι θα ήταν η οργάνωση των σπουδών με τρόπο ώστε να επιτρέπει στους φοιτητές των μη προνομιούχων τάξεων να ξεπερνούν τα μειονεκτήματά τους (κάτι τέτοιο θα ήταν το ζητούμενο για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης). Σημειώνουν ότι δεν αρκεί να θέτουμε ως στόχο τον πραγματικό εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης. Χρειάζεται να υπάρχει μια ορθολογική παιδαγωγική που θα ενεργοποιήσει όλες τις πηγές για να εξουδετερώσει μεθοδικά και συνεχώς, από το Νηπιαγωγείο έως το Πανεπιστήμιο, τη δράση της πολιτισμικής ανισότητας. Από μόνη της η πολιτική βούληση να δοθούν ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση για όλους δε μπορεί να αντιμετωπίσει τις πραγματικές ανισότητες, ακόμα και με την επιστράτευση όλων των θεσμικών και οικονομικών μέσων. Απαιτείται η εγκαθίδρυση μιας ορθολογικής παιδαγωγικής που θα βασίζεται σε μια κοινωνιολογία των πολιτισμικών ανισοτήτων, η οποία αναμφίβολα θα συμβάλλει στη μείωση των ανισοτήτων ως προς το Σχολείο και την κουλτούρα (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 139-140). Η Λαμπίρη – Δημάκη συμφωνεί ότι χρειάζεται να επινοηθεί μια νέα ορθολογική παιδαγωγική, που θα

στηρίζεται στη βούληση της «συστηματικής και συνεχούς ουδετεροποίησης» των επιδράσεων της άνισης πολιτισμικής κοινωνικοποίησης των μαθητών και φοιτητών, καθώς και στη γνώση των συμπερασμάτων της κοινωνιολογίας των πολιτισμικών ανισοτήτων (Λαμπίρη – Δημάκη 1995β, σ. 70).

Αναφορικά με την εκπαιδευτική ανισότητα, ο Πυργιωτάκης θεωρεί αναγκαία την επινόηση μιας νέας στρατηγικής για την άμβλυνσή της. Θεωρεί χρήσιμη μια στρατηγική που θα ανταποκρινόταν με κοινωνική δικαιοσύνη στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία. Σημειώνει ότι αν η ισότητα ευκαιριών επιδιώκεται μόνο με τη στρατηγική της διεύρυνσης των εκπαιδευτικών ευκαιριών (όπως έγινε στη χώρα μας πριν από μερικές δεκαετίες) και χωρίς μέριμνα για τη δίκαιη μετάβαση στην αγορά εργασίας, τότε αναγκαστικά θα εξακολουθήσει να διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στο σύστημα εκπαίδευσης και το σύστημα απασχόλησης, δηλαδή θα μεγαλώνουν οι δείκτες της ανεργίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, είτε θα ήμασταν αναγκασμένοι να αγνοήσουμε την αρχή της εκπαιδευτικής ισότητας, είτε να επιδιώξουμε να ανταποκριθούμε σε αυτή αποδεχόμενοι την ανισότητα στο σύστημα απασχόλησης ως μια δεδομένη πραγματικότητα (Πυργιωτάκης 1991, σ. 172).

Στην περίπτωση των γυναικών φοιτητριών, οι έρευνες του Bourdieu μας απέδειξαν ότι η υποτιθέμενη «κλίση» τους προς τις φιλολογικές σπουδές δε σχετίζεται με κάποια συγκεκριμένη «γυναικεία φύση». Κάτι τέτοιο θα οδηγούσε αδιάκοπα τις νεαρές γυναίκες σε αυτό τον τύπο σπουδών. Αυτή η υπόθεση περί κλίσης, όχι μόνο δεν ισχύει αλλά σχετίζεται στενά με τον κοινωνικό ορισμό της θηλυκότητας ο οποίος περιορίζει τις γυναίκες σε παραδοσιακούς ρόλους και επαγγέλματα, τους αναγνωρίζει περισσότερη ευαισθησία και διαίσθηση παρά ευφυΐα και λογική και θεωρεί τις τελευταίες ιδιότητες ανδρικές (Μπουρντιέ 1992, σ. 35. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 12. Κελπερής 1995, σ. 72-73). Ειδικότερα για τη χώρα μας θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη ότι παραδοσιακά στην ελληνική οικογένεια υπάρχουν συγκεκριμένες προσδοκίες σχετικά με το εκπαιδευτικό επάγγελμα. Τα πρότυπα που προβάλλονται είναι σύμφωνα με τα παραδοσιακά ήθη και τις σχετικές αντιλήψεις της ελληνικής οικογένειας. Η ελληνική οικογένεια επιθυμεί

οι κόρες της κυρίως να ασχοληθούν με ένα εκπαιδευτικό επάγγελμα, δηλαδή να ακολουθήσουν το επάγγελμα της νηπιαγωγού, δασκάλας ή καθηγήτριας Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Αυτό ισχύει διότι τα επαγγέλματα αυτά περιβάλλονται από σοβαρότητα και σεμνότητα και επιπλέον επιτρέπουν στις γυναίκες να αφιερωθούν στην οικογένεια την υπόλοιπη μέρα, αλλά και κατά τις διακοπές των Χριστουγέννων, το Πάσχα και την καλοκαιρινή περίοδο. Κάποιες από τις συνέπειες αυτής της κοινωνικοποίησης που δέχονται οι γυναίκες από την ελληνική οικογένεια είναι να αναπτύσσουν και οι ίδιες χαμηλές προσδοκίες και κίνητρα ως προς τις σπουδές τους, κάτι που συντελεί και στην υποεκπροσώπησή τους σε θέσεις κύρους.

Τα σχέδια των ατόμων για τη σταδιοδρομία τους και συνεκδοχικά οι στάσεις τους απέναντι στις σπουδές τους και την αγορά εργασίας επηρεάζονται ανάλογα με το πόσο προσιτός παρουσιάζεται να είναι ένας συγκεκριμένος επιστημονικός κλάδος ή μια θέση εργασίας. Οι προσδοκίες τους διαφέρουν ανάλογα με την κοινωνική θέση και προέλευσή τους αλλά και το φύλο τους. Οι πιθανότητες κοινωνικής ανόδου, απόκτησης συγκεκριμένων πτυχίων ή κατάκτησης θέσεων εργασίας είναι διαφοροποιημένες ανάλογα με την κοινωνική προέλευση και το πολιτισμικό κεφάλαιο των ατόμων. Έτσι, άτομα με ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης (π.χ. αποφοίτηση από το ίδιο πανεπιστημιακό τμήμα) αλλά διαφορετική κοινωνική προέλευση, συνήθως κατακτούν διαφορετικές θέσεις στην κοινωνική ιεραρχία (βρίσκουν διαφορετικού τύπου θέση εργασίας, όχι εξίσου σύντομα κτλ.) και βασικό ρόλο σε αυτό παίζει το κοινωνικό τους κεφάλαιο. Η εκπλήρωση των προσδοκιών και η κοινωνική ανισότητα προχωρά πέρα από την εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας. Καθώς οι προσδοκίες διαμορφώνονται ανάλογα με το κοινωνικό κεφάλαιο των ατόμων, τα άτομα δύνανται να εσωτερικεύουν αυτό που συνεπάγεται η κοινωνική τους προέλευση. Σύμφωνα με την ανάλυση του Μπουρντιέ λοιπόν, το κοινωνικό κεφάλαιο των ατόμων επηρεάζει τις προσδοκίες τους.

1.3.6. Το κοινωνικό κεφάλαιο

Το επιστημονικό κύρος αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο μπορεί να συσσωρευτεί, να μεταβιβαστεί, και να μετατραπεί σε άλλα είδη κεφαλαίου. Οι παλαιοί μαθητές ενός ιδιαίτερου εκπαιδευτικού ιδρύματος,

(όπως οι Grandes Ecoles στη Γαλλία με τις οποίες καταπιάνεται ο Bourdieu, ανάλογες των κεντρικών και παλαιότερων πανεπιστημίων στην Ελλάδα όπως το ΕΜΠ που θα αναφέρουμε σε επόμενο κεφάλαιο) εξασφαλίζουν τις υψηλότερες θέσεις στην ιεραρχία των επιστημονικών αξιών. Η επιτυχημένη επιστημονική σταδιοδρομία είναι μια διαδικασία συσσώρευσης όπου το αρχικό κεφάλαιο αντιπροσωπεύεται από το πτυχίο. Η αποφοίτηση από ένα φημισμένο πανεπιστημιακό ίδρυμα (Grandes Ecoles, αντίστοιχα ελληνικά παραδείγματα όπως το ΕΜΠ, Ιατρικές και Νομικές σχολές κτλ) έχει αποφασιστική σημασία για τη μετέπειτα σταδιοδρομία. Έτσι, οι απόφοιτοι τέτοιων ιδρυμάτων, ως νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας θα είναι σε πολύ καλύτερη θέση επειδή προέρχονται από ένα γνωστό ίδρυμα, ή ακόμα αν έχουν εργαστεί κοντά σε διάσημο ερευνητή (θα διαπιστώσουμε το ρόλο που παίζουν οι συστάσεις των καθηγητών τους για τους αποφοίτους του ΕΜΠ κατά την αναζήτηση εργασίας). Συνήθως όμως οι απόφοιτοι αυτών των ιδρυμάτων έχουν αυξημένο οικονομικό και πολιτισμικό κεφάλαιο και όπως υποστηρίζει ο Bourdieu, οι μηχανισμοί λειτουργούν έτσι ώστε το κεφάλαιο να πηγαίνει στο κεφάλαιο. Η κατοχή του κεφαλαίου με τη μορφή πτυχίου αυξημένου κύρους συνεπάγεται μέσω πολύπλοκων μεσολαβήσεων την επιδίωξη ανώτερων στόχων, τους οποίους το πτυχίο αυτό εγγυάται. Η κατοχή αυτού του σπάνιου τίτλου αρκετά συχνά συνοδεύεται από υψηλή κοινωνική προέλευση. Έτσι, η επιδίωξη ανώτερων στόχων βασίζεται στις φιλοδοξίες που επιτρέπονται ή ευνοούνται από τις αντικειμενικές πιθανότητες των ατόμων (Μπουρντιέ 1992, σ. 91-92, 95-96, 98, 100). Διαφορετικές φιλοδοξίες και στόχους, στάσεις και προσδοκίες από την αγορά εργασίας μπορούν να έχουν οι πτυχιούχοι προνομιούχων και μη επιστημονικών τίτλων. Δεν καταφέρνουν όλοι οι πτυχιούχοι να βρουν εργασία (ή τουλάχιστον όχι εξίσου σύντομα), ούτε καταλαμβάνουν τις ίδιες θέσεις εργασίας. Η διαφοροποίηση αυτή συχνά έχει να κάνει με το κοινωνικό κεφάλαιό τους.

Σύμφωνα με το Bourdieu, οι τρεις αρχές διαφοροποίησης ανάμεσα στα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες είναι και οι πιο αποτελεσματικές, είναι το οικονομικό, το πολιτισμικό και το κοινωνικό κεφάλαιο. Τα άτομα και οι ομάδες είναι τοποθετημένα στον κοινωνικό χώρο με τέτοιο τρόπο ώστε όσο περισσότερο γειτονεύουν, τόσο περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά στις τρεις

αυτές διαστάσεις έχουν και το αντίστροφο. Ο συγγραφέας ορίζει το κοινωνικό κεφάλαιο ως το κεφάλαιο των «κοσμικών σχέσεων», οι οποίες μπορούν να χρησιμεύουν ως «μέσα» (Μπουρντιέ 1994, σ. 91). Είναι το κεφάλαιο της αξιοπρέπειας και της σεβασμιότητας, που είναι απαραίτητο για να εξασφαλιστεί η εμπιστοσύνη της «καλής κοινωνίας». Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι το σύνολο των εν ενεργεία και των εν δυνάμει πόρων που σχετίζονται με την κατοχή ενός δικτύου σχέσεων αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης (Μπουρντιέ 1994, σ. 91-92). Η κοσμική ζωή είναι η βασική δραστηριότητα ορισμένων ατόμων τα οποία βασίζουν το κύρος και την εξουσία τους στο κοινωνικό τους κεφάλαιο. Διαφορετικά άτομα αποκτούν πολύ άνιση απόδοση ενός οικονομικού ή πολιτισμικού κεφαλαίου, η οποία αντιστοιχεί στο βαθμό που μπορούν να κινητοποιήσουν το κεφάλαιο μιας ομάδας (οικογένειας, παλαιών συμμαθητών, εκλεκτών σχολείων, λεσχών, αριστοκρατιών κτλ.). Με την ένταξη σε μια τέτοια ομάδα, τα μέλη της είναι προικισμένα με κοινές ιδιότητες αλλά και ενωμένα με δεσμούς που είναι μόνιμοι και χρήσιμοι. Ο όγκος λοιπόν του κοινωνικού κεφαλαίου που κατέχει κάποιος εξαρτάται από την έκταση του δικτύου των δεσμών που μπορεί να κινητοποιήσει αποτελεσματικά και από τον όγκο του οικονομικού, πολιτισμικού και συμβολικού κεφαλαίου που οικειοποιείται καθένας από αυτούς με τους οποίους συνδέεται. Η ένταξη σε μια ομάδα αποφέρει κέρδη, τα οποία οφείλονται στην αλληλεγγύη των μελών της. Το δίκτυο δεσμών είναι αποτέλεσμα των στρατηγικών κοινωνικής επένδυσης που προσανατολίζονται στην αναπαραγωγή κοινωνικών σχέσεων οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Η απόδοση της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου είναι τόσο μεγαλύτερη όσο σημαντικότερο είναι αυτό το κεφάλαιο (Μπουρντιέ 1994, σ. 92-94). Η σχολική επίδοση εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο που είχε πρωταρχικά επενδυθεί από την οικογένεια και η οικονομική και κοινωνική απόδοση του σχολικού τίτλου (του πτυχίου στην περίπτωση μας) εξαρτάται από το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο επίσης κληρονομείται και τίθεται στην υπηρεσία των ατόμων (Μπουρντιέ 1994, σ. 77).

1.3.7. Συμπεράσματα με βάση τη θεωρία του Pierre Bourdieu

Στις κοινωνίες που θεμελιώνονται με τρόπο αναπαραγωγής όπου κυριαρχεί η μαθησιακή παράμετρος, τα συστήματα εκπαίδευσης έχουν αποβεί η βάση για

την κατηγοριοποίηση των ατόμων, για την ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό τους από την επαγγελματική ζωή. Η εργασία δεν παρέχει μόνο απασχόληση, εισόδημα, ασφάλιση και άλλα κοινωνικά δικαιώματα αλλά και κοινωνική αξιοπρέπεια, λόγο ύπαρξης και αυτοπραγμάτωση. Όμως, η μαζική ανεργία και οι δυσχέρειες για την είσοδο στην επαγγελματική ζωή έχουν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση αποτυχιών στους νέους και ενισχύουν το αίσθημα προσωρινότητας και αβεβαιότητας των νέων. Οι νέοι περνούν από περιόδους πρακτικής εξάσκησης σε προσωρινές εργασίες, στη συνέχεια σε περιόδους ανεργίας και υποαπασχόλησης, αναμένοντας την πολυπόθητη εύρεση πλήρους απασχόλησης που συχνά είναι και ετεροαπασχόληση. Όπως παρατηρούσε ο Bourdieu, τα παιδιά είναι ενταγμένα στο σχολικό σύστημα για να μπορέσουν να αποκλειστούν, είναι αποτυχημένοι επιτυχημένοι με κοινωνικές και οικονομικές «θυσίες» και επενδύσεις των ιδίων και των οικογενειών τους, μαθητές και φοιτητές που βρίσκονται σε αναστολή από την εργασία (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 16-17. Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 22-23). Πράγματι οι φοιτητές και μελλοντικοί πτυχιούχοι, οι οποίοι έχουν πολλές πιθανότητες να βρεθούν αντιμέτωποι με την αποτυχία στην αγορά εργασίας, είναι επιτυχημένοι στο πεδίο της εκπαίδευσης. Έχουν καταφέρει κατόπιν διαδικασίας επιλογής και αποκλεισμού να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο και να αποφοιτήσουν, και παρά όλα αυτά έρχονται αντιμέτωποι με την πιθανότητα της αποτυχίας στο εργασιακό πεδίο και της αδυναμίας να αυτοσυντηρηθούν.

Στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία άλλοτε προορίζονταν για τα παιδιά των πλέον ευνοημένων κοινωνικών τάξεων, σήμερα απαντώνται φοιτητές/-τριες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης αναμένοντας να λάβουν ένα πτυχίο το οποίο έχει χάσει την οικονομική και συμβολική «αξία» που είχε άλλοτε. Οι κοινωνικές ομάδες που είχαν κατά το παρελθόν στο μεγαλύτερο ποσοστό πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα αναπτύσσουν περαιτέρω τις εκπαιδευτικές επενδύσεις τους και ο ανταγωνισμός έχει εντατικοποιηθεί (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 16). Ο Bourdieu αναφέρει ότι αυτά τα παιδιά έχουν στα χέρια τους απαξιωμένους τίτλους σπουδών, είναι «τυχεροί κάτοικοι των άτυχων σχολών πάρκινγκ» και καταδικάζονται στην οικονομική αβεβαιότητα και την παράταση των σπουδών τους, στην απογοήτευση και

άλλοτε στη βιωμένη ως «επιλογή» παραίτηση ή σε περιθωριακή διαβίωση (Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 23). Αυτοί οι νέοι βιώνουν την εμπειρία της αναντιστοιχίας ανάμεσα στις προσδοκίες που καλλιεργούσε το εκπαιδευτικό σύστημα και στις πραγματικές ευκαιρίες που διασφαλίζει. Έτσι, κάποιες ευρωπαϊκές χώρες έχουν εφαρμόσει πολιτικές με στόχο την καταπολέμηση της διεύρυνσης του φοιτητικού πληθυσμού και τη διαμόρφωση προγραμμάτων εκπαίδευσης επαγγελματικού περιεχομένου. Τέτοιες πολιτικές εισήχθησαν στην Ολλανδία, τη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία τη δεκαετία του 1980 με στόχο να μειώσουν τις δαπάνες και να ευνοήσουν την προσαρμογή των σπουδών και των εκπαιδευτικών θεσμών στην αγορά εργασίας και τις ανάγκες των επιχειρήσεων (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 18. Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 24). Η αντίθεσή μας σε αυτή την εργαλειακή χρήση του εκπαιδευτικού συστήματος σχετίζεται με το ότι σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος δεν είναι η τροφοδότηση των επιχειρήσεων με το ενός ή άλλου τύπου εργατικό δυναμικό, του οποίου τα χαρακτηριστικά θα μεταβάλλονται κατά περιόδους ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας και συνεκδοχικά και το περιεχόμενο των σπουδών. Κυρίαρχος σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος είναι η μετάδοση του πολιτισμού μας. Επίσης, θεωρούμε ότι τέτοιες πολιτικές οδηγούν στην εμπορευματοποίηση της εκπαίδευσης και την απαξίωση της γνώσης που παράγεται και μεταδίδεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διορθωθούν τα προβλήματα της οικονομίας, όταν μάλιστα διακυβεύεται το περιεχόμενο και οι στόχοι της εκπαίδευσης.

Πέρα όμως από τις επιπτώσεις στο μακροεπίπεδο που αναφέρουμε παραπάνω, και στο μικροεπίπεδο έχουμε διαπιστώσει μετά από μελέτη πάνω στις επιπτώσεις του νόμου εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στη Βρετανία, ότι η εφαρμογή πολιτικών προσανατολισμένων στους νόμους της αγοράς έχει πολλαπλές και πολύπλοκες αρνητικές επιπτώσεις στην εκπαίδευση των παιδιών (Liodaki 1996, Λιοδάκη 2002). Το 1988 η νεοφιλελεύθερη πολιτική της Μ. Θάτσερ, με προσχήματα όπως τη λογοδοσία στους γονείς και στην κοινωνία, εισήγαγε στην Αγγλία και Ουαλία το νόμο εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που υπαγόρευε στα σχολεία να λειτουργούν με τρόπο ανάλογο με τους νόμους της αγοράς. Στο πλαίσιο διατριβής Μάστερ,

μελετώντας τις επιπτώσεις από την εφαρμογή αυτής της πολιτικής στη μεθοδολογία διδασκαλίας και την ποιότητα μάθησης των παιδιών, διαπιστώσαμε ότι ο νόμος αυτός έβρισκε αντίθετους τους εκπαιδευτικούς και τους διοικούντες την εκπαίδευση, είχε οδηγήσει σε πτώση στην ποιότητα μάθησης και σήμανε στροφή σε πιο δασκαλοκεντρικές μεθόδους διδασκαλίας. Επιπλέον, μεταξύ άλλων, η χρηματοδότηση των σχολείων συρρικνώθηκε, επήλθε ανεπιθύμητη αλλαγή στις αξίες και το σχολικό ήθος, ανταγωνισμός μεταξύ των σχολείων, αλλαγή έμφασης και προσανατολισμού από ακαδημαϊκά σε πρακτικά θέματα (λ.χ. από το αναλυτικό πρόγραμμα στην προσέλκυση οικονομικών πόρων) και το σχολείο από ακαδημαϊκό μετατράπηκε σε διαχειριστικό (Liodaki 1996, Λιοδάκη 2002).

Η μαζική χρήση του σχολείου προκαλεί έντονο ανταγωνισμό στον αγώνα για σχολικούς τίτλους που στη συνέχεια υποβαθμίζονται στην αγορά εργασίας. Όμως δε θεωρούμε ότι οι λύσεις είναι η στροφή στο επιχειρηματικό πανεπιστήμιο, με στόχους όπως η απόκτηση επαγγελματικών ικανοτήτων, ικανοτήτων προώθησης του εαυτού μας, η ελαστικότητα της εργασίας κ.ο.κ.. Κάτι τέτοιο απειλεί το χαρακτήρα της ανώτατης εκπαίδευσης ως ανεξάρτητου φορέα παραγωγής, αναπαραγωγής της γνώσης και διάδοσης του πολιτισμού μας και τη λογική της δωρεάν εκπαίδευσης. Ο Παναγιωτόπουλος αναφέρει ότι τα συμφέροντα των οικονομικά κυρίαρχων ομάδων και των επιχειρήσεων προωθούν τις σύγχρονες ευρωπαϊκές πολιτικές οι οποίες υποστηρίζουν την υποταγή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στις ανάγκες της οικονομίας και των επιχειρήσεων εις βάρος των υπολοίπων λειτουργιών του εκπαιδευτικού συστήματος, παραγνωρίζοντας ότι μια τέτοια πανεπιστημιακή πολιτική οδηγεί σε αδιέξοδο (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 19-20. Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 25-26). Οι καταρτίσεις που θα προτείνονταν κάθε φορά από τις επιχειρήσεις και τις ανάγκες της οικονομίας μόνο πρόσκαιρα και βραχυπρόθεσμα θα έλυναν το πρόβλημα προσαρμογής στις συνθήκες εργασίας και θα απαντούσαν στις τεχνικές απαιτήσεις της στιγμής. Αν συνδέαμε τη διδακτέα ύλη με τις επείγουσες και κάθε φορά συγκεκριμένες απαιτήσεις της αγοράς θα αφαιρούσαμε από τα πανεπιστήμια την αποστολή της πολιτικής αγωγής που έχουν και θα στερούσαμε από τους πτυχιούχους τις πραγματικές δυνατότητες προσαρμογής τους παρέχοντάς τους την απαραίτητη γενική παιδεία. Άλλος

λόγος για την αντίθεση του πανεπιστημιακού κόσμου στην υποταγή της έρευνας και της εκπαίδευσης στη θέληση της οικονομίας είναι ότι η εμπορευματοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θα μετασχηματίσει το πανεπιστήμιο και θα πλήξει τη δυνατότητα λόγιας παραγωγής (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 20-21. Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 27). Ειδικά δε για τις Επιστήμες του Ανθρώπου, θεωρούμε ότι το διακύβευμα είναι η συρρίκνωση των ακαδημαϊκών τμημάτων που τις θεραπεύουν, ο στιγματισμός τους ως λιγότερο χρήσιμων για την οικονομία επιστημονικών κλάδων και ως τμημάτων παραγωγής ανέργων και η περαιτέρω υποχρηματοδότησή τους.

Ο Bourdieu υποστήριξε ότι από μεγάλα οικονομικά συμφέροντα στην Ευρώπη προωθείται ως ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική μια φιλοσοφία της εκπαίδευσης που οργανώνεται με άξονα την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, την οποία θεωρεί πολύ επικίνδυνη και επιστημονικά ψευδή. Αναφέρει ότι όταν ο ίδιος εισήγαγε την έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου, ο Becker εισήγαγε την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, την οποία ο Bourdieu πληροφορήθηκε εκ των υστέρων. Χαρακτηρίζει την έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου εκ διαμέτρου αντίθετη με την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, επειδή δεν αποδέχεται την οικονομίστικη φιλοσοφία. Αυτή η φιλοσοφία γύρω από την εκπαίδευση στον ευρωπαϊκό χώρο που προωθείται σήμερα, προτάσσει την οικονομική λειτουργία εις βάρος των υπολοίπων λειτουργιών (δηλαδή της πολιτισμικής κατάρτισης των πολιτών, της προετοιμασίας των πολιτών για την πολιτική ζωή) και κυρίως αγνοεί τη συμβολή της εκπαίδευσης στην κοινωνική αναπαραγωγή, δηλαδή στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Στο όνομα μιας ευρωπαϊκής εκπαίδευσης προτείνεται για χάρη της «ευρω-ανταγωνιστικότητας», της απασχολησιμότητας και της προσαρμοστικότητας μια εργαλειακή εκπαίδευση και εκπαίδευση παροχής υπηρεσιών που ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως το όνειρο των εργοδοτών (Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 156-158). Στο παραπάνω πλαίσιο, ο Λιοδάκης διατυπώνει το φόβο ένας μεγάλος αριθμός πτυχιούχων που θα προέρχεται από επιστημονικούς κλάδους μαζικής φοίτησης και δε θα κατέχει ουσιαστικά κανένα επαγγελματικό εφόδιο, να βρίσκεται σε μόνιμη επαγγελματική αβεβαιότητα, σε εργασιακή περιπλάνηση και ως φτηνό προλεταριοποιημένο

επιστημονικό δυναμικό να τίθεται υπό εκμετάλλευση από το κεφάλαιο (Λιοδάκης 1999, σ.89-90).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ

2.1. Παρουσίαση των συνθηκών της αγοράς εργασίας: τα στατιστικά στοιχεία

Οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου στους οποίους εστιάζουμε στην παρούσα έρευνα, έχουν πολλές πιθανότητες κατά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας να βρεθούν αντιμέτωποι με την ανεργία. Ως πτυχιούχοι θα έχουν ήδη επιτύχει στο πεδίο της εκπαίδευσης, καθώς θα έχουν καταφέρει να περάσουν από πολλές διαδικασίες επιλογής και αποκλεισμού, να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο και να αποφοιτήσουν. Όμως, παρόλα αυτά θα έρθουν αντιμέτωποι με την πιθανότητα της αποτυχίας στο εργασιακό πεδίο και της αδυναμίας να αυτοσυντηρηθούν. Για να αποτυπώσουμε αρχικά τις συνθήκες της αγοράς εργασίας για τους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου χρειάζεται να παρουσιάσουμε ορισμένα στατιστικά στοιχεία για την ανεργία πτυχιούχων στη χώρα μας και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

2.1.1. Η ανεργία πτυχιούχων στη χώρα μας έως πριν από δύο δεκαετίες

Πριν από δύο δεκαετίες, το 1987, οι άνεργοι πτυχιούχοι ΑΕΙ και ΤΕΙ αντιπροσώπευαν το 16,2% του συνόλου των ανέργων της χώρας μας. Εξετάζοντας δε την ανεργία στην ηλικιακή ομάδα των 25-29 ετών, αποκαλύπτεται ότι το $\frac{1}{4}$ των ανέργων της περιόδου εκείνης ήταν πτυχιούχοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και το ποσοστό των ανέργων πτυχιούχων γυναικών ήταν ιδιαίτερα αυξημένο. Πιθανολογούνταν μάλιστα ότι το πρόβλημα της ανεργίας των πτυχιούχων ήταν δυνατό να είναι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που εμφανιζόταν στα επίσημα στοιχεία επειδή αυτά αναφέρονται στη φανερή ανεργία (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 203-204). Ο Πυργιωτάκης, αναλύοντας τα στοιχεία της ανεργίας για την περίοδο εκείνη επισημαίνει τη διάσταση ανάμεσα στο σύστημα εκπαίδευσης και το σύστημα απασχόλησης. Αναφέρει ότι η ισότητα στην εκπαίδευση επιδιώχτηκε ταυτόχρονα με την αύξηση των εκπαιδευτικών μεγεθών και το σύστημα εκπαίδευσης αναπτύχθηκε αυτόνομα και ανεξάρτητα από το σύστημα απασχόλησης. Αυτές οι εξελίξεις επέδρασαν στην αύξηση της ανεργίας

καθώς το σύστημα απασχόλησης αδυνατούσε πλέον να απορροφήσει όλους τους πτυχιούχους στο επιστημονικό αντικείμενό τους (Πυργιωτάκης 1991, σ. 170). Η ανεργία που προέκυψε από τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων έπληξε περισσότερο τους πτυχιούχους που προέρχονταν από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και δε διέθεταν το απαιτούμενο κοινωνικό κεφάλαιο για τον ελιγμό στις δυσμενείς συνθήκες της αγοράς εργασίας. Έτσι, κάποιοι από αυτούς στράφηκαν υστερογενώς στο διδασκαλικό επάγγελμα. Η αντιμετώπιση της εκπαιδευτικής ανισότητας με την αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας και με αυτό τον τρόπο προστέθηκε κοντά στην εκπαιδευτική και μια νέα μορφή ανισότητας. Η νέα μορφή ανισότητας αφορά το σύστημα απασχόλησης, ξεκινά μετά την ολοκλήρωση των σπουδών και πλήττει ξανά τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Πυργιωτάκης 1991, σ. 171).

Μετά τη δεκαετία του 1950 στη χώρα μας συντελέστηκε κοινωνικός μετασχηματισμός που οδήγησε στη μετάβασή της από στατική αγροτική κοινωνία σε πολύπλοκη κοινωνία με διαφοροποιημένες δομές. Έτσι, δημιουργήθηκαν νέοι θεσμοί και ένα διαφοροποιημένο σύστημα ρόλων. Για λόγους εκσυγχρονισμού οργανώθηκε διαφορετικά η παραγωγή, προϋποθέτοντας την ύπαρξη εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού εντός του πλαισίου του νέου καταμερισμού της εργασίας. Το εκπαιδευτικό σύστημα λοιπόν απέκτησε λειτουργική σημασία με στόχο την παραγωγή του απαραίτητου εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και η γενίκευση της εκπαίδευσης κρίθηκε απαραίτητη (Πυργιωτάκης 1991, σ. 172). Άρα, η γενίκευση της εκπαίδευσης δε βασιζόταν στο αίτημα των ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση, αλλά ανταποκρινόταν μόνο στις ανάγκες της οικονομίας. Ο συντελούμενος μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας προϋπέθετε την ανάπτυξη ενός πολύπλοκου γραφειοκρατικού συστήματος και συνεκδοχικά τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης. Η κάλυψη αυτών των θέσεων υπαγόρευσε την εκπαίδευση και παιδιών από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, λόγω αριθμητικής ανεπάρκειας των παιδιών από τα ανώτερα στρώματα. Το άνοιγμα της πρόσβασης στην εκπαίδευση και για τα παιδιά των μη προνομιούχων τάξεων δεν ήταν λοιπόν μέρος κάποιας πολιτικής άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Επιπλέον, παρόλο που το

εκπαιδευτικό σύστημα αναπτύχθηκε αυτόνομα και ανεξάρτητα από το σύστημα απασχόλησης και χωρίς μελετημένο σχεδιασμό από πλευράς της πολιτείας, η εξέλιξη του κοινωνικού μετασχηματισμού δημιουργούσε συνεχώς νέες θέσεις εργασίας, έτσι ώστε δε διαταρασσόταν η ισορροπία ανάμεσα στα δύο συστήματα (Πυργιωτάκης 1991, σ. 172). Όμως, σήμερα αυτός ο κοινωνικός μετασχηματισμός ολοκληρώνεται με τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και παύουν να δημιουργούνται (τουλάχιστον με τους ίδιους ρυθμούς) νέες θέσεις εργασίας (ειδικά για συγκεκριμένους κλάδους), γεγονός που έχει συμβάλει από κοινού με την περαιτέρω διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων.

2.1.2. Η ανεργία πτυχιούχων έως πριν από μία δεκαετία

Σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε.) συνάγεται ότι το ποσοστό ανεργίας στη χώρα μας στο τέλος του 1998 ανήλθε στο 11,3%. Η ανεργία πλήττει την περίοδο αυτή περισσότερο τους νέους, τους πτυχιούχους και τις γυναίκες. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (Labour Force Survey-1997) το 16% των ανέργων της χώρας μας από 25 έως 29 ετών κατά την ίδια περίοδο ήταν κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ ή ΤΕΙ, ποσοστό που βρισκόταν πάνω από το μέσο όρο του συνόλου των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (που ήταν 14,1%). Αναλυτικότερα, το 43,1% των ανέργων της παραπάνω ηλικιακής ομάδας δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (46,5% στην Ε.Ε.), το 41% την έχουν ολοκληρώσει (39,4% στην Ε.Ε.) και το 16% είναι ανώτερου και ανώτατου εκπαιδευτικού επιπέδου έναντι 14,1% στην Ε.Ε.. Η ιδιαιτερότητα της χώρας μας είναι ότι η ανεργία των πτυχιούχων είναι μεγαλύτερη από τις άλλες χώρες - μέλη παρά το ότι η Ελλάδα αναπτύσσεται με ταχύτερους ρυθμούς και στην παρούσα φάση ανάπτυξης της έχει ανάγκη από πτυχιούχους (πληροφορική, χρηματοοικονομικά, επικοινωνίες, μεταφορές κ.ά.).

Η ερμηνεία που δίνεται είναι ότι οι ειδικότητες των πτυχιούχων δε συμβαδίζουν με τις ανάγκες που διαμορφώνονται στην αγορά εργασίας. Από τη σύγκριση των συστημάτων απασχόλησης και εκπαίδευσης δηλαδή, προκύπτει ότι η “προσφορά εκπαίδευσης” δεν είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες του κοινωνικοοικονομικού και παραγωγικού ιστού της χώρας, όπως

διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής και διεθνοποιημένης οικονομίας. Θα υποστηρίξουμε ότι μια τέτοια προσαρμογή δεν είναι το ζητούμενο. Θα μπορούσε επιπλέον κανείς να αντιτάξει ότι όσο υψηλότερου επιπέδου είναι η αρχική εκπαίδευση, τόσο μεγαλύτερη αναμένεται να είναι η διά βίου μάθηση και συνεπώς θα επιτυγχάνεται μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στη μεταβαλλόμενη αγορά εργασίας. Εξάλλου, οι αλλαγές στο εργασιακό τοπίο μελλοντικά αναμένεται να είναι τέτοιες ώστε, για να διατηρεί κάποιος την εργασία του, θα πρέπει να επανεκπαιδεύεται διαρκώς, και οι διαθέτοντες εξειδικευμένες γνώσεις αναμένεται να μετακινούνται σε διάφορες ειδικότητες του ίδιου κλάδου απασχόλησης.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων την ίδια περίοδο είναι μακροχρόνια άνεργοι. Η ανεργία μακράς διάρκειας (άνω των δώδεκα μηνών) κατέχει το υψηλότερο ποσοστό στο σύνολο των ανέργων (55,3%). Πάνω από το 60% των ανέργων και πάνω από το 67% των ανέργων μακράς διάρκειας είναι γυναίκες, ενώ τα ποσοστά αυτά έφτασαν σε τόσο μεγάλο ύψος μέσα στη δεκαετία του 1990. Το 50% των ανέργων είναι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, οι οποίοι δεν απορροφούνται από την οικονομία. Σύμφωνα με τον Sanjal δε, (1987, σ.176) η ανεργία των πτυχιούχων συνήθως οφείλεται:

- ⇒ στην οικονομική ύφεση
- ⇒ στους μεγάλους αριθμούς νεοεισερχόμενων πτυχιούχων στην αγορά εργασίας, κυρίως γυναικών, λόγω των αλλαγών στις στάσεις, τις παραδόσεις και άρσης των κοινωνικών αποκλεισμών
- ⇒ στην έλλειψη επαφής μεταξύ εργοδοτών και ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
- ⇒ στην αναντιστοιχία αναγκών της αγοράς εργασίας και των προσδοκιών των πτυχιούχων
- ⇒ και στην προτίμηση κάποιων εργοδοτών για προσωπικό με χαμηλότερα ακαδημαϊκά προσόντα, το οποίο στη συνέχεια εκείνοι εκπαιδεύουν πάνω στο αντικείμενο της εργασίας τους.

Το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε στη χώρα μας κατά τις προηγούμενες δεκαετίες λόγω της συνεχιζόμενης αναδιάρθρωσης της αγροτικής οικονομίας

και της επακόλουθης μείωσης της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, αλλά και λόγω της σταδιακής ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα οι γυναίκες φαίνεται να εισέρχονται πιο μαζικά και δυναμικά στην αγορά εργασίας σε σχέση με παλαιότερα, οπότε επωμίζονταν σε μεγαλύτερο βαθμό τις οικογενειακές φροντίδες, με αποτέλεσμα το ότι οι εργοδότες δεν επένδυαν πάνω τους, δεν τις προωθούσαν για επιμόρφωση και τελικά εμποδιζόταν η επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ανεργίας του Γ' τριμήνου του 1998 που έχει επεξεργαστεί το Ινστιτούτο Εργασίας (INE ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ), οι γυναίκες έρχονται πρώτες στη ζήτηση εργασίας λόγω της μαζικής εισόδου τους στην αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια, πρώτες στην ανεργία και πρώτες στη μερική απασχόληση. Από τις θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν το 1998, οι άνδρες κατέλαβαν σε ποσοστό 30,2% θέσεις μερικής απασχόλησης και σε ποσοστό 69,8% θέσεις πλήρους απασχόλησης, ενώ για τις γυναίκες τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 80,5% για θέσεις μερικής απασχόλησης και 19,5% για θέσεις πλήρους απασχόλησης (Βλ. Παράρτημα, Πίνακα 1). Στην περίοδο 1993-1998 η μερική απασχόληση αυξήθηκε κατά 46% και σε αυτή την αύξηση συμμετέχουν κατά 33,3% οι άνδρες και κατά 53,9% οι γυναίκες. Η μακροχρόνια ανεργία αποτέλεσε το 50% της μεταβολής της ανεργίας μεταξύ 1997 και 1998 και η συμμετοχή των μακροχρόνια ανέργων στη συνολική ανεργία είναι σταθερά πάνω από 55%. Η ελληνική αγορά εργασίας λοιπόν παρουσιάζει χαρακτηριστικά του αγγλοσαξονικού προτύπου (υψηλά ποσοστά μερικής απασχόλησης και μακροχρόνιας ανεργίας) και του κλασικού ευρωπαϊκού προτύπου (υψηλή ανεργία). Όμως, η υποαξιοποίηση του εργατικού δυναμικού μιας χώρας είναι απώλεια για την οικονομία της αλλά και την κοινωνία, και επιπλέον αντιτίθεται στο δικαίωμα του ατόμου για εργασία και για προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με μελέτη του ΙΝΕ ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ, αλλά και του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας (ΕΙΕ) (βλ. Δενιόζο Δεκ. 1999, σ.5) το ποσοστό των εργαζομένων με μερική απασχόληση ανέρχεται στο 6%. Για τους αποφοίτους ΑΕΙ, το ποσοστό εκείνων που εργάζονται με μερική απασχόληση επειδή δε μπόρεσαν να βρουν πλήρη απασχόληση κυμαίνεται γύρω στο 50% (Δενιόζος

Δεκ. 1999, σ. 5) [Βλ. και Πίνακα 2 στο Παράρτημα]. Αξιοσημείωτα είναι τα στοιχεία που προέρχονται από τις έρευνες εργατικού δυναμικού που διεξάγει η ΕΣΥΕ ετησίως. Από τα στοιχεία της εν λόγω έρευνας για το 1997 (όπως αυτά έχουν επεξεργαστεί από το ΕΙΕ, βλ. και πίνακα 3Α στο Παράρτημα) κάποιες διαφωτιστικές διαπιστώσεις αφορούν τη μακροχρόνια ανεργία των πτυχιούχων (Gazon, Ιαν. 2000). Ειδικότερα, το 1997 το 57,1% των ανέργων πτυχιούχων ΤΕΙ και το 58,4% των ανέργων πτυχιούχων ΑΕΙ, αλλά και το 28,7% των κατόχων μεταπτυχιακών ή διδακτορικών διπλωμάτων είναι μακροχρόνια άνεργοι, παραμένουν δηλαδή εκτός αγοράς εργασίας για διάστημα μεγαλύτερο των 12 μηνών. Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι η μακροχρόνια ανεργία δεν πλήττει μόνο τους αποφοίτους πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά και τους κατόχους πτυχίων και μεταπτυχιακών τίτλων. Το ποσοστό ανεργίας είναι λίγο υψηλότερο στους ανέργους αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης και φτάνει το 58,6%, ενώ το ποσοστό στους ανέργους αποφοίτους Δημοτικού (55,9%) είναι μικρότερο συγκριτικά με τους ανέργους πτυχιούχους. Έτσι, η μακροχρόνια ανεργία παρουσιάζεται ανεξάρτητη από το επίπεδο εκπαίδευσης και πλήττει το ανώτερο και ανώτατο πνευματικό δυναμικό της χώρας. Μελετώντας τους πίνακες 3Β και 3Γ (βλ. Παράρτημα) φαίνεται επίσης ότι το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας των γυναικών πτυχιούχων ΑΕΙ (62,84%) είναι σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών (49,88%).

Ανεξάρτητα από τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας, και από την κατανομή του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης και το ποσοστό ανέργων ανά μορφωτικό επίπεδο (βλ. πίνακα 4Α στο Παράρτημα) συνάγονται τα ίδια συμπεράσματα. Η ανεργία λοιπόν το 1997 πλήττει περίπου στο ίδιο ποσοστό τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων και πτυχιούχους ΑΕΙ με τους αποφοίτους Δημοτικού. Οι απόφοιτοι των ΤΕΙ και του Λυκείου παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας (βλ. και Δενιόζος 1998, σ.106, 116). Επίσης, από τους πίνακες 4Β και 4Γ συνάγεται ότι τα ποσοστά ανεργίας των πτυχιούχων γυναικών είναι διπλάσια από τα αντίστοιχα των ανδρών: 4,79% για τους άνδρες πτυχιούχους ΑΕΙ ενώ 11,17% για τις γυναίκες πτυχιούχους ΑΕΙ.

Σύμφωνα με ανάλυση του Εθνικού Παρατηρητήριου Απασχόλησης (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 45), το βασικό πρόβλημα της ελληνικής αγοράς εργασίας είναι η έλλειψη αρκετών νέων θέσεων εργασίας με τις οποίες θα μπορούσε να καλυφθεί η αυξανόμενη προσφορά εργασίας. Με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού του 1999, οι περισσότεροι άνεργοι ήταν ξανά γυναίκες, οι μακροχρόνια άνεργοι περισσότεροι από τις άλλες κατηγορίες και το ποσοστό ανεργίας ήταν 11,9% κατά μέσο όρο. Την περίοδο 1988 - 1999 το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 13,5%, ο αριθμός των ανέργων κατά 88% και ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων κατά 128%. Το 1999 συγκριτικά με την προηγούμενη χρονιά, ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά 8% και ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων κατά 11%. Το ποσοστό ανεργίας παρουσιάζει συνεχή άνοδο και βρίσκεται σε ανώτερα επίπεδα από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ανεργία στην Ελλάδα πλήττει ιδιαίτερα έντονα ορισμένες κοινωνικές ομάδες και συγκεκριμένα τους νέους, τις γυναίκες, τα άτομα με ειδικές ανάγκες και ορισμένες περιοχές (σε συνδυασμό με την εποχικότητα και την απασχόληση στον τουρισμό) (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 45-46).

Ένα μεγάλο ποσοστό ανέργων στην Ελλάδα είναι νεοεισερχόμενοι άνεργοι, δηλαδή άτομα που για πρώτη φορά ζητούν απασχόληση. Το 45% περίπου των ανέργων το 1999 ήταν νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας. Αυτό το υψηλό ποσοστό δηλώνει ότι η ανεργία στην Ελλάδα είναι σε μεγάλο βαθμό πρόβλημα εξεύρεσης απασχόλησης εκτός από πρόβλημα απώλειας της θέσης απασχόλησης. Το ποσοστό των νεοεισερχόμενων στο σύνολο των ανέργων παρέμεινε σχεδόν σταθερό την περίοδο 1988 - 1999. Οι γυναίκες απειλούνται ιδιαίτερα από το φαινόμενο της ανεργίας στη χώρα μας καθώς το 1999 αποτελούσαν το 40% του εργατικού δυναμικού, το 60,5% των ανέργων και το 65% των μακροχρόνια ανέργων. Τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο συνολικό αριθμό των ανέργων και των μακροχρόνια ανέργων παρέμειναν σχετικά σταθερά την περίοδο 1988 - 1999 και συμπερασματικά δεν παρατηρείται βελτίωση των συνθηκών ανεργίας των γυναικών. Τέλος, ο αριθμός των ανέργων γυναικών αυξάνεται διαχρονικά ταχύτερα από τον αριθμό των ανέργων ανδρών, κάτι που φαίνεται να παραπέμπει στην

αυξανόμενη εισόδο των γυναικών στην αγορά εργασίας (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 46).

Σημαντική είναι η διαφορά στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το 1999 που το μέσο ποσοστό ανεργίας ήταν 11,9%, το ποσοστό ανεργίας των γυναικών ήταν 18%, ενώ των ανδρών 8%. Η διαφορά στα ποσοστά των δύο φύλων επιμένει σε όλες τις ηλικιακές ομάδες όπως λ.χ. στις ομάδες α) από 20 έως 24 ετών, στην οποία οι άνδρες έχουν ποσοστό ανεργίας 22% και οι γυναίκες 38% και β) από 25 έως 29 ετών, στην οποία οι άνδρες έχουν ποσοστό ανεργίας 13,5% και οι γυναίκες 25%. Η διαφορά στα ποσοστά ανεργίας των δύο φύλων είναι σημαντική στα περισσότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Έτσι, από το Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης συμπεραίνεται ότι οι νέοι και κυρίως οι νέες γυναίκες πλήττονται ιδιαίτερα από την ανεργία, ως νέοι είναι συνήθως και νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας και συχνά παραμένουν άνεργοι για μακρό διάστημα (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 47). Ο Πυργιωτάκης, αναφερόμενος στην ισότητα ευκαιριών στο σύστημα απασχόλησης σημειώνει για την ισότητα ευκαιριών των γυναικών ότι ενώ ο γενικός κανόνας είναι η αύξηση των πιθανοτήτων ανεύρεσης εργασίας με την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης των ατόμων, για τις γυναίκες στην Ελλάδα η κατάσταση διαμορφώνεται διαφορετικά. Ενώ το επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών αυξήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες με γοργούς ρυθμούς, το επίπεδο ανεργίας τους αυξάνεται επίσης σημαντικά, ενώ θα ήταν αναμενόμενη η μείωσή του (Πυργιωτάκης 1991, σ. 170).

Από το 1988 έως το 1999 μειώθηκε το ποσοστό συμμετοχής των ομάδων 15 - 19 ετών και 20 - 24 ετών στο σύνολο των ανέργων. Η μείωση αυτή οφείλεται στην παράταση των ετών σπουδών των νέων και για το λόγο αυτό στην καθυστέρηση ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Η ηλικιακή διάρθρωση της ανεργίας υποδηλώνει ότι οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, οι οποίοι είναι στην πλειοψηφία τους νέα άτομα, διανύουν μακρό διάστημα αναμονής αναζητώντας απασχόληση (και ορισμένες φορές αναλαμβάνουν προσωρινές θέσεις εργασίας), αλλά στη συνέχεια καταλαμβάνουν κάποιες θέσεις απασχόλησης που συχνά είναι μόνιμες ή διαρκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι πτυχιούχοι ΑΕΙ (με ποσοστό ανεργίας 8%) και οι κάτοχοι

μεταπτυχιακών τίτλων (με ποσοστό 6,8%) αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο ανεργίας από τους αποφοίτους ΤΕΙ (με ποσοστό 15%) και τους αποφοίτους Λυκείου (με ποσοστό 15,5%). Τα χαμηλότερα επίπεδα ανεργίας των αποφοίτων Γυμνασίου, Δημοτικού ή όσων δεν έχουν ολοκληρώσει το Δημοτικό δεν πρέπει να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης μειώνει τον κίνδυνο ανεργίας. Τα ποσοστά αυτά αφορούν πολλά άτομα μεγάλης κυρίως ηλικίας που απασχολούνται συχνά στον αγροτικό τομέα, βρήκαν απασχόληση σε παλαιότερες εποχές και τη διατηρούν ακόμα. Γενικά, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο μειωμένος είναι ο κίνδυνος ανεργίας (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 48-49). Τέλος, το Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης αναγνωρίζει ότι η ανεργία αποτελεί πολυδιάστατο πρόβλημα του οποίου οι κοινωνικές επιπτώσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Εξαρτάται από τις διαθέσιμες κενές θέσεις εργασίας, την αναδιάρθρωση της παραγωγής και των εργασιακών σχέσεων και γενικά από τη λειτουργία της οικονομίας και της αγοράς εργασίας. Στην Ελλάδα ειδικότερα αποτελεί σημαντικό πρόβλημα που διαχρονικά επιδεινώνεται. Παρότι οι δείκτες οικονομικής ανάπτυξης της χώρας είναι ευνοϊκοί, η αυξανόμενη προσφορά εργασίας και οι αναδιρθρώσεις σε πολλούς τομείς της οικονομίας δημιουργούν μικρό αριθμό νέων θέσεων εργασίας ώστε και ο αριθμός των ανέργων και το ποσοστό ανεργίας να αυξάνονται (Ε.Π.Α. Δεκ. 2000, σ. 51).

Όμως, όπως σημειώνει ο Παληός (Παληός 2003, σ. 20) η ανεργία παράγει κοινωνική ανισότητα αλλά και παράγεται από αυτήν. Μάλιστα, συνδέεται στενά και με το φαινόμενο της φτώχειας. Πλήττει περισσότερο συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού και συγκεκριμένα επαγγέλματα, συνήθως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές (όπως υποβαθμισμένες εργατικές περιοχές). Οι ομάδες δε που πλήττονται από την ανεργία είναι δυνατό να γίνουν ευκολότερα αντικείμενο εκμετάλλευσης σε σχέση με τους εργαζόμενους, οι οποίοι προστατεύονται από το εργασιακό, υγειονομικό και ασφαλιστικό σύστημα. Δε θα πρέπει να παραβλέπεται και το ότι το βίωμα της ανεργίας έχει συνέπειες και στις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις του ατόμου, τη συνολική κοινωνική συμμετοχή του, αλλά και την ψυχολογική του κατάσταση και την αυτοεικόνα

του θα προσθέταμε. Επιπλέον, από τις σύγχρονες μελέτες αναδεικνύεται ότι οι κοινωνικές και εισοδηματικές ανισότητες οξύνονται και διευρύνονται (Παληός 2003, σ. 20). Εφόσον σχεδόν το 1/5 των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας έχοντας εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εισοδήματος, το ερώτημα που φαίνεται ότι θα μας απασχολήσει στην Ελλάδα στο μέλλον είναι κατά πόσο οι άνεργοι και μάλιστα οι μακροχρόνια άνεργοί μας αποτελούν πληθυσμό σε κίνδυνο («social groups at risk») (Παληός 2003, σ. 20-21).

Σχετικά με τα ποσοστά ανεργίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης στη χώρα μας τις τελευταίες δεκαετίες, διαπιστώνεται ότι περισσότεροι από το 1/3 του συνόλου των ανέργων ήταν απόφοιτοι Λυκείου, ενώ στη δεκαετία του 1990 αυξήθηκε σημαντικά και η ανεργία των πτυχιούχων. Η ανεργία πτυχιούχων από 9% το 1987 έφτασε το 21,9% το Β' τρίμηνο του 1998 ως ποσοστό του συνόλου των ανέργων. Τα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων Δημοτικού από 32,7% το 1981 υποχώρησαν στο 22,4% το Β' τρίμηνο του 1998 και η ανεργία αποφοίτων 9χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης κυμαινόταν από 10,3% έως 13,5% την περίοδο αναφοράς (Παληός 2003, σ. 63-64). Έτσι, στην περίπτωση της χώρας μας δεν αποδεικνύεται άμεση συσχέτιση της ανεργίας με το επίπεδο εκπαίδευσης αλλά πρέπει να αναζητηθούν άλλα αίτια και παράγοντες που την επηρεάζουν διότι τα ποσοστά ανεργίας είναι ιδιαίτερα αυξημένα στους αποφοίτους Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η ανάλυση των αυξημένων ποσοστών ανεργίας των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας, ηλικίας 20 – 24 ετών. Σε αυτή την ηλικιακή ομάδα οι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας ή και Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα έχουν επίπεδα ανεργίας πολύ υψηλότερα από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το προφίλ των ανέργων στην Ελλάδα είναι νέες γυναίκες κυρίως (περισσότερο από ό,τι νέοι άνδρες), μέσης έως ανώτατης εκπαίδευσης και μακροχρόνια άνεργοι (Παληός 2003, σ. 64). Οι άνεργοι αυτοί, που συχνά δε λαμβάνουν επίδομα ανεργίας, βρίσκονται εισοδηματικά (ακόμα και αν λαμβάνουν επίδομα) κάτω από το όριο της φτώχειας και θα βρίσκονταν σε μεγάλο κίνδυνο αν δεν είχαν τη στήριξη της οικογένειάς τους. Παρόλα αυτά παραμένει το οξύ κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα της ανεργίας, το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε απογοήτευση και

απαξίωση των προσδοκιών των ανέργων για ανεύρεση εργασίας και για βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης μέσω της εκπαίδευσης (Παληός 2003, σ. 65), ζήτημα το οποίο θεωρούμε πως αξίζει να διερευνηθεί. Και ενώ έχει υποστηριχτεί ότι εξασθενούν οι παραδοσιακοί κοινωνικοί και πολιτικοί μηχανισμοί όπως οι πελατειακές σχέσεις, η διεύρυνση της δημόσιας απασχόλησης και η οικογένεια (Παληός 2003, σ. 65), από αυτή την έρευνα θα εξεταστεί εάν μηχανισμοί όπως οι πελατειακές σχέσεις και το κοινωνικό δίκτυο παραμένουν ακόμα ισχυροί.

Αλλά και ο Κατσορίδας, αναφερόμενος στις κοινωνικές επιπτώσεις και τη φθοροποιό διαδικασία της ανεργίας, συμφωνεί για τις αρνητικές συνέπειές της στην ψυχολογική κατάσταση των ατόμων. Υπογραμμίζει τις σοβαρές κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της ανεργίας στη ζωή των ανέργων, κατά την κρίσιμη περίοδο της μετάβασης από την εκπαιδευτική διαδικασία στο χώρο εργασίας. Οι οικονομικές επιπτώσεις αφορούν την αδυναμία οικονομικής ανεξαρτησίας του ατόμου (αλλά και την αδυναμία κοινωνικής ασφάλισης και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης θα συμπληρώναμε). Όμως, η εργασία αποτελεί παράλληλα και μέσο αυτοπραγμάτωσης, κοινωνικής καταξίωσης και ίσως κοινωνικής ανόδου, συνεπώς η έλλειψή της, πέραν της απώλειας εισοδήματος, δύναται να επιφέρει ψυχολογικά προβλήματα (όπως απώλεια αυτοεκτίμησης, κοινωνική απομόνωση, απογοήτευση και απαισιοδοξία), που επηρεάζουν και το άμεσο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον των ανέργων (Κατσορίδας 1998, σ. 67-70). Ταυτόχρονα, όσο αυξάνεται το διάστημα της ανεργίας, τόσο μειώνονται οι πιθανότητες να ενδιαφερθεί για τα άνεργα άτομα κάποιος πιθανός εργοδότης, εφόσον μειώνονται οι εργασιακές ικανότητες, οι γνώσεις και η εμπειρία τους, γεγονός που οδηγεί τα άτομα σε μια συνεχή διαδικασία επανεκπαίδευσης μέσω σεμιναρίων και προγραμμάτων κατάρτισης, χωρίς μάλιστα ουσιαστικά αποτελέσματα ως προς την ανεύρεση εργασίας. Έτσι, καθώς η ανεργία παρατείνεται, μπαίνει σε λειτουργία μια διαδικασία φθοράς των ατόμων, η οποία αναπαριστάται με μια ελικοειδή πτωτική πορεία παρακμής (Κατσορίδας 1998, σ. 70-71).

Με βάση στοιχεία από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ και τη συσχέτιση ανεργίας και επιπέδου εκπαίδευσης, φαίνεται ότι οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου (Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης ή Διδακτορικού Διπλώματος) είχαν μέσο όρο ανεργίας των δύο φύλων 5,5% το 1990, 5,6% το 1995 και 5,7% το 2000. Μεγαλύτερη αύξηση παρατηρείται στην ανεργία των πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ καθώς από 7,6% το 1990 γίνεται 10,1% το 1995 και φτάνει το 10,3% το 2000. Αν δούμε τα ποσοστά ανεργίας κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης το β' τρίμηνο του 2000, παρατηρούμε ότι ενώ για τους άνδρες διδάκτορες ή κατόχους Μ.Δ.Ε. το ποσοστό ανεργίας είναι 4,1%, για τις γυναίκες είναι 8,5%, δηλαδή υπερδιπλάσιο. Για τους άνδρες πτυχιούχους ΑΕΙ το ποσοστό ανεργίας είναι 4,9%, ενώ για τις γυναίκες 10,6%. Επίσης, για τους άνδρες αποφοίτους Λυκείου το ποσοστό ανεργίας είναι 9,7% ενώ για τις γυναίκες 22,6% (Οικονόμου 2002, σ. 144).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ανεργίας του 2000 και 2001 από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, όπως τα έχει επεξεργαστεί το Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική – Πληροφορική Α.Ε. (ΠΑΕΠ ΑΕ 2002, σ. 22) το 2000 οι άνεργες γυναίκες ήταν 1,5 φορές περισσότερες από τους άνεργους άνδρες και διατήρησαν αυτή τη σχέση και για το 2001. Οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας άνεργοι αποτελούσαν το 45,06% του συνόλου των ανέργων το 2000 και το 46,7% το 2001. Οι γυναίκες πλειοψηφούν και στην κατηγορία των νέων ανέργων και είναι το 66,8% το 2000 και το 66,9% το 2001. Όπως και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων ήταν μακροχρόνια άνεργοι (54,3% στην Ελλάδα το 2001, με τις γυναίκες να υπερτερούν ξανά). Οι γυναίκες παραμένουν για μεγαλύτερο διάστημα στην ανεργία από ό,τι οι άνδρες. Το 2001 το 60,6% των ανέργων ήταν γυναίκες και το 64,8% των μακροχρόνιων ανέργων ήταν γυναίκες. Επίσης, οι γυναίκες που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία σε σχέση με τους άνδρες του ίδιου εκπαιδευτικού επιπέδου είναι οι πτυχιούχοι ΑΕΙ. Οι άνεργες γυναίκες πτυχιούχοι ΑΕΙ είναι την περίοδο 2000-2001, 2 φορές περισσότερες από τους άνδρες πτυχιούχους ΑΕΙ (και όπως αναφέραμε παραπάνω, οι άνεργες γυναίκες γενικά είναι 1,5 φορές περισσότερες από τους άνεργους άνδρες) (ΠΑΕΠ ΑΕ 2002, σ. 22-24).

Τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας πτυχιούχων στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρατηρούνται στη χώρα μας, την Ισπανία και την Ιταλία, αλλά το πρόβλημα αυτό χαρακτηρίζεται ως ένα από τα σημαντικότερα των σύγχρονων κοινωνιών. Επιπλέον, το πρόβλημα της ανεργίας είναι ακόμα μεγαλύτερο για τους μη πτυχιούχους. Στην Ευρώπη, τα ποσοστά ανεργίας είναι χαμηλότερα για τους κατόχους πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το 2000 στην Ευρωπαϊκή Ένωση το ποσοστό της ανεργίας των πτυχιούχων ήταν 4%, των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν 7% και των αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης 11%. Τα ποσοστά ανεργίας λοιπόν εμφανίζονται αντιστρόφως ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων (Πυργιωτάκης 2007, σ.91). Συγκεκριμένα για τη χώρα μας την ίδια περίοδο, τα άτομα με επίπεδο εκπαίδευσης μέχρι και το Γυμνάσιο είχαν ποσοστό ανεργίας 7,9%. Το ποσοστό αυτό για τους αποφοίτους Λυκείου και μεταλυκειακών σπουδών ήταν 10,9% (το υψηλότερο) και για τους πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν 7,1%, δηλαδή το χαμηλότερο. Η ανεργία λοιπόν την περίοδο αυτή εμφανίζεται υψηλότερη για τους αποφοίτους Λυκείου και τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας πτυχιούχους, ενώ με την πάροδο των ετών φαίνεται ότι οι νέοι πτυχιούχοι επιτυγχάνουν να βρουν απασχόληση. Έτσι, το 2002 στη χώρα μας η ανεργία των πτυχιούχων της ηλικιακής ομάδας 25 - 34 ετών ήταν αρκετά υψηλή με ποσοστό 13,7%. Το αντίστοιχο ποσοστό της ηλικιακής ομάδας 35 - 44 ετών ήταν 3,7%, δηλαδή πολύ χαμηλότερο και το ποσοστό της ηλικιακής ομάδας 45 - 54 ετών ήταν ακόμα χαμηλότερο στο 2,3%, ενώ δεν υπάρχει ανεργία στις επόμενες ηλικίες (δηλαδή τη δεκαετία πριν τη σύνταξιοδότηση) (Πυργιωτάκης 2007, σ. 92).

2.1.3. Στοιχεία για την ανεργία στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα

Κατόπιν επεξεργασίας στατιστικών στοιχείων της ΕΣΥΕ για το 2007 (ιστοσελίδα ΕΣΥΕ), συνάγεται ότι το ποσοστό ανεργίας στη χώρα από το σύνολο του εργατικού δυναμικού είναι 7,86%. Από το σύνολο των πτυχιούχων ΑΕΙ όλων των ηλικιών και των δύο φύλων, ποσοστό 6,77% είναι άνεργοι (βλ. και πίνακα 6 – 6Α στο Παράρτημα). Επιπλέον, από το σύνολο των κατόχων μεταπτυχιακού τίτλου όλων των ηλικιών και των δύο φύλων, το 7,28% είναι άνεργοι, αυξημένο ποσοστό που θα πρέπει να συνδέεται με τη

μεγάλη αύξηση του αριθμού των προσφερόμενων προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια τα τελευταία χρόνια. Σε όλα ανεξαιρέτως τα επίπεδα εκπαίδευσης η ανεργία των γυναικών ελέγχεται μεγαλύτερη από την ανεργία των ανδρών και μάλιστα είναι υπερδιπλάσια. Έτσι, αναφερόμαστε στην ανεργία και των δύο φύλων συνολικά: Από το σύνολο των πτυχιούχων ΤΕΙ όλων των ηλικιών και των δύο φύλων, το 9,82% είναι άνεργοι, ποσοστό μεγαλύτερο και από τους πτυχιούχους ΑΕΙ και από τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων. Οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (το σύνολο όλων των ηλικιών και των δύο φύλων) εμφανίζουν μικρότερο ποσοστό ανεργίας από τους πτυχιούχους ΤΕΙ, δηλαδή ποσοστό 8,49%. Το σύνολο των αποφοίτων Γυμνασίου έχει ποσοστό ανεργίας 7,77%, ξανά μικρότερο ποσοστό από τους πτυχιούχους ΤΕΙ, αλλά και από τους αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τέλος, το μικρότερο ποσοστό ανεργίας εμφανίζουν οι απόφοιτοι Δημοτικού (6,22%) εφόσον είναι κατά κανόνα μεγαλύτερης ηλικίας και δεν έχουν ανεργία νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας, αλλά λόγω απώλειας της θέσης εργασίας τους (αυτό αφορά συνήθως τα εργατικά στρώματα). Επιπλέον, συχνά οι απόφοιτοι Δημοτικού εργάζονται στον αγροτικό, κτηνοτροφικό και αλιευτικό τομέα, σε μικροϊδιοκτησίες, με μικρές όμως πιθανότητες απώλειας της εργασίας τους. Συμπερασματικά, τα μεγαλύτερα ποσοστά ανέργων παρατηρούνται στους πτυχιούχους ΤΕΙ και στη συνέχεια στους αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ για τους πτυχιούχους ΑΕΙ τα ποσοστά ανεργίας είναι από τα μικρότερα, παρόλο που μπορεί να δημιουργείται η εντύπωση για το αντίθετο.

Ενδεικτικά, τα ποσοστά ανεργίας ανά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης για το 2007 στη χώρα μας έχουν ως εξής (βλ. και πίνακα 6 – 6B στο Παράρτημα): Από τους άνδρες κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων, το 6,08% είναι άνεργοι, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι ακόμα μεγαλύτερο, 9,41%. Από τους άνδρες πτυχιούχους ΑΕΙ το 4,6% είναι άνεργοι, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 9,11%, δηλαδή διπλάσιο. Τέλος, από τους άνδρες αποφοίτους Λυκείου, το 5,12% είναι άνεργοι ενώ από τις γυναίκες αποφοίτους Λυκείου το 13,78% είναι άνεργες, δηλαδή υπερδιπλάσιο ποσοστό. Φαίνεται λοιπόν ότι και στις τρεις αυτές κατηγορίες εκπαίδευσης οι

γυναίκες έχουν μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας, έως διπλάσιο και υπερδιπλάσιο μάλιστα. Επίσης, επιβεβαιώνεται ξανά ότι η ανεργία των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερη από εκείνη των πτυχιούχων ΑΕΙ. Τέλος, τα ποσοστά ανέργων κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων είναι μεγαλύτερα από αυτά των πτυχιούχων ΑΕΙ, ίσως λόγω της μεγάλης αύξησης των προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών στα ελληνικά ΑΕΙ τα τελευταία χρόνια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ για το 2007 (βλ. ιστοσελίδα ΕΣΥΕ), από το σύνολο των ανέργων της χώρας, όλων των ηλικιών και επιπέδων εκπαίδευσης και των δύο φύλων, το 14,17% είναι άνεργοι πτυχιούχοι ΑΕΙ και το 1,78% έχουν και μεταπτυχιακό τίτλο. Από το σύνολο των ανέργων πτυχιούχων ΑΕΙ και των δύο φύλων, το 38,8% (δηλαδή σχεδόν τα 2/5 του συνόλου) είναι νεαρά άτομα που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών και το 17,67% ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών, δηλαδή είναι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας. Οι δύο αυτές ηλικιακές ομάδες ανέργων πτυχιούχων αθροίζουν το 56,47% του συνόλου των ανέργων πτυχιούχων, κάτι που φανερώνει ότι το πρόβλημα των ανέργων πτυχιούχων είναι κυρίως πρόβλημα των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας. Από το σύνολο των ανέργων κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων, το 47,83% (δηλαδή σχεδόν οι μισοί) ανήκουν ξανά στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών και μόνο το 2,9% στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών, εφόσον λίγοι έχουν προλάβει να ολοκληρώσουν και μεταπτυχιακές σπουδές ως τα 24 τους χρόνια. Και στην ομάδα των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων είναι εμφανές ότι το πρόβλημα των ανέργων αυτού του εκπαιδευτικού επιπέδου εντοπίζεται κυρίως στους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας και φαίνεται να εξομαλύνεται με την πάροδο του χρόνου.

Από το σύνολο των ανέργων όλων των ηλικιών και επιπέδων εκπαίδευσης και των δύο φύλων, το 36,7% είναι άνδρες (τουτέστιν, λίγο παραπάνω από το 1/3 των ανέργων), ενώ το 63,3% είναι γυναίκες, δηλαδή σχεδόν διπλάσιες εφόσον αποτελούν λίγο λιγότερο από τα 2/3 του συνόλου των ανέργων. Όμως, στο σύνολο του εργατικού δυναμικού, το 59,25% είναι άνδρες και μόνο το 40,75% γυναίκες, δηλαδή η αναλογία είναι 3/5 προς 2/5, γεγονός που

καταδεικνύει το πόσο δυσανάλογα αυξημένη είναι η ανεργία των γυναικών. Από τους ανέργους άνδρες όλων των ηλικιών, το 13,49% είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ και το 2,46% κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου. Από τους ανέργους άνδρες όλων των ηλικιών, το 5,83% είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ 25-29 ετών και το 0,98% πτυχιούχοι ΑΕΙ 20-24 ετών. Επίσης, το 1,05% είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου ηλικίας 25-29 ετών και το 0,14% είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου ηλικίας 20-24 ετών. Από τις άνεργες γυναίκες όλων των ηλικιών, το 14,59% είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ και το 1,43% κατέχουν μεταπτυχιακό τίτλο. Από το σύνολο των ανέργων γυναικών όλων των ηλικιών το 5,34% είναι άνεργες πτυχιούχοι ΑΕΙ 25-29 χρόνων και το 3,38% είναι άνεργες πτυχιούχοι ΑΕΙ 20-24 χρόνων. Τέλος, από το σύνολο των ανέργων γυναικών όλων των ηλικιών το 0,73% είναι άνεργες κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου 25-29 ετών, ενώ δεν υπάρχουν (είναι πολύ μικρό το ποσοστό) άνεργες κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου 20-24 ετών.

Άλλα στοιχεία που φανερώνουν ότι η ανεργία πλήττει πρώτιστα αφενός τις γυναίκες και μάλιστα σε διπλάσιο ποσοστό από ό,τι τους άνδρες και αφετέρου τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας, είναι τα παρακάτω, τα οποία αφορούν συγκεκριμένα νέους ανέργους το 2007 (βλ. ιστοσελίδα ΕΣΥΕ): Από το σύνολο των νέων ανέργων όλων των ηλικιών και των επιπέδων εκπαίδευσης, οι γυναίκες αποτελούν το 67,76% (δηλαδή τα 2/3 ξανά) και οι άνδρες το 32,31%, τουτέστιν λίγο κάτω από το 1/3 του συνόλου. Οι γυναίκες νέοι άνεργοι λοιπόν είναι διπλάσιες των ανδρών. Ειδικά για την ηλικιακή ομάδα 20-29 ετών, οι άνεργοι άνδρες πτυχιούχοι ΑΕΙ και κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου είναι συνολικά 7.300 άτομα, ενώ οι άνεργες γυναίκες πτυχιούχοι ΑΕΙ και κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου είναι συνολικά 15.200 άτομα, δηλαδή ξανά υπερδιπλάσιες. Από τους νέους ανέργους και των δύο φύλων, κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων όλων των ηλικιών, το 35,71% είναι 25-29 ετών και το 7,14% είναι 20-24 ετών. Από τους νέους ανέργους και των δύο φύλων, πτυχιούχους ΑΕΙ όλων των ηλικιών, το 50,37% είναι 25-29 ετών και το 29,48% είναι 20-24 ετών, τουτέστιν 79,85% για τις δύο ηλικιακές ομάδες. Από τους άνδρες νέους ανέργους κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου, το 29,41% είναι 25-29 ετών και το 11,76% είναι 20-24 ετών. Από τις γυναίκες νέες άνεργες κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου, το 45,45% είναι 25-29 ετών,

ενώ στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών δεν υπάρχουν άνεργες γυναίκες κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου (είναι πολύ μικρός ο αριθμός τους). Από τους άνδρες νέους ανέργους πτυχιούχους ΑΕΙ, το 67,07% είναι 25-29 ετών και το 13,41% είναι 20-24 ετών, δηλαδή συνολικά 80,48% για τις δύο ηλικιακές ομάδες. Από τις γυναίκες νέες άνεργες πτυχιούχους ΑΕΙ, το 43,01% είναι 25-29 ετών και το 36,02% είναι 20-24 ετών, δηλαδή συνολικά 79,03% για τις δύο ηλικιακές ομάδες.

Σχετικά με την ανεργία το 2007 στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ιστοσελίδα Eurostat), ενώ για την Ελλάδα το ποσοστό ανεργίας που δηλώνεται είναι 8,3%, ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι από 7% έως 7,4%, ανάλογα με το αν πρόκειται για την Ευρώπη των 15, 25 ή 27 κρατών, ή τις χώρες του ευρώ. Η ανεργία στη χώρα μας εμφανίζει πτώση από το 2004 (οπότε δηλωνόταν στο 10,5%) και από το 1999 (οπότε δηλωνόταν στο 12%) έως σήμερα. Το 2007, στα ίδια επίπεδα με τη χώρα μας βρισκόταν η ανεργία στη Γερμανία, την Ισπανία και τη Γαλλία, ενώ οι μόνες χώρες που είχαν μεγαλύτερα επίπεδα ανεργίας ήταν η Σλοβακία, η Πολωνία και η Κροατία. Αναφορικά με την ανεργία των γυναικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κυμαίνεται από 7,8% στην Ευρώπη των 27 κρατών έως 8,5% στις χώρες του ευρώ. Δυστυχώς η χώρα μας βρίσκεται στη θλιβερή θέση να κατέχει τα πρωτεία στη γυναικεία ανεργία με ποσοστό 12,8%, ακολουθούμενη μόνο από τη Σλοβακία με 12,7%, ενώ οι υπόλοιπες χώρες βρίσκονται αρκετά πιο χαμηλά στα ποσοστά (από 10,9% έως 4,1%). Μάλιστα, η ανεργία των γυναικών στη χώρα μας έχει πέσει μετά το 2004, οπότε βρισκόταν στο 16,2%. Πριν από μια δεκαετία περίπου δηλωνόταν στο 16,7% το 1998, στο 18,1% το 1999 (οπότε και έφτασε στην κορύφωσή της για τα χρόνια από το 1996 και εξής) και στο 17,1% το 2000. Ως προς την ανεργία των ανδρών, ο ευρωπαϊκός μέσος όρος κυμαίνεται από 6,4% έως 6,6%. Το αντίστοιχο ποσοστό στη χώρα μας είναι χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και συγκεκριμένα μόνο 5,2%. Συνεκδοχικά, στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν παρατηρούνται τόσο μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς την ανεργία και η αγορά εργασίας παρουσιάζεται πιο προσβάσιμη για τις γυναίκες, προφανώς σε συνδυασμό με ισχυρότερο κοινωνικό κράτος ως προς τη φροντίδα των παιδιών, κάτι που δεν κρατά τις γυναίκες μακριά από την εργασία.

Σε ό,τι αφορά τη μακροχρόνια ανεργία το 2006, ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση κυμαίνεται από 3,2% έως 3,7%, στη χώρα μας βρίσκεται στο 4,8% και έχει πέσει από το 6,5% όπου είχε κορυφωθεί το 1999, για τα χρόνια από το 1995 και έκτοτε. Στην Ευρώπη των 15 κρατών η χώρα μας βρίσκεται δεύτερη στη μακροχρόνια ανεργία, με πρώτη τη Γερμανία. Αναφορικά με τη μακροχρόνια ανεργία των γυναικών, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος κυμαίνεται από 3,5% έως 4,2%, το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας των γυναικών στην Ελλάδα είναι διπλάσιο, δηλαδή 8% (και έχει πέσει από το 10,7% όπου βρισκόταν το 1999). Στην Ευρώπη των 15 κρατών βρισκόμαστε στην πρώτη θέση με διαφορά από τις υπόλοιπες χώρες και στην Ευρώπη των 27 κρατών ερχόμαστε τρίτοι μετά τη Σλοβακία και την Πολωνία. Σχετικά με τη μακροχρόνια ανεργία των ανδρών, βρισκόμαστε ξανά κάτω του ευρωπαϊκού μέσου όρου, γεγονός που υπογραμμίζει τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα στην Ελλάδα ως προς την απασχόλησή τους. Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος για τη μακροχρόνια ανεργία των ανδρών κυμαίνεται από 3% έως 3,5%, ενώ στην Ελλάδα βρίσκεται μόνο στο 2,6% (σε αντίθεση με το 8% των γυναικών) και έχει πέσει από το 1999 οπότε βρισκόταν στο 3,7%.

2.2. Ερευνητικά στοιχεία για την ανεργία των πτυχιούχων

Θέματα σχετικά με την ανεργία πτυχιούχων δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς στην Ελλάδα και θα λέγαμε ότι η σχετική έρευνα βρίσκεται στο αρχικό της στάδιο και είναι απαραίτητο να επικεντρωθούν περισσότερο οι επιστήμονες σε αυτό τον τομέα που έχει τύχει μικρής και ανεπαρκούς διερεύνησης. Μάλιστα, απαιτείται εκτεταμένη έρευνα για ευνόητους λόγους διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής και διαφοροποίησης της πολιτικής απασχόλησης. Από όσο γνωρίζουμε, έρευνα για τη στάση των φοιτητών απέναντι στην αγορά εργασίας, ανάλογη με την παρούσα, δεν έχει γίνει. Οι λίγες έρευνες που έχουν γίνει αφορούν πτυχιούχους. Αυτές, είτε είναι πρωτοβουλίες των ακαδημαϊκών τμημάτων των Πανεπιστημίων, είτε είναι μελέτες των Γραφείων Διασύνδεσης των Πανεπιστημίων, δηλαδή των υπηρεσιών των ΑΕΙ που είναι αρμόδιες για τη σταδιοδρομία των αποφοίτων τους. Στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, η πρώτη έρευνα του Γραφείου Διασύνδεσης για τους αποφοίτους του πανεπιστημίου (όλων των επιστημονικών αντικειμένων και τμημάτων)

διεξήχθη από την εν λόγω υπηρεσία την περίοδο 1998 – 1999. Η δεύτερη έρευνα του ΓΔ ΠΚ ήταν συγχρόνως πανελλαδική και πραγματοποιήθηκε το 2005.

Έρευνες με αντικείμενο όπως η παρούσα που πραγματεύονται την ανεργία και τις συνέπειές της είναι χρήσιμο να είναι διαχρονικές. Μεταξύ ανάλογων ερευνών που έχουν διεξαχθεί, αξίζει να σημειωθεί η λεγόμενη “Oxford Mobility Study”. Διεξήχθη το 1972 από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και αφορούσε τη μελέτη 10.000 ανδρών ηλικίας 20 έως 64 ετών στην Αγγλία και Ουαλία, οι οποίοι ερωτήθηκαν για το τρέχον επάγγελμά τους και το επάγγελμα του πατέρα τους όταν οι ίδιοι ήταν 14 ετών. Στόχος ήταν η μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας στη μεταπολεμική Βρετανία (βλ. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις). Παρότι παρατηρήθηκε και ανοδική κοινωνική κινητικότητα ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών στη μεταπολεμική Βρετανία, βρέθηκε ότι δεν είχε επιτευχθεί σημαντική μείωση στην ταξική ανισότητα. Σε ανάλογη μελέτη που έγινε το 1983 από τους ίδιους ερευνητές βρέθηκε ότι ενώ από τη μια πλευρά είχαν αυξηθεί οι πιθανότητες της εργατικής τάξης να ανέλθει στις υψηλότερες τάξεις, από την άλλη πλευρά, λόγω της οικονομικής ύφεσης, διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο ανεργίας (βλ. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις). Θεωρούμε ότι η επιλογή δείγματος στην Oxford Mobility Study μόνο από άνδρες είναι μια βασική έλλειψη της έρευνας. Η μελέτη της επαγγελματικής πορείας των γυναικών και η σύγκρισή της με εκείνη των ανδρών δε νοείται να παραλείπεται.

2.2.1. Στοιχεία από τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα

Στην Ελλάδα, σε έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών το 2000 σχετικά με τους αποφοίτους Κοινωνικών Επιστημών παρατηρείται αναδιάρθρωση των κλάδων της απασχόλησης με συρρίκνωση του αγροτικού τομέα και μεγέθυνση του τριτογενούς τομέα, δηλαδή αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες γενικά. Παρατηρείται επίσης αύξηση των μισθωτών και μείωση της αυτοαπασχόλησης (Οικονόμου 2002, σ. 153). Σημειώνεται άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού και του συνόλου των εργαζομένων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1988 – 1997. Αφενός αυξάνονται οι θέσεις εργασίας για πτυχιούχους, αφετέρου θέσεις που

παλαιότερα καταλαμβάνονταν από αποφοίτους Λυκείου, καλύπτονται πλέον από πτυχιούχους. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «μετακύλιση της ζήτησης» και σημαίνει ότι η ζήτηση εργασίας μετακυλιέται από ανειδίκευτα ή με περιορισμένη ειδίκευση άτομα σε εκπαιδευμένα άτομα με αυξημένα προσόντα και ει δυνατόν με συνεχώς ανανεωμένες γνώσεις (Κατσανέβας 1998, σ. 46). Στην παραπάνω έρευνα παρατηρείται επίσης ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των ανέργων έχει βελτιωθεί σημαντικά. Η ομάδα που αδιαμφισβήτητα πλειοψηφεί μεταξύ των ανέργων είναι οι απόφοιτοι Λυκείου και έπονται οι απόφοιτοι Δημοτικού. Οι απόφοιτοι Δημοτικού συρρικνώνονται και στο εργατικό δυναμικό και στους εργαζόμενους και στους ανέργους και οι απόφοιτοι Λυκείου παρουσιάζουν ελαφρά άνοδο της ανεργίας τους αλλά και σημαντική αύξηση του απόλυτου αριθμού τους (Οικονόμου 2002, σ. 154). Η ανεργία των πτυχιούχων ΑΕΙ πλήττει συγκεκριμένες ηλικίες καθώς οι νέοι κάτω των 30 ετών βρέθηκε ότι παρουσίαζαν ανεργία άνω του 25%. Η ανεργία λοιπόν βαραίνει τους πτυχιούχους ΑΕΙ στα κρίσιμα πρώτα βήματά τους στην αγορά εργασίας. Σταδιακά φαίνεται να εξαλείφεται στις ωριμότερες ηλικίες, δηλαδή με το πέρασμα των χρόνων (όπ. παρ., σ. 155). Θα πρέπει να τονίσουμε όμως ότι στο μεσοδιάστημα, οι νέοι πτυχιούχοι είναι δυνατό να παραμείνουν για μεγάλα διαστήματα χωρίς εισόδημα, ασφάλιση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ξεκινώντας τον εργασιακό τους βίο σε μεγαλύτερη ηλικία από ό,τι παλαιότερα.

Στους αποφοίτους Λυκείου, Γυμνασίου και ΤΕΙ η ανεργία δε μπορούμε να πούμε ότι εξαλείφεται με το πέρασμα των χρόνων. Επιπλέον, η πιθανότητα να χάσει τη δουλειά του ένας πτυχιούχος ΑΕΙ είναι μικρότερη από τις άλλες κατηγορίες εργαζομένων και εκτιμάται σε 37% έναντι 52% για τις άλλες εκπαιδευτικές κατηγορίες. Στην ίδια μελέτη σημειώνεται ότι τα οικογενειακά και κοινωνικά δίκτυα των πτυχιούχων διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική τους πορεία (το κοινωνικό τους κεφάλαιο θα λέγαμε εμείς). Επισημαίνεται λοιπόν ότι αυτά τα δίκτυα είναι πολύ ενεργά, κινητοποιούνται και είναι πολύ αποτελεσματικά (Οικονόμου 2002, σ. 155). Η οικογένεια εξακολουθεί να στηρίζει τους νέους και υποστηρίζεται ότι στηρίζει ιδιαίτερα τις γυναίκες (ίσως λόγω της διπλάσιας ανεργίας τους έναντι των ανδρών και των δυσμενέστερων συνθηκών που αντιμετωπίζουν για την είσοδό τους στην

αγορά εργασίας;). Οι απόφοιτοι εκφράζουν την άποψη ότι το κράτος στη χώρα μας δεν παρέχει ίσες ευκαιρίες για όλους αλλά κάποιοι καλύπτουν την ανισότητα των ευκαιριών τους με τις γνωριμίες και τα κοινωνικά τους δίκτυα, το κοινωνικό τους κεφάλαιο, όπως θα το αποκαλούσαμε (βέβαια στη συγκεκριμένη ανάλυση θα σημειώναμε ότι οι προνομιούχοι που διαθέτουν κοινωνικά δίκτυα δεν πάσχουν από άνισες ευκαιρίες). Αναφέρεται λοιπόν ότι μεγάλος αριθμός των οικογενειών των αποφοίτων ενεργοποιούν το κοινωνικό τους κεφάλαιο για να ζητήσουν την πρόσληψη κάποιου μέλους της οικογένειάς τους και συνήθως καταφέρνουν να το επιτύχουν (Οικονόμου 2002, σ. 155).

Από άλλη μελέτη στατιστικών στοιχείων του 1997 σχετικά με τα ποσοστά ανεργίας κατά επίπεδο εκπαίδευσης προκύπτουν αντίστοιχα συμπεράσματα με αυτά της προηγούμενης έρευνας. Εδώ σημειώνεται ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα ανεργίας αντιμετωπίζουν οι πτυχιούχοι Φιλοσοφικής και έπονται οι πτυχιούχοι Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και Παιδαγωγικών Σχολών (κάτι που έχει ανατραπεί εδώ και λίγα χρόνια για το ΠΤΔΕ) (Οικονόμου 2002, σ. 156). Για την ίδια χρονική περίοδο (1997) έχει γίνει επεξεργασία στατιστικών στοιχείων και από το Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, το οποίο καταλήγει σε ανάλογα συμπεράσματα (Οικονόμου 2002, σ. 157). Οι απόφοιτοι ΑΕΙ φαίνονται λιγότερο ευάλωτοι απέναντι στην ανεργία σε σχέση με τις άλλες εκπαιδευτικές κατηγορίες, αλλά πλήττονται από τη μακροχρόνια ανεργία και ιδιαίτερα οι νέοι 24 έως 29 ετών. Σε σχέση με τους υπόλοιπους ανέργους, στους αποφοίτους ΑΕΙ τα ποσοστά μερικής απασχόλησης και έκτακτης απασχόλησης είναι χαμηλά. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών αποφοίτων ΑΕΙ στην αγορά εργασίας είναι σημαντικά χαμηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών αλλά όσο ανεβαίνει το επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών, τόσο αυξάνεται και το ποσοστό συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας. Η μακροχρόνια ανεργία αυξάνεται (και ιδιαίτερα στις νέες ηλικίες και τους πτυχιούχους όπως παρατηρήθηκε παραπάνω). Μεγαλύτερη δυσκολία στην εύρεση εργασίας σε σχέση με τους αποφοίτους Λυκείου φάνηκε ότι είχαν όσοι είχαν εγκαταλείψει τις πανεπιστημιακές σπουδές και θεωρήθηκε ότι είχαν μεγαλύτερες αξιώσεις ως προς το περιεχόμενο της εργασίας τους (με όρους ανθρώπινου κεφαλαίου θα λέγαμε και ότι αναμένουν

να αποσβέσουν μέρος της επένδυσής τους στην εκπαίδευση) (Οικονόμου 2002, σ. 157-158). Σημειώνεται όμως ότι όσο περισσότερο απειλούνταν από την ανεργία οι πτυχιούχοι ΑΕΙ, τόσο περισσότερο προσάρμοζαν τις αξιώσεις τους και αποδέχονταν εργασίες ακόμα και μερικής απασχόλησης. Οι απόφοιτοι ΑΕΙ εργάζονταν κυρίως ως μισθωτοί στον τριτογενή τομέα και κυρίως στην Εκπαίδευση, τη Δημόσια Διοίκηση, την Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα και το Λιανικό Εμπόριο. Υπογραμμίζεται και εδώ ότι η ανεργία έχει σε μεγάλο βαθμό διαρθρωτικό χαρακτήρα και παρατηρείται πλεονασματικό ισοζύγιο πτυχιούχων ως προς τη ζήτηση που υπάρχει στις «θεωρητικές» (διατήρηση του όρου που χρησιμοποιήθηκε), τις Παιδαγωγικές και τις Κοινωνικές επιστήμες μεταξύ άλλων, δηλαδή τις επιστήμες του Ανθρώπου όπως έχει δείξει και ο Κατσανέβας (1998, βλ. επόμενο κεφάλαιο) (Οικονόμου 2002, σ. 158-160).

Από τη δεκαετία του 1970 ξεκίνησαν να ιδρύονται και να λειτουργούν τα περιφερειακά πανεπιστήμια στη χώρα μας, κάτι που συνεισέφερε στην άμβλυνση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης. Παράλληλα όμως, με την αύξηση του αριθμού των εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σταδιακά οδηγηθήκαμε σε εκπαιδευτικά πλεονάσματα και διαρθρωτική ανεργία (Πυργιωτάκης 1995, σ. 106-111). Για δεύτερη φορά μετά τη μεταπολίτευση έχουμε σημαντική αύξηση στους αριθμούς των εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στη δεκαετία του 2000 (λόγω και των προγραμμάτων ΕΠΕΑΕΚ που συγχρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση). Κατά τη δεκαετία του 2000 υπήρξε μαζική αύξηση του αριθμού των τμημάτων στα πανεπιστήμια και συνεκδοχικά, περαιτέρω αύξηση του αριθμού των εισακτέων στα ΑΕΙ. Δημιουργήθηκαν αρκετά τμήματα προπτυχιακών σπουδών και πολλά προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, το ακαδημαϊκό έτος 2007-2008 λειτουργούσαν στα ελληνικά ΑΕΙ 454 προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών (Βλ. ιστοσελίδα ΥΠΕΠΘ). Με τη δημιουργία αρκετών νέων τμημάτων προπτυχιακών σπουδών υποστηρίχτηκε ότι ικανοποιούνταν το αίτημα για ανοικτή πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά ενισχύθηκε περισσότερο η διαρθρωτική ανεργία καθώς η δημιουργία νέων τμημάτων έγινε χωρίς ανάλογο σχεδιασμό και δεν

ανταποκρινόταν σε ενδεχόμενες ανάγκες της οικονομίας. Επίσης, καθώς ήδη παρατηρούνταν αυξημένη ζήτηση μεταπτυχιακών σπουδών (οι Κάσικας και Καββαδίας μιλούν για «τεταρτοβάθμια» εκπαίδευση, Κάσικας και Καββαδίας 2000, σ. 216), η δημιουργία αρκετών μεταπτυχιακών προγραμμάτων (που συνεχίζουν να πληθαίνουν) ανταποκρίθηκε μεν στο αίτημα ίδρυσής τους στη χώρα μας και περιόρισε σημαντικά την εκροή συναλλάγματος, αλλά ίσως έχει παράλληλα ενισχύσει περαιτέρω τη ζήτηση για μεταπτυχιακές σπουδές. Βέβαια, είναι θετικό ότι με την ίδρυση τόσων προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών στη χώρα μας μειώνεται ο αριθμός όσων αποκλείονταν από την πραγματοποίησή τους λόγω οικονομικής αδυναμίας να στραφούν στο εξωτερικό. Όμως, δυστυχώς παρατηρείται παράλληλα αύξηση των προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών τα οποία θεσπίζουν πλέον δίδατρα και στην Ελλάδα, πραγματικότητα που βρίσκεται σε αντίθεση με την πρακτική οικονομικής ενίσχυσης των μεταπτυχιακών φοιτητών από τα προγράμματα ΕΠΕΑΕΚ, που είχε επικρατήσει στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Εκτός από τη δημιουργία νέων τμημάτων σε νέα επιστημονικά αντικείμενα, αυξήθηκαν οι αριθμοί των εισακτέων σε παλαιότερα πανεπιστημιακά τμήματα, με αποτέλεσμα να αναμένεται τα επόμενα χρόνια ένα σημαντικό ποσοστό από τους νέους στην αγορά εργασίας να κατέχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Σημειώνεται όμως επίσης ότι από την παροχή πολύ γενικών γνώσεων κατά τις τελευταίες δεκαετίες δε θα πρέπει να περάσουμε σήμερα στην άκρα εξειδίκευση με προπτυχιακά και μεταπτυχιακά τμήματα που συχνά θυμίζουν τίτλους μαθημάτων και όχι ευρείς και διακριτούς τομείς της επιστήμης. Υποστηρίζεται ότι η γενική παιδεία διατηρεί πάντα την αξία της εφόσον συμβάλλει στην κριτική σκέψη, την ευρυμάθεια και την ευκολότερη προσαρμογή των νέων πτυχιούχων και απαιτείται ισορροπία μεταξύ γενικής και ειδικής γνώσης (Οικονόμου 2002, σ. 163-165). Παρά την αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού όμως και την ύπαρξη διαρθρωτικής ανεργίας, οι σχετικές μελέτες στη χώρα μας (επιπλέον των στατιστικών στοιχείων που έχουμε ήδη παρουσιάσει) συμφωνούν στο ότι η ανεργία των πτυχιούχων ΑΕΙ, παρότι αυξημένη, βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτή των αποφοίτων Γυμνασίου και Λυκείου. Έτσι, οι πανεπιστημιακές σπουδές, εκτός από την παροχή μορφωτικού κεφαλαίου, καλλιέργειας και διαμόρφωσης σκεπτόμενων

και ενεργών πολιτών (ελπίζουμε), φαίνεται να βελτιώνουν και τις προοπτικές απασχόλησης. Επιπλέον, το είδος της εργασίας για τους πτυχιούχους, το επίπεδο των αμοιβών τους και οι προοπτικές εξέλιξής τους φαίνεται να εξακολουθούν να καθιστούν ορθολογική την επιλογή των πανεπιστημιακών σπουδών (Οικονόμου 2002, σ. 172), παρά την καθυστέρηση εισόδου στην αγορά εργασίας, που παραμένει ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα των νέων.

Η διόγκωση του τριτογενούς τομέα της οικονομίας αυξάνει τη ζήτηση για υψηλής εξειδίκευσης εργατικό δυναμικό. Όμως, επειδή η ανεργία των πτυχιούχων έχει κυρίως διαρθρωτικό χαρακτήρα, υπάρχει συμφωνία μεταξύ των ερευνητών ότι τα γνωστικά πεδία με μεγάλη προσφορά εργασίας και συνεπώς ανεργία είναι οι λεγόμενες «καθηγητικές» σχολές μεταξύ των οποίων οι Φιλοσοφικές, τα τμήματα Κοινωνιολογίας και μέχρι πριν λίγα χρόνια τα Παιδαγωγικά τμήματα, κάτι που έχει ανατραπεί για τα ΠΤΔΕ τουλάχιστον από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, λόγω κυρίως της εφαρμογής του Ολοήμερου Σχολείου στη χώρα μας. Ένας από τους βασικούς παράγοντες που συνέβαλε στην ανεργία αυτών των ειδικοτήτων ήταν ο κορεσμός του Δημοσίου και η συρρίκνωση του ρόλου του κράτους ως κύριου εργοδότη των πτυχιούχων ΑΕΙ. Διάφορες μελέτες, με χαρακτηριστικότερη αυτή του Κατσανέβα (1998) έδειξαν ότι υπάρχουν επαγγέλματα και επιστημονικά πεδία με θετικά ισοζύγια σε όλες τις επιστημονικές κατηγορίες, με εξαίρεση τις επιστήμες που αποκαλούνται «Θεωρητικές» και εννοούνται η Φιλοσοφία και η Κοινωνιολογία κυρίως (Οικονόμου 2002, σ. 173).

Όμως, εφόσον υποστηρίζεται ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση βελτιώνει την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, ότι στον 21^ο αιώνα η επένδυση στη γνώση θα καθορίζει το βαθμό επιτυχίας μιας κοινωνίας και ότι εν τέλει μακροπρόθεσμα οι πτυχιούχοι ΑΕΙ έχουν καλύτερες προοπτικές στην εργασία τους (Οικονόμου 2002, σ. 175), για ποιους λόγους εξακολουθούμε να επιμένουμε ότι είναι μεγάλο κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα η ανεργία των νέων πτυχιούχων ΑΕΙ και δη των Επιστημών του Ανθρώπου και των γυναικών που πλήττονται περισσότερο; Εξακολουθούμε να επιμένουμε σε αυτό διότι η εργασία αποτελεί βασικό ατομικό δικαίωμα και προϋπόθεση

αυτοπραγμάτωσης. Από την άλλη πλευρά, η ανεργία κρατά τους νέους ανενεργούς εργασιακά και στο περιθώριο της κοινωνίας και μάλιστα στα πιο δημιουργικά τους χρόνια. Συνεπάγεται την έλλειψη ασφάλισης, περίθαλψης και απόκτησης προϋπηρεσίας, καθυστερώντας περαιτέρω την έξοδο των εργαζομένων από την αγορά εργασίας μέσω συνταξιοδότησης. Οι άνεργοι νέοι μας κινδυνεύουν να διολισθήσουν στο περιθώριο της κοινωνίας, να πέσουν κάτω από το όριο της φτώχειας, και με άλλους όρους θα λέγαμε ότι απειλούν την κοινωνική συνοχή. Η αρωγή της ελληνικής οικογένειας εξακολουθεί να κρατά μακριά από τη φτώχεια τους νέους άνεργους πτυχιούχους μας, αλλά δε μπορεί να αποτρέψει τις ψυχολογικές συνέπειες της ανεργίας σε ό,τι αφορά την αυτοεικόνα τους.

2.2.2. Η επαγγελματική πορεία των πτυχιούχων των ελληνικών ΑΕΙ

Η έρευνα για την επαγγελματική σταδιοδρομία των αποφοίτων ενός περιφερειακού ελληνικού πανεπιστημίου, του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (Δ.Π.Θ.), αφορούσε τμήματα του ΑΕΙ που είναι ανάλογα με κάποια από τα τμήματα του ΠΚ (Φιλολογίας, Ιστορίας, ΠΤΔΕ και ΠΤΠΕ) και άλλα τμήματα Πολυτεχνείου, Επιστημών Υγείας, Νομικής και Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΤΕΦΑΑ) (Γραφείο Διασύνδεσης Δ.Π.Θ., χ.χ. – ΓΔ ΔΠΘ στο εξής). Η έρευνα έγινε με ερωτηματολόγιο σε 227 αποφοίτους του πανεπιστημίου, ηλικίας 22 έως 51 ετών και ο μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 29,5 έτη (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 7). Στην έρευνα αυτή (λίγα χρόνια πριν το 2000) παρατηρήθηκε ότι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα των αποφοίτων ήταν υψηλότερο από αυτό της μητέρας τους. Περίπου το 1/3 των αποφοίτων είχαν πατέρα με τριτοβάθμια εκπαίδευση και τα 2/5 των αποφοίτων είχαν πατέρα με κάποιου είδους μεταλυκειακή εκπαίδευση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τις μητέρες ήταν αρκετά μικρότερα. Ανάλογη ήταν η εικόνα σχετικά με το επάγγελμα των γονέων. Οι μητέρες είχαν σχεδόν κατά τα 3/5 ως κύρια απασχόληση τις οικιακές εργασίες. Αναφορικά με το οικογενειακό εισόδημα παρατηρήθηκε ότι οι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών τμημάτων και του ΤΕΦΑΑ προέρχονταν από οικογένειες χαμηλότερων οικονομικών δυνατοτήτων εν αντιθέσει με τους αποφοίτους Ιατρικής και Νομικής, ενώ τα υπόλοιπα τμήματα βρίσκονταν σε ενδιάμεσα επίπεδα ως προς το εισόδημα των γονέων τους (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 148-149).

Η εικόνα του φύλου των αποφοίτων στην παραπάνω έρευνα σε σχέση με το τμήμα φοίτησης επιβεβαιώνει τα στερεότυπα των επιστημονικών αντικειμένων που επιλέγουν (ή στα οποία οδηγούνται) τα δύο φύλα. Έτσι, οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγάλα ποσοστά στα τμήματα Ιστορίας και Εθνολογίας, στα Παιδαγωγικά τμήματα και στη Νομική. Ο μέσος όρος βαθμού πτυχίου των αποφοίτων, που είναι 7,14, δεν επηρεάζεται σημαντικά από το φύλο. Διαφοροποιήσεις μεταξύ των μέσων όρων βαθμών πτυχίων παρουσιάζονται ανάλογα με το τμήμα φοίτησης. Τον υψηλότερο μέσο όρο βαθμών πτυχίου παρουσιάζουν οι πτυχιούχοι των Παιδαγωγικών τμημάτων και το χαμηλότερο οι πτυχιούχοι Νομικής. Το 15% του δείγματος κατέληξε στο τμήμα από το οποίο αποφοίτησε λόγω του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων, το 10,6% παρωθήθηκε από το οικογενειακό του περιβάλλον, το 6,6% είχε ενδιαφέρον για το επιστημονικό αντικείμενο και το 6,2% έκανε την επιλογή του βάσει της εξασφάλισης εργασίας. Το 14% του δείγματος είχε πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 150-151).

Πάνω από τα 3/5 του δείγματος δήλωσαν ότι από τις σπουδές τους στο ΔΠΘ ήταν καλά προετοιμασμένοι για την επαγγελματική τους απασχόληση. Όσοι δήλωσαν ότι δεν ήταν καθόλου καλά προετοιμασμένοι από τις προπτυχιακές σπουδές τους για την επαγγελματική τους απασχόληση είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τους υπόλοιπους. Το 92,4% του δείγματος εξέφρασε την άποψη ότι τα ΑΕΙ της χώρας θα έπρεπε να χορηγούν Μεταπτυχιακά Διπλώματα Ειδίκευσης. Στους απόφοιτους έγινε ερώτηση ως προς τους προσφορότερους τρόπους για να ανταποκριθεί ένας πτυχιούχος στις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Οι απόφοιτοι ανέφεραν σε 79% τα σεμινάρια και τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, σε 58,8% την αναμόρφωση του προγράμματος προπτυχιακών σπουδών, σε 52% τις μεταπτυχιακές σπουδές και με χαμηλότερα ποσοστά, μεταξύ άλλων, τις γνωριμίες. Αρκετοί απόφοιτοι λοιπόν αισθάνονταν μέτρια προετοιμασμένοι για επαγγελματική απασχόληση μετά την απόκτηση του πτυχίου τους (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 152-154).

Ως προς την κύρια απασχόληση των αποφοίτων, το 65,5% του δείγματος είχε απορροφηθεί σε εργασία σχετική με το αντικείμενο των σπουδών τους, 10,5% είχε βρει εργασία σε παρεμφερές αντικείμενο και 11,4% ήταν άνεργοι. Όσο πιο μεγάλο ήταν το χρονικό διάστημα από τη λήψη του πτυχίου, τόσο πιο πιθανό ήταν να εργάζονται οι απόφοιτοι στο αντικείμενό τους και οι άνεργοι είχαν το μικρότερο μέσο διάστημα από την ολοκλήρωση των σπουδών τους. Σημαντικό ρόλο φάνηκε ότι παίζει το φύλο στην ανεργία και την ετεροαπασχόληση. Μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών (71,7%) απασχολούνται σε εργασία σχετική με το πτυχίο τους σε σύγκριση με τις γυναίκες (61,4%). Οι γυναίκες εμφανίζουν υπερδιπλάσιο ποσοστό ανέργων (15% έναντι 6,5%) και ανέφεραν συχνότερα ότι δεν απασχολούνται για προσωπικούς λόγους (5,5% έναντι 3,3%). Από τα Παιδαγωγικά τμήματα μόνο το 48,4% εργάζονται στο αντικείμενο του πτυχίου τους και από τα τμήματα της Φιλοσοφικής Σχολής μόνο το 17,9%. Το μεγαλύτερο ποσοστό των αποφοίτων των τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής είναι άνεργοι (42,9%). Από τους πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής, το 58,3% δεν έχει εργαστεί πουθενά και από τους πτυχιούχους των Παιδαγωγικών τμημάτων το 41,4% δεν έχει εργαστεί πουθενά (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 155-156).

Η πιο δημοφιλής πηγή εύρεσης της σημερινής εργασίας είναι για τους απόφοιτους του δείγματος οι συγγενείς, συνάδελφοι και φίλοι, δηλαδή το κοινωνικό τους δίκτυο, σε ποσοστό 40,1%. Μέχρι έξι μήνες χρειάστηκαν για να βρουν εργασία σχετική με το πτυχίο τους το 40,9% των αποφοίτων Παιδαγωγικών τμημάτων και το 37,5% των αποφοίτων τμημάτων της Φιλοσοφικής ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους αποφοίτους Πολυτεχνείου ήταν 72,3%. Οι απόφοιτοι Ιατρικής βρήκαν εργασία σχετική με το αντικείμενό τους πριν περάσουν έξι μήνες σε ποσοστό 90,9%. Περισσότερους από 24 μήνες χρειάστηκε το 38,5% των αποφοίτων Παιδαγωγικών τμημάτων και το 15,4% των αποφοίτων Φιλοσοφικής. Το 31,3% των αποφοίτων Φιλοσοφικής και το 18,2% των αποφοίτων Νομικής ανέφεραν ότι δεν έχουν εργαστεί καθόλου σε εργασία σχετική με το αντικείμενο σπουδών τους (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 156-157). Σχετικά με την ικανοποίησή τους από τη σημερινή εργασία τους, μόνο το 10,7% των αποφοίτων απάντησαν ότι είναι δυσαρεστημένοι, το 44,4% είναι ικανοποιημένοι και το 41,7% δεν είναι ούτε ευχαριστημένοι ούτε

δυσανεστημένοι. Οι λόγοι της δυσαρέσκειας από τη σημερινή εργασία ήταν το ύψος των αποδοχών, η μη αξιοποίηση των γνώσεων, η αναξιοκρατία, οι πολλές ώρες εργασίας, η ετεροαπασχόληση κ.ά. Οι λόγοι της ικανοποίησης από τη σημερινή εργασία ήταν το ενδιαφέρον για το γνωστικό αντικείμενο, η δημιουργικότητα του επαγγέλματος, οι καλές συνθήκες εργασίας, η εκπλήρωση των επαγγελματικών προσδοκιών και οι ικανοποιητικές αποδοχές (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 162).

Στην ερώτηση για το πόσο απαραίτητη θεωρούν οι απόφοιτοι τη συμπληρωματική εκπαίδευση στην ανεύρεση εργασίας ή την επαγγελματική τους εξέλιξη, το 55% θεωρούν τη συμπληρωματική εκπαίδευση απαραίτητη και το 27% τη θεωρούν αρκετά απαραίτητη με επιφυλάξεις. Σχετικά με την επιμόρφωση του δείγματος, ο μέσος όρος του συνολικού χρόνου επιμόρφωσης των γυναικών είναι μεγαλύτερος ακόμη και από το διπλάσιο του μέσου όρου συνολικού χρόνου επιμόρφωσης των ανδρών (18,62 βδομάδες για τις γυναίκες και 8,14 βδομάδες για τους άνδρες). Ως προς τα τμήματα, τις περισσότερες βδομάδες επιμόρφωσης έχουν οι απόφοιτοι Νομικής και ακολουθούν οι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών τμημάτων. Το 35% των αποφοίτων του δείγματος είχαν εργαστεί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, χωρίς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Από τα υποκείμενα του δείγματος ζητήθηκε να κάνουν προτάσεις ώστε να γίνει πιο αποτελεσματική η επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων. Τα μεγαλύτερα ποσοστά στις περισσότερες σχολές συγκέντρωσε η κατηγορία «σύνδεση πανεπιστημίου με την αγορά εργασίας» ενώ στα Παιδαγωγικά τμήματα το πιο αυξημένο ποσοστό συγκέντρωσε η κατηγορία «προσλήψεις», υπενθυμίζοντάς μας τον όγκο των ανέργων εκπαιδευτικών στη χώρα μας σχεδόν μια δεκαετία πριν (ΓΔ ΔΠΘ, σ. 164-167).

Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο έχει δημοσιεύσει έρευνά του για την ένταξη των πτυχιούχων του στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική εξέλιξή τους (Ε.Μ.Π. 2007). Το επιστημονικό αντικείμενο αυτών των πτυχιούχων δεν εμπίπτει στις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε, αλλά ίσως θα είχε ενδιαφέρον να δούμε κάποια στοιχεία για λόγους σύγκρισης με ό,τι επικρατεί στις Επιστήμες του Ανθρώπου. Το δείγμα αφορούσε πτυχιούχους των ετών

1996-2001 και τα $\frac{3}{4}$ των νέων αποφοίτων δήλωσαν ως τόπο διαμονής των γονέων τους την ευρύτερη περιοχή Αθήνας και Πειραιά (ένα τόσο μεγάλο ποσοστό τους λοιπόν κατάγεται από μεγαλοαστικές περιοχές και συγκεκριμένα την πρωτεύουσα). Επίσης, τα $\frac{2}{3}$ εκείνων που κατάγονταν από την περιφέρεια προέρχονται από πόλεις άνω των 30.000 κατοίκων και σύμφωνα με τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι παρατηρείται ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αστικής καταγωγής των πτυχιούχων. Βρέθηκε επίσης ότι οι απόφοιτοι του δείγματος έχουν «κληρονομήσει» από τους γονείς τους υψηλό εκπαιδευτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Έτσι, το 54,4% του συνόλου έχει πατέρα και το 34,1% μητέρα απόφοιτο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, το υψηλότερο ποσοστό 41,1% είχε ήδη εργαστεί κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών του σε εργασία συναφή με το αντικείμενο σπουδών (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 39, 45). Αυτό το μεγάλο ποσοστό ενδέχεται να σημαίνει ότι αρκετοί φοιτητές του ΕΜΠ είτε έχουν γονείς μηχανικούς, είτε διαθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο που τους εξασφάλισε απασχόληση σε τεχνικά γραφεία συγγενών, φίλων κ.ο.κ.. Πιστεύουμε ότι λόγω της αίγλης του ΕΜΠ, της φήμης του, της υψηλής ζήτησης για σπουδές σε αυτό και το ότι συχνά οι γονείς των φοιτητών του έχουν και οι ίδιοι αποφοιτήσει από αυτό, αποτελεί ένα αντίστοιχο ελληνικό παράδειγμα των Grand Ecoles της Γαλλίας. Σε αυτές έχει αναφερθεί αναλυτικά ο Pierre Bourdieu μιλώντας για το συμβολικό κεφάλαιο που αποκομίζουν τα άτομα αποφοιτώντας από πανεπιστημιακά ιδρύματα αυξημένου γοήτρου και κύρους.

Μεγάλη τάση συνέχισης των σπουδών σε μεταπτυχιακό επίπεδο παρατηρείται στους πτυχιούχους του ΕΜΠ καθώς το 31,9% του δείγματος είχε μεταπτυχιακό τίτλο και το 6,4% διδακτορικό. Σε σύγκριση με προηγούμενα έτη φάνηκε ότι υπήρξε αλματώδης αύξηση του αριθμού μεταπτυχιακών τίτλων από τότε που αναπτύχθηκαν προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών στην Ελλάδα. Σημειώνεται λοιπόν ότι απομένει να διερευνηθεί αν ο πληθωρισμός αυτών των τίτλων αντανακλά ζήτηση της ελληνικής οικονομίας για προσωπικό υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης ή είναι αποτέλεσμα του αυξημένου ανταγωνισμού των νέων πτυχιούχων για να διασφαλίσουν καλύτερους όρους ένταξης στην αγορά εργασίας. Σχετικά με το κίνητρο για την παρακολούθηση μεταπτυχιακών σπουδών, το 51,5% των

πτυχιούχων απάντησε ότι εκτιμούσε πως έτσι θα είχε καλύτερη επαγγελματική σταδιοδρομία, το 39% ήθελε να εμβαθύνει τις γνώσεις του στο αντικείμενο του μεταπτυχιακού διπλώματος και το 9,5% μόνο εκτιμούσε ότι χωρίς μεταπτυχιακό τίτλο ήταν δύσκολο να βρει εργασία που να αντιστοιχεί στις σπουδές του. Φάνηκε όμως και ότι το επιστημονικό ενδιαφέρον ως κίνητρο για την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών ήταν αισθητά χαμηλότερο και η εύρεση εργασίας σχετικής με το αντικείμενο σπουδών μεγαλύτερη τάση ανάμεσα στους πτυχιούχους τμημάτων του ΕΜΠ που αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 45-47).

Σχετικά με την ανεργία του δείγματος, είναι πολύ μικρό το ποσοστό των πτυχιούχων του ΕΜΠ που δήλωσαν ότι δεν εργάζονται (μόνο 2,3%!). Επίσης, μόνο 0,5% του δείγματος είναι μακροχρόνια άνεργοι, δηλαδή πάνω από 12 μήνες. Οι πτυχιούχοι του ΕΜΠ λοιπόν όχι μόνο δεν αντιμετωπίζουν αξιοσημείωτη ανεργία (σε σχέση με άλλα επιστημονικά αντικείμενα και ειδικά τις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε) αλλά βρίσκουν και απασχόληση σχετικά νωρίς. Επίσης, τα $\frac{3}{4}$ των ανέργων είχαν προηγούμενη εργασιακή εμπειρία και μόνο το $\frac{1}{4}$ δεν είχε. Συμπερασματικά, οι νέοι απόφοιτοι του ΕΜΠ στο σύνολό τους εντάσσονται στην αγορά εργασίας με ιδιαίτερη ευκολία. Ο μέσος όρος του χρόνου εύρεσης εργασίας είναι 2,2 μήνες. Είναι ενδεικτικό ότι το 38,4% βρίσκει εργασία αμέσως μετά την αποφοίτηση – καθώς μάλιστα το 41,1% έχει ήδη εργαστεί πριν την αποφοίτησή του από το ΕΜΠ – και το 71,7% βρίσκει εργασία μέσα σε 2 μήνες. Φάνηκε ότι οι μεταβλητές που επηρεάζουν με στατιστικά σημαντική συσχέτιση το χρόνο ένταξης στην αγορά εργασίας είναι το εισόδημα των γονέων, η εργασιακή εμπειρία και οι συστάσεις από τους καθηγητές. Η κατοχή μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών δε φάνηκε να έχει σημαντική θετική επίδραση στο χρόνο αναζήτησης της πρώτης εργασίας, όπως και οι γνωριμίες και διασυνδέσεις, τις οποίες φαίνεται να ενεργοποιούν οι απόφοιτοι όταν συναντούν δυσκολίες στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 54-56). Στη συνέχεια εξετάζεται η υποαπασχόληση (ή μερική απασχόληση), εφόσον μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή κρυφής ανεργίας. Για να εκτιμηθούν λοιπόν οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας στη σωστή τους

διάσταση, έχει ιδιαίτερη σημασία το ποσοστό υποαπασχόλησης. Ως υποαπασχόληση ορίζεται η συνολική εργασία έως και 30 ώρες την εβδομάδα. Το ποσοστό υποαπασχόλησης των μηχανικών του δείγματος διαμορφώθηκε στο 2,6%, που θα το χαρακτηρίζαμε χαμηλό, εφόσον δεν έγινε και διάκριση μεταξύ ακούσιας και εκούσιας υποαπασχόλησης. Εκτός από την ανεργία και την υποαπασχόληση, και η ετεροαπασχόληση εκφράζει τη δυσκολία εύρεσης εργασίας. Και ως προς αυτό το κριτήριο, οι μηχανικοί του δείγματος απάντησαν σε ποσοστό μόνο 6,5% του συνόλου ότι ετεροαπασχολούνται και μόνο το 2,1% του συνόλου θεωρεί ότι η επιλογή της εργασίας τους υπήρξε λύση ανάγκης (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 57-58).

Οι τρόποι αναζήτησης και εύρεσης εργασίας από τους μηχανικούς του δείγματος διακρίνονται α) στους άτυπους μηχανισμούς οι οποίοι βασίζονται σε οικογενειακές γνωριμίες, β) στους άτυπους μηχανισμούς οι οποίοι βασίζονται σε επαγγελματικές γνωριμίες (συνάδελφοι, πρώην εργοδότες, καθηγητές) και γ) στους τυπικούς μηχανισμούς, δηλαδή στις αγγελίες στον τύπο και το διαδίκτυο, τους διαγωνισμούς του Δημοσίου, το Γραφείο Διασύνδεσης του ΕΜΠ κ.ά.. Από την έρευνα επιβεβαιώθηκε ο σημαντικός ρόλος των άτυπων μηχανισμών και πάνω από όλα των οικογενειακών γνωριμιών στην αναζήτηση της αρχικής απασχόλησης. Ειδικότερα, το 42,7% των αποφοίτων του ΕΜΠ βρήκε την πρώτη του απασχόληση μέσω οικογενειακών γνωριμιών, το 16,3% μέσω συστάσεων από τρίτους (εργοδότες, καθηγητές) και μόνο το 35,2% μέσω τυπικών μηχανισμών. Η προσφυγή σε άτυπους μηχανισμούς αντανακλά εν πολλοίς την κοινωνική καταγωγή των υποψηφίων, το κοινωνικό κεφάλαιό τους σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu. Συγκεκριμένα, τηρουμένων όλων των άλλων μεταβλητών σταθερών, οι μηχανικοί που προέρχονται από γονείς με υψηλό εισόδημα και επίπεδο εκπαίδευσης έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να επωφεληθούν από τη χρήση άτυπων μηχανισμών αναζήτησης εργασίας σε σχέση με τους συναδέλφους τους που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα και επίπεδο εκπαίδευσης. Έτσι, το γεγονός ότι οι μεταλλειολόγοι έχουν το χαμηλότερο ποσοστό στη χρήση των οικογενειακών γνωριμιών (36,2%) θα μπορούσε να οφείλεται και στο ότι κατά μέσο όρο προέρχονται από λιγότερο εύπορα κοινωνικά στρώματα σε σχέση με τους υπόλοιπους μηχανικούς (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 102).

Οι μισοί απόφοιτοι του ΕΜΠ του δείγματος θεώρησαν ότι το βασικό προσόν που εκτίμησε ο εργοδότης τους κατά την αναζήτηση της αρχικής τους απασχόλησης ήταν ότι είχαν αποφοιτήσει από το ΕΜΠ (αναφερθήκαμε παραπάνω στην αίγλη αυτού του ΑΕΙ και στο ότι αποτελεί ελληνικό παράδειγμα των αντίστοιχων ιδρυμάτων της Γαλλίας που ανέλυσε ο Bourdieu, τα οποία χαρίζουν αυτόματα με το πτυχίο και ζηλευτό συμβολικό κεφάλαιο στους κατόχους των πτυχίων). Αλλά και στο παρελθόν, άλλο δείγμα αποφοίτων του ΕΜΠ είχε απαντήσει σε ποσοστό 44% ότι οι εργοδότες προτιμούν τους διπλωματούχους του ΕΜΠ από αντίστοιχους αποφοίτους σχολών της Ελλάδας ή του εξωτερικού και μόνο το 20,7% είχε απαντήσει ότι αυτό δε συμβαίνει. Μία άλλη ερμηνεία που δίνεται είναι ότι όσοι επιλέγουν σήμερα νέους μηχανικούς είναι στην πλειοψηφία τους οι ίδιοι απόφοιτοι του ΕΜΠ και ίσως για αυτό το λόγο μεροληπτούν υπέρ των νέων διπλωματούχων του ΕΜΠ. Από τα υπόλοιπα προσόντα που θεώρησαν οι απόφοιτοι ότι είχαν ιδιαίτερη σημασία για την πρόσληψή τους, χαμηλό είναι το ποσοστό του μεταπτυχιακού τίτλου, η σημασία του οποίου είναι κυρίως μακροπρόθεσμη (δηλαδή σχετίζεται με την καλύτερη εξέλιξη στην εργασία) (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 103). Τέλος, αναφορικά με τις αντιλήψεις και τις στάσεις των πτυχιούχων του ΕΜΠ για τη σχέση εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας, φάνηκε ότι ο βαθμός προετοιμασίας των νέων αποφοίτων του ΕΜΠ εξαρτάται και από το βαθμό πτυχίου τους και από τη διάρκεια των σπουδών τους στο ΕΜΠ. Τουτέστιν, όσο μικρότερο βαθμό πτυχίου είχαν και όσο μεγαλύτερη ήταν η διάρκεια των σπουδών τους, τόσο αυστηρότερα βαθμολογούσαν το ΕΜΠ ως προς το πόσο καλά τους προετοίμασε για να αντιμετωπίσουν την αγορά εργασίας (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 108).

Συνοψίζοντας, το προφίλ του τυπικού πτυχιούχου του ΕΜΠ που συμμετείχε στην έρευνα ήταν το εξής: κατάγεται ή διαμένει στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας. Το 73,5% του δείγματος δηλώνει ως τόπο καταγωγής και το 83,8% ως τόπο διαμονής την πρωτεύουσα. Έχει κληρονομήσει από τους γονείς του υψηλό εκπαιδευτικό – πολιτισμικό κεφάλαιο καθώς έχει σε μεγάλα ποσοστά γονείς πτυχιούχους ΑΕΙ και μάλιστα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα υπάρχει συνεχής αύξηση του ποσοστού των αποφοίτων

ΕΜΠ των οποίων οι γονείς κατέχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η συντριπτική πλειοψηφία εισήχθη στο τμήμα προτίμησης. Το 58,8% πέτυχε στο τμήμα της πρώτης προτίμησής του και το 85% σε τμήμα που ήταν μεταξύ των τριών πρώτων προτιμήσεών του. Παρατηρείται αλματώδης αύξηση του ποσοστού κατόχων τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών. Η απόκτηση τέτοιου τίτλου συσχετίζεται θετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων, αλλά όχι με το εισόδημά τους. Θετική επίδραση στο εισόδημα των αποφοίτων έχει το εισόδημα των γονέων (ως απόρροια του κληρονομημένου οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου θα λέγαμε) και η κατοχή μεταπτυχιακού διπλώματος από το εξωτερικό. Τέλος, το 54,3% των αποφοίτων δήλωσε αρκετά έως πολύ ικανοποιημένο από την εργασία του (Ε.Μ.Π. 2007, σ. 125, 127).

Το 2005 διεξήχθη πανελλαδική έρευνα για την απορρόφηση των αποφοίτων των ελληνικών πανεπιστημίων των ετών 1998-2000 από την αγορά εργασίας, δηλαδή 5-7 έτη μετά την αποφοίτηση των πτυχιούχων (Καραμεσίνη 2008, σ. 23). Το δείγμα ήταν 13.612 απόφοιτοι και αποτελούσε το 22,3% του πληθυσμού (όπ. παρ., σ. 46). Η σταθεροποίηση στην απασχόληση ήταν το μείζον πρόβλημα για την πλειονότητα των αποφοίτων ΑΕΙ. Το 1/3 των πτυχιούχων αναζητά σταθερή εργασία, το 61% προτιμά την απασχόληση στο Δημόσιο και το ¼ έχει αλλάξει στα 5-7 χρόνια μετά την αποφοίτησή του από τέσσερις δουλειές και άνω. Το 82% των πτυχιούχων είχαν αποφοιτήσει έως τα 25 τους χρόνια και το 44% του συνόλου είχαν μετακινηθεί σε άλλη πόλη από την περιοχή κατοικίας των γονέων τους για να σπουδάσουν. Το 17% των πτυχιούχων, αρκετά μεγάλο ποσοστό δηλαδή, βρέθηκαν να ανήκουν στη «γενιά των 700 ευρώ και κάτω», 5-7 έτη μετά την αποφοίτησή τους. Παρατηρήθηκαν μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ αποφοίτων ως προς τις αποδοχές τους, με τις γυναίκες να έχουν πολύ χαμηλότερες αποδοχές κατά μέσο όρο. Το 84% των πτυχιούχων του δείγματος απασχολούνται, το 6,4% είναι άνεργοι και το 9,3% δεν είναι οικονομικά ενεργοί. Οι επιστημονικοί κλάδοι με τα χαμηλότερα ποσοστά σταθερής απασχόλησης είναι οι Ξένες Γλώσσες, η Ιστορία – Αρχαιολογία, η Ιατρική – Οδοντιατρική, η Φιλολογία – Φιλοσοφία, τα Μαθηματικά – Φυσική – Χημεία και η Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός, δηλαδή από τις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε, τα τμήματα της Φιλοσοφικής Σχολής. Στους κλάδους με τα υψηλότερα ποσοστά

σταθερής απασχόλησης δε συγκαταλέγεται καμία από τις Επιστήμες του Ανθρώπου, εκτός ίσως από τις επιστήμες διοίκησης που αναφέρονται, στις οποίες συνήθως στρέφονται οι απόφοιτοι Οικονομικών Επιστημών (Καραμεσίνη 2008, σ. 63-97).

Το 60% του δείγματος (των αποφοίτων όλων των επιστημονικών κλάδων των ελληνικών πανεπιστημίων των ετών 1998-2000) ήταν γυναίκες και η μέση ηλικία του δείγματος τη στιγμή της έρευνας ήταν τα 30 έτη. Το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα των αποφοίτων ήταν μεσαίο προς υψηλό, της μητέρας τους χαμηλό προς μεσαίο και το οικογενειακό εισόδημα του 69% του δείγματος ήταν μεσαίο (από 10.000 έως 30.000 ευρώ). Το 65% των ερωτώμενων δήλωσαν ευχαριστημένοι από τις σπουδές τους, 25% ούτε ευχαριστημένοι ούτε δυσαρεστημένοι και 10% δυσαρεστημένοι. Σχετικά με την απασχόλησή τους, το 35% αυτών που είναι μισθωτοί δεν έχουν σταθερή απασχόληση πέντε χρόνια μετά την αποφοίτησή τους. Ένα χρόνο αργότερα, το ίδιο ποσοστό μειώνεται στο 32%. Όμως, ακόμα και επτά χρόνια μετά την αποφοίτηση ένας στους τέσσερις εργαζόμενους απόφοιτους δεν έχει σταθερή δουλειά. Η έλλειψη θέσεων εργασίας στην ειδικότητά τους είναι ο λόγος ανεργίας που επικαλούνται το 73% των ανέργων αποφοίτων. Ταυτόχρονα, το 39% δηλώνουν ότι η έλλειψη εργασιακής εμπειρίας, κατάρτισης και δεξιοτήτων αποτελεί μειονέκτημα στην πρόσληψη έναντι άλλων υποψηφίων. Το 7% δηλώνουν ότι οι διακρίσεις φύλου κατά την πρόσληψη αποτελούν το λόγο της ανεργίας τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι παρά το σχετικά χαμηλό ποσοστό ανεργίας (6,4% κατά μέσο όρο, δηλαδή 7,2% για τις γυναίκες και 5,3% για τους άνδρες), το 41% των ανέργων αποφοίτων είναι μακροχρόνια άνεργοι με διάρκεια ανεργίας πάνω από ένα έτος και το 23% των ανέργων είναι μακροχρόνια άνεργοι για πάνω από δύο έτη (Καραμεσίνη 2008, σ. 63 κ.εξ.).

Από το 9,3% των μη ενεργών οικονομικά, το 23% είναι γυναίκες που δε συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων. Το 42% πραγματοποιούν μεταπτυχιακές σπουδές, το 16% είναι άνδρες που υπηρετούν τη στρατιωτική θητεία τους και σε μικρότερα ποσοστά δηλώνονται διάφοροι άλλοι λόγοι. Από τα πιο σημαντικά ευρήματα της έρευνας φαίνεται

να είναι το ότι 5-7 έτη μετά την αποφοίτησή τους, μεταπτυχιακές σπουδές έχει πραγματοποιήσει ή πραγματοποιεί το 40% των πτυχιούχων ΑΕΙ, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές έχουν μετατραπεί σε τέταρτη βαθμίδα της εκπαίδευσης. Το 44% όσων πραγματοποίησαν μεταπτυχιακές σπουδές δήλωσαν ότι το έκαναν επειδή τους ενδιέφερε η επιστημονική πρόοδος και το αντικείμενο των σπουδών. Το 52% πραγματοποίησαν μεταπτυχιακές σπουδές για να επιτύχουν καλύτερη επαγγελματική αποκατάσταση, είτε βρίσκοντας εργασία στο αντικείμενο των σπουδών τους (20%), είτε επιδιώκοντας καλύτερη επαγγελματική σταδιοδρομία μέσω της απόκτησης εξειδικευμένης γνώσης (32%). Το 61% των μεταπτυχιακών φοιτητών εργάζονταν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους και από εκείνους που εργάζονταν, το 72% είχαν αντικείμενο εργασίας συναφές με αυτό των μεταπτυχιακών σπουδών (Καραμεσίνη 2008, σ. 63 κ. εξ.).

Πέντε έως επτά έτη μετά την αποφοίτησή τους, οι πτυχιούχοι του δείγματος είχαν κατά 10% μόνο μία εμπειρία εργασίας, το 60% είχε αλλάξει δύο έως τρεις δουλειές και το 26% από τέσσερις δουλειές και πάνω. Το ίδιο διάστημα, 22% των αποφοίτων δεν έχουν βιώσει κανένα επεισόδιο ανεργίας, 45% μόνο ένα και 33% δύο ή περισσότερα. Άρα, η αλλαγή εργασίας δε συνεπάγεται οπωσδήποτε πέρασμα από την ανεργία, αλλά μπορεί να οφείλεται σε προσπάθεια βελτίωσης των όρων ή του αντικειμένου εργασίας. Για το 34% των αποφοίτων η πρώτη τους «σημαντική» απασχόληση (παρόλο που καθένας μπορεί να αντιλαμβάνεται τον όρο διαφορετικά) ξεκίνησε κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών τους ή μέχρι ένα μήνα μετά την αποφοίτησή τους. Ένα άλλο 33% βρήκε σημαντική απασχόληση από τον πρώτο μήνα έως τον πρώτο χρόνο μετά την αποφοίτηση και το υπόλοιπο 33% βρήκε την πρώτη σημαντική του απασχόληση σε πάνω από ένα χρόνο μετά την αποφοίτηση. Θεωρούμε ότι αυτά τα ποσοστά αντικατοπτρίζουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι απόφοιτοι ΑΕΙ ως προς την πρόσβαση σε «σημαντική» απασχόληση, οτιδήποτε κι αν σημαίνει ο όρος. Το 28% των πτυχιούχων πανεπιστημίων, 5-7 χρόνια μετά την αποφοίτηση μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ετεροαπασχολείται καθώς δηλώνει ότι το αντικείμενο εργασίας τους αντιστοιχεί καθόλου ή λίγο στο αντικείμενο των σπουδών τους.

Από τις Επιστήμες του Ανθρώπου, εκτεταμένη ετεροαπασχόληση παρουσιάζουν η Οικονομική Επιστήμη, η Κοινωνιολογία και η Πολιτική Επιστήμη. Στους κλάδους με περιορισμένη ετεροαπασχόληση συγκαταλέγεται μόνο η Ψυχολογία από τις Επιστήμες του Ανθρώπου (Καραμεσίνη 2008, όπ. παρ.).

Το 61% των αποφοίτων (72% των γυναικών και 43% των ανδρών) δηλώνουν ότι επιθυμούν να εργάζονται στο δημόσιο τομέα. Η μεγαλύτερη προτίμηση των γυναικών αντανακλά τις καλύτερες συνθήκες που προσφέρει ο δημόσιος τομέας για τη δημιουργία οικογένειας. Μόνο το 12% του συνόλου προτιμά τον ιδιωτικό τομέα (υποδηλώνοντας τις κακές συνθήκες απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα) και 27,5% προτιμούν να έχουν δική τους επιχείρηση. Ο πιο σημαντικός παράγοντας, ο οποίος επηρεάζει θετικά το 66% των αποφοίτων για να προτιμήσουν μια εργασία είναι η εργασιακή ασφάλεια που παρέχει η θέση απασχόλησης. Ακολουθούν οι καλές αποδοχές, η συμβατότητα της εργασίας με τις οικογενειακές υποχρεώσεις, η δυνατότητα αυτονομίας στην εργασία και οι θετικές προοπτικές εξέλιξης. Οι γυναίκες απόφοιτοι, συγκριτικά με τους άνδρες, αξιολογούν περισσότερο την ασφάλεια της απασχόλησης και τη συμβατότητα της εργασίας με τις οικογενειακές υποχρεώσεις, ενώ οι άνδρες συγκριτικά περισσότερο από τις γυναίκες τις καλές αμοιβές, την αυτονομία στην εργασία και τις θετικές προοπτικές εξέλιξης. Η πολύ χαμηλή προτίμηση για εργασία στον ιδιωτικό τομέα υποδεικνύει ότι οι συνθήκες απασχόλησης και οι όροι εργασίας στον ιδιωτικό τομέα δεν είναι καθόλου ελκτικοί για τους αποφοίτους ΑΕΙ (Καραμεσίνη 2008, όπ. παρ.).

Το 84% των αποφοίτων του δείγματος εργάζονταν. Από αυτούς που εργάζονταν, το 64% δήλωσαν ικανοποιημένοι από την απασχόλησή τους, το 21,5% δυσαρεστημένοι και το 14,5% ούτε ευχαριστημένοι ούτε δυσαρεστημένοι. Ανάμεσα στους κλάδους με τα υψηλότερα ποσοστά ικανοποίησης από την απασχόληση βρίσκονταν μόνο οι Επιστήμες της Αγωγής από τις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε και ανάμεσα στους κλάδους με τα υψηλότερα ποσοστά δυσαρέσκειας από την απασχόληση δε βρισκόταν καμιά από τις Επιστήμες του Ανθρώπου. Το 70,5% των εργαζομένων ήταν μισθωτοί και το 40,5% συγκεκριμένα στο

δημόσιο τομέα. Στο δημόσιο τομέα εργάζονται το 46% των γυναικών και το 33% των ανδρών. Στην εκπαίδευση εργάζονται το 33,5% του συνόλου των απασχολούμενων, δηλαδή το μεγαλύτερο ποσοστό τους. Παρατηρείται σημαντική υποχώρηση της μόνιμης εργασίας καθώς οι μισθωτοί εργάζονται ακόμα και στο δημόσιο τομέα με μια σειρά από είδη συμβάσεων. Η ανασφάλεια εργασίας ακόμα και στο δημόσιο τομέα αποτυπώνεται από το ότι σε αυτόν απασχολούνται το 37% των προσωρινά απασχολούμενων. Ακόμα, οι συμβάσεις αορίστου χρόνου δε συνεπάγονται οπωσδήποτε ασφάλεια της απασχόλησης καθώς το 22% των απασχολούμενων με αυτό το καθεστώς εργασίας δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να χάσουν τη δουλειά τους άμεσα. Με το επισφαλές καθεστώς εργασίας της μερικής απασχόλησης ή υποαπασχόλησης εργάζεται το 14% των απασχολούμενων, 16% των γυναικών και 10% των ανδρών (Καραμεσίνη 2008, όπ. παρ.).

Από τη σύγκριση των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων με τους πτυχιούχους συνάγεται ότι οι πρώτοι είχαν σαφώς υψηλότερες αποδοχές, ελαφρά μικρότερη αναντιστοιχία μεταξύ αντικειμένου εργασίας και σπουδών αλλά και λίγο μικρότερη ικανοποίηση από την τρέχουσα απασχόλησή τους. Έτσι, συμπεραίνεται ότι δεν προκύπτει υπεροχή τους έναντι των πτυχιούχων 5-7 έτη μετά την αποφοίτηση και ίσως θα απαιτούνταν αναπροσαρμογή των ατομικών στρατηγικών των αποφοίτων, εφόσον φαίνεται σε αυτή τη φάση ότι πραγματοποιώντας μεταπτυχιακές σπουδές, απλώς μεταθέτουν χρονικά τη μετάβασή τους στην αγορά εργασίας. Αναφορικά με τους τρόπους αναζήτησης και εύρεσης εργασίας από τους αποφοίτους, για την εύρεση της πρώτης σημαντικής απασχόλησης το 36,5% των απασχολούμενων χρησιμοποίησε τις οικογενειακές γνωριμίες και φιλίες, κάτι που δείχνει για άλλη μια φορά ότι για τη σημαντική πρώτη ώθηση στην αγορά εργασίας, η οποία παρέχει στους πτυχιούχους και πολύτιμη εργασιακή εμπειρία, το μεγαλύτερο ποσοστό των νέων πτυχιούχων ενεργοποίησε το κοινωνικό του κεφάλαιο. Το 27,4% βρήκε την πρώτη σημαντική του απασχόληση μέσω αγγελιών στον τύπο και ένα 14,7% με άλλο τρόπο. Για την εύρεση της σημερινής τους απασχόλησης το 25,4% συμμετείχε σε διαγωνισμό, το 22,1% χρησιμοποίησε ξανά οικογενειακές γνωριμίες και φιλίες και το 18,5% εντόπισε αγγελίες στον τύπο. Από τους απασχολούμενους κατά επιστημονικό κλάδο

των Επιστημών του Ανθρώπου, οι πτυχιούχοι Επιστημών Αγωγής απασχολούνταν σε ποσοστό 88,4% (το μεγαλύτερο ποσοστό) και οι πτυχιούχοι Ιστορίας - Αρχαιολογίας απασχολούνταν σε ποσοστό 72% (το μικρότερο ποσοστό) (στη συγκεκριμένη έρευνα οι επιστημονικοί κλάδοι ομαδοποιούνταν σε συναφή αντικείμενα) (Καραμεσίνη 2008).

2.2.3. Η επαγγελματική πορεία των πτυχιούχων του Πανεπιστημίου Κρήτης και ειδικότερα των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου

Το 2000 δημοσιεύτηκε έρευνα του Σαματά για τους πρώτους πτυχιούχους του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, δηλαδή των ετών 1991 – 1996 (Σαματάς 2000). Στην έρευνα αυτή γίνεται παρουσίαση του προφίλ των πτυχιούχων, της απασχόλησής τους, της ικανοποίησής τους και της αξιολόγησης των σπουδών τους. Μεταξύ άλλων, η έρευνα αποσκοπούσε να διερευνήσει την κοινωνική και επαγγελματική κατάσταση των πτυχιούχων του τμήματος σε σχέση με την κοινωνικοοικονομική τους προέλευση και τις δυσκολίες εύρεσης επιθυμητής εργασίας από την αποφοίτησή τους έως τη στιγμή της έρευνας (Σαματάς 2000, σ. 61-62). Το δείγμα περιλάμβανε 106 πτυχιούχους της παραπάνω περιόδου, δηλαδή το 46% του πληθυσμού. Το δείγμα αποτελούνταν από 66% γυναίκες και 34% άνδρες, δηλαδή λίγο περισσότερες γυναίκες και λίγο λιγότερους άνδρες από ό,τι ήταν η αντιστοιχία στον πληθυσμό των πτυχιούχων. Οι γυναίκες ήταν και σε αυτό το δείγμα πλειονότητα, όπως και στις Επιστήμες του Ανθρώπου γενικά, κάτι που δεν ισχύει μόνο στη χώρα μας (Σαματάς 2000, σ. 64). Παρατηρείται ότι οι μισοί πτυχιούχοι ζουν με τους γονείς τους για πολλά χρόνια μετά την αποφοίτησή τους, λόγω της αργής επαγγελματικής τους αποκατάστασης. Ως προς το βαθμό πτυχίου τους, το 77,4% αυτών αποφοίτησε με βαθμό πτυχίου Λίαν Καλώς και ως προς την εισαγωγή τους στο τμήμα, φαίνεται ότι το τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης κατά την περίοδο αναφοράς προσέλκυε υποψηφίους των εισαγωγικών εξετάσεων με αρκετά καλές έως πολύ καλές επιδόσεις. Οι μισοί πτυχιούχοι ζούσαν σε πολύ μεγάλες αστικές περιοχές και επιπλέον το 22% σε αστικά κέντρα. Το 12,4% μετά την αποφοίτησή του επέστρεψε στα χωριά από τα οποία καταγόταν και απασχολούνταν στην οικογενειακή αγροτική παραγωγή (Σαματάς 2000, σ. 64-66).

Το 52% του δείγματος είχε ως πρώτη επιλογή στις εισαγωγικές εξετάσεις κάποιο τμήμα Κοινωνιολογίας, το 81% σχεδόν είχε στις πρώτες προτιμήσεις του το τμήμα Κοινωνιολογίας του ΠΚ και ως πρώτη τους προτίμηση το 25,3%. Η υψηλή αυτή προτίμηση από πλευράς των υποψηφίων φοιτητών εκφραζόταν εξαιτίας του ότι η Κοινωνιολογία αποτελούσε εξεταστέο μάθημα για τις εισαγωγικές εξετάσεις και ως εκ τούτου οι υποψήφιοι φοιτητές ήταν επαρκώς ενημερωμένοι για την επιστήμη της Κοινωνιολογίας και επιπλέον είχαν περισσότερες προοπτικές απασχόλησης ως διδάσκοντες του μαθήματος. Το ότι το μάθημα της Κοινωνιολογίας έπαψε να είναι εξεταστέο στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα ΑΕΙ υπήρξε παράγοντας ανεργίας και συνέβαλε στο να μην επιλέγεται αυτή η επιστήμη από τους υποψηφίους φοιτητές (κάτι που θα εξεταστεί αν ισχύει σήμερα). Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των πτυχιούχων, το 57,5% των πατέρων και το 67% των μητέρων του δείγματος είχαν φοιτήσει σε λίγες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου ή είχαν αποφοιτήσει από αυτό, άρα ενδέχεται να είναι οργανικά ή λειτουργικά αναλφάβητοι. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο το 3,8% του δείγματος είχαν πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ και μόνο το 1,9% του συνόλου είχαν μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ (Σαματάς 2000, σ. 66-67).

Υπολογίζεται ότι το ποσοστό των πτυχιούχων που είχαν πατέρα αγρότη ή εργάτη ξεπερνά το 50%. Από τα μικρομεσαία επαγγελματικά στρώματα προερχόταν των 40,7% των πτυχιούχων και το 8% είχε πατέρα που ανήκει στην ανώτερη εισοδηματική τάξη. Οι μητέρες των πτυχιούχων ανήκαν σε χαμηλότερα επαγγελματικά στρώματα καθώς το 53% αυτών ασχολούνταν με τα οικιακά και μικρά ποσοστά ήταν δημόσιοι υπάλληλοι (10,4%) και εκπαιδευτικοί (4,7%). Το μέσο οικογενειακό εισόδημα των πτυχιούχων ήταν πολύ χαμηλό. Από αυτά συνάγεται ότι το εκπαιδευτικό, επαγγελματικό και οικονομικό επίπεδο των γονέων των πτυχιούχων Κοινωνιολογίας του ΠΚ ήταν σχετικά χαμηλό. Η πλειονότητα αυτών των πτυχιούχων προέρχονταν από γονείς που ανήκαν στην εργατική και αγροτική τάξη, με πολύ χαμηλά οικογενειακά εισοδήματα και γενικά στερημένο περιβάλλον από κοινωνικοοικονομικής και μορφωτικής άποψης. Απομένει να διαπιστωθεί αν το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των τελειοφοίτων Κοινωνιολογίας του ΠΚ

σήμερα έχει διαφοροποιηθεί. Στην έρευνα του Σαματά παρατηρείται επίσης ότι το τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου προσελκύει φοιτητές από ανώτερο κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό περιβάλλον (ίσως ως κεντρικό πανεπιστήμιο). Οι πτυχιούχοι του τμήματος Κοινωνιολογίας του ΠΚ εξέφρασαν πολύ υψηλό βαθμό ικανοποίησης (82,7%) από τη διαμονή τους στο Ρέθυμνο και η δυνατότητα εργασίας κατά τη διάρκεια των σπουδών τους συνέβαλε στην ικανοποίησή τους αυτή. Οι μισοί από τους πτυχιούχους που συμμετείχαν στην έρευνα είχαν εργαστεί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, κυρίως σε εργασίες μερικής απασχόλησης στον τουριστικό τομέα (Σαματάς 2000, σ. 68-69).

Το 17% του δείγματος είχε πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές. Μόνο το 5,7% του δείγματος δήλωσε ότι δεν επιθυμεί να κάνει μεταπτυχιακές σπουδές. Το 70,7% θα το επιθυμούσε κατηγορηματικά και το 22% θα συνέχιζε αν μπορούσε. Το 60% των πτυχιούχων εργάζονταν όταν απάντησαν στο ερωτηματολόγιο. Το 82% του συνόλου των πτυχιούχων υπήρξαν άνεργοι για πάνω από δύο χρόνια. Από το σύνολο εκείνων που δεν εργάζονται, το 62% αναζητά εργασία ενώ το 36% όχι και η εξήγηση που δίνεται είναι ότι μεγάλο ποσοστό από εκείνους που δεν αναζητούν εργασία ανήκει κυρίως σε γυναίκες που έχουν απογοητευτεί για την προοπτική εύρεσης εργασίας. Όμως, και η μεγάλη πλειοψηφία αυτών που εργάζονται (το 73,4%) αναζητά άλλη εργασία, κάτι που σημαίνει ότι δεν είναι ικανοποιημένοι από την εργασία τους. Από όλους όσους αναζητούν εργασία, το 58,6% θα επιθυμούσε μια θέση στο δημόσιο τομέα και το 28,6% στον ιδιωτικό τομέα. Αναφορικά με τους τρόπους αναζήτησης εργασίας, το 76,3% χρησιμοποίησε τις αγγελίες στον τύπο, το 10,3% τους συγγενείς και γνωστούς και το 5,2% το πολιτικό μέσον. Τα ποσοστά εκείνων που χρησιμοποίησαν το κοινωνικό τους κεφάλαιο είναι πολύ μικρά σε σχέση με άλλες έρευνες, κάτι αναμενόμενο δεδομένης της κοινωνικής σύνθεσης του δείγματος. Δεν χρησιμοποίησαν λοιπόν ευρέως το κοινωνικό τους κεφάλαιο εφόσον δεν το διέθεταν (Σαματάς 2000, σ. 69-71).

Από τους εργαζόμενους, οι μισοί εργάζονται ως μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα (κυρίως σε φροντιστήρια) και το 22% στο δημόσιο. Το 65,6% εργάζονται με

πλήρη απασχόληση και το 32,8% υποαπασχολείται. Σχετικά με τη χρησιμότητα του πτυχίου τους για την πρόσληψη όσων εργάζονται ως μισθωτοί, ως πτυχίο ΑΕΙ χρησίμευσε για το 20,4% μόνο και ως πτυχίο Κοινωνιολογίας συγκεκριμένα χρησίμευσε μόνο για το 26,5%. Συγκριτικά με άλλους παράγοντες που συνέβαλαν στην εύρεση εργασίας (όπως οι γνωριμίες, οι ξένες γλώσσες και το πολιτικό μέσον) το 52% απάντησε ότι το πτυχίο Κοινωνιολογίας συνέβαλε ελάχιστα ή καθόλου. Το 64,3% απάντησε ότι οι γνώσεις τους από τη σπουδή της Κοινωνιολογίας ήταν λίγο, ελάχιστα ή καθόλου χρήσιμες για την εκτέλεση της εργασίας τους, άρα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ετεροαπασχολούνται. Σχετικά έως πολύ δυσαρεστημένοι από τις οικονομικές απολαβές τους είναι το 42% των εργαζομένων ενώ θα αναμενόταν μεγαλύτερο ποσοστό δυσαρέσκειας λόγω των χαμηλών αμοιβών τους. Αυτό ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της επίγνωσης του μεγάλου ποσοστού ανεργίας και της δυσκολίας εύρεσης ικανοποιητικά αμειβόμενης απασχόλησης. Για τους ίδιους λόγους θεωρείται ότι το 71% των πτυχιούχων δηλώνουν σχετικά έως πολύ ικανοποιημένοι από την παρούσα εργασία τους. Επίσης, παρά το ότι στην πλειονότητά τους απασχολούνται με χαμηλό μισθό σε εργασίες άσχετες με το επιστημονικό τους αντικείμενο, το 66,7% από τους εργαζόμενους εκφράζουν σχετική έως μεγάλη ικανοποίηση από το περιεχόμενο της εργασίας τους. Τέλος, παρά τη μη συμβολή των σπουδών τους στην Κοινωνιολογία στην εύρεση εργασίας, το 83,3% είναι πολύ έως πάρα πολύ ικανοποιημένοι από τις σπουδές τους στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (Σαματάς 2000, σ. 71-73).

Το 1998 και 1999 διεξήχθη από το Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου Κρήτης και συντονίστηκε από τη γράφουσα μια πρώτη συστηματική έρευνα για όλους τους αποφοίτους του ΠΚ των ετών 1995-1997. Η έρευνα αφορούσε όλες τις Σχολές και τα τμήματα του ΠΚ στο Ρέθυμνο και το Ηράκλειο. Πραγματοποιήθηκε με ταχυδρομική αποστολή ερωτηματολογίων (με εσώκλειστο απαντητικό φάκελο και προπληρωμένο το ταχυδρομικό τέλος) στους αποφοίτους όλων των τμημάτων του ΠΚ και το δείγμα αποτελούσε το 31% του συνολικού πληθυσμού των πτυχιούχων του ΠΚ της παραπάνω περιόδου. Όπως στον πληθυσμό, έτσι και στο δείγμα υπήρχε υπεραντιπροσώπηση των γυναικών. Γυναίκες ήταν το 70,6% του δείγματος

και το 66,3% του πραγματικού πληθυσμού των πτυχιούχων. Στο δείγμα υπήρχε επίσης μεγαλύτερη αντιπροσώπευση των Επιστημών του Ανθρώπου, ίσως λόγω της μεγαλύτερης εργασιακής ανασφάλειάς τους. Στην Κρήτη κατοικούσε μόνιμα το 38,5% του δείγματος, στην Αθήνα το 25% και στην υπόλοιπη Ελλάδα το 35%. Το 60% του δείγματος αποφοίτησε ύστερα από τέσσερα έτη φοίτησης (περισσότερες γυναίκες είχαν αποφοιτήσει χωρίς καθυστέρηση), το 65% είχαν βαθμό πτυχίου Λίαν Καλώς και το 62% ζούσε ακόμα με τους γονείς του, προφανώς για οικονομικούς λόγους. Το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των πτυχιούχων δεν ήταν υψηλό, εφόσον μόνο το 17% των πατέρων και το 11% των μητέρων ήταν πτυχιούχοι ΑΕΙ, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος είχε γονείς με υποχρεωτική εκπαίδευση και κατά μέσο όρο το 13,4% και των δύο γονέων δεν είχε τελειώσει το Δημοτικό Σχολείο. Με βάση και τα αντίστοιχα επαγγέλματα των γονέων των πτυχιούχων διαπιστώνεται ότι στην πλειονότητά τους οι πτυχιούχοι του ΠΚ προέρχονται από μικροαστικά κυρίως κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Μάλιστα, η κοινωνικοοικονομική προέλευση των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου ήταν από ασθενέστερες τάξεις σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Σχολές του ΠΚ. Αναλυτικά, οι γονείς του δείγματος ήταν κατά 29% δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, κατά 24,6% ελεύθεροι επαγγελματίες, κατά 16% αγρότες, κατά 8% μόνο διευθυντικά στελέχη, το 4,4% ανειδίκευτοι εργάτες, το 2,8% μόνο επιστήμονες επαγγελματίες και το 2,5% ιδιοκτήτες επιχειρήσεων (ΓΔ ΠΚ 2000, σ. 5-6, 11-12, 24).

Το 58% των πτυχιούχων αξιολόγησαν την ποιότητα των σπουδών τους στο ΠΚ ως πολύ καλή και το 12% ως άριστη. Επίσης, οι σπουδές τους ανταποκρίνονταν στα προσωπικά ενδιαφέροντα του 96%. Όμως, παρόλα αυτά, το 60% σχεδόν των πτυχιούχων απάντησαν ότι οι σπουδές τους ήταν ανεπαρκείς για επαγγελματική σταδιοδρομία, προφανώς λόγω της ανεργίας που αντιμετώπισαν στην αγορά εργασίας. Για τη μεγάλη πλειοψηφία των πτυχιούχων, τα τμήματα του ΠΚ δεν ήταν πρώτη τους επιλογή στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα ΑΕΙ. Πρώτη επιλογή ήταν μόνο για το 31,6% δηλαδή για λίγο περισσότερους από όσους δήλωσαν ότι κατάγονται από την Κρήτη. Συμπεραίνεται ότι παρά την ποιότητα των σπουδών στο ΠΚ, το ίδρυμα δεν προσελκύει φοιτητές εκτός Κρήτης κατ' επιλογήν τους, αλλά μόνο

ως αποτέλεσμα του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων. Ως προς τη σειρά προτίμησης των συγκεκριμένων τμημάτων του ΠΚ, από τις Επιστήμες του Ανθρώπου τα περισσότερο ελκυστικά τμήματα στους υποψήφιους φοιτητές φαίνεται να είναι τα τμήματα Ψυχολογίας και Φιλολογίας και τα λιγότερο ελκυστικά τα ΠΤΔΕ και ΠΤΠΕ (δηλαδή επιλέγονται σε χαμηλή προτεραιότητα σε σχέση με τα άλλα παιδαγωγικά τμήματα της χώρας). Το 24,2% ήταν ανενεργοί εργασιακά και είτε ήταν άνδρες που υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία, είτε συνέχιζαν μεταπτυχιακές σπουδές, αλλά οι περισσότεροι από αυτούς δεν ήταν απόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου. Οι περισσότεροι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων ήταν άνδρες (δηλαδή το 36,4%, και μόνο το 19% ήταν γυναίκες), παρά την πλειοψηφία των γυναικών, και δεν προέρχονταν από τις Επιστήμες του Ανθρώπου κατά κύριο λόγο. Μεταπτυχιακές σπουδές φάνηκε ότι ακολουθούν περισσότερο οι άνδρες από τις γυναίκες, οι αριστούχοι, οι έχοντες γονείς επιστήμονες και ανώτερα διευθυντικά στελέχη και αυτοί που δε διαθέτουν επαγγελματική εμπειρία (ΓΔ ΠΚ 2000, σ. 6, 17-19).

Όταν ρωτήθηκαν οι πτυχιούχοι είχαν περάσει δύο έως πέντε έτη από την αποφοίτησή τους. Σε εκείνη τη χρονική στιγμή λοιπόν, εργάζονταν μόνο το 49,6% αυτών, αλλά το 52,2% όλων όσων απάντησαν αναζητούσε εργασία, άρα και κάποιοι από αυτούς που εργάζονταν. Άνεργοι ήταν το 26,2%, στην πλειοψηφία τους γυναίκες, ποσοστό μεγαλύτερο από το ποσοστό ανεργίας των πτυχιούχων ηλικίας 25-30 ετών (στην οποία ανήκαν οι ερωτώμενοι του δείγματος) το 1999, που ήταν σύμφωνα με την ΕΣΥΕ 22%. Το υπόλοιπο 24,2% έκανε μεταπτυχιακές σπουδές ή υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία. Από όλες τις σχολές του ΠΚ, το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας εμφανίστηκε κυρίως στους πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής και εν συνεχεία στους πτυχιούχους της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών. Το δεύτερο μικρότερο ποσοστό ανεργίας εμφανίστηκε στη Σχολή Επιστημών Αγωγής. Φάνηκε επίσης ότι εργάζονταν περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες, εκείνοι που είχαν ολοκληρώσει και άλλες προπτυχιακές σπουδές περισσότερο από τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων, οι οποίοι είτε συνεχίζουν τις σπουδές τους, είτε είναι πιο επιλεκτικοί στο είδος της εργασίας που αναζητούν (ΓΔ ΠΚ 2000, σ. 6, 19, 24).

Το 44,4% από εκείνους που εργάζονταν βρήκε εργασία (μέσω κυρίως συγγενών και γνωστών) εντός έξι μηνών από την αποφοίτησή τους, το 26,7% εντός ενός έτους, το 13,6% μέσα σε δύο χρόνια και το 8,2% σε 1,5 χρόνο. Το 38% που απευθύνθηκε σε γνωστούς και φίλους για να βρει εργασία δείχνει την επίμονη παρουσία και τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου. Επιπλέον, στο 13,7% που δήλωσε ότι άλλοι πρόσθετοι παράγοντες συνέβαλαν στην εξεύρεση της εργασίας τους (πέραν των προσόντων) μπορούμε να υποθέσουμε ότι κατά μεγάλο βαθμό περιλαμβάνεται το κοινωνικό δίκτυο. Το 78,4% των εργαζομένων απασχολούνταν στον ιδιωτικό τομέα, ως μισθωτοί ή αυτοαπασχολούμενοι. Μολονότι το πτυχίο του ΠΚ ως τίτλος σπουδών συνέβαλε στην εξεύρεση της εργασίας τους κατά 63%, οι σπουδές τους στο ΠΚ συνέβαλαν στην επαγγελματική τους εξέλιξη μόνο κατά 36%. Από όλα τα τμήματα του ΠΚ τη μικρότερη συμβολή στην εύρεση εργασίας από πλευράς των πτυχιούχων είχε το πτυχίο Κοινωνιολογίας. Όμως, αναφορικά με την ανταπόκριση των σπουδών στα ενδιαφέροντα των πτυχιούχων, από όλα τα τμήματα του ΠΚ το τμήμα Κοινωνιολογίας έρχεται πρώτο και ακολουθούν τα τμήματα ΠΤΠΕ και Οικονομικών Επιστημών, ενώ το ΠΤΔΕ κατατάσσεται δεύτερο από το τέλος με 46% ανταπόκριση στα ενδιαφέροντα των πτυχιούχων. Χαμηλή συμβολή εμφανίζουν και οι μεταπτυχιακές σπουδές, ίσως επειδή οι πτυχιούχοι δεν είχαν ολοκληρώσει αυτές τις σπουδές και δεν εργάζονταν ακόμα. Το 43% των εργαζομένων πτυχιούχων δήλωσε ότι η εργασία τους είχε πολλή σχέση με το αντικείμενο των σπουδών τους στο ΠΚ και το 23% ότι είχε αρκετή σχέση. Το 20% δήλωσε ότι εργαζόταν σε αντικείμενο που δεν είχε καμία σχέση με τις σπουδές τους επειδή δεν είχαν βρει σχετική με τις σπουδές τους εργασία. Ετεροαπασχολείται λοιπόν το 1/5 του συνόλου των εργαζομένων, ποσοστό που εμφανίζεται αρκετά μεγάλο. Καθόλου ικανοποιημένοι από την εργασία τους δεν ήταν το 18% των εργαζομένων, το 30% ήταν λίγο ικανοποιημένοι και από αρκετά έως πολύ ικανοποιημένοι ήταν το 52%. Από τα κυριότερα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας ήταν ότι παρόλο που η ποιότητα των σπουδών στο ΠΚ αξιολογήθηκε από τους πτυχιούχους του ως πολύ καλή και οι σπουδές τους ανταποκρίνονταν σε μεγάλο βαθμό στα ενδιαφέροντά τους, υπήρχε η γενική εκτίμηση ότι οι σπουδές αυτές ήταν ανεπαρκείς για την επαγγελματική τους

σταδιοδρομία, προφανώς λόγω της ανεργίας που αντιμετώπισαν (ΓΔ ΠΚ 2000, σ. 6-7, 20-22, 26).

Η επόμενη έρευνα του Γραφείου Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου Κρήτης αφορούσε τους πτυχιούχους όλων των τμημάτων του ΠΚ των ετών 1998-2000. Διεξήχθη ως μέρος μιας ευρύτερης έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε πανελλήνια κλίμακα με κοινή μεθοδολογία για όλα τα πανεπιστήμια της χώρας και με συγκεκριμένο δείγμα ανά ίδρυμα. Αποσκοπούσε στη διερεύνηση της απορρόφησης των αποφοίτων των ελληνικών ΑΕΙ των ετών 1998-2000 από την αγορά εργασίας και είχαμε την ευκαιρία να συμβάλλουμε στη διαμόρφωση του κοινού ερευνητικού εργαλείου που ήταν ερωτηματολόγιο. Σκοπός της έρευνας ήταν η διερεύνηση της κατάστασης και του είδους της απασχόλησης καθώς και των τρόπων ένταξης των αποφοίτων του ΠΚ στην αγορά εργασίας. Το δείγμα (876 ερωτηματολόγια) αποτελούσε το 34,6% του πληθυσμού. Οι πτυχιούχοι εντοπίστηκαν το 2005, πέντε έως επτά χρόνια μετά την αποφοίτησή τους. Απασχολούνταν σε ποσοστό 83,9%, ήταν άνεργοι το 7,2% και μη ενεργοί το 8,9%. Όσον αφορά τους απασχολούμενους ανά τμήμα, το μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων είχε το τμήμα Οικονομικών Επιστημών (97%) και ακολουθεί η Σχολή Επιστημών Αγωγής (88,5%, σύμφωνα με την ομαδοποίηση επιστημονικών αντικειμένων που ακολουθήθηκε) και το τμήμα Ψυχολογίας (86,4%) από τις Επιστήμες του Ανθρώπου. Το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας (14,9%) είχαν οι πτυχιούχοι του τμήματος Κοινωνιολογίας και έπονται εκείνοι της Φιλολογίας – Φιλοσοφίας (δηλαδή δύο τμήματα, κατόπιν της ομαδοποίησης που έγινε πανελλαδικά), της Ψυχολογίας και της Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι πέντε από τα εννέα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης αντιμετωπίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας μεταξύ όλων των τμημάτων του ΠΚ. Το τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας εμφάνισε το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό μη ενεργών και το μεγαλύτερο μεταξύ των Επιστημών του Ανθρώπου (20,6%), ίσως λόγω του ότι οι πτυχιούχοι του πραγματοποιούν μεταπτυχιακές σπουδές ή υπηρετούν τη στρατιωτική θητεία τους οι άνδρες (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 6-8, 18).

Το 58,2% των πτυχιούχων βρήκε απασχόληση έως ένα χρόνο μετά την αποφοίτησή του, ενώ για το υπόλοιπο 41,8% πέρασε πάνω από ένα έτος έως την εύρεση εργασίας, υπήρξαν δηλαδή μακροχρόνια άνεργοι. Με πλήρη απασχόληση εργαζόταν το 74,7% και με μερική το 25,3% (δηλαδή το ¼) στην πρώτη εργασία τους, ποσοστό υποαπασχόλησης που θεωρούμε αρκετά μεγάλο. Μέσω οικογενειακών γνωριμιών και φίλων βρήκαν την πρώτη τους εργασία το 36,7% των αποφοίτων και με διάφορους άλλους τρόπους σε μικρότερα ποσοστά. Το 67,1% απασχολήθηκαν σε αντικείμενο συναφές με τις σπουδές τους και το 32,9% σε αντικείμενο λίγο ή καθόλου συναφές με αυτές. Αναφορικά με την εργασία τους όταν ρωτήθηκαν, το 53,9% των εργαζομένων απασχολούνταν στο δημόσιο τομέα, το 38,2% στον ιδιωτικό και το 7% ήταν αυτοαπασχολούμενοι. 5-7 χρόνια μετά την αποφοίτηση το ποσοστό υποαπασχόλησης έχει μειωθεί και είναι 19,5% (το 1/5) και με πλήρη απασχόληση εργάζεται το 80,5%. Στην εκπαίδευση απασχολείται το 51,7% των εργαζομένων και το 15,7% στην υγεία και κοινωνική μέριμνα. Ικανοποιημένοι και πολύ ικανοποιημένοι από την τρέχουσα εργασία τους ήταν το 76,4%, δυσαρεστημένοι και πολύ δυσαρεστημένοι το 6,5% και ουδέτεροι το 17,1% (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 21, 41-46).

Σχετικά με την κοινωνική προέλευση του δείγματος, η μεγάλη τους πλειοψηφία προέρχεται από μεσαία κυρίως κοινωνικά στρώματα. Το 49% των αποφοίτων θεωρούν ότι οι γονείς τους αντιμετωπίζουν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις ούτε δύσκολα ούτε εύκολα και σε ποσοστό 31,4% σχετικά εύκολα και πολύ εύκολα ενώ το 19,7% θεωρεί ότι τις αντιμετωπίζουν σχετικά δύσκολα και πολύ δύσκολα. Σχετικά με τις σπουδές τους, σε τέσσερα έτη ολοκλήρωσε τις σπουδές του μόνο το 48,6% του δείγματος, με περισσότερες τις γυναίκες σε ποσοστό 74,9%, ενώ ανάμεσα σε εκείνους που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους σε έξι ή και περισσότερα έτη πλειονότητα είναι οι άνδρες (εδώ βέβαια περιλαμβάνονται και οι πτυχιούχοι Ιατρικής). Πρώτοι ανάμεσα σε όλα τα τμήματα του ΠΚ σε ποσοστό αποφοίτησης μετά από τέσσερα έτη έρχονται οι πτυχιούχοι Επιστημών της Αγωγής, καθώς το 89,3% από αυτούς αποφοίτησαν σε αυτό το διάστημα. Ανάμεσα στις πρώτες επιλογές των υποψηφίων φοιτητών κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις ήταν τα τμήματα Ιστορίας – Αρχαιολογίας και Ψυχολογίας ενώ χαμηλά στις προτιμήσεις τους

ήταν τα τμήματα των Επιστημών της Αγωγής, Κοινωνιολογίας και Οικονομικών Επιστημών (απομένει να διαπιστωθεί αν αυτή η πραγματικότητα έχει ενδεχομένως διαφοροποιηθεί για κάποια τμήματα λόγω της αλλαγής στις επαγγελματικές προοπτικές των πτυχιούχων τους). Οι πτυχιούχοι δήλωσαν ότι ήταν σχετικά ή πολύ ευχαριστημένοι από τις σπουδές τους σε ποσοστό 83,4%. Τα υψηλότερα ποσοστά μεγάλης ευχαρίστησης από το αντικείμενο των σπουδών τους είχαν οι απόφοιτοι του τμήματος Επιστήμης Υπολογιστών και ακολουθούσαν οι απόφοιτοι των τμημάτων Φιλολογίας – Φιλοσοφίας και των Επιστημών της Αγωγής. Στους δυσαρεστημένους από το αντικείμενο των σπουδών συγκαταλέγονται οι πτυχιούχοι Οικονομικών Επιστημών και Κοινωνιολογίας (στους δεύτερους λοιπόν παρατηρείται διαφοροποίηση της στάσης τους σε σχέση με τα αποτελέσματα της έρευνας του Σαματά για τους πρώτους αποφοίτους του τμήματος Κοινωνιολογίας) (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 10-14, 41).

Ο βαθμός πτυχίου για τους περισσότερους ήταν Λίαν Καλώς. Είχαν ολοκληρώσει ή πραγματοποιούσαν κατά το χρόνο της έρευνας μεταπτυχιακές σπουδές το 39,7% των πτυχιούχων, περισσότερο από το τμήμα Ψυχολογίας μεταξύ των Επιστημών του Ανθρώπου. Ο κυρίαρχος λόγος για την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών ήταν ότι τους ενδιέφερε το θέμα και ήθελαν να προχωρήσουν επιστημονικά (το 46,5%), με πρώτους για αυτό το λόγο τους αποφοίτους Επιστημών Αγωγής (σε ποσοστό 90,5%). Η στάση των τελευταίων θα μπορούσε να ερμηνευτεί για τους πτυχιούχους ΠΤΔΕ τουλάχιστον, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν αντιμετωπίζουν πλέον ανεργία που θα τους ωθούσε στην πραγματοποίηση σπουδών για λόγους βελτίωσης της θέσης τους στην αγορά εργασίας, αλλά πραγματοποιούν μεταπτυχιακές σπουδές κυρίως επειδή ενδιαφέρονται να προχωρήσουν επιστημονικά. Το 39,6% των πτυχιούχων είχαν εργαστεί κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών τους και το 63,6% κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών, με διάφορες μορφές εργασίας (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 16, 41).

Τα μεγαλύτερα ποσοστά εργαζόμενων πτυχιούχων σημειώθηκαν στα τμήματα Οικονομικών Επιστημών (97%, πρώτο ανάμεσα σε όλα τα τμήματα του ΠΚ) και Επιστημών Αγωγής και Ψυχολογίας από τα τμήματα των Επιστημών του

Ανθρώπου. Αντιθέτως, τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας από το σύνολο των τμημάτων του ΠΚ είχαν οι απόφοιτοι Κοινωνιολογίας, Φιλολογίας – Φιλοσοφίας, Ψυχολογίας και Ιστορίας – Αρχαιολογίας και ακολουθούν όλα τα άλλα τμήματα του ΠΚ (το τμήμα Ψυχολογίας φαίνεται ότι είχε πολύ μικρό ποσοστό μη ενεργών). Τα μεγαλύτερα ποσοστά ανάμεσα στους πτυχιούχους που δεν είχαν ως το χρόνο της έρευνας (5-7 έτη μετά την αποφοίτησή τους) εμπειρία σημαντικής απασχόλησης είχαν οι πτυχιούχοι Φιλολογίας – Φιλοσοφίας και Ιστορίας – Αρχαιολογίας, δηλαδή της Φιλοσοφικής Σχολής. Η εργασία των πτυχιούχων κατά το χρόνο της έρευνας ήταν για το 62,9% από αυτούς η πρώτη σημαντική τους απασχόληση, ποσοστό που το θεωρούμε ιδιαίτερα υψηλό, λαμβάνοντας υπόψη ότι πρόκειται για 5-7 χρόνια μετά την αποφοίτησή τους. Το 4,7% των αποφοίτων αντιμετώπισαν δυσκολίες κατά την εύρεση της πρώτης σημαντικής απασχόλησης λόγω του φύλου τους, ήταν γυναίκες και ανήκαν στα τμήματα Φιλολογίας – Φιλοσοφίας και Οικονομικών Επιστημών και για το 99,7% αυτών ο λόγος ήταν η απόκτηση παιδιού (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 18-19, 21).

Ευχαριστημένοι από την εργασία τους όταν ρωτήθηκαν ήταν το 45,6% των αποφοίτων και περισσότερο ευχαριστημένοι από όλα τα τμήματα του ΠΚ φάνηκαν οι πτυχιούχοι Επιστημών Αγωγής, ενώ από τις υπόλοιπες Επιστήμες του Ανθρώπου περισσότερο ευχαριστημένοι ήταν οι πτυχιούχοι Ψυχολογίας και Οικονομικών Επιστημών. Περισσότερο δυσαρεστημένοι εμφανίστηκαν οι πτυχιούχοι της Φιλοσοφικής Σχολής. Θετική συσχέτιση σπουδών και εργασίας υπήρχε σε μεγάλο βαθμό για τους πτυχιούχους Ιατρικής, Επιστημών Αγωγής και από τις υπόλοιπες Επιστήμες του Ανθρώπου, για τους πτυχιούχους Ψυχολογίας, της Φιλοσοφικής Σχολής και του τμήματος Οικονομικών Επιστημών. Στο τμήμα Κοινωνιολογίας εμφανίστηκε το μεγαλύτερο ποσοστό ετεροαπασχόλησης (63,5%), κάτι που είναι γνωστό και από άλλες έρευνες. Θετικές προοπτικές σταδιοδρομίας στην τρέχουσα απασχόλησή τους υπήρχαν για τους αποφοίτους Οικονομικών Επιστημών και των Επιστημών Αγωγής περισσότερο από όλα τα τμήματα του ΠΚ ενώ αρνητικές για τους πτυχιούχους Επιστήμης Υπολογιστών και Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Οι άνεργοι πτυχιούχοι απάντησαν ότι οι λόγοι της ανεργίας τους αφορούσαν την ύπαρξη περιορισμένων θέσεων εργασίας στην

ειδικότητά τους (65,4%), με διάφορα ποσοστά το ότι προτιμούνται υποψήφιοι με εμπειρία ή περισσότερη κατάρτιση και το 3,7% ανέφερε ότι οι εργοδότες θεωρούσαν μειονέκτημα το φύλο τους (κυρίως για λόγους τεκνοποίησης). Οι οικονομικά μη ενεργοί ανέφεραν ως κυρίαρχους λόγους τη στρατιωτική θητεία οι άνδρες και τις οικογενειακές υποχρεώσεις οι γυναίκες και τις μεταπτυχιακές σπουδές και τα δύο φύλα. Το 71,2% των αποφοίτων θα προτιμούσαν να εργάζονται στο δημόσιο τομέα (περισσότερες γυναίκες), το 20,4% να δημιουργήσουν δική τους επιχείρηση και το 8,4% να εργάζονται ως μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα. Οι κυριότεροι λόγοι προτίμησης του δημόσιου τομέα ήταν η ασφάλεια που προσφέρει, οι καλές αμοιβές και η συμβατότητα με τη δημιουργία οικογένειας (ΓΔ ΠΚ 2006, σ. 27, 32, 34, 38-39, 44).

2.3. Συμπεράσματα

Από την επισκόπηση των σχετικών ερευνών καταδείχτηκε και ερευνητικά εκτός από τα στατιστικά στοιχεία ότι δυσμενέστερες συνθήκες στην αγορά εργασίας διαμορφώνονται για τις γυναίκες, για τις Επιστήμες του Ανθρώπου και μεταξύ αυτών για κάποια επιστημονικά αντικείμενα περισσότερο από άλλα. Οι γυναίκες πτυχιούχοι αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ανεργία από ό,τι οι άνδρες. Επίσης, μεταξύ διαφόρων επιστημονικών αντικειμένων, οι Επιστήμες του Ανθρώπου πλήττονται περισσότερο από την ανεργία ακόμα και σε σύγκριση με τις Θετικές Επιστήμες. Ακόμα, οι πτυχιούχοι των Επιστημών του Ανθρώπου (που είναι και γυναίκες στην πλειονότητά τους) έχουν προέλευση από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα σε σύγκριση με άλλα επιστημονικά αντικείμενα (Πολυτεχνείο, Ιατρική) που δεν αντιμετωπίζουν μεγάλα ποσοστά ανεργίας. Ανάμεσα στις Επιστήμες του Ανθρώπου υπάρχουν κάποια επιστημονικά αντικείμενα των οποίων οι πτυχιούχοι αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τις υπόλοιπες Επιστήμες του Ανθρώπου, ή αυξημένα ποσοστά ετεροαπασχόλησης, όπως είναι η Κοινωνιολογία και τα επιστημονικά αντικείμενα της Φιλοσοφικής Σχολής. Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί αφορούν πτυχιούχους και την πορεία τους στην αγορά εργασίας, αλλά όχι την προδιάθεση με την οποία οι πτυχιούχοι εισέρχονται σε αυτήν αναζητώντας εργασία, ούτε κατά πόσο είναι ενημερωμένοι για τις συνθήκες που θα αντιμετωπίσουν. Οι στάσεις και προσδοκίες των τελειόφοιτων έναντι της διαμορφωμένης πραγματικότητας

στην αγορά εργασίας δεν έχουν διερευνηθεί. Οι ιδιαίτερα αρνητικές συνθήκες της αγοράς εργασίας για τις γυναίκες και τις Επιστήμες του Ανθρώπου έστρεψαν το ενδιαφέρον μας στην έρευνα των στάσεων και προσδοκιών των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου από την αγορά εργασίας και στην αναζήτηση των διαφοροποιήσεων των στάσεων και προσδοκιών τους ανάλογα με το φύλο και το τμήμα φοίτησης των φοιτητριών/-τών.

ΜΕΡΟΣ Β΄
Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Κοινωνική προέλευση, εκπαίδευση και εργασία

Από τη μεταπολίτευση και έπειτα παρατηρείται στη χώρα μας ταχύτατη αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού. Παρατηρείται επίσης σημαντική αύξηση των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον πληθυσμό της χώρας και μάλιστα από το 1961 έως το 1981 το ποσοστό τους τριπλασιάστηκε. Κατά την περίοδο 1974-1990 η αύξηση του αριθμού των ατόμων που επιζητούσαν την είσοδό τους στα ΑΕΙ ήταν σαφώς μεγαλύτερη από την αύξηση του αριθμού των εισακτέων στα ΑΕΙ. Ο πανεπιστημιακός τίτλος αποτελούσε παραδοσιακά εφελτήριο κοινωνικής ανόδου και ως εκ τούτου στόχο για ευρύτατες μάζες. Ο σημαντικός ρόλος της κοινωνικής προέλευσης σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου έχει τεκμηριωθεί πολλάκις. Η οικονομική θέση, το επάγγελμα και το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων είναι οι μεταβλητές της κοινωνικής προέλευσης που καθορίζουν το κοινωνικό στίγμα του ατόμου από τη γέννηση έως την είσοδό του στην αγορά εργασίας. Η κοινωνική προέλευση μπορεί να επιδράσει αποφασιστικά στην υλοποίηση ή μη των επιλογών των ατόμων (Κάσικας και Καββαδίας 2000, σ. 183-184). Αυτός είναι ένας από τους βασικούς λόγους που σε κάθε έρευνα ζητείται από τα υποκείμενα να δηλώσουν αυτά τα ατομικά τους στοιχεία, όπως κάνουμε και στην παρούσα έρευνα.

Ερευνητικά δεδομένα ανά τον κόσμο και στη χώρα μας φανερώνουν ότι η κοινωνική προέλευση επηρεάζει σημαντικά την κατεύθυνση και το τελικό επίπεδο εκπαίδευσης. Ιδιαίτερος στα ανώτερα και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα (δηλαδή τα ακραία), ο ρόλος της κοινωνικής προέλευσης είναι καθοριστικός για την εκπαίδευση και στα κατώτερα στρώματα είναι φανερή η παρεμπόδιση της πρόσβασης στις διάφορες βαθμίδες. Έτσι, η κοινωνική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού είναι συνήθως διαφορετική από εκείνη του γενικού πληθυσμού με υπεραντιπροσώπηση των ευνοημένων κοινωνικών ομάδων. Αλλαγές στη διάρθρωση των τομέων της οικονομίας είναι δυνατό να δημιουργήσουν ανάγκες για τη διεύρυνση της τριτοβάθμιας

εκπαίδευσης, ώστε να εκπαιδευτούν άτομα στις νέες θέσεις του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Λόγω αυτής της διεύρυνσης είναι δυνατό να δοθεί η δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση και περισσότερων ατόμων με χαμηλότερη κοινωνική προέλευση, άρα το επίπεδο εκπαίδευσης δε συναρτάται απόλυτα με την κοινωνική προέλευση του ατόμου. Στη χώρα μας, οι σημαντικοί ρυθμοί αύξησης του φοιτητικού πληθυσμού ειδικά από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, συνδέονται με τις αλλαγές στη διάρθρωση των τομέων της ελληνικής οικονομίας και τις ανάγκες για νέες θέσεις εντός του καταμερισμού της εργασίας (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 184-185). Μέχρι το 1960 στη χώρα μας το ποσοστό ανεργίας ή υποαπασχόλησης ήταν αρκετά υψηλό, η ιδιωτική αγορά εργασίας παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα και η απασχόληση στο δημόσιο τομέα εμφανιζόταν για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ως η διέξοδος που θα εξασφάλιζε επαγγελματική σταδιοδρομία και κοινωνική άνοδο. Οι πτυχιούχοι απορροφούνταν μαζικά από το δημόσιο τομέα, όπου γύρω στο 1970 υπολογίζεται ότι θα πρέπει να απασχολούνταν το 50% περίπου των πτυχιούχων, ενώ σε άλλες χώρες το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 5%. Ειδικά ως προς τους μισθωτούς πτυχιούχους, το ελληνικό δημόσιο θα πρέπει να απασχολούσε τα $\frac{3}{4}$ του συνόλου τους (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 186).

Εντός αυτού του πλαισίου της διόγκωσης των τομέων των μισθωτών και των ελεύθερων επαγγελματιών, η εκπαίδευση έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την κοινωνική ανέλιξη και την ένταξη σε αυτές τις κατηγορίες ατόμων από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Οι αυξημένες επαγγελματικές προοπτικές που παρείχε ο δημόσιος τομέας συνιστούσαν κίνητρο για τη ζήτηση ανώτατης εκπαίδευσης. Η απορρόφηση από το δημόσιο ήταν τέτοιας κλίμακας ώστε υποστηρίζεται ότι το 1982 το 90% περίπου των πτυχιούχων απασχολούνταν σε δημόσιες υπηρεσίες, κρατικές τράπεζες και ΝΠΔΔ. Οι υποψήφιοι για εισαγωγή στο πανεπιστήμιο συνυπολόγιζαν την ασφάλεια, τη μονιμότητα και τις αποδοχές του δημοσίου, ώστε όλη αυτή η λογική βοήθησε στη δημιουργία της αποκαλούμενης «μορφωσιογόνου τάσης» και της πεποίθησης ότι η εκπαίδευση οδηγεί σε «επαγγελματική αποκατάσταση» και κοινωνική άνοδο. Αυτή η πεποίθηση μέχρι και σήμερα οδηγεί μεγάλο τμήμα των μικροαστικών και λαϊκών στρωμάτων στη ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές (Κάτσικας

και Καββαδίας 2000, σ. 187). Σήμερα όμως που οι προοπτικές της αγοράς εργασίας είναι περιορισμένες, το δημόσιο ως τομέας απορρόφησης των πτυχιούχων και ειδικά εκείνων που προέρχονται από τις Επιστήμες του Ανθρώπου έχει κορεστεί, ο αριθμός των πτυχιούχων έχει αυξηθεί λόγω της διεύρυνσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και το πτυχίο δεν οδηγεί αυτόματα στην εργασία, το όλο πλαίσιο εκπαίδευσης – απασχόλησης έχει διαφοροποιηθεί. Ειδικά για τις σχολές των Επιστημών του Ανθρώπου η αξιοποίηση του πτυχίου στην αγορά εργασίας εμφανίζεται περιορισμένη σε σύγκριση με παλαιότερα. Για αυτούς τους λόγους ενδιαφερόμαστε να διερευνήσουμε αν η ανεργία των πτυχιούχων έχει οδηγήσει τους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου σε στάση «παραίτησης» από την εργασία. Ενδέχεται να έχουν εσωτερικεύσει την αποτυχία στην αγορά εργασίας και η πιθανή απογοήτευσή τους να επηρεάζει τη στάση τους απέναντι στις σπουδές τους και τις προσδοκίες τους από την αγορά εργασίας.

Μάλιστα, σχετικά με την «παραίτηση», η Πετρινώτη σημειώνει ότι όσο μεγαλύτερο διάστημα διαρκεί η ανεργία των ατόμων, τόσο μειώνονται οι πιθανότητες να προσληφθούν, καθώς αποβάλλουν την εργασιακή πειθαρχία, αποκόπτονται από την αγορά εργασίας, περιθωριοποιούνται και χάνουν την εμπιστοσύνη στον εαυτό τους (Πετρινώτη 1989, σ. 173). Αναφορικά με την επίδραση της ανεργίας και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας στο επίπεδο του ηθικού των ανέργων, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι από σχετικές έρευνες μεταξύ ανέργων έχει διαπιστωθεί πτώση του ηθικού με την πάροδο του χρόνου. Οι παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτή την πτώση είναι αρχικά τα οικονομικά προβλήματα από την ανεργία, στη συνέχεια η ανία των ανέργων λόγω απραξίας, αργότερα η έλλειψη αυτοσεβασμού και τέλος οι μειωμένες πιθανότητες εξεύρεσης εργασίας. Οι επιλογές που διαμορφώνονται σε αυτό το πλαίσιο για τους ανέργους είναι η αποδοχή χαμηλότερων μισθών, η εγκατάλειψη της ειδικότητάς τους η οποία ενδεχομένως να έχει εν τω μεταξύ απαρχειωθεί, η μετακίνηση και τέλος η παραίτηση. Αρχικά οι άνεργοι βιώνουν το σοκ της ανεργίας και στη συνέχεια χαρακτηρίζονται από αισιοδοξία, την οποία διαδέχεται η απαισιοδοξία με την πάροδο του χρόνου και τέλος η παρατεταμένη ανεργία οδηγεί σε αίσθημα παραίτησης και ματαιοπονίας (Πετρινώτη 1989, σ. 173-174).

Μελετώντας διαχρονικά τα στοιχεία της ΕΣΥΕ από το 1961 έως το 2003 διαπιστώνεται ότι η σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού σήμερα είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη πριν από τέσσερις δεκαετίες (Πυργιωτάκης 2007, σ. 86-87). Οι γυναίκες συμμετέχουν σήμερα στο φοιτητικό πληθυσμό των ΑΕΙ όχι απλώς ισότιμα, αλλά και υπερέχουν αριθμητικά έναντι των ανδρών. Σύμφωνα και με στατιστικά στοιχεία για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώνεται ανάλογα σημαντική αύξηση του αριθμού των γυναικών στο φοιτητικό πληθυσμό. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι στην Ισλανδία εγγράφηκε εξαπλάσιος αριθμός γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση το ακαδημαϊκό έτος 1999 – 2000 σε σύγκριση με το έτος 1975 – 1976. Την ίδια περίοδο, ο αριθμός αυτός είχε αυξηθεί με συντελεστή περίπου 5 στην Ελλάδα και την Ισπανία, την Ιρλανδία και την Πορτογαλία. Ο Πυργιωτάκης σημειώνει ότι σήμερα έχουν ανατραπεί τα κοινωνικά στερεότυπα περί σπουδών κατάλληλων και συμβατών με τη «γυναικεία φύση» και έτσι οι γυναίκες δε φοιτούν μόνο στις Φιλοσοφικές Σχολές και τις Σχολές Επιστημών Αγωγής, όπου βεβαίως εξακολουθεί να υπάρχει εμφανής υπεραντιπροσώπευσή τους. Παράλληλα, έχουν αυξημένη συμμετοχή σε σύγκριση με παλαιότερα και σε επιστήμες όπως η Ιατρική και το Πολυτεχνείο, που ήταν άλλοτε ανδροκρατούμενοι επιστημονικοί κλάδοι (Πυργιωτάκης 2007, σ. 87). Αναφορικά με την ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών με βάση την κοινωνική προέλευση των φοιτητών, διαπιστώνεται ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ήταν παραδοσιακά περισσότερο προσβάσιμο σε σύγκριση με άλλες χώρες. Τη δεκαετία του 1960, στις προηγμένες χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης τα παιδιά που προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα είχαν είκοσι έως τριάντα φορές περισσότερες πιθανότητες να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο. Στην Ελλάδα την ίδια περίοδο η σχέση αυτή ήταν οκτώ προς ένα, άρα σημαντικά καλύτερη για τα παιδιά που προέρχονταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Το 1981 η αναλογία αυτή είχε γίνει 2,8 προς 1 (Πυργιωτάκης 2007, σ.87-89).

Παραδοσιακά η κατοχή πανεπιστημιακού τίτλου συνδεόταν με την εξεύρεση ανάλογης θέσης στην αγορά εργασίας. Στη χώρα μας, όπου υπήρχαν ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας, η λήψη πτυχίου αντιπροσώπευε το όχημα

για την κοινωνική άνοδο. Για τα παιδιά των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, ήταν ο μόνος τρόπος να ανέλθουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Συγκεκριμένα για το επάγγελμα του δασκάλου ο Πυργιωτάκης προ δεκαετιών έχει βρει ότι ήταν ιδιαίτερα προσφιλές στα αγροτο-εργατικά στρώματα και επιτελούσε λειτουργία κοινωνικής ανόδου για τα στρώματα αυτά (Πυργιωτάκης 2007, σ.90-91). Ως αποτέλεσμα της αυξημένης ανεργίας των πτυχιούχων στη χώρα μας σήμερα, το πτυχίο έχει αποσυνδεθεί από την εργασία και η κατοχή του δεν εξασφαλίζει εξεύρεση ανάλογης θέσης.

Η «εκπαιδευτική έκρηξη» στη χώρα μας και η διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συνέβαλε και στην αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων. Η εκπαιδευτική αυτή έκρηξη στην Ελλάδα αλλά και στις περισσότερες χώρες της άλλοτε δυτικής Ευρώπης κάλυψε μεν κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες και διέλυσε το μύθο περί πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση από τους έχοντες «πνευματικά προσόντα», αλλά δημιούργησε και προβλήματα και δυσλειτουργίες στον καθιερωμένο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (Χιωτάκης 1987, σ. 409). Η κλιμάκωση του κοινωνικού ανοίγματος των σπουδών και της «υπερπαραγωγής πτυχιούχων» επέφερε ετεροαπασχόληση, υποαπασχόληση και ανεργία πτυχιούχων. Ο «πληθωρισμός» των πτυχίων αυξάνει τον ανταγωνισμό μεταξύ περισσότερων πτυχιούχων και καθώς δεν επικρατούν τα αξιοκρατικά κριτήρια, ο ανταγωνισμός αυτός αποβαίνει προς όφελος εκείνων που διαθέτουν καλύτερες οικονομικές και κοινωνικές προϋποθέσεις. Το πτυχίο λοιπόν μπορεί να παραμένει απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά όχι η αποφασιστική για την εξεύρεση εργασίας στο αντικείμενο των σπουδών των πτυχιούχων. Έτσι, και με το «κοινωνικό άνοιγμα της παιδείας», η σχετική αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών συνεχίζεται (Χιωτάκης 1987, σ. 417-418).

3.2. Εστίαση στους πτυχιούχους των Επιστημών του Ανθρώπου

Στο χώρο των κοινωνικών επιστημών υπάρχει έντονος προβληματισμός για τις επαγγελματικές προοπτικές των πτυχιούχων κοινωνικών επιστημών (βλ.

Ρομπόλη 1999, Κοσκινά 1999). Ο Ρομπόλης αναφέρεται στην υψηλή ανεργία των νέων, των γυναικών και των πτυχιούχων, και ειδικότερα στους πτυχιούχους κοινωνικών επιστημών. Οι πτυχιούχοι των κοινωνικών επιστημών ανήκουν στους μακροχρόνια ανέργους (δηλ. πάνω από ένα έτος) και επιπλέον ετεροαπασχολούνται σε σημαντικό βαθμό (Ρομπόλης 1999, σ.134-135). Μάλιστα, σύμφωνα με έρευνα για τους πτυχιούχους του Παντείου Πανεπιστημίου, το 31,4% αυτών αναζητεί εργασία από ένα έως δύο χρόνια, το 23,6% αναζητεί εργασία από δύο χρόνια και άνω και οι 8 στους 10 απασχολούνται χωρίς να έχουν χρησιμοποιήσει τα τυπικά τους προσόντα (Ρομπόλης 1999, σ.134-135). Αλλά και έρευνα του Σαματά στους πτυχιούχους Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης φανερώνει ότι το 82,1% παραμένουν άνεργοι για πάνω από δύο χρόνια (Σαματάς 2000). Σε άλλη έρευνα αναφέρεται ότι ένα χρόνο μετά την αποφοίτησή τους, το 60% των πτυχιούχων του Παντείου Πανεπιστημίου παραμένουν άνεργοι και 100.000 πτυχιούχοι «καθηγητικών» (εκπαιδευτικών) σχολών είναι άνεργοι, υποαπασχολούμενοι ή ετεροαπασχολούμενοι (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 64). Τα παραπάνω υψηλότατα ποσοστά ενδέχεται να οφείλονται εν μέρει και στην επιλογή κάποιων πτυχιούχων να παραμείνουν εκτός αγοράς εργασίας για κάποιο διάστημα προκειμένου να μην ετεροαπασχοληθούν. Τέλος, σε έρευνα σε αδιόριστους εκπαιδευτικούς (νηπιαγωγούς, δασκάλους και καθηγητές) σχετικά με την αξιοποίηση του πτυχίου τους και τη σχέση της εργασίας τους με τις σπουδές τους, αποκαλύφθηκε ότι ένας στους τέσσερις ήταν άνεργος/-η, οι μισοί απασχολούνταν σε εργασίες εντελώς άσχετες με τις σπουδές τους και ένας στους τέσσερις υποαπασχολούνταν σε δουλειές όπως φροντιστήρια και ιδιαίτερα μαθήματα (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 64-65). Σε έρευνα του ΕΚΚΕ, υψηλά ποσοστά πτυχιούχων κοινωνικών επιστημών απαντούν αρνητικά στην ερώτηση αν η εκπαίδευση που έλαβαν ήταν απαραίτητη και αν είχε άμεση σχέση με τη δουλειά που κάνουν. Σύμφωνα με αυτούς τους πτυχιούχους, ο βαθμός σχετικότητας σπουδών - επαγγέλματος είναι πολύ μικρός. Για ένα σημαντικό ποσοστό τους το πτυχίο δε χρειαζόταν είτε επειδή ετεροαπασχολούνται είτε επειδή δεν αξιοποιούν τις γνώσεις που απέκτησαν (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 65).

Με αυτά τα δεδομένα, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα της στάσης των φοιτητριών/-τών απέναντι στην αγορά εργασίας, καθώς μάλιστα μελέτη που διενεργήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών φανερώνει ότι το 64,7% των φοιτητών που διακόπτουν οριστικά τις σπουδές τους δεν είναι ικανοποιημένοι από τις προοπτικές κατοχύρωσης και επαγγελματικής αποκατάστασης μετά το πτυχίο. Αλλά και σε έκθεση του ΥΠΕΠΘ στον ΟΟΣΑ φαίνεται ότι οι σχολές ανθρωπιστικών επιστημών συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά μη ενεργών φοιτητών και ως ένας από τους πιθανούς λόγους του φαινομένου αναφέρεται η έλλειψη ενδιαφέροντος για δραστική συμμετοχή λόγω της υπάρχουσας ανεργίας. Το φαινόμενο των μη ενεργών φοιτητών και η διακοπή και εγκατάλειψη των σπουδών φέρεται να σχετίζεται με την κοινωνικοοικονομική προέλευση των φοιτητών, το είδος της σχολής και τις επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρει (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 59).

Θεωρούμε λοιπόν ότι είναι σκόπιμο να ερευνηθεί αν η ανεργία έχει οδηγήσει σε απώλεια κινήτρων ή αλλιώς «παραίτηση» από πλευράς των τελειόφοιτων, κάτι που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας διατριβής. Άλλος παράγοντας εγκατάλειψης των - δαπανηρών - σπουδών ενδέχεται να είναι η έλλειψη ελπίδας για απόσβεση του κόστους των σπουδών, ειδικά για παιδιά προερχόμενα από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Σημαντικό μέρος των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου αφενός στερούνται την ευκαιρία να εφαρμόσουν τις επιστημονικές τους γνώσεις και αφετέρου παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτός αγοράς εργασίας με πιθανές συνέπειες να θεωρούνται στη συνέχεια ανεπαρκείς από τους εργοδότες ή, χειρότερα, να αισθάνονται και οι ίδιοι ανεπαρκείς. Αυτή ακριβώς η τελευταία διάσταση αποτελεί και το ερευνητικό ενδιαφέρον μας. Η πραγματικότητα στην αγορά εργασίας θα ήταν αναμενόμενο να επηρεάζει τη στάση και συμπεριφορά των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου και έχει μεγάλο ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε προς ποια κατεύθυνση.

Εξετάζοντας την κοινωνική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού διαπιστώνεται ότι στις σχολές όπου παρουσιάζονται μεγάλα ποσοστά καθυστέρησης ή εγκατάλειψης σπουδών υπάρχει υπεραντιπροσώπηση χαμηλών κοινωνικών

στρωμάτων, ενώ στις υπόλοιπες σχολές (Πολυτεχνείο, Ιατρική κ.ά.) υπάρχει υπεραντιπροσώπωση υψηλών κοινωνικών στρωμάτων. Επίσης, οι πρώτες σχολές συνήθως χαρακτηρίζονται από ασαφή επαγγελματικό προσανατολισμό, το πτυχίο τους έχει περιορισμένη αξιοποίηση στην αγορά εργασίας και χαρακτηρίζονται από χαμηλότερο κύρος και γόητρο (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 58-59). Οι φοιτητές βέβαια έχουν επαγγελματικές και οικονομικές φιλοδοξίες συνδεδεμένες με το πτυχίο τους, αλλά η επαγγελματική προοπτική τους είναι διαφορετική ανάλογα με τη σχολή από την οποία αποφοιτούν. Αλλά και η εγκατάλειψη των σπουδών τους σχετίζεται με την κοινωνική καταγωγή τους, τη σχολή φοίτησής τους και τις επαγγελματικές διεξόδους που αυτή προσφέρει. Έρευνα σε φοιτητές Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών φανερώνει χαμηλές επαγγελματικές προσδοκίες ανάλογα με τη σχολή φοίτησης. Ως προεξέχουσα αντίληψη ανάμεσα στους φοιτητές αναδείχτηκε ότι η απόκτηση πτυχίου τους καταξιώνει στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, αλλά οι προσδοκίες τους για επαγγελματική και οικονομική αποκατάσταση μέσω του πτυχίου ήταν πολύ χαμηλές (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 60).

Ο Κοσκινάς (1999, σ.143) αναφέρει ότι η ανεργία των διπλωματούχων των Κοινωνικών Επιστημών αγγίζει περίπου το 90% αναφορικά με την απασχόλησή τους σε επάγγελμα του επιστημονικού τους κλάδου. Κύριος εργοδότης τους είναι το κράτος και ο ευρύτερος δημόσιος τομέας, αλλά οι θέσεις τους αφορούν συνήθως αποφοίτους Α.Ε.Ι. γενικά και όχι την επιστημονική τους ειδικότητα. Γενικότερα όμως, το 90% των αποφοίτων ΑΕΙ και το 84% των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων απασχολείται στις υπηρεσίες (Δενιόζος 1999, σ. 2). Παραδοσιακά οι πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών απορροφούνταν από το Δημόσιο Τομέα. Οι πτυχιούχοι της Παντείου, των Ανωτάτων Εμπορικών και Βιομηχανικών Σχολών, η συντριπτική πλειοψηφία των πτυχιούχων Παιδαγωγικών Ακαδημιών και ένα μεγάλο μέρος των λεγόμενων Καθηγητικών Σχολών εύρισκαν σχετικά εύκολα απασχόληση στο Δημόσιο Τομέα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο ευρύτερος Δημόσιος Τομέας απασχολούσε περίπου τα 2/3 των πτυχιούχων ΑΕΙ (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 67), τάση που έχει αντιστραφεί 25 χρόνια αργότερα.

Ο Κατσανέβας αναφερόμενος στις προοπτικές της αγοράς εργασίας (ισοζύγιο προσφοράς και ζήτησης επαγγελματιών) (Κατσανέβας 1998, σ. 47) υπογραμμίζει την αρνητική προοπτική εργασίας που αναμενόταν να έχουν για τα επόμενα χρόνια τα επαγγέλματα Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών. Σαφώς αρνητική διαγραφόταν η προοπτική εργασίας και για τα εκπαιδευτικά επαγγέλματα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (για νηπιαγωγούς, δασκάλους και καθηγητές μέσης εκπαίδευσης), κάτι που έχει αντιστραφεί για τους δασκάλους. Οι επαγγελματικές διέξοδοι που βρίσκουν συνήθως οι εκπαιδευτικοί είναι μερικής ή προσωρινής απασχόλησης σε φροντιστήρια ή ιδιαίτερα μαθήματα (όπ. παρ. σ. 96). Αρνητική προοπτική απασχόλησης προβλέπεται ότι θα έχουν ακόμα οι πτυχιούχοι των τμημάτων: Κοινωνιολογίας, Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Ιστορίας, Φιλολογίας, Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας, Ιστορίας - Αρχαιολογίας και Αρχαιολογίας, δηλ. το σύνολο σχεδόν των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το ισοζύγιο των επαγγελματιών αυτών είναι αρνητικό εφόσον στη χώρα μας δεν έχουν αναπτυχθεί σημαντικά οι σχετικοί τομείς, αναφέρει ο συγγραφέας (όπ. παρ., σ. 97).

Ο Κατσανέβας (1998, σ.28, 125) υποστηρίζει ότι το μισό (5-6%) από το ποσοστό ανεργίας στη χώρα μας (10-11% το 1998) οφείλεται στη διαρθρωτική ανεργία, δηλ. την αναντιστοιχία του εκπαιδευτικού μας συστήματος προς τις ανάγκες και προοπτικές της αγοράς εργασίας (ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας, τάσεις της οικονομίας). Επιπλέον, το χάσμα ανάμεσα στην εκπαίδευση και την παραγωγή - οικονομία αναμένεται να μεγαλώσει περισσότερο, έπειτα και από τη διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα με το τελευταίο σύστημα πρόσβασης στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δημιουργήθηκαν 85.000 επιπλέον θέσεις στα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι.. Συνεκδοχικά, με τη συνεχιζόμενη αύξηση των αριθμών των πτυχιούχων, οι οποίοι εισέρχονται σε μια αγορά εργασίας με τα παραπάνω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ποσοστά ανεργίας, ενδέχεται να σχηματιστεί ένα «ακαδημαϊκό προλεταριάτο», σύμφωνα με τον όρο του Ζολώτα που χρησιμοποιεί ο Πυργιωτάκης (βλ. Πυργιωτάκης 1988, Πυργιωτάκης 1991, Πυργιωτάκης 1992α, Πυργιωτάκης 1995), που ήδη από το 1988 έχει

διαγνώσει τέτοια τάση. Ιδιαίτερα για τους τελειόφοιτους των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι έχουν φοιτήσει σε ένα περιφερειακό πανεπιστήμιο σε μια μικρή επαρχιακή πόλη και ενδέχεται να προέρχονται στην πλειοψηφία τους από ασθενή κοινωνικά στρώματα. Θα έχει ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε αν αυτά τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν και με ποιο τρόπο τη στάση αυτών των πτυχιούχων απέναντι στην αγορά εργασίας.

Ο Πυργιωτάκης έχει επίσης επισημάνει (1982, σ. 58-60, 63 και 1992α, σ. 176-182) ότι η κοινωνική προέλευση των δασκάλων ήταν παραδοσιακά από την επαρχία και κυρίως από αγροτικές και ημιαστικές περιοχές και γενικά από αγροτο-εργατικές και μικροεπαγγελματικές τάξεις. Σε άλλη του έρευνα δείχνει ότι και οι πτυχιούχοι που στράφηκαν υστερογενώς στο διδασκαλικό επάγγελμα προέρχονταν από τα ίδια στρώματα. Ενώ ο εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης τους επέτρεψε να εισαχθούν στα ΑΕΙ, οι δυσμενείς συνθήκες της αγοράς εργασίας ανέκοψαν την κοινωνική κινητικότητά τους και τους έστρεψαν στο διδασκαλικό επάγγελμα που θα τους εξασφάλιζε επαγγελματική αποκατάσταση (Πυργιωτάκης 1988, σ. 26-27 και Πυργιωτάκης 1992α, σ. 231-232). Και άλλοι ερευνητές συμφώνησαν αργότερα ότι οι εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχουν λαϊκή καταγωγή και μάλιστα λαϊκότερη από τους εκπαιδευτικούς των άλλων ευρωπαϊκών χωρών (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 145). Οι δάσκαλοι δε, προέρχονται από ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα από ό,τι οι καθηγητές. Τέλος, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών είναι γυναίκες, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά τα ποσοστά τους μειώνονται όσο ανεβαίνουν οι βαθμίδες εκπαίδευσης και το κύρος της θέσης (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 144-145). Όσον αφορά άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, ο Σαματάς σκιαγραφώντας το προφίλ των πρώτων πτυχιούχων του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, σημειώνει ότι συνήθως κατάγονται από αγροτική ή εργατική οικογένεια με χαμηλό εισόδημα (Σαματάς 2000). Όμως, οι πτυχιούχοι μη προνομιούχων επαγγελματιών καταγόμενοι από λαϊκά στρώματα ενδέχεται να πλήττονται περισσότερο από την ανεργία (Πυργιωτάκης 1992α, σ.210-211).

Οι λόγοι επιλογής των εκπαιδευτικών επαγγελματιών φαίνεται να είναι κυρίως οικονομικοί. Σε έρευνα όπου δάσκαλοι ρωτήθηκαν για τα κίνητρα επιλογής του επαγγέλματός τους, επικαλούνται οικονομικά κίνητρα συνδεδεμένα με τις διεξόδους που ήταν διαθέσιμες σε νέους από αγροτικές και γενικά επαρχιακές περιοχές (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 146). Σε άλλη έρευνα (του ΕΚΚΕ) οι δάσκαλοι τόνισαν την ευκολότερη πρόσβαση στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, την παρουσία των Ακαδημιών σε αγροτικές περιοχές και γενικά στοιχεία προσέλκυσης των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων (όπ. παρ. σ. 147). Παλαιότερα λοιπόν η επιλογή του διδασκαλικού επαγγέλματος βασιζόταν σε οικονομικά κριτήρια και σχετιζόταν με την κοινωνική προέλευση των φοιτητών. Μέχρι και πριν από μία δεκαετία οι φοιτητές των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης (Π.Τ.Δ.Ε.), ή τουλάχιστον οι φοιτητές του εν λόγω τμήματος του Πανεπιστημίου Κρήτης, δε φαίνεται να επέλεγαν αυτές τις σπουδές αλλά βρίσκονταν να σπουδάζουν ένα επιστημονικό αντικείμενο που δεν είχαν επιλέξει αρχικά. Σύμφωνα με την Έκθεση Αυτοαξιολόγησης του Πανεπιστημίου Κρήτης, το 65,1% των φοιτητών του Π.Τ.Δ.Ε. δεν είχαν επιλέξει στις τρεις πρώτες προτιμήσεις τους να σπουδάσουν αυτό το αντικείμενο (Βλ. Παράρτημα, Πίνακα 5Γ). Είναι εύγλωπτο το ότι στην ερώτηση αν το αντικείμενο που σπουδάζουν ήταν μία από τις τρεις πρώτες επιλογές τους, το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικής απάντησης με σημαντική διαφορά, έδωσαν οι φοιτητές της Σχολής Επιστημών Αγωγής, με μεγαλύτερο ποσοστό αυτό του Π.Τ.Δ.Ε. (Πανεπιστήμιο Κρήτης 1999, σ. 173), κάτι που σήμερα έχει διαφοροποιηθεί. Πολύ ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία που μας δίνουν οι πίνακες 5Α, 5Β και 5Γ στο Παράρτημα. Τα ποσοστά αρνητικής απάντησης στην παραπάνω ερώτηση είναι σημαντικά υψηλότερα στη Φιλοσοφική Σχολή και στη Σχολή Επιστημών Αγωγής από ό,τι στις υπόλοιπες Σχολές του Πανεπιστημίου Κρήτης. Θα έχει ενδιαφέρον να διαπιστωθεί εάν οι πτυχιούχοι ενός αντικειμένου που αρχικά δεν επέλεξαν να σπουδάσουν, εσωτερικεύουν αντικίνητρο να εργαστούν πάνω σε αυτό ή δραστηριοποιούνται για την εξεύρεση εργασίας παρά την αρχική απόρριψη του αντικειμένου αυτού.

Η αξιοποίηση του πτυχίου στην αγορά εργασίας ενισχύεται και από την κοινωνική προέλευση του πτυχιούχου, με ό,τι αυτή συνεπάγεται: γνωριμίες, διασυνδέσεις και χρησιμοποίηση κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, μεταξύ

πτυχιούχων του ίδιου τμήματος, είναι δυνατό άλλοι να οδηγηθούν στην ανεργία, άλλοι να ετεροαπασχοληθούν και άλλοι να απασχοληθούν σε θέση εργασίας που εξασφαλίστηκε χάρη και στο κοινωνικό τους κεφάλαιο. Μεταξύ ισότιμων τίτλων το μισθολογικό και κοινωνικό αντίκρισμα των σπουδών ενδέχεται να είναι πολύ διαφορετικό, ανάλογα με την κοινωνική προέλευση των ατόμων (Κάτσικας και Καββαδίας 1996, σ. 68). Συνεκδοχικά, κρίνεται ενδιαφέρουσα η διερεύνηση του ενδεχόμενου τα υποκείμενα της έρευνας να έχουν εσωτερικεύσει αυτή την πραγματικότητα και συνειδητά ή ασυνείδητα να έχει επηρεαστεί η στάση τους απέναντι στην επαγγελματική τους πορεία. Είναι άξιο διερεύνησης το αν αναλαμβάνουν δράση για την εξεύρεση εργασίας ή έχουν «παραιτηθεί». Στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία άλλοτε προορίζονταν για τα παιδιά των πλέον ευνοημένων κοινωνικών τάξεων, σήμερα απαντώνται φοιτητές/-τριες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης αναμένοντας να λάβουν ένα αμφίβολο πτυχίο το οποίο έχει χάσει την οικονομική και συμβολική αξία του. Οι κοινωνικές ομάδες που είχαν στο μεγαλύτερο ποσοστό πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα αναπτύσσουν περαιτέρω τις εκπαιδευτικές επενδύσεις τους και ο ανταγωνισμός έχει εντατικοποιηθεί (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 16). Ο Bourdieu αναφέρει ότι αυτά τα παιδιά φέρουν απαξιωμένους τίτλους σπουδών και καταδικάζονται στην οικονομική αβεβαιότητα και την παράταση των σπουδών τους, στην απογοήτευση και άλλοτε στη βιωμένη ως «επιλογή» παραίτηση ή σε περιθωριακή διαβίωση (Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 23). Αυτοί οι νέοι βιώνουν την εμπειρία της αναντιστοιχίας ανάμεσα στις προσδοκίες που καλλιεργούσε το εκπαιδευτικό σύστημα και στις πραγματικές ευκαιρίες που διασφαλίζει.

Η ανεργία των πτυχιούχων θεωρείται ότι αποτελεί νέα μορφή ανισότητας, η οποία προστίθεται στην εκπαιδευτική ανισότητα και πλήττει τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, τα οποία συνήθως δε διαθέτουν τις κοινωνικές γνωριμίες που θα τους βοηθήσουν στην ανεύρεση εργασίας (Πυργιωτάκης 1988, σ.28. Πυργιωτάκης 1991, σ.171. Πυργιωτάκης 1992α, σ.211). Η κοινωνική ανισότητα λοιπόν δεν ανακόπτεται με την είσοδο στο πανεπιστήμιο. Παρατηρείται δε αποδυνάμωση του πτυχίου ως προσόντος καθώς τα ποσοστά πτυχιούχων νεοεισερχόμενων - ιδιαίτερα γυναικών - στην

αγορά εργασίας είναι υψηλά και έτσι απαιτούνται όλο και περισσότερα πρόσθετα προσόντα όπως ξένες γλώσσες και χρήση Η/Υ. Μάλιστα, αυτά τα πρόσθετα προσόντα υποστηρίζεται όλο και συχνότερα ότι θα πρέπει τα ίδια τα πανεπιστημιακά τμήματα να τα μεταδίδουν ως εφόδια στους φοιτητές τους μέσα από το πρόγραμμα σπουδών τους.

3.3. Αξιοποίηση της θεωρίας για διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής

Τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα έχουν παραδοσιακά καταφύγει στους εκπαιδευτικούς θεσμούς για την κοινωνική τους άνοδο (βλ. Τσουκαλά 1979). Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 η κατάλυση των φραγμών προς την εκπαίδευση ευνοήθηκε και από τη διάδοση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία επηρέασε τη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής (Πυργιωτάκης 1992β, σ.179). Η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου αναφέρεται στην επένδυση των ανθρώπων στον εαυτό τους μέσω της εκπαίδευσης, η οποία βοηθά την αύξηση του μελλοντικού τους κεφαλαίου, δηλ. έχει μεγάλη απόδοση (Woodhall 1987, σ. 21). Βέβαια, οι Ψαχαρόπουλος και Καζαμίας έχουν βρει ότι η απόδοση της επένδυσης στην εκπαίδευση είναι μικρή στην Ελλάδα, ή τουλάχιστον μικρότερη από άλλες χώρες (Ψαχαρόπουλος και Καζαμίας 1985, σ. 272-279). Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επηρέασε την οικονομία της εκπαίδευσης και τη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής καθώς θεωρήθηκε ότι η απόκτηση γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων μέσω της εκπαίδευσης αποτελεί παραγωγική επένδυση (Πυργιωτάκης 1992β, σ.180). Οι ιδιότητες του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ότι «είναι ενσωματωμένο στον ίδιο τον άνθρωπο, αποτελεί πηγή μελλοντικών ικανοποιήσεων και κερδών, και δεν είναι δυνατό να διαχωριστεί από το άτομο που το κατέχει» (Πυργιωτάκης 1992β, σ.180) Οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής προβάλλουν ότι η επένδυση (του ατόμου ή ενός κράτους) στην εκπαίδευση έχει υψηλή ατομική και κοινωνική αποδοτικότητα και συμβάλλει στην οικονομική πρόοδο του ατόμου, τη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και την κοινωνική πρόοδο (Καζαμίας 1992, σ. 23). Τονίζεται η σημασία της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και ο οικονομικός και αναπτυξιακός της ρόλος (Καζαμίας 1992, σ. 23) και θεωρείται ότι εφόσον η τεχνολογία γίνεται ολοένα και

σημαντικότερος παράγοντας των σύγχρονων βιομηχανικών οικονομιών, η εκπαίδευση οφείλει να αναπτύξει τις απαραίτητες τεχνικές ικανότητες.

Ως αποτέλεσμα της επιρροής αυτής της θεωρίας διαμορφώθηκαν πολιτικές που ευνόησαν την εξάπλωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και η διεύρυνσή της διευκόλυνε παιδιά κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων να επενδύσουν στην εκπαίδευσή τους ελπίζοντας στη σίγουρη απόδοση και ταυτόχρονη κοινωνική άνοδο (Πυργιωτάκης 1991, σ. 156, 159). Ο Πυργιωτάκης μιλάει για εκπαιδευτική έκρηξη σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, που βοήθησε στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης στάσης των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων απέναντι στην εκπαίδευση (εμμονή για πανεπιστημιακές σπουδές) (Πυργιωτάκης 1988, σ. 21, 25). Θα είχε λοιπόν ενδιαφέρον να ερευνηθεί η σημερινή στάση των παιδιών χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων με δεδομένες τις συνθήκες της αγοράς εργασίας που εκτέθηκαν παραπάνω. Η διεύρυνση της εκπαίδευσης οδήγησε σε «εκπαιδευτικά πλεονάσματα» (Πυργιωτάκης 1995, σ. 111) δηλ. ανεργία σε όλες τις βαθμίδες, όπως φαίνεται και από τον πίνακα 3Α (βλ. Παράρτημα). Έτσι, ο Πυργιωτάκης μιλάει για νέα μορφή ανισότητας ύστερα από την εκπαιδευτική, αυτή στο χώρο της απασχόλησης, που θεωρεί ότι πλήττει ξανά τα ασθενέστερα στρώματα λόγω έλλειψης προσβάσεων (Πυργιωτάκης 1995, σ. 111). Όμως, η εργασία αποτελεί δικαίωμα, ατομικό και συνταγματικό. Όπως η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι προσβάσιμη σε όλους, έτσι και η εργασία είναι κοινωνικό αγαθό, δικαίωμα του ατόμου και απαραίτητη για την κοινωνική πραγμάτωση και προσωπική ανάπτυξη του ατόμου. Το άτομο με την εργασία του εντάσσεται και προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο, και δε θα πρέπει να μας αφήνει αδιάφορους η στέρηση αυτού του δικαιώματος όχι μόνο από τα περισσότερα καταρτισμένα άτομα που θα είχαν πολλά να προσφέρουν στην κοινωνική πρόοδο, αλλά από όλους τους ανέργους ανεξαιρέτως. Συνεκδοχικά, οδηγηθήκαμε στη σύγχρονη προβληματική περί σύνδεσης του συστήματος εκπαίδευσης με το σύστημα απασχόλησης.

3.4. Η σύγχρονη προβληματική

Ο Ψαχαρόπουλος αναφέρει ότι ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα γίνεται λόγος για «επαγγελματισμό», παροχή, δηλ. επαγγελματικής παιδείας που θα

βοηθήσει στην οικονομική ανάπτυξη. Η δεύτερη απόπειρα σύνδεσης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας συντελείται κυρίως στη δεκαετία του 1960 υπό την επήρεια της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου (Ψαχαρόπουλος 1992, σ. 329). Από τη δεκαετία του 1970, οπότε η οικονομική κρίση προκάλεσε υψηλή ανεργία, κυρίως στους νέους, η μετάβαση από την εκπαίδευση στην απασχόληση έγινε από τα βασικότερα προβλήματα των σύγχρονων κοινωνιών (Ψαχαρόπουλος 1992, σ. 330). Τα κρίσιμα σημεία αυτής της μετάβασης σημειώνεται ότι είναι η εύρεση εργασίας γενικά και η εύρεση εργασίας που να ανταποκρίνεται στην ειδίκευση και τις προσδοκίες του ατόμου ειδικότερα. Κύρια ένδειξη του προβλήματος της ανεργίας δε, θεωρείται ο χρόνος ανεργίας των αποφοίτων (βλ. πίνακες 3Α-3Γ στο Παράρτημα) (Ψαχαρόπουλος 1992, σ. 330).

Ως λύση έχει προταθεί το πανεπιστήμιο να αποκτήσει ευελιξία και πολυδιάστατο χαρακτήρα ώστε να αρθεί η αναντιστοιχία του συστήματος εκπαίδευσης με το σύστημα απασχόλησης και να επιτευχθεί ικανοποιητική σύνδεση όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης με την οικονομία και την αγορά εργασίας (Ρομπόλης 1999, σ. 128, 130). Ο Ρομπόλης θεωρεί ότι τα πανεπιστήμια χρειάζεται να διατυπώσουν τη δική τους εκπαιδευτική πολιτική και στρατηγική προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες των κοινωνιών τους χωρίς να χάσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους και διατηρώντας την ταυτότητά τους. Βεβαίως, δεν πρέπει να εξελιχθούν σε ιδρύματα επαγγελματικής κατάρτισης ικανοποιώντας τις ανάγκες της οικονομίας, ούτε να υποβαθμιστεί η ανώτατη εκπαίδευση με την εγκαθίδρυση σχέσης Πανεπιστήμιο - Αγορά. Ο συγγραφέας θεωρεί, όμως, ότι η πανεπιστημιακή κοινότητα έχει ακαδημαϊκό και κοινωνικό καθήκον να αξιοποιήσει τις σύγχρονες εξελίξεις ενδυναμώνοντας τη σχέση Πανεπιστήμιο - Κοινωνία (Ρομπόλης 1999, σ. 132 -133).

Ο Κατσανέβας μιλάει για αναπροσαρμογή και διασύνδεση του εκπαιδευτικού μας συστήματος με τις ανάγκες της οικονομίας, της τεχνολογίας και της αγοράς εργασίας, και τονίζει ότι το κύριο αίτιο της διαρθρωτικής ανεργίας στη χώρα μας είναι η έλλειψη σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας (Κατσανέβας 1998, σ.135-136). Θεωρεί ότι η τεχνολογία κινείται με ρυθμούς

που προκαλούν αλλοίωση, μετεξέλιξη ή και υποκατάσταση ορισμένων επαγγελματιών, εκπαιδευτικών κατευθύνσεων και ειδικοτήτων και υποστηρίζει ότι η αρχή «η εκπαίδευση για όλους» πρέπει να συνδυάζεται και με τις ανάγκες και τις προοπτικές της αγοράς εργασίας. Προτείνει μάλιστα αναπροσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος ώστε να παρέχονται οι αναγκαίες γενικές γνώσεις αλλά και να υπάρχουν δυνατότητες εξειδίκευσης και μεταπήδησης σε συναφείς ειδικότητες (Κατσανέβας 1998, σ. 127).

Σχετικά με το θέμα της σύζευξης του συστήματος εκπαίδευσης με το σύστημα απασχόλησης, υποστηρίζουμε ότι το πανεπιστήμιο - το δημόσιο πανεπιστήμιο στην Ελλάδα τουλάχιστον - είναι πρώτιστα φορέας διάδοσης και παραγωγής της γνώσης και δε μπορεί να μετατραπεί σε ίδρυμα παραγωγής «απασχολήσιμων» σύμφωνα με τις εκάστοτε τάσεις της αγοράς εργασίας. Η σημερινή νέα πρόκληση για το πανεπιστήμιο είναι να συμβάλλει στη μη περιθωριοποίηση των πτυχιούχων του λόγω ανεργίας, προσαρμόζοντας για παράδειγμα τα προγράμματα σπουδών του ανάλογα όχι με τις εκάστοτε επιταγές της αγοράς εργασίας, αλλά τις επιστημονικές προόδους που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας, διατηρώντας όμως παράλληλα το χαρακτήρα του ως ακαδημαϊκό και όχι επιχειρησιακό.

3.5. Το Πρόβλημα - Οι υποθέσεις

Στο πλαίσιο του γενικότερου ενδιαφέροντος για τη σχέση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας έχουν εκπονηθεί έρευνες για τις επαγγελματικές διαδρομές των φοιτητριών και των φοιτητών και συγκεκριμένα για το αν βρίσκουν εργασία, πόσο σύντομα και που. Οι έρευνες αυτές εστιάζουν σε δύο κρίσιμες στιγμές της διαδρομής των νέων, δηλαδή πριν την εισαγωγή τους στα ΑΕΙ και μετά την αποφοίτησή τους από αυτά. Όμως, η ίδια η φοίτηση αποτελεί μια από τις πιο κρίσιμες περιόδους της ζωής των νέων, η οποία είναι αποφασιστική για τη μετέπειτα πορεία τους (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 23). Έτσι, στην παρούσα έρευνα θα εστιάσουμε στη στάση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης απέναντι στις σπουδές τους και την εργασία, στις προσδοκίες τους από την αγορά εργασίας και στους παράγοντες που ενδεχομένως

επηρεάζουν τη συγκεκριμένη στάση τους έναντι της αγοράς εργασίας. Θεωρούμε ότι η μελέτη αυτή είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για τη συγκεκριμένη φάση στην πορεία των σπουδών των τελειόφοιτων, εφόσον αυτοί βρίσκονται μόλις πριν την είσοδό τους στην αγορά εργασίας (άρα το θέμα της εργασίας θα πρέπει να τους απασχολεί) και με δεδομένη την ανεργία που αναμένουν να αντιμετωπίσουν κατά την είσοδό τους σε αυτήν.

Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας αλλά και ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Επιστημών της Αγωγής (που αποτελούν τις Επιστήμες του Ανθρώπου), οι αρνητικές προοπτικές αυτών των πτυχιούχων για το μέλλον, τα υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας τους και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και μακροχρόνιας ανεργίας των γυναικών, καθιστούν κατά την άποψη της γράφουσας *ιδιαίτερα* ενδιαφέρουσα την περίπτωση των φοιτητών των Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στις Σχολές Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης φοιτούν και αποφοιτούν επιστήμονες των Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών και των Επιστημών της Αγωγής. Επιπλέον, η μεγάλη πλειοψηφία τους είναι γυναίκες και θα είναι πολύ ενδιαφέρον να ερευνηθεί πώς διαμορφώνεται η στάση τους απέναντι στην αγορά εργασίας, με δεδομένη την επικρατούσα κατάσταση που τις φέρνει σε πολλαπλά μειονεκτική θέση. Φάνηκε ότι η ανεργία των πτυχιούχων απειλεί περισσότερο τους νέους, τους μακροχρόνια ανέργους και τις γυναίκες. Θεωρούμε λοιπόν άξια διερεύνησης τη στάση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου απέναντι στην εργασία, εφόσον ένα μεγάλο ποσοστό τους συγκεντρώνει και τα τρία παραπάνω χαρακτηριστικά, άρα πλήττεται τριπλά.

Σύμφωνα με στοιχεία του Γραφείου Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο διάστημα από το Σεπτέμβριο του 1997 έως το Σεπτέμβριο του 2000, 693 άτομα απευθύνθηκαν σε αυτό και ενδιαφέρθηκαν να ενημερωθούν για θέσεις εργασίας. Από το σύνολο των 693 φοιτητών και πτυχιούχων του Πανεπιστημίου Κρήτης, οι 534 (δηλ. ποσοστό 77%) ήταν γυναίκες. Ο αριθμός εμφανίζεται αυξημένος λόγω της υπεραντιπροσώπησης γυναικών στο φοιτητικό πληθυσμό του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η παρούσα έρευνα λοιπόν θα διερευνήσει και κατά πόσο το φύλο σχετίζεται με: α) τη δραστηριοποίηση

για την αναζήτηση εργασίας και β) τους τρόπους με τους οποίους αναζητούν εργασία οι φοιτητές και πτυχιούχοι. Αυτό θα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εφόσον, σύμφωνα με άλλα στοιχεία του Πανεπιστημίου Κρήτης, οι γυναίκες αποτελούν το 66,3% του πληθυσμού των πτυχιούχων του. Συνεπώς, από το Πανεπιστήμιο Κρήτης αποφοιτούν διπλάσιες γυναίκες από ό,τι άνδρες. Ειδικά δε στις σχολές των Επιστημών του Ανθρώπου που μας ενδιαφέρουν, υπολογίζεται ότι οι άνδρες αποτελούν μόνο το 19% και οι γυναίκες το 81%. Θα είναι χρήσιμο να διαπιστωθεί πώς αντιμετωπίζει αυτό το πλήθος γυναικών πτυχιούχων την είσοδό τους στην αγορά εργασίας με τις πολλαπλά για αυτές δυσμενείς συνθήκες.

Στην έρευνα αυτή θα επιδιώξουμε να διαπιστώσουμε αν οι φοιτήτριες και φοιτητές των Επιστημών του Ανθρώπου έχουν εσωτερικεύσει τις αμφίβολες επαγγελματικές προοπτικές τους. Αν πράγματι υπάρχουν χαμηλές επαγγελματικές προσδοκίες από πλευράς τους και αν αυτές λειτουργούν, ως αν αυτοεκπληρούμενη προφητεία, ανασταλικά στη δραστηριοποίησή τους για εξεύρεση εργασίας. Αυτά τα ζητήματα που δεν έχουν ερευνηθεί αποσκοπεί να εξετάσει και αυτές τις υποθέσεις κάνει, η παρούσα έρευνα. Επιδιώκει να διαπιστώσει ποια είναι η στάση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης απέναντι στις δυσμενείς συνθήκες της αγοράς εργασίας και με ποιο τρόπο αντιμετωπίζουν αυτές τις συνθήκες. Αν δηλαδή αναλαμβάνουν δράση, ή «παραιτούνται» από την εξεύρεση εργασίας. Η πρωτοτυπία των υποθέσεων της έρευνας αυτής έγκειται στη διερεύνηση της «παραίτησης» από την εξεύρεση εργασίας, επιλέγοντας μια χαρακτηριστική «περίπτωση» Επιστημών του Ανθρώπου, αυτή των αντίστοιχων Σχολών του Πανεπιστημίου Κρήτης, για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φοιτητικού πληθυσμού τους όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω. Η παρούσα έρευνα αποτελεί συγχρόνως μία απόπειρα ελέγχου της ισχύος της θεωρίας του Pierre Bourdieu για το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο, έναν έλεγχο αν η θεωρία αυτή επαληθεύεται και σήμερα, δηλαδή αν υποστηρίζεται και από τα ερευνητικά ευρήματα αυτής της έρευνας. Θα διαπιστώσουμε αν η θεωρία αυτή και τα ερμηνευτικά εργαλεία που μας προσφέρει ο Bourdieu, δηλαδή οι έννοιες του κοινωνικού και του πολιτισμικού κεφαλαίου, είναι οι περισσότερο κατάλληλες για να ερμηνεύσουν την

πραγματικότητα που θα μας περιγράψουν οι τελειόφοιτοι. Η πρωτοτυπία λοιπόν της έρευνας και αυτό που έχει να προσφέρει στη γνώση έγκειται στο ότι κάνουμε μια χαρτογράφηση του φοιτητικού πληθυσμού των Επιστημών του Ανθρώπου στο ΠΚ και επιχειρούμε να παράξουμε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο των επιλογών των φοιτητριών και φοιτητών. Κάποιες πλευρές του θέματος έχουν ερευνηθεί στο παρελθόν, αλλά αφορούν τις εμπειρίες *πτυχιούχων* από την αναζήτηση εργασίας και τις πρώτες *εμπειρίες εργασίας* μετά την αποφοίτηση.

Μολονότι οι Επιστήμες του Ανθρώπου περνούν κρίση στην αγορά εργασίας (με μόνη εξαίρεση την Παιδαγωγική Επιστήμη σε ό,τι έχει να κάνει με την απορρόφηση Δασκάλων), το ζητούμενο είναι οι πτυχιούχοι να μην εγκαταλείψουν τις προσπάθειες, να μην παραιτηθούν εν όψει των δυσμενών συνθηκών της αγοράς εργασίας και αποτελέσουν ένα ακόμη αριθμό στις στατιστικές. Ζητούμενο αντιθέτως είναι να δραστηριοποιηθούν και να παλέψουν για το δικαίωμά τους στην εργασία και την επιτυχία τους στην αγορά εργασίας. Παρά την αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης που υφίστανται, το ζητούμενο είναι οι πτυχιούχοι να επιμείνουν να διεκδικούν το δικαίωμά τους και την πρόσβασή τους στην εργασία. Από την άλλη πλευρά, παρά την υπερπροσφορά πτυχιούχων που υπάρχει, η μόρφωση αποτελεί κοινωνική αξία από μόνη της και θα πρέπει να μπορούν να την επιδιώκουν τα άτομα ανεξάρτητα από τις επαγγελματικές δυνατότητες που αυτή προσφέρει. Η εργασία αντίστοιχα, αποτελεί μέσο αυτοεκπλήρωσης και θα πρέπει επίσης να επιδιώκεται από τους πτυχιούχους, ανεξαρτήτως των περιορισμών της αγοράς εργασίας.

Μέσα από τη γενική αυτή διατύπωση του προβλήματος και προκειμένου να το αναλύσουμε με τρόπο ώστε να γίνει προσπελάσιμο από την εμπειρική έρευνα, το διασπούμε στα παρακάτω συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα. Οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης:

⇒ Πώς εσωτερικεύουν και πώς αντιμετωπίζουν την κατάσταση τους ως υποψήφιοι άνεργοι πτυχιούχοι;

- ⇒ Οδηγούνται σε ενεργοποίηση ή παθητικότητα; Χάνουν ή όχι την αισιοδοξία τους, την εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους, τα κίνητρα και τον ενθουσιασμό τους, αδρανοποιούνται, προτίθενται να παραιτηθούν από την αναζήτηση εργασίας, ή αντιθέτως είναι έτοιμοι να δραστηριοποιηθούν περισσότερο;
- ⇒ Ποια είναι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων; Επιβεβαιώνεται η εγνωσμένη χαμηλή κοινωνικοοικονομική καταγωγή των φοιτητών των Επιστημών του Ανθρώπου;
- ⇒ Αν επιβεβαιώνεται η καταγωγή τους από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, μήπως παραιτούνται από την αναζήτηση εργασίας επειδή αισθάνονται μη προνομιούχοι, μη διαθέτοντες τις διασυνδέσεις και τις κοινωνικές γνωριμίες που χρησιμοποιούνται για ασφαλέστερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας;
- ⇒ Αν υπάρχει παραίτηση, σχετίζεται εκτός από την κοινωνικοοικονομική προέλευση και με το φύλο; Οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά παραίτησης από ό,τι οι άνδρες, λόγω ίσως των αυξημένων ποσοστών ανεργίας τους;
- ⇒ Αν υπάρχει αισιοδοξία, εκφράζεται έμπρακτα με κάποιο τρόπο, όπως λ.χ. με ανάληψη δράσης ή κατάρτιση σχεδίου δράσης μετά την αποφοίτηση; Τι ενέργειες έχουν κάνει ή προτίθενται να αναλάβουν οι τελειόφοιτοι μετά τη λήψη του πτυχίου τους σχετικά με την αναζήτηση εργασίας;
- ⇒ Αν υπάρχει έλλειψη αισιοδοξίας, σχετίζεται και με το τμήμα φοίτησης και τα ποσοστά ανεργίας των πτυχιούχων του τμήματος; Η στάση των τελειόφοιτων οφείλεται στα υπάρχοντα ποσοστά ανεργίας ή και σε άλλους παράγοντες, όπως το ελλιπές κοινωνικό κεφάλαιό τους;
- ⇒ Υπάρχουν ενδείξεις για τάση εγκατάλειψης των σπουδών λόγω των περιορισμών της αγοράς εργασίας; Άλλωστε αρκετοί από τους φοιτητές σπουδάζουν ένα αντικείμενο που ίσως δεν ήταν της αρχικής προτίμησής τους και επιπλέον ίσως αναμένεται να έχει αρνητικό ισοζύγιο απασχόλησης και τα επόμενα χρόνια. Αυτοί οι παράγοντες υποθάλλουν καθυστέρηση ή και εγκατάλειψη των σπουδών ιδιαίτερα για φοιτητές προερχόμενους από ασθενή κοινωνικά στρώματα, για τους οποίους το υψηλό κόστος των σπουδών ίσως δρα ανασταλτικά;

Αυτά στοχεύει να εξετάσει η παρούσα έρευνα.

Η γενική υπόθεση που θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε σε σχέση με τα ερωτήματα αυτά, έχει ως ακολούθως: Οι τελειόφοιτοι και μελλοντικοί πτυχιούχοι των Επιστημών του Ανθρώπου, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους (φοιτούν σε Επιστήμες που πλήττονται από ανεργία σε υψηλά ποσοστά, είναι στην πλειοψηφία τους γυναίκες οι οποίες πλήττονται διπλά από την ανεργία και αναμένεται να προέρχονται κυρίως από λαϊκά στρώματα) έχουν αναπτύξει μια στάση που θα ονομάσουμε «παραίτηση» από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας. Υποθέτουμε ότι έχουν επηρεαστεί από την ανεργία και τις γενικότερες συνθήκες της αγοράς εργασίας, έχουν απολέσει τα κίνητρά τους και παρουσιάζουν έλλειψη ενδιαφέροντος και δραστηριοποίησης για να πετύχουν την ανεύρεση εργασίας και δη σχετικής με το επιστημονικό τους αντικείμενο.

3.6. Μεθοδολογία της έρευνας

Οι Σχολές Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης αποτελούν αντιπροσωπευτικό παράδειγμα πτυχιούχων Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών Επιστημών και Επιστημών της Αγωγής με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τους (ανεργίας, κοινωνικοοικονομικής προέλευσης, υπεραντιπροσώπωσης των γυναικών, όπως εκτέθηκαν παραπάνω) και στην παρούσα εργασία ερευνώνται οι στάσεις των τελειόφοιτων αυτών των Σχολών απέναντι στις προοπτικές απασχόλησής τους. Το «παράδειγμα» που επιλέγουμε δεν είναι πρόσφορο για γενικεύσεις, ούτε και επιδιώκουμε κάτι τέτοιο, αλλά προσφέρεται για διάγνωση ομοιοτήτων με άλλες ανάλογες περιπτώσεις των Επιστημών του Ανθρώπου. Ο όρος που χρησιμοποιείται είναι «σχετικότητα» (reliability), κατά πόσο δηλαδή υπάρχουν άλλα παραδείγματα που ο μελλοντικός ερευνητής μπορεί να διαγνώσει ότι παρουσιάζουν ομοιότητα με το ερευνούμενο παράδειγμα - περίπτωση. Μάλιστα, αναφέρεται ότι σε κάποιες περιπτώσεις η σχετικότητα είναι σημαντικότερη από τη δυνατότητα γενίκευσης (Bell 1999, σ. 10-12). Η ερευνητική εστίαση στο παράδειγμα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης αποτελεί μεθοδολογική

συνεργασία ερμηνευτικού και εμπειρικού – αναλυτικού παραδείγματος. Αρχικά συγκεντρώσαμε και μελετήσαμε τα σχετικά στατιστικά στοιχεία και αναδιφήσαμε στη βιβλιογραφία. Στη συνέχεια διατυπώθηκε το πρόβλημα, από το οποίο προέκυψαν τα ερευνητικά ερωτήματα. Αποπειραθήκαμε να τα ερμηνεύσουμε συλλέγοντας τα ερευνητικά δεδομένα. Διεξήγαμε μελέτη πεδίου αναζητώντας απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα και καταλήξαμε σε συμπεράσματα που αφορούσαν τις επιμέρους διαστάσεις του προβλήματος. Η πορεία της εργασίας ήταν αναλυτικό – συνθετική. Στο τέλος της πορείας αυτής ταξινομήσαμε τις διαπιστώσεις και επιδιώξαμε να κάνουμε μια συνολική θεώρηση του ερευνούμενου θέματος.

Η συλλογή στατιστικών στοιχείων και η συγκέντρωση πληροφοριών από άλλες έρευνες βοήθησαν να καθορίσουμε το νοηματικό πλαίσιο της έρευνας. Σύμφωνα και με το Javeau, για να περιγράψουμε με ακρίβεια το πεδίο της έρευνας χρειάζεται να λάβουμε υπόψη προηγούμενες έρευνες που τυχόν έχουν διεξαχθεί στο ίδιο ή παρεμφερές θέμα και τις μεθόδους που χρησιμοποίησαν άλλοι ερευνητές στην έρευνα ανάλογων θεμάτων. Είναι χρήσιμο να ανατρέξουμε στα συμπεράσματα άλλων ερευνητών που διερεύνησαν το ίδιο ή κάποιο παρεμφερές θέμα για να αποσαφηνίσουμε το πεδίο της έρευνάς μας (Javeau 2000, σ. 58) (βλ. σχετικό κεφάλαιο). Για να επιτύχουμε τους στόχους της εκάστοτε έρευνας χρειάζεται να θέτουμε μια σειρά από υποθέσεις εργασίας τις οποίες επιδιώκουμε στη συνέχεια να επαληθεύσουμε ή να διαψεύσουμε. Η σωστή διατύπωση των υποθέσεων εργασίας μας επιτρέπει να συντάξουμε το ερευνητικό εργαλείο (το ερωτηματολόγιο στην προκειμένη περίπτωση) με σαφή διατύπωση των ερωτήσεων ώστε να ανταποκρίνονται στους σκοπούς για τους οποίους προορίζονται και να ελέγχουν τις υποθέσεις της έρευνας (Javeau 2000, σ. 59-60).

Το ερωτηματολόγιο επιλέχτηκε ως η καταλληλότερη ερευνητική τεχνική για τη διερεύνηση του εν λόγω θέματος. Είναι κατάλληλη και αποτελεσματική τεχνική για να διανεμηθεί σε μεγάλο αριθμό υποκειμένων καθώς η επεξεργασία των στοιχείων διευκολύνεται από την κωδικοποίηση των απαντήσεων, σε αντιδιαστολή με τις συνεντεύξεις όπου παράγονται πλούσια

δεδομένα και γι' αυτό οι χρονικοί περιορισμοί επιβάλουν μικρό αριθμό συνεντεύξεων συνήθως. Στο ερωτηματολόγιο χρειάζεται βέβαια μεγάλη προσοχή στη διατύπωση των ερωτήσεων και θα πρέπει να υπάρχουν απολύτως συγκεκριμένες υποθέσεις προς έλεγχο. Το τελικό σχέδιο του ερωτηματολογίου διατίθεται πιλοτικά και γίνονται όποιες αναγκαίες τροποποιήσεις υπαγορεύσει η πιλοτική του διάθεση. Το ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας περιέχει κλειστού τύπου κωδικοποιημένες ερωτήσεις. Η διανομή του έγινε αυτοπροσώπως και η συμπλήρωσή του ήταν επιτόπια. Ο πληθυσμός της έρευνας είναι το σύνολο των τελειοφοίτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και όσοι απάντησαν στο ερωτηματολόγιο που τους απευθύνουμε αποτελούν το δείγμα της έρευνας. Θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον να συμπεριληφθούν σε μια έρευνα όλοι οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου σε όλα τα ΑΕΙ της χώρας. Αυτό βέβαια θα ξέφευγε από τα όρια μιας διδακτορικής διατριβής, θα απαιτούσε πολύ χρόνο και χρήμα, αλλά και πολλούς ερευνητές. Έτσι, σε αυτή την έρευνα περιοριζόμαστε στους τελειόφοιτους των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Η ανάλυση των δεδομένων που κάνουμε είναι για το σύνολο του δείγματος, ανά φύλο και ανά τμήμα. Επιχειρούμε να εντοπίσουμε ποιες είναι οι προσδοκίες των τελειόφοιτων για εξεύρεση εργασίας, αν υπάρχει ανάληψη δράσης από πλευράς τους ή αν υπάρχει αντιθέτως απογοήτευση, παθητικότητα ή παραίτηση ως προς την ανεύρεση εργασίας. Ερευνούμε τους λόγους που τους οδήγησαν σε αυτή την πιθανή στάση αδράνειας (π.χ. κοινωνικοοικονομική κατάσταση, έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου, αντίληψη για την αξιοποίηση του πτυχίου τους, κατάσταση στην αγορά εργασίας). Αν θα έχουν αναπτύξει στάση παραίτησης από την εργασία, αυτό θα έχει συμβεί σε άτομα τα οποία στο παρελθόν έχουν πετύχει να εισαχθούν σε Α.Ε.Ι.. Άρα έχουν επιτύχει στο χώρο της εκπαίδευσης, ως εκ τούτου θα έπρεπε να έχουν αυξημένη αυτοεκτίμηση και εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και να εισέρχονται δυναμικά στην αγορά εργασίας. Εξετάζουμε αν οι έννοιες του Pierre Bourdieu για το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο μας παρέχουν τα κατάλληλα ερμηνευτικά εργαλεία για να εξηγήσουμε τη στάση των τελειόφοιτων. Τέλος, αναφέρουμε επιπλέον θέματα που ανακύπτουν για

περαιτέρω διερεύνηση στο μέλλον και γίνονται προτάσεις για ζητήματα που χρειάζεται να ληφθούν υπόψη στη διαμόρφωση σχετικής πολιτικής.

Η διερεύνηση των στάσεων των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων είναι δύσκολη και με προβλήματα εφόσον οι στάσεις είναι πολύπλοκες και πολυδιάστατες. Οι στάσεις αποτελούν υποθετικά κατασκευάσματα και όχι κάτι απτό, ως εκ τούτου μόνο έμμεσα μπορούμε να τις ελέγξουμε. Όμως, παρά τα προβλήματα στη διερεύνησή τους, οι στάσεις παραμένουν κεντρικής σημασίας για ένα μεγάλο ποσοστό έρευνας στην κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία. Στάση είναι μια προδιάθεση να συμπεριφερθούμε κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο. Δεν υπάρχει ευθεία και απλή σχέση ανάμεσα στις λεκτικές και μη λεκτικές ενδείξεις μιας στάσης. Δηλαδή, μια λεκτική δήλωση αποτελεί μόνο ένδειξη συμπεριφοράς που σχετίζεται με μια στάση (Procter 1993, σ. 117-118). Τούτέστιν, οι απαντήσεις που λαμβάνουμε από τα υποκείμενα της έρευνας στις ερωτήσεις για τη στάση τους έναντι της εργασίας δεν αποτελούν απόδειξη ότι τα άτομα θα συμπεριφερθούν πράγματι κατά αυτόν τον τρόπο, αλλά μόνο ένδειξη. Οι τελειόφοιτοι εκφράζουν μόνο πρόθεση συμπεριφοράς και τίποτα δε μας βεβαιώνει ότι στην πράξη θα συμπεριφερθούν αναλόγως. Αυτό, διότι η συμπεριφορά μας επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες εκτός από την πρόθεσή μας. Είναι λοιπόν εγνωσμένη η συχνή ανακολουθία στάσεων και δράσης. Βεβαίως, η μελέτη των ανθρώπινων στάσεων έχει μεγάλη αξία, υπό την προϋπόθεση ότι δεν ισχυριζόμαστε ότι με τη μελέτη αυτή αποδεικνύουμε πώς πράττουν τα άτομα ή προβλέπουμε πώς θα ενεργήσουν στο μέλλον. Δεν έχουμε τρόπο να διαπιστώσουμε αν τα άτομα στην πραγματικότητα θα ενεργήσουν όπως μας έχουν απαντήσει στις ερωτήσεις στάσεων.

3.7. Θεωρητική ερμηνεία αποτελεσμάτων: τα αποτελέσματα της έρευνας στο πλαίσιο της σύγχρονης θεωρητικής ανάλυσης

Οι προσδοκίες των ατόμων συναρτώνται στενά με τις πιθανότητες επίτευξής τους, με τον τρόπο που αποτυπώνεται η πραγματικότητα για τον καθένα ξεχωριστά. Το προσδόκιμο της επαγγελματικής πορείας των ατόμων και ειδικότερα το προσδόκιμο αρχικής εύρεσης εργασίας είναι ανάλογο με την

κοινωνικοοικονομική προέλευση των γονέων τους. Η κοινωνική θέση, οι γνωριμίες και διασυνδέσεις, με μια λέξη το κοινωνικό κεφάλαιό τους διευκολύνουν όχι μόνο την εύρεση εργασίας, αλλά και εργασίας με αυξημένο γόητρο και υψηλές αμοιβές, σχετικής με το επιστημονικό αντικείμενο των ατόμων. Οι απόφοιτοι ΑΕΙ εξαργυρώνουν διαφορετικά το πτυχίο τους, καθώς αυτό αποκτά διαφορετική αξία ανάλογα με την κοινωνική θέση των γονέων τους. Η εργασία λοιπόν και η πρόσβαση σε αυτήν είναι θέμα που άπτεται της κοινωνικής προέλευσης. Ο Bourdieu αναφέρει σχετικά ότι η υποτίμηση (δηλαδή η απώλεια της αξίας) των πανεπιστημιακών τίτλων, η οποία συνδέεται με τον πολλαπλασιασμό τους, είναι φυσικό να προκαλεί απογοήτευση στους πτυχιούχους. Η απογοήτευση αυτή είναι ανάλογη με τη διάσταση που υπάρχει ανάμεσα στα προσδοκώμενα οφέλη και στα πραγματικά οφέλη. Τα προσδοκώμενα οφέλη είναι σύμφωνα με τα οφέλη που εξασφάλιζαν οι πανεπιστημιακοί τίτλοι στην προηγούμενη κατάσταση του συστήματος απασχόλησης (οπότε δεν υπήρχε ανεργία στις τρέχουσες διαστάσεις της) και τα πραγματικά οφέλη αφορούν τις σημερινές περιορισμένες προοπτικές της αγοράς εργασίας. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η απογοήτευση αυτή πολλαπλασιάζεται στα παιδιά που προέρχονται από τις κοινωνικά μειονεκτούσες τάξεις, εξαιτίας της διάστασης που υπάρχει ανάμεσα στις αρχικές φιλοδοξίες και τους πανεπιστημιακούς τίτλους (Bourdieu 1995, σ. 16).

Το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι μια από τις κεντρικές ιδέες στο έργο του Bourdieu, ιδέα για την οποία είναι πολύ γνωστός ανάμεσα στους κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης. Κατά το συγγραφέα, υπάρχουν διαφορετικές μορφές κεφαλαίου και όχι μόνο το οικονομικό κεφάλαιο με τη μορφή του υλικού πλούτου. Υπάρχει και το πολιτισμικό κεφάλαιο, δηλαδή οι γνώσεις, οι ειδικότητες και τα άλλα πολιτισμικά αποκτήματα τα οποία αποδεικνύονται από τα εκπαιδευτικά ή τεχνικά προσόντα, αλλά και το συμβολικό κεφάλαιο, δηλαδή το συσσωρευμένο κύρος, η υπόληψη κτλ, τα οποία συνήθως συνδέονται μεταξύ τους (Μυλωνάς 1995β, σ. 76. Φραγκουδάκη 1995, σ. 130 κ.εξ.). Η μια μορφή κεφαλαίου μετατρέπεται σε άλλη, για παράδειγμα με τον τρόπο που κάποια πτυχία μπορούν να εξαργυρωθούν σε θέσεις εργασίας με κύρος και υψηλές αμοιβές. Τα άτομα

επιδιώκουν να αποκομίσουν ή να αυξήσουν κάποιου είδους κεφάλαιο, όχι απαραίτητα οικονομικό, αλλά είτε πολιτισμικό, ή συμβολικό ή να μεγιστοποιήσουν κάποιο κέρδος. Στην περίπτωση των τελειόφοιτων που εξετάζουμε η επιδίωξη είναι να κατακτήσουν κάποια θέση εργασίας. Ο Bourdieu ανέλυσε τους ιδιαίτερα πολύπλοκους μηχανισμούς μέσω των οποίων το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου και ως εκ τούτου στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής. Απέδειξε ότι οι οικογένειες επενδύουν τόσο περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους (σε χρόνο που τους αφιερώνουν, σε ποικίλες βοήθειες, ακόμα και σε χρήμα) όσο μεγαλύτερο είναι το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Επιπλέον, οι υπόλοιπες στρατηγικές αναπαραγωγής και κυρίως οι κληρονομικές που μεταβιβάζουν άμεσα το οικονομικό κεφάλαιο, είναι λιγότερο αποτελεσματικές ή αποδοτικές σε σχέση με το ρόλο του πολιτισμικού κεφαλαίου στην κοινωνική αναπαραγωγή. Έτσι, οι υψηλότεροι σχολικοί θεσμοί, δηλαδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι εκείνοι που οδηγούν στις υψηλότερες κοινωνικές θέσεις και μονοπωλούνται όλο και περισσότερο από τα παιδιά των προνομιούχων τάξεων (Μπουρντιέ 1992, σ. 45, 47, 67. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 20-21).

Τα σχέδια των ατόμων για τη σταδιοδρομία τους και συνεκδοχικά οι στάσεις τους απέναντι στις σπουδές τους και την αγορά εργασίας προκαθορίζονται ανάλογα με το πόσο προσιτός παρουσιάζεται να είναι ένας συγκεκριμένος επιστημονικός κλάδος ή μια θέση εργασίας. Οι προσδοκίες τους διαφέρουν ανάλογα με την κοινωνική τάξη τους. Οι πιθανότητες κοινωνικής ανόδου, απόκτησης συγκεκριμένων πτυχίων ή κατάκτησης θέσεων εργασίας είναι διαφοροποιημένες ανάλογα με την κοινωνική προέλευση και το πολιτισμικό κεφάλαιο των ατόμων. Έτσι, άτομα με ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης (π.χ. αποφοίτηση από το ίδιο πανεπιστημιακό τμήμα) αλλά διαφορετική κοινωνική προέλευση, κατακτούν διαφορετικές θέσεις στην κοινωνική ιεραρχία (βρίσκουν διαφορετικού τύπου θέση εργασίας, όχι εξίσου σύντομα κτλ.) και βασικό ρόλο σε αυτό υποστηρίζεται ότι παίζει το κοινωνικό τους κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Εισαγωγή στη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας

Η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης είναι ένας από τους κλάδους ενδιαφέροντος των επιστημών της αγωγής και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα. Η κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα αποσκοπεί στο να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα «τι» (ποιο είναι το αντικείμενο της έρευνας), «γιατί» (ποια είναι η σκοπιμότητα διεξαγωγής της έρευνας) και «πώς» (ποια είναι η μεθοδολογία της έρευνας). Καθώς οι ερευνητές έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για την επιστήμη και την επιστημονική έρευνα, δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτή μεθοδολογία διερεύνησης των κοινωνικών προβλημάτων αλλά τους ερευνητές εξακολουθεί να απασχολεί η επιλογή της αποτελεσματικότερης μεθόδου. Το φιλοσοφικό πρόβλημα της γνώσης για τον κόσμο γύρω μας συχνά συνδέεται με τέσσερις διαστάσεις: την οντολογική, την επιστημολογική, τη μεθοδολογική και την αξιολογική (Μακράκης 2005, σ.15-16).

Δύο κύριες οντολογικές παραδοχές είναι από τη μια ότι ο άνθρωπος είναι δημιουργός της ιστορικής του κατάστασης και από την άλλη ότι ο άνθρωπος είναι προϊόν του κοινωνικού γίνεσθαι (η γνωστή διαμάχη περί ατομικής δράσης και κοινωνικών δομών). Σχετικά με την επιστημολογική διάσταση της γνώσης, από τη μια πλευρά έχουμε τη θετικιστική – νομοθετική γνώση και από την άλλη την ιδιογραφική γνώση. Σύμφωνα με το θετικισμό, για την παραγωγή γνώσης στηρίζομαστε στην εμπειρική έρευνα και σε δεδομένα που μπορούν να ποσοτικοποιηθούν και να ερμηνευτούν χωρίς δικές μας υποκειμενικές αξιολογικές παρεμβάσεις. Ακολούθως, η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι λόγω της μοναδικότητας της ανθρώπινης συμπεριφοράς, κάθε προσπάθεια γενίκευσης είναι ανεπαρκής. Η γνώση που παράγεται ονομάζεται ιδιογραφική επειδή στηρίζεται στο ατομικό γεγονός και στη συγκεκριμένη ιστορική του μορφή, ενώ η νομοθετική γνώση αποσκοπεί στη γενίκευση με την παραγωγή κοινωνικών νόμων (Μακράκης 2005, σ.16-21).

Η μεθοδολογική διάσταση αφορά την αντιπαράθεση ποσοτικών (νομοθετικών) και ποιοτικών (ιδιογραφικών) μεθόδων έρευνας. Η ποσοτική μέθοδος υιοθετεί κλειστές τεχνικές και αναζητά γενικεύσιμα ευρήματα ενώ η ποιοτική μέθοδος υιοθετεί ανοικτές τεχνικές αποσκοπώντας στην αναζήτηση ιδιογραφικών ευρημάτων που ισχύουν στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και περίπτωση. Η αξιολογική διάσταση θέτει το ζήτημα της αντικειμενικότητας ή υποκειμενικότητας της γνώσης και της ουδετερότητας του ερευνητή απέναντι στο αντικείμενο της έρευνάς του. Σύμφωνα με το ποσοτικό ή εμπειρικό – αναλυτικό ερευνητικό παράδειγμα, η παραγωγή αντικειμενικής γνώσης προϋποθέτει την αντικειμενική στάση και αξιολογική ουδετερότητα του ερευνητή έναντι των ερευνούμενων. Για τη διασφάλιση της αξιολογικής ουδετερότητας χρησιμοποιούνται ποσοτικές ερευνητικές τεχνικές ώστε να εξουδετερώνονται οι υποκειμενικές κρίσεις και προτιμήσεις του ερευνητή κατά την ερευνητική διαδικασία. Όμως, όπως υποστηρίζει η αντίθετη άποψη, η εκπαιδευτική και κοινωνική έρευνα δεν είναι μια αδιάφορη και απρόσωπη διαδικασία εντός της οποίας η ερευνήτρια μπορεί να κινείται ως ουδέτερη παρατηρητής. Ακόμα και στις ποσοτικές έρευνες οι ερευνητές επηρεάζονται από υποκειμενικούς παράγοντες, όσο και αν επιθυμούν οι ίδιοι να παρουσιάζονται ως ουδέτεροι. Η αντικειμενικότητα των δεδομένων της έρευνας και της γνώσης που παράγεται διασφαλίζεται εάν οι ερευνητές έχουν επίγνωση ότι οι ηθικές και φιλοσοφικές παραδοχές τους επηρεάζουν το θεωρητικό και ίσως και το μεθοδολογικό μέρος της ερευνητικής διαδικασίας (Μακράκης 2005, σ.21-23).

Σύμφωνα με το Βάμβουκα (Βάμβουκας 1988, σ.349) στην επιστημολογία διακρίνουμε δύο ρεύματα επιστημονικής σκέψης. Το πρώτο ρεύμα είναι η τελολογική ερμηνεία, ξεκινά από τον Αριστοτέλη και δίνει έμφαση στους σκοπούς, τις προθέσεις, τα κίνητρα και τους λόγους που εξηγούν τα γεγονότα. Το δεύτερο ρεύμα είναι το κίνημα του θετικισμού ή της επιστημονικής εξήγησης, αρχίζει με το Γαλιλαίο και δίνει έμφαση στην αιτία που προκαλεί τα φαινόμενα. Σ' αυτό το ρεύμα η επιστημονική εξήγηση έχει αιτιώδη φύση και σκοπός είναι ο προσδιορισμός της αιτίας κάθε αποτελέσματος. Για να εξηγήσουμε ένα φαινόμενο επιδιώκουμε να εντοπίσουμε την αιτία που το προκαλεί και να ανάγουμε τις επιμέρους περιπτώσεις σε ένα γενικό νόμο.

Όμως, στα κοινωνικά φαινόμενα δεν υπάρχει πάντα αιτιώδης σχέση και η απόπειρα εντοπισμού αιτίων δεν είναι αρκετή για να εξηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Έτσι, παράλληλα με την αιτιώδη σχέση υπάρχει και η τεολογική ερμηνεία (Βάμβουκας 1988, σ.349-350).

Στις Επιστήμες του Ανθρώπου είναι άσκοπο να επιδιώκουμε τη διατύπωση νόμων που καθορίζουν τις συνθήκες παραγωγής ενός αποτελέσματος. Η φιλοδοξία μας αρκεί να περιορίζεται στην παρατήρηση και περιγραφή των φαινομένων με τον τρόπο που εκδηλώνονται στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Έχοντας εντοπίσει μια οποιαδήποτε σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, είναι ανεπαρκές να αναζητήσουμε αν αυτή η σχέση αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση ενός γενικότερου νόμου, καθώς κάτι τέτοιο δεν είναι αρκετό για να εξηγήσει το φαινόμενο στη γενικότητά του. Η μελέτη ενός δείγματος μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα, αλλά μία μοναδική περίπτωση δε μας επιτρέπει να διατυπώσουμε ένα γενικό νόμο. Η επαλήθευση μιας ερευνητικής υπόθεσης σε ένα ειδικό παράδειγμα δε μπορεί να αναχθεί σε γενίκευση στο συνολικό πληθυσμό, διότι η γενίκευση απαιτεί επανειλημμένους πειραματισμούς και πολλαπλές έρευνες και επιβεβαιώσεις του ίδιου αποτελέσματος σε πολλούς διαφορετικούς αλλά συγγενείς μεταξύ τους πληθυσμούς (Βάμβουκας 1988, σ.350-351). Σε αυτή την έρευνα ούτε αξιώνουμε αλλά ούτε και αποτελεί στόχο μας η γενίκευση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Στόχος είναι η όσο το δυνατό αποτελεσματικότερη μελέτη των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Μάλιστα, ο Βάμβουκας σημειώνει (Βάμβουκας 1988, σ.351) ότι ο ερευνητής πρέπει να είναι έτοιμος να εγκαταλείψει τις αρχικές υποθέσεις του, αν τα ευρήματα της έρευνας δεν τις επαληθεύουν και να επισημάνει τις αδυναμίες της έρευνάς του, αλλά να είναι και φιλόδοξος για να τη συνεχίσει στο μέλλον.

4.1.1. Κύρια ερευνητικά παραδείγματα

Το εμπειρικό-αναλυτικό παράδειγμα χρησιμοποιεί ποσοτικές μεθόδους με σκοπό να διασφαλίσει την αντικειμενικότητα, αξιοπιστία και εγκυρότητα των επιστημονικών δεδομένων. Σύμφωνα με αυτό το παράδειγμα τα κοινωνικά φαινόμενα υπακούουν σε ντετερμινιστικούς νόμους και γενικεύσεις. Δέχεται όμως την κριτική ότι διαστρεβλώνει τα φαινόμενα που επιχειρεί να εξηγήσει,

εφόσον επικεντρώνεται μόνο στα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά και αγνοεί τις εσωτερικές διαστάσεις τους. Έτσι, το ιστορικο-ερμηνευτικό παράδειγμα επιδιώκει να καλύψει αυτό το κενό αναζητώντας να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο δρουν τα άτομα εντός του κοινωνικού γίνεσθαι. Σε αυτό το παράδειγμα δεν απαιτείται ο έλεγχος θεωριών με αυστηρά προκαθορισμένα ερευνητικά εργαλεία και τα μεθοδολογικά εργαλεία είναι ανοικτά και ευέλικτα. Το ιστορικο-ερμηνευτικό παράδειγμα δέχεται την κριτική ότι είναι συντηρητικό επειδή περιορίζεται στην κατανόηση των φαινομένων και αγνοεί τις κοινωνικές συγκρούσεις. Στο κριτικό-διαλεκτικό ερευνητικό παράδειγμα, τα προβλήματα σύγκρουσης και κυριαρχίας παίζουν σημαντικό ρόλο. Σε αυτό το παράδειγμα εμφανίζονται δύο αντίθετες τάσεις. Η μία τάση επηρεάζεται από ερμηνευτικές και φαινομενολογικές προσεγγίσεις και τα πρώιμα έργα του Μαρξ (δίνεται έμφαση στην ανθρώπινη βούληση και την ατομική δράση στη διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού). Η άλλη τάση επηρεάζεται από δομο-λειτουργικές θεωρίες και τα ώριμα έργα του Μαρξ (με τη ματιά ενός οικονομικιστικού ντετερμινισμού η κοινωνική πραγματικότητα παρουσιάζεται ως προϊόν αμετάβλητων νόμων που βασίζονται στις αντιφάσεις της οικονομίας) (Μακράκης 2005, σ.23-25. Πυργιωτάκης 1999, σ. 99-100).

Το κριτικό-διαλεκτικό παράδειγμα είναι πιο κοντά στο ιστορικο-ερμηνευτικό από ό,τι στο εμπειρικο-αναλυτικό, αλλά αποστασιοποιείται και από τα δύο εφόσον ταυτίζει τη γνώση με την κριτική. Σε αυτό το παράδειγμα η κοινωνική δράση, η κριτική, η αυτοκριτική και η ενεργός συμμετοχή ερευνητών και υποκειμένων στην ερευνητική διαδικασία έχουν κεντρική θέση. Υπάρχουν και άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις με θεμελιώδη την κριτική διάσταση στην προβληματική τους, που όμως δεν επικεντρώνονται στην πολιτική διάσταση στην οποία δίνει έμφαση η προβληματική του κριτικό-διαλεκτικού παραδείγματος. Τέτοιες είναι οι μεταμοντέρνες προσεγγίσεις στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα που εμφανίζονται σήμερα να εκφράζουν τις πιο ριζοσπαστικές προσεγγίσεις (Μακράκης 2005, σ.25-27).

Για την ερμηνευτική ο Πυργιωτάκης αναφέρει ότι με αυτή τη μέθοδο επιχειρείται ακριβώς το αντίθετο από ό,τι στις Φυσικές Επιστήμες και τη Φαινομενολογία (Πυργιωτάκης 1999, σ. 105). Στις μεν Φυσικές Επιστήμες το

υποκείμενο διαχωρίζεται από το αντικείμενο, στη δε φαινομενολογική μέθοδο οι ερευνητές αποστασιοποιούνται συναισθηματικά από το αντικείμενο και αποφεύγουν τη διατύπωση κρίσης. Στην ερμηνευτική μέθοδο από την άλλη πλευρά, οι ερευνητές επιστρατεύουν κάθε προϋπάρχουσα γνώση τους και εμπλέκονται συναισθηματικά με σκοπό την ταύτιση με το αντικείμενο της έρευνας. Επιστρατεύονται όλες οι γνώσεις και εμπειρίες που διαθέτουν οι ερευνητές και επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση του αντικειμένου, μια πρώτη εμπειρία του και μια πρώτη κατανόησή του (προκατανόηση) (Πυργιωτάκης 2004, σ. 78). Έτσι επιτυγχάνεται μια εμπειρία ανώτερη από την αρχική, με βάση την οποία οι ερευνητές επιχειρούν στη συνέχεια μια δεύτερη, τρίτη και τέταρτη προσπάθεια. Καθεμιά από αυτές τις επόμενες προσπάθειες οδηγεί σε βαθύτερη γνώση και κατανόηση του αντικειμένου, εφόσον κάθε επαναληπτική προσπάθεια έχει καλύτερες αφητηριακές συνθήκες (Πυργιωτάκης 1999, σ. 105 και Πυργιωτάκης 2004, σ. 78). Ενώ από την πρώτη μας προσπάθεια αποκτάται μια πρώτη κατανόηση του περιεχομένου, ακολουθεί δεύτερη προσπάθεια προσφέροντάς μας πλέον διευρυμένη εμπειρία, που με τη σειρά της θα καταλήξει σε διευρυμένη και βαθύτερη κατανόηση. Κάθε επόμενη μας προσπάθεια οδηγεί σε ακόμα βαθύτερη κατανόηση, «μέσα σε μια κυκλική πορεία ενός αέναου ερμηνευτικού κύκλου» (Πυργιωτάκης 1999, σ. 105).

Ο Πυργιωτάκης (Πυργιωτάκης 2004, σ. 74-75) εξηγεί ότι οι επιστήμονες του ιστορικού – ερμηνευτικού παραδείγματος επιχειρούν την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων βασιζόμενοι στις αξίες και τις ιδέες τους και ως εκ τούτου η προσπάθειά τους δε μπορεί να αποφύγει τα αξιολογικά στοιχεία. Οι επιστήμονες του εμπειρικού – αναλυτικού παραδείγματος προσεγγίζουν τα φυσικά φαινόμενα με ουδετερότητα και βασίζονται στους φυσικούς κανόνες, ενώ εστιάζουν στις αιτιώδεις σχέσεις και αλληλουχίες μεταξύ των γεγονότων. Όμως, ενώ οι φυσικοί νόμοι έχουν γενικευμένη ισχύ και μας επιτρέπουν να κάνουμε προβλέψεις, κάτι ανάλογο δε μπορεί να συμβεί με την ερμηνευτική στις κοινωνικές επιστήμες. Τα κοινωνικά φαινόμενα δε διέπονται από κανόνες γενικής ισχύος που να μας επιτρέπουν να τα εξηγήσουμε με τη σχέση αιτίου – αποτελέσματος, αλλά εφόσον είναι πολύπλοκα διέπονται από ένα πλέγμα συνθηκών που επηρεάζει την εμφάνιση και εξέλιξή τους. Σε αυτή την

περίπτωση οι ερευνητές επιχειρούν να αποσαφηνίσουν αυτό το πλέγμα συνθηκών χωρίς όμως να απορρίπτουν και την εμπειρία, καθώς το εμπειρικό υλικό αποτελεί χρήσιμο στοιχείο της ερμηνευτικής ανάλυσης (Πυργιωτάκης 2004, σ. 74-75), όπως λ.χ. στην παρούσα εργασία το εμπειρικό υλικό από την έρευνα πεδίου αποτελεί το βασικό στοιχείο για την ανάλυση του ερευνούμενου θέματος. Η ερμηνευτική δέχεται από το εμπειρικό – αναλυτικό παράδειγμα την κριτική ότι η απουσία νόμων και κανόνων γενικής ισχύος προκαλεί ασάφεια και έτσι οι υποκειμενικές κρίσεις του ερευνητή μπορούν να προβληθούν ως αντικειμενική πραγματικότητα. Ο συγγραφέας, για την αναίρεση αυτής της επίκρισης προτείνει να επιδιωχθεί η συστηματική μεθόδευση της ερμηνευτικής διαδικασίας ώστε να αποφεύγεται αυτή η αδυναμία της μεθόδου και να ελαχιστοποιούνται τα περιθώρια διολίσθησης σε τέτοια σφάλματα (Πυργιωτάκης 2004, σ. 75).

Η ερμηνευτική μέθοδος παρέμεινε για πολλά χρόνια η αποκλειστική σχεδόν μέθοδος στην Παιδαγωγική Επιστήμη και κυριάρχησε μέχρι το πρώτο μισό του 20^{ού} αιώνα παρά το ότι το εμπειρικό-αναλυτικό παράδειγμα είχε ήδη εμφανιστεί. Στην παιδαγωγική έρευνα αλλά και γενικότερα στις Κοινωνικές Επιστήμες, το ερμηνευτικό παράδειγμα εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση. Η ερμηνευτική μέθοδος είναι σημαντική εφόσον η εκπαιδευτική πραγματικότητα δεν είναι άψυχη και ουδέτερη αλλά το εκπαιδευτικό σύστημα διαπλέκεται με τα υπόλοιπα συστήματα και τα εκφράζει σε ένα βαθμό (Πυργιωτάκης 1999, σ. 107). Η θεμελιώδης διαφορά μεταξύ του εμπειρικό-αναλυτικού και του ιστορικό-ερμηνευτικού παραδείγματος είναι ότι το δεύτερο αποδέχεται πως η ανθρώπινη συμπεριφορά σχετίζεται με τον τρόπο που καθένας αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει τον κόσμο και τον πολιτισμό στον οποίο ζει. Σχετικές είναι οι έννοιες των κοινωνικών αναπαραστάσεων και της έξης του Pierre Bourdieu. Η έξη αποτελεί σύστημα εσωτερικών προδιαθέσεων αποκτημένων από ρητή ή λανθάνουσα μαθητεία που έχει γίνει φύση μας, έχει χαρακτήρα συσσωρευμένου κεφαλαίου και επηρεάζει τη δράση μας. Ως εκ τούτου, η δράση μας δε διέπεται από αντικειμενικότητα αλλά απορρέει από την υποκειμενική μας αντίληψη και ερμηνεία για τον κόσμο. Εφόσον καθένας αντιλαμβάνεται τον κόσμο με το δικό του διαφορετικό τρόπο, η ερμηνεία μας για τον κόσμο είναι μοναδική και ατομική

και δε μπορεί να εξηγηθεί με τη σχέση αιτίου – αιτιατού των Θετικών Επιστημών. Έτσι, το ερμηνευτικό παράδειγμα δεν αποδέχεται ότι υπάρχουν κανονικότητες και νομοτέλειες στην ανθρώπινη συμπεριφορά, κάτι που συνεπάγεται ότι δεν είναι εφικτή ούτε η γενίκευση ούτε η πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Πυργιωτάκης 1999, σ. 141-142, Πυργιωτάκης 2004, σ. 76). Ο Πυργιωτάκης αναφέρεται και στη φαινομενολογική μέθοδο, εξηγώντας ότι αυτή εξετάζει αυτό που φαίνεται, δηλαδή ό,τι υποπίπτει στην αντίληψή μας και γίνεται αντικείμενο λογικής εξέτασης. Η διαδικασία που ακολουθεί η φαινομενολογία είναι η καταγραφή του φαινομένου αυστηρά όπως υποπίπτει στις αισθήσεις μας, χωρίς επουσιώδεις λεπτομέρειες, υποκειμενικές κρίσεις ή συναισθηματικές καταστάσεις. Στόχος είναι η κατά το δυνατό προσέγγιση της αντικειμενικότητας με την άρνηση σχετικών θεωριών, γνώσεων, ακόμα και της ιστορικής παράδοσης (Πυργιωτάκης 1999, σ. 116-117).

Το κριτικό παράδειγμα αντιτάσσεται στο εμπειρικό και το ερμηνευτικό από τη δεκαετία του 1960, οπότε συνεχιζόταν η διαμάχη μεταξύ των δύο παραδοσιακών παραδειγμάτων και έκανε την εμφάνισή της η Σχολή της Φραγκφούρτης με κύριους εκπροσώπους τους νεομαρξιστές Horkheimer, Adorno, Marcuse και Habermas. Οι παραπάνω επιστήμονες υποστήριξαν ότι με συνεχή κριτική της υφιστάμενης κοινωνίας θα οδηγούμαστε σε κοινωνική αλλαγή και βελτίωση των κοινωνικών δομών, ανάγοντας την κοινωνική κριτική σε ύψιστο επιστημονικό καθήκον. Βασική τους θέση ήταν ότι η επιστήμη δε μπορεί να είναι ουδέτερη σε σχέση με την κοινωνία της οποίας είναι οργανικό μέρος (Πυργιωτάκης 1999, σ. 147). Το κριτικό παράδειγμα επικρίνει το εμπειρικό-αναλυτικό για το ότι έχει μόνο θεωρητικό και τεχνικό ενδιαφέρον, ασκεί την επιστήμη για την επιστήμη, δεν ασκεί κοινωνική κριτική και, σχετικά με την παιδαγωγική έρευνα, δεν ερευνά την εκπαιδευτική πολιτική. Σε σχέση με το ιστορικό-ερμηνευτικό παράδειγμα, αναγνωρίζει ότι αυτό στρέφεται στην παιδαγωγική πράξη, αλλά το επικρίνει ότι περιορίζεται στην περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση των κοινωνικών δομών, ενώ θα έπρεπε να ασκεί έντονη κριτική στην κοινωνία και τα κοινωνικά φαινόμενα με σκοπό να οδηγήσει στην αλλαγή και βελτίωση των κοινωνικών δομών (Πυργιωτάκης 1999, σ. 151). Ως απάντηση στην κριτική αυτή, ο Πυργιωτάκης (Πυργιωτάκης

2004, σ. 86) αναφερόμενος στη σύνταξη νομοσχεδίων για την εκπαίδευση σημειώνει ότι οι νόμοι για την εκπαίδευση τίθενται σε διαλεκτική αντιπαράθεση με το κοινωνικό σύνολο. Έτσι, και οι μελετητές ασκούν την κριτική τους απέναντι σε αυτούς τους νόμους και οι κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνονται οι νόμοι εφαρμόζουν συστηματική κοινωνική κριτική, στο πλαίσιο μιας τριγωνικής διαλεκτικής αντιπαράθεσης «κοινωνία – εκπαιδευτική πραγματικότητα – νόμος» (Πυργιωτάκης 2004, σ. 86).

Τα κύρια ερευνητικά παραδείγματα που παραθέσαμε προσεγγίζουν τα κοινωνικά και εκπαιδευτικά δρώμενα με άλλη φιλοσοφική ματιά και άλλα ερευνητικά εργαλεία καθένα. Όμως συνήθως στην πράξη, η επιλογή του εμπειρικο-αναλυτικού ή του ιστορικο-ερμηνευτικού παραδείγματος δε βασίζεται σε επιστημολογικούς ή φιλοσοφικούς λόγους, αλλά σχετίζεται με την κατάρτιση και εμπειρία των ερευνητών στις αντίστοιχες μεθόδους και τεχνικές. Όσον αφορά το κριτικο-διαλεκτικό παράδειγμα, οι ερευνητές συνήθως έχουν δεσμευτεί στις φιλοσοφικές παραδοχές του, μια από τις οποίες είναι ότι η επιστήμη δεν ερευνά απλώς, αλλά επιπλέον συμβάλλει και στην κατασκευή του κόσμου που ερευνά. Έτσι, στόχος δεν είναι μόνο να διατυπωθούν προτάσεις άσκησης πολιτικής (κάτι που κάνει και η θετικιστική έρευνα πλέον), αλλά η ουσιαστική συμμετοχή των επιστημόνων στα κοινωνικά δρώμενα. Από την άλλη πλευρά, το θετικιστικό παράδειγμα δέχεται την κριτική ότι το αίτημα για αξιολογική ουδετερότητα των ερευνητών είναι στο πλαίσιο προσπάθειας να αποκοπεί η επιστημονική κοινότητα από το κοινωνικό γίνεσθαι και να χειραγωγηθεί από άλλες δυνάμεις, έξω από την επιστημονική κοινότητα (Μακράκης 2005, σ.27-28). Όμως, όπως παραθέτει και ο Μακράκης, η επιστημονική έρευνα οφείλει να μην είναι δογματική, να είναι ιστορική, συνθετική, κριτική αλλά όχι ιδεολογική, αντικειμενική, αλλά απαλλαγμένη από τη θετικιστική τύφλωση για τις ανθρώπινες αξίες (Μακράκης 2005, σ.28).

Παρά την εγκυρότητα και των τριών κυρίαρχων ερευνητικών παραδειγμάτων (εμπειρικό, ερμηνευτικό και κριτικό), υπάρχει η άποψη ότι αυτά είναι ασύμβατα, στηριζόμενη στο γεγονός ότι χρησιμοποιούν διαφορετικές θεωρίες και μεθόδους και στοχεύουν σε διαφορετικά είδη γνώσης. Ως συνέπεια,

υποστηρίζεται ότι υπερέχει το ένα έναντι του άλλου και μεγιστοποιούνται οι διαφορές τους, που κατά άλλους είναι επίπλαστες. Άλλοι ερευνητές λοιπόν υπερθεματίζουν για την ενότητα των ερευνητικών παραδειγμάτων, υποστηρίζοντας ότι η ασυμβατότητα οδηγεί σε αποσπασματικότητα της γνώσης, στην αδυναμία σύγκρισης των ερευνητικών συμπερασμάτων και σε άσκοπη επιστημολογική πόλωση. Έτσι, γίνεται προσπάθεια υποβάθμισης των διαφορών ανάμεσα στις ποσοτικές και τις ποιοτικές μεθόδους και υιοθέτησης μιας ολιστικής προσέγγισης στη θεωρία της γνώσης. Πράγματι, λόγω της πολυπλοκότητας των κοινωνικών φαινομένων, είναι αναμενόμενο και λογικό να απαιτείται συνέργεια διαφορετικών μεθόδων και ειδών γνώσης, ώστε να κατανοήσουμε, να εξηγήσουμε και να προβλέψουμε τα κοινωνικά φαινόμενα. Όλο και περισσότεροι ερευνητές δίνουν έμφαση όχι μόνο στη δυνατότητα αλλά και την ανάγκη συμπληρωματικότητας των τριών ερευνητικών παραδειγμάτων, υπερπηδώντας τις οντολογικές, επιστημολογικές, μεθοδολογικές και αξιολογικές διαφορές τους (Μακράκης 2005, σ.28-29).

Καθώς από τη θέση και την αντίθεση περνάμε στη σύνθεση, στην περίπτωση των ερευνητικών παραδόσεων σύνθεση θα αποτελούσε ο εντοπισμός των κοινών σημείων τους. Η εμπειρικο-αναλυτική μέθοδος με την τεχνική του ερωτηματολογίου ή της δομημένης συνέντευξης και η ιστορικο-ερμηνευτική μέθοδος με τις τεχνικές της αυτοβιογραφίας ή της ανάλυσης περιεχομένου θα μπορούσαν να συνδυάσουν το γενικεύσιμο με το ειδικό. Τα αυξανόμενα παραδείγματα τέτοιας γόνιμης σύνθεσης μεθόδων που υπάρχουν, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για υπέρβαση της υπάρχουσας επιστημολογικής πόλωσης. Χρειάζεται βέβαια να έχουμε επίγνωση των ορίων του συνδυασμού των μεθόδων και γνώση της επιστημολογίας της κοινωνικής και εκπαιδευτικής έρευνας, ώστε να μπορούμε αποτελεσματικά να δώσουμε κάθε φορά την κατάλληλη λύση στο εκάστοτε ερευνητικό πρόβλημα, επιλέγοντας είτε μία μέθοδο, είτε συνδυασμό μεθόδων (Μακράκης 2005, σ.29-30).

Κατά ανάλογο τρόπο, στην παρούσα έρευνα επιλέξαμε την τεχνική του ερωτηματολογίου εφόσον θεωρήσαμε ότι ήταν η πλέον κατάλληλη τεχνική για

τη διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος. Η επιλογή μας αυτή δεν αποσκοπεί στην παραγωγή γενικεύσιμων συμπερασμάτων, εξάλλου δε μας ενδιαφέρει να παράξουμε γενικούς κανόνες αλλά μόνο να εξετάσουμε τη συγκεκριμένη περίπτωση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης όσο το δυνατό πιο αποτελεσματικά. Ενδιαφέρον θα είχε ενδεχομένως για το μελλοντικό ερευνητή να διαπιστώσει αναλογίες με άλλους φοιτητικούς πληθυσμούς. Η επιλογή της ερευνητικής τεχνικής του ερωτηματολογίου σε καμία περίπτωση δε σημαίνει ότι υιοθετούμε το θετικιστικό παράδειγμα ή ότι ασπαζόμαστε κάποια υποτιθέμενη υπεροχή των ποσοτικών ερευνητικών τεχνικών, ούτε βεβαίως επιδιώκουμε με αυτό τον τρόπο να εξασφαλίσουμε την αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας. Η ερευνητική μας εστίαση στο παράδειγμα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης αποτελεί μεθοδολογική συνεργασία ερμηνευτικού και εμπειρικού – αναλυτικού παραδείγματος. Αρχικά συγκεντρώσαμε και μελετήσαμε τα σχετικά στατιστικά στοιχεία και αναδιφήσαμε στη βιβλιογραφία. Στη συνέχεια διατυπώθηκε το πρόβλημα, από το οποίο προέκυψαν τα ερευνητικά ερωτήματα και αποπειραθήκαμε να τα ερμηνεύσουμε συλλέγοντας τα ερευνητικά δεδομένα. Διεξήγαμε μελέτη πεδίου αναζητώντας απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα και καταλήξαμε σε συμπεράσματα που αφορούσαν τις επιμέρους διαστάσεις του προβλήματος. Στο τέλος της αναλυτικό – συνθετικής αυτής πορείας ταξινομήσαμε τις διαπιστώσεις μας και επιδιώξαμε να κάνουμε μια συνολική θεώρηση του ερευνούμενου θέματος.

4.1.2. Ο σύγχρονος προβληματισμός σχετικά με τα είδη έρευνας: η ποσοτική, η ποιοτική και ο συνδυασμός τους

Η επιστήμη της Κοινωνιολογίας ενδιαφέρεται για τη μελέτη δομών και διαδικασιών, ή του μακρο- και μικρο- επιπέδου της κοινωνίας αντιστοίχως. Η ποσοτική μέθοδος έρευνας έχει χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη θεμάτων που σχετίζονται με το μακρο-επίπεδο και η ποιοτική μέθοδος για τη διερεύνηση του μικρο-επιπέδου. Οι δύο ερευνητικές «παραδόσεις» χρησιμοποιούνται επίσης συνδυαστικά όλο και περισσότερο. Ο Πυργιωτάκης θεωρεί απαραίτητη τη σύζευξη των δύο παραδοσιακών ερευνητικών παραδειγμάτων με σκοπό τη μεθοδολογική συνεργασία, που είναι προϋπόθεση για τη

σφαιρική προσέγγιση της πραγματικότητας. Θεωρεί ότι οι δύο επιστημολογικές κατευθύνσεις έχουν ενωτικό και όχι διαζευκτικό χαρακτήρα και η μεθοδολογική τους συνεργασία οδηγεί σε ασφαλή αποτελέσματα, οπότε πρέπει να επιδιώκεται με κάθε τρόπο (Πυργιωτάκης 1999, σ. 146). Αρχικά χρειάζεται να διαχωρίσουμε τις δύο ερευνητικές παραδόσεις. Η ποσοτική και η ποιοτική μέθοδος έρευνας παράγουν διαφορετικά ερευνητικά δεδομένα. Αυτά τα δεδομένα έχουν διακριτά χαρακτηριστικά και μεθόδους ανάλυσης. Τα ποιοτικά δεδομένα αφορούν νοήματα ενώ τα ποσοτικά αριθμούς και, όσον αφορά τον τρόπο ανάλυσης των δεδομένων, η ανάλυση των νοημάτων γίνεται μέσω εννοιών και των αριθμών μέσω της στατιστικής και των μαθηματικών. Η ποιοτική έρευνα ανέκυψε αμφισβητώντας την επιβεβλημένη ποσοτική έρευνα (Dey 1993, σ.4). Η ποιοτική έρευνα αμφισβήτησε την κυριαρχία της ποσοτικής έρευνας χρησιμοποιώντας διαφορετικές τεχνικές από τις τεχνικές δημοσκόπησης που χρησιμοποιεί η ποσοτική έρευνα. Η ποσοτική έρευνα χρησιμοποιεί τη δημοσκόπηση και πειραματική διερεύνηση, ενώ οι ποιοτικές τεχνικές είναι η συμμετοχική παρατήρηση, η μη δομημένη και σε βάθος συνέντευξη, η ανάλυση περιεχομένου, η ανάλυση αρχείων (οπτικών, ακουστικών κτλ.), η προφορική και βιωματική ιστορία (βιογραφία), η εθνογραφία κ.ά. (Dey 1993, σ.4, Bryman 1988, σ.1).

Τα δεδομένα της ποιοτικής έρευνας συχνά παρουσιάζονται ως «πλουσιότερα» και πιο «έγκυρα» από τα ποσοτικά δεδομένα. Τα ποιοτικά δεδομένα θεωρούνται επίσης ιδιαίτερος υποκειμενικά επειδή οι εκτιμήσεις δε γίνονται σύμφωνα με καθιερωμένα μέτρα. Όμως ο Dey (1993) ορθά υποστηρίζει ότι αυτό το επιχείρημα υπονοεί μία περιττή πόλωση μεταξύ των διαφορετικών ειδών δεδομένων (Dey 1993, σ.13-14). Οι ποιοτικές τεχνικές διαθέτουν δεδομένα που προσδιορίζονται ελεύθερα από τα υποκείμενα της έρευνας και δεν είναι δομημένα εκ των προτέρων από τον/την ερευνητή/-τρια, όπως συμβαίνει στις ποσοτικές τεχνικές. Τα δομημένα εκ των προτέρων δεδομένα έχουν επιλεγεί μεταξύ άλλων και τα έχει προσδιορίσει ο/η ερευνητής/-τρια (π.χ. ένα ερωτηματολόγιο πολλαπλών επιλογών). Ακόμα και στα μη δομημένα δεδομένα, οι ερευνητές επιλέγουν να καταγράψουν συγκεκριμένες δραστηριότητες που σχετίζονται με το θέμα τους, ή απευθύνουν στους συνεντευξιαζόμενους ερωτήσεις για το συγκεκριμένο θέμα.

Συνεπώς, υπό αυτή την έννοια, τα δεδομένα παράγονται από τους ερευνητές, ανεξάρτητα από την ερευνητική τεχνική. Η συλλογή των δεδομένων προϋποθέτει επιλογή των δεδομένων (Dey 1993, σ.14-15).

Η ποσοτική έρευνα συχνά διακρίνεται από την ποιοτική στο επιστημολογικό, θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο. Οι δύο μέθοδοι αναφέρονται ως διαφορετικά «παραδείγματα» (Bryman 1992, σ.58). Όμως ο Brannen (1992b) θεωρεί τη διάκριση κυρίως μεθοδολογική και εντοπίζει τη σημαντικότερη διαφορά στον τρόπο που κάθε μέθοδος επεξεργάζεται τα δεδομένα (Brannen 1992b, σ. 3-4). Ο ποσοτικός ερευνητής απομονώνει και προσδιορίζει μεταβλητές που διατυπώνουν υποθέσεις. Οι υποθέσεις συνήθως διαμορφώνονται πριν τη συλλογή των δεδομένων και στη συνέχεια εξετάζονται σύμφωνα με τα δεδομένα. Αντιθέτως, ο ποιοτικός ερευνητής προσδιορίζει πολύ γενικές έννοιες αρχικά και στην πορεία ο ορισμός τους ενδέχεται να μεταβληθεί (Brannen 1992b, σ.4). Αυτή η διάκριση μεταξύ των δύο μεθόδων είναι κυρίως μεθοδολογική ενώ οι επιστημολογικές και θεωρητικές διακρίσεις φαίνεται να αντικατοπτρίζουν μια τάση μεγέθυνσης των διαφορών των δυο μεθόδων.

Ο Hammersley (1992) διαφωνεί ότι υπάρχουν δύο μεθοδολογικά παραδείγματα στην κοινωνική έρευνα: το ποσοτικό και το ποιοτικό. Ισχυρίζεται ότι αυτή η διάκριση είναι περιορισμένης χρήσης και ενέχει κίνδυνο (Hammersley 1992, σ.39). Αναφορικά με τη διάκριση μεταξύ εννοιών και αριθμών σημειώνει ότι και οι εθνογράφοι συχνά χρησιμοποιούν όρους όπως «τακτικά», «συχνά», «γενικά», «τυπικά», κτλ. (Hammersley 1992, σ.41-42. Bryman 1988, σ.127). Σχετικά με τη διάκριση επαγωγής και παραγωγής, υποστηρίζει ότι στην έρευνα γενικά κινούμαστε από ιδέες προς δεδομένα και από δεδομένα προς ιδέες (Hammersley 1992, σ.48). Διαφαίνεται μια τάση υπερβολής των διαφορών ανάμεσα στις δύο μεθόδους, οι οποίες αναντίρρητα υπάρχουν, αλλά η επισήμανση του Hammersley για τη διάκριση μεταξύ νοημάτων και αριθμών επεξηγεί ότι αυτές δεν είναι όσο πελώριες παρουσιάζονται. Επιπλέον, οποιοσδήποτε ερευνητής θα συμφωνούσε ότι σε όλες τις έρευνες πράγματι κινούμαστε από ιδέες σε δεδομένα και αντιστρόφως.

Η ποιοτική έρευνα συχνά εκλαμβάνεται ως υποδεέστερη της ποσοτικής. Ο Dey όμως υποδεικνύει μια αυξανόμενη αναγνώριση ότι η έρευνα απαιτεί συνδυασμό των δυο μεθόδων (Dey 1993, σ.4, Brannen 1992α, σ.xiii). Οι δύο μέθοδοι θα πρέπει να ειδωθούν ως συνεταιρικές και όχι ανταγωνιστικές και τα ερευνητικά δεδομένα τους θα πρέπει να είναι αμοιβαία εξαρτώμενα. Υποστηρίζεται ότι τα δεδομένα των ποσοτικών και ποιοτικών τεχνικών είναι αλληλεξαρτώμενα και βρίσκονται σε δυναμική ισορροπία. Σύμφωνα με το Dey (1993) τα νοήματα δε μπορούν να αγνοηθούν όταν επεξεργαζόμαστε αριθμητικά δεδομένα και αντιστρόφως. Τα μεν συμπληρώνουν τα δε, και οι δύο προσεγγίσεις, που εμφανίζονται ως αντιτιθέμενες, ενισχύονται αμοιβαία (Dey 1993, σ.27-28, 266). Σύμφωνα με άλλους ερευνητές (Laurie and Sullivan 1991), η τάση θεώρησης των δύο μεθόδων ως αμοιβαία αποκλειόμενα και ανταγωνιστικά παραδείγματα αποτελεί παραπλανητική αναπαράσταση της πραγματικότητας στην κοινωνική έρευνα (Laurie and Sullivan 1991, σ.113). Η μόνη αντίρρησή τους στο συνδυασμό διαφορετικών μεθόδων είναι ότι αντιστοιχούν σε διαφορετική επιστημολογία που θεωρείται εμπόδιο για την «ενοποίηση ασυμβίβαστων ειδών γνώσης» (Laurie and Sullivan 1991, σ.126). Όμως, στην πράξη, το ερευνούμενο θέμα είναι αυτό που καθορίζει την καταλληλότερη τεχνική διερεύνησής του. Υπό αυτή την έννοια, δεν είναι πάντα λογικό να συνδυάζονται οι μέθοδοι, αλλά μόνο όταν μια μελέτη το απαιτεί.

Μια άλλη διαφορά ανάμεσα στις δύο μεθόδους είναι το μικρο- και μακρο-επίπεδο έρευνας. Οι μακρο-κοινωνικές δομές δε μπορούν να αγνοήσουν τις μικρο-διαδικασίες. Ούτε οι μικρο- ούτε οι μακρο-δομές δεν είναι ανεξάρτητα και αυτοτελή επίπεδα ανάλυσης, αλλά αλληλεπιδρούν, παρά την ευκολία μας να εξετάζουμε μόνο το ένα ή το άλλο επίπεδο ανάλυσης (Cicourel 1981, σ.54). Βεβαίως, αυτό το ζήτημα είναι πολύ σύνθετο και δε δύναται να λυθεί μόνο με το συνδυασμό της ποσοτικής και ποιοτικής μεθόδου. Ο Burgess (1982) επιχειρεί μια σύνθεση διαφορετικών μεθόδων χρησιμοποιώντας την έννοια «πολλαπλές στρατηγικές». Οι μελέτες με χρήση μιας τεχνικής έχουν όρια και περιορισμούς και οι πολλαπλές στρατηγικές μπορούν να βοηθήσουν να ξεπεραστούν τα προβλήματα των μελετών που διεξάγονται με μια τεχνική,

ένα/μία ερευνητή/-τρια, ενός είδους δεδομένα, μία θεωρία-υπόβαθρο κτλ. (Burgess 1982, σ.163). Κάποιοι από αυτούς τους περιορισμούς είναι ότι οι ποσοτικές τεχνικές θεωρείται ότι ερευνούν δομές ενώ οι ποιοτικές τεχνικές ερευνούν νοήματα, και ότι οι ερευνητές ποιοτικών τεχνικών έχουν ευχέρεια να χρησιμοποιούν τα δεδομένα τους με ευελιξία σε αντίθεση με τους ερευνητές ποσοτικών τεχνικών. Επίσης, ότι η ποσοτική έρευνα εξασφαλίζει ευρεία ανάλυση ενώ η έρευνα πεδίου ανάλυση σε βάθος, και ότι η πρώτη παρέχει την άποψη του ερευνητή ενώ η δεύτερη του υποκειμένου. Είναι σκόπιμο να εξασφαλίσουμε διαφορετικών ειδών δεδομένα σε διαφορετικές φάσεις της έρευνας, διαφορετικά περιβάλλοντα και διαφορετικούς συμμετέχοντες. Ο παραπάνω συγγραφέας υπερθεματίζει για τη χρήση διαφορετικών χρονικών στιγμών, ατόμων και καταστάσεων στην έρευνα, ώστε οι ερευνητές να εξασφαλίζουν διαφορετικές μαρτυρίες κάθε γεγονότος (Burgess 1982, σ.166). Ιδιαίτερα στην ποιοτική έρευνα, η συνήθης πρακτική είναι να παίρνουμε συνέντευξη ή να παρατηρούμε διαφορετικά υποκείμενα και καταστάσεις σε διαφορετικές χρονικές στιγμές.

Η ενσωμάτωση διαφορετικών τεχνικών σε μια έρευνα προσφέρει πλεονεκτήματα στις τρεις κύριες φάσεις της έρευνας – σχεδιασμό, συλλογή δεδομένων και ανάλυση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα νέο είδος έρευνας γεννάται από το πάντρεμα της ποσοτικής με την έρευνα πεδίου (Sieber 1982, σ.177). Με το συνδυασμό των μεθόδων ενδέχεται να υπερνικηθεί η προκατάληψη που μπορεί να προκαλέσει η αφοσίωση σε μια θεωρία και μια μέθοδο (Laurie and Sullivan 1991, σ.127). Μια στρατηγική πολλαπλών τεχνικών ενδέχεται να βοηθήσει στην αποσαφήνιση και διαμόρφωση του ερευνητικού προβλήματος και στους πιο κατάλληλους τρόπους θεωρητικής στήριξης και μελέτης του. Με πολλαπλές τεχνικές οι ερευνητές δύνανται να εξετάσουν τη σχέση ανάμεσα στα διαφορετικά δεδομένα που αυτές παρέχουν (Brannen 1992b, σ.32-33). Μια θεωρητική δικαίωση του συνδυασμού των δύο προσεγγίσεων είναι ότι παρέχει μια λύση στη «δυσαικτικότητα της δομής». Η δυαδικότητα αυτή αναφέρεται σε μακρο-δομικούς τρόπους κατανόησης της κοινωνίας, που υιοθετούν πιο ντετερμινιστικές ερμηνείες, έναντι σε μικρο-δομικές προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση σε δια-δραστικές ερμηνείες και διαδικασίες (Brannen 1992b, σ.16). Οι

ερευνητές οφείλουν να είναι ευέλικτοι και να επιλέγουν τεχνικές κατάλληλες για τη διερεύνηση του θέματος της έρευνας (Brannen 1992b, σ.11).

Σε περιπτώσεις που οι ποιοτικές τεχνικές έχουν επικουρικό ρόλο σε μια μελέτη, μπορούν να δράσουν ως πηγή υποθέσεων τις οποίες θα ελέγξουν στη συνέχεια οι ποσοτικές τεχνικές, ή μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη και πιλοτική διάθεση των εργαλείων της έρευνας (ερωτηματολόγια, κλίμακες και πίνακες). Διαφορετικά μπορούν να βοηθήσουν στην ερμηνεία και αποσαφήνιση των ποσοτικών δεδομένων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η ποιοτική έρευνα διεξάγεται νωρίς στην ερευνητική διαδικασία (Brannen 1992b, σ.24-25. Bryman 1988, σ.134-135. Bryman 1992, σ.60). Όταν η ποσοτική έρευνα σκοπό έχει να διευκολύνει την ποιοτική, η πρώτη προηγείται και επικουρεί στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. Βοηθά στην επιλογή των υποκειμένων για μια ποιοτική διερεύνηση. Προσφέρει δεδομένα (από στατιστικές κτλ.) που αποτελούν το πλαίσιο για μικρής κλίμακας μελέτες σε βάθος. Οι ποσοτικές τεχνικές χρησιμοποιούνται και για να ελέγξουν υποθέσεις της ποιοτικής έρευνας (Brannen 1992b, σ.27. Bryman 1988, σ.136. Bryman 1992, σ.60).

Ελπίζεται η συμφιλίωση ανάμεσα στις δύο μεθόδους να υποβοηθηθεί από τον αυξανόμενο ρόλο των Η/Υ στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων (Dey 1993, σ.4. Qureshi 1992, σ.122). Με την ανάπτυξη του κατάλληλου λογισμικού για την ανάλυση κειμένου, οι Η/Υ μπορούν να μας βοηθήσουν να εισάγουμε τα ποιοτικά δεδομένα σε Η/Υ ώστε ευκολότερα να μπορούμε να τα ανακτήσουμε ή ακόμα και να διερευνήσουμε σχέσεις ανάμεσα σε κατηγορίες. Οι Η/Υ βεβαίως δε μπορούν να επινοήσουν κατηγορίες ανάλυσης, ούτε να αποφασίσουν ποιες κατηγορίες είναι σχετικές με την έρευνα, να διατυπώσουν ερευνητικά θέματα κτλ., καθώς τέτοιες εργασίες είναι δημιουργικές και διανοητικές. Χρειάζεται να αναγνωρίσουμε τα όρια και τους περιορισμούς των προγραμμάτων Η/Υ (Mason 1994, σ.108).

Ο συνδυασμός μεθόδων που συνηθίζεται αυξανόμενα τις τελευταίες δεκαετίες δεν είναι πάντα ανώτερος από τη μία μέθοδο. Το ερευνητικό πρόβλημα θα

πρέπει να κατευθύνει την απόφασή μας για το ποια μέθοδο να χρησιμοποιήσουμε (Bryman 1992, σ.69). Η μία εκ των δύο τεχνικών συχνά χρησιμοποιείται με διακοσμητικό και περιττό τρόπο στο όνομα του συνδυασμού μεθόδων, κάτι που θα πρέπει να αποφεύγεται (Bullock, Little and Millham 1992, σ.88). Εμπόδιο στο συνδυασμό μεθόδων είναι το γεγονός ότι σπάνια οι ερευνητές είναι εξίσου ικανοί και στις δύο μεθόδους. Συνήθως έχουν ειδικευτεί σε μία από τις ερευνητικές παραδόσεις και διστάζουν να συνδυάσουν τις μεθόδους (Brannen 1992b, σ.20, 32). Άλλο εμπόδιο είναι το κόστος, εφόσον είναι αυξημένο όταν χρησιμοποιούνται δύο τεχνικές (Bryman 1988, σ. 153). Οι πολλαπλές στρατηγικές εκτός από δαπανηρές είναι και χρονοβόρες και ενδέχεται να αποδώσουν περισσότερα δεδομένα από όσα δύναται να επεξεργαστεί ο ερευνητής (Burgess 1982, σ.166). Τέλος, ο συνδυασμός μεθόδων και θεωριών δε θα μας οδηγήσει στην αντικειμενική αλήθεια απαραίτητως (Laurie and Sullivan 1991, σ.127), κάτι βέβαια που καμία ερευνητική απόπειρα δε μας εγγυάται. Ο συνδυασμός των μεθόδων δύναται να μας βοηθήσει να αποκτήσουμε βαθιά κατανόηση των όψεων του ερευνούμενου προβλήματος. Αυτό όμως δε συνεπάγεται απαραίτητως ότι η αναφορά μας στο πρόβλημα θα είναι πιο αντικειμενική. Είναι ανάγκη να έχουμε κατά νου ότι η επιλογή τεχνικής ή τεχνικών έρευνας εξαρτάται από τη φύση του προβλήματος που σκοπεύουμε να ερευνήσουμε. Στην προκειμένη περίπτωση ως πιο κατάλληλη τεχνική για να προσεγγίσουμε το ερευνούμενο θέμα θεωρήθηκε η τεχνική του ερωτηματολογίου. Την επιλέξαμε γιατί ήταν κατάλληλη για τη διερεύνηση στάσεων, μας επέτρεπε να συγκεντρώσουμε το είδος των δεδομένων που επιθυμούσαμε και πλήθος δεδομένων από πολλά υποκείμενα.

4.2.1. Η ερευνητική διαδικασία

Για τη διεξαγωγή μιας ποσοτικής έρευνας ξεκινάμε με την επιλογή του θέματος της έρευνας. Για την αρχική επιλογή του θέματος της έρευνας παίζουν ρόλο μια σειρά από παράγοντες όπως τα προσωπικά, κοινωνικά και επιστημονικά ενδιαφέροντα της ερευνήτριας, οι προσωπικές κλίσεις και ικανότητές της, η δυνατότητα υλοποίησης της έρευνας από πλευράς χρόνου και υποδομής και η πρωτοτυπία του θέματος. Η μετάβαση από το ευρύ, γενικό και πολυδιάστατο θέμα στο ειδικότερο πρόβλημα που θα ερευνήσουμε

γίνεται κατόπιν διαρκούς προβληματισμού και ανασκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας. Στη συνέχεια χρειάζεται να αναπτύξουμε το θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο πάνω στο οποίο θα στηρίξουμε την έρευνά μας (Μακράκης 2005, σ.31-32).

Σύμφωνα με τη σχηματοποίηση της ερευνητικής διαδικασίας κατά τον Πυργιωτάκη (Πυργιωτάκης 1999), αφετηρία μας αποτελεί η αποδελτίωση της βιβλιογραφίας με αλληπάλληλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που μας βοηθούν να διατυπώσουμε το ερευνητικό μας σενάριο. Στη συνέχεια επιλέγουμε τα κύρια σημεία του ερευνητικού σεναρίου και προσδιορίζουμε το πρόβλημα με το οποίο θα καταπιαστούμε, διατυπώνοντας συγκεκριμένες υποθέσεις. Επόμενο στάδιο είναι η συγκρότηση των ερευνητικών εργαλείων με τα οποία θα συλλέξουμε τα δεδομένα μας. Με την επεξεργασία των δεδομένων προχωρούμε στις διαπιστώσεις μας, που ενδέχεται να οδηγήσουν σε αναδιατύπωση της αρχικής μας θεωρίας (Πυργιωτάκης 1999, σ. 154). Η επεξεργασία των δεδομένων με τις κατάλληλες κάθε φορά ποσοτικές ή ποιοτικές μεθόδους, οδηγεί είτε στην επαλήθευση των υποθέσεων, είτε στην απόρριψή τους, είτε στην εν μέρει επαλήθευσή τους, κάτι που υποδεικνύει ότι απαιτείται τροποποίηση των υποθέσεων και επανεξέτασή τους. Για την επιστημονική αλήθεια είναι σημαντική οποιαδήποτε έκβαση της υπόθεσης και η απόδοση μεγαλύτερης αξίας στην επαλήθευση των υποθέσεων απέχει από την επιστημονική πραγματικότητα. Μετά τον έλεγχο των υποθέσεων και τα συμπεράσματά μας, εκείνο που προέχει είναι η επιστροφή στην αρχική θεωρία, ακόμα και η αναδιατύπωσή της αν αυτό συνάγεται από τα συμπεράσματά μας. Το εμπειρικό παράδειγμα θα μπορούσε να παραμείνει στον έλεγχο των υποθέσεων και τις διαπιστώσεις, αλλά το ερμηνευτικό παράδειγμα επιμένει στην επανασύνδεση του προβλήματος με το όλο και τη θεωρητική θεώρηση του όλου (Πυργιωτάκης 1999, σ. 155).

Για να είναι δυνατή η παρατήρηση των εννοιών του ερευνητικού μας προβλήματος, χρειάζεται να τις διασαφηνίσουμε με μετρήσιμους όρους. Αυτή η διαδικασία ονομάζεται λειτουργικοποίηση, αφορά τη μετατροπή των εννοιών σε μεταβλητές και γεφυρώνει το θεωρητικό με το εμπειρικό επίπεδο. Ο λειτουργικός ορισμός μιας έννοιας δεν ταυτίζεται με την ίδια την έννοια αλλά

είναι μια αναπαράστασή της (Μακράκης 2005, σ.36). Για παράδειγμα, στην παρούσα έρευνα για να ελέγξουμε την κοινωνική προέλευση των υποκειμένων τους ρωτήσαμε για τα επαγγέλματα των γονέων τους, μια προσέγγιση του ετήσιου εισοδήματός τους, αν αντεπεξέρχονται με ευκολία στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και αν προέρχονται από αστική ή αγροτική περιοχή. Για να ελέγξουμε αν έχουν αναλάβει δράση ως προς την ενημέρωσή τους για την αγορά εργασίας τους ρωτήσαμε αν έχουν επισκεφτεί το Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου που είναι η αρμόδια υπηρεσία - δομή του ιδρύματος. Τέλος, για να ελέγξουμε αν είναι γενικότερα ενεργοί φοιτητές και πολίτες τους ρωτήσαμε μεταξύ άλλων αν έχουν λάβει μέρος σε φοιτητικές συνελεύσεις ή συλλαλητήρια για κοινωνικά θέματα.

Κατά τη λειτουργικοποίηση των εννοιών, για να είναι εφικτή η μέτρησή τους, συχνά χρειάζεται να διαμορφώσουμε μια κλίμακα μέτρησης. Τα είδη κλιμάκων που χρησιμοποιούμε στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα είναι οι ονομαστικές κλίμακες (*nominal scales*), οι τακτικές κλίμακες (*ordinal scales*), οι ισοδιαστημικές κλίμακες (*interval scales*) και οι αναλογικές κλίμακες (*ratio scales*). Οι ονομαστικές κλίμακες αφορούν μεταβλητές που δεν επιδέχονται συγκρίσεις ή διαβαθμίσεις, με χαρακτηριστική τη μεταβλητή «φύλο» που επιδέχεται μόνο δύο πιθανές απαντήσεις, άνδρας ή γυναίκα. Στις τακτικές κλίμακες υπάρχει διαβάθμιση ανάλογα με την ποσότητα ή το μέγεθος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πεντάβαθμη κλίμακα του Likert με συνήθεις διαβαθμίσεις από το «συμφωνώ απόλυτα» έως το «διαφωνώ απόλυτα». Αυτές οι κλίμακες μας επιτρέπουν να κάνουμε ιεράρχηση των στάσεων των υποκειμένων, αλλά οι όροι της ιεράρχησης είναι ασαφείς, εφόσον κάθε άτομο αντιλαμβάνεται διαφορετικά τις διαβαθμίσεις της κλίμακας. Οι ισοδιαστημικές κλίμακες όχι μόνο επιτρέπουν την ιεράρχηση, αλλά και καθορίζουν το ακριβές διάστημα μεταξύ των πιθανών απαντήσεων. Ένα παράδειγμα είναι η μεταβλητή «ηλικία», την οποία αν κατηγοριοποιήσουμε ως εξής: 18-21, 22-25 κτλ, η διαφορά των διαστημάτων είναι ίδια ανεξάρτητα από την ηλικία. Οι αναλογικές κλίμακες έχουν τις ιδιότητες όλων των προηγούμενων κλιμάκων και οι μετρήσεις τους αρχίζουν από το μηδέν. Οι κλίμακες διακρίνονται επίσης στις ασυνεχείς και τις συνεχείς. Στις ασυνεχείς

ανήκουν οι ονομαστικές και οι τακτικές, ενώ στις συνεχείς οι ισοδιαστημικές και οι αναλογικές (Μακράκης 2005, σ.39-40).

Αν στοχεύουμε στη γενίκευση των αποτελεσμάτων του δείγματος στο γενικότερο πληθυσμό, χρειάζεται το δείγμα να έχει συγκροτηθεί τυχαία και να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Όμως, συχνά η επιδίωξή μας για τυχαία δειγματοληψία και αντιπροσωπευτικότητα προσκρούει στην αδυναμία μας να καταγράψουμε όλο τον πληθυσμό και να έχουμε πρόσβαση σε αυτόν. Έτσι, σε μια εκπαιδευτική έρευνα ίσως είναι αποτελεσματικότερο κάποιες φορές να ορίσουμε τη δειγματοληψία με βάση τον πληθυσμό ενός πανεπιστημίου επί παραδείγματι, παρά με βάση ένα ονομαστικό κατάλογο των φοιτητών που απαρτίζουν τον πληθυσμό (Μακράκης 2005, σ. 41). Κατά τον ίδιο τρόπο ενεργήσαμε και σε αυτή την έρευνα, στην οποία ο πληθυσμός ήταν οι τελειόφοιτοι των Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης. Το δείγμα που πήραμε ήταν τυχαίο καθώς αφορά τις/τους τελειόφοιτους που προσήλθαν στα μαθήματα του τμήματός τους κατά το εαρινό εξάμηνο του 2005. Δεν κάναμε επιλογή από ονομαστικό κατάλογο, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν υπερβολικά χρονοβόρο λόγω των πολλών συνεννοήσεων που θα απαιτούσε και επιπλέον θα παρήγαγε μικρότερο δείγμα. Θεωρούμε ότι το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού καθώς αποτελεί το 60% του πληθυσμού (678 ερωτηματολόγια, για την ακρίβεια 59,78% του πληθυσμού) των τεταρτοετών των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Στις ποσοτικές έρευνες οι τεχνικές συλλογής των δεδομένων είναι συνήθως το ερωτηματολόγιο, η συνέντευξη και η παρατήρηση και οι ερωτήσεις είναι ανοικτού και κλειστού τύπου. Στις κλειστές ερωτήσεις έχουμε το πλεονέκτημα ότι η κωδικοποίηση, η συμπλήρωση και η ανάλυσή τους γίνεται ευκολότερα, αλλά δεν εξαντλούνται όλες οι πιθανές απαντήσεις και δεν υπάρχει εμπάθυνση στο θέμα. Αν επιδιώκουμε την εμπάθυνση στο θέμα, τότε πιο κατάλληλη τεχνική είναι η ημι-δομημένη συνέντευξη με ανοικτές ερωτήσεις. Στην παρατήρηση από την άλλη πλευρά, η συλλογή των δεδομένων δεν αφορά απαντήσεις των υποκειμένων την έρευνας, αλλά μετρήσεις από πλευράς του ίδιου του ερευνητή ή της ερευνήτριας. Τα δεδομένα των

κλειστών και ανοικτών ερωτήσεων χρειάζεται σε επόμενο στάδιο να κωδικοποιηθούν και να εισαχθούν σε ηλεκτρονικό αρχείο για τη στατιστική τους ανάλυση. Κάθε πιθανή απάντηση κωδικοποιείται με διαφορετικό αριθμό και πρέπει να υπάρχει συνέπεια και ακρίβεια στην κωδικοποίηση των απαντήσεων για να έχουμε έγκυρα αποτελέσματα της έρευνας. Λόγου χάρη, αν σε μια ερώτηση κωδικοποιούμε την απάντηση «συμφωνώ απόλυτα» με 5, πρέπει και σε κάποια άλλη ερώτηση πεντάβαθμης κλίμακας να κωδικοποιήσουμε ξανά με 5 την ανάλογη απάντηση π.χ. «πάρα πολύ» (Μακράκης 2005, σ.43-45).

Στο τελευταίο στάδιο μιας έρευνας γίνεται η παρουσίαση, ερμηνεία και συζήτηση των αποτελεσμάτων. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων γίνεται με κείμενο, πίνακες και γραφικές παραστάσεις. Οι πίνακες και οι γραφικές παραστάσεις χρησιμοποιούνται για τη γλαφυρότητά τους στη μετάδοση των πληροφοριών. Στην παρουσίαση των συμπερασμάτων της έρευνας αναφερόμαστε στους πιθανούς λόγους που οδήγησαν σε αυτά τα αποτελέσματα αλλά και στο βαθμό στον οποίο τα δικά μας πορίσματα υποστηρίζονται και από ευρήματα άλλων σχετικών ερευνών. Χρειάζεται να αναφερθούμε στην πιθανή συνεισφορά της έρευνάς μας στη θεωρία, τη μεθοδολογία και την πρακτική χρήση και εφαρμογή των αποτελεσμάτων μας. Να παρουσιάσουμε τα ερωτήματα που είτε έμειναν αναπάντητα ή δε λάβαμε υπόψη σε αυτή την έρευνα και τα οποία χρειάζεται να διερευνήσουμε στο μέλλον. Η πολυπλοκότητα και το ευμετάβλητο των κοινωνικών φαινομένων μας υποδεικνύουν να αποφεύγουμε τη διατύπωση απόλυτων κρίσεων στα συμπεράσματά μας και αντιθέτως να υπογραμμίζουμε το σύνθετο χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας. Χρειάζεται τέλος να επιδιώκουμε την εμβάθυνση στα αποτελέσματα της έρευνας ώστε να αναδεικνύουμε τις θεωρητικές τους ερμηνείες και τις πρακτικές τους συνέπειες (Μακράκης 2005, σ.46-47).

Οι υποθέσεις μιας έρευνας παρομοιάζονται με «μίτο» που μας βοηθά να συλλέξουμε και να ερμηνεύσουμε τα ερευνητικά δεδομένα. Αποτελούν μια εκ των προτέρων απόπειρα ερμηνείας των φαινομένων που εξετάζουμε, δημιουργούν δεσμούς ανάμεσα στη θεωρία και την έρευνα, εξασφαλίζουν την

ενιαία και συνεχή πορεία της ερευνητικής διαδικασίας και αναδεικνύουν ζητήματα για επόμενες έρευνες (Βάμβουκας 1988, σ.342-343). Στόχος της επιστήμης είναι η περιγραφή και ερμηνεία των φαινομένων. Με την περιγραφή επιχειρούμε να απαντήσουμε στο «πώς» και με την ερμηνεία στο «γιατί» (Βάμβουκας 1988, σ.347). Κάθε έρευνα έχει τη δική της συμβολή για το πέρασμα από τη γνώμη στη γνώση, από το υποκειμενικό στο αντικειμενικό, από το ασαφές στο σαφώς καθορισμένο γεγονός, εφαρμόζοντας τις αρχές της επιστημονικής μεθόδου, δηλαδή με παρατήρηση, διατύπωση υποθέσεων, συλλογή στοιχείων, αντιπαραβολή και απόδειξη. Η επιστημονική έρευνα είναι μια προσωπική εργασία με πρωτότυπο θέμα ή με πρωτότυπες απαντήσεις σε θέμα που έχει ήδη διερευνηθεί. Όμως, προϋπόθεση για την εγκυρότητα και επιστημονική αξία της έρευνας είναι η τήρηση των κανόνων της επιστημονικής μεθόδου (Βάμβουκας 1988, σ.351-352).

4.2.2. Σύνταξη και πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου

Η εκπόνηση του ερωτηματολογίου της τρέχουσας έρευνας υπήρξε διαδικασία αρκετά χρονοβόρα, επίπονη και χρειάστηκαν αλληπάλληλες αλλαγές και διαφοροποιήσεις για να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, δηλαδή ο έλεγχος των υποθέσεων της εν λόγω διατριβής. Η διάρθρωση του ερωτηματολογίου πέρασε από διάφορα στάδια έως ότου λάβει την τελική μορφή του. Κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του ερωτηματολογίου, μεγάλο βάρος δόθηκε στη σαφή διατύπωση των ερωτήσεων, ώστε να αντικατοπτρίζουν και να ελέγχουν τις υποθέσεις της έρευνας και να υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ των υποθέσεων και των ερωτημάτων που θέτει το ερωτηματολόγιο. Στη συνέχεια έγινε η πρώτη πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου σε 22 υποκείμενα από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και έγιναν οι σχετικές διορθώσεις και προσθήκες με βάση τη διαδικασία συμπλήρωσης και τα σχόλιά τους. Μετά από μια περαιτέρω επεξεργασία του ερωτηματολογίου έγινε δεύτερη πιλοτική διάθεσή του στους μεταπτυχιακούς φοιτητές (α' κύκλου δηλ.) του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ) του Πανεπιστημίου Κρήτης, καθώς θεωρήθηκε καλό να υπάρχει ανάδραση από αυτούς τους συναδέλφους που έχουν πιο διεισδυτική ματιά και μεγαλύτερη εξοικείωση με ερωτηματολόγια και την ερευνητική διαδικασία εν γένει. Οι ερωτήσεις και τα σχόλια των παραπάνω

μεταπτυχιακών φοιτητών βοήθησαν ώστε να γίνουν κάποιες περαιτέρω προσθήκες στο ερωτηματολόγιο.

Οι ερωτήσεις έφτασαν τις 48 στον αριθμό και ήταν κλειστές ώστε να συντομευτεί ο χρόνος που θα απαιτούνταν για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Καταβλήθηκε όμως μεγάλη προσπάθεια κατά τη διατύπωση όλων των πιθανών απαντήσεων ώστε να συμπεριληφθούν αρκετές επιλογές και δαπανήθηκε αρκετός χρόνος ώστε να εντοπιστούν από άλλες σχετικές έρευνες, ερωτηματολόγια, τη βιβλιογραφία και την προσωπική εμπειρία όλες οι πιθανές απαντήσεις και να συμπεριληφθούν. Οι επιλογές απάντησης σε κάθε ερώτηση ήταν από 2 έως 9 και σε κάποιες από τις ερωτήσεις υπήρχε και η επιλογή «Άλλο. Τι;...». Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου διαρκούσε 10 λεπτά, με αποκλίσεις. Για κάποιους φοιτητές/-τριες έφτανε τα 15 λεπτά ενώ για κάποιους άλλους, στο τμήμα Ψυχολογίας επί παραδείγματι, όπου οι φοιτητές/-τριες ήταν αρκετά εξοικειωμένοι με τη χορήγηση τεστ και κλιμάκων, διήρκεσε μόνο 8 λεπτά.

4.2.3. Παρουσίαση του ερωτηματολογίου

Ως πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου είχαμε επισυνάψει μία εισαγωγική επιστολή (βλ. το Ερωτηματολόγιο στο Παράρτημα) την οποία απευθύναμε στις φοιτήτριες και τους φοιτητές που συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο. Με αυτήν τους ζητούσαμε να αφιερώσουν λίγο χρόνο για να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο, εξηγώντας σε γενικές γραμμές τα θέματα που αυτό αφορούσε (βλ. Πυργιωτάκη 1999, σ. 135). Εξηγούσαμε επίσης ότι αποτελούσε μέρος διδακτορικής διατριβής και αναφέραμε ότι το ερωτηματολόγιο ήταν επώνυμο και ζητούσε τα στοιχεία της μόνιμης διεύθυνσής τους επειδή ίσως χρειαστεί νέα επαφή μας μαζί τους στο μέλλον. Τους διαβεβαιώναμε για την τήρηση του ερευνητικού απορρήτου και για το ότι πρόσβαση στα στοιχεία τους είχαμε αποκλειστικά εμείς. Τέλος, τους ευχαριστούσαμε και υπογράφαμε την επιστολή παραθέτοντας το όνομα και την ιδιότητά μας ώστε να γνωρίζουν και τα υποκείμενα της έρευνας ποιο άτομο απευθύνεται σε αυτούς, ζητά τη βοήθειά τους και θα έχει στη διάθεσή του τα προσωπικά τους στοιχεία.

Στην πρώτη ενότητα του ερωτηματολογίου ζητούσαμε τα ατομικά και οικογενειακά στοιχεία των υποκειμένων: το ονοματεπώνυμο, το φύλο, το τμήμα φοίτησής τους, το εξάμηνο σπουδών και την περιοχή καταγωγής τους. Για τον καθορισμό των επιλογών στην περιοχή καταγωγής, απευθυνθήκαμε στη στατιστική υπηρεσία (ΕΣΥΕ). Μας ενημέρωσαν ότι σύμφωνα με την κατηγοριοποίησή τους, την οποία χρησιμοποιούσαν και στις έρευνές τους, οι περιοχές χωρίζονται μόνο σε αστικές και αγροτικές. Οι αγροτικές αφορούν οικισμούς έως 2.000 κατοίκους και οι αστικές οικισμούς με πάνω από 2.000 κατοίκους. Χρησιμοποιήσαμε λοιπόν αυτή την κατηγοριοποίηση εφόσον ήταν η επίσημη της ΕΣΥΕ, αλλά πρέπει να επισημάνουμε ότι αν περιλάμβανε περισσότερες κατηγορίες θα αποτύπωνε με μεγαλύτερη ακρίβεια τις διαφορές ανάμεσα σε ημιαστικές και αστικές περιοχές, κωμοπόλεις και μεγάλα αστικά κέντρα. Νομίζουμε ότι μια διαβάθμιση που θα περιείχε λ.χ. και τις επιλογές «πάνω από 5.000 κατοίκους» και «πάνω από 30.000 κατοίκους» θα αποτύπωνε τη διαφορά που υπάρχει επί παραδείγματι ανάμεσα στα Ανώγεια και το Τυμπάκι από τη μια πλευρά και την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη από την άλλη. Θεωρούμε έλλειψη της συγκεκριμένης κατηγοριοποίησης το ότι εξισώνει αγροτικές και μεγαλοαστικές περιοχές, αλλά τη χρησιμοποιήσαμε εφόσον μας ενδιαφέρουν οι κοινωνικές σχέσεις εντός του τόπου καταγωγής, δηλαδή περισσότερο η εκπαίδευση, η εργασία και το εισόδημα των γονέων, πληροφορίες που ζητούσαμε με άλλες ερωτήσεις. Στη συνέχεια ζητούσαμε τα στοιχεία της μόνιμης κατοικίας των υποκειμένων, δηλαδή τη διεύθυνση και το τηλέφωνο όπου θα μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε ξανά μαζί τους στο μέλλον (με σκοπό τη συνέχιση αυτής της έρευνας στα ίδια υποκείμενα), οπότε πιθανότατα θα έχουν φύγει από το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Στην πλειοψηφία τους τα υποκείμενα μας έδωσαν τα στοιχεία της κατοικίας των γονέων τους. Ακόμα και αν τα υποκείμενα της έρευνας δε θα βρίσκονται σε αυτή την κατοικία έπειτα από 5 χρόνια π.χ., πιστεύουμε ότι οι γονείς τους θα γνωρίζουν τα στοιχεία επικοινωνίας μαζί τους. Η ερώτηση που αφορούσε το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα και της μητέρας είχε επιλογές από «Δεν τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο» έως «Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος».

Η ερώτηση για το επάγγελμα της μητέρας και του πατέρα διατυπώθηκε με τρόπο ώστε να κωδικοποιήσουμε εμείς τα επαγγέλματα κατά την επεξεργασία των ερωτηματολογίων πριν την εισαγωγή των δεδομένων στον Η/Υ, προσδίδοντας στα επαγγέλματα και ταξική διαβάθμιση. Έτσι, για τους συνταξιούχους ζητήσαμε το επάγγελμα που ασκούσαν το έτος πριν τη συνταξιοδότηση και για τους εργαζόμενους γονείς ζητήσαμε από τους τελειόφοιτους να μας περιγράψουν με ακρίβεια τα επαγγέλματα. Δηλαδή, να αποφύγουν να γράψουν «εργάτης» γενικά αλλά να συγκεκριμενοποιήσουν το είδος της εργασίας (π.χ. οικοδόμος). Επίσης, να αποφύγουν να γράψουν «δημόσιος υπάλληλος» γενικά, που δεν αντικατοπτρίζει τη θέση του υπαλλήλου στην ιεραρχία, αλλά να αναφέρουν συγκεκριμένα π.χ. «προϊσταμένη σε τμήμα της Πολεοδομίας». Για την κωδικοποίηση των επαγγελμάτων χρησιμοποιήσαμε ξανά την κατηγοριοποίηση της ΕΣΥΕ (ΕΣΥΕ 1995), στην οποία όμως αλλάξαμε τους κωδικούς από το 1 έως το 10 με τρόπο ώστε να αντικατοπτρίζεται και η ταξική διαστρωμάτωση (Βλ. την Κατηγοριοποίηση Επαγγελμάτων στο Παράρτημα). Τα επαγγέλματα που αντιστοιχούν σε πιο χαμηλά κοινωνικά στρώματα (π.χ. εργατικά) κωδικοποιήθηκαν με τους αριθμούς 1, 2 κτλ, ενώ εκείνα που αντιστοιχούν σε υψηλότερα κοινωνικά στρώματα (π.χ. διευθυντικά στελέχη) κωδικοποιήθηκαν με τους αριθμούς 9 και 10. Οι δύο τελευταίες ερωτήσεις της πρώτης ενότητας του ερωτηματολογίου αφορούσαν την προσέγγιση ενός ποσού στο οποίο κυμαίνεται το οικογενειακό εισόδημα των γονέων των υποκειμένων και την άνεση με την οποία αντιμετωπίζει η οικογένειά τους τις οικονομικές της υποχρεώσεις (από «πολύ εύκολα» έως «με μεγάλη δυσκολία»), αποσκοπώντας να διερευνήσουμε τις οικονομικές τους δυνατότητες και την ταξική τους προέλευση.

Στη δεύτερη ενότητα του ερωτηματολογίου οι ερωτήσεις αφορούσαν θέματα σπουδών των τελειοφοίτων και στοχεύαμε να πάρουμε απαντήσεις για τις στάσεις τους απέναντι στις σπουδές τους και την αγορά εργασίας. Αρχικά τους ρωτήσαμε αν το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο φοιτούν ανήκε στις πρώτες επιλογές τους κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις και αν δεν ήταν σε αυτές, αν αυτό το αντικείμενο κατά τη φοίτησή τους κέρδισε το ενδιαφέρον τους. Με αυτές τις ερωτήσεις επιδιώκουμε να διαπιστώσουμε αν οι

τελειόφοιτοι βρέθηκαν τυχαία στα τμήματα που φοιτούν μέσω του συστήματος των εξετάσεων εισαγωγής στα ΑΕΙ και αν ενδιαφέρονται για την επιστήμη τους ή θα αναζητήσουν εργασία σε ένα αντικείμενο που δεν τους ενδιαφέρει καν. Οι επόμενες ερωτήσεις αφορούσαν το βαθμό πτυχίο που αναμένουν, το αν έχουν κάνει πρακτική άσκηση και για ποιο λόγο και τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους. Ρωτούσαμε τους τελειόφοιτους αν πρόκειται να αποφοιτήσουν σε οκτώ εξάμηνα και αν όχι για ποιο λόγο και αν ανυπομονούν να πάρουν το πτυχίο τους και για ποιο λόγο. Στις επόμενες ερωτήσεις οι τελειόφοιτοι μας απαντούσαν αν στο πρόγραμμα σπουδών τους επιλέγουν τα μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους και για ποιο λόγο τα επιλέγουν ή όχι. Τους ρωτούσαμε τι προοπτικές εξεύρεσης εργασίας θεωρούν ότι παρέχει η κατοχή ενός πτυχίου ως αποκλειστικό προσόν και ποιο προσόν χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας. Επιδιώκαμε να διαπιστώσουμε αν στη συνείδησή τους υποβαθμίζεται το πτυχίο ως σημαντικό προσόν, κάτι που θα μπορούσε να πηγάζει από την επικρατούσα κατάσταση στην αγορά εργασίας, και με επόμενες ερωτήσεις να διερευνήσουμε πώς προγραμματίζουν τη δράση τους ως προς αυτό το γεγονός.

Στην τρίτη ενότητα του ερωτηματολογίου οι ερωτήσεις αφορούσαν την εργασία και τη διαμόρφωση των προσδοκιών των φοιτητριών και φοιτητών από την αγορά εργασίας. Οι προσδοκίες τους αυτές θεωρούμε ότι σχετίζονται με τις δυνατότητες που προσφέρει η αγορά εργασίας για τους αποφοίτους κάθε τμήματος και αποσκοπούσαμε να προσδιορίσουμε πώς διαμορφώνονται οι προσδοκίες του δείγματος. Σ' αυτή την ενότητα λοιπόν ρωτήσαμε τους τελειόφοιτους τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία, αν θεωρούν ότι θα βρουν εργασία στο αντικείμενο των σπουδών τους και πώς βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον και την επαγγελματική τους εξέλιξη μετά από 5 χρόνια. Οι επόμενες ερωτήσεις αφορούσαν το αν είναι διατεθειμένοι να εργαστούν σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών τους (ετεροαπασχόληση) και αν είναι διατεθειμένοι να εργαστούν με μερική απασχόληση (υποαπασχόληση). Η ετεροαπασχόληση παρουσιάζεται αυξημένη στους αποφοίτους ορισμένων επιστημονικών αντικειμένων και η μερική απασχόληση προωθείται σε τέτοιο βαθμό ως ενεργητική πολιτική

καταπολέμησης της ανεργίας, ώστε έχει θεσμοθετηθεί και εφαρμόζεται ακόμα και στο δημόσιο τομέα. Όμως, δημιουργεί δέσμιους υπαλλήλους και μάλιστα με τόσο χαμηλό εισόδημα ώστε δε μπορούν να βασιστούν σε αυτό οι εργαζόμενοι για τη διαβίωσή τους. Εκείνο που επιτυγχάνεται με τη μερική απασχόληση είναι ο πολιτικός στόχος της φαινομενικής μείωσης της ανεργίας, δηλαδή στους αριθμούς και τις στατιστικές μόνο, καθώς οι μερικώς απασχολούμενοι βρίσκονται σε συνεχή αναζήτηση πλήρους απασχόλησης.

Στη συνέχεια ρωτήσαμε τους τελειόφοιτους αν έχουν χρησιμοποιήσει τις υπηρεσίες του Γραφείου Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου και για ποιο θέμα περισσότερο, για να διαπιστώσουμε αν χρησιμοποιούν τις δομές και τα μέσα που έχει θέσει στη διάθεσή τους το πανεπιστήμιο για να τους βοηθήσει στην ομαλή μετάβασή τους από τις σπουδές στην αγορά εργασίας και στη διαδικασία λήψης επαγγελματικών αποφάσεων. Τους ρωτήσαμε τι σχεδιάζουν να κάνουν όταν αποφοιτήσουν και όσους απάντησαν ότι θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές τους ρωτήσαμε επιπλέον για ποιο λόγο έχουν αυτή την πρόθεση. Θέλουμε να διαπιστώσουμε αν επιβεβαιώνεται η στροφή των αποφοίτων στις μεταπτυχιακές σπουδές με στόχο την ευκολότερη πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας και όχι με γνώμονα το επιστημονικό ενδιαφέρον. Οι επόμενες ερωτήσεις αφορούσαν τις προθέσεις τους για ανάληψη δράσης σχετικά με την εξεύρεση εργασίας μετά τη λήψη του πτυχίου και την ενημέρωσή τους ή όχι για τους πιθανούς χώρους απασχόλησής τους ως απόφοιτοι του τμήματός τους. Ακολούθησε μια σειρά ερωτήσεων για να διαπιστώσουμε αν οι τελειόφοιτοι έχουν απογοητευτεί από την ανεργία και τις δυσκολίες εισόδου στην αγορά εργασίας. Ρωτήθηκαν αν έχουν παραιτηθεί από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας και σε ποιο βαθμό, και αν σκοπεύουν να αναζητήσουν εργασία και με ποιο τρόπο. Επίσης, ρωτήθηκαν αν δεν προτίθενται να αναζητήσουν εργασία για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό, και ποιον θεωρούν ως τον κυριότερο περιορισμό για την εξεύρεση εργασίας.

Στην τέταρτη και τελευταία ενότητα του ερωτηματολογίου συμπεριλάβαμε λίγες γενικές ερωτήσεις που σχετίζονταν με τη συνολική δράση των τελειόφοιτων ως φοιτητών και πολιτών για να διερευνήσουμε αν είναι ενεργοί πολίτες και φοιτητές και αν αυτό συνάδει με τη δραστηριοποίησή τους ή όχι

και τη γενικότερη στάση τους απέναντι στην εξεύρεση εργασίας. Τους ρωτήσαμε λοιπόν αν οι πολίτες έχουν περιθώριο δράσης και στη συνέχεια αν οι ίδιοι ως πολίτες είχαν κατά τον τελευταίο χρόνο επικοινωνήσει με κάποια υπηρεσία για να αναφέρουν βλάβη, κακοτεχνία ή παράλειψη. Επίσης, αν κατά το ίδιο διάστημα συμμετείχαν σε φοιτητική συνέλευση, δεδομένου μάλιστα και του γεγονότος ότι λόγω εξελίξεων στην παιδεία και φοιτητικών καταλήψεων την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα διεξάγονταν συχνά τέτοιες συνελεύσεις. Τέλος, ρωτήθηκαν αν στο εν λόγω διάστημα συμμετείχαν σε συλλαλητήριο για κάποιο εκπαιδευτικό ή κοινωνικό θέμα, παγκόσμιου, εθνικού ή τοπικού ενδιαφέροντος, εφόσον τέτοια συλλαλητήρια είχαν πραγματοποιηθεί κατά την περίοδο πριν από τη διάθεση του ερωτηματολογίου. Στο τέλος τους ερωτηματολογίου τους ευχαριστούσαμε ξανά για τη συμβολή τους στην πραγματοποίηση της έρευνας.

4.3. Διάθεση ερωτηματολογίου: τεχνική, αλλά ουσιαστική διαδικασία. Δυσκολίες και προβλήματα στο πεδίο.

Ο πληθυσμός της έρευνας συμπίπτει με τον πληθυσμό των τεταρτοετών (και άνω) φοιτητριών και φοιτητών των Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου (δηλ. Αγωγής, Κοινωνικών Επιστημών και Φιλοσοφικής) του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ερωτήθηκαν οι τεταρτοετείς και άνω φοιτητές και φοιτήτριες εφόσον, φτάνοντας στο τελευταίο έτος των σπουδών τους, θα πρέπει να έχουν αρχίσει να δραστηριοποιούνται για την επαγγελματική τους πορεία. Μάλιστα, ήδη από τα προηγούμενα έτη των σπουδών τους θα έπρεπε να έχουν ξεκινήσει να ενδιαφέρονται για τη στοχοθέτηση της επαγγελματικής τους πορείας, δηλαδή για τον καθορισμό του επαγγελματικού τους στόχου. Σύμφωνα με το στόχο αυτό θα μπορούσαν να έχουν δομήσει ανάλογα και το πρόγραμμα σπουδών τους ώστε να λάβουν εις βάθος εκπαίδευση (στο πλαίσιο μιας άτυπης ειδίκευσης) στον τομέα που τους ενδιαφέρει να επιδιώξουν να δραστηριοποιηθούν επαγγελματικά.

Το ερευνητικό μέρος της διατριβής είναι έρευνα πεδίου και απαιτούσε καθημερινή ολοήμερη παρουσία στο πεδίο, δηλ. την Πανεπιστημιούπολη Ρεθύμνου. Κατά την έρευνα πεδίου έγινε η συλλογή του υλικού, δηλαδή η συμπλήρωση των σχετικών ερωτηματολογίων από τους τελειόφοιτους των

Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης: Φιλοσοφική Σχολή, Σχολή Επιστημών Αγωγής και Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Η συλλογή του υλικού έγινε κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2004 – 2005 και μάλιστα η έναρξη συμπλήρωσης και συλλογής των ερωτηματολογίων καθυστέρησε λίγες εβδομάδες, όσο η καθυστέρηση έναρξης του εξαμήνου λόγω της αντίδρασης στην ελλιπή χρηματοδότηση από το ΥΠΕΠΘ. Έτσι, για κάθε τμήμα έπρεπε να διατεθεί από 1 εβδομάδα ώστε να καλυφθούν όλα τα τμήματα (9) και να μείνουν περίπου δύο εβδομάδες στο τέλος του εξαμήνου για να καλυφθούν τυχόν ελλείψεις. Πράγματι χρειάστηκε να επανέλθουμε στο τέλος του εξαμήνου στα τμήματα Κοινωνιολογίας, Πολιτικής Επιστήμης, Ψυχολογίας και ΠΤΔΕ καθώς για λόγους διεξαγωγής συνεδρίων, απεργίας των μελών ΔΕΠ, εορτασμού της εργατικής Πρωτομαγιάς και ελλιπούς παρακολούθησης των φοιτητών τους, δεν είχε συγκεντρωθεί από τα παραπάνω τμήματα τόσο μεγάλο ποσοστό ερωτηματολογίων όσο από τα υπόλοιπα τμήματα.

Ο τρόπος διάθεσης του ερωτηματολογίου ήταν ο εξής: Από τον επιβλέποντα Καθηγητή μας κύριο Ι. Πυργιωτάκη μας είχε χορηγηθεί επιστολή που εξηγούσε το αντικείμενο της έρευνας και παρότρυνε τους συναδέλφους του διδάσκοντες/-ουσες να μας διευκολύνουν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από τους/τις φοιτητές/-τριές τους. Επίσης, του ερωτηματολογίου προηγούνταν άλλη επιστολή όπου εξηγήσαμε στις φοιτήτριες/-τές το σκοπό της έρευνας και τα θέματα που θίγει το ερωτηματολόγιο παρακαλώντας για τη βοήθειά τους. Σχετικά με την εισαγωγική επιστολή που πρέπει να συνοδεύει το ερωτηματολόγιο, ο Πυργιωτάκης αναφέρει ότι είναι μεγάλης σημασίας και πρέπει σε αυτήν να τονίζεται ο σκοπός της έρευνας. Να έχει προσωπικό χαρακτήρα, να είναι πειστική και να φέρει ιδιόχειρη υπογραφή (Πυργιωτάκης 1999, σ. 135). Αυτές τις οδηγίες ακολουθήσαμε γράφοντας την επιστολή στο πρώτο πρόσωπο και υπογράφοντάς την.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων επιλέχτηκε να γίνει επιτόπια για να υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό ανταπόκρισης από πλευράς των υποκειμένων. Στόχος ήταν ο πληθυσμός των τελειοφοίτων των Επιστημών του Ανθρώπου,

οπότε επιδιώκαμε να εντοπίσουμε όσο το δυνατό περισσότερους τεταρτοετείς ή επανεγγραφέντες φοιτητές από όλα τα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Αρχικά καταβάλαμε μεγάλη προσπάθεια να εντοπιστούν οι διδάσκοντες/-ουσες για να έρθουμε σε τηλεφωνική ή προσωπική επαφή μαζί τους πριν από την ημέρα του μαθήματός τους. Κατά την επικοινωνία μας εξηγήσαμε τις λεπτομέρειες της έρευνας και παρακαλούσαμε να μας δεχτούν στο μάθημά τους αφιερώνοντάς μας 10 λεπτά (που είχε δείξει η πιλοτική διάθεση ότι ήταν αρκετά) για να γίνει επιτόπια συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από τους/τις φοιτητές/-τριές τους μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας. Για να μη διασαλεύεται η εκπαιδευτική διαδικασία και να μη διαταράσσεται η πορεία της παράδοσης, η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν σε χρόνο που επέλεγαν οι διδάσκοντες/-ουσες (στην αρχή, στο τέλος του μαθήματος, ή στο διάλειμμα). Η δική μας προτίμηση, αλλά και η συνηθέστερη πρακτική που ακολουθήθηκε, ήταν να μη γίνεται η συμπλήρωση κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, για να μη συμβαίνει αυτό εις βάρος της ανάπαυσης των φοιτητών/-τριών. Σε κάποιες περιπτώσεις που οι διδάσκοντες/-ουσες επέλεγαν να γίνεται η συμπλήρωση το διάλειμμα, υπήρχαν φοιτητές που έφευγαν από την αίθουσα διδασκαλίας για διάφορους λόγους και τελικά δε συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο. Αποδείχτηκε λοιπόν στην πράξη ότι η συμπλήρωση πριν την έναρξη του μαθήματος ή μετά το τέλος του, παρουσία των διδασκουσών/-όντων, ήταν η πιο αποτελεσματική πρακτική. Υπήρχε ησυχία, τα υποκείμενα άκουγαν τις οδηγίες μας όλα μαζί, άκουγαν όλες τις ερωτήσεις των συμφοιτητών τους και τις απαντήσεις μας ώστε δεν επαναλαμβάνονταν οι ίδιες ερωτήσεις και η συμπλήρωση ολοκληρωνόταν πιο σύντομα και αποτελεσματικά.

Η πλειονότητα των διδασκόντων/-ουσών ήταν βοηθητικοί. Καθοριζόταν συγκεκριμένο ραντεβού σε χρόνο που εξυπηρετούσε τους διδάσκοντες/-ουσες και την πορεία του μαθήματος, οπότε απαιτούνταν καθημερινά η παραμονή μας στην πανεπιστημιούπολη (το πεδίο) σε όλη τη διάρκεια της ημέρας οπότε διεξάγονταν μαθήματα, και τα Σάββατα κάποιες φορές. Σε πολλές περιπτώσεις διανεμόταν και η επιστολή του επιβλέποντα Καθηγητή μας προς τα μέλη ΔΕΠ. Σε κάποιες περιπτώσεις η επιστολή αυτή έπαιξε βαρύνοντα ρόλο στο να γίνουμε αποδεκτές από διδάσκοντες/-ουσες στο μάθημά τους για

να συμπληρώσουν οι φοιτητές/-τριές τους το ερωτηματολόγιο. Άλλοι διδάσκοντες/-ουσες παρότρυναν τους φοιτητές τους να συνδράμουν στη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας αφιερώνοντας λίγο από το χρόνο τους. Η ανταπόκριση των φοιτητριών/-τών ήταν σε κάθε περίπτωση απολύτως θετική. Οι φοιτητές/-τριες ήταν στην πλειοψηφία τους πρόθυμοι να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο και σε αυτούς οφείλεται κατά μεγάλο μέρος η συγκέντρωση τόσο εκτεταμένου υλικού (678 ερωτηματολόγια). Το ενδιαφέρον τους για το ερευνούμενο θέμα θεωρούμε ότι ήταν σημαντικός παράγοντας για τη μεγάλη τους ανταπόκριση. Εξάλλου, επιλέχτηκε να ερωτηθούν στο τελευταίο εξάμηνο των σπουδών τους για ένα κοινωνικό θέμα (αναζήτηση εργασίας) που θα έπρεπε να τους απασχολεί άμεσα. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου διδάσκοντες/-ουσες προτίμησαν να αναλάβουν οι ίδιοι τη διανομή και συλλογή των ερωτηματολογίων, αλλά η ανταπόκριση των φοιτητριών/-τών ήταν μηδαμινή. Η επιτόπια συμπλήρωση του ερωτηματολογίου με την ταυτόχρονη παρουσία των διδασκουσών/-όντων και τη δική μας στην αρχή ή το τέλος του μαθήματος αποδείχτηκε η πιο αποτελεσματική διαδικασία.

Στόχος ήταν η συγκέντρωση όσο το δυνατό περισσότερων δεδομένων, άρα αρκετών συμπληρωμένων ερωτηματολογίων, ώστε να εξαχθούν όσο το δυνατό πιο ασφαλή συμπεράσματα. Τα τελικά ποσοστά ανταπόκρισης είχαν ως εξής: για τη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών περίπου το 50% των τεταρτοετών φοιτητών συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο (49,41% για την ακρίβεια). Για τη Σχολή Επιστημών Αγωγής και τα τμήματα Ιστορίας – Αρχαιολογίας και Φ.Κ.Σ., το 63 - 68% των τεταρτοετών συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο, ενώ για το τμήμα Φιλολογίας το αντίστοιχο ποσοστό ήταν σχεδόν 91%. Στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών υπήρξε μεγάλη δυσκολία να εξασφαλιστεί το 50% τουλάχιστον που επιδιώκαμε, καθώς παρακολουθεί μικρός αριθμός φοιτητών/-τριών, ακόμα και τα σεμινάρια. Αναλυτικά, από το τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο αριθμός φοιτητριών και φοιτητών (τεταρτοετών και επανεγγεγραμμένων) που αντιστοιχεί στο εντυπωσιακό ποσοστό του 90,8% των τεταρτοετών του τμήματος. Το ποσοστό των φοιτητών και φοιτητριών που παρακολουθούσαν τα μαθήματα του συγκεκριμένου τμήματος ήταν κατά πολύ υψηλότερο από τα υπόλοιπα τμήματα που εξετάζονται, κάτι που σχετίζεται, εκτός από τη

νοοτροπία των διδασκόντων και του φοιτητικού πληθυσμού, με τη δομή του προγράμματος σπουδών και τον τρόπο λειτουργίας του τμήματος. Στο τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας το αντίστοιχο ποσοστό είναι 63,9% του πληθυσμού των τεταρτοετών και στο τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, το 67,7% των τεταρτοετών.

Στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών τα ποσοστά είναι τα χαμηλότερα από τις τρεις Σχολές λόγω του μικρού αριθμού φοιτητριών και φοιτητών που παρακολουθούν, ακόμα και τα σεμινάρια. Καταβλήθηκε πολύ μεγάλη προσπάθεια να εντοπιστούν ακόμα και εκείνοι οι φοιτητές που συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια, καθώς σε όλα τα μαθήματα παρακολουθούσαν οι ίδιοι και όσο και αν επιμείναμε με αλληπάλληλες επισκέψεις σε μαθήματα και σεμινάρια, δεν εντοπίζονταν επιπλέον φοιτητές που να μην είχαν ήδη συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο. Τα ποσοστά συμπληρωμένων ερωτηματολογίων σε σύγκριση με τον αριθμό των τεταρτοετών ήταν από το τμήμα Οικονομικών Επιστημών 50,3%, από το τμήμα Ψυχολογίας 49,6%, από το τμήμα Κοινωνιολογίας 48,9% και από το τμήμα Πολιτικής Επιστήμης ομοίως 48,9%. Ειδικά στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, το αποτέλεσμα που επιτεύχθηκε ήταν έπειτα από ιδιαίτερα επίμονη προσπάθεια. Στο τμήμα Ψυχολογίας, οι φοιτητές και φοιτήτριες ήταν πολύ ευαισθητοποιημένοι απέναντι στην έρευνα και τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων. Εκτός από τη φιλική και δεκτική τους αντιμετώπιση, συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο ταχύτατα (υπήρχε αξιοσημείωτη διαφορά συγκριτικά με τα υπόλοιπα τμήματα), λόγω της γνώσης και της εμπειρίας τους από τα μαθήματά τους όπου συχνά καλούνται να συμπληρώσουν τεστ, ερωτηματολόγια, κλίμακες κ.ά.

Στη Σχολή Επιστημών Αγωγής, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης το ποσοστό συμπληρωμένων ερωτηματολογίων σε σχέση με τον αριθμό των τεταρτοετών φοιτητών ήταν 57,3% και στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης 67,9%. Το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από την ιδιαιτερότητα ότι οι φοιτητές και φοιτήτριές του αναχωρούν από τον τόπο φοίτησής τους κατά το 8^ο εξάμηνο των σπουδών τους και επιστρέφουν στον τόπο μόνιμης κατοικίας τους. Εκεί

εκπονούν την πτυχιακή τους εργασία (έχοντας ολοκληρώσει τις σπουδές τους κατά τα λοιπά). Η όλη στάση των τελειοφοίτων του ΠΤΔΕ φάνηκε να σχετίζεται με την ανυπαρξία ανεργίας στον κλάδο τους. Ο εντοπισμός τους λοιπόν αποδείχτηκε πολύ επίπονος, αλλά οι διδάσκοντες - επόπτες των πτυχιακών εργασιών τους ήταν αρωγοί στην προσπάθειά μας. Στο εν λόγω τμήμα, όπως και στα τμήματα Κοινωνιολογίας και Πολιτικής Επιστήμης επανήλθαμε για δεύτερη εβδομάδα, με στόχο να συμπληρωθούν όσο πιο πολλά ερωτηματολόγια ήταν δυνατό, αλλά στα δύο τμήματα της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών ήταν αδύνατο να υπερβούμε το 50% των τεταρτοετών. Τα 678 ερωτηματολόγια που συγκεντρώθηκαν τελικά, αντιστοιχούν στο 59,8% του συνολικού πληθυσμού των τεταρτοετών των τριών σχολών (συνολικά εννέα τμημάτων). Το ποσοστό αυτό κρίνεται ιδιαίτερα ικανοποιητικό και πάνω από τις αρχικές προσδοκίες μας, δεδομένης της ελλιπούς παρακολούθησης των φοιτητών/-τριών, και επιτεύχθηκε με επιμέλεια και επιμονή, επίπονη προσπάθεια και καλή οργάνωση. Ένα τόσο μεγάλο ποσοστό δείγματος θεωρούμε ότι είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού των τελειοφοίτων. Όσον αφορά το τυχαίο της δειγματοληψίας, έχει τηρηθεί σε κάθε περίπτωση. Τα υποκείμενα της έρευνας δε γνώριζαν ότι θα επισκεφτούμε το μάθημά τους εκείνη την ημέρα, ούτε ότι θα τους ζητηθεί να συμπληρώσουν κάποιο ερωτηματολόγιο. Ως εκ τούτου δε γνώριζαν ούτε το αντικείμενο του ερωτηματολογίου. Τέλος, έτυχε τη συγκεκριμένη μέρα να προσέλθουν να παρακολουθήσουν το μάθημά τους. Το ερωτηματολόγιο το συμπλήρωσαν οικειοθελώς και σε κάθε περίπτωση χωρίς πίεση από τους διδάσκοντές τους και θεωρούμε ότι είχαμε θετική αντιμετώπιση από πλευράς των φοιτητριών και φοιτητών λόγω του ενδιαφέροντός τους για ένα σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα όπως η ανεργία και η αναζήτηση εργασίας, το οποίο τους αφορά άμεσα και συνιστά προσωπικό τους πρόβλημα.

Στο ΠΤΔΕ ανέκυψαν αρκετές δυσκολίες στο να εντοπιστούν οι φοιτήτριες /-τές λόγω της ιδιαιτερότητας του τμήματος. Εξαιτίας της ανυπαρξίας ανεργίας στον κλάδο τους, οι φοιτητές είχαν διαφορετική νοοτροπία και απουσίαζαν από το πανεπιστήμιο. Οι φοιτήτριες/-τές του ΠΤΔΕ έχουν σχεδόν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στο 8^ο εξάμηνο και έχουν μετακομίσει πίσω στις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Συνήθως η μόνη εκκρεμότητα που έχουν στο

πρόγραμμα σπουδών τους σε αυτό το εξάμηνο είναι η εκπόνηση της πτυχιακής τους εργασίας. Εφόσον δε φοιτούσαν, ήταν αδύνατο να τους εντοπίσουμε. Κατά την απουσία τους στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, έρχονται σε επαφή μόνο με τους επιβλέποντες των πτυχιακών τους εργασιών και έτσι μπορέσαμε μέσω των μελών ΔΕΠ του τμήματος να έρθουμε σε επαφή με αρκετούς από εκείνους που δεν εντοπίσαμε σε παραδόσεις και σεμινάρια. Οι φοιτητές/-τριες αυτού του τμήματος μάλιστα λειτουργούν ως ομάδα ελέγχου σε σχέση με τα υπόλοιπα τμήματα, καθώς είναι οι μόνοι από τους εξεταζόμενους που κατά τη χρονική περίοδο της έρευνας πεδίου (εαρινό εξάμηνο 2005) δεν πλήττονταν από ανεργία. Για να συγκεντρωθεί από τα τμήματα Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας το ποσοστό του 50% περίπου των τεταρτοετών που ήταν ο στόχος, απαιτήθηκε αρκετά περισσότερος κόπος από ό,τι στα υπόλοιπα τμήματα, λόγω της μη παρακολούθησης των μαθημάτων από τους/τις φοιτητές/-τριες. Οι φοιτητές/-τριες των δύο αυτών τμημάτων σε μεγάλο ποσοστό δεν παρακολουθούν τις παραδόσεις, κάτι που ίσως σχετίζεται με την ανεργία και ετεροαπασχόλησή τους και τις συνέπειες στο κίνητρο για φοίτηση. Έτσι, χρειαζόταν να επιμείνουμε δυσανάλογα περισσότερο σε κάποια τμήματα για την προσέγγιση διδασκόντων και τον εντοπισμό τελειόφοιτων.

Γενικά, οι δυσκολίες στο πεδίο υπήρξαν πολλές, η διαδικασία συλλογής του υλικού αποδείχτηκε πολύ κουραστική και ο εντοπισμός διδασκόντων και φοιτητών δύσκολος. Η παραμονή στο πεδίο ήταν καθημερινή και για όλη τη διάρκεια της ημέρας οπότε διεξάγονταν μαθήματα (από τις 08:30 έως τις 20:30), σε όλη τη διάρκεια του εαρινού εξαμήνου. Συχνά βρισκόμασταν στην πανεπιστημιούπολη και τα Σάββατα, καθώς διεξάγονταν μαθήματα και γίνονταν αναπληρώσεις μαθημάτων. Η έρευνα πεδίου συνεπάγεται σκληρή δουλειά και ταλαιπωρία, που συνεχίζεται για αρκετό διάστημα, αλλά στην προκειμένη περίπτωση το επίτευγμα ήταν η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού συμπληρωμένων ερωτηματολογίων, ύστερα από εξαντλητική παρουσία στο πεδίο για ένα εξάμηνο. Το αποτέλεσμα ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητικό, περίπου 700 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια. Από αυτά χρησιμοποιήθηκαν τελικά τα 678 για να εισαχθούν τα στοιχεία τους στη βάση δεδομένων προς

επεξεργασία. Κάποια αποκλείστηκαν καθώς είχαν συμπληρωθεί από τα υποκείμενα δύο φορές, ή για άλλους λόγους.

4.4. Πορεία Ερευνητικής Διαδικασίας

Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ξεκίνησε η επεξεργασία του υλικού πριν την εισαγωγή των δεδομένων στον Η/Υ. Είχαν συγκεντρωθεί περίπου 700 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια, από τα οποία τα 678 μπορούσαν να εισαχθούν στον Η/Υ. Αυτό συνέβη κυρίως διότι κάποια ερωτηματολόγια είχαν συμπληρωθεί από τα ίδια υποκείμενα δύο φορές, παρά τις οδηγίες για το αντίθετο που τους δόθηκαν. Στους τελειόφοιτους δίνονταν κάθε φορά ρητές οδηγίες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου επιτόπου, πριν την έναρξη της συμπλήρωσης από όλα τα υποκείμενα συγχρόνως, ούτως ώστε αν κάποιοι φοιτητές/-τριες είχαν ήδη συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο σε άλλο τους μάθημα, να μην το επαναλάβουν. Παρόλα αυτά, βρέθηκαν λίγοι φοιτητές/-τριες που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο 2 φορές. Έτσι, έγινε αντιπαράβολή των στοιχείων τους κατά την εισαγωγή τους στον Η/Υ και εφόσον επιβεβαιώθηκε ότι επρόκειτο για διπλή συμπλήρωση, εξαιρέθηκαν τα διπλά ερωτηματολόγια.

Στο στάδιο της επεξεργασίας των δεδομένων έγινε κωδικοποίηση των απαντήσεων, η οποία είναι απαραίτητη για την εισαγωγή των δεδομένων στον Η/Υ. Στο πλαίσιο της κωδικοποίησης των απαντήσεων περιλαμβανόταν η κωδικοποίηση των επαγγελματών των γονέων των υποκειμένων, το πιο χρονοβόρο και επίπονο μέρος της διαδικασίας της επεξεργασίας των απαντήσεων πριν από την εισαγωγή τους στον Η/Υ. Αναζητήθηκαν πληροφορίες και η σχετική βιβλιογραφία από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.), με σκοπό να χρησιμοποιηθεί η κωδικοποίηση που χρησιμοποιεί η υπηρεσία στις έρευνές της (ΕΣΥΕ, 1995). Αυτό έγινε εφόσον η κωδικοποίηση αυτή είναι έγκυρη, εγκεκριμένη από την αρμόδια υπηρεσία της χώρας, έχει ελεγχθεί επανειλημμένα στις έρευνες της Ε.Σ.Υ.Ε. και για να υπάρχει αντιστοιχία με τις έρευνες αυτές.

Αρχικά επιλέχτηκαν τυχαία 90 ερωτηματολόγια και έγινε καταγραφή και πρόχειρη κατηγοριοποίηση των επαγγελματών των γονέων από αυτά τα

ερωτηματολόγια. Με βάση αυτή την πιλοτική επεξεργασία έγιναν προσπάθειες να παραχθεί ένα σύνολο αφενός περιορισμένων κατηγοριών επαγγελματών, οι οποίες αφετέρου θα αντικατόπτριζαν και ταξική διαστρωμάτωση των επαγγελματών. Οι λόγοι ήταν ότι η κατηγοριοποίηση της Ε.Σ.Υ.Ε. θεωρήθηκε αρχικά ότι δεν αντικατοπτρίζει την ταξική θέση των επαγγελματών και οι κατηγορίες της είναι πολλές, κάτι που δυσχεραίνει τη στατιστική ανάλυση. Τελικά, απορρίφθηκε η δική μας πιλοτική κατηγοριοποίηση και υιοθετήθηκε η κατηγοριοποίηση της Ε.Σ.Υ.Ε. επειδή ήταν εξαντλητική, δηλαδή δεν παρέλειπε καμιά κατηγορία επαγγελματών, αλλά με διαφορετική κωδικοποίηση από εκείνη της ΕΣΥΕ ώστε να αποτυπώνεται και το επίπεδο εργασίας (βάση, ιεραρχία, κτλ.). Η τελική κατηγοριοποίηση (βλ. Παράρτημα) διαφοροποιείται από αυτή της Ε.Σ.Υ.Ε. μόνο στο ότι οι αριθμοί/κώδικες των κατηγοριών είναι διαφορετικοί με σκοπό να αντανakλούν και ταξική διαστρωμάτωση των επαγγελματών (από το 1 για τα κατώτερα στρώματα προς το 10 για τα ανώτατα στρώματα). Τέλος, δεν περιορίστηκε ο αριθμός των κατηγοριών επαγγελματών (κάτι που συμβαίνει συχνά για να διευκολυνθεί η στατιστική ανάλυση) προκειμένου να μην παραληφθούν κάποιες κατηγορίες επαγγελματών.

Η επεξεργασία και κατηγοριοποίηση των δεδομένων συμπεριλάμβανε κατά σειρά το χωρισμό των ερωτηματολογίων σε τμήματα φοίτησης (εφόσον φοιτητές/-τριες δηλώνουν μαθήματα από άλλα τμήματα και ορισμένοι συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο σε επίσκεψή μας σε μάθημα άλλου τμήματος από το δικό τους), την αρίθμηση των ερωτηματολογίων, την κωδικοποίηση κάθε διαφορετικής απάντησης σε κάθε ερώτηση, την κατηγοριοποίηση των επαγγελματών των γονέων και ένα γενικό έλεγχο κάθε ερωτηματολογίου χωριστά. Στη συνέχεια έγινε η εισαγωγή των δεδομένων των ερωτηματολογίων σε βάση δεδομένων Η/Υ, εργασία που απαιτεί αρκετό χρόνο και προσοχή για να μη γίνονται λάθη στη δακτυλογράφηση που θα οδηγήσουν σε λανθασμένα συμπεράσματα. Ενδεικτικά, επρόκειτο για 678 ερωτηματολόγια, με 48 ερωτήσεις καθένα και με 2 έως 9 επιλογές απάντησης ανάλογα με την ερώτηση, άρα για μεγάλο όγκο εργασίας που απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Η διασφάλιση μάλιστα του να μη γίνουν λάθη και παραλείψεις στοιχείων που θα αλλοιώσουν τις απαντήσεις των φοιτητριών/-τών και ως εκ

τούτου τα αποτελέσματα της έρευνας, ήταν η μεγαλύτερη μέριμνα σε αυτό το στάδιο εργασίας. Η εισαγωγή των δεδομένων επιβάλλεται να γίνεται πολύ προσεκτικά και έτσι δαπανάται αρκετός χρόνος. Κάποιες ερωτήσεις (κυρίως ατομικών και οικογενειακών στοιχείων) απαιτούσαν δακτυλογράφηση κειμένου και όχι απλή εισαγωγή ενός κωδικού. Έτσι, ο όγκος των δεδομένων που εισάγονται είναι τέτοιος, ώστε είναι σύνηθες και αναμενόμενο να γίνονται λάθη κατά την εισαγωγή, τα οποία οφείλονται στο γοργό ρυθμό εισαγωγής. Γι' αυτό το λόγο συνηθίζεται να γίνεται έλεγχος για τη σωστή εισαγωγή των στοιχείων στη βάση δεδομένων με τυχαία δειγματοληψία ερωτηματολογίων. Έτσι, σε επόμενο στάδιο έγινε ο απαιτούμενος έλεγχος των ερευνητικών δεδομένων με τυχαία επιλογή ικανού αριθμού ερωτηματολογίων, τα οποία ελέγχθηκαν σε αντιπαραβολή με τα στοιχεία της βάσης δεδομένων. Διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχαν λάθη στην εισαγωγή των στοιχείων, άρα μπορούμε να βασιστούμε στα στοιχεία της βάσης δεδομένων για την εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων.

Τέτοιου είδους καθυστερήσεις στην πορεία της έρευνας είναι γνωστές και αναμενόμενες. Ύστερα από την παραπάνω διαδικασία έγινε απόπειρα να εξαχθούν κάποια πρώτα περιγραφικά στατιστικά στοιχεία για να υπάρχει μια γενική εικόνα των δεδομένων και να εντοπιστούν πιθανές ελλείψεις. Ελέγχθηκε λοιπόν ο αριθμός των απαντήσεων σε κάθε επιλογή απάντησης ανά ερώτηση, γενικά ποσοστά ανά απάντηση, πόσα ερωτηματολόγια ήταν έγκυρα και πόσα χαρακτηρίζονται "missing" ανά ερώτηση, πόσες γυναίκες και πόσους άνδρες υποκείμενα έχουμε στο δείγμα και άλλα ανάλογα στοιχεία. Στη συνέχεια προχωρήσαμε στην εξαγωγή των περιγραφικών στοιχείων (των συχνοτήτων, "frequencies"). Μετά το στάδιο της εξαγωγής και μελέτης των πρώτων αποτελεσμάτων προχωρήσαμε στην αναλυτική στατιστική επεξεργασία των δεδομένων και έγινε η στατιστική ανάλυση ανά φύλο και ανά τμήμα. Η ανάλυση αυτή έγινε με τη διαδικασία "crosstabulation", που χρησιμοποιείται για μεταβλητές που έχουν μετρηθεί με ονομαστικές και τακτικές κλίμακες. Η διαδικασία "crosstabulation" μας δίνει τη δυνατότητα να δημιουργήσουμε διμεταβλητούς πίνακες με τις συχνότητες των δύο μεταβλητών να μπορούν να εκφραστούν σε απόλυτους αριθμούς και σε ποσοστά οριζοντίως, καθέτως και στο σύνολο (Μακράκης 2005, σ. 137).

4.5. Εισαγωγή στην τεχνική του ερωτηματολογίου

Σε αυτό το σημείο και πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, απαραίτητη κρίνεται η εκτενής αναφορά στο ερευνητικό εργαλείο. Θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά του ερωτηματολογίου, στους λόγους για τους οποίους επελέγη ως ερευνητική τεχνική, στις επιμέρους επιλογές που έγιναν για την όλη ερευνητική διαδικασία και στην εφαρμογή των αρχών διεξαγωγής επιστημονικής έρευνας. Μια σημαντική κατηγορία ερευνητικών τεχνικών είναι εκείνη κατά την οποία απευθύνουμε ερωτήσεις στους ερευνομένους και εκείνοι είτε σημειώνουν τις απαντήσεις τους, είτε τις αναφέρουν σε εμάς και εμείς τις καταγράφουμε. Οι κύριες τεχνικές αυτής της κατηγορίας είναι η συνέντευξη, το ερωτηματολόγιο και μια ποικιλία κλιμάκων και τεστ που συμπληρώνουν οι ερωτώμενοι. Αυτές οι τεχνικές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως κύρια ή μοναδική πηγή δεδομένων σε μια μελέτη, όπως μια συμβατική δημοσκόπηση που βασίζεται αποκλειστικά σε αυτο-συμπληρούμενα ερωτηματολόγια. Όμως, χρησιμοποιούνται και συνδυαστικά με άλλες τεχνικές σε προσεγγίσεις πολλαπλών μεθόδων. Στο ένα άκρο αυτής της κατηγορίας ερευνητικών τεχνικών βρίσκεται το αυτο-συμπληρούμενο ερωτηματολόγιο που βασίζεται σε μια παγιωμένη ακολουθία κλειστών ερωτήσεων, και στο άλλο άκρο η απολύτως ελεύθερη συνέντευξη η οποία είναι ευέλικτη και έχει ανοικτές ερωτήσεις. Υπάρχουν και οι διαβαθμίσεις αυτών, που χρησιμοποιούνται συχνότατα και είναι οι ημι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις, στις οποίες ο συνεντευκτής έχει καθορισμένους σκοπούς αλλά επιδιώκει να τους επιτύχει μέσω κάποιας ευελιξίας στη διατύπωση και τη σειρά των ερωτήσεων (Robson 1995, σ. 227).

Ο Βάμβουκας (1988, σ.246) ορίζει το ερωτηματολόγιο ως ένα σύνολο γραπτών ερωτήσεων που ο ερευνητής απευθύνει στα υποκείμενα του δείγματος με σκοπό να συγκεντρώσει πληροφορίες που αφορούν το ερευνητικό πρόβλημα. Οι ερωτήσεις μπορούν να αφορούν γνώσεις, γνώμες, προτιμήσεις, ενδιαφέροντα, συναισθήματα, προσδοκίες και στάσεις όπως στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, αξίες κ.ο.κ. (Βάμβουκας 1988, σ. 246). Οι δομημένες συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια έχουν παίξει κεντρικό ρόλο σε έρευνες τύπου δημοσκοπήσεων, οι οποίες

αντιπροσωπεύουν μια σημαντική μεθοδολογική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες. Τέτοιας μορφής έρευνες μάλιστα έχουν κατά το παρελθόν επηρεάσει και τη διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής. Μέχρι πρόσφατα ή ακόμα και σήμερα οι δημοσκοπήσεις αποτελούν ίσως την πιο διαδεδομένη μορφή έρευνας. Στις δημοσκοπήσεις οι ερευνητές ευλόγως ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για την επιλογή των δειγμάτων, καθώς επιδιώκουν τη διασφάλιση αντιπροσωπευτικότητας μέσω τυχαίας επιλογής κτλ. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην αντικειμενικότητα και εγκυρότητα ώστε να είναι συγκρίσιμες οι απαντήσεις από διαφορετικά υποκείμενα (Robson 1995, σ. 231, Βάμβουκας 1988, σ.155-166).

Οι ερευνητές οφείλουν να προσφεύγουν στις κατάλληλες μεθόδους για να μελετήσουν το εκάστοτε ερευνούμενο θέμα. Οφείλουν να προστρέχουν ακόμα και σε πηγές ή ντοκουμέντα για να αποφασίσουν αν πρέπει να διεξάγουν μια έρευνα. Αναφερόμαστε βέβαια στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο ερευνητής επιλέγει μόνος του το θέμα της μελέτης του και έχει ελευθερία και στην επιλογή των ερευνητικών μεθόδων, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση όπου γίνεται έρευνα στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής. Φυσικά, οι ερευνητικές τεχνικές υπαγορεύονται από το αντικείμενο της έρευνας. Προϋπόθεση για τη σωστή χρήση μιας ερευνητικής τεχνικής είναι να μην προστρέχει κανείς σε αυτήν για να μελετήσει αντικείμενα στα οποία δεν εφαρμόζεται (Javeau 2000, σ.15, 27). Το έναυσμα για τη διεξαγωγή έρευνας είναι η σύλληψη του προβλήματος προς έρευνα. Στη συνέχεια απαιτείται συστηματική μελέτη των πηγών και των ερευνητικών δεδομένων, καθώς και αναδίφηση στη σχετική βιβλιογραφία (Βάμβουκας 1988). Στην απόκτηση πείρας και βαθιάς γνώσης γύρω από το θέμα συντελεί η άμεση παρατήρηση του θέματος και η συγκέντρωση στοιχείων. Μάλιστα, δεν υπάρχει γραμμική πρόοδος από το ένα στάδιο στο άλλο, αλλά πρόκειται για μια διαδικασία αλληλοτροφοδότησης ως αποτέλεσμα της οποίας σχηματίζονται τα ερευνητικά ερωτήματα, οι υποθέσεις, είτε είναι περιγραφικές ή επεξηγηματικές. Η επαλήθευση των υποθέσεων μπορεί να αποτελέσει και την αρχή για την πραγματοποίηση μιας ευρύτερης έρευνας (Βάμβουκας, όπ. παρ.).

Στην περίπτωση της εν λόγω έρευνας, το έναυσμα δόθηκε από την άμεση παρατήρηση του προβλήματος, τη μελέτη στατιστικών στοιχείων και πηγών και την αναδίφηση στη σχετική βιβλιογραφία. Η παρατήρηση έγινε στους φοιτητές και τις φοιτήτριες του Πανεπιστημίου Κρήτης, των Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου (στις οποίες υπερτερούν αριθμητικά οι φοιτήτριες), μέσω της εργασίας της γράφουσας στο Γραφείο Διασύνδεσης του ιδρύματος. Στη συνέχεια, με τη μελέτη των στατιστικών στοιχείων και των πηγών διαπιστώθηκε η αυξημένη ανεργία των γυναικών και των πτυχιούχων και μάλιστα των συγκεκριμένων σχολών. Τέλος, η βιβλιογραφική αναδίφηση επιβεβαίωσε το αρνητικό ισοζύγιο για τα επόμενα χρόνια, των επαγγελματιών στα οποία δίνουν διέξοδο οι παραπάνω σχολές και γενικότερα τη σκοπιμότητα διεξαγωγής της συγκεκριμένης έρευνας για τις στάσεις των φοιτητών απέναντι στην αγορά εργασίας και τις σχετικές προσδοκίες τους. Ελπίζουμε να υπάρξει συνέχεια στην παρούσα μελέτη, με επανάληψη ανάλογης έρευνας στα ίδια υποκείμενα μετά από πέντε έτη περίπου αλλά και διενέργεια ευρύτερης έρευνας με γενικεύσιμα αποτελέσματα.

Στη διενέργεια έρευνας με χρήση ερωτηματολογίου υπάρχουν κάποιες παράμετροι που πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψη μας:

1. Αρχικά, για τη μελέτη ενός ερευνητικού προβλήματος, είναι προτιμότερο να ρωτήσουμε τα άτομα τα οποία αφορά το πρόβλημα. Αυτό βέβαια δυσχεραίνει την προσέγγιση του προβλήματος και παρουσιάζονται δυσκολίες στο χειρισμό των υποκειμένων της έρευνας.
2. Στη συνέχεια, από τα ίδια τα άτομα μπορεί να αντλήσει κανείς πολλές και σημαντικές πληροφορίες για το ερευνούμενο θέμα, αρκεί να τους υποβάλει τις κατάλληλες ερωτήσεις. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων πρέπει να είναι κατανοητό και τα υποκείμενα της έρευνας πρέπει να είναι οι μόνοι που μπορούν να απαντήσουν σε αυτές.
3. Το σύνολο του ερευνούμενου πληθυσμού αντιπροσωπεύεται κατάλληλα από ένα μέρος του που ονομάζεται δείγμα. Αρκεί η μελέτη αυτού του δείγματος, το οποίο όμως πρέπει να έχει επιλεγεί αντιπροσωπευτικά, βάσει κριτηρίων.

4. Οι απαντήσεις συλλέγονται και συγκεντρώνονται για να επεξεργαστούν μηχανογραφικά και να παρουσιαστούν σε πίνακες συχνότητας. Έτσι μπορούμε να εντοπίσουμε τις τάσεις της πλειοψηφίας των απαντήσεων και να παρουσιάσουμε τις θέσεις του αντιπροσωπευτικού δείγματος και άρα του πληθυσμού. Για να διανυθεί η παραπάνω πορεία, χρειάζεται πρώτα να εξετάσουμε αν το αντικείμενο της μελέτης μας μπορεί να ερευνηθεί με αυτό τον τρόπο (Javeau 2000, σ. 31-32).

Σημαντικό είναι να μην εμπλακεί ο ερευνητής στο ψευτο-δίλημμα ποιο είδος έρευνας να χρησιμοποιήσει, ποιοτική ή ποσοτική. Το αντικείμενο της έρευνας είναι ξανά εκείνο που θα μας καθοδηγήσει στο είδος έρευνας και την ερευνητική τεχνική που είναι καταλληλότερη για να καταπιαστούμε μαζί του. Υπάρχουν αντικείμενα μελέτης που είναι καταμετρήσιμα (όπως οι οικονομικές αποδοχές) ενώ άλλα είναι δύσκολο να καταμετρηθούν (όπως τα κίνητρα) και για κάποια η καταμέτρηση είναι αδύνατη (π.χ. υποσυνείδητες καταστάσεις). Οι ποιοτικές και οι ποσοτικές τεχνικές δεν αποκλείουν η μια την άλλη ούτε υστερούν οι μιν έναντι των δε. Επίσης, υπάρχουν θέματα που μπορούν να προσεγγιστούν με διαφορετικούς τρόπους (Javeau 2000, σ. 33-34) και η τελική απόφαση για τη χρήση της μιας ή της άλλης τεχνικής μπορεί να σχετίζεται με πρακτικούς και οικονομικούς λόγους ή με λόγους χρονοδιαγράμματος, αλλά ποτέ σε βάρος των αρχών διεξαγωγής επιστημονικής έρευνας. Δεν είναι χρήσιμη, ούτε σύμφωνη με την παρούσα φάση προόδου της επιστήμης, η διαμάχη μεταξύ μερίδας επιστημόνων σχετικά με την ποιοτική και ποσοτική έρευνα. Η επιλογή ερευνητικών τεχνικών θα πρέπει να υπαγορεύεται από το αντικείμενο της έρευνας. Άλλωστε, συχνά κρίνεται σκόπιμο να συνδυάζονται οι ερευνητικές τεχνικές, ανάλογα με τη φύση του ερευνομένου θέματος. Άλλοτε η έρευνα διεξάγεται σε δύο φάσεις (διερευνητική και τελική) με διαφορετικές τεχνικές και άλλοτε ο συνδυασμός των μεθόδων βοηθά την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Η διαμάχη μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής μεθόδου δεν κρίνεται γόνιμη και δε συμφωνούμε με μια τέτοια προσέγγιση (Liodaki 1995). Κάθε μεθοδολογία έχει να προσφέρει τα πλεονεκτήματά της και συνεισφέρει στην πρόοδο της επιστήμης. Στο παρελθόν έχουμε χρησιμοποιήσει και ποιοτικές μεθόδους

έρευνας αλλά και συνδυασμό μεθόδων όταν αυτό ήταν χρήσιμο για τη διερεύνηση του εκάστοτε θέματος. Στη συγκεκριμένη έρευνα υιοθετήσαμε την ερευνητική τεχνική που θεωρήθηκε καταλληλότερη από τη φύση του προβλήματος για να έχουμε όσο το δυνατό περισσότερα ερευνητικά δεδομένα και ασφαλέστερα συμπεράσματα. Η επιλογή του ερωτηματολογίου ως ερευνητικής τεχνικής δεν εκφράζει προτίμηση στη συγκεκριμένη τεχνική ή μονομερή αποδοχή της ποσοτικής μεθόδου και της αντίστοιχης επιστημολογίας από πλευράς μας.

Ακολουθώντας τις παραμέτρους – οδηγίες που θέτει ο Javeau για τις έρευνες με ερωτηματολόγιο (βλ. παραπάνω, Javeau 2000, σ. 31-32) πρώτη μέριμνα είναι να ερωτώνται τα άτομα που τα αφορά το προς έρευνα θέμα. Σε αυτή την έρευνα επιλέξαμε λοιπόν να απευθυνθούμε στους τελειόφοιτους φοιτητές και φοιτήτριες των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, για τους οποίους η αναζήτηση εργασίας είναι μια πραγματικότητα που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν άμεσα και ως εκ τούτου θα πρέπει να τους απασχολεί. Πράγματι υπήρχε δυσκολία προσέγγισής τους και χειρισμού τόσων πολλών υποκειμένων, αλλά αυτό το εμπόδιο ξεπεράστηκε με καλή οργάνωση, προετοιμασία και αρκετή προσπάθεια στον εντοπισμό των διδασκόντων, των φοιτητών και στο κλείσιμο ραντεβού για επιτόπια συμπλήρωση ερωτηματολογίων στις παραδόσεις και τα σεμινάρια. Με αυτό τον επίπονο τρόπο επιτεύχθηκε να συγκεντρωθούν αρκετές πληροφορίες, που είναι και ενδιαφέρουσες και σημαντικές.

Καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για να διατυπωθούν οι κατάλληλες ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο, οι οποίες θα έλεγχαν τις υποθέσεις της έρευνας και θα ήταν κατανοητές και χωρίς παρανοήσεις. Για το λόγο αυτό έγινε δύο φορές πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου και η τελική μορφή του είναι αποτέλεσμα των αλλαγών που κατέδειξαν οι πιλοτικές διαθέσεις ότι ήταν απαραίτητες. Η έρευνα – πιλότος επέφερε μόνο ορισμένες απαραίτητες διορθώσεις και βελτιώσεις χωρίς να τροποποιήσει θεμελιακά το ερωτηματολόγιο. Κατά τη σύνταξη των ερωτήσεων λάβαμε υπ' όψη ότι το ερωτηματολόγιο θα απευθύνεται σε τελειόφοιτους πανεπιστημίου και προσαρμόσαμε στο μορφωτικό τους επίπεδο τη γλώσσα του

ερωτηματολογίου. Χρησιμοποιήσαμε ανοικτές, κλειστές και ημι-κλειστές ερωτήσεις, ερωτήσεις διαβάθμισης για τη μέτρηση στάσεων (τύπου πεντάβαθμης κλίμακας Likert) και μορφοποιήσαμε το ερωτηματολόγιο λαμβάνοντας υπ' όψη ότι η επεξεργασία των απαντήσεων θα γίνει σε Η/Υ με το στατιστικό πακέτο για τις κοινωνικές επιστήμες SPSS. Έτσι, προβλέψαμε εξ αρχής, για την πλειονότητα των ερωτήσεων, να αναγράφεται πάνω στο ερωτηματολόγιο η κωδικοποίηση κάθε απάντησης όπως επρόκειτο να εισαχθεί στο SPSS.

Σχετικά με την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, ο στόχος ήταν να συγκεντρωθούν όσο το δυνατό περισσότερα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια και όχι ένα ποσοστό π.χ. 25% του πληθυσμού. Έτσι καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια ώστε να συγκεντρωθεί τελικά το 50% ως ελάχιστο ποσοστό από τους τεταρτοετείς κάθε τμήματος. Το συνολικό δείγμα άγγιξε το 60% των τεταρτοετών όλων των τμημάτων, ενώ στο τμήμα Φιλολογίας το ποσοστό έφτασε το 91% περίπου. Θεωρούμε λοιπόν ότι το δείγμα της έρευνας είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

4.6.1. Ηθική και Δεοντολογία διεξαγωγής έρευνας

Για τη διάθεση του ερωτηματολογίου θα πρέπει να εξασφαλίζεται ο κατάλληλος τόπος και χρόνος, εφόσον απαιτείται συνέχεια και όχι διακοπές για τη σωστή συμπλήρωσή του. Ο ακριβής στόχος της έρευνας θα πρέπει να εξηγείται στους ερωτούμενους (Βάμβουκας 1988, σ. 259) ξανά πριν από κάθε επίσκεψη για συμπλήρωση ερωτηματολογίων. Θα πρέπει να αναφέρεται η ακριβής χρήση που θα γίνει στα δεδομένα του ερωτηματολογίου και οι τρόποι που ενδέχεται να χρησιμοποιηθούν τα λεγόμενα των ερωτούμενων. Θα πρέπει να έχουμε την άδεια των ερωτούμενων για να χρησιμοποιήσουμε επώνυμα τα λεγόμενά τους, διαφορετικά να τους διαβεβαιώσουμε για την ανωνυμία τους. Όλα αυτά πρέπει να αναφέρονται και σε μια επίσημη επιστολή που θα χρειαστεί να δώσουμε σε κάθε συμμετέχοντα στην έρευνα. Οι συμμετέχοντες θα πρέπει επίσης να γνωρίζουν το χρόνο που θα διαρκέσει η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και οι ερευνητές να τηρήσουν αυτό το χρόνο (Bell 1999, σ. 141). Όλες τις παραπάνω αρχές διεξαγωγής επιστημονικής έρευνας φροντίσαμε να τηρήσουμε απαραίκλιτα σε κάθε

διαδικασία συμπλήρωσης ερωτηματολογίων και θεωρούμε θεμελιώδη την τήρησή τους από κάθε υπεύθυνο ερευνητή. Η συμπεριφορά αυτή συνάδει με τα ήθη των επαγγελματιών κοινωνικής έρευνας. Η συμπεριφορά μας ως ερευνητές δε θα πρέπει να αποθαρρύνει τους ερωτούμενους από το να συμμετάσχουν μελλοντικά σε έρευνες. Απαιτείται ειλικρίνεια για το σκοπό της έρευνας και εντιμότητα στη διεξαγωγή και συγγραφή της έρευνας. Επίσης, θα πρέπει να εκπληρωθούν οι υποσχέσεις που τυχόν θα δοθούν και γι' αυτό χρειάζεται να είμαστε φειδωλοί στις υποσχέσεις μας. Τέλος, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας τις χρονικές απώλειες λόγω ακυρώσεων, επαναληπτικές επισκέψεις, αντικατάσταση κάποιων ερωτούμενων και άλλων αστάθμητων παραγόντων (Bell 1999, σ. 142-143). Έχοντας εφαρμόσει όλους τους παραπάνω βασικούς δεοντολογικούς κανόνες διεξαγωγής έρευνας, επιτεύχθηκε μεγάλη ανταπόκριση από πλευράς των φοιτητριών και φοιτητών κατά τη διεξαγωγή της έρευνας στο πεδίο.

Κατά την οργάνωση μιας έρευνας προκύπτουν διάφορα προβλήματα και από αυτά δεν πρέπει να αφηφούμε τα ηθικά και δεοντολογικά προβλήματα. Κατ' αρχάς θα πρέπει να ομολογήσουμε ότι ακόμα και τα ανώνυμα ερωτηματολόγια δε μπορούν να θεωρηθούν ως απόλυτα ανώνυμα (Javeau 2000, σ. 34) καθώς συχνά γνωρίζουμε ποιον έχουμε απέναντί μας και αν θέλουμε μπορούμε να κρατήσουμε στοιχεία. Ως εκ τούτου, όταν επιχειρούμε μια έρευνα θα πρέπει να είμαστε σε θέση να εγγυηθούμε την εχεμύθεια και να φροντίσουμε για την εφαρμογή των αυστηρών δεοντολογικών κανόνων. Σε αυτή την έρευνα υπήρξε πλήρης εχεμύθεια στις απαντήσεις των ερωτηθέντων αλλά και στα προσωπικά τους στοιχεία. Μάλιστα, πριν από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου δινόταν στους φοιτητές η συνοδευτική του επιστολή (Πυργιωτάκης 1999, σ. 135) η οποία ήταν υπογραμμένη, εξηγούσε το αντικείμενο της έρευνας (όπως επιβάλει η ερευνητική δεοντολογία) και ανέφερε ότι η έρευνα αυτή αποτελούσε μέρος διδακτορικής διατριβής. Μεταξύ άλλων τους διαβεβαίωνε για την τήρηση του ακαδημαϊκού απορρήτου και για την αποκλειστική πρόσβαση στα στοιχεία τους από την ερευνήτρια. Επίσης, για το ότι τα προσωπικά τους στοιχεία δεν πρόκειται να τα δει τρίτο πρόσωπο, ούτε βέβαια και να δημοσιοποιηθούν. Επιπλέον, ενημερώνονταν ότι ενδεχομένως στο μέλλον να έρθουμε ξανά σε επαφή μαζί τους για θέματα

αντίστοιχα με αυτά της τωρινής έρευνας και εξηγούνταν ότι αυτός ήταν ο λόγος που τους ζητούνταν στοιχεία επικοινωνίας όπως διεύθυνση και τηλέφωνο. Φυσικά, ήταν στην ευχέρεια των φοιτητών να συμπληρώσουν ή μη το ερωτηματολόγιο, όπως και να το συμπληρώσουν χωρίς να συμπεριλάβουν τα ατομικά τους στοιχεία. Όμως, ελάχιστα ήταν τα άτομα που δε συμπλήρωσαν τα στοιχεία μελλοντικής επικοινωνίας μαζί τους, δείγμα του ότι έμειναν ικανοποιημένα από τις διαβεβαιώσεις εχεμύθειας και τήρησης του ακαδημαϊκού απορρήτου που έλαβαν. Ο Javeau κάνει ιδιαίτερη μνεία σε περιπτώσεις ερευνών όπως η παρούσα (Javeau 2000, σ. 34-35). Αναφέρει ότι οι καταστάσεις διευθύνσεων που χρησιμοποιούνται σε μια έρευνα πρέπει να καταστρέφονται όσο το δυνατό συντομότερα, εκτός αν πρόκειται για επαναλαμβανόμενες έρευνες, περίπτωση κατά την οποία είναι απαραίτητο να έχουν προηγουμένως ενημερωθεί οι συμμετέχοντες στην έρευνα, κάτι που τηρήθηκε σε αυτή την έρευνα.

4.6.2. Κίνδυνοι κατά τη διεξαγωγή έρευνας

Ένα από τα πολλά εργαλεία που διαθέτουν οι ερευνητές είναι οι έρευνες με την τεχνική του ερωτηματολογίου. Χρησιμοποιώντας αυτή την τεχνική δεν την ξεχωρίζουμε ως προνομιούχα έναντι των άλλων ερευνητικών τεχνικών, απλώς αρμόζει περισσότερο σε έρευνες όπου απαντά μεγάλος αριθμός ατόμων, όπως οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιείται για την έρευνα στάσεων (π.χ. απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα όπως είναι η ανεργία), κινήτρων, φιλοδοξιών, κτλ.. Χρειάζεται όμως να είμαστε επιφυλακτικοί και προσεκτικοί στην κριτική των αποτελεσμάτων τέτοιων ερευνών, έχοντας υπ' όψη ότι δε μπορούμε να είμαστε ποτέ βέβαιοι για την ειλικρίνεια, την αξιοπιστία, την κατανόηση και την ικανότητα των συμμετεχόντων στην έρευνα (Javeau 2000, σ. 41-42). Όπως όλες οι ερευνητικές τεχνικές, έτσι και αυτή του ερωτηματολογίου παρουσιάζει προβλήματα, καθώς οι ερευνητές δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν τους - αρκετούς - παράγοντες που καθορίζουν την επιλογή από πλευράς ερωτούμενων της συγκεκριμένης απάντησης σε κάθε ερώτηση. Υπάρχουν τρόποι να ελεγχθεί η συνέπεια των υποκειμένων στις απαντήσεις τους (διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας ερώτησης σε διαφορετικά σημεία του ερωτηματολογίου), αλλά έχει αποδειχτεί ότι έστω και μικρές

αλλαγές στη διατύπωση δύνανται να επιφέρουν ουσιώδεις αλλαγές στις απαντήσεις (Robson 1995, σ. 237).

Πέρα από την πιθανότητα διαστρέβλωσης των απαντήσεων, οι ίδιες οι ερωτήσεις που θέτουμε ενδέχεται να είναι ακατάλληλες. Για τέτοιους λόγους χρειάζεται πριν τη διεξαγωγή της έρευνας να κατασκευάσουμε με επιμέλεια την ερευνητική τεχνική, να επεξεργαστούμε καλά τις υποθέσεις και στη συνέχεια να διατυπώσουμε με προσοχή τα αντίστοιχα ερωτήματα. Σε κάθε υπόθεση της έρευνας πρέπει να αντιστοιχίσουμε συγκεκριμένες ερωτήσεις που θα την ελέγχουν. Πριν την οριστική κατασκευή του ερωτηματολογίου χρειάζεται να ελέγξουμε το ερωτηματολόγιο αρκετές φορές. Αυτά ακριβώς τα βήματα ακολουθήθηκαν στην πορεία κατασκευής του συγκεκριμένου ερωτηματολογίου. Αντιστοιχίσαμε σε κάθε υπόθεση της έρευνας συγκεκριμένες ερωτήσεις και, μετά από πολλές φάσεις ανάπτυξης και εξέλιξης της μορφής και του περιεχομένου του ερωτηματολογίου, διαθέσαμε το ερωτηματολόγιο στην τότε μορφή του πιλοτικά. Μετά τις αλλαγές που ανέδειξε η πιλοτική του διάθεση ότι χρειαζόνταν (Βάμβουκας 1988, σ. 262), καταλήξαμε σε μια επόμενη φάση ανάπτυξης του και το διαθέσαμε για δεύτερη φορά σε μεταπτυχιακούς φοιτητές που θεωρήθηκε ότι έχουν μεγαλύτερη τριβή με τις ερευνητικές τεχνικές. Συζητήσαμε μαζί τους και αξιολογήσαμε τα σχόλιά τους κάνοντας επιπλέον αλλαγές στο ερωτηματολόγιο, το οποίο έλαβε πλέον την τελική του μορφή.

Το δείγμα της έρευνας επιλέχτηκε τυχαία, δηλ. οι φοιτητές που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν εκείνοι που έτυχε την ημέρα της επίσκεψής μας στο μάθημά τους να προσέλθουν οικειοθελώς να το παρακολουθήσουν και δέχτηκαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Δεν είχαν ειδοποιηθεί σχετικά προηγουμένως ούτε από εμάς ούτε από τους διδάσκοντες / διδάσκουσές τους και δεν ήταν προετοιμασμένοι. Θεωρούμε δε, ότι το 60% του πληθυσμού των τεταρτοετών που αποτελεί το δείγμα, είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού των τελειοφοίτων. Μετά τη συλλογή των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων έγινε λεπτομερής έλεγχός τους και στη συνέχεια αρίθμηση και κωδικοποίηση των απαντήσεων. Κατά τη στατιστική ανάλυση των απαντήσεων εφαρμόστηκαν τα κατάλληλα στατιστικά τεστ και η

στατιστική ανάλυση έγινε στο Στατιστικό Πακέτο για τις Κοινωνικές Επιστήμες (SPSS). Η όλη διεξαγωγή της έρευνας έγινε με απόλυτο σεβασμό στους ηθικούς και δεοντολογικούς κανόνες όπως τους αναπτύξαμε παραπάνω.

4.7.1. Η έρευνα με ερωτηματολόγιο

Χρησιμοποιώντας την τεχνική του ερωτηματολογίου μπορούμε να συγκεντρώσουμε συνήθως τριών ειδών δεδομένα:

A) *Γεγονότα*, δηλαδή δεδομένα που προκύπτουν από *προσωπικά* στοιχεία, πληροφορίες από το *άμεσο περιβάλλον* των ατόμων και στοιχεία σχετιζόμενα με τη *συμπεριφορά* τους. Τα προσωπικά στοιχεία των ατόμων απαντώνται από το σύνολο του δείγματος και αφορούν την ηλικία τους, το επίπεδο μόρφωσής τους, τα έσοδά τους και άλλα ανάλογα στοιχεία. Τα δεδομένα από το άμεσο περιβάλλον των ατόμων αφορούν την κατοικία τους, την εργασία τους, τα μέλη της οικογένειάς τους και ανάλογες πληροφορίες. Οι ερωτήσεις που αφορούν τη συμπεριφορά των ατόμων σχετίζονται με συνήθειές τους όπως δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο τους. Αυτά τα στοιχεία μπορεί μεν να έχουν αντικειμενικό χαρακτήρα, αλλά αυτό δε μας διασφαλίζει την ειλικρίνεια των απαντήσεων από πλευράς των υποκειμένων (Javeau 2000, σ. 46-47), κάτι που πρέπει να έχουμε κατά νου στην κριτική των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

B) *Υποκειμενικές κρίσεις* πάνω σε γεγονότα, ιδέες, συμβάντα ή άτομα, δηλαδή *γνώμες, στάσεις ή κίνητρα*. Οι γνώμες αφορούν άμεσες εκτιμήσεις για προβληματικά θέματα κοινωνικού, πολιτιστικού ή πολιτικού περιεχομένου. Οι στάσεις είναι κατασταλαγμένες διαθέσεις για μόνιμες ή σχετικά σταθερές καταστάσεις όπως είναι οι κοινωνικές προτιμήσεις και οι ηθικές αξίες. Τα κίνητρα αφορούν προσδοκίες, φιλοδοξίες, κλπ. Εδώ χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο για να διερευνηθούν στάσεις και προσδοκίες των τελειόφοιτων από την αγορά εργασίας.

Γ) *Γνώσεις* σχετικές με τα αντικείμενα που μελετά η έρευνα. Θα πρέπει να ελέγχουμε το βαθμό εμπιστοσύνης που μπορούμε να έχουμε στις απαντήσεις σε ερωτήσεις γνώσεων εφόσον υπόκεινται στην υποκειμενική κρίση των ερωτώμενων. Οι ερωτήσεις γνώσεων μπορεί να αφορούν πολιτιστικά θέματα, την επικαιρότητα, θέματα όπως η ανεργία (όπως ακριβώς το εν λόγω θέμα), ηθικά ζητήματα κ.τ.λ. (Javeau 2000, σ. 47).

Για τη συλλογή στοιχείων με την τεχνική του ερωτηματολογίου ο/η ερευνητής/-τρια ταξινομεί μια σειρά από ερωτήσεις οι οποίες αντιστοιχούν στις υποθέσεις της έρευνας. Τις ερωτήσεις αυτές απευθύνει στη συνέχεια στα υποκείμενα της έρευνας, τα οποία έχει επιλέξει ως ικανά να τις απαντήσουν. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να αξιολογήσει και να κρίνει τις απαντήσεις που θα λάβει, σύμφωνα με τέσσερα κριτήρια (Javeau 2000, σ. 48).

1. Το πρώτο από αυτά είναι η *ικανότητα* των ατόμων που απαντούν στις ερωτήσεις. Ο/η ερευνητής/-τρια θα πρέπει να βεβαιωθεί ότι το αντικείμενο των ερωτήσεων είναι γνωστό στους ερωτούμενους και ότι πρόκειται για βαθιά και κατανοητή και όχι επιφανειακή γνώση. Σε αυτή την έρευνα ερωτήθηκαν απευθείας οι άμεσα εμπλεκόμενοι με το ερευνούμενο θέμα: οι ίδιοι οι φοιτητές των οποίων η στάση απέναντι στην αγορά εργασίας μας ενδιέφερε, ακριβώς για να έχουμε αξιόπιστες απαντήσεις και πρωτογενείς πηγές.
2. Το κριτήριο της *κατανόησης* από πλευράς του ερωτούμενου αφορά την ικανότητά του να καταλαβαίνει το περιεχόμενο των ερωτήσεων όλου του ερωτηματολογίου, να κατέχει το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούμε και να του επιτρέπει η προσωπική του κατάσταση να απαντήσει κατά τη στιγμή της έρευνας. Οι τελειόφοιτοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που αποτέλεσαν το δείγμα θεωρούμε ότι είναι σε θέση να κατανοούν το περιεχόμενο των ερωτήσεων και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιήθηκε, καθώς αφενός ήταν σχετικό με τα ενδιαφέροντά τους και αφετέρου είχε γίνει πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου δύο φορές πριν την τελική διάθεσή του. Όσον αφορά την προσωπική τους κατάσταση τη στιγμή της έρευνας, θεωρούμε ότι τους επέτρεπε να απαντήσουν και μάλιστα απερίσπαστοι, καθώς τους επισκεφτήκαμε στο φυσικό τους περιβάλλον, δηλαδή στις αίθουσες διδασκαλίας.
3. Το κριτήριο της *ειλικρίνειας* σχετίζεται με το αν ο ερωτώμενος απαντά ειλικρινά ή ψεύδεται εν γνώσει ή και εν αγνοία του. Δυστυχώς αυτό το κριτήριο δεν έχουμε τρόπο να το διασφαλίσουμε. Ακόμα και με ερωτήσεις που ελέγχουν την αξιοπιστία των απαντήσεων σε άλλες ερωτήσεις δεν είναι δυνατός αυτός ο έλεγχος. Μπορούμε μόνο να ελπίζουμε στην ειλικρινή απάντηση από πλευράς των φοιτητών/-τριών.

4. Το τελευταίο κριτήριο αφορά την *αξιοπιστία* του ερωτούμενου. Το αν δηλαδή είναι σε θέση να εξωτερικεύσει με τη σωστή έκφραση τα αληθινά του συναισθήματα, αν η μνήμη του το επιτρέπει κ.τ.λ.. Παρόλο που ως ένα βαθμό δε μπορούμε να διασφαλίσουμε ούτε αυτό το κριτήριο, θεωρούμε ξανά ότι οι τελειόφοιτοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που ερευνήσαμε δύνανται να εκφραστούν σωστά (εξάλλου οι ερωτήσεις μας ήταν κλειστού τύπου) και στην πλειοψηφία τους, λόγω ηλικίας, θεωρούμε ότι δε θα πρέπει να είχαν προβλήματα μνήμης.

4.7.2. Είδη ερωτήσεων

Στο ερωτηματολόγιο δύο είναι τα είδη των ερωτήσεων που μπορούμε να διατυπώσουμε: οι κλειστές και οι ανοικτές (Βάμβουκας 1988, σ. 251-253). Τα δύο αυτά είδη ερωτήσεων διακρίνονται ανάλογα με το αν επιτρέπουν στους ερωτώμενους να διατυπώσουν την απάντησή τους όπως εκείνοι νομίζουν ή τους ζητούν να επιλέξουν μία από τις προκαθορισμένες απαντήσεις. Όμως, ενδέχεται να χρησιμοποιήσουμε και τις λεγόμενες ημι-ανοικτές ή ημι-κλειστές ερωτήσεις (Javeau 2000, σ. 100-101) όταν αυτό εξυπηρετεί τη διερεύνηση του θέματός μας. Ο Javeau (όπ. παρ.) συνιστά, συγχρόνως με τη σύνταξη των ερωτήσεων να γίνεται και η κωδικοποίηση με βάση την οποία θα διεξάγουμε την επεξεργασία τους, τουλάχιστον για τις ημι-κλειστές και κλειστές ερωτήσεις, για τις οποίες γνωρίζουμε εκ των προτέρων τις απαντήσεις. Επιπλέον, παρατηρεί ότι κατά την κωδικοποίηση αυτή, θα πρέπει να προβλέπουμε την πιθανότητα αναπάντητων ερωτήσεων (“missing”) (Javeau 2000, σ. 101, 103). Στο παρόν ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκαν κλειστές και ημι-κλειστές ερωτήσεις, οι οποίες είχαν κωδικοποιηθεί εκ των προτέρων, όπως και οι πιθανότητες αναπάντητης ερώτησης, ερώτησης που δεν αφορά όλους τους ερωτούμενους (κατόπιν «ερώτησης – φίλτρου»), κ.ο.κ.

4.7.2.1. Κλειστές ερωτήσεις

Οι κλειστές ερωτήσεις προσχεδιάζονται πλήρως με όλες τις πιθανές απαντήσεις που μπορούν να δοθούν και οι ερωτηθέντες καλούνται να επιλέξουν μία από τις απαντήσεις. Ένα από τα πλεονεκτήματά τους είναι ότι μπορούν να κωδικοποιηθούν εκ των προτέρων και οι απαντήσεις να

εισαχθούν στον υπολογιστή, εξοικονομώντας χρόνο και χρήμα. Είναι επίσης λιγότερο χρονοβόρο να τις συμπληρώσουν οι ερωτούμενοι αν πρόκειται για ερωτηματολόγιο που συμπληρώνουν οι ίδιοι (Newell 1993, σ.101). Το μειονέκτημά τους είναι ότι υποχρεώνουν τους ερωτούμενους να επιλέξουν μία από τις προκαθορισμένες εναλλακτικές απαντήσεις. Για να υπερσκελιστεί αυτό το πρόβλημα, όταν παρέχουμε στους ερωτούμενους μια λίστα πιθανών απαντήσεων, σε κάποιες επιλεγμένες ερωτήσεις συμπεριλαμβάνουμε και την επιλογή 'άλλο' για τις περιπτώσεις που καμιά από τις απαντήσεις δεν είναι κατάλληλη (Newell 1993, σ.102).

Στο εν λόγω ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήσαμε κυρίως κλειστές ερωτήσεις. Είναι ο τύπος των ερωτήσεων που προσφέρεται καλύτερα για στατιστική ανάλυση. Γίνονται εύκολα κατανοητές και απαντώνται με ευκολία, σημειώνοντας απλώς ένα τικ, ένα χι ή ένα σταυρό σε προκαθορισμένα κουτιά. Χρησιμεύουν και ως ερωτήσεις – φίλτρα, δηλ. μέσο διάκρισης και κατηγοριοποίησης των ερωτώμενων σε σχέση με επόμενες ερωτήσεις (Javeau 2000, σ. 96-97). Επί παραδείγματι, στο ερωτηματολόγιο:

Ερώτηση 41 (φίλτρο): «Σκοπεύετε να αναζητήσετε εργασία μετά την αποφοίτησή σας;» (επιλογή απαντήσεων *Ναι* και *Όχι*).

Ερώτηση 42: «Αν ναι, με ποιο τρόπο κυρίως;» (επιλογή από 8 προκαθορισμένες απαντήσεις και μία «Άλλο. Τι;»).

Ερώτηση 43: «Αν όχι, για ποιο λόγο δεν προτίθεστε να αναζητήσετε εργασία;» (επιλογή από 4 προκαθορισμένες απαντήσεις).

4.7.2.2. Ανοικτές ερωτήσεις

Οι ανοικτές ερωτήσεις επιτρέπουν στους ερωτούμενους να απαντήσουν με τον τρόπο που εκείνοι επιθυμούν και να αναπτύξουν τις απαντήσεις τους πλήρως. Δεν έχουν κανένα περιορισμό στο περιεχόμενο ή τον τρόπο της απάντησης, αλλά μόνο στο θέμα. Από τα πλεονεκτήματά τους είναι η ευελιξία, και επιτρέπουν στην ερευνήτρια να εξετάσει σε βάθος κάποιες απαντήσεις ή να διαλευκάνει παρεξηγήσεις. Δίνουν επίσης τη δυνατότητα να εξετάσουμε τα όρια της γνώσης κάποιου ερωτώμενου. Προάγουν τη συνεργασία και την επιτυχημένη επικοινωνία με τα υποκείμενα. Επιτρέπουν στην ερευνήτρια μια ακριβέστερη εκτίμηση του τι ακριβώς πιστεύουν οι

ερευνούμενοι. Τέλος, ενδέχεται να μας παράσχουν απρόσμενες απαντήσεις οι οποίες μπορεί να υποδείξουν σχέσεις ή υποθέσεις που μέχρι τότε δεν είχαμε σκεφτεί (Robson 1995, σ. 233).

Έτσι, είναι πολύ χρήσιμο να διατυπώνουμε ανοικτές ερωτήσεις όταν ξεκινούμε μια νέα έρευνα και σε ένα μικρό δείγμα. Από μια τέτοια διερεύνηση μικρής κλίμακας είναι πιθανό να προκύψουν οι πιο θεμελιώδεις πλευρές του ερευνούμενου θέματος. Από τα μειονεκτήματα των ανοικτών ερωτήσεων είναι ότι για τις απαντήσεις τους, σε ένα ερωτηματολόγιο π.χ., απαιτείται σκέψη ενώ είναι πιο απλό για τους ερωτούμενους να επιλέξουν προκαθορισμένες απαντήσεις (Newell 1993, σ.102-103). Οι ανοικτές ερωτήσεις επίσης παράγουν απαντήσεις που ενδέχεται να είναι ασαφείς και διφορούμενες ή ευρέως φάσματος και συνεπώς δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι απαντήσεις είναι χρονοβόρο να κωδικοποιηθούν και να αναλυθούν, και συνεπώς δαπανηρό αν θέλουμε να διεξάγουμε μεγάλης κλίμακας έρευνα (Newell 1993, σ.103). Υπάρχει, τέλος, η πιθανότητα να χάσει τον έλεγχο ο ερευνητής λόγω των δυσκολιών που παρουσιάζουν αυτές οι ερωτήσεις στην ανάλυσή τους (Robson 1995, σ.234). Το είδος της έρευνας καθορίζει αν οι ανοικτές ή οι κλειστές ερωτήσεις είναι οι καταλληλότερες. Οι κλειστές ερωτήσεις θα πρέπει να χρησιμοποιούνται όταν οι εναλλακτικές απαντήσεις είναι γνωστές, περιορισμένες στον αριθμό και ξεκάθαρες. Οι ανοικτές ερωτήσεις χρησιμοποιούνται όταν το ερευνούμενο θέμα είναι περίπλοκο, όταν οι διαστάσεις του δεν είναι γνωστές και όταν ερευνάται κάποια διαδικασία. Στα περισσότερα ερωτηματολόγια συμπεριλαμβάνονται και ανοικτές και κλειστές ερωτήσεις. Παρόλα αυτά, όταν ερευνούμε μεγάλους αριθμούς υποκειμένων με ερωτηματολόγια που συμπληρώνουν οι ίδιοι, συνιστάται να χρησιμοποιούμε κυρίως κλειστές ερωτήσεις (Newell 1993, σ.103).

4.7.2.3. Η μέση οδός: ημι-ανοικτές ή ημι-κλειστές ερωτήσεις

Στις ανοικτές ερωτήσεις οι ερωτώμενοι είναι ελεύθεροι να εκφραστούν κατά βούληση και χρειάζεται να τους διαθέτουμε αρκετό χώρο στο ερωτηματολόγιο ώστε να μπορούν να σημειώσουν την απάντησή τους ολόκληρη (κάτι που μας έχει όλους περιορίσει όταν απαντούμε σε ερωτηματολόγια με ανοικτές

ερωτήσεις). Μια λύση σε αυτό το πρόβλημα, αλλά και σε άλλα προβλήματα των ανοικτών και κλειστών ερωτήσεων είναι οι λεγόμενες ερωτήσεις «καφετέρια», δηλαδή ημι-ανοικτές ή ημι-κλειστές (Javeau 2000, σ. 100). Αυτές συνδυάζουν κάποια πλεονεκτήματα των ανοικτών και των κλειστών ερωτήσεων. Σε αυτές έχουμε προβλέψει τις κυριότερες απαντήσεις, όπως στις κλειστές ερωτήσεις, αλλά αφήνουμε και το περιθώριο στους ερωτώμενους να προσθέσουν μόνοι τους μία ή περισσότερες απαντήσεις. Οι ημι-ανοικτές ή ημι-κλειστές ερωτήσεις διευκολύνουν πολύ το ερωτηματολόγιο καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός απαντήσεων έχει ήδη προβλεφθεί (λόγω της γνώσης μας από προηγούμενες αναζητήσεις ή από άλλες έρευνες), αλλά επιτρέπουν και την ελεύθερη έκφραση των ερωτώμενων σε ορισμένες περιπτώσεις που το κρίνουμε απαραίτητο ή σκόπιμο. Όμως, χρειάζεται προσοχή και επιμέλεια στην επιλογή των προκαθορισμένων απαντήσεων (βασισμένοι σε προηγούμενες έρευνες) ώστε να μη συγκεντρώνεται στην επιλογή «άλλη απάντηση» σημαντικό μέρος των απαντήσεων. Κάτι τέτοιο θα καθιστούσε άσκοπη τη χρήση ημι-ανοικτής ερώτησης (Javeau 2000, σ. 101).

Στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήσαμε και ημι-ανοικτές ερωτήσεις για θέματα που επιθυμούσαμε να δώσουμε την ευκαιρία στα υποκείμενα της έρευνας να καταθέσουν κάποια πιθανή διαφορετική απάντηση. Σε αυτές τις ερωτήσεις δώσαμε τη δυνατότητα επιλογής μίας μόνο διαφορετικής απάντησης, καθώς σε όλες τις ερωτήσεις μας ζητούσαμε από τους ερωτώμενους να δώσουν μία μόνο απάντηση. Έτσι, για παράδειγμα, στην *ερώτηση 27* «Ποιο από τα παρακάτω προσόντα θεωρείτε ότι χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας;» παραθέταμε 5 προεπιλεγμένες απαντήσεις και μια επιλογή «Άλλο. Τι;». Επίσης, στην *ερώτηση 44* «Ποιος θεωρείτε ότι είναι ο κυριότερος περιορισμός (εμπόδιο) για να βρείτε εργασία;» παραθέταμε 7 προεπιλεγμένες απαντήσεις και μία επιλογή «Άλλο. Τι;».

4.7.2.4. Ερωτήσεις προς αποφυγή

Κάποια είδη ερωτήσεων θα πρέπει να αποφεύγονται. Αυτές είναι οι:

- ◆ Μεγάλες ερωτήσεις. Τα υποκείμενα ενδέχεται να θυμούνται μόνο μέρος της ερώτησης και να απαντήσουν σε αυτό το μέρος.

- ◆ Διπλές (ή πολλαπλές) ερωτήσεις. Δε θα πρέπει να ζητάμε διαφορετικές πληροφορίες με την ίδια ερώτηση. Διπλές ή πολλαπλές ερωτήσεις θα πρέπει να διαιρούνται σε πολλές απλές και μικρότερες ερωτήσεις.
- ◆ Ερωτήσεις που περιλαμβάνουν επιστημονική ορολογία ή γενικά ακατάληπτους όρους. Γενικά θα πρέπει να αποφεύγονται λέξεις με τις οποίες ενδέχεται να μην είναι εξοικειωμένοι οι ερωτώμενοι. Οι ερωτήσεις θα πρέπει να είναι απλές για να μην ενοχλούνται οι ερωτώμενοι.
- ◆ Παραπειστικές ερωτήσεις (π.χ. “Γιατί σας αρέσει το Χ...”). Συνήθως είναι απλό να τροποποιηθούν τέτοιου είδους ερωτήσεις, με την προϋπόθεση ότι αντιλαμβανόμαστε ότι είναι παραπειστικές προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.
- ◆ Προκατειλημμένες ερωτήσεις. Αν βρισκόμαστε σε εγρήγορση για την πιθανότητα προκαταλήψεων στις ερωτήσεις μας, εύκολα θα καταφέρουμε να γράψουμε ερωτήσεις απαλλαγμένες από προκαταλήψεις. Πιο δύσκολο είναι να μην είμαστε παραπειστικοί απέναντι στα υποκείμενα με τον τρόπο που κάνουμε τις ερωτήσεις, ή τον τρόπο που δεχόμαστε τις απαντήσεις. Απαιτείται ουδετερότητα και προσπάθεια να μη δείχνουμε ότι συμεριζόμαστε τις απόψεις τους (Robson 1995, σ. 233).

4.7.3.1. Τρόποι συμπλήρωσης ενός ερωτηματολογίου

Με βάση τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου διακρίνουμε δύο είδη ερωτηματολογίων. Υπάρχουν τα *απευθείας συμπληρούμενα* από τους ίδιους τους ερωτώμενους και τα *εμμέσως συμπληρούμενα*. Στα πρώτα, τα ερωτώμενα άτομα επιλέγουν μόνα τους τις απαντήσεις ή τις γράφουν με δική τους έκφραση, ανάλογα με το αν πρόκειται για κλειστές ή ανοικτές ερωτήσεις. Στα δεύτερα, οι συνεντευκτές σημειώνουν τις απαντήσεις που τους δίνουν οι ερωτώμενοι και ως εκ τούτου η παρουσία ενός ερευνητή – συνεντευκτή είναι απαραίτητη. Η παρουσία του ερευνητή – συνεντευκτή δεν αποκλείεται και στα απευθείας συμπληρούμενα ερωτηματολόγια. Είναι δυνατό δηλαδή οι ερωτώμενοι να συμπληρώνουν το ερωτηματολόγιο μόνοι τους αλλά παρουσία του ερευνητή, με το πρόσθετο πλεονέκτημα ότι ο ερευνητής – συνεντευκτής μπορεί να απαντά επιτόπου σε επεξηγηματικές ερωτήσεις. Αυτή η μέθοδος μάλιστα θεωρείται ότι μας επιτρέπει να επιτύχουμε τα καλύτερα αποτελέσματα (Javeau 2000, σ. 49-50).

Αυτή είναι η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στην τρέχουσα έρευνα, καθώς θεωρήθηκε η πλέον πρόσφορη και εκείνη που θα μας εξασφάλιζε το μεγαλύτερο αριθμό συμπληρωμένων ερωτηματολογίων. Στα εμμέσως συμπληρούμενα ερωτηματολόγια συνήθως γίνεται τηλεφωνικά η συμπλήρωση και ο αριθμός των συμπληρούμενων ερωτηματολογίων είναι πολύ μικρός όταν πρόκειται για ένα και μοναδικό ερευνητή όπως στην περίπτωση εκπόνησης διδακτορικής διατριβής. Αντιθέτως, τα απευθείας συμπληρούμενα ερωτηματολόγια δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να διαθέσει το ερωτηματολόγιο σε πολλά υποκείμενα συγχρόνως. Αυτό έγινε σε αυτή την περίπτωση, όπου διαθέσαμε το ερωτηματολόγιο στους φοιτητές κατά την παρακολούθηση του μαθήματός τους, δηλαδή μέσα στις αίθουσες διδασκαλίας (σε χρόνο που εξυτηρετούσε την εκπαιδευτική διαδικασία). Οι αρνήσεις ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες, ίσως λόγω του ότι η συμπλήρωση γινόταν πριν την έναρξη του μαθήματος, πριν το διάλειμμα, μετά από αυτό, ή πριν το τέλος της διδασκαλίας, ανάλογα με την προτίμηση κάθε διδάσκοντα /-ουσας και με την παρουσία της ερευνήτριας. Παρά τις απουσίες φοιτητών από τις παραδόσεις και τα σεμινάρια, καταβλήθηκαν αλληπάλληλες και επίμονες προσπάθειες να εντοπιστούν σε πολλά και διαφορετικά μαθήματά τους. Θεωρούμε ότι πετύχαμε να συγκεντρώσουμε τόσο μεγάλο δείγμα λόγω της προσέγγισης των υποκειμένων στο φυσικό τους περιβάλλον, όπου τους εντοπίσαμε μαζικά και συγχρόνως είχαμε προσωπική επαφή μαζί τους. Η προσωπική μας παρουσία κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου εμμέσως παρότρυνε τους φοιτητές να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο, κάτι που αποδείχτηκε από το ότι δεν υπήρχαν αρνήσεις για τη συμπλήρωσή του και από το ότι σε περιπτώσεις που κάποιοι διδάσκοντες επέμεναν να αναλάβουν οι ίδιοι τη διάθεση του ερωτηματολογίου, ο αριθμός των ερωτηματολογίων που μας επεστράφησαν συμπληρωμένα ήταν πολύ μικρός. Τέλος, ένα ακόμα πλεονέκτημα από την παρουσία μας κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν η δυνατότητα των φοιτητών να απευθύνουν επεξηγηματικές ερωτήσεις και να πάρουν επί τόπου διευκρινήσεις για τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Έτσι, μπορούμε να είμαστε αρκετά σίγουροι για την αξιοπιστία των απαντήσεων που έχουμε λάβει.

Σύμφωνα με τον Javeau (Javeau 2000, σ. 50), η απευθείας συμπλήρωση ερωτηματολογίων είναι σύνηθες να χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις όπως της εν λόγω έρευνας. Αναλυτικά,

1. Όταν ο αριθμός των υποκειμένων της έρευνας είναι πολύ μεγάλος και δε διαθέτουμε ικανό αριθμό συνεντευκτών. Στην τρέχουσα έρευνα απευθυνθήκαμε σε μεγάλο πληθυσμό και συγκεντρώσαμε 678 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια, ενώ ήμασταν η μόνη ερευνήτρια καθώς επρόκειτο για διδακτορική διατριβή.
2. Όταν υπάρχει βεβαιότητα ότι τα άτομα που θα ερωτηθούν έχουν την ικανότητα της σωστής έκφρασης σε ένα ερωτηματολόγιο. Πιστεύουμε ότι οι τελειόφοιτοι φοιτητές και φοιτήτριες των τμημάτων Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης είχαν την ικανότητα της κατανόησης του ερωτηματολογίου και της σωστής έκφρασης.
3. Όταν το ερωτηματολόγιο προκαλεί το έντονο ενδιαφέρον των ερωτώμενων. Θεωρούμε ότι τα θέματα σπουδών και αναζήτησης εργασίας ήταν από τα πιο ενδιαφέροντα για το φοιτητικό πληθυσμό που προσεγγίσαμε, καθώς ήταν φοιτήτριες και φοιτητές στο τέλος των σπουδών τους και θα πρέπει να είχαν έρθει αντιμέτωποι με την προοπτική αναζήτησης εργασίας μετά την αποφοίτησή τους και γενικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη σταδιοδρομία τους.

4.7.3.2. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των απευθείας συμπληρούμενων ερωτηματολογίων

Η χρήση της τεχνικής του ερωτηματολογίου στην Παιδαγωγική έρευνα και τις Κοινωνικές Επιστήμες γενικότερα είναι πολύ διαδεδομένη (Πυργιωτάκης 1999, σ. 134). Σύμφωνα με τον Robson (Robson 1995, σ. 243), τα απευθείας συμπληρούμενα ερωτηματολόγια είναι πολύ αποτελεσματικά και εξοικονομούν χρόνο από πλευράς της ερευνήτριας. Πολλά αντίγραφα του ερωτηματολογίου διανέμονται συγχρόνως σε πολλά υποκείμενα και επιστρέφονται στην ερευνήτρια συμπληρωμένα στον ίδιο χρόνο που απαιτείται για να διεξάγουμε μία συνέντευξη. Επίσης, αν το ερωτηματολόγιο είναι καλά δομημένο, ο χρόνος που απαιτείται για την κωδικοποίηση και την ανάλυση

των απαντήσεων είναι σχετικά σύντομος. Αυτά τα πλεονεκτήματα εξηγούν την ευρεία χρήση αυτής της ερευνητικής τεχνικής (Robson 1995, σ. 243).

Με το ερωτηματολόγιο επιτυγχάνουμε τη συλλογή πλήθους πληροφοριών σε σύντομο χρόνο και συγκρινόμενο με άλλες ερευνητικές τεχνικές είναι λιγότερο δαπανηρό σε χρόνο και χρήμα. Οι απαντήσεις μπορούν να είναι ειλικρινείς ακόμα και σε λεπτές ερωτήσεις, υπό την προϋπόθεση της τήρησης της ανωνυμίας, εφόσον τα υποκείμενα δεν αλληλεπιδρούν με τον ερευνητή. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να περιορίσει την ελεύθερη έκφραση κάποιων ερωτώμενων. Τέλος, είναι κατάλληλη τεχνική για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με συμπεριφορές που δεν έχουμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε, αλλά και μας επιτρέπει να μελετήσουμε αποτελεσματικά προβλήματα που θα απαιτούσαν μακροχρόνιες παρατηρήσεις (Βάμβουκας 1988, σ. 248-249. Πυργιωτάκης 1999, σ. 134-135).

Βεβαίως, υπάρχουν και μειονεκτήματα από τη χρήση των απευθείας συμπληρούμενων ερωτηματολογίων. Αναγκαστικά, τα δεδομένα που συλλέγουμε δεν είναι σε βάθος. Έτσι, μπορεί να είναι εύκολη η ανάλυσή τους με τη χρήση του κατάλληλου λογισμικού, αλλά η ερμηνεία τους μπορεί να αποδειχτεί προβληματική. Επιπλέον, δεν υπάρχει δυνατότητα ελέγχου της ειλικρίνειας ή της σοβαρότητας των απαντήσεων. Τα υποκείμενα υποχρεώνονται να προσαρμόσουν τις απαντήσεις τους σε προκαθορισμένα κουτιά και δεν έχουν ελευθερία απάντησης. Κάποιες φορές η απάντηση που θέλουμε να δώσουμε δεν ταιριάζει με καμιά από τις προτεινόμενες από τους ερευνητές. Επίσης, υπάρχει αφανές κόστος καθώς η διαδικασία μέχρι την τελική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου είναι μακρά και επίπονη. Αυτό διότι χρειάζεται να επεξεργαστούμε σε βάθος το ερωτηματολόγιο και ενδεχομένως να το διαθέσουμε και πιλοτικά περισσότερες από μία φορές έως ότου καταλήξει στην τελική μορφή του (όπως κάναμε και εμείς), εφόσον απαιτούνται σαφείς και όχι διφορούμενες οδηγίες και προσεκτική διατύπωση των ερωτήσεων (Robson 1995, σ. 243).

Σχετικά με τα μειονεκτήματα του ερωτηματολογίου, ο Βάμβουκας (Βάμβουκας 1988, σ. 247) παραθέτει ότι η συμπλήρωσή του προϋποθέτει γνώση γραφής

και ανάγνωσης και ικανότητα έκφρασης, άρα αποκλείονται κάποιες κατηγορίες υποκειμένων (όπως τα μικρά παιδιά). Το ερωτηματολόγιο δεν εγγυάται ούτε την ειλικρινή απάντηση των υποκειμένων (των οποίων οι απαντήσεις μπορούν να επηρεαστούν ποικιλοτρόπως), ούτε την επαρκή ενημέρωση από πλευράς τους γύρω από το ερευνούμενο θέμα. Επίσης, όπως οι ερευνητές, έτσι και τα υποκείμενα της έρευνας έχουν υποκειμενική άποψη για το θέμα που ερωτώνται (Βάμβουκας, όπ. παρ.). Βεβαίως, εδώ μας ενδιαφέρει ακριβώς η υποκειμενική κρίση των ερωτώμενων. Επιπλέον, θεωρούμε ότι αυτοί διέθεταν επαρκή ενημέρωση και γνώση των θεμάτων για τα οποία ερωτήθηκαν και τα οποία αφορούσαν τις σπουδές τους και τις προθέσεις τους για απασχόληση. Μία άλλη δυσκολία του ερωτηματολογίου είναι η αδυναμία ελέγχου της ορθότητας και ακρίβειας των απαντήσεων των υποκειμένων. Τα υποκείμενα έχουν τη δυνατότητα να διαβάσουν το σύνολο των ερωτήσεων και στη συνέχεια να απαντήσουν εκλογικεύοντας τις απαντήσεις τους, ή προβάλλοντας ελκυστική εικόνα του εαυτού τους, ή μεγαλοποιώντας την πραγματικότητα. Έτσι, οι απαντήσεις κάποιων ίσως δεν είναι πηγαίες και αυθόρμητες (Βάμβουκας 1988, σ. 247). Τέλος, το δείγμα που επιλέγεται από την ερευνήτρια μπορεί να είναι αντιπροσωπευτικό, όμως εφόσον πάντοτε ένα μέρος του δείγματος δεν απαντά, το δείγμα που έχουμε τελικά στη διάθεσή μας είναι διαφορετικής σύστασης και μικρότερου μεγέθους από το αρχικό (Βάμβουκας 1988, σ. 248). Στην παρούσα έρευνα τα υποκείμενα απάντησαν οικειοθελώς και συνεργάστηκαν εκούσια. Θεωρούμε ότι εφόσον το δείγμα της φτάνει το 60% των τεταρτοετών (59,8%), είναι αρκετά μεγάλο και αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

4.7.4. Τα στάδια της έρευνας με ερωτηματολόγιο

Η προετοιμασία του ερωτηματολογίου ακολουθεί την εξής διαδικασία: επιλέγονται τα θέματα, διατυπώνονται οι ερωτήσεις, εξετάζονται οι μέθοδοι ανάλυσης και προετοιμάζεται το σχέδιο του ερωτηματολογίου, το οποίο διατίθεται πιλοτικά. Η διατύπωση των ερωτήσεων είναι σημαντική καθώς η γλώσσα που χρησιμοποιείται πρέπει να είναι κατανοητή σε όλους τους ερωτώμενους. Σημαντικό είναι οι ερωτήσεις να μην προκαταλαμβάνουν τους ερωτώμενους, να μην προϋποθέτουν γνώσεις αλλά ούτε και να είναι προσβλητικές (Bell 1999, σ.135-6). Η προσεκτική προετοιμασία που

απαιτείται είναι χρονοβόρα. Απαιτούνται συνεννοήσεις για επισκέψεις και εξασφάλιση της απαραίτητης άδειας. Οι συνεννοήσεις απαιτούν επιβεβαίωση και συχνά χρειάζεται επαναπρογραμματισμός των ραντεβού για αντιμετώπιση απουσιών και κάθε είδους εκτάκτων περιστατικών, όπως συνέβη συχνά και στην εν λόγω έρευνα. Άλλη χρονοβόρα διαδικασία είναι η ανάλυση των δεδομένων. Έτσι, ο χρονικός προγραμματισμός είναι ένα βασικό ζήτημα στη διεξαγωγή έρευνας (Robson 1995, σ. 230). Στη συγκεκριμένη περίπτωση απαιτήθηκε πολύ προσεκτικός χρονικός προγραμματισμός και οργάνωση (καθώς και επαναπρογραμματισμοί και αντιμετώπιση έκτακτων περιστατικών) ως προς την επικοινωνία με τα μέλη ΔΕΠ αρκετό χρόνο πριν την επίσκεψή μας στο μάθημά τους. Παράλληλα, απαιτήθηκε και ακριβής σχεδιασμός των επισκέψεών μας στις αίθουσες διδασκαλίας, κατόπιν συνεννοήσεων με τα μέλη ΔΕΠ και καθορισμού συγκεκριμένης ώρας επίσκεψής, ώστε να γίνουμε δεκτοί σε όσο το δυνατό περισσότερα μαθήματα στη μία εβδομάδα που διαθέταμε για κάθε τμήμα.

4.7.4.1. Προσδιορισμός του αντικειμένου της έρευνας

Η επιστημονική έρευνα αποτελεί εργαλείο γνώσης του κοινωνικού γίνεσθαι εντός ενός υποθετικο-επαγωγικού πλαισίου. Ξεκινάμε με μια πρόχειρη διατύπωση του αντικειμένου της έρευνας, ως ένα από τα προβλήματα της εποχής. Χρειάζεται να έχουμε κατά νου ότι το αντικείμενο της έρευνας ίσως να είναι μόνο μία όψη του γενικότερου προβλήματος. Απαιτείται λοιπόν να προσδιορίσουμε όσο πιο συγκεκριμένα γίνεται, μία πτυχή του θέματος την οποία προτιθέμεθα να μελετήσουμε. Αυτό αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε έρευνα, αλλά και μας επιτρέπει να συγκροτήσουμε ένα ερευνητικό εργαλείο (εν προκειμένω ένα ερωτηματολόγιο) που θα έχει συνοχή και εσωτερική ενότητα και όχι μία λίστα από διάσπαρτες ερωτήσεις για πολλά διαφορετικά αντικείμενα έρευνας. Για τη διεξαγωγή μιας σοβαρής έρευνας λοιπόν, οφείλουμε να ξεκινήσουμε με έναν ακριβή προσδιορισμό του αντικειμένου αυτής, έχοντας μάλιστα κατά νου ότι η διαδικασία του προσδιορισμού είναι επίπονη και σύνθετη υπόθεση (Javeau 2000, σ. 54-56).

4.7.4.2. Εξασφάλιση των υλικών μέσων της έρευνας

Η ενασχόληση με την επιστημονική έρευνα είναι εκ προοιμίου αρκετά δαπανηρή: αγορά βιβλίων, προμήθεια προηγμένων τεχνικών μέσων όπως ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, προμήθεια λογισμικού, αναπαραγωγή αντιγράφων, μετακινήσεις, συνδρομές, κ.ά.. Έτσι, για τη διεξαγωγή της έρευνας χρειάζεται πρώτιστα να εξασφαλίσουμε τη διαθεσιμότητα σε οικονομικά μέσα, χωρίς τα οποία είναι αδύνατο να πραγματοποιήσουμε την έρευνα. Είναι ένα πρακτικό αλλά σημαντικό θέμα, μιας και η αναπαραγωγή του όγκου των φωτοαντιγράφων που απαιτούνται για το πλήθος των ερωτηματολογίων και επιστολών που διανέμονται (προς τους διδάσκοντες/-ουσες και προς τις φοιτήτριες και φοιτητές στην περίπτωση μας) κοστίζει αρκετά. Στην προκειμένη έρευνα μάλιστα επρόκειτο για ερωτηματολόγιο 7 σελίδων και μία συνοδευτική επιστολή προς τους φοιτητές, συν μία δεύτερη επιστολή προς τους διδάσκοντες (βλ. Παράρτημα). Η εισαγωγική επιστολή του ερωτηματολογίου (Βάμβουκας 1988, σ. 261) η οποία απευθυνόταν στους φοιτητές και το επτασέλιδο ερωτηματολόγιο, φωτοτυπήθηκαν σε πάνω από 900 αντίτυπα συνολικά για τις δύο πιλοτικές έρευνες που έγιναν και την τελική διάθεση του ερωτηματολογίου. Επίσης, η επιστολή προς τις διδάσκουσες/-οντες αναπαράχθηκε σε περίπου τριακόσια αντίτυπα. Είναι εύκολο να αντιληφθούμε το ύψος μιας τέτοιας δαπάνης, που αφορούσε μάλιστα μόνο την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας στο πεδίο. Η εξασφάλιση των οικονομικών μέσων είναι απαραίτητη και για διάφορες άλλες ανάγκες όπως τα έξοδα μεταφοράς από και προς το πεδίο καθημερινά για τη διάθεση του ερευνητικού εργαλείου, τις τηλεφωνικές επαφές με τις γραμματείες (για το πρόγραμμα των μαθημάτων, τα στοιχεία επικοινωνίας με τους διδάσκοντες) και την επικοινωνία με τους ίδιους τους διδάσκοντες/-ουσες (αρκετά τηλεφωνήματα και στην πλειοψηφία τους υπεραστικά). Ο Javeau σημειώνει ότι η εξεύρεση ή όχι των υλικών μέσων της έρευνας δύναται να ασκήσει σημαντική επιρροή στο ίδιο το αντικείμενο της έρευνας (Javeau 2000, σ. 56). Θα προσθέταμε ότι θα μπορούσε να επηρεάσει όχι μόνο την πορεία αλλά και την πραγματοποίηση καθεαυτή της έρευνας. Επί παραδείγματι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η αποτυχία εξασφάλισης χρηματοδότησης της διδακτορικής διατριβής μέσω υποτροφίας μας οδήγησε στην επιλογή της αυτοχρηματοδότησης. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται ότι η εκάστοτε υποψήφια

διδάκτωρ εργάζεται και δεν είναι όσο παραγωγική απαιτείται για την εκπόνηση της διατριβής της, εφόσον δε διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο. Με αυτό τον τρόπο ο οικονομικός παράγοντας επηρεάζει το χρονικό, καθώς έχουμε καθυστέρηση στην πρόοδο της διατριβής. Στο χρονικό παράγοντα θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω (για τον προϋπολογισμό και το χρονοδιάγραμμα της έρευνας βλ. και Βάμβουκα 1988, σ. 166-7).

4.7.4.3. Οργάνωση του χρόνου και των δραστηριοτήτων της έρευνας πεδίου

Η σωστή οργάνωση του χρόνου ξεκινά από την έγκαιρη επαφή με τους αρμόδιους φορείς και τους εμπλεκόμενους. Στην προκειμένη περίπτωση χρειαζόταν να έρθουμε πολύ νωρίς σε επαφή με τις γραμματείες όλων των τμημάτων και σταδιακά με τους διδάσκοντες ανά τμήμα. Μια πρώτη απρόβλεπτη καθυστέρηση στην έναρξη της έρευνας πεδίου οφειλόταν στο ότι το Πανεπιστήμιο Κρήτης παρέμεινε κλειστό (για λόγους διαμαρτυρίας για χαμηλή χρηματοδότηση) για τρεις περίπου εβδομάδες στην έναρξη του εαρινού εξαμήνου του 2005. Έτσι, καθυστέρησε όχι μόνο η έναρξη της έρευνας πεδίου, αλλά και η παγίωση του προγράμματος μαθημάτων που χρειαζόμασταν από τις γραμματείες για να ξεκινήσουμε τις επαφές με τους διδάσκοντες ώστε να κλείσουμε ραντεβού για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στο μάθημά τους. Σε κάθε τμήμα διατέθηκε μία εβδομάδα για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων (δηλαδή εννέα εβδομάδες) και το τελευταίο διάστημα του εξαμήνου (δύο περίπου επιπλέον εβδομάδες) χρησιμοποιήθηκε για να καλυφθούν κενά σε τμήματα που είχαν χαμηλότερα ποσοστά συμπληρωμένων ερωτηματολογίων λόγω διεξαγωγής συνεδρίων ή ελλιπούς παρακολούθησης των μαθημάτων από τους φοιτητές.

Μετά τη λήψη του προγράμματος μαθημάτων από κάθε γραμματεία χωριστά και των στοιχείων επικοινωνίας με τις/τους διδάσκουσες/-οντες, η επικοινωνία με τους διδάσκοντες και τις διδάσκουσες έγινε κυρίως τηλεφωνικά καθώς οι περισσότεροι θα λέγαμε δεν κατοικούν μόνιμα στο Ρέθυμνο. Απαιτούνταν εκ των προτέρων συνεννόηση μαζί τους για να μας δεχτούν ή όχι στο μάθημά τους ώστε να διανείμουμε τα προς συμπλήρωση ερωτηματολόγια. Χρειαζόταν λοιπόν να έρθουμε σε επαφή μαζί τους εγκαίρως και γι' αυτό το

λόγο επιλέξαμε η έγγραφη ενημέρωσή τους να γίνει μία εβδομάδα τουλάχιστον πριν από την τηλεφωνική μας επικοινωνία. Η έγγραφη ενημέρωση των διδασκουσών και διδασκόντων ήταν μία επιστολή του επόπτη μας Καθηγητή Ιωάννη Πυργιωτάκη που εξηγούσε το αντικείμενο της επικοινωνίας μας μαζί τους και τους παραινούσε να μας συνδράμουν στη διεξαγωγή της έρευνας. Αυτή την επιστολή τοποθετούσαμε στις θυρίδες αλληλογραφίας των διδασκόντων με τους οποίους έπρεπε να έρθουμε σε επαφή, δηλαδή κυρίως σε εκείνους που δίδασκαν σεμινάρια ή μαθήματα με αρκετούς τελειόφοιτους. Ο εντοπισμός των διδασκόντων και διδασκουσών και οι συνεννοήσεις μαζί τους ήταν χρονοβόρα διαδικασία λόγω της απουσίας τους από την πανεπιστημιούπολη, αλλά η προηγούμενη έγγραφη ενημέρωσή τους από τον επόπτη μας σίγουρα συνεισέφερε στην προθυμία των περισσότερων να μας βοηθήσουν. Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η σωστή οργάνωση των υπο-σταδίων και δραστηριοτήτων της έρευνας και ο λεπτομερής προγραμματισμός εργασιών είναι σημαντικά και απαραίτητα για τη διεξαγωγή της έρευνας, ιδιαίτερα όταν απαιτείται να γίνει συντονισμός για εννέα ακαδημαϊκά τμήματα εντός του χρονικού περιθωρίου έντεκα εβδομάδων. Έτσι, ο χρονικός προγραμματισμός προέβλεπε να είναι όλα τα εργαλεία της έρευνας (ερωτηματολόγιο, επιστολή προς διδάσκοντες, επιστολή προς φοιτητές) έτοιμα πριν την έναρξη του εαρινού εξαμήνου του 2005. Η προσήλωση στην άρτια οργάνωση των επιμέρους σταδίων της έρευνας και ο έγκαιρος χρονικός προγραμματισμός έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ομαλή πορεία της έρευνας και στο μεγάλο αριθμό συμπληρωμένων ερωτηματολογίων που συγκεντρώθηκαν.

4.7.4.4. Προηγούμενες έρευνες και υποθέσεις εργασίας

Η συγκέντρωση πληροφοριών από άλλες έρευνες και η συλλογή σχετικών αριθμητικών στοιχείων αποτελούν αναγκαίες αναζητήσεις για να καθορίσουμε το νοηματικό πλαίσιο της έρευνας που αποσκοπούμε να διεξάγουμε. Για να περιγράψουμε με ακρίβεια το πεδίο της έρευνας χρειάζεται να λάβουμε υπόψη προηγούμενες έρευνες που τυχόν έχουν διεξαχθεί στο ίδιο ή παρεμφερές θέμα και τις μεθόδους που χρησιμοποίησαν άλλοι ερευνητές στην έρευνα ανάλογων θεμάτων (βλ. σχετικό κεφάλαιο). Κατά την επεξεργασία των υποθέσεων εργασίας, ένας τρόπος προσέγγισης είναι να

αντλήσουμε έμπνευση από τα συμπεράσματα άλλων ερευνητών που διερεύνησαν το ίδιο ή κάποιο παρεμφερές θέμα και να επιδιώξουμε να επιβεβαιώσουμε ή να διαψεύσουμε αυτά τα αποτελέσματα. Η συλλογή πληροφοριών από άλλες έρευνες θα μας βοηθήσει επίσης να δημιουργήσουμε τη βιβλιογραφία μας πάνω στο θέμα (Javeau 2000, σ. 58).

Στην παρούσα έρευνα, για τον καθορισμό των υποθέσεων εργασίας στηριχτήκαμε αρχικά σε στατιστικά στοιχεία για την ανεργία, στην επεξεργασία στοιχείων της Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΣΥΕ) και στην παρατήρηση. Το αρχικό έναυσμα ήταν η καθημερινή παρατήρηση στις φοιτήτριες και τους φοιτητές των Σχολών Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η εργασία μας στο Γραφείο Διασύνδεσης μας έφερνε σε καθημερινή επαφή μαζί τους και γινόμασταν κοινωνοί της αγωνίας τους για την εύρεση εργασίας μετά την αποφοίτησή τους. Έτσι αποφασίσαμε να μελετήσουμε τη στάση τους απέναντι στην αγορά εργασίας. Ξεκινήσαμε με την αναζήτηση στατιστικών στοιχείων για την ανεργία πτυχιούχων των επιστημών του Ανθρώπου. Χρησιμοποιήσαμε αρκετά στοιχεία από τις έρευνες της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας (ΕΣΥΕ) και κυρίως από τις έρευνες του Εργατικού Δυναμικού. Διαπιστώσαμε και από τα στατιστικά στοιχεία ότι υπάρχει μεγάλη ανεργία γυναικών, μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών, αλλά και ιδιαίτερα αυξημένη ανεργία για τους πτυχιούχους των επιστημών του Ανθρώπου. Από τη βιβλιογραφική αναδίφηση φάνηκε ότι θα είχε ενδιαφέρον η διερεύνηση της στάσης των τελειόφοιτων των επιστημών του Ανθρώπου γύρω από την αγορά εργασίας και τις προοπτικές απασχόλησής τους, καθώς δεν είχε ερευνηθεί αυτό το θέμα. Γενικά η ανεργία πτυχιούχων θα λέγαμε ότι παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον διερεύνησης. Ειδικά όμως η ανεργία πτυχιούχων των συγκεκριμένων επιστημών που τυγχάνει να είναι και στην πλειοψηφία τους γυναίκες θεωρήσαμε ότι ήταν όχι μόνο ένα θέμα άκρως ενδιαφέρον και άξιο διερεύνησης, αλλά και θα είχε να μας παρουσιάσει ιδιαίτερος ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Η μετέπειτα διεξαγωγή της έρευνας δικαίωσε τις δικές μας τουλάχιστον προσδοκίες, καθώς σε όλη τη διάρκειά της το ενδιαφέρον της ερευνήτριας διατηρήθηκε αμείωτο και η ενασχόληση με αυτό το θέμα αποδείχτηκε πολύ ευχάριστη και ηθικά ανταποδοτική.

Για να επιτύχουμε τους στόχους της έρευνας χρειάζεται να θέτουμε μια σειρά από υποθέσεις εργασίας τις οποίες θα επιδιώξουμε να επαληθεύσουμε ή να διαψεύσουμε. Η σωστή διατύπωση των υποθέσεων εργασίας μας επιτρέπει να συντάξουμε το ερευνητικό μας εργαλείο με σαφή διατύπωση των ερωτήσεων ώστε να ανταποκρίνονται στους σκοπούς για τους οποίους προορίζονται και να ελέγχουν τις υποθέσεις της έρευνας. Οι υποθέσεις εργασίας χρειάζεται να μετασχηματίζονται σε μεταβλητές. Στην πορεία αυτού του μετασχηματισμού αναζητούμε ενδείξεις για το πέρασμα από τον αφηρημένο προσδιορισμό μιας έννοιας στην κατασκευή κριτηρίων – μεταβλητών (Javeau 2000, σ. 59-60).

4.7.4.5. Πληθυσμός και δείγμα

Το δείγμα αποτελεί την ομάδα των ατόμων που ερωτούνται και είναι μέρος ενός ευρύτερου συνόλου, δηλαδή του πληθυσμού (Βάμβουκας 1988, σ. 154-155). Ο πληθυσμός ορίζεται συγχρόνως με το αντικείμενο της έρευνας. Συχνά όμως, για λόγους οικονομικούς ή χρονικού περιορισμού, ενδέχεται να βρεθούμε στην ανάγκη να περιορίσουμε τον αρχικό πληθυσμό μας σε ένα μόνο μέρος του, περισσότερο προσιτό σε εμάς (Javeau 2000, σ. 68-69). Επί παραδείγματι, θα μπορούσαμε να ερευνήσουμε όλους τους τελειόφοιτους των επιστημών του Ανθρώπου σε όλα τα ΑΕΙ της χώρας. Αυτό βέβαια θα ξέφευγε από τα όρια μιας διδακτορικής διατριβής και θα απαιτούσε πολύ χρόνο και χρήμα αλλά και πολλούς ερευνητές. Έτσι, περιοριζόμαστε στους τελειόφοιτους του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ο πληθυσμός μας είναι το σύνολο των τελειοφοίτων των επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και όσοι απάντησαν στο ερωτηματολόγιο που τους απευθύναμε αποτελούν το δείγμα της έρευνας.

Γενικότερα, είναι πολύ σπάνιο να διεξαχθεί μια έρευνα στο σύνολο του πληθυσμού, εκτός των περιπτώσεων της απογραφής. Στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιούμε την τεχνική της δημοσκοπήσης. Η δημοσκοπήση διεξάγεται σε υπολογισμένο δείγμα του πληθυσμού όταν καθίσταται αδύνατη η έρευνα του συνόλου του πληθυσμού. Η επιλογή ορισμένου αριθμού ατόμων συνθέτει το λεγόμενο αντιπροσωπευτικό δείγμα. Η έννοια της αντιπροσωπευτικότητας είναι κυρίως στατιστικής φύσης. Το

αντιπροσωπευτικό δείγμα πρέπει να αποτελεί πιστή εικόνα του συνόλου, ένα είδος μικρογραφίας του πληθυσμού. Μάλιστα, χρειάζεται να προνοούμε για αντικατάσταση ατόμων από τον κατάλογο του δείγματος της έρευνας ώστε να αντιμετωπιστούν πιθανές αρνήσεις, απουσίες κτλ. Για το λόγο αυτό συχνά καταρτίζουμε μεγαλύτερο κατάλογο δείγματος από αυτό που χρειαζόμαστε (Javeau 2000, σ. 70-71 και 93). Όσον αφορά τα σφάλματα έρευνας, αυτά διακρίνονται σε σφάλμα καταμέτρησης και δειγματοληπτικό ή αστάθμητο λάθος. Το σφάλμα καταμέτρησης μπορεί να αφορά ασάφεια του ερωτηματολογίου (π.χ. μια κακή διατύπωση ερώτησης) ή επαγγελματικό λάθος του ερευνητή (π.χ. ένας ακατάλληλος ερευνητής). Το δειγματοληπτικό ή αστάθμητο λάθος αφορά την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, το μέγεθος και την ομοιογένειά του. Επιλέγουμε εξ αρχής μια πιθανότητα για να είναι το δείγμα αντιπροσωπευτικό. Συνήθως δηλαδή δεχόμαστε ότι υπάρχουν 5% πιθανότητες να μην είναι αντιπροσωπευτικό (Javeau 2000, σ. 90-91). Στην εν λόγω έρευνα ο στόχος ήταν η προσέγγιση της απογραφής. Το ευκαίριο θα ήταν να εντοπίσουμε και να ρωτήσουμε το σύνολο του πληθυσμού των τελειοφοίτων των επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ο χρονικός περιορισμός του ενός εξαμήνου για τη διεξαγωγή της έρευνας και η ενασχόληση μιας μόνο ερευνήτριας με την έρευνα, μας έδωσαν τη δυνατότητα να πετύχουμε περίπου το 60% των τεταρτοετών ως δείγμα, ποσοστό που θεωρούμε ότι εξασφαλίζει την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

4.7.4.6. Σημεία που χρήζουν προσοχής

Κατά τη σύνταξη του ερωτηματολογίου χρειάζεται να προσέξουμε ώστε να αποφύγουμε να προκαλέσουμε στα υποκείμενα της έρευνας:

- φόβο για το ενδεχόμενο να κριθούν αρνητικά,
- επιθυμία και τάση προσαρμογής στα κοινωνικά πρότυπα,
- άρνηση να τοποθετηθούν και να δεσμευτούν προσωπικά και
- την έμμεση υποβολή από πλευράς μας του περιεχομένου των απαντήσεων (Javeau 2000, σ. 134 – 135).

Είναι χρήσιμο γενικά να προετοιμάζουμε τους ερωτώμενους για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου με ένα εισαγωγικό κείμενο

ενσωματωμένο στο ερωτηματολόγιο. Συνιστάται επίσης, το ερωτηματολόγιο να μην ξεπερνά χρονικά τα σαράντα πέντε λεπτά ή μία ώρα το μέγιστο για τη συμπλήρωσή του και τις τριάντα ερωτήσεις το πολύ, εκτός αν οι ερωτώμενοι έχουν κίνητρα και ενδιαφέρονται να απαντήσουν (Javeau 2000, σ. 137). Για τον πρώτο λόγο, συντάξαμε μια κατατοπιστική επιστολή η οποία επισυναπτόταν στο ερωτηματολόγιο ως πρώτη σελίδα του και τη χρησιμοποιήσαμε ως εισαγωγική για το ερωτηματολόγιο επιστολή. Για δε τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου απαιτούνταν δέκα λεπτά κατά μέσο όρο. Υπήρξαν ερωτώμενοι που το συμπλήρωσαν σε οκτώ λεπτά, αλλά και έως είκοσι λεπτά σε σπάνιες περιπτώσεις. Έτσι, δε θεωρούμε ότι συνιστά πρόβλημα το ότι οι ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο ξεπέρασαν τις τριάντα. Εξάλλου, οι ερωτώμενοι είχαν ενδιαφέρον να απαντήσουν σε ερωτήσεις που αφορούσαν τις σπουδές τους και την αναζήτηση εργασίας.

Όσον αφορά τη συνοδευτική επιστολή του ερωτηματολογίου, αυτή χρησίμευσε ως εισήγηση του ερωτηματολογίου στους ερωτώμενους. Πριν από τη διάθεσή του χρειάζεται να καθορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα εισηγηθούμε το ερωτηματολόγιο στον ερευνούμενο πληθυσμό. Ως αποτελεσματικότερος τρόπος θεωρείται η αποστολή ενημερωτικής επιστολής σε κάθε ερωτώμενο, λίγες μέρες πριν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου (Javeau 2000, σ. 150). Επειδή κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό στη συγκεκριμένη περίπτωση, ζητήσαμε από όλους τους ερωτώμενους να διαβάσουν την εισαγωγική επιστολή του ερωτηματολογίου, την οποία είχαμε επισυνάψει ως πρώτη σελίδα του, πριν συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Η επιστολή αυτή ήταν υπογεγραμμένη και με αυτήν ενημερώναμε από ποια πραγματοποιούνταν η έρευνα, ποιος ήταν ο σκοπός της, τους ζητούσαμε να συμμετάσχουν σε αυτή και τους διαβεβαιώναμε για το ερευνητικό απόρρητο.

Χρήσιμα θεωρούνται ακόμα τα εισαγωγικά και συνδετικά κείμενα μεταξύ των διαφόρων θεμάτων του ερωτηματολογίου (Javeau 2000, σ. 139-141). Τέτοιου τύπου κείμενα που χρησιμοποιήσαμε εδώ ήταν α) τεχνικές υποδείξεις για τον τρόπο που έπρεπε να απαντήσουν οι ερωτώμενοι (λ.χ. «Αν ναι, προχωρήστε στην ερώτηση Χ»), β) εκφράσεις ευγένειας όπως οι ευχαριστίες στο τέλος του ερωτηματολογίου, αλλά και γ) ενημερωτικές διατυπώσεις: στην εισαγωγική

επιστολή του ερωτηματολογίου αναφερόταν ότι η έρευνα γίνεται για επιστημονικούς λόγους και διαβεβαιώσαμε για το απόρρητο των απαντήσεων. Μεγάλη προσοχή και επιμέλεια απαιτεί η κατασκευή ενός ερωτηματολογίου και ως προς την ποιοτικά καλή εμφάνισή του (Javeau 2000, σ. 142-147). Έτσι, επιμείναμε ακόμα και στην παρουσίαση του ερωτηματολογίου, τη γραμματοσειρά του, την εμφάνιση των ερωτήσεων και τον επιλεκτικό τονισμό (με έντονη ή πλάγια γραφή) των στοιχείων που έπρεπε να προσέξουν οι ερωτώμενοι. Στόχος ήταν να είναι εύκολο στη χρήση, την ανάγνωση, τη συμπλήρωση και αισθητικά όμορφο για να προδιαθέτει θετικά τους ερωτώμενους να απαντήσουν στις ερωτήσεις αλλά και, έχοντας καλή αναγνωσιμότητα, να τους διευκολύνει κατά τη συμπλήρωση.

4.7.4.7. Δοκιμή του σχεδίου του ερωτηματολογίου και σύνταξη του οριστικού ερωτηματολογίου

Κατά την πιλοτική διάθεση του ερωτηματολογίου ελέγχουμε το βαθμό κατανόησης, αποδοχής και ερμηνείας του. Είναι απαραίτητο στάδιο και αν δεν το λάβουμε σοβαρά υπ' όψη μας συνήθως συναντάμε δυσκολίες κατά την πορεία της έρευνας, οι οποίες όμως δε μπορούν να αντιμετωπιστούν πλέον. Χρειάζεται να υποβάλλουμε το ερωτηματολόγιο σε περιορισμένο αριθμό ατόμων (συνήθως είκοσι με τριάντα), που όμως πρέπει να διαθέτουν τα χαρακτηριστικά του δείγματος και να είναι ανομοιογενής ομάδα, να μην ανήκει δηλαδή μόνο σε μία κατηγορία. Στο δοκιμαστικό στάδιο οι ερευνητές σκοπεύουν να εξακριβώσουν κυρίως αν οι όροι που χρησιμοποιούν γίνονται εύκολα κατανοητοί και δεν υπάρχουν διαφορούμενες διατυπώσεις. Επίσης, αν η διατύπωση των ερωτήσεων εξασφαλίζει τη συλλογή των στοιχείων που επιθυμούν, αν το ερωτηματολόγιο προκαλεί αδιαφορία ή εκνευρισμό στους ερωτώμενους και αν τα εισαγωγικά και συνδετικά κείμενα είναι επαρκή και αποτελεσματικά (Javeau 2000, σ. 148-149). Στις δύο πιλοτικές διαθέσεις του ερωτηματολογίου που έγιναν υπήρξαν παρατηρήσεις για κάποιες ερωτήσεις, οι οποίες αξιοποιήθηκαν για την τελική του διαμόρφωση. Οι ερωτώμενοι είχαν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού: στην πρώτη δοκιμή του ερωτηματολογίου απευθυνθήκαμε σε φοιτητές Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και άτομα που είχαν μόλις αποφοιτήσει και αναζητούσαν εργασία, 22 άτομα συνολικά. Στη δεύτερη δοκιμή

απευθυνθήκαμε σε άλλους είκοσι μεταπτυχιακούς φοιτητές του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, οι οποίοι είχαν γνώσεις διεξαγωγής έρευνας και σχεδιασμού ερευνητικών εργαλείων και θεωρήσαμε ότι θα λαμβάναμε χρήσιμες παρατηρήσεις από αυτούς.

Η τελική σύνταξη του ερωτηματολογίου, έχοντας λάβει υπ' όψη μας τις πληροφορίες που συλλέξαμε κατά την πιλοτική διάθεσή του, ήταν η τελευταία από μια σειρά διαδοχικών διαρθρώσεων του. Η βιαστική και επιπόλαιη σύνταξη ενός ερωτηματολογίου θα ήταν ό,τι χειρότερο για την πορεία της έρευνας, γι' αυτό δικαιολογείται η αναπόφευκτη αργοπορία ως την τελική διαμόρφωσή του. Η αργοπορία αυτή (που ήταν αξιοσημείωτη και στην εν λόγω έρευνα, λόγω αλλεπάλληλων διαμορφώσεων του ερωτηματολογίου) θεωρείται αναγκαία και στοχεύει στη σωστή πραγματοποίηση των σταδίων της έρευνας που έπονται. Κατά τη διαδικασία της τελικής διαμόρφωσης του ερωτηματολογίου καλούμαστε να επιλύσουμε και τα τελευταία πρακτικά θέματα (τελική σελιδοποίηση, εκτύπωση κ.τ.λ.). Απαιτείται προσοχή και μέριμνα ακόμα και για τη γλώσσα του ερωτηματολογίου: είναι απαραίτητη η ιδιαίτερη επιμέλεια της σωστής έκφρασης, της ορθογραφίας, της καλής σύνταξης και χρήσης της γλώσσας (Javeau 2000, σ. 149-152).

4.7.4.8. Κωδικοποίηση του ερωτηματολογίου

Κατά τη σύνταξη του τελικού ερωτηματολογίου θεωρείται χρήσιμη για τη μελλοντική επεξεργασία του η προ-κωδικογράφηση όλων των πιθανών απαντήσεων πάνω στο ερωτηματολόγιο. Δίπλα σε κάθε πιθανή απάντηση σημειώνουμε τον κώδικα με τον οποίο θα εισαχθεί η απάντηση στο πρόγραμμα στατιστικής ανάλυσης και θα ερμηνευτεί αυτή η απάντηση κατά την ανάλυση (Javeau 2000, σ.151), κάτι που εφαρμόσαμε για την πλειονότητα των ερωτήσεων, έχοντας αναγνωρίσει την πρακτική αξία της προ-κωδικογράφησης από προηγούμενη έρευνα. Σκοπός της κωδικοποίησης είναι να επιτραπεί η μεταφορά των απαντήσεων στον Η/Υ. Εφαρμόζοντας αυτή την πρακτική, μειώνεται κατά πολύ ο χρόνος που απαιτείται για την εισαγωγή των δεδομένων στον Η/Υ και αποφεύγονται πολλά λάθη, καθώς ο αριθμός – κωδικός που πρέπει να εισάγουμε βρίσκεται ήδη αναγραμμένος δίπλα στην απάντηση. Αν τυχόν χρειαστούν κάποιες αλλαγές, είναι δυνατό να

γίνουν πριν την εισαγωγή των απαντήσεων στο αρχείο δεδομένων. Πριν την οριστική σύνταξη του ερωτηματολογίου χρειάζεται να έχουμε ήδη αποφασίσει τον τρόπο επεξεργασίας του. Θα έρθουμε αντιμέτωποι με προβλήματα όπως με ποιο τρόπο να προσδιορίσουμε το επάγγελμα καθενός, πώς να κάνουμε ομαδοποίηση των επαγγελματιών κ.ο.κ.. Η επίλυση αυτού του προβλήματος εξαρτάται από τον τρόπο που έχει τεθεί η ερώτηση που αφορά το επάγγελμα στο ερωτηματολόγιο. Υπάρχει και το ενδεχόμενο να επιτρέψουμε στους ερωτώμενους να απαντήσουν ελεύθερα σε αυτή την ερώτηση, η οποία σε αυτή την περίπτωση θα είναι ανοικτή (Javeau 2000, σ.161-162), όπως έγινε στην παρούσα έρευνα.

Ο Javeau αναφέρει ότι από τα πιο δύσκολα αντικείμενα για κωδικοποίηση είναι το επάγγελμα. Οι ερωτώμενοι συχνά δίνουν αόριστες και στερεότυπες απαντήσεις (Π.χ. «δημόσιος υπαλληλος». Μια τέτοια απάντηση όμως δεν αποτυπώνει τη θέση κάποιου εργαζόμενου στην ιεραρχία της εργασίας του). Προτείνει λοιπόν ως προτιμότερο να ζητήσουμε από τους ερωτώμενους να δηλώσουν με σαφήνεια το επάγγελμα (κάτι που εφαρμόσαμε στην προκειμένη έρευνα), καθώς και τον τομέα ή κλάδο της δραστηριότητάς τους, από το να τους παραθέσουμε μια σειρά απαντήσεων όπου κινδυνεύουν να χαθούν. Ο Javeau υπερθεματίζει για τη διάρθρωση του κώδικα επαγγελματιών με τον τρόπο που τη συγκροτήσαμε και εμείς. Υποστηρίζει δηλαδή ότι ένας αποτελεσματικός κώδικας επαγγελματιών θα πρέπει να περιλαμβάνει συγχρόνως ιεραρχική κλίμακα και επαγγελματική κατηγορία (κάτι που απουσίαζε από τον κώδικα της ΕΣΥΕ, γι' αυτό και τον τροποποιήσαμε) (Javeau 2000, σ.197-198).

Κατά τη σύνταξη του ερωτηματολογίου λοιπόν, ήρθαμε αντιμέτωποι με το πρόβλημα της κατηγοριοποίησης των επαγγελματιών και μετά από προσεκτική εξέταση του θέματος συντάξαμε ένα δικό μας σύνολο κατηγοριών επαγγελματιών, εφόσον στην κατηγοριοποίηση της ΕΣΥΕ (ΕΣΥΕ 1995) απουσίαζε η διάσταση της ιεραρχίας (ακόμα και η διάκριση μεταξύ ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής και υπαλλήλων, μεγαλοϊδιοκτητών και μικροϊδιοκτητών κτλ.). Μάλιστα, στην αντίστοιχη κριτική τους στην κατηγοριοποίηση της ΕΣΥΕ οι Κάτσικας και Καββαδίας (2000, σ. 190)

αναφέρουν ότι η ΕΣΥΕ κατατάσσει στην ίδια κατηγορία όσους απασχολούνται σε ένα κλάδο, ανεξάρτητα αν είναι εργοδότες ή μισθωτοί. Επί παραδείγματι, στην κατηγορία «επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες» δε γίνεται διάκριση αν οι επιστήμονες είναι εργοδότες, διευθυντές ή απλοί μισθωτοί. Στους «διευθύνοντες και ανώτερα διοικητικά στελέχη» χρειάζεται ξανά να γίνεται διάκριση αν πρόκειται για διευθύνοντες που είναι όμως αυτοαπασχολούμενοι. Στην κατηγορία «έμποροι, πωλητές» συμμετέχουν κεφαλαιούχοι και πωλητές. Στην κατηγορία «απασχολούμενοι στη γεωργία» συνυπάρχουν μεγαλογαιοκτήμονες και μικροκαλλιεργητές και στους «απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών» συμμετέχουν επιχειρηματίες, ξενοδόχοι, ρεσεψιονίστ, διευθυντές κλινικών και νοσοκόμοι (όπ. παρ.).

Έτσι, καταλήξαμε μεν στη χρήση της κατηγοριοποίησης επαγγελμάτων της ΕΣΥΕ, στην οποία όμως αλλάξαμε τους κωδικούς για να αποδίδεται και ταξική θέση σε κάθε επάγγελμα. Επιμείναμε εν τέλει στην κατηγοριοποίηση της ΕΣΥΕ, καθώς είναι η επίσημη κατηγοριοποίηση της στατιστικής υπηρεσίας της χώρας, αλλά και για λόγους αντιστοιχίας με άλλες έρευνες και με τις αναφορές της ΕΣΥΕ. Προτιμήσαμε λοιπόν απλώς να διορθώσουμε τους κωδικούς της ΕΣΥΕ για να αποδίδεται και η ιεραρχία κάθε επαγγέλματος. Επιλέξαμε την ελεύθερη απάντηση από πλευράς των ερωτώμενων σχετικά με τα επαγγέλματα των γονέων τους και κατά τον έλεγχο των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων ολοκληρώσαμε την κωδικοποίηση γράφοντας δίπλα σε κάθε επάγγελμα τον κωδικό του σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων της ΕΣΥΕ (ΕΣΥΕ 1995), όπως την τροποποιήσαμε. Οι περιγραφές επαγγελμάτων που πήραμε ήταν άρτιες και ήμασταν πολύ ευχαριστημένοι από το αποτέλεσμα. Είχαμε προβλέψει την πιθανότητα να πάρουμε γενικές και αόριστες απαντήσεις για τα επαγγέλματα των γονέων που ζητούσαμε, και γι' αυτό είχαμε δώσει λεπτομερείς γραπτές οδηγίες στη συγκεκριμένη ερώτηση, παραθέτοντας μάλιστα και παραδείγματα (βλ. Ερωτηματολόγιο και Κατηγοριοποίηση Επαγγελμάτων στο Παράρτημα). Έτσι, οι ερωτώμενοι περιέγραφαν με ακρίβεια τα επαγγέλματα των γονέων τους και είχαμε τη δυνατότητα να δώσουμε εμείς στη συνέχεια το σωστό και ακριβή κώδικα σε κάθε επάγγελμα. Θεωρούμε ότι με αυτό τον τρόπο ο καθορισμός αυτού του παράγοντα της κοινωνικής προέλευσης των

τελειόφοιτων είναι ακριβής και διασφαλίζουμε την εξαγωγή ορθών συμπερασμάτων.

Η διαδικασία της κωδικοποίησης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες όταν πρόκειται για κλειστές ερωτήσεις. Στις ανοικτές ερωτήσεις μπορούμε είτε να έχουμε από πριν προσδιορίσει την κωδικοποίηση σύμφωνα με τις αναμενόμενες απαντήσεις και να προβλέψουμε και την επιλογή «άλλο», είτε να κάνουμε ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων και κατόπιν να εξάγουμε τον κώδικα σύμφωνα με τις μεγάλες κατηγορίες των απαντήσεων (Javeau 2000, σ.167-168). Οι μόνες ανοικτές ερωτήσεις που είχαμε συμπεριλάβει στο ερωτηματολόγιο ήταν αυτές του επαγγέλματος των γονέων, τις οποίες κωδικοποιήσαμε με το χέρι για ένα – ένα τα συμπληρωμένα πλέον ερωτηματολόγια αναζητώντας για κάθε απάντηση τον κατάλληλο προκαθορισμένο αριθμό – κώδικα που αντιστοιχούσε, σύμφωνα με το εγχειρίδιο της κατηγοριοποίησης του συνόλου των επαγγελματιών από την ΕΣΥΕ (βλ. ΕΣΥΕ 1995: ΣΤΕΠ - 92 και Πίνακα 7 στο Παράρτημα). Αυτή η διαδικασία ήταν αρκετά χρονοβόρα, καθώς εφαρμόστηκε για το σύνολο των ερωτηματολογίων (678) και για το επάγγελμα και των δύο γονέων. Στις ημι-ανοικτές ερωτήσεις, στις οποίες είχαμε συμπεριλάβει την επιλογή «άλλο» (βλ. ερωτήσεις 27, 42 και 44 στο ερωτηματολόγιο), κάναμε ποιοτική ανάλυση των απαντήσεων στο «άλλο».

Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιούμε για τη μέτρηση στάσεων θεωρούνται κλειστές ερωτήσεις. Έτσι, αν πρόκειται για μια ιεράρχηση πέντε θέσεων όπως η «διαφωνώ απόλυτα, διαφωνώ λίγο, αδιαφορώ, συμφωνώ λίγο, συμφωνώ απόλυτα», μπορούμε να δώσουμε στις απαντήσεις τους κωδικούς 1,2,3,4,5 και το 9 π.χ. για την απουσία απάντησης (Javeau 2000, σ.169). Οι ερωτήσεις στάσεων που χρησιμοποιήσαμε εδώ δεν ήταν του τύπου συμφωνώ – διαφωνώ αλλά ήταν ερωτήσεις διαβάθμισης. Για παράδειγμα, στην ερώτηση 18 «Τι επαγγελματικές προοπτικές θεωρείτε ότι θα σας παρέχει το πτυχίο σας όταν αποφοιτήσετε;» δίνονταν οι επιλογές απαντήσεων «Πολύ καλές, καλές, μέτριες, κακές και πολύ κακές», στις οποίες είχαμε δώσει τους κωδικούς 5-1. Το ίδιο συνέβη και στην ερώτηση 30: «Πώς βλέπετε το επαγγελματικό σας μέλλον;», στην οποία οι επιλογές απάντησης ήταν: «Πολύ

αισιόδοξα, αισιόδοξα, ουδέτερα, απαισιόδοξα και πολύ απαισιόδοξα». Και σε αυτή την περίπτωση δώσαμε κωδικούς 5-1.

Είναι απαραίτητο να υπάρχει ομοιομορφία στην κωδικοποίηση, δηλαδή να τηρούμε τους ίδιους κωδικούς για όλες τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και τα ίδια κωδικά στοιχεία για τον ίδιο τύπο απάντησης. Έτσι, για παράδειγμα, το κωδικό στοιχείο «9» (ή το κόμμα «,» σε αυτή την έρευνα) να αντιστοιχεί πάντα στις αναπάντητες ερωτήσεις. Άλλο παράδειγμα είναι η πρόβλεψη ενός στοιχείου – κώδικα για την πιθανότητα απάντησης «χωρίς αντικείμενο». Έτσι, στην περίπτωση ερώτησης για τη στρατιωτική θητεία, μπαίνει αυτό το στοιχείο – κώδικας για τις γυναίκες που απαντούν το ερωτηματολόγιο (Javeau 2000, σ.176). Έτσι, ορίσαμε ως «,», δηλαδή δώσαμε το κωδικό στοιχείο «,» στην έννοια του «missing» και καταχωρούσαμε αυτό το στοιχείο στη βάση δεδομένων για κάθε τυχαία ή σκόπιμα αναπάντητη ερώτηση. Το «9» αντιστοιχούσε στην 9^η κατηγορία επαγγελματών, στο 9^ο τμήμα της έρευνας κ.ο.κ., ως εκ τούτου δεν το χρησιμοποιήσαμε όπως γίνεται συνήθως για την κωδικοποίηση των «missing». Ως «0» ορίσαμε την έννοια του «Δεν αφορά» (έννοια ανάλογη με αυτήν που αναφέρει ο Javeau παραπάνω ως «χωρίς αντικείμενο»). Στο ερωτηματολόγιο συμπεριλάβαμε ερωτήσεις – φίλτρο. Οι ερωτήσεις που ακολουθούσαν, εξ ορισμού δεν αφορούσαν όλους τους ερωτώμενους. Έτσι, για όσους ερωτώμενους δεν τις απαντούσαν επειδή δεν τους αφορούσαν έμπαινε στη βάση δεδομένων ο κωδικός «0», δηλ. «δεν αφορά». Επί παραδείγματι, στην ερώτηση 21 ρωτούσαμε: «Ανυπομονείτε να πάρετε γρήγορα το πτυχίο σας;». Όσοι απαντούσαν «Όχι», δεν είχαν λόγο να απαντήσουν στην ερώτηση 22, στην οποία ρωτούσαμε: «Αν ναι, για ποιο λόγο κυρίως;» και σε αυτούς η ερώτηση 22 κωδικοποιούνταν ως «0» (= δεν αφορά) και όχι ως «,» (= χωρίς απάντηση). Εξάλλου, δίπλα στην επιλογή «Όχι» τους προτρέπαμε να προχωρήσουν απευθείας στην ερώτηση 23.

4.7.4.9. Ανίχνευση των ερωτηματολογίων, ανάλυση των αποτελεσμάτων και σύνταξη της έκθεσης της έρευνας.

Στα τελευταία στάδια κατά την εκπόνηση έρευνας με ερωτηματολόγιο κάνουμε καταμέτρηση των απαντήσεων σε κάθε ερώτηση, εξαγοντας τις «συχνότητες» εμφάνισης κάθε απάντησης (frequencies). Η εξαγωγή αυτών

των συχνοτήτων αποτελεί μια απλή καταμέτρηση. Στη συνέχεια προχωρούμε στη συσχέτιση των απαντήσεων σε δυο ή περισσότερες ερωτήσεις (στην περίπτωσή μας σε όχι περισσότερες από δύο ερωτήσεις). Με αυτές τις συσχετίσεις επιδιώκουμε να ανακαλύψουμε αν δύο ή περισσότερα σύνολα απαντήσεων συνδέονται μεταξύ τους, δηλαδή αν και πώς μια μεταβλητή συνδυάζεται με μια άλλη. Αυτό, σήμερα το κάνουμε στον Η/Υ με τη χρήση του στατιστικού πακέτου ανάλυσης για τις κοινωνικές επιστήμες SPSS. Προέχει όμως ο σχεδιασμός της ανίχνευσης, δηλαδή να ορίσουμε ποιες ερωτήσεις θα συσχετίσουμε μεταξύ τους (Javeau 2000, σ.180-182), κάτι που εξαρτάται από τις υποθέσεις εργασίας που έχουμε θέσει. Στη στατιστική ανάλυση εξήγαμε συχνότητες (frequencies) και χρησιμοποιήσαμε τη διαδικασία «crosstabulation» μεταξύ δύο μεταβλητών, συνθέτοντας διμεταβλητούς πίνακες (Μακράκης 2005, σ. 89-92 και 137-138). Εφαρμόσαμε τη διαδικασία «crosstabs» ανά φύλο και ανά τμήμα φοίτησης, εφόσον σύμφωνα με τις υποθέσεις εργασίας θέλαμε να ελέγξουμε αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις στάσεις και τις προσδοκίες των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου απέναντι στην αγορά εργασίας ανάλογα με το φύλο τους ή το τμήμα φοίτησής τους. Οι λόγοι που επιλέξαμε αυτές τις δύο μεταβλητές είναι ότι δεν ισχύουν οι ίδιες συνθήκες και για τα δύο φύλα στην αγορά εργασίας (είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια ότι η ανεργία πλήττει σε διπλάσια ποσοστά τις γυναίκες από ό,τι τους άνδρες) και υπάρχουν επίσης διαφοροποιήσεις στις συνθήκες της αγοράς εργασίας μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών αντικειμένων (λ.χ. οι πτυχιούχοι Οικονομικών Επιστημών φαίνεται να αντιμετωπίζουν λιγότερο δυσμενείς συνθήκες στην αγορά εργασίας από ό,τι οι πτυχιούχοι Πολιτικής Επιστήμης).

Πριν την ανάλυση των αποτελεσμάτων χρειάζεται να ελέγξουμε την εγκυρότητα του δείγματος, δηλαδή την αντιπροσωπευτικότητά του. Γενικά αποδεχόμαστε ότι υπάρχουν πιθανότητες το δείγμα να μην είναι απόλυτα αντιπροσωπευτικό και συγκεκριμένα συνήθως θεωρούμε ότι αυτές οι πιθανότητες είναι 5 στις 100, ή 0,05. Έτσι, χρησιμοποιούμε τα κατάλληλα στατιστικά τεστ ώστε να εξακριβώσουμε αν η κατανομή των μεταβλητών είναι περίπου η ίδια στο δείγμα που έχουμε πάρει, με την κατανομή στο σύνολο του πληθυσμού. Στη συνέχεια, για την ανάλυση των αποτελεσμάτων

κινούμαστε στο πλαίσιο των υποθέσεων εργασίας που έχουμε εξ' αρχής διατυπώσει. Η ανάλυσή μας συχνά προχωρά με αργούς ρυθμούς και περνά από διάφορες φάσεις τις οποίες κάποτε απορρίπτουμε μέχρι να καταλήξουμε στην τελική μας ανάλυση, κάτι το οποίο δεν αποτυπώνεται απαραίτητα στην αναφορά μας για την έρευνα (Javeau 2000, σ.190-192). Αναφορικά με τη σύνταξη της έκθεσης της έρευνας, μια τυπική ερευνητική έκθεση συνήθως αποτελείται από τα παρακάτω μέρη: παρουσίαση της έρευνας, παρουσίαση των αποτελεσμάτων της, συμπεράσματα, παραρτήματα, βιβλιογραφία και πίνακας περιεχομένων (Javeau 2000, σ.193-195).

4.8.1. Ερωματολόγιο και διερεύνηση στάσεων

Ανάλογα με το αν ενδιαφερόμαστε να μάθουμε τι γνωρίζουν, πώς ενεργούν, πώς σκέφτονται και πώς αισθάνονται οι άνθρωποι, οι ερωτήσεις μας αφορούν γεγονότα, συμπεριφορές, πεποιθήσεις και στάσεις. Οι πεποιθήσεις και οι στάσεις είναι ένας από τους πιο σημαντικούς στόχους των συνεντεύξεων, ερωματολογίων και κλιμάκων, αλλά είναι δύσκολο να διαπιστωθούν. Οι στάσεις μας έχουν το χαρακτηριστικό ότι είναι περίπλοκες και πολύπλευρες και φαίνεται ότι η έκφραση των ερωτούμενων για τις στάσεις τους εξαρτάται ιδιαίτερα από τη διατύπωση και τη σειρά των ερωτήσεων. Για το λόγο αυτό είναι ανάγκη να χρησιμοποιούνται πολλαπλές ερωτήσεις για κάθε πεποίθηση ή στάση και η καλύτερη αντιμετώπιση είναι η χρήση κλιμάκων για απάντηση σε κάθε ερώτηση (Robson 1995, σ. 228). Οι κοινωνιολόγοι ανέκαθεν ενδιαφέρονταν για τις στάσεις και τις πεποιθήσεις των κοινωνικών ομάδων. Μάλιστα, η ενασχόληση με τα πιστεύω των κοινωνικών ομάδων έχει βοηθήσει στην πρόοδο των μεθόδων έρευνας.

Ο Javeau ορίζει τη στάση ως «υπολανθάνουσα δομή της προσωπικότητας» (Javeau 2000, σ. 105). Η στάση είναι βαθύτερη από τη γνώμη, λιγότερο ορθολογική, και έχει μεγάλη διάρκεια. Η γνώμη είναι περισσότερο ορθολογική και αποτελεί συμπτωματική ή μεμονωμένη αντίδραση. Οι στάσεις είναι το υπόβαθρο των γνώμων και των υπόλοιπων τυποποιημένων συμπεριφορών και αποκαλύπτουν τη βαθιά προσωπικότητα των ατόμων περισσότερο από ό,τι οι γνώμες, με τις οποίες μπορεί να έρθουν σε αντίφαση. Επί παραδείγματι, ένα άτομο μπορεί να εκφράσει ευνοϊκή γνώμη για μια εργατική

απεργία, αλλά γενικά να έχει συντηρητική στάση απέναντι στα πολιτικά προβλήματα (Javeau 2000, σ. 105). Έτσι καταλήγουμε στο ότι οι στάσεις είναι «σύνολο σταθερών γνώμων συνδεδεμένων μεταξύ τους» (Javeau 2000, σ. 106).

Οι στάσεις αποτελούν υποθετικά κατασκευάσματα και όχι κάτι απτό, ως εκ τούτου μόνο έμμεσα μπορούμε να τις ελέγξουμε. Όμως, παρά τα προβλήματα στη διερεύνησή τους, οι στάσεις παραμένουν κεντρικής σημασίας για ένα μεγάλο ποσοστό έρευνας στην κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία. Υπάρχουν διαφορετικοί ορισμοί για τις στάσεις αλλά το κοινό στοιχείο των περισσότερων είναι ότι στάση είναι μια προδιάθεση να συμπεριφερθούμε κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο (Procter 1993, σ. 117). Έχει πραγματοποιηθεί μακρά συζήτηση για το λεγόμενο “πρόβλημα στάσης - συμπεριφοράς”, το οποίο αφορά τα κοινά (σχεδόν καθολικά) ευρήματα ότι δεν υπάρχει ευθεία και απλή σχέση ανάμεσα στις λεκτικές και μη λεκτικές ενδείξεις μιας στάσης. Δηλαδή, μια λεκτική δήλωση αποτελεί μόνο ένδειξη συμπεριφοράς που σχετίζεται με μια στάση (Procter 1993, σ. 117-118). Τουτέστιν, η απάντηση που λαμβάνουμε από ένα υποκείμενο της έρευνας σε μια ερώτηση για τη στάση του, δεν αποτελεί απόδειξη ότι το άτομο θα συμπεριφερθεί πράγματι κατά αυτό τον τρόπο, αλλά μόνο ένδειξη. Το άτομο εκείνη τη στιγμή εκφράζει μόνο πρόθεση συμπεριφοράς και τίποτα δε μας βεβαιώνει ότι στην πράξη θα συμπεριφερθεί αναλόγως. Αυτό, διότι η συμπεριφορά μας επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες εκτός από την πρόθεσή μας. Ακόμα και η λεκτική συμπεριφορά μας, δηλαδή μια δήλωση ή μια γνώμη μας, καθορίζεται εν μέρει από μια σχετική στάση και εν μέρει από ένα μεγάλο αριθμό άλλων επιρροών, που μπορούν να θεωρηθούν ουσιαστικά τυχαίες (Procter 1993, σ. 119).

Δε θα πρέπει να υποθέτουμε ότι η προφορική έκφραση είναι ασφαλής ένδειξη στάσεων και πράξεων. Δε θα πρέπει να θεωρούμε ότι οι στάσεις και οι αντιλήψεις επηρεάζουν ευθέως τη συμπεριφορά των ατόμων και ότι η προφορική έκφραση αντανακλά επακριβώς τις στάσεις και αντιλήψεις τους. Αρκετές μελέτες έχουν διεξαχθεί που καταδεικνύουν ότι η στάση που εκφράζεται είναι μια προβληματική ένδειξη του τι έχουν πράξει τα άτομα ή του

πώς θα ενεργήσουν στο μέλλον. Η σχέση ανάμεσα στη στάση και τη δράση πρέπει να εξετάζεται εμπειρικά σε όλες τις περιπτώσεις, έτσι ώστε η συλλογή πληροφοριών για τις στάσεις των ατόμων να είναι μόνο μέρος οποιασδήποτε μελέτης που αποσκοπεί να εξηγήσει ή να προβλέψει συμπεριφορές (Fielding 1993, σ. 148). Είναι λοιπόν εγνωσμένη η συχνή ανακολουθία στάσεων και δράσης. Βεβαίως, η μελέτη των ανθρώπινων στάσεων έχει μεγάλη αξία, υπό την προϋπόθεση ότι δεν ισχυριζόμαστε ότι με τη μελέτη αυτή αποδεικνύουμε πώς πράττουν τα άτομα ή ότι προβλέπουμε πώς θα ενεργήσουν στο μέλλον (Fielding 1993, σ. 148).

Για τη μέτρηση στάσεων υπάρχουν αρκετοί τύποι κλιμάκων που χρησιμοποιούνται. Ευρύτατα χρησιμοποιείται η κλίμακα του Likert (Robson 1995, σ. 256 κ.εξ.) ενώ άλλες κλίμακες είναι του Thurstone και του Guttman. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου επιχειρούνται συνδυασμοί κλιμάκων (Robson 1995, σ. 256-261. Procter 1993, 122-124). Από την αναδίφηση στη βιβλιογραφία συνάγεται ομοφωνία των επιστημόνων για το ότι οι κλίμακες είναι όχι μόνο κατάλληλη τεχνική αλλά και ευρέως χρησιμοποιούμενες για τη μέτρηση στάσεων. Όμως, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση στάσεων όταν αυτό εξυπηρετεί τους σκοπούς και τις ανάγκες μιας μελέτης και με τον τρόπο που τους εξυπηρετεί. Σε αυτή την έρευνα δε χρησιμοποιήθηκε κάποια από αυτές τις κλίμακες αλλά άλλου τύπου ερωτήσεις με επιλογές απαντήσεων που είχαν διαβάθμιση, με τρόπο που εξέταζε τα ερωτήματα που θέλαμε να θέσουμε (βλ. το Ερωτηματολόγιο στο Παράρτημα). Για παράδειγμα:

Ερώτηση 18: «Τι επαγγελματικές προοπτικές θεωρείτε ότι θα σας παρέχει το πτυχίο σας όταν αποφοιτήσετε;» Οι επιλογές απαντήσεων ήταν οι εξής 5: «Πολύ καλές, Καλές, Μέτριες, Κακές και Πολύ κακές». Επίσης,

Ερώτηση 30: «Πώς βλέπετε το επαγγελματικό σας μέλλον;» Οι επιλογές απαντήσεων ήταν οι εξής 5: «Πολύ αισιόδοξα, Αισιόδοξα, Ουδέτερα, Απαισιόδοξα, Πολύ απαισιόδοξα».

Οι κλίμακες όπως αυτές των παραπάνω ερωτήσεων ονομάζονται τακτικές και μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε τις κατώτερες και ανώτερες θέσεις. Άλλο παράδειγμα τακτικής κλίμακας είναι η ταξινόμηση της εκπαιδευτικής

διαβάθμισης (Javeau 2000, σ. 110). Έτσι, η ερώτηση 9 του ερωτηματολογίου διαμορφώθηκε ως εξής: «Επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων σας:», με επιλογές απάντησης από (1) = Δεν τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο έως (6) = Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος. Άλλου τύπου κλίμακα είναι η βαθμολογική κλίμακα (Javeau 2000, σ. 108). Ένα παράδειγμα ερώτησης με βαθμολογική κλίμακα που χρησιμοποιήθηκε είναι η ερώτηση 40: «Έχετε παραιτηθεί από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας; Αν ναι, κυκλώστε το βαθμό παραίτησής σας (1=σε μικρό βαθμό και 5=σε πολύ μεγάλο βαθμό). (Αν όχι, προχωρήστε στην επόμενη ερώτηση)»

1 2 3 4 5

4.8.2. Προβλήματα και δυσκολίες των κλιμάκων

Ο σκοπός της κατασκευής κλιμάκων είναι να προσδιορίσουμε τη θέση κάθε υποκειμένου πάνω στην κλίμακα με βάση κάποιο βαθμό ή σκορ που προκύπτει από τις απαντήσεις του, οι οποίες έχουν συγκεκριμένη ποσοτική διαβάθμιση. Όμως, η ποσοτική διαβάθμιση των απαντήσεων αποτελεί την κυριότερη δυσκολία στην κατασκευή των κλιμάκων στάσεων. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η δυσκολία, συχνά δίνεται μια συγκεκριμένη σταθερή αξία (βαθμός) σε κάθε επιλογή απάντησης. Π.χ. Σωστό = 1 και Λάθος = 2 ή, από Συμφωνώ απόλυτα = 2 έως Διαφωνώ απόλυτα = -2 (Javeau 2000, σ. 119). Αλλά με αυτό τον τρόπο μπορεί να έχουν το ίδιο σκορ άτομα που έχουν δώσει διαφορετικές απαντήσεις. Δηλαδή, ένα άτομο που έχει απαντήσει στην πρώτη πρόταση Σωστό (= 1) και στη δεύτερη Λάθος (=2) έχει τελικό σκορ 3. Η βαθμολογία του μπορεί να συμπίπτει με άλλου ατόμου που έχει απαντήσει στην πρώτη πρόταση Λάθος (=2) και στη δεύτερη Σωστό (=1). Το άθροισμα των διαφόρων βαθμών που παίρνει το άτομο για τις απαντήσεις του σε κάθε πρόταση δίνει την τελική βαθμολογία του, η οποία όμως μπορεί να αντιστοιχεί σε ποικίλους συνδυασμούς απαντήσεων. Αυτό είναι ένα πρόβλημα που δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν οι ερευνητές που επεξεργάστηκαν και σχεδίασαν τις εν λόγω κλίμακες και κυρίως αυτή του Likert (Javeau 2000, σ. 120). Έτσι, για τον έλεγχο των ερευνητικών ερωτημάτων προτιμήσαμε να χρησιμοποιήσουμε ερωτήσεις διαβάθμισης (κάποιες από τις οποίες παρουσιάζονται παραπάνω) και όχι τις τυπικές κλίμακες με βαθμολογία, οι οποίες προσιδιάζουν ερωτήσεις τεστ που συναντώνται σε περιοδικά.

Ένα άλλο σημείο κριτικής αυτού του τύπου των κλιμάκων, από μεθοδολογικής πλευράς αυτή τη φορά, είναι ότι στηρίζονται σε «αναλογικοποίηση των ονομαστικών κλιμάκων» η οποία δεν ευσταθεί (Javeau 2000, σ. 120). Τουτέστιν, πώς μπορούμε να αποδείξουμε ότι το «Συμφωνώ απόλυτα» (απάντηση στην οποία οι ερωτώμενοι παίρνουν 2 βαθμούς) αξίζει δυο φορές όσο το «Συμφωνώ μερικώς» (απάντηση στην οποία οι ερωτώμενοι παίρνουν 1 βαθμό) και μάλιστα ότι κάθε ερωτώμενος αντιλαμβάνεται το ίδιο αυτές τις διαβαθμίσεις; Υποστηρίζεται ότι με τέτοιου είδους κλίμακες γίνεται κατάχρηση της ποσοτικής βαθμολογίας στο πλαίσιο μιας εμμονής για ποσοτικές αναλύσεις. Θα συμφωνήσουμε με το Javeau, ο οποίος καταλήγει στο ότι όταν η μέτρηση στάσεων στηρίζεται σε τέτοια μεθοδολογική διαδικασία επισκιάζεται, διότι διαθέτει επιφανειακή αντικειμενικότητα η οποία στηρίζεται μόνο σε μια δεξιολογία κωδικοποίησης (Javeau 2000, σ. 120).

Στο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήσαμε ερωτήσεις για την ανίχνευση των στάσεων των φοιτητριών και φοιτητών σε σχέση με τις προσδοκίες τους από την αγορά εργασίας και τις προθέσεις τους για δράση όσον αφορά την αναζήτηση εργασίας. Οι απαντήσεις τους δεν εκλαμβάνονται ως απόδειξη ότι θα ενεργήσουν πράγματι με τον τρόπο που απαντούν, αλλά ως μια διαμορφούμενη από πλευράς τους τάση για συγκεκριμένη δράση και μάλιστα μια πρόθεση δράσης που είχαν κατά τη χρονική στιγμή της απάντησης στο ερωτηματολόγιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

5.1.1. Τα πρώτα περιγραφικά στοιχεία: εξαγωγή συχνοτήτων (“Frequencies”)

Οι υποθέσεις της έρευνας (όπως περιγράφονται αναλυτικά στο τρίτο κεφάλαιο) ήταν ότι οι τελειόφοιτοι και μελλοντικοί πτυχιούχοι των Επιστημών του Ανθρώπου, επειδή α) αναμένεται να αντιμετωπίσουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, β) είναι στην πλειονότητά τους γυναίκες, οι οποίες πλήττονται διπλά από την ανεργία και γ) αναμένεται σύμφωνα με παλαιότερα δεδομένα να προέρχονται κυρίως από λαϊκά στρώματα, έχουν αναπτύξει στάση παραίτησης από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας. Αποσκοπούσαμε στο να εντοπίσουμε αν υπάρχουν διαφορές στη στάση των τελειόφοιτων απέναντι στην αγορά εργασίας ανάλογα με το φύλο τους (λόγω ίσως του διπλάσιου ποσοστού ανεργίας των γυναικών) και το τμήμα φοίτησής τους (λόγω των διαφορετικών συνθηκών ανεργίας ανά τμήμα) και να επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε αυτές τις διαφορές. Η πρώτη διαδικασία στη στατιστική ανάλυση των δεδομένων μας ήταν η εξαγωγή των βασικών περιγραφικών στατιστικών στοιχείων για να υπάρχει μια γενική εικόνα των δεδομένων, δηλαδή η εξαγωγή των συχνοτήτων (“frequencies”). Μετά το στάδιο της εξαγωγής και μελέτης των πρώτων αποτελεσμάτων προχωρήσαμε στη στατιστική ανάλυση ανά φύλο και τμήμα, σύμφωνα με τις υποθέσεις. Η ανάλυση αυτή έγινε με τη διαδικασία “crosstabs”, η οποία μας δίνει τη δυνατότητα να δημιουργήσουμε διμεταβλητούς πίνακες με τις συχνότητες των δύο μεταβλητών να μπορούν να εκφραστούν σε απόλυτους αριθμούς και σε ποσοστά (Μακράκης 2005, σ. 137).

Σύμφωνα με το φοιτητικό πληθυσμό, στις Σχολές Επιστημών του Ανθρώπου του Πανεπιστημίου Κρήτης φοιτούν περισσότερες γυναίκες. Υπολογίζεται ότι οι φοιτήτριες των εν λόγω σχολών αποτελούν το 81% του φοιτητικού πληθυσμού, ενώ οι φοιτητές το 19% (ΓΔ ΠΚ 2000, σ. 11-12). Η ίδια αυτή αναλογία αποτυπώνεται και στο παρόν δείγμα: από τους τελειόφοιτους που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο, το 81,3% ήταν γυναίκες και το 18,7% άνδρες (βλ. Πίνακα 1 και Διάγραμμα 1). Σχετικά με το εξάμηνο φοίτησης των

υποκειμένων του δείγματος (βλ. Πίνακα 2), η μεγάλη πλειοψηφία τους φοιτούσε στο 8^ο εξάμηνο όταν συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο (81,4%), ενώ το 18,6% είχαν επανεγγραφεί σε μεγαλύτερο εξάμηνο. Για να προσδιορίσουμε την κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων εξετάζουμε την περιοχή καταγωγής τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και το επάγγελμα των γονέων τους, μια προσέγγιση του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος των γονέων τους και την ευκολία ή δυσκολία με την οποία οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Έτσι, αναλυτικά για κάθε μεταβλητή, οι περισσότεροι τελειόφοιτοι κατάγονταν από αστική περιοχή (άνω των 2.000 κατοίκων), σε ποσοστό 79,5%, ενώ μόνο το 20,5% καταγόταν από αγροτική περιοχή (βλ. Πίνακα 3), κάτι που είναι σε αντίθεση με παλαιότερα δεδομένα και δε συνηγορεί προς την επαλήθευση των υποθέσεων. Όσον αφορά την εκπαίδευση του πατέρα τους (βλ. Πίνακα 4), το 34,5% των ερωτηθέντων έχει πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ και το 25% απόφοιτο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ενώ πολύ μικρά είναι τα ποσοστά των πατέρων που δεν τελείωσαν το Δημοτικό Σχολείο (3%) ή είναι κάτοχοι Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος (2%). Ομοίως για τις μητέρες των ερωτηθέντων (βλ. Πίνακα 5), το 33,5% είναι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και το 27,6% πτυχιούχοι ΑΕΙ ή ΤΕΙ. Αντίστοιχα μικρά, όπως και στους πατέρες είναι τα ποσοστά των μητέρων που δεν τελείωσαν το Δημοτικό Σχολείο (2,6%) ή είναι κάτοχοι Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος (0,9%). Το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των τελειόφοιτων λοιπόν εμφανίζεται μεσαίο και υψηλό, ή τουλάχιστον υψηλότερο από όσο γνωρίζαμε ως σήμερα και αναμέναμε.

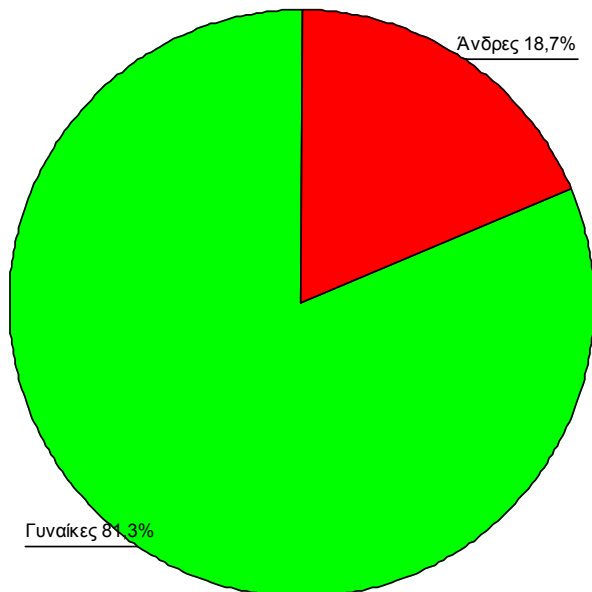
Πίνακας 1: Το δείγμα ανά φύλο

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Άνδρες	127	18,7	18,7	18,7
Γυναίκες	551	81,3	81,3	100,0
Σύνολο	678	100,0	100,0	

Πίνακας 2: Εξάμηνο σπουδών

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
8 ^ο Εξάμηνο	548	80,8	81,4	81,4
Επανεγγραφή	125	18,4	18,6	100,0
Σύνολο	673	99,3	100,0	
Missing System	5	,7		
Σύνολο	678	100,0		

Διάγραμμα 1: Το δείγμα ανά φύλο

Πίνακας 3: Περιοχή Καταγωγής

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Αγροτική	136	20,1	20,5	20,5
Αστική	529	78,0	79,5	100,0
Σύνολο	665	98,1	100,0	
Missing System	13	1,9		
Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 4: Εκπαίδευση Πατέρα

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Δεν τελείωσε το Δημοτικό	19	2,8	3,0	3,0
Αποφοίτησε από το Δημοτικό	143	21,1	22,5	25,5
Απόφοιτος 9χρονης Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης	82	12,1	12,9	38,4
Απόφοιτος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης	159	23,5	25,0	63,5
Πτυχιούχος ΑΕΙ ή ΤΕΙ	219	32,3	34,5	98,0
Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος	13	1,9	2,0	100,0
Σύνολο	635	93,7	100,0	
Missing System	43	6,3		
Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 5: Εκπαίδευση Μητέρας

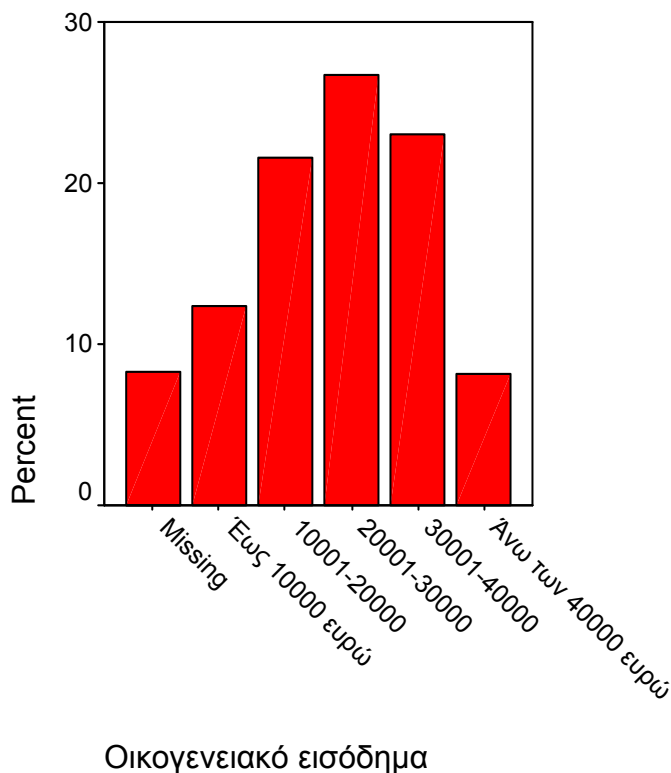
		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Δεν τελείωσε το Δημοτικό	17	2,5	2,6	2,6
	Αποφοίτησε από το Δημοτικό	131	19,3	19,7	22,2
	Απόφοιτος 9χρονης Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης	105	15,5	15,8	38,0
	Απόφοιτος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης	223	32,9	33,5	71,5
	Πτυχιούχος ΑΕΙ ή ΤΕΙ	184	27,1	27,6	99,1
	Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος	6	,9	,9	100,0
	Σύνολο	666	98,2	100,0	
Missing	System	12	1,8		
	Σύνολο	678	100,0		

Σχετικά με την εργασία του πατέρα, το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων έχουν πατέρα που ασκεί επιστημονικό, καλλιτεχνικό ή συναφές επάγγελμα (23,7%) και έπονται οι φοιτητές/φοιτήτριες με πατέρες εξειδικευμένους τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (14,4%) και με πατέρες ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα (14,2%). Μάλιστα, αθροίζοντας τις δύο υψηλότερες κατηγορίες επαγγελματιών (23,7+14,2=37,9%), φαίνεται ότι αρκετά υψηλό ποσοστό των ερωτηθέντων έχει πατέρες σε αυτές τις δύο κατηγορίες, άρα ανήκει στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, σε συνδυασμό και με το αντίστοιχα υψηλό ποσοστό πατέρων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που αναφέραμε παραπάνω. 12,4% των ερωτηθέντων έχει πατέρες που απασχολούνται στην παροχή υπηρεσιών ή είναι πωλητές και 12% του δείγματος έχει πατέρες υπαλλήλους γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα. Τα ποσοστά στις υπόλοιπες κατηγορίες επαγγελματιών είναι μικρά (από 7,2% και κάτω).

Αναφορικά με την εργασία των μητέρων του δείγματος, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών, σε αντίθεση με τους πατέρες, ανήκει στην κατώτερη επαγγελματική ομάδα των ανειδίκευτων εργατριών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών (37,7%). Το 19,5% των μητέρων ασκεί επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, το 14,2% είναι υπάλληλοι γραφείου ή

ασκούν συναφή επαγγέλματα και το 10,8% απασχολούνται στην παροχή υπηρεσιών ή είναι πωλήτριες. Μόνο το 7,5% είναι ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα (έναντι 14,2% των πατέρων) ενώ στις υπόλοιπες επαγγελματικές ομάδες τα ποσοστά είναι μικρότερα. Σε σχέση με το οικογενειακό εισόδημα των τελειόφοιτων (βλ. Διάγραμμα 2), φαίνεται ότι αυτό κινείται σε μεσαίες εισοδηματικές κατηγορίες. 29,1% των ερωτηθέντων απάντησε ότι έχουν ετήσιο οικογενειακό εισόδημα από 20.001 έως 30.000 ευρώ, 25,1% (το ¼) ότι έχουν εισόδημα από 30.001 έως 40.000 ευρώ και το 23,5% ότι έχουν εισόδημα από 10.001 έως 20.000 ευρώ. Αρκετά χαμηλό εισόδημα έχει το 13,5% (έως 10.000 ευρώ ετησίως) και άνω των 40.000 ευρώ ετήσιο οικογενειακό εισόδημα έχει μόνο το 8,8% των ερωτηθέντων.

Διάγραμμα 2: Το Ετήσιο Οικογενειακό Εισόδημα που δήλωσαν οι τελειόφοιτοι

Το 40,8% των υποκειμένων μας απάντησε ότι η οικογένειά τους αντιμετωπίζει τις οικονομικές υποχρεώσεις της σχετικά εύκολα και το 40,6% ότι τις αντιμετωπίζει «έτσι κι έτσι», επιβεβαιώνοντας την κοινωνική προέλευση του δείγματος από τα μεσαία στρώματα. 13,4% απάντησαν ότι αντιμετωπίζουν

τις οικονομικές υποχρεώσεις τους με δυσκολία ενώ οι ακραίες απαντήσεις «με μεγάλη δυσκολία» και «πολύ εύκολα» είχαν πολύ μικρά ποσοστά (1,5% και 3,8% αντίστοιχα). Η υπόθεσή μας λοιπόν για προέλευση του δείγματος από λαϊκά στρώματα δεν επαληθεύεται, καθώς οι τελειόφοιτοι εμφανίζονται να προέρχονται από μεσαία κυρίως κοινωνικοοικονομικά στρώματα, σε αντίθεση με παλαιότερα ερευνητικά δεδομένα για τους φοιτητές των Επιστημών του Ανθρώπου. Η πλειοψηφία των φοιτητριών και φοιτητών του δείγματος φοιτά σε επιστημονικό αντικείμενο της προτίμησής του, καθώς το 61,1% από αυτούς απάντησαν ότι κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις είχαν επιλέξει από 1^ο έως 3^ο το συγκεκριμένο αντικείμενο (βλ. πίνακα 6). Το αντικείμενο στο οποίο φοιτούν ήταν 4^ο έως 6^ο στη σειρά προτίμησής τους για το 16,8% του δείγματος και από 7^ο και άνω ήταν για το 22,1%. Επιπλέον, σχετικά με εκείνους που το επιστημονικό αντικείμενο που σπουδάζουν δεν ήταν η αρχική προτίμησή τους, για το 86,5% αυτών, το αντικείμενο των σπουδών τους εν τέλει κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα (βλ. πίνακα 7). Αναφορικά με τις επιδόσεις του δείγματος στις σπουδές τους, το 81,9% αναμένει βαθμό πτυχίου από 6,5 έως 8,4 (βλ. πίνακα 8).

Πίνακας 6: Θέση Επιστημονικού Αντικειμένου στη σειρά επιλογών

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
1 ^η έως 3 ^η	414	61,1	61,1	61,1
4 ^η έως 6 ^η	114	16,8	16,8	77,9
7 ^η και άνω	150	22,1	22,1	100,0
Σύνολο	678	100,0	100,0	

Πίνακας 7: Το Επιστημονικό σας Αντικείμενο, κέρδισε το ενδιαφέρον σας όταν το γνωρίσατε καλύτερα;

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Όχι	63	9,3	13,5	13,5
Ναι	403	59,4	86,5	100,0
Σύνολο	466	68,7	100,0	
Missing System	212	31,3		
Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 8: Βαθμός πτυχίου που αναμένετε

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Από 8,5 και άνω	85	12,5	12,5	12,5
6,5 - 8,4	555	81,9	81,9	94,4
Έως 6,4	38	5,6	5,6	100,0
Σύνολο	678	100,0	100,0	

Μόνο το 21,8% των ερωτηθέντων δε σκοπεύει να κάνει Πρακτική Άσκηση, κάτι που ίσως υποδεικνύει ότι η πλειονότητα των υποκειμένων μέσω της Πρακτικής Άσκησης προφανώς στοχεύει στην ανάπτυξη επαφής με την αγορά εργασίας, αναγνωρίζοντας την ανάγκη απόκτησης εργασιακής εμπειρίας. Στόχος τους φαίνεται να είναι η βελτίωση της θέσης τους κατά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας και η απόκτηση γνωριμιών εντός της αγοράς εργασίας. Τα ίδια τα υποκείμενα απαντούν σε ποσοστό 53,6% ότι κάνουν Πρακτική Άσκηση για απόκτηση εργασιακής εμπειρίας. Θετικό κρίνεται το γεγονός ότι αναλαμβάνουν δράση και στην πλειοψηφία τους επιλέγουν αφ' εαυτών να κάνουν πρακτική άσκηση, χωρίς να είναι υποχρεωτικό. Όμως, μεγάλο είναι και το ποσοστό των φοιτητριών/-τών που κάνουν πρακτική άσκηση επειδή είναι υποχρεωτικό στο πρόγραμμα σπουδών τους (44,5%). Ελπιδοφόρες φαίνεται να είναι οι προσδοκίες τους για τις επαγγελματικές προοπτικές που θα τους παρέχει το πτυχίο τους όταν αποφοιτήσουν. Το 73% συνολικά απάντησε ότι οι προοπτικές αυτές είναι μέτριες ή καλές. Αναλυτικά, 42,4% απάντησε ότι το πτυχίο τους θα τους παρέχει μέτριες επαγγελματικές προοπτικές, 30,6% καλές προοπτικές και 13,9% πολύ καλές προοπτικές. Οι απαντήσεις «κακές» και «πολύ κακές» προοπτικές είχαν μικρά ποσοστά και συγκεκριμένα 9,9% και 3,2% αντίστοιχα (βλ. πίνακα 9).

Πίνακας 9: Επαγγελματικές προοπτικές

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Πολύ Κακές	22	3,2	3,2	3,2
	Κακές	67	9,9	9,9	13,1
	Μέτριες	287	42,3	42,4	55,5
	Καλές	207	30,5	30,6	86,1
	Πολύ Καλές	94	13,9	13,9	100,0
	Σύνολο	677	99,9	100,0	
Missing	System	1	,1		
	Σύνολο	678	100,0		

Αρκετά μεγάλο ποσοστό θεωρούμε ότι είναι το 50,4% των ερωτηθέντων, οι οποίοι απάντησαν ότι δε θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε 8 εξάμηνα. Το ποσοστό αυτό περιλαμβάνει βέβαια και τους ήδη επανεγγραφέντες που όταν ρωτήθηκαν φοιτούσαν ήδη στο 9^ο ή μεγαλύτερο εξάμηνο. Ο κυρίαρχος λόγος για την παράταση των σπουδών τους πέραν των 8 εξαμήνων είναι ότι δεν προσπάθησαν όσο χρειαζόταν κατά τα προηγούμενα χρόνια των σπουδών τους (46,1%). Το 23,4% παρατείνει τις σπουδές του για

οικογενειακούς και προσωπικούς λόγους και το 12,3% παρατείνει τις σπουδές του επειδή εργάζεται παράλληλα με αυτές (βλ. πίνακα 10). 10,8% όσων παρατείνουν τις σπουδές τους είχαν δυσκολία στο να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών τους και 7,5% δε βιάζονται να τελειώσουν αφού έτσι κι αλλιώς δεν προβλέπουν να βρουν άμεσα εργασία (εκφράζοντας έτσι μια στάση απάθειας και έλλειψης κινήτρων λόγω της ανεργίας της ειδικότητάς τους). Πάντως, το ότι οι μισοί τελειόφοιτοι θα καθυστερήσουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους αποτελεί ένδειξη για πιθανή τάση εγκατάλειψης των σπουδών τους σύμφωνα με τις υποθέσεις, αλλά για την επαλήθευσή της θα χρειαστεί μελλοντική διερεύνηση σε επόμενο στάδιο ανάπτυξης της έρευνας στα ίδια υποκείμενα.

Από το σύνολο του δείγματος, η μεγάλη πλειοψηφία των φοιτητριών και φοιτητών ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους (84,2%). Ο κύριος λόγος ανυπομονησίας για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα είναι για να μην επιβαρύνουν την οικογένειά τους πολλά χρόνια, σε ποσοστό 69,1%. Για το 17,9% των ερωτώμενων, ο λόγος της ανυπομονησίας τους για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα είναι η εκτίμησή τους ότι θα βρουν αμέσως εργασία (κάτι που μας κάνει να πιστεύουμε ότι σε αυτούς θα πρέπει να συγκαταλέγονται και οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζουν ανεργία), ενώ για το 13% των υποκειμένων ο λόγος της ανυπομονησίας είναι ότι έτσι πρέπει να κάνει κάθε φοιτητής/-τρια (βλ. πίνακα 11).

Πίνακας 10: Λόγος παράτασης των σπουδών

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Δε βιάζομαι	25	3,7	7,5	7,5
	Δεν προσπάθησα αρκετά	154	22,7	46,1	53,6
	Είχα δυσκολία με το πρόγραμμα σπουδών	36	5,3	10,8	64,4
	Εργάζομαι παράλληλα	41	6,0	12,3	76,6
	Οικογενειακοί και προσωπικοί λόγοι	78	11,5	23,4	100,0
	Σύνολο	334	49,3	100,0	
Missing	System	344	50,7		
	Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 11: Λόγος ανυπομονησίας για το πτυχίο

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Εκτιμώ ότι θα βρω αμέσως εργασία	95	14,0	17,9	17,9
	Για να μην επιβαρύνω πολλά χρόνια την οικογένειά μου	367	54,1	69,1	87,0
	Έτσι πρέπει να κάνει κάθε φοιτητής/-τρια	69	10,2	13,0	100,0
	Σύνολο	531	78,3	100,0	
Missing	System	147	21,7		
Σύνολο		678	100,0		

Οι περισσότεροι από τους φοιτητές/-τριες του δείγματος (73,5%) φροντίζουν να επιλέγουν τα μαθήματα εκείνα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους, κάτι που φανερώνει ότι η εργασία τους απασχολεί και στην πλειοψηφία τους προετοιμάζονται για αυτήν. Ο λόγος για τον οποίο τα παραπάνω άτομα επιλέγουν μαθήματα με γνώμονα την καλύτερη προετοιμασία τους για εργασία είναι για τους μισούς σχεδόν (ποσοστό 48,5%) το ότι γνωρίζουν πως αυτά που μαθαίνουν σήμερα θα τα χρειαστούν πολύ σύντομα στην εργασία τους (άρα πρόκειται για άτομα που γνωρίζουν ότι θα βρουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους). Η δεύτερη πιο συχνή απάντηση ήταν πως ό,τι κάνουν θέλουν να το κάνουν καλά σε ποσοστό 37,9% και η τρίτη απάντηση, σε ποσοστό 13,6%, ήταν πως έτσι πρέπει να κάνει κάθε επιστήμονας. Το 26,5% των υποκειμένων μας απάντησε ότι δε φροντίζουν να επιλέγουν τα μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους. Το 62,1% από αυτούς, εξήγησαν ότι αυτό συμβαίνει επειδή οι εργοδότες δε ρωτούν τι έμαθαν οι απόφοιτοι κατά τη φοίτησή τους. Δεύτερη πιο συχνή απάντηση (σε ποσοστό 21,7%, δηλαδή το 1/5 όσων απάντησαν σε αυτή την ερώτηση) ήταν ότι ούτως ή άλλως θα έχουν ξεχάσει αυτές τις γνώσεις ώσπου να βρουν εργασία (αυτή η μερίδα προφανώς αναμένει ότι θα καθυστερήσει πολύ να βρει εργασία) και η τρίτη απάντηση, σε ποσοστό 16,1%, ήταν ότι δεν τους ενδιαφέρει το συγκεκριμένο επάγγελμα αλλά θέλουν μόνο να πάρουν ένα πτυχίο (προφανώς αφορά άτομα που δε φοιτούν σε επιστημονικό αντικείμενο της επιλογής τους, αλλά εισήχθησαν στο συγκεκριμένο τμήμα ως αποτέλεσμα του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων).

Παραπάνω από τις μισές φοιτήτριες και φοιτητές (57,3%) θεωρούν ότι η κατοχή οποιουδήποτε πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος παρέχει μέτριες προοπτικές εξεύρεσης εργασίας (βλ. πίνακα 12). Μάλιστα, η τάση είναι προς τις λίγες προοπτικές, καθώς το 32,6% του δείγματος απαντούν ότι η κατοχή οποιουδήποτε πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος παρέχει λίγες προοπτικές εξεύρεσης εργασίας. Μόνο το 10% του δείγματος θεωρεί ότι η κατοχή οποιουδήποτε πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος παρέχει πολλές προοπτικές εξεύρεσης εργασίας, τηρώντας μια πιο αισιόδοξη στάση, ή γνωρίζοντας ότι δε θα αντιμετωπίσουν ανεργία, όπως θα διαπιστώσουμε στην ανά τμήμα ανάλυση.

Πίνακας 12: Προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Λίγες	221	32,6	32,6	32,6
	Μέτριες	388	57,2	57,3	90,0
	Πολλές	68	10,0	10,0	100,0
	Σύνολο	677	99,9	100,0	
Missing	System	1	,1		
	Σύνολο	678	100,0		

Το 34,9% των ερωτώμενων απάντησαν ότι από μια σειρά προσόντων που τους παραθέσαμε, οι μεταπτυχιακές σπουδές χρησιμεύουν περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας, αντανακλώντας ίσως τη σημασία που έχουν αποκτήσει οι μεταπτυχιακές σπουδές στη συνείδηση των φοιτητών ως ένα όπλο για την καταπολέμηση της ανεργίας, ένας τρόπος αντιμετώπισής της και βελτίωσης της θέσης τους στην αγορά εργασίας. Το 30,2% απάντησε ότι η εργασιακή εμπειρία, η επαγγελματική κατάρτιση ή η πρακτική άσκηση χρησιμεύουν περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας (βλ. πίνακα 13). Μόνο το 15,6% απάντησε ότι το πτυχίο χρησιμεύει περισσότερο, περιγράφοντας γλαφυρά και σε αυτή την ερώτηση όπως και στην προηγούμενη, την αποδυνάμωση του πτυχίου ως προσόντος (βλ. και Πυργιωτάκη 1988, σ. 28) και τη στροφή στη συσσώρευση πρόσθετων προσόντων ως μέτρο για την αύξηση των πιθανοτήτων εξεύρεσης εργασίας. Ένα 5,6% απάντησε ότι η γνώση ξένων γλωσσών χρησιμεύει περισσότερο και ένα άλλο 5,6% ότι η γνώση χρήσης Η/Υ χρησιμεύει περισσότερο. Το 8,1% των ερωτώμενων (54

άτομα) απάντησε ότι κάποιιο άλλο προσόν, που δε συμπεριλαμβάνεται στα παραπάνω χρησιμεύει περισσότερο στην εξεύρεση εργασίας. Οι απαντήσεις σε αυτή την ανοικτή επιλογή επεξεργάστηκαν ποιοτικά (η συγκεκριμένη ερώτηση ήταν ημι-ανοικτή και έδινε την επιλογή «άλλο» στους ερωτώμενους να προσθέσουν τη δική τους διαφορετική απάντηση). Η ποιοτική ανάλυση των απαντήσεων στην επιλογή «άλλο» έδειξε ότι τα μισά περίπου από τα 54 άτομα απάντησαν ότι ο συνδυασμός των προσόντων ή κάποιων από τα προσόντα που παραθέταμε ως επιλογές απαντήσεων χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας, φανερώνοντας ξανά την τάση για συσσώρευση προσόντων. Τέλος, τα άλλα μισά άτομα απαντούν ότι το «μέσον», πολιτικό και μη, οι γνωριμίες και οι δημόσιες σχέσεις χρησιμεύουν περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας, ανάγοντας το «μέσον» σε προσόν, με χαρακτηριστικό το σχόλιο που μας έγραψε κάποιος/-α τελειόφοιτος/-η: «εξάλλου, στην Ελλάδα βρισκόμαστε».

Πίνακας 13: Ποιο προσόν χρησιμεύει περισσότερο στην εξεύρεση εργασίας

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Πτυχίο	104	15,3	15,6	15,6
	Γνώση χρήσης Η/Υ	37	5,5	5,6	21,2
	Γνώση ξένων γλωσσών	37	5,5	5,6	26,8
	Εργασιακή εμπειρία, επαγγελματική κατάρτιση ή πρακτική άσκηση	201	29,6	30,2	57,0
	Μεταπτυχιακές σπουδές	232	34,2	34,9	91,9
	Άλλο	54	8,0	8,1	100,0
	Σύνολο	665	98,1	100,0	
Missing	System	13	1,9		
Σύνολο		678	100,0		

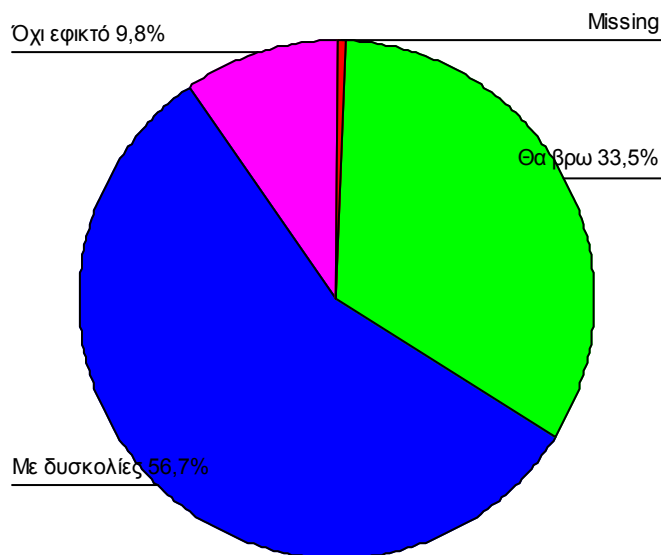
Ανάλογες είναι οι απαντήσεις που πήραμε και στην επόμενη ερώτηση. Μεταξύ των επιλογών που δίναμε, το 52,8% των ερωτώμενων απάντησαν (βλ. πίνακα 14) ότι για να βρει κανείς εργασία απαιτούνται περισσότερο κάποιο πτυχίο, προσόντα, ικανότητες, δεξιότητες και εργασιακή εμπειρία (ο συνδυασμός τους δηλαδή). Ένα μεγάλο ποσοστό όμως (30,6%), αντί του παραπάνω συνδυασμού απάντησε ότι για να βρει κανείς εργασία απαιτούνται περισσότερο γνωριμίες, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικό ή άλλο μέσο, αντικατοπτρίζοντας ξανά τους όρους λειτουργίας της αγοράς εργασίας, την

ισχύ των πελατειακών σχέσεων και τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου για την εισαγωγή στην αγορά εργασίας. Ως δεύτερης σημασίας λοιπόν μετά τη συσσώρευση προσόντων αναδεικνύονται οι κοινωνικές σχέσεις, υποδεικνύοντας το θεμελιώδη ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στην εξεύρεση εργασίας, σύμφωνα με τις υποθέσεις της έρευνας. Το 11,1% θεωρεί ότι απαιτείται επιμονή και μεγάλη προσπάθεια για να βρει κανείς εργασία, το 3,7% ότι απαιτείται τύχη και ευνοϊκή συγκυρία και το 1,8% πιστεύει ότι παίζουν ρόλο η προσωπικότητα και τα ατομικά χαρακτηριστικά καθενός. Σχετικά με τις προσδοκίες των ερωτώμενων για ανεύρεση θέσης εργασίας στο αντικείμενο που σπουδάζουν, το 56,7% αναμένει ότι θα βρει αλλά με δυσκολίες, το 33,5% αναμένει ότι θα βρει (δηλαδή χωρίς δυσκολίες) και το υπόλοιπο 9,8% δε νομίζει ότι είναι εφικτό να βρει θέση εργασίας στο αντικείμενο των σπουδών του (βλ. Διάγραμμα 3).

Πίνακας 14: Τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Πτυχίο, προσόντα, ικανότητες, δεξιότητες, εργασιακή εμπειρία	352	51,9	52,8	52,8
	Γνωριμίες, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικό ή άλλο μέσο	204	30,1	30,6	83,4
	Προσωπικότητα, ατομικά χαρακτηριστικά	12	1,8	1,8	85,2
	Επιμονή και μεγάλη προσπάθεια	74	10,9	11,1	96,3
	Τύχη, ευνοϊκή συγκυρία	25	3,7	3,7	100,0
	Σύνολο	667	98,4	100,0	
Missing	System	11	1,6		
Σύνολο		678	100,0		

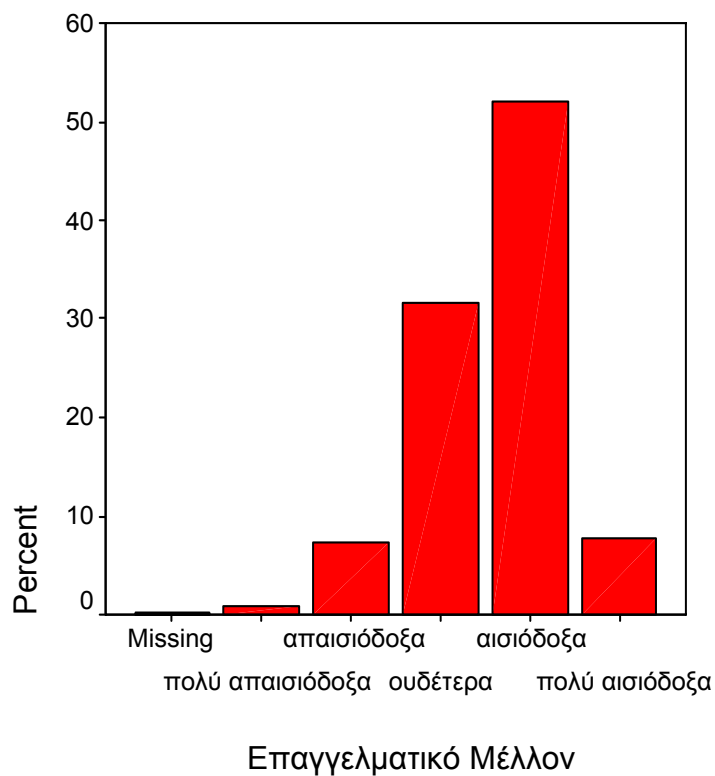
Διάγραμμα 3: Θα βρείτε εργασία στο αντικείμενό σας;

Όσον αφορά τις προσδοκίες του δείγματος για το επαγγελματικό τους μέλλον, ελπιδοφόρο είναι ότι οι περισσότεροι βλέπουν το μέλλον τους αισιόδοξα (εν αντιθέσει με τις υποθέσεις μας) με τάση προς το ουδέτερο (βλ. Διάγραμμα 4). Συγκεκριμένα, το 52,2% των φοιτητριών/-τών βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα και το 31,7% ουδέτερο. Το 7,8% το βλέπουν πολύ αισιόδοξα, το 7,4% απαισιόδοξα και μόνο το 0,9% πολύ απαισιόδοξα. Στην ερώτηση για το πώς νομίζουν ότι θα έχουν εξελιχθεί επαγγελματικά σε πέντε χρόνια, είναι θετικό ότι επιβεβαιώνεται η αισιοδοξία τους (βλ. πίνακα 15). Το 68,5% πιστεύει ότι θα εργάζεται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές του, και το 20,1% (δηλαδή το 1/5) ότι θα εργάζεται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές του. Το 8,3% πιστεύουν ότι δε θα είναι ικανοποιημένοι από την εργασία τους και θα αναζητούν καλύτερη εργασία και μόνο το 3% πιστεύουν ότι θα είναι άνεργοι και θα αναζητούν εργασία. Σχετικά με τη διάθεση των φοιτητριών και φοιτητών να ετεροαπασχοληθούν (βλ. Διάγραμμα 5), στην ερώτηση αν θα ήταν διατεθειμένοι να εργαστούν σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών τους, το 73,4% απάντησε θετικά φανερώνοντας ότι αποδέχονται την ετεροαπασχόληση, ίσως ως διέξοδο στην ανεργία. Επίσης, το 62,4% απάντησαν ότι θα ήταν διατεθειμένοι να εργαστούν με το καθεστώς

της μερικής απασχόλησης (βλ. Διάγραμμα 6), ποσοστό μικρότερο από τη διαθεσιμότητα για ετεροαπασχόληση, αλλά μεγαλύτερο από ό,τι θα αναμέναμε αναλογιζόμενοι ότι η υποαπασχόληση παρέχει συμπληρωματικό μόνο εισόδημα και όχι επαρκές για τη διαβίωση. Μάλιστα, πρόκειται για καθεστώς εργασιακής ομηρίας, που αναγκάζει τους εργαζόμενους να βρίσκονται σε συνεχή αναζήτηση εργασίας πλήρους απασχόλησης.

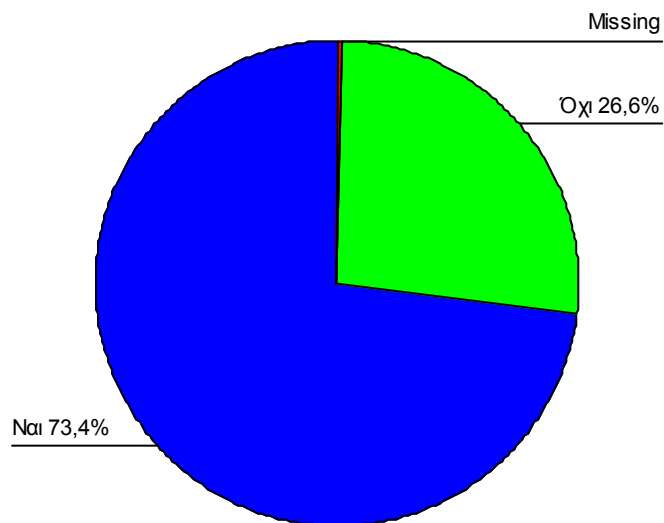
Διάγραμμα 4: Πώς βλέπουν οι τελειόφοιτοι το επαγγελματικό τους μέλλον

Πίνακας 15: Πώς νομίζετε ότι θα έχετε εξελιχθεί επαγγελματικά σε 5 χρόνια;

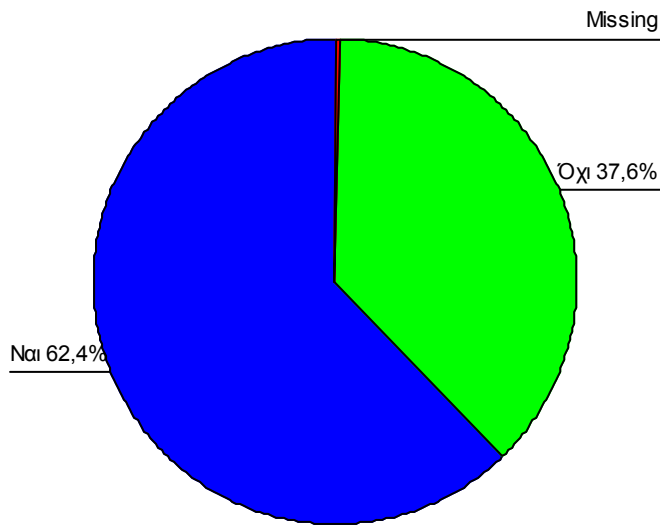
		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
	Θα εργάζομαι σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές μου	460	67,8	68,5	68,5
	Θα εργάζομαι σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές μου	135	19,9	20,1	88,5
	Δε θα είμαι ικανοποιημένος/η από την εργασία μου και θα αναζητώ καλύτερη εργασία	56	8,3	8,3	96,9
	Θα είμαι άνεργος/-η και θα αναζητώ εργασία	20	2,9	3,0	99,9
	Θα είμαι άνεργος/-η και δε θα αναζητώ εργασία	1	,1	,1	100,0
	Σύνολο	672	99,1	100,0	
Missing	System	6	,9		
Σύνολο		678	100,0		

Διάγραμμα 5: Διαθεσιμότητα των τελειόφοιτων για ετεροαπασχόληση

Διαθεσιμότητα για ετεροαπασχόληση

Διάγραμμα 6: Διαθεσιμότητα των τελειόφοιτων για μερική απασχόληση

Θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;

Το 77,4% των τελειοφοίτων που ρωτήσαμε δεν είχαν απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου, άρα δεν είχαν χρησιμοποιήσει τη δομή που έχει θέσει στη διάθεσή τους το ΑΕΙ στο οποίο φοιτούν για να τους βοηθήσει στο σχεδιασμό της σταδιοδρομίας τους και στην ομαλή είσοδό τους στην αγορά εργασίας. Θεωρούμε πως αυτό το μεγάλο ποσοστό αποτυπώνει μια στάση αδράνειας, έναντι της δυναμικής δραστηριοποίησης για τις σπουδές και τη σταδιοδρομία τους που θα ελπίζαμε. Από εκείνους που έχουν απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου, το 54,8% έχουν επιδιώξει να ενημερωθούν για μεταπτυχιακές σπουδές, υποδεικνύοντας την αυξημένη ζήτηση για αυτές και το 20% για θέματα συμβουλευτικής σταδιοδρομίας (βιογραφικό σημείωμα, συνέντευξη κ.ά.). Μικρότερα ποσοστά φοιτητών/-τριών ενδιαφέρθηκαν για την αγορά εργασίας και τα υπόλοιπα θέματα για τα οποία ενημερώνει το Γραφείο Διασύνδεσης. Αναλυτικά, 8,1% των ερωτηθέντων θέλησαν να ενημερωθούν για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας που ανακοίνωσε το εν λόγω γραφείο, 7,4% ζήτησαν να ενημερωθούν για υποτροφίες, 6,7% ήθελαν γενική ενημέρωση για την αγορά εργασίας και τις

προοπτικές του δικού τους επιστημονικού αντικειμένου και 3% αναζητούσαν ευκαιρίες για επαγγελματική κατάρτιση ή για απόκτηση εργασιακής εμπειρίας.

Στην ερώτηση για το τι σχεδίαζαν να κάνουν όταν αποφοιτούσαν (και για όσους άνδρες υπηρετούσαν τη θητεία τους, τι θα έκαναν όταν απολύονταν), το 43,2% απάντησε ότι θα αναζητήσει εργασία και ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, πάνω από το 1/3 (37,7%), απάντησε ξανά ότι θα κάνει μεταπτυχιακές σπουδές (βλ. Πίνακα 16). Το 18% δε γνώριζε ή δεν είχε αποφασίσει ακόμα τι θα κάνει και πολύ λίγοι ερωτώμενοι απάντησαν ότι θα δημιουργήσουν δική τους επιχείρηση (0,6%) ή ότι θα εργαστούν στην οικογενειακή τους επιχείρηση (0,5%). Σε ό,τι αφορά τις μεταπτυχιακές σπουδές (βλ. Πίνακα 17), το 62,3% εκτιμά ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές θα του εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία του. Το 21,3% εκτιμά ότι χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές είναι δύσκολο να βρει εργασία αντίστοιχη των σπουδών του και μόνο το 16,5% σκοπεύει να κάνει μεταπτυχιακές σπουδές από επιστημονικό και μόνο ενδιαφέρον. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ το 37,7% του δείγματος απάντησε ότι σχεδιάζει να κάνει μεταπτυχιακές σπουδές όταν αποφοιτήσει, στην ερώτηση για ποιο λόγο σκοπεύουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές απάντησε το 77% του δείγματος, δηλαδή παραπάνω από τους διπλάσιους. Θεωρούμε ότι στην ερώτηση αυτή απάντησαν όλοι όσοι ενδόμυχα θα ήθελαν να ακολουθήσουν μεταπτυχιακές σπουδές αλλά στην προηγούμενη ερώτηση δεν απάντησαν ότι έχουν τέτοια πρόθεση ίσως λόγω χαμηλής βαθμολογίας τους στο πτυχίο, ή επειδή δεν υπάρχουν αρκετές θέσεις για όλους στα προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών και πιστεύουν ότι δε θα τα καταφέρουν κ.ο.κ.. Η μαζική απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι ενδεικτική της μεγάλης ζήτησης για μεταπτυχιακές σπουδές, στην οποία έχει οδηγήσει η ανεργία και ο ανταγωνισμός για μια θέση εργασίας.

Στη συνέχεια ρωτήσαμε τους τελειόφοιτους τι προτίθενται να κάνουν μετά τη λήψη του πτυχίου τους για εξεύρεση εργασίας. Το 65,7% δηλαδή σχεδόν τα 2/3, θα αποφασίσουν πώς θα πράξουν όταν έρθει η ώρα, μεταθέτοντας το ζήτημα για αργότερα και αναβάλλοντάς το όσο μπορούν. Φαίνεται να αποφεύγουν να έρθουν αντιμέτωποι με το θέμα αυτό άμεσα. Αντίθετα, το 1/3 των ερωτώμενων (33,1%) έχει συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση

εργασίας (βλ. πίνακα 18). Υπάρχει και ένα πολύ μικρό, ευτυχώς, ποσοστό (1,2%), που θεωρεί πως ό,τι και να κάνει θα είναι πολύ δύσκολο να βρει εργασία, οπότε δεν ασχολείται με αυτό το θέμα. Συμπερασματικά, παρατηρείται μεν αισιοδοξία για το επαγγελματικό μέλλον των τελειόφοιτων, αλλά και αδράνεια ως προς την ενασχόληση με το θέμα της εργασίας, προς το παρόν τουλάχιστον.

Πίνακας 16: Τι θα κάνετε όταν αποφοιτήσετε;

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
	Θα αναζητήσω εργασία	285	42,0	43,2	43,2
	Θα εργαστώ στην οικογενειακή μας επιχείρηση	3	,4	,5	43,6
	Θα δημιουργήσω δική μου επιχείρηση	4	,6	,6	44,2
	Θα κάνω μεταπτυχιακές σπουδές	249	36,7	37,7	82,0
	Δε γνωρίζω / δεν έχω αποφασίσει	119	17,6	18,0	100,0
	Σύνολο	660	97,3	100,0	
Missing	System	18	2,7		
	Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 17: Αν σκοπεύετε να κάνετε μεταπτυχιακές σπουδές, για ποιο λόγο;

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
	Από επιστημονικό και μόνο ενδιαφέρον	86	12,7	16,5	16,5
	Για ευκολότερη εύρεση εργασίας αντίστοιχης των σπουδών	111	16,4	21,3	37,7
	Για καλύτερη εξέλιξη στην εργασία μου	325	47,9	62,3	100,0
	Σύνολο	522	77,0	100,0	
Missing	System	156	23,0		
	Σύνολο	678	100,0		

Πίνακας 18: Τι θα κάνετε για εξεύρεση εργασίας;

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθροιστ. Ποσοστό
	Έχω συγκεκριμένο σχέδιο	224	33,0	33,1	33,1
	Θα αποφασίσω όταν έρθει η ώρα	444	65,5	65,7	98,8
	Θα είναι πολύ δύσκολο να βρω εργασία και δεν ασχολούμαι	8	1,2	1,2	100,0
	Σύνολο	676	99,7	100,0	
Missing	System	2	,3		
	Σύνολο	678	100,0		

Στη συνέχεια ρωτήσαμε τους τελειόφοιτους αν έχουν επιδιώξει να ενημερωθούν για τις δυνατότητες και τους πιθανούς χώρους απασχόλησής τους ως μελλοντικοί πτυχιούχοι του συγκεκριμένου τμήματος και το 60,1% απάντησε ότι έχει αναζητήσει σχετικές πληροφορίες. Το 34,4% δεν έχει επιδιώξει να ενημερωθεί ακόμα, αλλά προτίθεται να το κάνει και μόνο το 5,5% δεν έχει επιδιώξει να ενημερωθεί εφόσον οι προοπτικές απασχόλησής τους στο αντικείμενο των σπουδών τους είναι λίγες. Το 1/3 των ερωτώμενων λοιπόν, δείχνει μια αναβλητικότητα ενασχόλησης με το θέμα, αποφεύγει να καταπιαστεί με τις προοπτικές της αγοράς εργασίας, και αυτή η τάση αναβλητικότητας ενισχύεται σε συνδυασμό και με τις απαντήσεις στην προηγούμενη ερώτηση. Σε αυτήν το 65,7% μεταθέτει το θέμα στις καλένδες, ίσως επειδή η πραγματικότητα που περιμένει τους τελειόφοιτους στην αγορά εργασίας προδιαγράφεται μάλλον ζοφερή, οπότε προτιμούν να μην ασχοληθούν με αυτήν από τώρα.

Στην ερώτηση αν έχουν παραιτηθεί από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας (βλ. πίνακα 19), το 62,4% του συνόλου των ερωτώμενων δεν απαντά την ερώτηση, δηλώνοντας έτσι σύμφωνα με τις οδηγίες που έλαβε, ότι δεν έχει παραιτηθεί. Το υπόλοιπο 37,6% δηλώνει ότι έχει παραιτηθεί από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας σε βαθμό από μικρό έως πολύ μεγάλο. Αναλυτικά, από το σύνολο των ερωτώμενων, από το 100% του δείγματος δηλαδή, το 19,5% απάντησε ότι έχει παραιτηθεί σε μικρό βαθμό (βαθμό 1). Το 10,2% έχει παραιτηθεί σε μέτριο βαθμό (βαθμό 2) και το 5,9% σε μεγάλο βαθμό (βαθμό 3). Τέλος, πολύ μικρό ποσοστό (1,5%) έχει παραιτηθεί σε αρκετά μεγάλο βαθμό (βαθμό 4) και 0,6% σε πολύ μεγάλο βαθμό (βαθμό 5). Θεωρούμε θετικό και ενθαρρυντικό για τις αντιλήψεις και τις στάσεις των υποκειμένων απέναντι στην αγορά εργασίας, το ότι σε ποσοστό 62,4% δεν έχουν καθόλου αποθαρρυνθεί από την ανεργία, και μόνο μικρά ποσοστά (από 5,9% έως 0,6%) δηλώνουν ότι έχουν παραιτηθεί από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό (βαθμό 3 έως βαθμό 5). Βέβαια, το συνολικό ποσοστό 35,6% εκείνων που έχουν παραιτηθεί από μικρό έως μεγάλο βαθμό δε μπορεί να θεωρηθεί αμελητέο, αλλά ούτε επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας περί παραίτησης των τελειόφοιτων από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας λόγω των ιδιαίτερα αυξημένων ποσοστών ανεργίας τους και της (υποτιθέμενης) κοινωνικοοικονομικής

προέλευσής τους από χαμηλότερα στρώματα (η οποία επίσης δεν επιβεβαιώνεται).

Πίνακας 19: Βαθμός παραίτησης από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Δεν έχω παραιτηθεί	423	62,4	62,4	62,4
Σε μικρό βαθμό (1)	132	19,5	19,5	81,9
Σε μέτριο βαθμό (2)	69	10,2	10,2	92,0
Σε μεγάλο βαθμό (3)	40	5,9	5,9	97,9
Σε αρκετά μεγάλο βαθμό (4)	10	1,5	1,5	99,4
Σε πολύ μεγάλο βαθμό (5)	4	,6	,6	100,0
Σύνολο	678	100,0	100,0	

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε το αν σκοπεύουν οι ερωτώμενοι να αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους και μόνο το 13,5% απαντά αρνητικά. Από το σύνολο (100%) όσων αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους (οι οποίοι αποτελούν το 85% περίπου του δείγματος), το 45,6% θα συμμετάσχει σε διαγωνισμούς του δημοσίου (τυπικός μηχανισμός αναζήτησης εργασίας). Ένας στους πέντε (20,5%) δηλώνει ευθέως ότι θα δράσει μέσω γνωριμιών και κοινωνικών σχέσεων (άτυπος μηχανισμός αναζήτησης εργασίας), ενεργοποιώντας και χρησιμοποιώντας το κοινωνικό τους κεφάλαιο (βλ. πίνακα 20). Το 11,6% θα αποστείλει το βιογραφικό του σημείωμα και ένα άλλο 6,6% θα δράσει ανάλογα απευθυνόμενο απευθείας σε εργοδότες. Άλλους τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας θα χρησιμοποιήσει το 6,9% που θα αναζητήσει αγγελίες στον τύπο, το 2,8% που θα απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου και άλλο ένα 2,8% που θα απευθυνθεί στον ΟΑΕΔ. Ένα ποσοστό 3,1% απάντησε ότι θα χρησιμοποιήσει άλλο τρόπο αναζήτησης εργασίας. Η ερώτηση αυτή ήταν ημι-ανοικτή και δώσαμε στις φοιτήτριες και τους φοιτητές την επιλογή να καταθέσουν τη δική τους διαφορετική απάντηση. Οι απαντήσεις στην επιλογή «άλλο» επεξεργάστηκαν ποιοτικά, αλλά τα αποτελέσματα έδειξαν πως όσοι την επέλεξαν, είτε έγραψαν ότι θα χρησιμοποιήσουν όλους τους τρόπους που ήδη παραθέταμε, ή συνδυασμό κάποιων και λίγοι τελειόφοιτοι από τμήματα εκπαιδευτικών εξήγησαν ότι θα καταθέσουν το πτυχίου τους και θα αναμένουν τοποθέτηση στην εκπαίδευση.

Πίνακας 20: Τρόπος αναζήτησης εργασίας

	Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθρ. Ποσοστό
Μέσω γνωριμιών και κοινωνικών σχέσεων	118	17,4	20,5	20,5
Από αγγελίες στον τύπο	40	5,9	6,9	27,4
Μέσω διαγωνισμών του δημοσίου	263	38,8	45,6	73,0
Μέσω του Γραφείου Διασύνδεσης	16	2,4	2,8	75,7
Μέσω του ΟΑΕΔ	16	2,4	2,8	78,5
Θα απευθυνθώ απευθείας σε εργοδότες	38	5,6	6,6	85,1
Με αποστολή βιογραφικού	67	9,9	11,6	96,7
Μέσω ιδιωτικού γραφείου εύρεσης εργασίας	1	,1	,2	96,9
Άλλο	18	2,7	3,1	100,0
Σύνολο	577	85,1	100,0	
Missing System	101	14,9		
Σύνολο	678	100,0		

Στη συνέχεια, ρωτήσαμε εκείνους που μας απάντησαν αρχικά ότι δε σκοπεύουν να αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους, για ποιο λόγο δεν προτίθενται να το κάνουν. Το 12,7% του δείγματος απάντησε σε αυτή την ερώτηση, και από αυτούς σχεδόν το σύνολο (98,8%) δε θα αναζητήσει εργασία επειδή θα συνεχίσει τις σπουδές του. Στην ερώτηση για το ποιον θεωρούν τον κυριότερο περιορισμό για την ανεύρεση εργασίας (βλ. πίνακα 21), το 35,5% αναφέρει την ανεργία της ειδικότητάς του. Το 20% θεωρεί κυριότερο περιορισμό την επικρατούσα αναξιοκρατία και το 19,1% το ότι απαιτούνται συνεχώς αυξανόμενες δεξιότητες. Το 8,2% αποδίδει τις δυσκολίες για ανεύρεση εργασίας στο ότι απαιτείται εργασιακή εμπειρία την οποία δε διαθέτει και το 7,6% στην έλλειψη από πλευράς τους γνωριμιών και προσβάσεων. Ποσοστό 6,1% θεωρεί ότι υπάρχει έλλειψη ενημέρωσης για νέες θέσεις εργασίας και 1,1% ότι υπάρχει αυξημένη ανεργία του φύλου τους, ενώ το 2,4% πιστεύει ότι είναι άλλος ο κυριότερος περιορισμός για την ανεύρεση εργασίας. Αυτή η ερώτηση ήταν ημι-ανοικτή, αφήνοντας στους ερωτώμενους το περιθώριο να καταθέσουν την ενδεχόμενη διαφορετική τους άποψη για τον κυριότερο περιορισμό για την ανεύρεση εργασίας. Η ποιοτική ανάλυση των λίγων απαντήσεων που πήραμε δείχνει ότι κάποιοι φοβούνται ότι θα υπάρξει κορεσμός στο επάγγελμά τους στο μέλλον (άρα τώρα δεν αντιμετωπίζουν ανεργία) και άλλοι αναφέρουν ως περιορισμό τη συνύπαρξη περισσότερων από μίας από τις επιλογές απαντήσεων που δίναμε.

Πίνακας 21: Ποιος είναι ο κυριότερος περιορισμός για να βρείτε εργασία;

		Συχνότητα	Ποσοστό	Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
	Η έλλειψη γνωριμιών και προσβάσεων	50	7,4	7,6	7,6
	Η ανεργία της ειδικότητάς μου	233	34,4	35,5	43,1
	Η ανεργία του φύλου μου	7	1,0	1,1	44,2
	Επικρατεί αναξιοκρατία	131	19,3	20,0	64,2
	Η έλλειψη ενημέρωσης για νέες θέσεις εργασίας	40	5,9	6,1	70,3
	Απαιτούνται συνεχώς αυξανόμενες δεξιότητες	125	18,4	19,1	89,3
	Απαιτείται εργασιακή εμπειρία και δε διαθέτω	54	8,0	8,2	97,6
	Άλλο	16	2,4	2,4	100,0
	Σύνολο	656	96,8	100,0	
Missing	System	22	3,2		
Σύνολο		678	100,0		

Στο τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου κάναμε λίγες γενικές ερωτήσεις στους τελειόφοιτους για να διαπιστώσουμε αν είναι ενεργοί πολίτες γενικά και για να μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τη συμπεριφορά τους ως πολίτες με αυτήν ως φοιτητές και τη στάση τους απέναντι στις σπουδές στους και στην αγορά εργασίας. Έτσι, παραθέσαμε τρεις φράσεις που εκδήλωναν τη στάση τους απέναντι στην ανάληψη δράσης και στο περιθώριο επίδρασης που έχουν τα άτομα – δρώντες έναντι των δομών (agency vs structure). Τα 2/3 περίπου των τελειόφοιτων (64,9%) συμφώνησε ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση. Το υπόλοιπο 1/3 έδωσε το ίδιο ποσοστό στις δύο άλλες επιλογές απάντησης. Έτσι, το 17,6% συμφώνησε ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση, αλλά έχοντας κατά νου ότι δε θα καταφέρουν να επιτύχουν πολλά, τηρώντας μια πιο απαισιόδοξη στάση. Το τελευταίο 17,5% εξέφρασε μια πολύ απαισιόδοξη στάση σχετικά με τα περιθώρια δράσης των ατόμων, συμφωνώντας με την άποψη ότι οι πολίτες είναι δέσμιοι του συστήματος. Γενικά, θεωρούμε απογοητευτικό το ότι το 35% συνολικά των τελειόφοιτων τηρούν απαισιόδοξη στάση, παρόλο που είναι νεαρά άτομα και θα έπρεπε να διαθέτουν μεγαλύτερη ορμή για δράση και αισιοδοξία για τις δυνατότητές τους και τη δύναμή τους να «αλλάξουν τον κόσμο».

Έτσι απάντησαν λοιπόν οι φοιτήτριες και φοιτητές σε θεωρητικό επίπεδο. Στη συνέχεια, επί συγκεκριμένων ενεργειών τους ως πολίτες, βλέπουμε ότι διαφοροποιούνται οι απαντήσεις τους. Ειδικότερα, τους ρωτήσαμε αν για την

περίοδο ενός έτους πριν από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είχαν επικοινωνήσει με κάποια δημόσια ή άλλη υπηρεσία για να αναφέρουν βλάβη, κακοτεχνία ή παράλειψη. Τα δύο τρίτα των υποκειμένων αυτή τη φορά απαντούν αρνητικά (68,9%), ομολογώντας την αδράνειά τους ως πολίτες και λιγότεροι από το 1/3 (31,1%) είναι εκείνοι που είχαν ενεργοποιηθεί σχετικά, παρά τις αρκετές ευκαιρίες και αφορμές που πιστεύουμε ότι θα πρέπει να τους δόθηκαν να εκφράσουν παράπονα ή ελλείψεις σχετικά π.χ. με την οδοποιία, τη λειτουργία του κράτους, θέματα περίθαλψης, ασφάλισης, εκπαίδευσης κ.τ.λ.. Περνώντας σε άλλο θέμα, που τους αφορούσε πλέον άμεσα, ρωτήσαμε αν κατά τον τελευταίο χρόνο είχαν συμμετάσχει σε φοιτητική συνέλευση. Το 55% των υποκειμένων απάντησε ότι δεν είχε συμμετάσχει, παρόλο που τα θέματα των φοιτητικών συνελεύσεων είναι του άμεσου ενδιαφέροντός τους και ενώ την περίοδο αναφοράς, λόγω επικαιρότητας, κινητικότητας στην εκπαιδευτική πολιτική και καταλήψεων στο πανεπιστήμιο, πραγματοποιούνταν συχνά φοιτητικές συνελεύσεις. Τέλος, ρωτήσαμε τους τελειόφοιτους αν κατά τον τελευταίο χρόνο είχαν συμμετάσχει σε συλλαλητήριο για θέμα εκπαίδευσης ή κοινωνικό, παγκόσμιο, εθνικό ή τοπικό. Ξανά, περίπου το 1/3 απάντησε ότι είχε συμμετάσχει (32,7%), παρά το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο είχαν πραγματοποιηθεί συλλαλητήρια λόγω της εισβολής και του πολέμου στο Ιράκ και άλλων θεμάτων της επικαιρότητας. Μόνο οι φοιτητικές συνελεύσεις λοιπόν ξεπερνούν το 1/3 σε συμμετοχή (45%), υποθέτουμε επειδή αφορούν θέματα του άμεσου ενδιαφέροντος των φοιτητριών και φοιτητών, που μπορούν να κρίνουν και την έκβαση των σπουδών τους. Θεωρούμε όμως ότι για αυτό ακριβώς το λόγο θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερη η συμμετοχή των φοιτητριών και φοιτητών σε αυτές.

5.1.2. Σύνοψη των γενικών αποτελεσμάτων, διαπιστώσεις, συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης μπορούμε να καταλήξουμε σε μια σειρά από βασικά συμπεράσματα. Έτσι, η καταγωγή του δείγματος είναι σχεδόν στο 80% από αστική περιοχή και μόνο το 20% των τελειόφοιτων κατάγονται από αγροτική περιοχή (κάτω των 2.000 κατοίκων). Το 60% των τελειόφοιτων έχουν πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ - ΤΕΙ ή απόφοιτο Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (με ποσοστά 34,5% και 25% αντίστοιχα). Άνω

του 60% έχουν επίσης μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ – ΤΕΙ ή απόφοιτο Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με αντίστροφα ποσοστά σε αυτή την περίπτωση (33,5% απόφοιτο Β'βάθμιας εκπ/σης και 27,6% πτυχιούχο ΑΕΙ – ΤΕΙ). 37,9% των τελειόφοιτων έχει πατέρες που ασκούν επάγγελμα επιστημονικό, διευθυντικό ή συναφές (που ανήκει δηλαδή στις δύο υψηλότερες κατηγορίες επαγγελματιών), άρα ανήκουν στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, σε συνδυασμό και με το αντίστοιχα υψηλό ποσοστό πατέρων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που αναφέραμε παραπάνω. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μητέρων του δείγματος (37,7%), σε αντίθεση με τους πατέρες, ανήκει στην κατώτερη επαγγελματική ομάδα των εργατριών, χειρωνακτών, μικροεπαγγελματιών, ανέργων ή με άμισθη εργασία και ασχολούμενων με τα οικιακά. Μόνο το 27% των μητέρων του δείγματος (έναντι 37,9% των πατέρων) ασκούν επιστημονικό επάγγελμα ή είναι διευθυντικά στελέχη, ποσοστό ανάλογο και με τη μόρφωσή τους όπως φαίνεται παραπάνω. Το οικογενειακό εισόδημα των τελειόφοιτων κινείται στις μεσαίες εισοδηματικές κατηγορίες. Το 81,4% των υποκειμένων απάντησε ότι η οικογένειά τους αντιμετωπίζει τις οικονομικές της υποχρεώσεις σχετικά εύκολα ή έτσι κι έτσι. Συνολικά λοιπόν παρατηρείται ότι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων είναι επί το πλείστον από τα μεσαία στρώματα, και όχι από τα λαϊκά κυρίως στρώματα όπως γνωρίζαμε μέχρι σήμερα από ανάλογες έρευνες στις ίδιες επιστήμες, και όπως αναμέναμε όταν διατυπώναμε τις ερευνητικές υποθέσεις. Παρατηρείται λοιπόν υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των φοιτητών των Επιστημών του Ανθρώπου σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα.

Η πλειονότητα των τελειόφοιτων φοιτά σε επιστημονικό αντικείμενο της προτίμησής τους και για εκείνους που το επιστημονικό αντικείμενο που σπουδάζουν δεν ήταν η αρχική προτίμησή τους, στη μεγάλη πλειοψηφία τους το αντικείμενο των σπουδών τους εν τέλει κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα. Σχετικά με τις επαγγελματικές προοπτικές που πιστεύουν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους όταν αποφοιτήσουν, το 73% συνολικά θεωρεί ότι θα τους παρέχει από μέτριες έως καλές προοπτικές. Οι μισοί τελειόφοιτοι δε θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε 8 εξάμηνα και ο λόγος είναι ότι δεν προσπάθησαν όσο χρειαζόταν.

Θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθεί αν η ανεπαρκής προσπάθεια οφείλεται (και) σε απώλεια κινήτρων, αναβλητικότητα και τάση εγκατάλειψης σπουδών λόγω της αναμενόμενης ανεργίας τους όταν αποφοιτήσουν. Οι τελειόφοιτοι ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους για να μην επιβαρύνουν πολλά χρόνια την οικογένειά τους, αναδεικνύοντας το υψηλό κόστος των σπουδών, σε συνδυασμό και με την προέλευση των τελειόφοιτων από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, κάτι που υποδεικνύει ότι αυτό το κόστος ίσως είναι δυσβάσταχτο για τα λαϊκά στρώματα. Πάνω από τους μισούς τελειόφοιτους θεωρούν ότι η κατοχή ενός πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος παρέχει μέτριες προοπτικές εξεύρεσης εργασίας, με τάση προς τις λίγες προοπτικές, απάντηση που δίνει το 1/3 των τελειόφοιτων (89,9% συνολικά δίνει αυτές τις δύο απαντήσεις). Πάνω από το 1/3 των τελειόφοιτων θεωρούν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές χρησιμεύουν περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας, αντανακλώντας τη σημασία που έχουν αποκτήσει οι μεταπτυχιακές σπουδές ως τρόπος αντιμετώπισης της ανεργίας. Λίγο λιγότεροι από το 1/3 απάντησαν ότι η εργασιακή εμπειρία χρησιμεύει περισσότερο. Αυτά τα ποσοστά, σε συνδυασμό με το χαμηλό 15,6% που απάντησε ότι το πτυχίο χρησιμεύει περισσότερο αποτυπώνουν την αποδυνάμωση του πτυχίου ως προσόντος (βλ. και Πυργιωτάκη 1988, σ. 28) και τη στροφή στη συσσώρευση πρόσθετων προσόντων με στόχο τη βελτίωση της θέσης των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας.

Οι γνωριμίες, οι κοινωνικές σχέσεις, το πολιτικό ή άλλο μέσο αναδείχτηκαν σε προσόν από το 1/3 σχεδόν των τελειόφοιτων, καταδεικνύοντας την ισχύ των πελατειακών σχέσεων έως και σήμερα και τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στη λειτουργία της αγοράς εργασίας. Η πρόθεση των τελειόφοιτων να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο για την εξεύρεση εργασίας φανερώνει ότι το διαθέτουν, κάτι που επαληθεύεται από την κοινωνικοοικονομική τους προέλευση και βρίσκεται σε αντίθεση με τις υποθέσεις μας για ελλιπές κοινωνικό κεφάλαιο από πλευράς τους. Πάνω από τους μισούς τελειόφοιτους βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα, και σχεδόν το 1/3 ουδέτερα. Η πλειονότητά τους πιστεύει ότι σε 5 χρόνια θα εργάζεται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές του και είναι διατεθειμένοι να ετεροαπασχοληθούν και να υποαπασχοληθούν. Άνω του 1/3 θα επιδιώξει να

κάνει μεταπτυχιακές σπουδές και άνω των 2/5 θα αναζητήσουν εργασία. Οι τελειόφοιτοι δηλώνουν ότι θα επιδιώξουν να πραγματοποιήσουν μεταπτυχιακές σπουδές κυρίως για λόγους καλύτερης εξέλιξης στην εργασία τους. Σχετικά με τις ενέργειες των τελειόφοιτων μετά τη λήψη του πτυχίου τους για εξεύρεση εργασίας, τα 2/3 από αυτούς θα αποφασίσουν πώς θα πράξουν όταν έρθει η ώρα, αναβάλλοντας την ανάληψη δράσης όσο μπορούν. Επιπλέον, σε άλλη ερώτηση το 1/3 των τελειόφοιτων απαντά ότι δεν έχει ενημερωθεί για τις δυνατότητες απασχόλησής του, αποφεύγοντας προς το παρόν να καταπιαστούν με το συγκεκριμένο θέμα και μεταθέτοντάς το για αργότερα. Παρά το ότι η παραίτησή τους από την εξεύρεση εργασίας δεν επαληθεύεται, οι τελειόφοιτοι επέδειξαν στάση αδράνειας και αναβλητικότητα.

Έτσι, το 37,6% των τελειόφοιτων (πάνω από το 1/3) έχει παραιτηθεί από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας σε βαθμό από μικρό έως πολύ μεγάλο (σε κλίμακα από το 1 έως το 5). Από το σύνολο του δείγματος, το 1/5 έχει παραιτηθεί σε μικρό βαθμό (1) και το 1/10 σε μέτριο βαθμό (βαθμό 2). Σύμφωνα με τα παραπάνω ποσοστά θεωρούμε ότι οι υποθέσεις μας για παραίτηση από την εργασία δεν επαληθεύονται, εξαιτίας και της προέλευσης των τελειόφοιτων κυρίως από τα μεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα και της συνακόλουθης πρόθεσής τους να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτουν για την εξεύρεση εργασίας. Από όσους αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους, το 58,1% θα χρησιμοποιήσει τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας (συμμετοχή σε διαγωνισμούς του δημοσίου, αγγελίες στον τύπο, Γραφείο Διασύνδεσης και ΟΑΕΔ), ενώ το 20,5% θα χρησιμοποιήσει άτυπους μηχανισμούς, δηλαδή γνωριμίες και κοινωνικές σχέσεις. Στην ερώτηση για το ποιον θεωρούν οι τελειόφοιτοι ως τον κυριότερο περιορισμό για την ανεύρεση εργασίας, το μεγαλύτερο ποσοστό (35,5%) δόθηκε στην απάντηση «η ανεργία της ειδικότητάς μου». Τέλος, έγιναν στους τελειόφοιτους λίγες γενικές ερωτήσεις ανάληψης δράσης για να αντιπαραβάλουμε τη δράση τους για την επαγγελματική τους αναζήτηση με τη δράση τους ως ενεργοί πολίτες. Τα 2/3 περίπου των τελειόφοιτων συμφώνησαν ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση, ενώ θεωρούμε απογοητευτικό το ότι το 35% από αυτούς τηρούν απαισιόδοξη

στάση σχετικά με τις δυνατότητές τους να παρέμβουν στη λειτουργία του κοινωνικού συστήματος. Αλλά και επί συγκεκριμένων δράσεων στη συνέχεια, λιγότεροι από το 1/3 είχαν επικοινωνήσει με κάποια δημόσια υπηρεσία για να αναφέρουν βλάβη σε δημόσιο χώρο. Μόνο το 45% είχε συμμετάσχει σε φοιτητική συνέλευση και περίπου το 1/3 είχε συμμετάσχει σε συλλαλητήριο. Συμπερασματικά, ενώ θεωρητικά οι τελειόφοιτοι απαντούν στην πλειονότητά τους ότι οι πολίτες πρέπει να δρουν, οι ίδιοι ακόμα και για φοιτητικά θέματα δεν είναι ενεργοί πολίτες στην πλειονότητά τους, αλλά και στα θέματα της σταδιοδρομίας τους εμφανίζονται αναβλητικοί και αμελείς. Θετικό βέβαια κρίνεται το ότι εξέφρασαν μια γενικότερη αισιοδοξία για την επαγγελματική τους εξέλιξη.

5.2.1. Ανάλυση των δεδομένων ανά φύλο: Crosstabs

Με τη στατιστική διαδικασία crosstabs έχουμε τη δυνατότητα να δημιουργήσουμε διμεταβλητούς πίνακες. Η διαδικασία crosstabs χρησιμοποιείται για μεταβλητές που έχουν μετρηθεί με ονομαστικές ή τακτικές κλίμακες. Για να συγκρίνουμε τις αναμενόμενες συχνότητες με τις παρατηρηθείσες συχνότητες χρησιμοποιούμε το στατιστικό κριτήριο χ^2 . Αναμενόμενες συχνότητες είναι οι περιπτώσεις που θα εμφανίζονταν σε κάθε κελί αν ίσχυε η μηδενική υπόθεση. Στην περίπτωση του χ^2 , η μηδενική υπόθεση αναφέρεται στην ανεξαρτησία των μεταβλητών. Αν η μηδενική υπόθεση είναι αληθινή, δηλαδή δεν υπάρχει συστηματική συνάφεια μεταξύ των δύο μεταβλητών και οι δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες, τότε υπάρχει μικρή διαφορά μεταξύ των αναμενόμενων και των παρατηρούμενων συχνοτήτων. Η απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης με το κριτήριο χ^2 δε σημαίνει μέτρηση του μεγέθους ή της δύναμης της συνάφειας ανάμεσα στις δύο μεταβλητές, αλλά απλώς δείχνει την ύπαρξη κάποιας στατιστικής συνάφειας (Μακράκης 2005, σ.137-138). Θα προσθέταμε ότι ίσως κάποιες φορές ένα αποτέλεσμα να μην είναι στατιστικά σημαντικό, αλλά η μελέτη του να είναι πρακτικά ή θεωρητικά σημαντική. Αν θεωρούμε ότι υποδεικνύει κάτι, το εκτιμούμε ανάλογα και το παρουσιάζουμε στα αποτελέσματα. Η ύπαρξη στατιστικής σημαντικότητας που αναφέρουμε στα αποτελέσματα αφορά τον έλεγχο του χ^2 με επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5% ή μικρότερο και με αναμενόμενες συχνότητες όχι μικρότερες του 5 στο 25% των κελιών το μέγιστο (Μακράκης 2005, σ. 141-143).

Επειδή μας ενδιαφέρει η ενδεχόμενη διαφοροποιημένη στάση των τελειόφοιτων ανάλογα με το φύλο τους, ελέγξαμε όλα τα αποτελέσματα σύμφωνα με αυτή τη μεταβλητή, χρησιμοποιώντας τη διαδικασία crosstabs. Σχετικά με το φύλο των ατόμων του δείγματος ανάλογα με το τμήμα φοίτησής τους, σε όλα τα τμήματα οι γυναίκες είναι πλειοψηφία, όπως ισχύει και στο φοιτητικό πληθυσμό των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, όπου οι γυναίκες υπολογίζεται ότι αποτελούν το 81%. Έτσι, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης οι γυναίκες αποτελούν το 96,1% του συνόλου - το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών στο δείγμα - και στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών αποτελούν μόνο το 57% του συνόλου, δηλ.

το μικρότερο ποσοστό (στο εξής, όποτε αναφερόμαστε στις γυναίκες του δείγματος θα εννοούμε τις φοιτήτριες και αντίστοιχα ως άνδρες θα αναφερόμαστε στους φοιτητές). Σχετικά με το εξάμηνο φοίτησης των υποκειμένων (βλ. πίνακα 22), φαίνεται ότι λίγο περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες καθυστερούν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Το 25% των ανδρών του δείγματος φοιτούσαν σε εξάμηνο μεγαλύτερο του 8^{ου}, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες ήταν 17,1%, άρα λιγότερες γυναίκες παρατείνουν τις σπουδές τους. Υπάρχει στατιστική σημαντικότητα καθώς το $\chi^2=4,1$ $df=1$ $p<0,05$. Το ποσοστό των γυναικών του δείγματος που κατάγονται από αστική περιοχή (78,6%) είναι μικρότερο από αυτό των ανδρών (83,9%) με αστική καταγωγή (βλ. πίνακα 23).

Πίνακας 22: Φύλο και εξάμηνο σπουδών

		Εξάμηνο σπουδών		Σύνολο	
		8ο	Επανεγγραφή		
Φύλο	Άνδρες	Count	93	31	124
		% within φύλο	75,0%	25,0%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	17,0%	24,8%	18,4%
		% of Total	13,8%	4,6%	18,4%
	Γυναίκες	Count	455	94	549
		% within φύλο	82,9%	17,1%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	83,0%	75,2%	81,6%
		% of Total	67,6%	14,0%	81,6%
Σύνολο		Count	548	125	673
		% within φύλο	81,4%	18,6%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	81,4%	18,6%	100,0%

$\chi^2=4,1$ $df=1$ $p<0,05$

Πίνακας 23: Φύλο και περιοχή καταγωγής

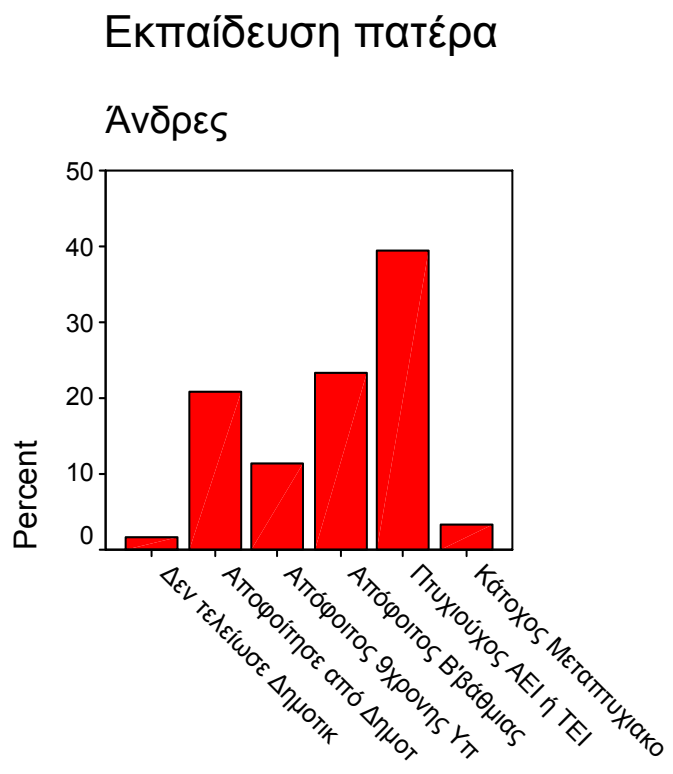
		Περιοχή καταγωγής		Σύνολο	
		Αγροτική	Αστική		
Φύλο	Άνδρες	Count	20	104	124
		% within φύλο	16,1%	83,9%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	14,7%	19,7%	18,6%
		% of Total	3,0%	15,6%	18,6%
	Γυναίκες	Count	116	425	541
		% within φύλο	21,4%	78,6%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	85,3%	80,3%	81,4%
		% of Total	17,4%	63,9%	81,4%
Σύνολο		Count	136	529	665
		% within φύλο	20,5%	79,5%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	20,5%	79,5%	100,0%

$\chi^2=1,7$ $df=1$ $p>0,05$

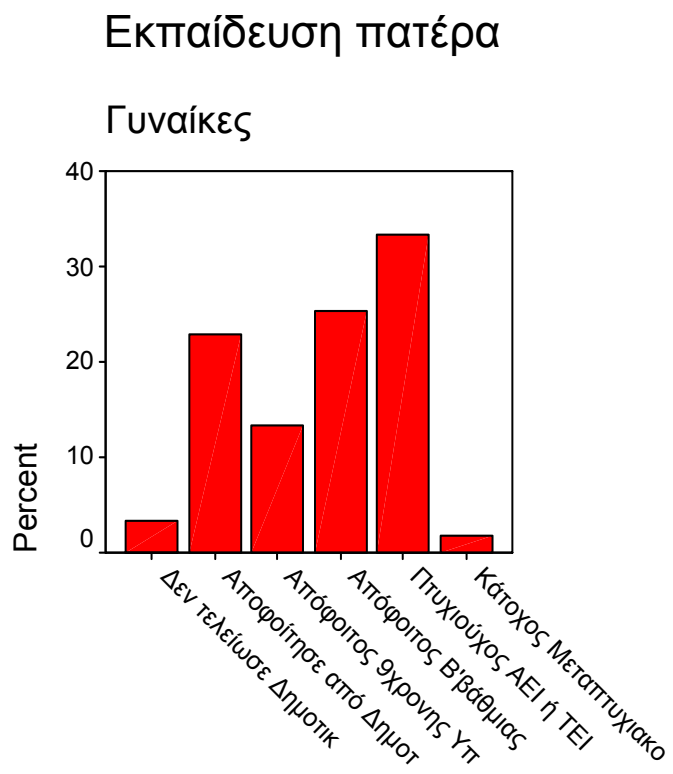
Γενικά, για να προσδιορίσουμε την κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων εξετάσαμε την περιοχή καταγωγής τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και το επάγγελμα των γονέων τους, μια προσέγγιση του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος των γονέων τους και την ευκολία ή δυσκολία με την οποία οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Έτσι, αναλυτικά, οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα δύο φύλα σχετικά με την εκπαίδευση του πατέρα δε διαγράφονται μεγάλες (βλ. Διαγράμματα 7 και 8). Πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχουν το 33,3% των γυναικών και το 39,5% των ανδρών (λίγο μεγαλύτερο ποσοστό). Πατέρα απόφοιτο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχουν το 25,4% των γυναικών και το 23,4% των ανδρών και πατέρα απόφοιτο Δημοτικού έχουν το 22,9% των γυναικών και το 21% των ανδρών. Οι μητέρες των τελειόφοιτων έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους πατέρες τους, με τις μητέρες των φοιτητριών να έχουν λίγο χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από ό,τι οι μητέρες των φοιτητών. Μητέρα απόφοιτο Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουν το 33,1% των γυναικών και το 35% των ανδρών. Μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχουν το 26,2% των γυναικών, αλλά το 34,1% των ανδρών (μεγαλύτερο ποσοστό) και μητέρα απόφοιτο Δημοτικού έχουν το 20,8% των φοιτητριών και το 14,6% των φοιτητών.

Σχετικά με το επάγγελμα των πατέρων του δείγματος, οι πατέρες των φοιτητών ασκούν καλύτερα επαγγέλματα σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι πατέρες των φοιτητριών. Το 22,3% των πατέρων των γυναικών του δείγματος ασκεί επιστημονικά, καλλιτεχνικά ή συναφή επαγγέλματα (κατηγορία 9 στην ιεραρχική κλίμακα του 1-10, βλ. Πίνακα 7: Κωδικοποίηση των Επαγγελμάτων στο Παράρτημα). 15,3% των πατέρων των γυναικών του δείγματος είναι εξειδικευμένοι τεχνίτες ή ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (κατηγ. 3). 14% των πατέρων των γυναικών του δείγματος είναι ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη (κατηγ. 10) και 13,3% από αυτούς είναι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (κατηγ. 5). Επίσης, 11,6% από αυτούς είναι υπάλληλοι γραφείου ή ασκούν άλλα συναφή επαγγέλματα (κατηγ. 6) και σε μικρότερα ποσοστά ασκούν άλλα επαγγέλματα.

Διάγραμμα 7: Η εκπαίδευση του πατέρα των ανδρών του δείγματος

Διάγραμμα 8: Η εκπαίδευση του πατέρα των γυναικών του δείγματος

Αναφορικά με τους πατέρες των ανδρών του δείγματος, το 29,6% από αυτούς ασκεί επιστημονικά, καλλιτεχνικά ή συναφή επαγγέλματα (κατηγορία 9) και 15,2% είναι ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη (κατηγ. 10). 13,6% από τους πατέρες των ανδρών του δείγματος είναι υπάλληλοι γραφείου ή ασκούν άλλα συναφή επαγγέλματα (κατηγ. 6) και 10,4% από αυτούς είναι εξειδικευμένοι τεχνίτες ή ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (κατηγ. 3). 9,6% από τους πατέρες των ανδρών του δείγματος είναι τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί ή ασκούντες ανάλογα επαγγέλματα (κατηγ. 7) και σε μικρότερα ποσοστά ασκούν άλλα επαγγέλματα.

Όσον αφορά το επάγγελμα των μητέρων του δείγματος, η πλειονότητα των μητέρων των γυναικών (37,8%) αλλά και των ανδρών (37,6%) έχουν μητέρες που ασχολούνται με τα οικιακά και δεν έχουν εισόδημα από την εργασία τους, ή είναι ανειδίκευτες εργάτριες ή χειρώνακτες, μικροεπαγγελματίες ή άνεργες (κατηγορία 1). Το 18,4% των γυναικών και το 24% των ανδρών του δείγματος έχουν μητέρες που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά ή συναφή επαγγέλματα (κατηγ. 9). Το 14% των γυναικών και το 15,2% των ανδρών έχουν μητέρες υπαλλήλους γραφείου και ασκούσες συναφή επαγγέλματα (κατηγ. 6). Το 11,4% των γυναικών του δείγματος και το 8% των ανδρών έχουν μητέρες απασχολούμενες στην παροχή υπηρεσιών ή πωλήτριες σε καταστήματα ή υπαίθριες αγορές (κατηγ. 5). Μικρά είναι τα ποσοστά των μητέρων των γυναικών (7,2%) και ανδρών (8,8%) του δείγματος που είναι ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη (κατηγ. 10). Σχετικά με το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα που μας ανέφεραν οι τελειόφοιτοι (βλ. πίνακα 24), υπάρχουν μικρές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σε σχέση με τα πολύ μικρά και τα μεγάλα εισοδήματα (έως 10.000 ευρώ και πάνω από 40.000 ευρώ). Περίπου τα ίδια ποσοστά γυναικών και ανδρών δηλώνουν ότι έχουν εισόδημα από 20.000 έως 40.000 ευρώ (από 22,7% έως 29,2%). Έως 10.000 ευρώ δηλώνουν ότι είναι το εισόδημά τους το 14,7% των γυναικών αλλά μόνο το 8,3% των ανδρών. Πάνω από 40.000 ευρώ οικογενειακό εισόδημα δηλώνουν ότι έχουν το 8,6% των γυναικών και το 10% των ανδρών. Δεν υπάρχουν αξιόλογες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σε σχέση με το βαθμό ευκολίας ή δυσκολίας που αντιμετωπίζονται οι οικονομικές υποχρεώσεις από την οικογένειά τους. Για το 41,3% των γυναικών και το

37,4% των ανδρών οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις «έτσι κι έτσι». Επίσης, για το 40,2% των γυναικών και το 43,1% των ανδρών οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις σχετικά εύκολα. Συμπερασματικά, σχετικά με τις υποθέσεις μας, δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ως προς την κοινωνικοοικονομική προέλευση των δύο φύλων του δείγματος, αλλά παρατηρείται ότι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των ανδρών είναι από ελαφρά υψηλότερα κοινωνικά στρώματα σε σύγκριση με τις γυναίκες του δείγματος.

Πίνακας 24: Φύλο και ετήσιο οικογενειακό εισόδημα

			Οικογε- νειακό εισόδημα					Σύνολο
			Έως 10.000 ευρώ	10.001- 20.000 ευρώ	20.001- 30.000 ευρώ	30.001- 40.000 ευρώ	Άνω των 40.000 ευρώ	
Φύλο	Άνδρες	Count	10	32	35	31	12	120
		% within φύλο	8,3%	26,7%	29,2%	25,8%	10,0%	100,0%
		% within οικογενειακό εισόδημα	11,9%	21,9%	19,3%	19,9%	21,8%	19,3%
		% of Total	1,6%	5,1%	5,6%	5,0%	1,9%	19,3%
	Γυναίκες	Count	74	114	146	125	43	502
		% within φύλο	14,7%	22,7%	29,1%	24,9%	8,6%	100,0%
		% within οικογενειακό εισόδημα	88,1%	78,1%	80,7%	80,1%	78,2%	80,7%
		% of Total	11,9%	18,3%	23,5%	20,1%	6,9%	80,7%
Σύνολο		Count	84	146	181	156	55	622
		% within φύλο	13,5%	23,5%	29,1%	25,1%	8,8%	100,0%
		% within οικογενειακό εισόδημα	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	13,5%	23,5%	29,1%	25,1%	8,8%	100,0%

$\chi^2=3,8$ $df=4$ $p>0,05$

Λίγο περισσότερες γυναίκες φαίνεται να έχουν εισαχθεί στο τμήμα των πρώτων προτιμήσεών τους. Για το 62,3% των γυναικών του δείγματος και για το 55,9% των ανδρών το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο φοιτούν ήταν στις πρώτες τρεις προτιμήσεις τους. Για το 20,9% των γυναικών και για το 27,6% των ανδρών το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο φοιτούν ήταν από 7^η επιλογή και άνω. Για τους υπόλοιπους φοιτητές και φοιτήτριες το τμήμα τους ήταν 4^η - 6^η επιλογή επιστημονικού αντικειμένου. Από εκείνους που το επιστημονικό τους αντικείμενο δεν ήταν στις πρώτες τους επιλογές, μόνο για

το 11,6% των γυναικών δεν κέρδισε το ενδιαφέρον τους ούτε όταν το γνώρισαν καλύτερα, ενώ για τους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό είναι αρκετά μεγαλύτερο, 22,1%. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=6,6$ $df=1$ $p<0,05$. Σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα δεν υπάρχουν σε σχέση με τον αναμενόμενο βαθμό πτυχίου. Το 80,6% των γυναικών και το 87,4% των ανδρών αναμένουν βαθμό πτυχίου πολύ καλά. Οι γυναίκες φαίνονται λίγο πιο επιμελείς και το 13,4% τους αναμένει βαθμό πτυχίου άριστα, έναντι 8,7% των ανδρών. Σχετικά με την πρακτική άσκηση, μόνο το 19,4% των γυναικών δεν προτίθεται να κάνει πρακτική άσκηση, έναντι του πολύ μεγαλύτερου 32,3% για τους άνδρες (με στατιστική σημαντικότητα $\chi^2=20,4$ $df=3$ $p<0,05$). Προφανώς λόγω των δυσμενών συνθηκών στην αγορά εργασίας, οι τελειόφοιτοι επιδιώκουν να συγκεντρώσουν περισσότερα προσόντα και εμπειρίες. Αυτό φαίνεται να ισχύει για τις μισές γυναίκες και για τα 3/5 των ανδρών. Από τους ερωτώμενους που κάνουν πρακτική άσκηση, το 52% των γυναικών και το 61,4% των ανδρών στοχεύει στην απόκτηση εργασιακής εμπειρίας, ενώ το αμελητέο 0,7% των γυναικών και το 8,4% των ανδρών στοχεύει στην απόκτηση γνωριμιών στην αγορά εργασίας (η στατιστική σημαντικότητα είναι $\chi^2=26,6$ $df=2$ $p<0,05$). Οι υπόλοιποι κάνουν πρακτική άσκηση επειδή είναι υποχρεωτικό στο πρόγραμμα σπουδών τους. Σημειώνεται ότι υποχρεωτική είναι η πρακτική άσκηση για περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες λόγω των τμημάτων φοίτησής τους (σχολές εκπαιδευτικών) και συγκεκριμένα σε ποσοστό 47,3% για τις γυναίκες και 30,1% για τους άνδρες.

Αναφορικά με τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους (βλ. πίνακα 25), οι γυναίκες εμφανίζονται λίγο πιο αισιόδοξες από τους άνδρες. Οι άνδρες υπερτερούν στα ποσοστά στις πολύ κακές, κακές και μέτριες προοπτικές του πτυχίου τους, ενώ οι γυναίκες υπερτερούν στις καλές και πολύ καλές προοπτικές που θεωρούν ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους. Έτσι, το 32,7% των γυναικών πιστεύει ότι το πτυχίο τους παρέχει καλές επαγγελματικές προοπτικές έναντι 21,3% των ανδρών, και το 14,4% των γυναικών πιστεύει ότι το πτυχίο τους παρέχει πολύ καλές επαγγελματικές προοπτικές έναντι 11,8% των ανδρών. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=16,9$ $df=4$ $p<0,05$. Εκτός από πιο

αισιόδοξες οι γυναίκες εμφανίζονται για άλλη μια φορά πιο επιμελείς. Το 52,7% από αυτές θα ολοκληρώσει τις σπουδές του σε 8 εξάμηνα και το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες είναι μόνο 36,5%, δηλαδή σχεδόν ένας στους τρεις, με στατιστική σημαντικότητα $\chi^2=10,6$ $df=1$ $p<0,05$ (βλ. πίνακα 26). Θεωρούμε ότι είναι πολύ μεγάλα τα ποσοστά εκείνων που παρατείνουν τις σπουδές τους πάνω από 8 εξάμηνα, αν αναλογιστεί κανείς ότι πρόκειται για σχεδόν τις μισές γυναίκες και σχεδόν τα δύο τρίτα των ανδρών, και πιστεύουμε ότι το θέμα αυτό θα άξιζε περαιτέρω διερεύνησης.

Πίνακας 25: Φύλο και επαγγελματικές προοπτικές

		Επαγγελματικές προοπτικές					Σύνολο	
		Πολύ κακές	Κακές	Μέτριες	Καλές	Πολύ καλές		
Φύλο	Ανδρες	Count	10	16	59	27	15	127
		% within φύλο	7,9%	12,6%	46,5%	21,3%	11,8%	100,0%
		% within επαγγελματικές προοπτικές	45,5%	23,9%	20,6%	13,0%	16,0%	18,8%
		% of Total	1,5%	2,4%	8,7%	4,0%	2,2%	18,8%
	Γυναίκες	Count	12	51	228	180	79	550
		% within φύλο	2,2%	9,3%	41,5%	32,7%	14,4%	100,0%
		% within επαγγελματικές προοπτικές	54,5%	76,1%	79,4%	87,0%	84,0%	81,2%
		% of Total	1,8%	7,5%	33,7%	26,6%	11,7%	81,2%
Σύνολο		Count	22	67	287	207	94	677
		% within φύλο	3,2%	9,9%	42,4%	30,6%	13,9%	100,0%
		% within επαγγελματικές προοπτικές	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	3,2%	9,9%	42,4%	30,6%	13,9%	100,0%

$\chi^2=16,9$ $df=4$ $p<0,05$

Από τους τελειόφοιτους που θα παρατείνουν τις σπουδές τους πέραν των 8 εξαμήνων, οι άνδρες φαίνονται λιγότερο επιμελείς από τις γυναίκες καθώς το 55% από αυτούς δεν προσπάθησε όσο χρειαζόταν τα προηγούμενα χρόνια έναντι του 43,3% των γυναικών. Μία στις τέσσερις γυναίκες (25,6%) θα παρατείνει τις σπουδές της για οικογενειακούς και προσωπικούς λόγους, ποσοστό που είναι αρκετά μεγάλο ώστε να παραπέμπει και στη δημιουργία οικογένειας. Το ανάλογο ποσοστό για τους άνδρες είναι 16,3%. Μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών (18,8%) εργάζεται παράλληλα με τις σπουδές του και γι' αυτό το λόγο τις παρατείνει, ενώ οι γυναίκες που αναφέρουν αυτό το λόγο είναι το 10,2%. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=12,7$ $df=4$

$p < 0,05$. Και τα δύο φύλα ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους, αλλά οι γυναίκες ανυπομονούν ακόμα περισσότερο (86,4% αυτών έναντι 74,6% των ανδρών, βλ. Διάγραμμα 9). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2 = 10,6$ $df = 1$ $p < 0,05$.

Πίνακας 26: Φύλο και Θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σας σε 8 εξάμηνα;

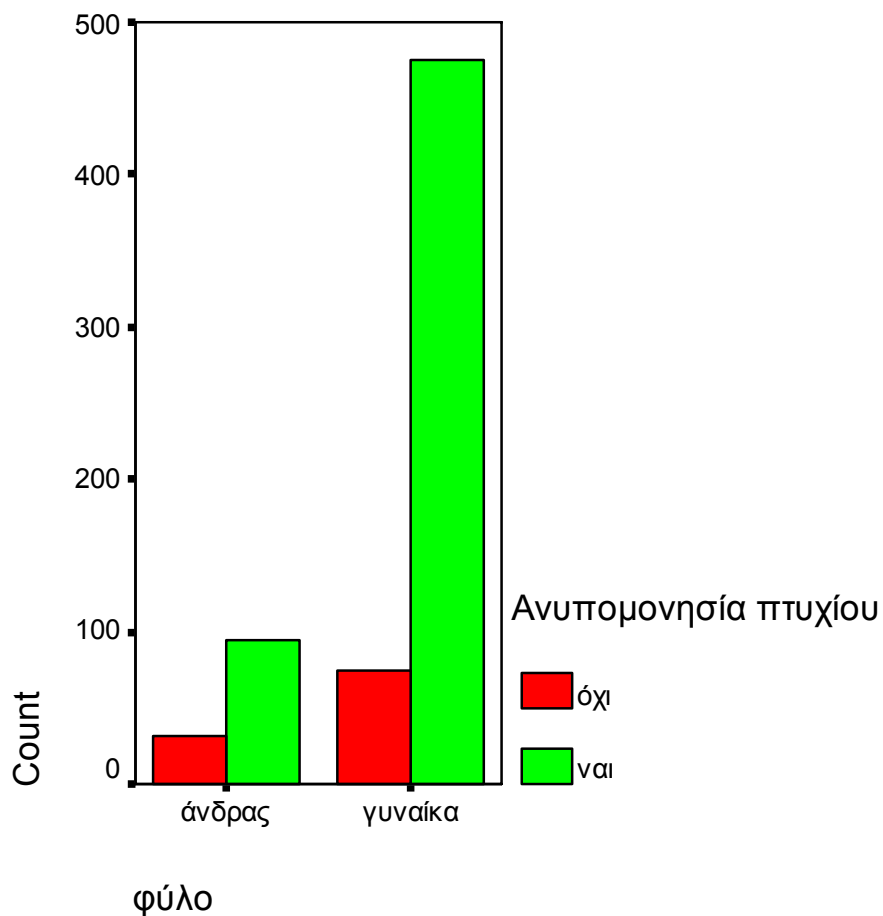
		Θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σας σε 8 εξάμηνα;		Σύνολο	
		Όχι	Ναι		
Φύλο	Άνδρες	Count	80	46	126
		% within φύλο	63,5%	36,5%	100,0%
		% within θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σε 8 εξάμηνα	23,6%	13,8%	18,7%
		% of Total	11,9%	6,8%	18,7%
Γυναίκες	Γυναίκες	Count	259	288	547
		% within φύλο	47,3%	52,7%	100,0%
		% within θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σε 8 εξάμηνα	76,4%	86,2%	81,3%
		% of Total	38,5%	42,8%	81,3%
Σύνολο	Σύνολο	Count	339	334	673
		% within φύλο	50,4%	49,6%	100,0%
		% within θα ολοκληρώσετε τις σπουδές σε 8 εξάμηνα	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	50,4%	49,6%	100,0%

$\chi^2 = 10,6$ $df = 1$ $p < 0,05$

Όμως, δεν υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα στους λόγους ανυπομονησίας για το πτυχίο (βλ. Διάγραμμα 10). Για όσους ανυπομονούν, αυτό συμβαίνει κυρίως για οικονομικούς λόγους, για να μην επιβαρύνουν πολλά χρόνια την οικογένειά τους (68,6% οι γυναίκες και 71,6% οι άνδρες). Γενικά και τα δύο φύλα φροντίζουν να επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους, αλλά αυτό ισχύει σε μεγαλύτερο ποσοστό για τις γυναίκες (σε ποσοστό 76,2%, ενώ για τους άνδρες 61,9%), οι οποίες εμφανίζονται να προετοιμάζονται από τώρα πιο συνειδητά με γνώμονα την απασχόληση. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2 = 10,7$ $df = 1$ $p < 0,05$. Από εκείνους που επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους, δεν υπάρχει αξιόλογη διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους κάνουν αυτές τις επιλογές (βλέπε παραπάνω στην εξαγωγή συχνοτήτων). Για το 26,5% του συνόλου των ερωτώμενων που δε

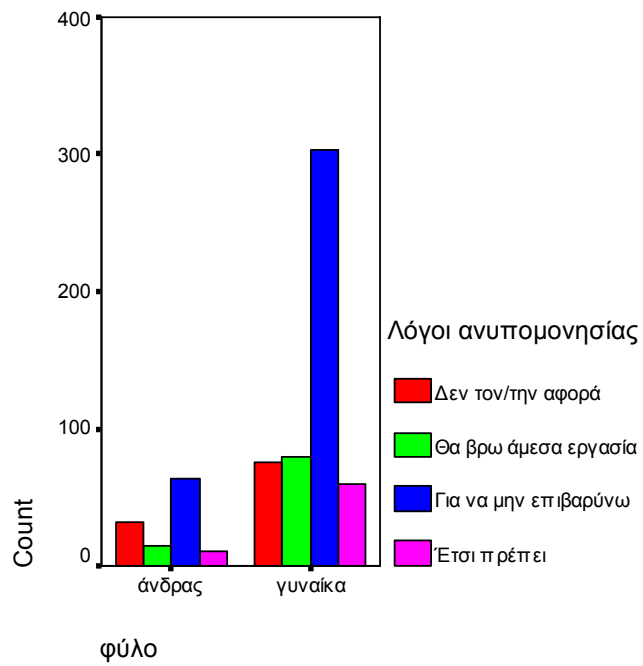
φροντίζουν να επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους, θα λέγαμε ότι δεν υπάρχουν αξιομνημόνευτες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς τους λόγους των επιλογών τους (βλέπε και παραπάνω στην εξαγωγή των γενικών συχνοτήτων για το σύνολο του δείγματος). Αξιόλογες διαφοροποιήσεις δεν υπάρχουν ούτε στις απαντήσεις των δύο φύλων σχετικά με τις προοπτικές εξεύρεσης εργασίας που παρέχει το πτυχίο ως αποκλειστικό προσόν (βλ. Διάγραμμα 11).

Διάγραμμα 9: Ανυπομονησία για τη λήψη του πτυχίου ανά φύλο

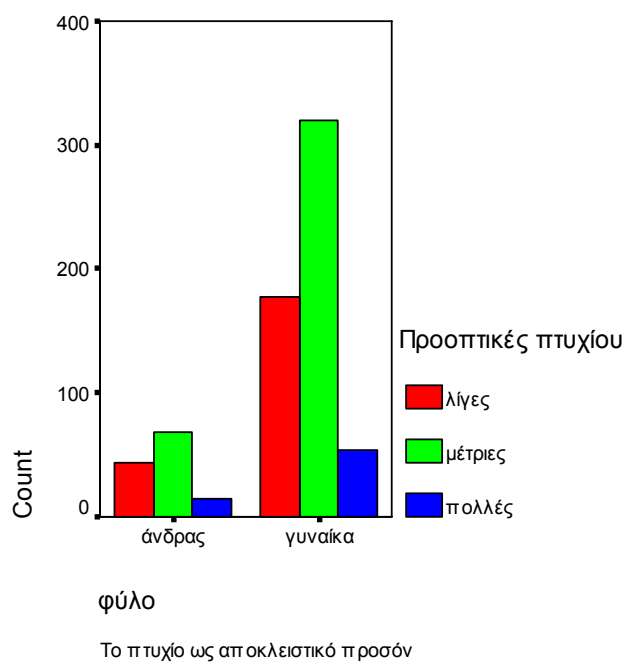
$$\chi^2=10,6 \text{ df}=1 \text{ p}<0,05$$

Διάγραμμα 10: Λόγοι ανυπομονησίας για τη λήψη του πτυχίου ανά φύλο

$$\chi^2=0,3 \text{ df}=2 \text{ p}>0,05$$

Διάγραμμα 11: Προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά

$$\chi^2=0,7 \text{ df}=2 \text{ p}>0,05$$

Αναφορικά με το προσόν που χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας (βλ. Πίνακα 27 και Διάγραμμα 12), ελαφρά λιγότερες γυναίκες (34%) από ό,τι άνδρες (38,7%) προτάσσουν τις μεταπτυχιακές σπουδές. Περισσότερες όμως γυναίκες (31,4%) από ό,τι άνδρες (25%) αναφέρουν ως χρησιμότερο προσόν την εργασιακή εμπειρία, επαγγελματική κατάρτιση ή πρακτική άσκηση. Το πτυχίο αναφέρει το 16,3% των γυναικών και το 12,9% των ανδρών και άλλο προσόν (κυρίως συνδυασμό προσόντων και πολιτικό ή άλλο «μέσο») αναφέρει το 13,7% των ανδρών και το 6,8% των γυναικών. Σχετικά με το τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία (βλ. Διάγραμμα 13), το 53,8% των γυναικών και το 48,4% των ανδρών δηλώνουν το πτυχίο, τα προσόντα, τις ικανότητες, τις δεξιότητες και την εργασιακή εμπειρία. Οι γυναίκες φαίνεται να πριμοδοτούν αρκετά περισσότερο τα ουσιαστικά προσόντα έναντι των γνωριμιών. Έτσι, το 28,9% των γυναικών και το αυξημένο 37,9% των ανδρών θεωρούν ότι για να βρει κανείς εργασία απαιτούνται περισσότερο γνωριμίες, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικό ή άλλο μέσο. Το 12% των γυναικών και το μικρότερο 7,3% των ανδρών επιλέγει την επιμονή και τη μεγάλη προσπάθεια. Η στατιστική σημαντικότητα είναι $\chi^2=10,1$ $df=4$ $p<0,05$.

Οι γυναίκες λοιπόν κλίνουν προς τα ουσιαστικά προσόντα, την επιμονή και την προσπάθεια περισσότερο από ό,τι οι άνδρες. Θεωρούμε αξιόλογη διαφορά το ότι περισσότεροι από ένας στους τρεις άνδρες (είναι ιδιαίτερα υψηλό το ποσοστό του 37,9% των ανδρών) κλίνουν προς τις γνωριμίες και το «μέσο» ως «εισιτήριο» για την εργασία. Σε σχέση με τις υποθέσεις της έρευνας λοιπόν, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς τη διάθεσή τους να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο. Οι άνδρες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη χρήση του κοινωνικού τους δικτύου και του κοινωνικού κεφαλαίου. Ίσως διαθέτουν κοινωνικό κεφάλαιο σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι γυναίκες (έχοντας ελαφρά ανώτερη κοινωνικοοικονομική προέλευση) και έτσι είναι περισσότερο διατεθειμένοι να το χρησιμοποιήσουν, ή είναι περισσότερο ρεαλιστές από ό,τι οι γυναίκες και αναγνωρίζουν το ρόλο του κοινωνικού δικτύου κατά την αναζήτηση της πρώτης εργασίας.

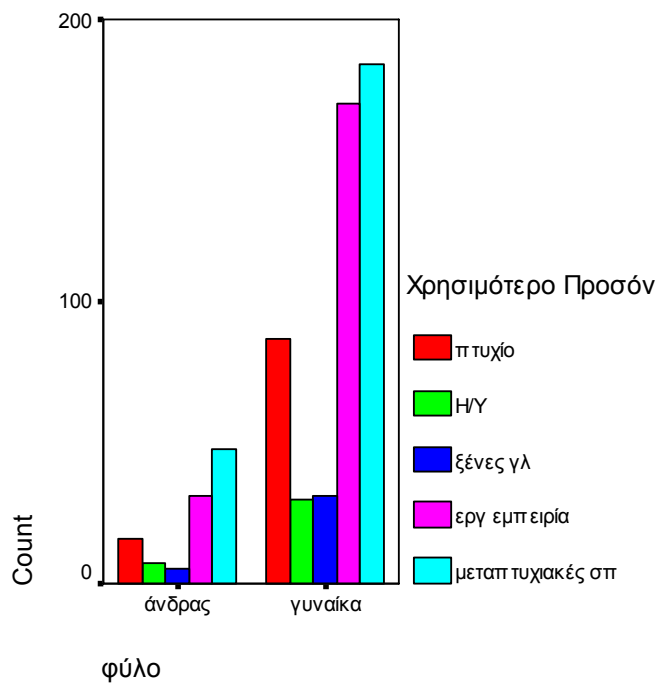
Πίνακας 27: Φύλο και Προσόν που χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας

			Ποιο προσόν χρησιμεύει στην εξεύρεση εργασίας;						Σύνολο
			Πτυχίο	Γνώση Η/Υ	Ξένες Γλώσσ.	Εργασ/κή εμπειρία	Μεταπτ. σπουδές	Άλλο	
Φύλο	Άνδρες	Count	16	7	5	31	48	17	124
		% within φύλο	12,9%	5,6%	4,0%	25,0%	38,7%	13,7%	100,0%
		% within ποιό προσόν	15,4%	18,9%	13,5%	15,4%	20,7%	31,5%	18,6%
		% of Total	2,4%	1,1%	,8%	4,7%	7,2%	2,6%	18,6%
	Γυναί- κες	Count	88	30	32	170	184	37	541
		% within φύλο	16,3%	5,5%	5,9%	31,4%	34,0%	6,8%	100,0%
		% within ποιό προσόν	84,6%	81,1%	86,5%	84,6%	79,3%	68,5%	81,4%
		% of Total	13,2%	4,5%	4,8%	25,6%	27,7%	5,6%	81,4%
Σύνο- λο		Count	104	37	37	201	232	54	665
		% within φύλο	15,6%	5,6%	5,6%	30,2%	34,9%	8,1%	100,0%
		% within ποιό προσόν	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	15,6%	5,6%	5,6%	30,2%	34,9%	8,1%	100,0%

$\chi^2=9,2$ $df=5$ $p>0,05$

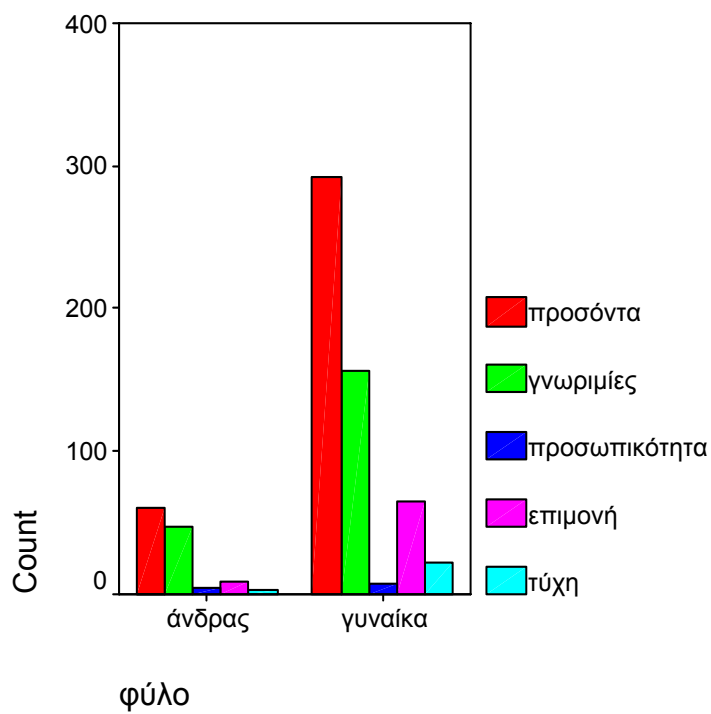
Οι γυναίκες, εκτός του ότι επαφίενται περισσότερο στα ουσιαστικά προσόντα και είναι διατεθειμένες να επιμείνουν και να προσπαθήσουν πολύ για να βρουν εργασία, είναι και πιο αισιόδοξες. Αυτό ίσως συμβαίνει επειδή έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Θα απαιτηθεί όμως μελλοντική διερεύνηση για να διευκρινιστεί πού εδράζεται αυτή η στάση τους. Το 57,1% αυτών λοιπόν, έναντι του 54,8% των ανδρών αναμένει ότι θα βρει εργασία στο αντικείμενο που σπουδάζει, αλλά με δυσκολίες. Το 34,5% των γυναικών και το 29,4% των ανδρών αναμένει ότι θα βρει εργασία στο αντικείμενο που σπουδάζει χωρίς δυσκολίες, ενώ το 8,4% των γυναικών και το αυξημένο 15,9% των ανδρών δε νομίζει ότι είναι εφικτό να βρει εργασία στο αντικείμενο που σπουδάζει (βλ. Διάγραμμα 14). Υπάρχει στατιστική σημαντικότητα και το $\chi^2=6,7$ $df=2$ $p<0,05$.

Διάγραμμα 12: Χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας ανά φύλο

$$\chi^2=9,2 \text{ df}=5 \text{ p}>0,05$$

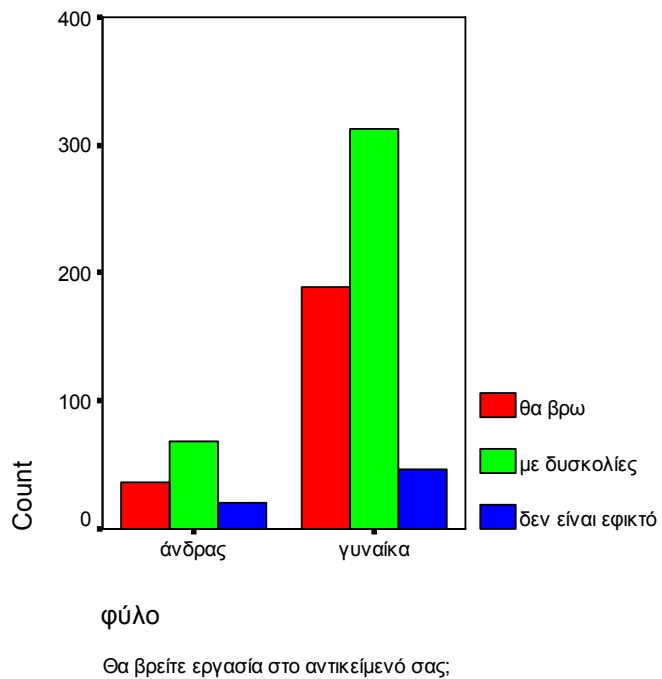
Διάγραμμα 13: Τι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία

Τι απαιτείται περισσότερο για εργασία

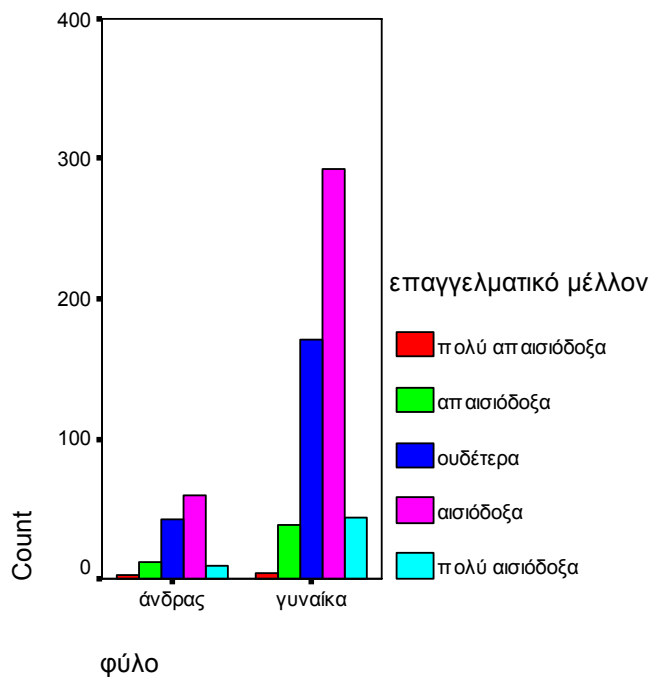
$$\chi^2=10,1 \text{ df}=4 \text{ p}<0,05$$

Διάγραμμα 14: Φύλο και θα βρείτε εργασία στο αντικείμενό σας;

$$\chi^2=6,7 \text{ df}=2 \text{ p}<0,05$$

Διάγραμμα 15: Πώς βλέπουν τα δύο φύλα το επαγγελματικό τους μέλλον

$$\chi^2=2,8 \text{ df}=4 \text{ p}>0,05$$

Η μεγαλύτερη αισιοδοξία των γυναικών, μια πιο θετική στάση και ίσως μεγαλύτερες προσδοκίες επαναλαμβάνονται και στις επόμενες ερωτήσεις. Πάνω από τις μισές γυναίκες, το 53,3% αυτών και το 47,6% των ανδρών βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα. Το 31,1% των γυναικών και το 34,1% των ανδρών βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον ουδέτερα. Πιο συγκρατημένοι εμφανίζονται οι άνδρες (βλ. Διάγραμμα 15). Στην ερώτηση για το πώς νομίζουν ότι θα έχουν εξελιχθεί επαγγελματικά σε πέντε χρόνια, το 71,3% των γυναικών και το μικρότερο 56% των ανδρών πιστεύει ότι θα εργάζεται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές του. Αντίθετα, μόνο το 17,9% των γυναικών και το αυξημένο 29,6% των ανδρών θεωρεί ότι θα εργάζεται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές του. Άρα, σε αντίθεση με τις υποθέσεις, οι γυναίκες εμφανίζονται ξανά πιο αισιόδοξες αντί να παραιτούνται περισσότερο λόγω της αυξημένης ανεργίας τους. Και τα δύο φύλα είναι σε αρκετά υψηλό ποσοστό διατεθειμένα να ετεροαπασχοληθούν: σε ποσοστό 72,9% οι γυναίκες και ακόμα μεγαλύτερο, 75,4% οι άνδρες. Όμως, ενώ οι γυναίκες είναι διατεθειμένες να υποαπασχοληθούν, εφόσον το 66,3% δηλώνει πως θα εργαζόταν με το καθεστώς της μερικής απασχόλησης, το αντίστοιχο ποσοστό ανδρών είναι 45,7%, δηλαδή λιγότεροι από τους μισούς (βλ. Πίνακα 28). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=18,7$ $df=1$ $p<0,05$. Για άλλη μια φορά η μερική απασχόληση φαίνεται «προνόμιο» των γυναικών, οι οποίες συνήθως καταφεύγουν σε αυτού του είδους την απασχόληση προσπαθώντας να ανταπεξέλθουν στους ρόλους τους και να συνδυάσουν την εργασία με τη δημιουργία οικογένειας.

Στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου δεν έχει απευθυνθεί μεγάλο ποσοστό από τους τελειόφοιτους, οι οποίοι δεν έχουν χρησιμοποιήσει αρκετά αυτή την υπηρεσία που έχει θέσει στη διάθεσή τους το ίδρυμα για να τους βοηθήσει στη μετάβασή τους από την τριτοβάθμια εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες εμφανίζονται λίγο πιο δραστήριες έχοντας απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης σε ποσοστό 23,5% έναντι του 18,9% των ανδρών. Από εκείνους που έχουν απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης, περισσότεροι από τους μισούς (54,8% των γυναικών και 55% των ανδρών) θέλησαν να ενημερωθούν για μεταπτυχιακές σπουδές. Το 21,7% των γυναικών και μόνο το 10% των ανδρών ζήτησαν συμβουλευτική σταδιοδρομίας (ενημέρωση για

βιογραφικό σημείωμα, συνέντευξη επιλογής) και το 20% των ανδρών και μόνο το 6,1% των γυναικών ζήτησαν ενημέρωση για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας. Σύμφωνα δε με στατιστικά στοιχεία που τηρεί το Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, για τα τέσσερα έτη από 1-1-2004 έως 31-12-2007, οι χρήστες του Γραφείου Διασύνδεσης στο Ρέθυμνο (όπου προσέρχονται οι φοιτητές και απόφοιτοι των τμημάτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης) ήταν σε ποσοστό 74,94% γυναίκες και σε ποσοστό 25,06% άνδρες.

Πίνακας 28: Φύλο και μερική απασχόληση

			Θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
Φύλο	Άνδρες	Count	69	58	127
		% within φύλο	54,3%	45,7%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;	27,2%	13,7%	18,8%
		% of Total	10,2%	8,6%	18,8%
Γυναίκες		Count	185	364	549
		% within φύλο	33,7%	66,3%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;	72,8%	86,3%	81,2%
		% of Total	27,4%	53,8%	81,2%
Σύνολο		Count	254	422	676
		% within φύλο	37,6%	62,4%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	37,6%	62,4%	100,0%

$\chi^2=18,7$ $df=1$ $p<0,05$

Από το δείγμα, το 43,4% των γυναικών και το 42,1% των ανδρών σχεδιάζουν να αναζητήσουν εργασία όταν αποφοιτήσουν (και για όσους άνδρες υπηρετήσουν τη θητεία τους, όταν απολυθούν). Το 39,5% των γυναικών και το 30,2% των ανδρών σχεδιάζουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές (αρκετά υψηλά ποσοστά) και το 16,5% των γυναικών και το 24,6% των ανδρών δε γνωρίζει ή δεν έχει αποφασίσει τι θα κάνει. Η έλλειψη σχεδίου δράσης μετά την αποφοίτηση φανερώνει έλλειψη κινήτρων που ίσως πηγάζει από τις συνθήκες ανεργίας. Θεωρούμε αρκετά μεγάλο ποσοστό το 24,6% των τελειόφοιτων ανδρών που δε γνωρίζουν ακόμα τι θα κάνουν όταν αποφοιτήσουν. Λιγότερο αναποφάσιστες φαίνονται οι γυναίκες, οι οποίες έχουν αποφασίσει να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές (οι δύο στις πέντε, αρκετά υψηλό ποσοστό). Χαμηλό θεωρούμε το ποσοστό των τελειόφοιτων

(και των δύο φύλων) που σχεδιάζουν να αναζητήσουν εργασία (περίπου οι δύο στους πέντε) και πιστεύουμε ότι η μετάθεση της εισόδου τους στην αγορά εργασίας οφείλεται στα υψηλά ποσοστά ανεργίας και τις συνέπειες που έχουν αυτά στην κατάρτιση σχεδίου δράσης από πλευράς των τελειόφοιτων.

Οι μισοί άνδρες (51,5%) και το 64,7% των γυναικών (αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό) θα σκόπευε να κάνει μεταπτυχιακές σπουδές επειδή εκτιμά ότι θα του εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία του (βλ. Πίνακα 29). Οι γυναίκες λοιπόν εμφανίζονται πιο φιλόδοξες και επιβεβαιώνουν την τάση που εξέφρασαν παραπάνω για συσσώρευση προσόντων ως τρόπο βελτίωσης της θέσης τους στην αγορά εργασίας. Το 24,7% των ανδρών και λιγότερες γυναίκες (το 20,5%) εκτιμούν ότι χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές είναι δύσκολο να βρουν εργασία αντίστοιχη των σπουδών τους και μάλλον τις θεωρούν αναγκαστική επιλογή. Μόνο το 23,7% των ανδρών και το πολύ μικρό 14,8% των γυναικών θα έκαναν μεταπτυχιακές σπουδές από επιστημονικό και μόνο ενδιαφέρον. Υπάρχει συστηματική συνάφεια των μεταβλητών καθώς $\chi^2=6,6$ $df=2$ $p<0,05$. Ως εκ τούτου παρατηρείται ότι το ενδιαφέρον για μεταπτυχιακές σπουδές έχει μετατοπιστεί από επιστημονικό σε επαγγελματικό περισσότερο και ίσως αποτελεί αναγκαστική λύση στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της ανεργίας των πτυχιούχων, παρότι οι τελειόφοιτοι υποστηρίζουν ότι επιδιώκουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους.

Πίνακας 29: Φύλο και λόγοι για μεταπτυχιακές σπουδές

			Γιατί μεταπτυχιακές σπουδές;			Σύνολο
			Από επιστημονικό ενδιαφέρον και μόνο	Για εργασία αντίστοιχη σπουδών	Για εξέλιξη στην εργασία	
Φύλο	Άνδρες	Count	23	24	50	97
		% within φύλο	23,7%	24,7%	51,5%	100,0%
		% within γιατί μεταπτυχιακές σπουδές	26,7%	21,6%	15,4%	18,6%
		% of Total	4,4%	4,6%	9,6%	18,6%
	Γυναίκες	Count	63	87	275	425
		% within φύλο	14,8%	20,5%	64,7%	100,0%
		% within γιατί μεταπτυχιακές σπουδές	73,3%	78,4%	84,6%	81,4%
		% of Total	12,1%	16,7%	52,7%	81,4%
Σύνολο		Count	86	111	325	522
		% within φύλο	16,5%	21,3%	62,3%	100,0%
		% within γιατί μεταπτυχιακές σπουδές	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	16,5%	21,3%	62,3%	100,0%

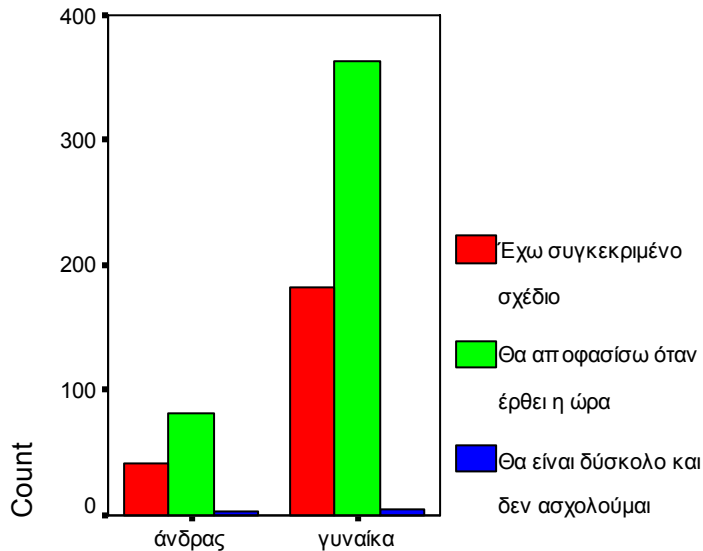
$\chi^2=6,6$ $df=2$ $p<0,05$

Στην ερώτηση για το τι προτίθενται να κάνουν οι τελειόφοιτοι μετά τη λήψη του πτυχίου τους για εξεύρεση εργασίας (βλ. Διάγραμμα 16), και τα δύο φύλα φάνηκαν αναβλητικοί, δεν ασχολούνται με αυτό το δύσκολο θέμα και το μεταθέτουν για αργότερα. Έτσι, τα δύο τρίτα θα αποφασίσουν πώς θα πράξουν όταν έρθει η ώρα και μόνο το 1/3 των ερωτώμενων έχει συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας. Πολύ μικρό ποσοστό δεν ασχολούνται με αυτό το ζήτημα επειδή θα είναι πολύ δύσκολο να βρουν εργασία (2,4% άνδρες και 0,9% γυναίκες). Συσχετίζοντας αυτές τις απαντήσεις με τις υποθέσεις, θεωρούμε πως η έλλειψη ενδιαφέροντος για την αναζήτηση εργασίας από τώρα και η αναβλητικότητα που διακρίνει τους τελειόφοιτους στην πλειονότητά τους οφείλεται στην απώλεια κινήτρων και τις χαμηλές προσδοκίες στα οποία τους έχουν οδηγήσει οι δυσμενείς συνθήκες της αγοράς εργασίας. Η αυξημένη ανεργία και η απαιτούμενη συσσώρευση προσόντων πιστεύουμε πως έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο κίνητρο επιτυχίας, τη θετική στάση απέναντι στην αγορά εργασίας, το υψηλό αυτοσυναίσθημα και την τάση τους για επίτευξη, κατ' αναλογία με την ανάλυση του Πυργιωτάκη για το κίνητρο επιτυχίας στο σχολείο και τις προσδοκίες (Πυργιωτάκης 1992γ, σ. 132-136). Οι τελειόφοιτοι αυτοί λοιπόν φαίνεται να διαθέτουν περιορισμένο κίνητρο επιτυχίας και εν πολλοίς παθητική αντιμετώπιση του μέλλοντος, ενώ το 1/3 των τελειόφοιτων που έχουν συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας, εμφανίζονται να διαθέτουν ανεπτυγμένο κίνητρο επιτυχίας, θετική στάση απέναντι στην αγορά εργασίας, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, προσανατολισμό στο μέλλον και ως εκ τούτου κάνουν σχεδιασμό δραστηριοτήτων για την αναζήτηση εργασίας (Πυργιωτάκης 1992γ, σ. 136).

Τα 3/5 των ερωτώμενων (60% των γυναικών και 60,3% των ανδρών) έχουν αναζητήσει πληροφορίες για τις δυνατότητες και τους πιθανούς χώρους απασχόλησής τους ως μελλοντικοί πτυχιούχοι του συγκεκριμένου τμήματος. Το 35,2% των γυναικών και το 31% των ανδρών δεν έχουν επιδιώξει να ενημερωθούν ακόμα, αλλά προτίθενται να το κάνουν. Ένα μικρό ποσοστό ανδρών (8,7%) και ακόμα μικρότερο ποσοστό γυναικών (4,7%) δεν έχουν

επιδιώξει να ενημερωθούν εφόσον οι προοπτικές απασχόλησής τους στο αντικείμενο σπουδών τους είναι λίγες.

Διάγραμμα 16: Τι θα κάνουν οι τελειόφοιτοι μετά τη λήψη του πτυχίου για εξεύρεση εργασίας

φύλο

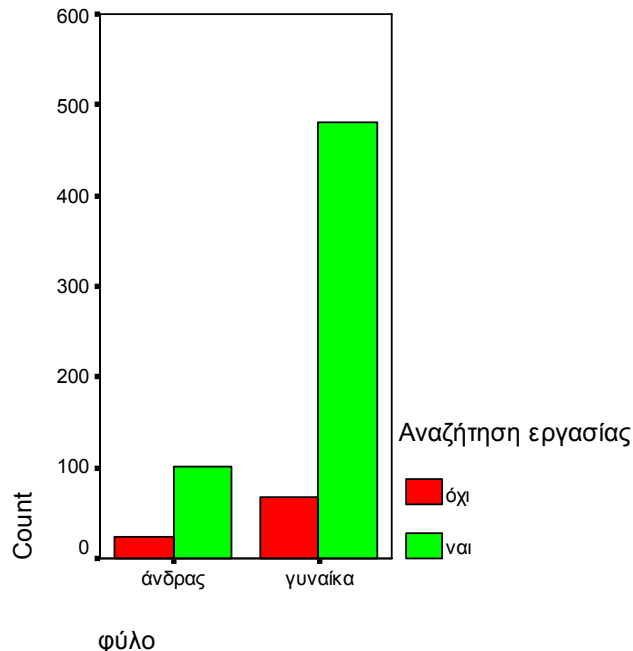
Τι προτίθεστε να κάνετε μετά τη λήψη του πτυχίου για εξεύρεση εργασίας;

$$\chi^2=1,9 \text{ df}=2 \text{ p}>0,05$$

Από το σύνολο του δείγματος, το 37,6% έχουν παραιτηθεί από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας σε μικρό έως πολύ μεγάλο βαθμό. Από αυτό το υποσύνολο, το 54,4% των γυναικών και το 43,5% των ανδρών έχουν παραιτηθεί σε πολύ μικρό βαθμό, το 28% των γυναικών και το 24,2% των ανδρών σε μικρό βαθμό ενώ το 14% των γυναικών και το 21% των ανδρών σε μέτριο βαθμό. Σε μεγάλο βαθμό έχουν παραιτηθεί το 6,5% των ανδρών και το 3,1% των γυναικών και σε πολύ μεγάλο βαθμό (δηλαδή 5 στην κλίμακα 1-5) το 4,8% των ανδρών και το 0,5% των γυναικών. Οι γυναίκες λοιπόν υπερτερούν στους μικρούς βαθμούς παραίτησης, αλλά από το μέτριο έως τον πολύ μεγάλο βαθμό παραίτησης μεγαλύτερα ποσοστά έχουν οι άνδρες, οι οποίοι εμφανίζονται πιο απαισιόδοξοι. Τα ποσοστά όμως αυτά δεν είναι μεγάλα ώστε να επαληθεύουν την υπόθεση για παραίτηση των τελειόφοιτων από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας, σύμφωνα με την αυξημένη ανεργία τους, και ειδικά των γυναικών, και σύμφωνα με την κοινωνικοοικονομική προέλευσή

τους. Οι διαφορές στην παραίτηση ανάμεσα στα δύο φύλα δεν είναι αξιόλογες, παρόλο που οι άνδρες εμφανίζονται ελαφρά πιο «παραιτημένοι». Δεν επαληθεύεται η υπόθεση για μεγαλύτερη παραίτηση των γυναικών λόγω της διπλάσιας ανεργίας τους σε σύγκριση με τους άνδρες, αλλά αντιθέτως αυτές εμφανίζονται γενικά πιο αισιόδοξες για την επαγγελματική τους πορεία από ό,τι οι άνδρες. Θεωρούμε ότι η υπόθεση για παραίτηση των τελειόφοιτων από την εξεύρεση εργασίας δεν επαληθεύεται επειδή η κοινωνικοοικονομική τους προέλευση αποδείχτηκε από υψηλότερα στρώματα συγκριτικά με παλαιότερα, εφόσον προέρχονται από τα μεσαία κυρίως στρώματα. Φαίνεται να επικρατεί και η άποψη «ας πάρω το πτυχίο μου και μετά θα αποφασίσω τι θα κάνω», η οποία εκφράζεται περισσότερο από τους άνδρες. Εκείνο που διαφαίνεται σε μεγάλο ποσοστό είναι η καθυστέρηση των σπουδών κυρίως από τους άνδρες και έντονη τάση ενεργοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου για την εξεύρεση εργασίας, ξανά από πλευράς των ανδρών κυρίως.

Διάγραμμα 17: Αναζήτηση εργασίας μετά την αποφοίτηση ανάλογα με το φύλο

$$\chi^2=4 \text{ df}=1 \text{ p}<0,05$$

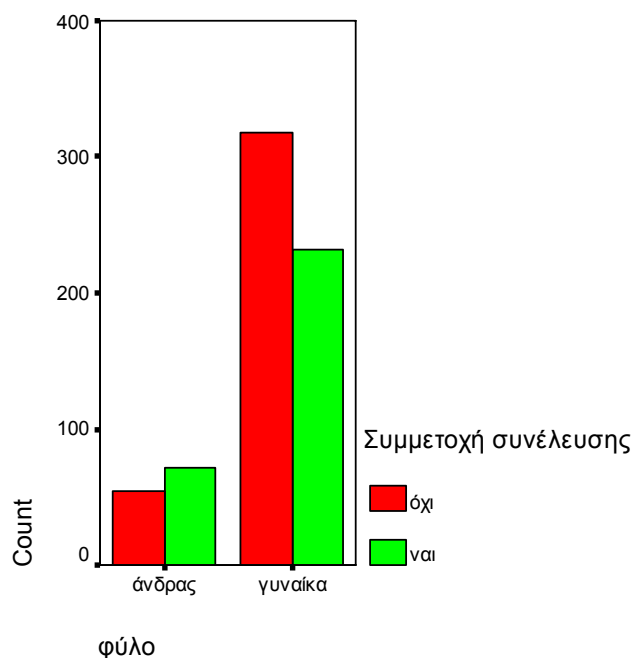
Πολύ μεγάλα ποσοστά των τελειόφοιτων σκοπεύουν να αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους: το 87,8% των γυναικών και ελαφρά

λιγότεροι άνδρες, το 81% από αυτούς (βλ. Διάγραμμα 17). Υπάρχει συστηματική συνάφεια ανάμεσα στο φύλο και την αναζήτηση εργασίας καθώς το $\chi^2=4$ $df=1$ $p<0,05$. Από εκείνους που θα αναζητήσουν εργασία, σχεδόν οι μισές γυναίκες (47,4%) και σημαντικά λιγότεροι άνδρες (37,3%) θα συμμετάσχουν σε διαγωνισμούς του δημοσίου. Το 19,4% των γυναικών (1 στις 5) και το 25,5% των ανδρών (1 στους 4) θα αναζητήσουν εργασία μέσω γνωριμιών και κοινωνικών σχέσεων. Επίσης, το 10,3% των γυναικών και το μεγαλύτερο 17,6% των ανδρών θα αναζητήσει εργασία με αποστολή βιογραφικού σημειώματος. Διαπιστώνουμε ότι οι γυναίκες εμφανίζονται να έχουν σημαντικά μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας όπως είναι οι διαγωνισμοί του δημοσίου, προφανώς μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και με διάθεση να καταβάλλουν προσπάθεια προετοιμαζόμενες για τέτοιους διαγωνισμούς. Οι άνδρες επαφίενται περισσότερο στις γνωριμίες και τις κοινωνικές σχέσεις τους, καθώς και στην απευθείας αποστολή βιογραφικού σημειώματος σε επιχειρήσεις. Από το 13% περίπου του δείγματος που απάντησε ότι δεν προτίθενται να αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους, το σύνολο των γυναικών (100%) αλλά και το 95,7% των ανδρών θα συνεχίσουν τις σπουδές τους, πιθανότατα στοχεύοντας να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές.

Στην ερώτηση για το ποιος είναι ο κυριότερος περιορισμός (εμπόδιο) για να βρουν εργασία, το 35,2% των γυναικών και το 37% των ανδρών απαντούν ότι είναι η ανεργία της ειδικότητάς τους. Το 19,2% των γυναικών και το 23,5% των ανδρών απαντούν ότι επικρατεί αναξιοκρατία ενώ το 19,7% των γυναικών και το 16% των ανδρών απαντά ότι απαιτούνται συνεχώς αυξανόμενες δεξιότητες. Σε μικρότερα ποσοστά δίνονται άλλες απαντήσεις και μόνο το 1,3% των γυναικών απαντά ότι ο κυριότερος περιορισμός για να βρουν εργασία είναι η αυξημένη ανεργία του φύλου τους, κάτι που σε συνδυασμό με άλλες απαντήσεις τους όπου εκφράζουν την αισιοδοξία τους φανερώνει ότι τα αυξημένα ποσοστά ανεργίας τους δεν τις πτοούν ή τα αγνοούν. Κανένας άνδρας δε δίνει αυτή την απάντηση, γνωρίζοντας προφανώς ότι είναι μικρότερη η ανεργία των ανδρών.

Στις γενικές ερωτήσεις που κάναμε στους τελειόφοιτους για τη στάση τους ως πολίτες, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις απαντήσεις ανδρών και γυναικών σχετικά με την ανάληψη δράσης από πλευράς των πολιτών. Λίγο περισσότερες γυναίκες αναφέρουν ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση (65,4% έναντι 62,9% των ανδρών) και λίγο περισσότεροι άνδρες (19,4%) αναφέρουν ότι οι πολίτες είναι δέσμιοι του συστήματος τηρώντας γενικά λίγο πιο απαισιόδοξη στάση σε σύγκριση με τις γυναίκες (17%). Δεν υπάρχει διαφοροποίηση σε σχέση με το φύλο όσων έχουν επικοινωνήσει με δημόσια ή άλλη υπηρεσία για να αναφέρουν βλάβη, κακοτεχνία ή παράλειψη. Το 30,9% των γυναικών και το 31,7% των ανδρών είχαν επικοινωνήσει κατά τον τελευταίο χρόνο πριν ερωτηθούν. Αρκετά μικρότερο ποσοστό φοιτητριών (42,2%, λιγότερες και από τις μισές) από ό,τι φοιτητές (57,1%) είχαν συμμετάσχει κατά τον τελευταίο χρόνο πριν ερωτηθούν σε φοιτητική συνέλευση (βλ. Διάγραμμα 18). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=9,2$ $df=1$ $p<0,05$. Οι γυναίκες λοιπόν εμφανίστηκαν να συμμετέχουν λιγότερο στις φοιτητικές συνελεύσεις.

Διάγραμμα 18: Συμμετοχή σε φοιτητική συνέλευση ανά φύλο

$$\chi^2=9,2 \text{ } df=1 \text{ } p<0,05$$

Το ίδιο διάστημα, ακόμα μικρότερα ποσοστά φοιτητριών (32,4%) και φοιτητών (34,1%) είχαν συμμετάσχει σε συλλαλητήριο για εκπαιδευτικό, κοινωνικό, παγκόσμιο, εθνικό ή τοπικό θέμα, χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων σχετικά με τη στάση τους ως ενεργών πολιτών.

5.2.2. Σύνοψη των αποτελεσμάτων της ανά φύλο ανάλυσης, διαπιστώσεις, συμπεράσματα

Σχετικά με την ανάλυση των δεδομένων ανά φύλο, σε όλα τα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου που εξετάσαμε οι γυναίκες φοιτήτριες είναι πλειοψηφία και συνήθως υπερτερούν με μεγάλη διαφορά. Λίγο περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες καθυστερούν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε 8 εξάμηνα. Σε σχέση με την κοινωνική προέλευση των τελειόφοιτων, περισσότερες γυναίκες κατάγονται από αγροτική περιοχή ενώ δεν υπάρχουν αξιόλογες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα αναφορικά με την εκπαίδευση του πατέρα τους. Οι μητέρες των τελειόφοιτων έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους πατέρες τους, με τις μητέρες των φοιτητριών να έχουν λίγο χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από ό,τι οι μητέρες των φοιτητών (π.χ. μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχει μία στις τέσσερις γυναίκες αλλά ένας στους τρεις άνδρες). Οι πατέρες των φοιτητών ασκούν καλύτερα επαγγέλματα σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι πατέρες των φοιτητριών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών αλλά και των ανδρών του δείγματος (σχεδόν 38% αμφότεροι) έχουν μητέρες που ανήκουν στην κατώτερη επαγγελματική κατηγορία (κατηγορία 1). Σε λίγο καλύτερη οικονομική κατάσταση φαίνονται να είναι οι οικογένειες των ανδρών του δείγματος (συνέπεια και του υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου και καλύτερου επαγγέλματος των γονέων και κυρίως των πατέρων τους). Συνεπώς, από όλα τα παραπάνω συνάγεται ότι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των ανδρών είναι υψηλότερη από αυτή των γυναικών του δείγματος και έτσι μπορεί να ερμηνευτεί η μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και έμφαση των ανδρών τελειόφοιτων στην ενεργοποίηση του κοινωνικού τους κεφαλαίου για την εξεύρεση εργασίας.

Οι γυναίκες του δείγματος εμφανίζονται πιο επιμελείς καθώς λίγο περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες έχουν εισαχθεί στο τμήμα των πρώτων προτιμήσεών τους. Αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών από ό,τι

ανδρών έδειξαν ενδιαφέρον για το επιστημονικό αντικείμενο που σπουδάζουν ακόμα και αν δεν ήταν η αρχική τους προτίμηση. Η μεγαλύτερη επιμέλεια των γυναικών φαίνεται και από το μεγαλύτερο ποσοστό τους που αναμένει βαθμό πτυχίου άριστα. Περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες κάνουν πρακτική άσκηση στοχεύοντας στην απόκτηση εργασιακής εμπειρίας. Οι γυναίκες εμφανίζονται λίγο πιο αισιόδοξες από τους άνδρες αναφορικά με τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους. Εμφανίζονται και για άλλη μια φορά πιο επιμελείς καθώς οι μισές θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε 8 εξάμηνα, έναντι του 1/3 από τους άνδρες (αυτή είναι μια από τις πιο σημαντικές διαφορές που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στα δύο φύλα). Οι ίδιοι οι άνδρες παραδέχονται ότι είναι λιγότερο επιμελείς καθώς σε μεγαλύτερο ποσοστό απαντούν ότι δεν προσπάθησαν όσο χρειαζόταν κατά τα προηγούμενα χρόνια. Θα άξιζε πάντως να διερευνηθούν περαιτέρω τα μεγάλα ποσοστά τελειόφοιτων που παρατείνουν τις σπουδές τους πέραν των 8 εξαμήνων, εφόσον από την άλλη πλευρά και τα δύο φύλα ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους με τις γυναίκες να ανυπομονούν αρκετά περισσότερο. Οι γυναίκες περισσότερο από τους άνδρες επιλέγουν μαθήματα που θα τις προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους και φαίνεται να προετοιμάζονται συνειδητά για την απασχόληση (αυτή είναι μια από τις πιο σημαντικές διαφορές των δύο φύλων).

Λίγο περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες απαντούν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές χρησιμεύουν πρώτιστα για την εξεύρεση εργασίας ενώ περισσότερες γυναίκες προτάσσουν ως δεύτερο χρησιμότερο προσόν την εργασιακή εμπειρία. Οι γυναίκες πριμοδοτούν αρκετά περισσότερο τα ουσιαστικά προσόντα και έναντι των γνωριμιών, σε σχέση με τους άνδρες, γι' αυτό και προετοιμάζονται καλύτερα κατά τη φοίτησή τους με μαθήματα σχετικά με την εργασία. Σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στα ουσιαστικά προσόντα, την επιμονή και την προσπάθεια και είναι πιο αισιόδοξες. Η μεγαλύτερη αισιοδοξία τους, θετικότερη στάση (σε σύγκριση με τους άνδρες) απέναντι στην αγορά εργασίας και ίσως μεγαλύτερες προσδοκίες από αυτήν – που ενδεχομένως να οφείλονται σε εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους – επιβεβαιώνονται από μια

σειρά ερωτήσεων. Θα ήταν σκόπιμο να διερευνηθούν μελλοντικά οι λόγοι στους οποίους οφείλεται αυτή η στάση τους. Λίγο περισσότερες γυναίκες αναμένουν ότι θα βρουν εργασία στο αντικείμενο που σπουδάζουν και περισσότερες βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα, ενώ οι άνδρες είναι πιο συγκρατημένοι. Μια άλλη σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα είναι ότι αρκετά περισσότερες γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες πιστεύουν ότι σε πέντε χρόνια θα εργάζονται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους και επιπλέον σημαντικά περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες πιστεύουν ότι σε πέντε χρόνια θα εργάζονται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές τους. Και τα δύο φύλα είναι σε αρκετά υψηλό ποσοστό διατεθειμένα να ετεροαπασχοληθούν, αλλά μόνο οι γυναίκες είναι στην πλειονότητά τους διατεθειμένες να υποαπασχοληθούν.

Οι γυναίκες εμφανίζονται πιο δραστήριες έχοντας απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου σε μεγαλύτερο ποσοστό, ενώ περισσότεροι από το $\frac{1}{2}$ ανδρών και γυναικών που απευθύνθηκαν στο Γραφείο Διασύνδεσης θέλησαν να ενημερωθούν για μεταπτυχιακές σπουδές. Περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες σχεδιάζουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές όταν αποφοιτήσουν (εξάλλου έχουμε σημειώσει και παραπάνω την προτίμησή τους στα προσόντα). Οι λόγοι της μεγαλύτερης δραστηριοποίησης των γυναικών ως προς την επαγγελματική αναζήτηση θα άξιζε να διερευνηθούν στο μέλλον. Τα ποσοστά και των δύο φύλων που σχεδιάζουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές είναι αυξημένα (περίπου $\frac{1}{3}$ των ανδρών), αλλά ιδιαίτερα αυξημένο είναι τα $\frac{2}{5}$ των γυναικών. Μάλιστα, ενώ σε προηγούμενη ερώτηση οι άνδρες είχαν επιλέξει περισσότερο τις μεταπτυχιακές σπουδές ως χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας, στην πράξη τελικά λιγότεροι σκοπεύουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές. Επίσης, οι άνδρες εμφανίζονται περισσότερο αναποφάσιστοι καθώς μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών δε γνωρίζει ή δεν έχει αποφασίσει τι θα κάνει όταν αποφοιτήσει, το ποσοστό των οποίων είναι αρκετά μεγάλο (ένας στους τέσσερις).

Οι γυναίκες εμφανίζονται πιο φιλόδοξες εφόσον αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό τους θα σκόπευε να κάνει μεταπτυχιακές σπουδές επειδή εκτιμούν ότι θα τους εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους. Και τα δύο φύλα

εμφανίζονται αναβλητικοί καθώς μόνο το 1/3 εξ αυτών (ίδιο ποσοστό και για τα δύο φύλα) έχει συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας, κάτι που θεωρούμε ότι αντικατοπτρίζει χαμηλές προσδοκίες και έλλειψη κινήτρου λόγω των μειωμένων ευκαιριών που προσφέρει η αγορά εργασίας. Αναφορικά με το βαθμό παραίτησης των δύο φύλων από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας, οι γυναίκες υπερτερούν στους μικρούς βαθμούς παραίτησης, αλλά από το μέτριο έως τον πολύ μεγάλο βαθμό παραίτησης μεγαλύτερα ποσοστά έχουν οι άνδρες, οι οποίοι εμφανίζονται πιο απαισιόδοξοι. Οι άνδρες υπογραμμίζουν τη σημασία των κοινωνικών σχέσεων και την πρόθεσή τους να τις χρησιμοποιήσουν κατά την αναζήτηση εργασίας. Οι γυναίκες εμφανίζονται να έχουν σημαντικά μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας όπως οι διαγωνισμοί του δημοσίου, μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και με διάθεση να καταβάλλουν προσπάθεια (έχουν απαντήσει και σε άλλη ερώτηση ότι απαιτείται επιμονή και προσπάθεια). Οι άνδρες φαίνονται να επαφίενται αρκετά και στο κοινωνικό τους κεφάλαιο, ενώ είναι περισσότερο έτοιμοι να κάνουν απευθείας αποστολή βιογραφικού σημειώματος σε επιχειρήσεις. Σε ερωτήσεις που κάναμε στους τελειόφοιτους για τη στάση τους ως πολίτες, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σχετικά με την ανάληψη δράσης από πλευράς τους, εκτός από τη συμμετοχή τους σε φοιτητικές συνελεύσεις, στις οποίες είχαν συμμετάσχει αρκετά λιγότερες γυναίκες.

5.3.1. Ανάλυση των δεδομένων ανά τμήμα με τη διαδικασία Crosstabs.

Οι υποθέσεις της έρευνας (όπως περιγράφονται στο τρίτο κεφάλαιο) ήταν ότι οι τελειόφοιτοι και μελλοντικοί πτυχιούχοι των Επιστημών του Ανθρώπου, επειδή α) αναμένεται να αντιμετωπίσουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, β) είναι στην πλειονότητά τους γυναίκες, οι οποίες πλήττονται διπλά από την ανεργία και γ) αναμένεται σύμφωνα με παλαιότερα δεδομένα να προέρχονται κυρίως από λαϊκά στρώματα, έχουν αναπτύξει στάση παραίτησης από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας. Στόχος ήταν ο εντοπισμός πιθανών διαφορών στη στάση των τελειόφοιτων απέναντι στην αγορά εργασίας ανάλογα με το φύλο τους (λόγω ίσως του διπλάσιου ποσοστού ανεργίας των γυναικών) και το τμήμα φοίτησής τους (λόγω των διαφορετικών συνθηκών ανεργίας ανά τμήμα) και η απόπειρα ερμηνείας αυτών των διαφορών. Έτσι, μετά την ανάλυση των δεδομένων ανά φύλο προχωρήσαμε στην ανάλυσή τους ανά τμήμα για να διαπιστώσουμε αν υπάρχουν διαφορές στις στάσεις των τελειόφοιτων απέναντι στις σπουδές, την εργασία και τις προσδοκίες τους από την αγορά εργασίας ανάλογα με το τμήμα φοίτησής τους. Από τα εννέα συνολικά τμήματα από τα οποία προέρχονται οι τελειόφοιτοι του δείγματος, η Σχολή Επιστημών Αγωγής παρουσιάζεται να έχει τις πιο επιμελείς φοιτήτριες και φοιτητές ως προς το χρόνο ολοκλήρωσης των σπουδών τους. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=37,5$ $df=8$ $p<0,05$. Έτσι, το 96% του δείγματος από το Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης (ΠΤΠΕ) και το 93,6% του δείγματος από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ) φοιτούσαν στο 8^ο εξάμηνο και μόνο το 4% και 6,4% αυτών αντίστοιχα φοιτούσαν σε μεγαλύτερο εξάμηνο (βλ. πίνακα 30). Από την άλλη πλευρά, τα τμήματα με τα μεγαλύτερα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών ήταν το τμήμα Φιλολογίας (31,6%) και το τμήμα Οικονομικών Επιστημών (26,7%). Τα μεγάλα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών σε αυτά τα τμήματα θα μπορούσαν να υποδεικνύουν ότι υπάρχει αυξημένη δυσκολία στο πρόγραμμα σπουδών, ή χαλαρότητα στις σπουδές, ή ότι υπάρχει παράταση σπουδών (εν ίδει εγκατάλειψης σπουδών) λόγω της ανεργίας των πτυχιούχων του συγκεκριμένου επιστημονικού αντικειμένου. Το τελευταίο ίσως θα μπορούσε να λεχθεί και για το τμήμα Κοινωνιολογίας το οποίο έρχεται τρίτο στα μεγάλα ποσοστά επανεγγραφέντων (25,4%) και οι απόφοιτοί του εμφανίζουν μεγάλα ποσοστά ετεροαπασχόλησης. Μετά από

μια περίοδο ανεργίας δηλαδή βρίσκουν εργασία, αλλά σπάνια ως Κοινωνιολόγοι. Οι λόγοι της παράτασης των σπουδών και το ενδεχόμενο τάσης εγκατάλειψής τους από πλευράς των φοιτητών/-τριών χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Πίνακας 30: Τμήμα φοίτησης και εξάμηνο σπουδών

			Εξάμηνο σπουδών	Επανεγγραφή	Σύνολο
		Count	80	31	98
Τμήμα φοίτησης	Φιλολογία	Count	67	31	98
		% within τμήμα φοίτησης	68,4%	31,6%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	12,2%	24,8%	14,6%
		% of Total	10,0%	4,6%	14,6%
	Ιστορία – Αρχαιολογ.	Count	56	13	69
		% within τμήμα φοίτησης	81,2%	18,8%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	10,2%	10,4%	10,3%
		% of Total	8,3%	1,9%	10,3%
	ΦΚΣ	Count	70	13	83
		% within τμήμα φοίτησης	84,3%	15,7%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	12,8%	10,4%	12,3%
		% of Total	10,4%	1,9%	12,3%
	ΠΤΔΕ	Count	88	6	94
		% within τμήμα φοίτησης	93,6%	6,4%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	16,1%	4,8%	14,0%
		% of Total	13,1%	,9%	14,0%
	ΠΤΠΕ	Count	72	3	75
		% within τμήμα φοίτησης	96,0%	4,0%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	13,1%	2,4%	11,1%
		% of Total	10,7%	,4%	11,1%
	Ψυχολογία	Count	48	13	61
		% within τμήμα φοίτησης	78,7%	21,3%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	8,8%	10,4%	9,1%
		% of Total	7,1%	1,9%	9,1%
	Κοινων/γία	Count	47	16	63
		% within τμήμα φοίτησης	74,6%	25,4%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	8,6%	12,8%	9,4%
		% of Total	7,0%	2,4%	9,4%
	Οικονομικ. Επιστημών.	Count	63	23	86
		% within τμήμα φοίτησης	73,3%	26,7%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	11,5%	18,4%	12,8%
		% of Total	9,4%	3,4%	12,8%
	Πολιτικής Επιστήμης	Count	37	7	44
		% within τμήμα φοίτησης	84,1%	15,9%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	6,8%	5,6%	6,5%
		% of Total	5,5%	1,0%	6,5%
Σύνολο		Count	548	125	673
		% within τμήμα φοίτησης	81,4%	18,6%	100,0%
		% within εξάμηνο σπουδών	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	81,4%	18,6%	100,0%

$\chi^2=37,5$ df=8 p<0,05

Για να προσδιορίσουμε την κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων εξετάσαμε την περιοχή καταγωγής τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και το επάγγελμα των γονέων τους, μια προσέγγιση του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος των γονέων τους και την ευκολία ή δυσκολία με την οποία οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Έτσι, σχετικά με την περιοχή καταγωγής των φοιτητών ανά τμήμα (βλ. πίνακα 31), το υψηλότερο ποσοστό καταγωγής από αγροτική περιοχή (κάτω των 2.000 κατοίκων) συγκεντρώνουν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Οικονομικών Επιστημών (25,6%) με δεύτερους τους τελειόφοιτους του ΠΤΔΕ (25,3%). Το μικρότερο ποσοστό φοιτητών καταγόμενων από αγροτική περιοχή έχει το τμήμα Κοινωνιολογίας (7,9%) και ακολουθεί το τμήμα Πολιτικής Επιστήμης (15,9%), άρα τα δύο αυτά τμήματα έχουν φοιτητές/-τριες που κατάγονται κυρίως από αστικές περιοχές.

Παλαιότερα, ο Πυργιωτάκης (Πυργιωτάκης 1988, σ. 27 και 1992α, σ. 231) είχε διαπιστώσει ότι ο φοιτητικός πληθυσμός των τμημάτων Οικονομικών Επιστημών και των Παιδαγωγικών Ακαδημιών είχε προέλευση κυρίως από αγροτο-εργατικά και μικρο-επαγγελματικά στρώματα. Επίσης, ο Σαματάς (Σαματάς 2000, σ. 68) αναφέρει ότι οι πρώτοι πτυχιούχοι του τμήματος Κοινωνιολογίας του ΠΚ, δηλαδή των ετών 1991-1996, προέρχονταν σε ποσοστό άνω του 50% από αγροτο-εργατικά στρώματα. Οι σημερινοί τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου στο ΠΚ έχουν αστική κυρίως καταγωγή και κοινωνική προέλευση από τα μεσαία στρώματα, γεγονός που δεν επαληθεύει τις υποθέσεις. Αναφορικά με την εκπαίδευση του πατέρα των τελειόφοιτων, το μεγαλύτερο ποσοστό με πατέρα απόφοιτο Δημοτικού Σχολείου έχουν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών (ΦΚΣ) με 29,2% και ακολουθούν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Οικονομικών Επιστημών με 27,5%. Το μικρότερο ποσοστό με πατέρα απόφοιτο Δημοτικού Σχολείου έχουν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με 16,4% και ακολουθούν οι τελειόφοιτοι της Φιλολογίας με 17,9%. Από την άλλη πλευρά, το μεγαλύτερο ποσοστό με πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχουν οι τελειόφοιτοι του ΦΚΣ (41,7%) και ακολουθούν οι φοιτητές της Ψυχολογίας (40,7%) και της Φιλολογίας (40%). Το μικρότερο ποσοστό τελειόφοιτων με πατέρα πτυχιούχο

ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχει το τμήμα Κοινωνιολογίας (28,1%, που όμως έχουν στη μεγάλη τους πλειοψηφία αστική καταγωγή όπως είδαμε παραπάνω) και ακολουθεί το ΠΤΠΕ με 29,9%.

Πίνακας 31: Τμήμα φοίτησης και περιοχή καταγωγής

Τμήμα φοίτησης	Φιλολογίας	Count	Περιοχή καταγωγής		Σύνολο
			Αγροτική	Αστική	
		20	78	98	
		% within τμήμα φοίτησης	20,4%	79,6%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	14,7%	14,7%	14,7%
		% of Total	3,0%	11,7%	14,7%
	Ιστορίας-Αρχαιολ.	Count	16	52	68
		% within τμήμα φοίτησης	23,5%	76,5%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	11,8%	9,8%	10,2%
		% of Total	2,4%	7,8%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	19	64	83
		% within τμήμα φοίτησης	22,9%	77,1%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	14,0%	12,1%	12,5%
		% of Total	2,9%	9,6%	12,5%
	ΠΤΔΕ	Count	23	68	91
		% within τμήμα φοίτησης	25,3%	74,7%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	16,9%	12,9%	13,7%
		% of Total	3,5%	10,2%	13,7%
	ΠΤΠΕ	Count	14	60	74
		% within τμήμα φοίτησης	18,9%	81,1%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	10,3%	11,3%	11,1%
		% of Total	2,1%	9,0%	11,1%
	Ψυχολογίας	Count	11	51	62
		% within τμήμα φοίτησης	17,7%	82,3%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	8,1%	9,6%	9,3%
		% of Total	1,7%	7,7%	9,3%
	Κοινωνιολογίας	Count	5	58	63
		% within τμήμα φοίτησης	7,9%	92,1%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	3,7%	11,0%	9,5%
		% of Total	,8%	8,7%	9,5%
	Οικονομικών Επ.	Count	21	61	82
		% within τμήμα φοίτησης	25,6%	74,4%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	15,4%	11,5%	12,3%
		% of Total	3,2%	9,2%	12,3%
	Πολιτικής Επιστ.	Count	7	37	44
		% within τμήμα φοίτησης	15,9%	84,1%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	5,1%	7,0%	6,6%
		% of Total	1,1%	5,6%	6,6%
	Σύνολο	Count	136	529	665
		% within τμήμα φοίτησης	20,5%	79,5%	100,0%
		% within περιοχή καταγωγής	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	20,5%	79,5%	100,0%

$\chi^2=10,3$ $df=8$ $p>0,05$

Όσον αφορά την εκπαίδευση της μητέρας των τελειόφοιτων, το μεγαλύτερο ποσοστό με μητέρα που αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο έχουν οι

τελειόφοιτοι του ΦΚΣ με 25,3% και ακολουθούν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ με 25%. Το μικρότερο ποσοστό με μητέρα απόφοιτη Δημοτικού Σχολείου έχουν οι τελειόφοιτοι της Φιλολογίας με 14,7% και έπονται οι τελειόφοιτοι της Κοινωνιολογίας με 15,6%. Μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχουν στο μεγαλύτερο ποσοστό οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας με 36,1% και δεύτεροι έρχονται οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας (33,7%). Το μικρότερο ποσοστό με μητέρα πτυχιούχο ΑΕΙ έχουν οι τελειόφοιτοι Πολιτικής Επιστήμης (18,6%) και έπονται οι τελειόφοιτοι ΠΤΠΕ (20,3%). Αναφορικά με το επάγγελμα του πατέρα, οι τελειόφοιτοι του τμήματος Φιλολογίας έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό με πατέρα που ασκεί επιστημονικό, καλλιτεχνικό ή συναφές επάγγελμα (27,6%). Δεύτεροι έρχονται οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ με 25,3%. Τελευταίοι έρχονται οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με 19,7% και προτελευταίοι οι τελειόφοιτοι της Κοινωνιολογίας με 21%. Πατέρα ανώτερο διοικητικό ή διευθυντικό στέλεχος του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα έχουν οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας στο μεγαλύτερο ποσοστό (26,2%) με δεύτερους τους τελειόφοιτους Πολιτικής Επιστήμης με 23,8%. Τελευταίοι με βάση αυτό το κριτήριο κατατάσσονται οι τελειόφοιτοι του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας (7,2%) και προτελευταίοι οι τελειόφοιτοι της Φιλολογίας (8,2%).

Μητέρα ασκούσα επιστημονικό, καλλιτεχνικό ή συναφές επάγγελμα έχουν στο μεγαλύτερο ποσοστό οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας (23,5%) και οι τελειόφοιτοι Ιστορίας – Αρχαιολογίας έχουν ανάλογα υψηλό ποσοστό (23,2%). Το μικρότερο ποσοστό με μητέρα ασκούσα ένα από αυτά τα επαγγέλματα έχουν οι τελειόφοιτοι ΦΚΣ (13,3%) και έπονται οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας (17,2%) και ΠΤΠΕ (17,3%). Μητέρα ασκούσα ανώτερο διοικητικό ή διευθυντικό επάγγελμα έχουν στο μεγαλύτερο ποσοστό οι φοιτητές/-τριες Πολιτικής Επιστήμης (16,7%) και ακολουθούν οι φοιτητές/-τριες της Ψυχολογίας (11,5%). Το μικρότερο ποσοστό σε αυτή την κατηγορία επαγγέλματος έχουν οι μητέρες των τελειόφοιτων Φιλολογίας (4,1%) και έπονται οι μητέρες των τελειόφοιτων Κοινωνιολογίας (4,7%).

Σε σχέση με το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα των γονέων του δείγματος, το μεγαλύτερο ποσοστό από όσους μας δήλωσαν ότι το οικογενειακό τους εισόδημα είναι κάτω από 10.000 ευρώ έχουν οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας

(19,3%). Ακολουθούν οι τελειόφοιτοι ΠΤΔΕ (18,5%). Το μικρότερο ποσοστό με αυτό το εισόδημα μας δήλωσαν οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας (9,2%) και Ιστορίας – Αρχαιολογίας (9,5%). Πάνω από 40.000 ευρώ ετήσιο οικογενειακό εισόδημα μας δήλωσαν στο μεγαλύτερο ποσοστό οι τελειόφοιτοι Πολιτικής Επιστήμης (19,5%) και δεύτεροι οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας (14%). Το μικρότερο ποσοστό τελειοφοίτων που δήλωσε αυτό το αυξημένο εισόδημα έχουν αυτοί του ΠΤΔΕ (2,5%) και ακολουθούν οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας (4,8%). Όσον αφορά τη θέση που είχε το αντικείμενο στο οποίο φοιτούν οι τελειόφοιτοι στη σειρά επιλογών τους κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις (με επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\chi^2=125,4$ $df=16$ $p<0,05$), πρώτη έως τρίτη επιλογή ήταν για το εντυπωσιακό ποσοστό 91,9% των τελειοφοίτων της Ψυχολογίας και το 83,8% των τελειοφοίτων Φιλολογίας (βλ. Πίνακα 32). Οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας και Φιλολογίας λοιπόν έχουν στη μεγάλη πλειοψηφία τους φοιτήσει στο επιστημονικό αντικείμενο της επιλογής τους. Αντίθετα, μόνο το 31,3% των τελειοφοίτων Κοινωνιολογίας είχαν επιλέξει αυτό το αντικείμενο ως πρώτη έως τρίτη επιλογή και ακολουθεί το ΦΚΣ με 32,1% (για το ΠΤΔΕ το αντίστοιχο ποσοστό είναι 61,7%).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι λιγότερο και από το 1/3 των τελειόφοιτων των αντίστοιχων τμημάτων είχαν επιλέξει να φοιτήσουν στα τμήματα Κοινωνιολογίας και ΦΚΣ, δηλώνοντας ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά προτίμησης του επιστημονικού αντικειμένου στο οποίο φοιτούν. Θα τους χαρακτηρίζαμε φοιτητές που μάλλον τυχαία και λόγω του συστήματος των γενικών εξετάσεων εισήχθησαν σε αυτά τα τμήματα. Μάλιστα, το 43,8% των τελειόφοιτων του τμήματος Κοινωνιολογίας κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις είχαν δηλώσει το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο σε θέση 7^η και άνω. Το αντίστοιχο ποσοστό για τους τελειόφοιτους του τμήματος ΦΚΣ είναι 39,3%. Για την πλειονότητα των τελειόφοιτων των δύο αυτών τμημάτων λοιπόν, η φοίτηση σε αυτά δεν ήταν επιλογή τους. Στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης το 43,2% των τελειόφοιτων επέλεξε αυτό το επιστημονικό αντικείμενο σε θέση 7^η και άνω, αλλά και το ανάλογο 40,9% το επέλεξε στην πρώτη έως τρίτη θέση. Αυτά είναι τα μόνα τρία τμήματα από το σύνολο των εννέα που εξετάστηκαν, των οποίων οι τελειόφοιτοι τα είχαν επιλέξει σε ποσοστό μικρότερο του 50% ως πρώτη έως τρίτη επιλογή τους κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις. Ενδεχομένως

αυτό να οφείλεται στις ασαφείς επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρουν τα συγκεκριμένα τμήματα και την αυξημένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων τους, κάτι που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω στο μέλλον.

Πίνακας 32: Θέση επιστημονικού αντικείμενου στη σειρά επιλογών ανάλογα με το τμήμα

Τμήμα φοίτησης	Φιλολο- γίας	Count	Θέση Επιστ/κού Αντικ/νου			Σύνολο
			1-3	4-6	7 και άνω	
		83	9	7	99	
		% within τμήμα φοίτησης	83,8%	9,1%	7,1%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	20,0%	7,9%	4,7%	14,6%
		% of Total	12,2%	1,3%	1,0%	14,6%
	Ιστορίας- Αρχαιολ	Count	47	15	7	69
		% within τμήμα φοίτησης	68,1%	21,7%	10,1%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	11,4%	13,2%	4,7%	10,2%
		% of Total	6,9%	2,2%	1,0%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	27	24	33	84
		% within τμήμα φοίτησης	32,1%	28,6%	39,3%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	6,5%	21,1%	22,0%	12,4%
		% of Total	4,0%	3,5%	4,9%	12,4%
	ΠΤΔΕ	Count	58	17	19	94
		% within τμήμα φοίτησης	61,7%	18,1%	20,2%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	14,0%	14,9%	12,7%	13,9%
		% of Total	8,6%	2,5%	2,8%	13,9%
	ΠΤΠΕ	Count	43	12	21	76
		% within τμήμα φοίτησης	56,6%	15,8%	27,6%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	10,4%	10,5%	14,0%	11,2%
		% of Total	6,3%	1,8%	3,1%	11,2%
	Ψυχολογ.	Count	57	4	1	62
		% within τμήμα φοίτησης	91,9%	6,5%	1,6%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	13,8%	3,5%	,7%	9,1%
		% of Total	8,4%	,6%	,1%	9,1%
	Κοιν/γίας	Count	20	16	28	64
		% within τμήμα φοίτησης	31,3%	25,0%	43,8%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	4,8%	14,0%	18,7%	9,4%
		% of Total	2,9%	2,4%	4,1%	9,4%
	Οικον Επ	Count	61	10	15	86
		% within τμήμα φοίτησης	70,9%	11,6%	17,4%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	14,7%	8,8%	10,0%	12,7%
		% of Total	9,0%	1,5%	2,2%	12,7%
	Πολιτ. Επ	Count	18	7	19	44
		% within τμήμα φοίτησης	40,9%	15,9%	43,2%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	4,3%	6,1%	12,7%	6,5%
		% of Total	2,7%	1,0%	2,8%	6,5%
Σύνολο		Count	414	114	150	678
		% within τμήμα φοίτησης	61,1%	16,8%	22,1%	100,0%
		% within θέση Επιστ/κού Αντικ/νου	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	61,1%	16,8%	22,1%	100,0%

$\chi^2=125,4$ $df=16$ $p<0,05$

Όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου, για την πλειοψηφία όσων δεν ήταν αρχική επιλογή τους το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο φοιτούν, το επιστημονικό αυτό αντικείμενο κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα. Αναφορικά με τις διαφορές ως προς αυτό ανάμεσα στα τμήματα, οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ κατέχουν την πρώτη θέση με το πολύ υψηλό ποσοστό 93,8% τελειοφοίτων που ενώ το επιστημονικό τους αντικείμενο δεν ήταν στις πρώτες επιλογές τους, κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα (βλ. Πίνακα 33). Θα άξιζε να διερευνηθεί αν αυτή τους η στάση οφείλεται σε καθαρά επιστημονικά κριτήρια, ή και στις άριστες επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρει το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο αυτή την περίοδο. Δεύτεροι έρχονται οι τελειόφοιτοι του τμήματος Ψυχολογίας, με ποσοστό 90,5%. Ειδικά για τους τελειόφοιτους Ψυχολογίας, είναι αξιοσημείωτο ότι ήταν πρώτοι στην επιτυχία εισαγωγής στο επιστημονικό αντικείμενο των τριών πρώτων επιλογών τους (91,9%), και από το υπόλοιπο 8,1% των τελειοφοίτων αυτού του τμήματος, το 90,5% απάντησαν ότι στη συνέχεια το επιστημονικό αντικείμενο κέρδισε το ενδιαφέρον τους. Σε αυτό το τμήμα λοιπόν, σχεδόν όλοι εμφανίζονται ικανοποιημένοι που σπουδάζουν το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο, παρότι δεν παρέχει πολλές επαγγελματικές διεξόδους, ειδικά χωρίς εξειδίκευση. Τελευταίοι μεταξύ των τμημάτων ως προς αυτό το κριτήριο είναι οι τελειόφοιτοι του τμήματος Οικονομικών Επιστημών, το ενδιαφέρον των οποίων κέρδισε το επιστημονικό τους αντικείμενο σε ποσοστό 72,1%. Προτελευταίοι είναι οι τελειόφοιτοι του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης, με αντίστοιχο ποσοστό 73%. Μάλιστα, οι τελειόφοιτοι του συγκεκριμένου τμήματος δεν εμφανίζονται ιδιαίτερα ικανοποιημένοι που φοιτούν σε αυτό το επιστημονικό αντικείμενο, εφόσον υψηλό ποσοστό τους είχε δηλώσει το επιστημονικό αντικείμενο σε 7^η και άνω θέση (43,2%) και λιγότεροι από τους μισούς (40,9%) είχαν προτιμήσει να σπουδάσουν Πολιτικές Επιστήμες ως πρώτη έως τρίτη επιλογή. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=18,1$ $df=8$ $p<0,05$.

Πίνακας 33: Το επιστημονικό τους αντικείμενο κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα; Οι απαντήσεις ανάλογα με το τμήμα.

			Κέρδισε το ενδιαφέρον;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
Τμήμα φοίτησης	Φιλολογίας	Count	7	59	66
		% within τμήμα φοίτησης	10,6%	89,4%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	11,1%	14,6%	14,2%
		% of Total	1,5%	12,7%	14,2%
	Ιστορίας – Αρχαιολογ.	Count	7	40	47
		% within τμήμα φοίτησης	14,9%	85,1%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	11,1%	9,9%	10,1%
		% of Total	1,5%	8,6%	10,1%
	ΦΚΣ	Count	8	63	71
		% within τμήμα φοίτησης	11,3%	88,7%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	12,7%	15,6%	15,2%
		% of Total	1,7%	13,5%	15,2%
	ΠΤΔΕ	Count	4	61	65
		% within τμήμα φοίτησης	6,2%	93,8%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	6,3%	15,1%	13,9%
		% of Total	,9%	13,1%	13,9%
	ΠΤΠΕ	Count	6	53	59
		% within τμήμα φοίτησης	10,2%	89,8%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	9,5%	13,2%	12,7%
		% of Total	1,3%	11,4%	12,7%
	Ψυχολογίας	Count	2	19	21
		% within τμήμα φοίτησης	9,5%	90,5%	100,0%
		% within κέρδισε το ενδιαφέρον σας2	3,2%	4,7%	4,5%
		% of Total	,4%	4,1%	4,5%
	Κοινων/γίας	Count	7	50	57
		% within τμήμα φοίτησης	12,3%	87,7%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	11,1%	12,4%	12,2%
		% of Total	1,5%	10,7%	12,2%
	Οικονομ Επ	Count	12	31	43
		% within τμήμα φοίτησης	27,9%	72,1%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	19,0%	7,7%	9,2%
		% of Total	2,6%	6,7%	9,2%
	Πολιτ. Επ.	Count	10	27	37
		% within τμήμα φοίτησης	27,0%	73,0%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	15,9%	6,7%	7,9%
		% of Total	2,1%	5,8%	7,9%
Σύνολο		Count	63	403	466
		% within τμήμα φοίτησης	13,5%	86,5%	100,0%
		% within Κέρδισε το ενδιαφέρον	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	13,5%	86,5%	100,0%

$\chi^2=18,1$ $df=8$ $p<0,05$

Η πλειοψηφία των τελειοφοίτων σε όλα τα τμήματα αναμένει βαθμό πτυχίου πολύ καλά. Όμως, η Φιλοσοφική Σχολή φαίνεται να παρουσιάζει δυσκολίες για τους φοιτητές της στο πρόγραμμα σπουδών, καθώς καμία / κανένας

τελειόφοιτος του τμήματος Φιλολογίας δεν αναμένει βαθμό πτυχίου άριστα και μόνο ένας/μία (1,2%) αναμένει άριστα στο τμήμα ΦΚΣ και 3 άτομα (4,3%) στο τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Το τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας έρχεται πρώτο ανάμεσα σε όλα τα τμήματα στον αναμενόμενο βαθμό πτυχίου κάτω από 6,5, με ποσοστό 13%. Τα τμήματα που φαίνεται να πριμοδοτούνται περισσότερο με βαθμούς, ή να παρουσιάζουν τις μικρότερες δυσκολίες στο πρόγραμμα σπουδών τους, είναι η Σχολή Επιστημών Αγωγής και το τμήμα Ψυχολογίας. Πρώτο τμήμα στον αναμενόμενο βαθμό πτυχίου άριστα (και με μεγάλη απόσταση από το δεύτερο τμήμα) έρχεται το ΠΤΔΕ, με το εντυπωσιακό ποσοστό 43,6%. Ακολουθεί το ΠΤΠΕ με το αρκετά μικρότερο 19,7% και τρίτο έρχεται το τμήμα Ψυχολογίας με 17,7%. Το μεγάλο αυτό ποσοστό στο ΠΤΔΕ θεωρούμε ότι αντικατοπτρίζει βαθμοθηρία η οποία θα πρέπει να σχετίζεται με την άμεση απασχόληση των αποφοίτων του τμήματος. Οι πτυχιούχοι του ΠΤΔΕ τοποθετούνται αμέσως μετά την αποφοίτησή τους ως αναπληρωτές δάσκαλοι στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και πολύ σύντομα (έπειτα από ένα ή δύο χρόνια) διορίζονται ως μόνιμοι εκπαιδευτικοί (αυτή είναι μία από τις θετικές συνέπειες της γενίκευσης του θεσμού του Ολοήμερου Σχολείου). Στην τοποθέτησή τους αυτή μάλιστα, μοριοδοτούνται ανάλογα και με το βαθμό πτυχίου τους. Χαρακτηριστικό της αυξημένης βαθμολογίας είναι το γεγονός πως κανένας τελειόφοιτος από το δείγμα στα τμήματα ΠΤΔΕ και Ψυχολογίας δεν περιμένει βαθμό πτυχίου κάτω από 6,5 και μόνο μία/ένας στο ΠΤΠΕ (1,3%) αναμένει τέτοιο βαθμό. Αναφορικά με την πρακτική άσκηση, στα τμήματα ΠΤΔΕ, ΠΤΠΕ και Ψυχολογίας δεν υπήρχε καμία/κανένας τελειόφοιτος που δε θα κάνει πρακτική άσκηση, καθώς είναι υποχρεωτικό στο πρόγραμμα σπουδών τους. Τα τμήματα των οποίων οι τελειόφοιτοι απάντησαν στο μεγαλύτερο ποσοστό ότι δεν προτίθενται να κάνουν πρακτική άσκηση είναι τα Κοινωνιολογίας (67,2%), ΦΚΣ (45,8%) και Πολιτικής Επιστήμης (43,2%) καθώς μάλιστα η πρακτική άσκηση δεν είναι υποχρεωτική στο πρόγραμμα σπουδών τους.

Σχετικά με τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους, τα τμήματα Κοινωνιολογίας και Ιστορίας – Αρχαιολογίας δηλώνουν στην πλειοψηφία τους μέτριες προοπτικές αλλά με τάση προς τις κακές προοπτικές. Το τμήμα Κοινωνιολογίας εκτός του ότι

δηλώνει μέτριες προοπτικές σε ποσοστό 60,3% (το μεγαλύτερο από όλα τα τμήματα σε αυτή την απάντηση), είναι και το τελευταίο τμήμα στην απάντηση πολύ καλές προοπτικές με ένα μόνο άτομο (1,6%). Τα τμήματα (κατά σειρά από τα μεγαλύτερα προς τα μικρότερα ποσοστά) Ψυχολογίας, Φιλολογίας, ΦΚΣ, Οικονομικών Επιστημών και Πολιτικής Επιστήμης δηλώνουν μέτριες προοπτικές με τάση προς τις καλές προοπτικές (δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό τους). Το ΠΤΠΕ δηλώνει στην πλειοψηφία του καλές προοπτικές με τάση προς τις μέτριες (δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό τους), δηλαδή βρίσκεται σε ακόμα καλύτερη θέση από την προηγούμενη ομάδα τμημάτων. Στην καλύτερη θέση από όλα τα τμήματα ως προς τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους βρίσκεται το ΠΤΔΕ με 61,7% των τελειόφοιτων να δηλώνει πολύ καλές προοπτικές. Το 33% δηλώνει καλές προοπτικές, το υπόλοιπο 5,3% μέτριες προοπτικές (πολύ μικρό ποσοστό) και κανένα άτομο δε δηλώνει κακές ή πολύ κακές προοπτικές. Επίσης, από το τμήμα Οικονομικών Επιστημών κανένας τελειόφοιτος δε δηλώνει ότι το πτυχίο του παρέχει κακές ή πολύ κακές προοπτικές και αντίστοιχα από το ΠΤΠΕ κανένας δε δηλώνει πολύ κακές προοπτικές και μόνο δύο άτομα (2,6%) δηλώνουν κακές προοπτικές.

Αποτυπώνεται λοιπόν σε αυτή την ερώτηση γλαφυρά η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις προσδοκίες των τελειοφοίτων του ΠΤΔΕ και των υπολοίπων τελειοφοίτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Εφόσον δεν αντιμετωπίζουν ανεργία, ουσιαστικά λειτουργούν ως ομάδα ελέγχου σε σχέση με τους τελειόφοιτους όλων των υπολοίπων τμημάτων. Είναι οι μόνοι που έχουν αυξημένες προσδοκίες από τις σπουδές τους και εμφανίζονται πιο αισιόδοξοι από όλους. Μόνο αυτοί δηλώνουν στην πλειοψηφία τους ότι το πτυχίο τους θα τους παρέχει πολύ καλές επαγγελματικές προοπτικές (61,7%), αλλά και το 33% εξ αυτών που απαντά ότι το πτυχίο τους θα τους παρέχει καλές προοπτικές δεν είναι καθόλου χαμηλό. Ενδεικτικό είναι το ότι το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό στην απάντηση «πολύ καλές προοπτικές» το δίνουν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης με το πολύ χαμηλότερο ποσοστό 11,4%.

Χαρακτηριστικό της μεγάλης ζήτησης που υπάρχει για σπουδές στο ΠΤΔΕ λόγω των άριστων επαγγελματικών προοπτικών που υπόσχονται, είναι ο πολύ μεγάλος αριθμός αποφοίτων ΑΕΙ, υποψηφίων για κατάταξη στο παραπάνω τμήμα (υστερογενής στροφή σε αυτές τις σπουδές, για το ίδιο φαινόμενο παλαιότερα βλ. Πυργιωτάκη 1988 και 1992α). Έτσι, σύμφωνα με στοιχεία που συλλέξαμε από τις γραμματείες των τμημάτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, κατά το ακαδημαϊκό έτος 2007-2008 έκαναν αίτηση για κατάταξη στο ΠΤΔΕ 1.013 πτυχιούχοι ΑΕΙ, από τους οποίους κατατάχτηκαν στο τμήμα μόνο 8! Το ίδιο διάστημα στο ΠΤΠΕ έκαναν αίτηση 310 πτυχιούχοι ΑΕΙ και κατατάχτηκαν 5, ενώ στο τμήμα Ψυχολογίας έκαναν αίτηση 84 πτυχιούχοι ΑΕΙ και κατατάχτηκαν 4. Ακολουθεί το τμήμα Κοινωνιολογίας με 30 αιτήσεις για την κατάληψη 5 θέσεων, ενώ στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης έγιναν 12 αιτήσεις και επελέγη 1 άτομο. Στα υπόλοιπα τμήματα έγιναν από 3 έως 6 αιτήσεις για την κατάληψη 1 έως 3 θέσεων. Η μεγάλη διαφορά του αριθμού των αιτήσεων στο ΠΤΔΕ σε σχέση με τα υπόλοιπα τμήματα καταδεικνύει ότι η υστερογενής στροφή στις παιδαγωγικές επιστήμες εδράζεται στην άμεση επαγγελματική διέξοδο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Το φαινόμενο αυτό έχει ερευνηθεί στο παρελθόν ο Πυργιωτάκης σε αποφοίτους Οικονομικών σπουδών οι οποίοι ενώ αρχικά είχαν απορρίψει το επάγγελμα του δασκάλου, υστερογενώς στράφηκαν σε αυτό λόγω της άμεσης απασχόλησης που προσέφερε (Πυργιωτάκης 1988 και 1992α). Μάλιστα και οι υποψήφιοι για κατάταξη στο ΠΤΠΕ του Πανεπιστημίου Κρήτης είναι αρκετοί σε σύγκριση με τα υπόλοιπα τμήματα, προφανώς λόγω των καλών (όχι άριστων ακόμα) προοπτικών απασχόλησης που προσφέρει το τμήμα, οι οποίες αναμένεται να βελτιωθούν περαιτέρω.

Οι τελειόφοιτοι μόνο τεσσάρων από τα εννέα τμήματα του δείγματος θα αποφοιτήσουν στην πλειονότητά τους σε οκτώ εξάμηνα (βλ. Πίνακα 34). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=37,5$ $df=8$ $p<0,05$. Το ΠΤΔΕ έχει το μεγαλύτερο (79,8%) ποσοστό τελειοφοίτων που θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε τέσσερα χρόνια και θεωρούμε ότι αυτό οφείλεται στο ότι είναι το μόνο από τα τμήματα που εξετάζουμε που οι πτυχιούχοι του δεν αντιμετωπίζουν ανεργία. Έτσι, επιδιώκουν να βγουν στην αγορά εργασίας όσο το δυνατό πιο σύντομα για να ξεκινήσουν να εργάζονται άμεσα. Εδώ

αποτυπώνεται ο ρόλος που παίζει η ανεργία ή η ανυπαρξία της ως κίνητρο για την έγκαιρη ολοκλήρωση των σπουδών. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με το ΠΤΠΕ, του οποίου οι τελειόφοιτοι αναμένεται να έχουν καλές προοπτικές απασχόλησης τα επόμενα χρόνια. Οι τελειόφοιτοί του απάντησαν σε ποσοστό 75% ότι θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε οκτώ εξάμηνα. Ακολουθούν τα τμήματα Κοινωνιολογίας (64,1%) και Πολιτικής Επιστήμης (59,1%). Για οκτώ από τα εννέα τμήματα ο κυρίαρχος λόγος παράτασης των σπουδών τους είναι ότι δεν προσπάθησαν αρκετά (και ενδεχομένως η ανεργία που τους περιμένει να έχει δράσει ως αντικίνητρο για την ολοκλήρωση των σπουδών τους), ενώ μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ αναφέρουν στην πλειονότητά τους άλλους οικογενειακούς και προσωπικούς λόγους παράτασης των σπουδών τους. Το 92,1% των τελειόφοιτων του ΠΤΠΕ ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους εμφανιζόμενοι ως οι πιο επιμελείς και έπονται οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ με 89,1%, οι οποίοι ευλόγως βιάζονται ώστε να ξεκινήσουν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία (βλ. Πίνακα 35). Υπάρχει συστηματική συνάφεια μεταξύ των δύο μεταβλητών καθώς $\chi^2=17,5$ $df=8$ $p<0,05$.

Οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους, με αυτούς του τμήματος Ψυχολογίας να συγκεντρώνουν το μικρότερο ποσοστό (71%). Όσον αφορά τους λόγους ανυπομονησίας για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 8), μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ απάντησαν στην πλειονότητά τους και σε ποσοστό 72% ότι ο λόγος είναι πως εκτιμούν ότι θα βρουν αμέσως εργασία (με επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\chi^2=190,6$ $df=16$ $p<0,05$). Το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό σε αυτή την απάντηση το έδωσαν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με μόλις 21,2%! Με την εξαίρεση του ΠΤΔΕ, οι τελειόφοιτοι όλων των υπολοίπων τμημάτων απάντησαν ότι ο λόγος είναι για να μην επιβαρύνουν πολλά χρόνια την οικογένειά τους (από το τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας με 85,2% έως το ΠΤΠΕ με 65,2%). Σκιαγραφείται λοιπόν το πρόβλημα της ανεργίας όλων των τμημάτων εκτός του ΠΤΔΕ και το αρκετά υψηλό οικονομικό κόστος των σπουδών, παρά το δημόσιο χαρακτήρα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Υπενθυμίζουμε ότι οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων είχαν απαντήσει στο μεγαλύτερο ποσοστό ότι οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές

τους υποχρεώσεις «έτσι κι έτσι» ή «σχετικά εύκολα» και τα μεγαλύτερα ποσοστά των τελειοφοίτων προέρχονται από οικογένειες με μεσαία εισοδήματα.

Πίνακας 34: Τμήμα φοίτησης και ολοκλήρωση των σπουδών σε 8 εξάμηνα

		Count	Θα ολοκλ/σετε τις σπουδές σε 8 εξάμηνα;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
Τμήμα φοίτησ.	Φιλολο-γία		66	30	96
		% within τμήμα φοίτησης	68,8%	31,3%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	19,5%	9,0%	14,3%
		% of Total	9,8%	4,5%	14,3%
	Ιστορία-Αρχαιολ.		51	17	68
		% within τμήμα φοίτησης	75,0%	25,0%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	15,0%	5,1%	10,1%
		% of Total	7,6%	2,5%	10,1%
	ΦΚΣ		49	34	83
		% within τμήμα φοίτησης	59,0%	41,0%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	14,5%	10,2%	12,3%
		% of Total	7,3%	5,1%	12,3%
	ΠΤΔΕ		19	75	94
		% within τμήμα φοίτησης	20,2%	79,8%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	5,6%	22,5%	14,0%
		% of Total	2,8%	11,1%	14,0%
	ΠΤΠΕ		19	57	76
		% within τμήμα φοίτησης	25,0%	75,0%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	5,6%	17,1%	11,3%
		% of Total	2,8%	8,5%	11,3%
	Ψυχολογ.		36	26	62
		% within τμήμα φοίτησης	58,1%	41,9%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	10,6%	7,8%	9,2%
		% of Total	5,3%	3,9%	9,2%
	Κοιν/γία		23	41	64
		% within τμήμα φοίτησης	35,9%	64,1%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	6,8%	12,3%	9,5%
		% of Total	3,4%	6,1%	9,5%
	Οικον. Επ		58	28	86
		% within τμήμα φοίτησης	67,4%	32,6%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	17,1%	8,4%	12,8%
		% of Total	8,6%	4,2%	12,8%
	Πολιτ. Επ		18	26	44
		% within τμήμα φοίτησης	40,9%	59,1%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	5,3%	7,8%	6,5%
		% of Total	2,7%	3,9%	6,5%
Σύνολο		Count	339	334	673
		% within τμήμα φοίτησης	50,4%	49,6%	100,0%
		% within θα ολοκλ/σετε σπουδές σε 8 εξάμηνα	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	50,4%	49,6%	100,0%

$\chi^2=37,5$ $df=8$ $p<0,05$

Πίνακας 35: Τμήμα φοίτησης και ανυπομονησία για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα

			Ανυπομονείτε για το πτυχίο;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
Τμήμα Φιλολογία φοίτησης		Count	15	84	99
		% within τμήμα φοίτησης	15,2%	84,8%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	14,0%	14,8%	14,6%
		% of Total	2,2%	12,4%	14,6%
Ιστορία- Αρχαιολ.		Count	12	57	69
		% within τμήμα φοίτησης	17,4%	82,6%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	11,2%	10,0%	10,2%
		% of Total	1,8%	8,4%	10,2%
ΦΚΣ		Count	18	66	84
		% within τμήμα φοίτησης	21,4%	78,6%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	16,8%	11,6%	12,4%
		% of Total	2,7%	9,8%	12,4%
ΠΤΔΕ		Count	10	82	92
		% within τμήμα φοίτησης	10,9%	89,1%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	9,3%	14,4%	13,6%
		% of Total	1,5%	12,1%	13,6%
ΠΤΠΕ		Count	6	70	76
		% within τμήμα φοίτησης	7,9%	92,1%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	5,6%	12,3%	11,2%
		% of Total	,9%	10,4%	11,2%
Ψυχολο- γία		Count	18	44	62
		% within τμήμα φοίτησης	29,0%	71,0%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	16,8%	7,7%	9,2%
		% of Total	2,7%	6,5%	9,2%
Κοινωνιο- λογία		Count	9	55	64
		% within τμήμα φοίτησης	14,1%	85,9%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	8,4%	9,7%	9,5%
		% of Total	1,3%	8,1%	9,5%
Οικονομ. Επιστ.		Count	10	76	86
		% within τμήμα φοίτησης	11,6%	88,4%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	9,3%	13,4%	12,7%
		% of Total	1,5%	11,2%	12,7%
Πολιτικ. Επιστ.		Count	9	35	44
		% within τμήμα φοίτησης	20,5%	79,5%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	8,4%	6,2%	6,5%
		% of Total	1,3%	5,2%	6,5%
Σύνολο		Count	107	569	676
		% within τμήμα φοίτησης	15,8%	84,2%	100,0%
		% within ανυπομονείτε για πτυχίο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	15,8%	84,2%	100,0%

 $\chi^2=17,5$ $df=8$ $p<0,05$

Οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους, με πρώτο το ΠΤΠΕ (84,2%) και δεύτερο το ΦΚΣ (82,1%) (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 9). Προτελευταίο με βάση αυτό το κριτήριο είναι το τμήμα Κοινωνιολογίας με 63,5% και τελευταίο το τμήμα Οικονομικών Επιστημών με 52,3%. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=40,5$ $df=8$ $p<0,05$. Αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους οι τελειόφοιτοι επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 10), οι φοιτήτριες/-τές Φιλολογίας (πάνω από τις μισές, 54,2%) με δεύτερες τις φοιτήτριες/-τές Ψυχολογίας (46%) χαρακτηρίζονται από επιμέλεια καθώς απαντούν ότι ο λόγος είναι πως ό,τι κάνουν θέλουν να το κάνουν καλά. Το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών των υπολοίπων 7 τμημάτων (από το ΠΤΠΕ με 60,9% και το ΠΤΔΕ με 59,2% έως το Πολιτικής Επιστήμης με 37,1%) απαντούν ότι επιλέγουν μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για εργασία επειδή γνωρίζουν ότι αυτά που μαθαίνουν σήμερα θα τα χρειαστούν πολύ σύντομα στην εργασία τους. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=29,5$ $df=16$ $p<0,05$. Το 26,5% του δείγματος απάντησε ότι δεν επιλέγει μαθήματα που θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία τους. Στη συνέχεια ρωτήσαμε αυτούς τους τελειόφοιτους για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό. Οι τελειόφοιτοι των οκτώ από τα εννέα τμήματα μας απάντησαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ότι οι εργοδότες δε ρωτούν τι έμαθαν κατά τη φοίτησή τους (από 72% οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας έως 58,3% οι τελειόφοιτοι ΠΤΠΕ). Μόνο οι τελειόφοιτοι ΦΚΣ απάντησαν σε ποσοστό 40% (όμως το παραθέτουμε με επιφυλάξεις καθώς το $n=6$) ότι δεν τους ενδιαφέρει το συγκεκριμένο επάγγελμα και θέλουν μόνο να πάρουν ένα πτυχίο.

Η πλειονότητα των τελειοφοίτων από οκτώ τμήματα απάντησε ότι η κατοχή οποιουδήποτε πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος παρέχει μέτριες προοπτικές εξεύρεσης εργασίας (από 72,4% το ΠΤΠΕ έως 48,8% το ΦΚΣ) και δεύτερη συχνότερη απάντηση ήταν οι λίγες προοπτικές (βλ. Πίνακα 36). Στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης οι τελειόφοιτοι έδωσαν το ίδιο ποσοστό στις μέτριες και τις λίγες προοπτικές (από 45,5%) ενώ μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ έδωσαν ως δεύτερη συχνότερη απάντηση τις πολλές προοπτικές (64,5% μέτριες προοπτικές και 19,4% πολλές προοπτικές). Το επίπεδο

στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=43,3$ $df=16$ $p<0,05$. Θεωρούμε ότι αυτή η αισιόδοξη στάση από πλευράς των τελειοφοίτων του ΠΤΔΕ πηγάζει από την ανυπαρξία ανεργίας στην επιστημονική ειδικότητά τους, σε βαθμό που απόφοιτοι ΠΤΔΕ έχει συμβεί να τοποθετηθούν ως αναπληρωτές δάσκαλοι πριν ακόμα γίνει η ορκωμοσία τους ως πτυχιούχοι, βάσει βεβαίωσης ολοκλήρωσης των σπουδών τους. Στην επόμενη ερώτηση ζητούσαμε από τους τελειόφοιτους να επιλέξουν ποιο προσόν, από μια σειρά προσόντων που παραθέταμε, θεωρούν ότι χρησιμεύει περισσότερο για την εξεύρεση εργασίας. Από τους τελειόφοιτους των οκτώ τμημάτων το πτυχίο δεν αναδεικνύεται πρώτο προσόν. Το ΠΤΔΕ αναδείχτηκε ξανά ως ομάδα ελέγχου, ως το τμήμα που διέφερε στις απαντήσεις του από τα υπόλοιπα. Έτσι, μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ επιλέγουν το πτυχίο ως το χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας, εφόσον μόνο για αυτούς μεταξύ των τμημάτων που εξετάζουμε η κατοχή του πτυχίου τους αρκεί για να εργαστούν στο αντικείμενό τους. Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ αναφέρουν ως τρίτο κατά σειρά προσόν τις μεταπτυχιακές σπουδές, ενώ για όλα τα άλλα τμήματα είναι πρώτη ή δεύτερη επιλογή.

Λόγω της ανεργίας, των αυξημένων απαιτήσεων από την αγορά εργασίας για ανθρώπινο δυναμικό με πολλαπλά και συνεχώς περισσότερα προσόντα και την ανάγκη για εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό, οι τελειόφοιτοι του δείγματος αναφέρουν είτε α) την εργασιακή εμπειρία/ επαγγελματική κατάρτιση/ πρακτική άσκηση, είτε β) τις μεταπτυχιακές σπουδές ως χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας. Οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας και Οικονομικών Επιστημών προτάσσουν την εργασιακή εμπειρία και ως δεύτερο χρησιμότερο προσόν επιλέγουν τις μεταπτυχιακές σπουδές. Οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας προτάσσουν τις μεταπτυχιακές σπουδές και αναφέρουν δεύτερη την εργασιακή εμπειρία, ενώ στο πτυχίο δίνουν ποσοστό μόνο 1,6%. Συμπερασματικά, παρατηρείται υποβάθμιση του πτυχίου ως πρωταρχικού προσόντος στη συνείδηση των τελειοφοίτων και στροφή τους στις μεταπτυχιακές σπουδές και την αναζήτηση εργασιακής εμπειρίας. Η συσσώρευση προσόντων και εμπειριών θεωρούν ότι θα τους βοηθήσει να βρουν εργασία, εφόσον το πτυχίο αποκλειστικά πιστεύουν ότι δεν επαρκεί. Υπενθυμίζουμε ότι στο σύνολο των απαντήσεων, πρώτη θέση έχουν οι

μεταπτυχιακές σπουδές, δεύτερη η εργασιακή εμπειρία και τρίτη το πτυχίο. Παρόλα αυτά, όπως είδαμε, το μόνο τμήμα που τοποθετεί στην τρίτη θέση τις μεταπτυχιακές σπουδές, πολύ κοντά στη δεύτερη θέση την εργασιακή εμπειρία και πρώτο το πτυχίο είναι το ΠΤΔΕ. Είναι καταφανές ότι οι πτυχιούχοι του εν λόγω τμήματος αντιμετωπίζουν εντελώς διαφορετική πραγματικότητα μετά την αποφοίτησή τους από ό,τι οι υπόλοιποι τελειόφοιτοι του δείγματος και σε αυτή την πραγματικότητα εδράζονται οι διαφορετικές στάσεις και προσδοκίες τους. Ως προς τις υποθέσεις λοιπόν, αποδεικνύεται ότι υπάρχουν διαφορετικές στάσεις των τελειόφοιτων διαφορετικών τμημάτων ανάλογα με τις συνθήκες ανεργίας που αναμένουν να αντιμετωπίσουν. Οι πτυχιούχοι ΠΤΔΕ που δεν αντιμετωπίζουν ανεργία έχουν υψηλές προσδοκίες από το πτυχίο τους αξιολογώντας το ως το χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας, ενώ οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων που αναμένουν να βρεθούν αντιμέτωποι με την ανεργία όταν αποφοιτήσουν αντικατοπτρίζουν με τις απαντήσεις τους την υποχώρηση του πτυχίου ως χρησιμότερου προσόντος και τη στροφή τους στη συσσώρευση πρόσθετων προσόντων όπως οι μεταπτυχιακές σπουδές και η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας.

Ανάλογη ερώτηση ζητούσε από τους τελειόφοιτους να επιλέξουν τι πίστευαν ότι απαιτείται περισσότερο για να βρει κανείς εργασία. Οι τελειόφοιτοι των οκτώ τμημάτων δήλωσαν ως πρώτη επιλογή το πτυχίο, τα προσόντα, τις ικανότητες, τις δεξιότητες και την εργασιακή εμπειρία και ως δεύτερη επιλογή τις γνωριμίες, τις κοινωνικές σχέσεις, και το πολιτικό ή άλλο μέσο (με αυτούς του ΦΚΣ να δηλώνουν σχεδόν το ίδιο ποσοστό και στις δύο απαντήσεις). Μόνο οι τελειόφοιτοι του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας δήλωσαν ως πρώτη επιλογή τις γνωριμίες και δεύτερη τα τυπικά προσόντα. Ακόμα και οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ, που βρίσκουν απασχόληση με αποκλειστικό προσόν το πτυχίο, έδωσαν παρόλα αυτά σημαντικό ποσοστό στις γνωριμίες (23,3%), οι οποίες προφανώς παίζουν το ρόλο τους στην τοποθέτηση των δασκάλων στα σχολεία. Άρα, σε σχέση με τις υποθέσεις, το κοινωνικό κεφάλαιο πράγματι αναδεικνύεται ως σημαντικός παράγοντας για την εξεύρεση εργασίας.

Πίνακας 36: Τμήμα φοίτησης και προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με το πτυχίο αποκλειστικά

		Count	Εξεύρεση εργασίας με πτυχίο αποκλ.			Σύνολο
			Λίγες	Μέτριες	Πολλές	
Τμήμα φοίτησ.	Φιλολογία	28	59	12	99	
	% within τμήμα φοίτησης	28,3%	59,6%	12,1%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	12,7%	15,2%	17,6%	14,6%	
	% of Total	4,1%	8,7%	1,8%	14,6%	
	Ιστορία-Αρχαιολ.	31	35	3	69	
	% within τμήμα φοίτησης	44,9%	50,7%	4,3%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	14,0%	9,0%	4,4%	10,2%	
	% of Total	4,6%	5,2%	,4%	10,2%	
	ΦΚΣ	34	41	9	84	
	% within τμήμα φοίτησης	40,5%	48,8%	10,7%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	15,4%	10,6%	13,2%	12,4%	
	% of Total	5,0%	6,1%	1,3%	12,4%	
	ΠΤΔΕ	15	60	18	93	
	% within τμήμα φοίτησης	16,1%	64,5%	19,4%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	6,8%	15,5%	26,5%	13,7%	
	% of Total	2,2%	8,9%	2,7%	13,7%	
	ΠΤΠΕ	15	55	6	76	
	% within τμήμα φοίτησης	19,7%	72,4%	7,9%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	6,8%	14,2%	8,8%	11,2%	
	% of Total	2,2%	8,1%	,9%	11,2%	
	Ψυχολογ.	28	31	3	62	
	% within τμήμα φοίτησης	45,2%	50,0%	4,8%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	12,7%	8,0%	4,4%	9,2%	
	% of Total	4,1%	4,6%	,4%	9,2%	
	Κοιν/γία	24	35	5	64	
	% within τμήμα φοίτησης	37,5%	54,7%	7,8%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	10,9%	9,0%	7,4%	9,5%	
	% of Total	3,5%	5,2%	,7%	9,5%	
	Οικον. Επ	26	52	8	86	
	% within τμήμα φοίτησης	30,2%	60,5%	9,3%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	11,8%	13,4%	11,8%	12,7%	
	% of Total	3,8%	7,7%	1,2%	12,7%	
	Πολιτ. Επ	20	20	4	44	
	% within τμήμα φοίτησης	45,5%	45,5%	9,1%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	9,0%	5,2%	5,9%	6,5%	
	% of Total	3,0%	3,0%	,6%	6,5%	
Σύνολο	Count	221	388	68	677	
	% within τμήμα φοίτησης	32,6%	57,3%	10,0%	100,0%	
	% within προοπτικές εξεύρεσης εργασίας με πτυχίο αποκλειστικά	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	32,6%	57,3%	10,0%	100,0%	

 $\chi^2=43,3$ df=16 p<0,05

Στην ερώτηση για το αν θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα βρουν θέση εργασίας στο αντικείμενο που σπουδάζουν, μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ απαντούν στην πλειονότητά τους πως αναμένουν ότι θα βρουν και μάλιστα σε ποσοστό 93,6%, επειδή γνωρίζουν ότι δεν αντιμετωπίζουν ανεργία. Το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό σε αυτή την απάντηση τη δίνουν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με 35,5% (πολύ χαμηλότερο ποσοστό) και το τρίτο μεγαλύτερο ποσοστό το δίνουν οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας και Οικονομικών Επιστημών με 30,6% για κάθε τμήμα. Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων εκτός του ΠΤΔΕ δίνουν ως πιο συχνή τους απάντηση την «αναμένω ότι θα βρω, αλλά με δυσκολίες». Επιπλέον, μεταξύ αυτών των οκτώ τμημάτων, για τα τμήματα Ιστορίας – Αρχαιολογίας και Κοινωνιολογίας η δεύτερη πιο συχνή τους απάντηση ήταν πως δε νομίζουν ότι είναι εφικτό να βρουν θέση εργασίας στο αντικείμενο που σπουδάζουν, με ποσοστά 32,4% και 25,4% αντίστοιχα. Δηλαδή, ένας στους τρεις και ένας στους τέσσερις ανάλογα το τμήμα δίνουν αυτή την απάντηση στα δύο αυτά τμήματα, ποσοστό που θεωρούμε ότι είναι ιδιαίτερα υψηλό. Για τα υπόλοιπα έξι τμήματα (εκτός των ΠΤΔΕ, Ιστορίας – Αρχαιολογίας και Κοινωνιολογίας), δεύτερη πιο συχνή απάντηση ήταν η «αναμένω ότι θα βρω».

Αναφορικά με το πώς βλέπουν οι τελειόφοιτοι το επαγγελματικό τους μέλλον, οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων έδωσαν ως δημοφιλέστερη την απάντηση «αισιόδοξα», από 63,8% το ΠΤΔΕ έως 40,6% το τμήμα Κοινωνιολογίας. Όμως υπάρχει ισχυρή τάση προς το «ουδέτερα», που είναι η δεύτερη δημοφιλέστερη απάντηση των οκτώ από τα εννέα τμήματα. Η μόνη εξαίρεση είναι ξανά οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ (που έδωσαν και το υψηλότερο ποσοστό στην απάντηση «αισιόδοξα») οι οποίοι εκφράζουν τάση προς το «πολύ αισιόδοξα», η οποία είναι η δεύτερη δημοφιλέστερη απάντησή τους με ποσοστό 29,8%. Το επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό στην απάντηση «πολύ αισιόδοξα» δίνουν οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας με το πολύ χαμηλότερο 6,2%. Επιδιώκοντας να εκμαιεύσουμε πώς διαμορφώνονται οι προσδοκίες των τελειόφοιτων ανάλογα με την πραγματικότητα στην αγορά εργασίας και σύμφωνα με το πώς διαγράφονται οι επαγγελματικές προοπτικές τους, τους ρωτήσαμε πώς νομίζουν ότι θα έχουν εξελιχθεί επαγγελματικά σε πέντε

χρόνια. Μόνο οι τελειόφοιτοι του τμήματος Κοινωνιολογίας απαντούν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (51,6%) ότι θα εργάζονται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές τους, έχοντας προφανώς επίγνωση της μεγάλης ετεροαπασχόλησης που χαρακτηρίζει το επιστημονικό τους αντικείμενο (βλ. και έρευνα ΓΔ ΠΚ 2006 και Καραμεσίνη 2008). Τα υπόλοιπα οκτώ τμήματα δίνουν ως πρώτη απάντηση ότι σε πέντε χρόνια θα εργάζονται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους. Βέβαια, οι τελειόφοιτοι των περισσότερων από αυτά τα οκτώ τμήματα δίνουν ως δεύτερη πιο συχνή απάντηση ότι θα εργάζονται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές τους. Τέλος, οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ, απάντησαν ότι θα εργάζονται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους σε υψηλότερο ποσοστό από όλα τα τμήματα (96,8%), χωρίς αυτό να αποτελεί έκπληξη.

Η πλειονότητα των τελειόφοιτων από όλα τα τμήματα απαντά ότι θα ήταν διατεθειμένοι να εργαστούν σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών τους. Και σε αυτή την ερώτηση όπως και παραπάνω, οι Κοινωνιολόγοι εκφράζουν επίγνωση της ετεροαπασχόλησής τους. Απαντούν στο μεγαλύτερο ποσοστό ότι είναι διατεθειμένοι να ετεροαπασχοληθούν (89,1%) με δεύτερους τους Πολιτικούς Επιστήμονες (81,8%). Τελευταίοι στη διάθεση για ετεροαπασχόληση έρχονται οι Φιλολόγοι με 63,3% και προτελευταίοι οι Παιδαγωγοί του ΠΤΔΕ με 64,5% (βλ. Πίνακα 37). Υπάρχει στατιστική σημαντικότητα και το $\chi^2=19,4$ $df=8$ $p<0,05$. Σύμφωνα με τις υποθέσεις λοιπόν, φαίνεται ότι πράγματι διαφοροποιείται η στάση των τελειόφοιτων διαφορετικών τμημάτων έναντι της εργασίας, ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες που αναμένουν να αντιμετωπίσουν στην αγορά εργασίας. Αυτό φάνηκε και από τις απαντήσεις που έδωσαν οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας στις ερωτήσεις για την επαγγελματική εξέλιξή τους σε πέντε χρόνια και στη διάθεσή τους για ετεροαπασχόληση. Στην ερώτηση αν θα ήταν διατεθειμένοι να εργαστούν με το καθεστώς της μερικής απασχόλησης (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 11), μόνο οι Πολιτικοί Επιστήμονες απαντούν αρνητικά την πλειονότητά τους (54,5%). Από τα υπόλοιπα οκτώ τμήματα που απαντούν θετικά, το μεγαλύτερο ποσοστό έχουν οι Ψυχολόγοι (77,4%) και το μικρότερο οι Οικονομολόγοι (53,5%). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=17,7$ $df=8$ $p<0,05$.

Πίνακας 37: Τμήμα φοίτησης και θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο;

Τμήμα φοίτησης	Φιλολο- γία	Count	Ετεροαπασχόληση		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
			36	62	98
		% within τμήμα φοίτησης	36,7%	63,3%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	20,0%	12,5%	14,5%
		% of Total	5,3%	9,2%	14,5%
	Ιστορία- Αρχαιολ.	Count	18	51	69
		% within τμήμα φοίτησης	26,1%	73,9%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	10,0%	10,3%	10,2%
		% of Total	2,7%	7,5%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	20	64	84
		% within τμήμα φοίτησης	23,8%	76,2%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	11,1%	12,9%	12,4%
		% of Total	3,0%	9,5%	12,4%
	ΠΤΔΕ	Count	33	60	93
		% within τμήμα φοίτησης	35,5%	64,5%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	18,3%	12,1%	13,8%
		% of Total	4,9%	8,9%	13,8%
	ΠΤΠΕ	Count	21	55	76
		% within τμήμα φοίτησης	27,6%	72,4%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	11,7%	11,1%	11,2%
		% of Total	3,1%	8,1%	11,2%
	Ψυχολογ.	Count	17	45	62
		% within τμήμα φοίτησης	27,4%	72,6%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	9,4%	9,1%	9,2%
		% of Total	2,5%	6,7%	9,2%
	Κοιν/γία	Count	7	57	64
		% within τμήμα φοίτησης	10,9%	89,1%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	3,9%	11,5%	9,5%
		% of Total	1,0%	8,4%	9,5%
	Οικον. Επ	Count	20	66	86
		% within τμήμα φοίτησης	23,3%	76,7%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	11,1%	13,3%	12,7%
		% of Total	3,0%	9,8%	12,7%
	Πολιτ. Επ	Count	8	36	44
		% within τμήμα φοίτησης	18,2%	81,8%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	4,4%	7,3%	6,5%
		% of Total	1,2%	5,3%	6,5%
Σύνολο		Count	180	496	676
		% within τμήμα φοίτησης	26,6%	73,4%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν σε διαφορετικό αντικείμενο	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	26,6%	73,4%	100,0%

 $\chi^2=19,4$ $df=8$ $p<0,05$

Το μεγαλύτερο ποσοστό τελειοφοίτων από όλα τα τμήματα δεν έχει απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 12). Παρά το γεγονός, δηλαδή, ότι υπάρχει στο ίδρυμα στο οποίο φοιτούν μια αρμόδια υπηρεσία που μπορεί να τους βοηθήσει να προετοιμαστούν για την είσοδό τους στην αγορά εργασίας και να σχεδιάσουν τη σταδιοδρομία τους, οι φοιτήτριες και οι φοιτητές δεν τη χρησιμοποιούν. Με όρους της θεωρίας της δομοποίησης του Giddens δηλαδή, δε δρουν και δε χρησιμοποιούν τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές προς όφελός τους (Waters, 1994). Τη μικρότερη χρήση των υπηρεσιών που προσφέρει το Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου έχουν κάνει οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ (7,9%) και έπονται οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ (11,8%). Αντίθετα, τη μεγαλύτερη χρησιμότητα των υπηρεσιών του Γραφείου Διασύνδεσης είχαν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Ψυχολογίας με 45,2%, με δεύτερους τους τελειόφοιτους του τμήματος Οικονομικών Επιστημών με 37,2%. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=55,2$ $df=8$ $p<0,05$. Από εκείνους δε που απευθύνθηκαν στην εν λόγω υπηρεσία, οι περισσότεροι θέλησαν να ενημερωθούν για μεταπτυχιακές σπουδές και όχι για την αγορά εργασίας, για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας ή για συμβουλευτική σταδιοδρομίας.

Αναφορικά με τις απαντήσεις των τελειόφοιτων στην ερώτηση για το τι σχεδιάζουν να κάνουν όταν αποφοιτήσουν, από τους τελειόφοιτους των εννέα τμημάτων εκείνοι του ΦΚΣ απάντησαν με το ίδιο ποσοστό (35,9%) ότι θα αναζητήσουν εργασία και θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές. Η τρίτη τους επιλογή με 28,2% ήταν ότι δε γνωρίζουν ή δεν έχουν αποφασίσει. Θεωρούμε ότι το 28,2% είναι μεγάλο ποσοστό αναποφάσιστων και ίσως μαρτυρεί έλλειψη προσανατολισμού στο εν λόγω τμήμα. Ανάλογα υψηλό ποσοστό στην απάντηση «δε γνωρίζω / δεν έχω αποφασίσει» έδωσαν όμως και οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με 26,7%. Οι τελειόφοιτοι τριών μόνο τμημάτων έδωσαν το μεγαλύτερο ποσοστό στην απάντηση «θα αναζητήσω εργασία»: του ΠΤΔΕ με 82,6% (αναμενόμενο, μια που ξέρουν ότι θα έχουν εργασία), του ΠΤΠΕ με 56% (προφανώς στοχεύοντας να απευθυνθούν σε Παιδικούς Σταθμούς) και της Φιλολογίας με 46,8% (πιθανώς στοχεύοντας σε ιδιαίτερα μαθήματα και απασχόληση σε φροντιστήρια). Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ

απάντησαν σε μικρό ποσοστό ότι δε γνωρίζουν ή δεν έχουν αποφασίσει τι θα κάνουν όταν αποφοιτήσουν (6,5%) και ότι θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές (8,7%), για τους λόγους που έχουν εκτεθεί παραπάνω. Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων πέντε τμημάτων (Πολιτικής Επιστήμης, Ψυχολογίας, Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Κοινωνιολογίας και Οικονομικών Επιστημών) έδωσαν το μεγαλύτερο ποσοστό τους στην απάντηση ότι θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές, προφανώς ελπίζοντας ότι η συσσώρευση αυξημένων προσόντων ή η εξειδίκευση θα τους παρέχει περισσότερες πιθανότητες εξεύρεσης εργασίας και παράλληλα περιγράφοντας την ιδιαίτερα αυξημένη ζήτηση που υπάρχει για μεταπτυχιακές σπουδές.

Στην ερώτηση για ποιο λόγο σκοπεύουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές υπάρχει ομοφωνία, καθώς η πλειονότητα των τελειοφοίτων σε όλα τα τμήματα απάντησαν πως εκτιμούν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές θα τους εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους. Οι τελειόφοιτοι πέντε τμημάτων έδωσαν ως δεύτερη συχνότερη απάντηση ότι εκτιμούν πως χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές είναι δύσκολο να βρουν εργασία αντίστοιχη των σπουδών τους. Οι τελειόφοιτοι τεσσάρων τμημάτων έδωσαν ως δεύτερη συχνότερη απάντηση ότι θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές από επιστημονικό και μόνο ενδιαφέρον. Αυτοί ήταν οι τελειόφοιτοι των τριών τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής και του ΠΤΔΕ. Το μόνο τμήμα όπου κανένας τελειόφοιτος δεν έδωσε την απάντηση ότι «θα κάνει μεταπτυχιακές σπουδές επειδή χωρίς αυτές είναι δύσκολο να βρει εργασία αντίστοιχη των σπουδών του» είναι το ΠΤΔΕ, ενδεικτικό του γεγονότος ότι οι τελειόφοιτοί του δεν αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση εργασίας. Σχετικά με την ερώτηση για το τι προτίθενται να κάνουν οι τελειόφοιτοι μετά τη λήψη του πτυχίου τους για εξεύρεση εργασίας, οι μόνοι που απαντούν στην πλειοψηφία τους ότι έχουν συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας είναι εκείνοι του ΠΤΔΕ με 64,5%. Πραγματικά, τα βήματα που ακολουθούνται στην περίπτωση των πτυχιούχων ΠΤΔΕ αποτυπώνονται από τη γραμμική σχέση: αποφοίτηση → κατάθεση αίτησης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση → τοποθέτηση σε θέση εργασίας ως δάσκαλοι. Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων δίνουν ως συχνότερη απάντηση ότι θα αποφασίσουν πώς θα

πράξουν όταν έρθει η ώρα, σε ποσοστό από 79% του τμήματος Ψυχολογίας έως 65,6% του τμήματος Κοινωνιολογίας.

Η αναβλητικότητα τους αυτή ίσως υποδεικνύει τις χαμηλές προσδοκίες που έχουν για εξεύρεση εργασίας, τις οποίες φαίνεται να έχουν διαμορφώσει οι συνθήκες ανεργίας του επιστημονικού αντικειμένου τους. Συνεκδοχικά, χαρακτηρίζονται από απώλεια κινήτρων και αδράνεια. Από την άλλη πλευρά, το ΠΤΔΕ, ως το μόνο τμήμα που δεν αντιμετωπίζει ανεργία, καθίσταται σε τμήμα – ομάδα ελέγχου και η διαφορετική στάση των τελειόφοιτων του καταδεικνύει το ρόλο που παίζουν οι προσδοκίες στην ύπαρξη σχεδίου δράσης από πλευράς των ατόμων. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για την αγορά εργασίας από τώρα και η αναβλητικότητα που διακρίνει τους τελειόφοιτους των υπολοίπων τμημάτων στην πλειονότητά τους, πιστεύουμε ότι οφείλεται στην απώλεια κινήτρων και τις χαμηλές προσδοκίες στα οποία τους έχει οδηγήσει η ανεργία του επιστημονικού αντικειμένου τους. Η αυξημένη ανεργία και η απαιτούμενη συσσώρευση προσόντων πιστεύουμε πως έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο κίνητρο επιτυχίας, τη θετική στάση απέναντι στην αγορά εργασίας, το υψηλό αυτοσυναίσθημα και την τάση τους για επίτευξη, σύμφωνα με την ανάλυση του Πυργιωτάκη για το κίνητρο επιτυχίας στο σχολείο και τις προσδοκίες (Πυργιωτάκης 1992γ, σ. 132-136). Οι τελειόφοιτοι των τμημάτων που αναμένεται να αντιμετωπίσουν ανεργία στο επιστημονικό τους αντικείμενο φαίνεται να διαθέτουν περιορισμένο κίνητρο επιτυχίας και εν πολλοίς παθητική αντιμετώπιση του μέλλοντος, ενώ οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ που αναμένουν να βρουν εργασία, έχουν συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας. Οι τελευταίοι εμφανίζονται να διαθέτουν ανεπτυγμένο κίνητρο επιτυχίας, θετική στάση απέναντι στην αγορά εργασίας, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, προσανατολισμό στο μέλλον και κάνουν σχεδιασμό δραστηριοτήτων για την αναζήτηση εργασίας (Πυργιωτάκης 1992γ, σ. 136).

Οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων απάντησαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ότι έχουν αναζητήσει πληροφορίες για τις δυνατότητες και τους πιθανούς χώρους απασχόλησής τους ως μελλοντικοί πτυχιούχοι του συγκεκριμένου τμήματος, σε ποσοστά από 73,9% του ΠΤΔΕ έως 51,2% του τμήματος Οικονομικών Επιστημών. Το 37,6% του δείγματος απάντησαν ότι έχουν

παραιτηθεί από μικρό (το 51,8% αυτών) έως πολύ μεγάλο βαθμό (το 1,6% αυτών) από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας, χωρίς να παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των τμημάτων, κάτι που δεν επαληθεύει τις υποθέσεις. Θεωρούμε ότι οι υποθέσεις δεν επαληθεύονται επειδή παρατηρείται υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων από ό,τι αναμέναμε και οι τελειόφοιτοι εμφανίζονται να διαθέτουν μεγαλύτερο κοινωνικό κεφάλαιο σε σύγκριση με φοιτητές των αντίστοιχων επιστημονικών αντικειμένων στο παρελθόν. Στο κοινωνικό αυτό κεφάλαιο δίνουν έμφαση ως τρόπο αναζήτησης εργασίας από πλευράς τους και έτσι τηρούν αισιόδοξη στάση απέναντι στις προοπτικές της αγοράς εργασίας. Η πλειοψηφία του δείγματος από όλα τα τμήματα απάντησε ότι μετά την αποφοίτησή τους σκοπεύουν να αναζητήσουν εργασία, από ποσοστό 98,7% το ΠΤΠΕ έως 67,7% το τμήμα Ψυχολογίας (βλ. Παράρτημα, Πίνακα 13). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=43,4$ $df=8$ $p<0,05$. Αξιομνημόνευτες διαφορές μεταξύ των τμημάτων ως προς τους τρόπους αναζήτησης εργασίας δεν παρατηρούνται. Ένα μικρό ποσοστό (12,7%) του δείγματος δε σκοπεύει να αναζητήσει εργασία μετά την αποφοίτησή του και αυτό οφείλεται στο ότι προτίθενται να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Ως κυριότερο περιορισμό (εμπόδιο) για να βρουν εργασία οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ (34,5%) και του τμήματος Οικονομικών Επιστημών (27,7%) αναφέρουν τη συνεχή απαίτηση της αγοράς εργασίας για αυξανόμενες δεξιότητες από πλευράς τους. Οι τελειόφοιτοι του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης (32,6%) αντίστοιχα αναφέρουν την επικρατούσα αναξιοκρατία ως κυριότερο εμπόδιο. Τα υπόλοιπα έξι τμήματα αναφέρουν την ανεργία της ειδικότητάς τους, με μεγαλύτερο το ποσοστό από τους τελειόφοιτους Ιστορίας – Αρχαιολογίας (59,4%) και μικρότερο αυτό από τους τελειόφοιτους Ψυχολογίας με 23,3%.

Στην ερώτηση σχετικά με τη δράση των πολιτών δεν παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στα τμήματα. Η πλειονότητα των τελειοφοίτων όλων των τμημάτων αναδεικνύει ως δημοφιλέστερη απάντηση ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση, από τα τμήματα Ψυχολογίας (75,8%) και Κοινωνιολογίας (75%) έως το τμήμα Οικονομικών Επιστημών (56%). Όμως, στην πράξη, η μειοψηφία των τελειοφοίτων από όλα τα τμήματα είχαν επικοινωνήσει με κάποια υπηρεσία για να αναφέρουν βλάβη, κακοτεχνία ή

παράλειψη. Το μεγαλύτερο ποσοστό από εκείνους που επικοινωνήσαν είχαν οι τελειόφοιτοι Ιστορίας – Αρχαιολογίας με 40,6% και το μικρότερο οι τελειόφοιτοι Πολιτικής Επιστήμης με 22,7%, που παρά τις σχετικές σπουδές τους εμφανίζονται ως οι πιο ανενεργοί και απαθείς πολίτες. Στην πράξη λοιπόν δεν τα πηγαίνουν εξίσου καλά με τις εκπεφρασμένες απόψεις τους οι τελειόφοιτοι. Στην προηγούμενη ερώτηση το 65% του δείγματος απάντησε ότι οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση, αλλά οι ίδιοι ως πολίτες απάντησαν σε αυτή την ερώτηση ότι έδρασαν σε ποσοστό μόνο 31%.

Σε φοιτητική συνέλευση κατά τον τελευταίο χρόνο είχε συμμετάσχει η πλειοψηφία των τελειοφοίτων μόνο τεσσάρων από τα εννέα τμήματα: το 63,6% από τους τελειόφοιτους του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης, το 54,5% από αυτούς του τμήματος Φιλολογίας, το 53,6% από αυτούς του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας και το οριακό 51,6% από αυτούς του τμήματος Κοινωνιολογίας. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=34,7$ $df=8$ $p<0,05$. Η συμμετοχή σε συνελεύσεις για σημαντικά θέματα άμεσου ενδιαφέροντος των φοιτητών και φοιτητριών θα αναμενόταν να είναι μεγαλύτερη. Τέλος, σχετικά με τη συμμετοχή του δείγματος σε συλλαλητήριο, η συμμετοχή τους σε τέτοιες συλλογικές δράσεις εμφανίζεται επίσης περιορισμένη, αντίθετα με ότι θα αναμέναμε από το φοιτητικό πληθυσμό. Τη μεγαλύτερη συμμετοχή σε συλλαλητήριο για θέμα εκπαίδευσης, κοινωνικό, παγκόσμιο, εθνικό ή τοπικό παρουσιάζουν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας με ποσοστό 43,5% (πάντως κάτω του μέσου) και τη μικρότερη συμμετοχή οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ με το πολύ μικρό ποσοστό 18,7%. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι $\chi^2=20,1$ $df=8$ $p<0,05$. Θα ελπίζαμε ότι και οι σημερινοί φοιτητές θα ήταν περισσότερο ενεργοί ως πολίτες (κατ' αναλογία με τη δράση του φοιτητικού κινήματος στο παρελθόν), ως άτομα της νέας γενιάς, γεμάτα ζωή και όρεξη για δράση, που κινούνται στον πανεπιστημιακό χώρο της διακίνησης των ιδεών.

5.3.2. Σύνοψη των αποτελεσμάτων της ανά τμήμα ανάλυσης, διαπιστώσεις, συμπεράσματα

Όσον αφορά την ανάλυση των δεδομένων ανά τμήμα ώστε να εντοπιστούν διαφορές ανάμεσα στα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου που

εξετάσαμε, η Σχολή Επιστημών Αγωγής φάνηκε να έχει τους πιο επιμελείς τελειόφοιτους ως προς το χρόνο ολοκλήρωσης των σπουδών τους, ενώ στον αντίποδα βρίσκονται τα τμήματα Οικονομικών Επιστημών και Φιλολογίας. Θα είχε ενδιαφέρον να διερευνήσουμε μελλοντικά αν τα μεγάλα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών πηγάζουν από παράταση σπουδών εν ίδει εγκατάλειψης σπουδών λόγω της ανεργίας που θα μπορούσε να οδηγήσει σε απώλεια κινήτρων και ενδιαφέροντος για τις σπουδές. Το μεγαλύτερο ποσοστό καταγωγής από αγροτική περιοχή συγκεντρώνουν οι τελειόφοιτοι του τμήματος Οικονομικών Επιστημών με δεύτερους εκείνους του ΠΤΔΕ. Το μικρότερο ποσοστό καταγόμενων από αγροτική περιοχή έχει το τμήμα Κοινωνιολογίας, κάτι που δεν ίσχυε παλαιότερα σε τέτοιο βαθμό (Σαματάς 2000). Το μεγαλύτερο ποσοστό με πατέρα πτυχιούχο ΑΕΙ ή ΤΕΙ έχουν οι τελειόφοιτοι του ΦΚΣ, της Ψυχολογίας και της Φιλολογίας. Το αντίστοιχο μικρότερο ποσοστό έχουν οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας (οι οποίοι όμως έχουν στην πλειονότητά τους αστική καταγωγή) και το δεύτερο μικρότερο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΠΕ. Συνολικά λοιπόν, ως προς την κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων, συνάγεται ότι οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας, Ψυχολογίας, ΠΤΔΕ και Πολιτικής Επιστήμης εμφανίζονται με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, ανώτερη κοινωνική θέση, καταγόμενοι από αστική περιοχή και με υψηλά εισοδήματα. Οι παραπάνω δείκτες συνήθως σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς συχνά το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης οδηγεί σε αυξημένου γοήτρου επάγγελμα, υψηλή κοινωνική θέση και αυξημένο εισόδημα.

Οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας και Φιλολογίας φοιτούν στο επιστημονικό τους αντικείμενο κατόπιν επιλογής τους, κάτι που δε μπορεί να λεχθεί για τα τμήματα Κοινωνιολογίας, ΦΚΣ και Πολιτικής Επιστήμης. Οι περισσότεροι τελειόφοιτοι των τριών αυτών τμημάτων φαίνεται να εισήχθησαν σε αυτά λόγω του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων. Η δε χαμηλή επιλογή τους για τα τμήματα αυτά ενδεχομένως να οφείλεται στις ασαφείς επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρουν και την αυξημένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων τους, κάτι που αξίζει να διερευνηθεί στο μέλλον. Οι τελειόφοιτοι ΠΤΔΕ και Ψυχολογίας εμφανίζονται ικανοποιημένοι που σπουδάζουν το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο, ενώ το αντίθετο ισχύει για τους

τελειόφοιτους Πολιτικής Επιστήμης. Οι τελειόφοιτοι των τριών τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής αναμένουν χαμηλότερους βαθμούς πτυχίου από τα υπόλοιπα τμήματα, γεγονός που θα πρέπει να αντανakλά δυσκολίες για τις/τους φοιτήτριες/-τές στο πρόγραμμα σπουδών. Από την άλλη πλευρά, τα τμήματα που φαίνεται να παρουσιάζουν τις μικρότερες δυσκολίες στο πρόγραμμα σπουδών τους είναι η Σχολή Επιστημών Αγωγής και το τμήμα Ψυχολογίας, με το ΠΤΔΕ να εμφανίζει φαινόμενα βαθμοθηρίας.

Αναφορικά με τις επαγγελματικές προοπτικές που θεωρούν οι τελειόφοιτοι ότι θα τους παρέχει το πτυχίο τους, τις καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές με μεγάλη διαφορά από τα άλλα τμήματα δηλώνουν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ. Ακολουθούν το ΠΤΠΕ και το τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Τις χαμηλότερες προσδοκίες για τις επαγγελματικές προοπτικές που θα τους παρέχει το πτυχίο τους έχουν οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας (μάλλον λόγω της ετεροαπασχόλησής τους) και Ιστορίας – Αρχαιολογίας (λόγω αυξημένης ανεργίας, κυρίως στην Αρχαιολογία). Εδώ επαληθεύονται οι υποθέσεις της έρευνας για διαφοροποιημένη στάση των τελειόφοιτων ανάλογα με το τμήμα φοίτησής τους και τις ειδικές συνθήκες ανεργίας ή όχι που αναμένουν να αντιμετωπίσουν. Αποτυπώνεται λοιπόν η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις προσδοκίες των τελειοφοίτων του ΠΤΔΕ και των υπολοίπων τελειοφοίτων των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ως οι μόνοι που δεν αντιμετωπίζουν ανεργία, είναι οι μόνοι που έχουν αυξημένες προσδοκίες από τις σπουδές τους και εμφανίζονται πιο αισιόδοξοι από όλους ως προς τις επαγγελματικές προοπτικές τους. Αντίστοιχα, οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας και Ιστορίας – Αρχαιολογίας εξέφρασαν στάση επίγνωσης της ετεροαπασχόλησής τους οι πρώτοι και της υψηλής ανεργίας τους οι δεύτεροι.

Οι τελειόφοιτοι της Σχολής Επιστημών Αγωγής εμφανίζονται ως οι πιο επιμελείς από όλους καθώς ολοκληρώνουν τις σπουδές τους σε 8 εξάμηνα σε μεγαλύτερο ποσοστό, επιτυγχάνουν καλή βαθμολογία και ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους περισσότερο από όλους τους υπόλοιπους τελειόφοιτους. Σχετικά με τους λόγους ανυπομονησίας για τη λήψη του πτυχίου γρήγορα, μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ ανυπομονούν επειδή εκτιμούν ότι θα βρουν αμέσως εργασία. Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων

τμημάτων ανυπομονούν για να μην επιβαρύνουν πολλά χρόνια την οικογένειά τους. Σκιαγραφείται λοιπόν από τη μια το πρόβλημα της ανεργίας όλων των τμημάτων εκτός του ΠΤΔΕ και από την άλλη το δυσβάσταχτο οικονομικό κόστος των σπουδών, παρά το δημόσιο χαρακτήρα του πανεπιστημίου. Υπενθυμίζουμε ότι οι τελειόφοιτοι είχαν απαντήσει στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ότι οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις «έτσι κι έτσι» ή «σχετικά εύκολα» και οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονται από οικογένειες με μεσαία εισοδήματα, αλλά παρόλα αυτά το κόστος των σπουδών εμφανίζεται και για αυτούς αρκετά υψηλό.

Όταν ζητήθηκε από τους τελειόφοιτους να επιλέξουν ποιο προσόν χρησιμεύει περισσότερο στην εξεύρεση εργασίας, από τους τελειόφοιτους των οκτώ από τα εννέα τμήματα το πτυχίο δεν αναδεικνύεται ως πρώτο προσόν. Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ επιλέγουν το πτυχίο ως το χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας, εφόσον μόνο για αυτούς μεταξύ των τμημάτων που εξετάζουμε η κατοχή του πτυχίου τους αρκεί για να εργαστούν στο αντικείμενό τους. Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ αναφέρουν ως τρίτο κατά σειρά προσόν τις μεταπτυχιακές σπουδές, ενώ για όλα τα άλλα τμήματα είναι πρώτη ή δεύτερη επιλογή. Έτσι, αναδεικνύεται ξανά ο ρόλος που παίζει η ανεργία αφενός στη διαμόρφωση των προσδοκιών και στάσεων απέναντι στην αγορά εργασίας και στην αύξηση της πρόθεσης για μεταπτυχιακές σπουδές, και αφετέρου στην υποχώρηση του πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος. Μάλιστα, στο σύνολο των απαντήσεων, πρώτη θέση στη χρησιμότητα για εξεύρεση εργασίας έχουν οι μεταπτυχιακές σπουδές, δεύτερη η εργασιακή εμπειρία και τρίτη το πτυχίο. Παρατηρείται λοιπόν υποχώρηση του πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος στη συνείδηση των τελειόφοιτων και στροφή τους στις μεταπτυχιακές σπουδές και την αναζήτηση εργασιακής εμπειρίας. Η συσσώρευση προσόντων και εμπειριών θεωρούν ότι θα τους βοηθήσει να βρουν εργασία, εφόσον το πτυχίο αποκλειστικά δεν επαρκεί. Οι τελειόφοιτοι μόνο του ΠΤΔΕ τοποθετούν στην τρίτη θέση τις μεταπτυχιακές σπουδές, πολύ κοντά στη δεύτερη θέση την εργασιακή εμπειρία και πρώτο το πτυχίο ως χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας. Είναι καταφανές ότι οι πτυχιούχοι του ΠΤΔΕ αντιμετωπίζουν μετά την αποφοίτησή τους εντελώς διαφορετική πραγματικότητα σε σχέση με τους πτυχιούχους των υπολοίπων

τμημάτων του δείγματος και σε αυτή την ευχάριστη πραγματικότητα εδράζονται οι διαφορετικές στάσεις και προσδοκίες τους για απασχόληση.

Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ απάντησαν ότι αναμένουν πως θα βρουν θέση εργασίας στο αντικείμενο που σπουδάζουν ενώ οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων δίνουν ως πιο συχνή απάντηση ότι αναμένουν πως θα βρουν, αλλά με δυσκολίες. Οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα σε μεγαλύτερο ποσοστό από όλα τα τμήματα, εκφράζοντας τάση προς το «πολύ αισιόδοξα». Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων βλέπουν το επαγγελματικό τους μέλλον αισιόδοξα, αλλά με χαμηλότερα ποσοστά από ό,τι οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ και εκφράζοντας ισχυρή τάση προς το «ουδέτερα». Μόνο οι τελειόφοιτοι του τμήματος Κοινωνιολογίας πιστεύουν στην πλειονότητά τους ότι σε πέντε χρόνια θα εργάζονται σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές τους, φανερώνοντας επίγνωση του μεγάλου ποσοστού ετεροαπασχόλησης που χαρακτηρίζει το επιστημονικό τους αντικείμενο. Οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων δίνουν ως πρώτη απάντηση ότι θα εργάζονται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους, με τους τελειόφοιτους του ΠΤΔΕ να συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό. Γενικά, οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων είναι διατεθειμένοι να ετεροαπασχοληθούν – προφανώς προκειμένου να μην είναι άνεργοι – και ειδικά οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας ξανά στο μεγαλύτερο ποσοστό από τους υπόλοιπους. Επίσης, οι τελειόφοιτοι των οκτώ τμημάτων είναι διατεθειμένοι στην πλειονότητά τους να υποαπασχοληθούν και μόνο οι τελειόφοιτοι Πολιτικής Επιστήμης είναι στην πλειονότητά τους αρνητικοί σε αυτή την προοπτική. Άρα οι στάσεις και προσδοκίες των τελειόφοιτων, πράγματι διαφοροποιούνται από τμήμα σε τμήμα ανάλογα με τις προοπτικές της αγοράς εργασίας για κάθε επιστημονικό αντικείμενο, γεγονός που επαληθεύει τις υποθέσεις της έρευνας.

Αναφορικά με τα σχέδια των τελειοφοίτων μετά την αποφοίτησή τους, στις απαντήσεις τους αποτυπώθηκε σε υψηλά ποσοστά η πρόθεσή τους για μεταπτυχιακές σπουδές και στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων δήλωσαν ότι ο λόγος για την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών είναι η εκτίμηση ότι οι σπουδές αυτές θα τους

εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους. Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ έχουν συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας μετά την αποφοίτησή τους ενώ οι τελειόφοιτοι των υπολοίπων οκτώ τμημάτων δίνουν ως συχνότερη απάντηση ότι θα αποφασίσουν πώς θα πράξουν όταν έρθει η ώρα. Η αναβλητικότητα τους αυτή θεωρούμε ότι πηγάζει από τις χαμηλές προσδοκίες τους για εξεύρεση εργασίας, που οφείλονται στις συνθήκες ανεργίας που γνωρίζουν ότι θα αντιμετωπίσουν. Έτσι, χαρακτηρίζονται από απώλεια κινήτρων και αδράνεια. Από την άλλη πλευρά το ΠΤΔΕ, ως το μόνο τμήμα της παρούσας διερεύνησης του οποίου οι πτυχιούχοι δεν αντιμετωπίζουν ανεργία, καθίσταται σε τμήμα – ομάδα ελέγχου και αντικατοπτρίζει το ρόλο που παίζουν οι προσδοκίες στην ύπαρξη σχεδίου δράσης από πλευράς των ατόμων. Τέλος, διαφορές ανάμεσα στα τμήματα δεν παρατηρούνται σχετικά με την ανάληψη δράσης (ή μάλλον την αδράνεια) από πλευράς των τελειόφοιτων ως ενεργών πολιτών. Αξιοσημείωτο είναι ότι η πλειονότητα των τελειοφοίτων τεσσάρων μόνο από τα εννέα τμήματα έχει συμμετάσχει σε φοιτητική συνέλευση, ενώ σε συλλαλητήριο έχουν συμμετάσχει λιγότεροι από τους μισούς τελειόφοιτους σε όλα τα τμήματα.

Ο Πυργιωτάκης (Πυργιωτάκης 1988, σ. 27-28 και Πυργιωτάκης 1992α, σ. 231) με εκτεταμένη ανάλυσή του στο παρελθόν έχει καταδείξει ότι πτυχιούχοι προερχόμενοι από τα κατώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, οι οποίοι μέσω της εκπαιδευτικής κινητικότητας κατάφεραν να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, δε μπόρεσαν στη συνέχεια να βρουν εργασία λόγω της ανεργίας στο επιστημονικό τους αντικείμενο. Έτσι, επιδιώκοντας επαγγελματική διέξοδο, στράφηκαν υστερογενώς στο επάγγελμα του δασκάλου, το οποίο δεν ήταν η αρχική επιλογή τους. Στην παρούσα έρευνα φάνηκε ότι οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου σήμερα δεν προέρχονται στην πλειοψηφία τους από κατώτερα αλλά από μεσαία στρώματα και αστικές περιοχές και σε μεγάλο ποσοστό έχουν γονείς με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Όμως, λόγω της ανεργίας και της αποδυνάμωσης του πτυχίου τους, στρέφονται αυτή τη φορά στη συσσώρευση προσόντων, στην αυξημένη ζήτηση μεταπτυχιακών σπουδών και στην ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου τους με αναζήτηση εργασίας μέσω των κοινωνικών γνωριμιών τους.

5.4. Σύνοψη συμπερασμάτων, θέματα για μελλοντική διερεύνηση

Συμπερασματικά, η υπόθεση της έρευνας περί προέλευσης των φοιτητών Επιστημών του Ανθρώπου από κατώτερα κοινωνικά στρώματα φαίνεται να απορρίπτεται καθώς στην πλειονότητά τους οι τελειόφοιτοι του δείγματος δεν προέρχονται από αγροτικές περιοχές, σε μεγάλο ποσοστό έχουν γονείς με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αντίστοιχο επάγγελμα και μεσαία εισοδήματα. Σχετικά με την υπόθεση για παραίτηση των φοιτητών και δη των φοιτητριών του πληθυσμού της έρευνας από την εξεύρεση εργασίας λόγω απογοήτευσής τους από την υψηλή ανεργία σε συνδυασμό με την κοινωνική καταγωγή τους (η οποία όμως υποθέσαμε ότι ήταν από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε), κάτι τέτοιο δεν επαληθεύεται. Αντιθέτως, οι τελειόφοιτοι φαίνεται να διαθέτουν κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο σκοπεύουν να ενεργοποιήσουν για να βρουν εργασία. Σε σύγκριση με παλαιότερα ερευνητικά δεδομένα παρατηρείται άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης των γονέων των υποκειμένων μας και αύξηση του πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου τους. Παρατηρείται καθυστέρηση σπουδών, ίσως εν ίδει εγκατάλειψης των σπουδών, κάτι που θα πρέπει όμως να διερευνηθεί περαιτέρω μελλοντικά. Παρατηρείται ισχυρή πρόθεση για πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών. Επίσης, καταγράφεται αυξημένη προσδοκία εξαργύρωσης του κοινωνικού κεφαλαίου των τελειόφοιτων για εξεύρεση εργασίας.

Οι γυναίκες, επιβεβαιώνεται από μια σειρά ερωτήσεων ότι είναι πιο επιμελείς και πιο αισιόδοξες από τους άνδρες, παρά το διπλάσιο ποσοστό ανεργίας που αντιμετωπίζουν. Επίσης, προτάσσουν τα προσόντα, την προσπάθεια και την επιμονή ως απαραίτητους παράγοντες για την εξεύρεση εργασίας. Οι άνδρες αντιθέτως προτάσσουν το κοινωνικό δίκτυο, εφόσον μάλιστα φαίνεται να διαθέτουν μεγαλύτερο κοινωνικό κεφάλαιο. Οι τελειόφοιτοι όλων των τμημάτων φαίνεται να έχουν επίγνωση της πραγματικότητας που θα αντιμετωπίσουν στην αγορά εργασίας και έχουν διαμορφώσει τη στάση και τις προσδοκίες τους ανάλογα. Έτσι, το μόνο τμήμα του οποίου οι τελειόφοιτοι εξέφρασαν θετικές προσδοκίες από την αγορά εργασίας είναι το ΠΤΔΕ, το οποίο αναδείχτηκε σε τμήμα – ομάδα ελέγχου λόγω της ανυπαρξίας ανεργίας

των αποφοίτων του στο επιστημονικό τους αντικείμενο. Επίσης, οι τελειόφοιτοι των τμημάτων Κοινωνιολογίας και Ιστορίας – Αρχαιολογίας επέδειξαν επίγνωση της αυξημένης ετεροαπασχόλησής τους οι πρώτοι και της αυξημένης ανεργίας τους οι δεύτεροι. Γενικά οι τελειόφοιτοι εμφανίζονται αδρανείς και αναβλητικοί απέναντι στην αναζήτηση εργασίας, αλλά την ίδια στάση έχουν και ως πολίτες.

Αναλυτικότερα, οι γυναίκες του δείγματος εμφανίζονται να έχουν κατά τι χαμηλότερη κοινωνική προέλευση από ό,τι οι άνδρες τελειόφοιτοι, καθώς οι γονείς τους έχουν ελαφρά χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από ό,τι των ανδρών και συνεκδοχικά ασκούν αντίστοιχα επαγγέλματα. Επίσης, οι γυναίκες του δείγματος δήλωσαν λίγο χαμηλότερα οικογενειακά εισοδήματα από ό,τι οι άνδρες και λίγο μεγαλύτερη δυσκολία στην αντιμετώπιση των οικονομικών υποχρεώσεων από πλευράς των οικογενειών τους. Παρά την ελαφρά χαμηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευσή τους όμως, και τα διπλάσια ποσοστά ανεργίας που αντιμετωπίζουν, οι γυναίκες αποδείχτηκαν πιο αισιόδοξες, με μικρότερη παραίτηση από ό,τι οι άνδρες και με εμπιστοσύνη στο αποτέλεσμα που φέρνει η επιμονή και η προσπάθεια για εξεύρεση εργασίας. Η μαχητική αυτή στάση τους και η έμφαση που έδωσαν στην κατοχή ουσιαστικών προσόντων μαρτυρούν ότι προφανώς με υπερβάλλουσα προσπάθεια έχουν καταφέρει να φτάσουν μέχρι αυτό το σημείο της εκπαιδευτικής πορείας τους, δηλαδή λίγο πριν την αποφοίτησή τους από το πανεπιστήμιο, και ανυπομονούν περισσότερο από τους άνδρες να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Με χαρά λοιπόν διαπιστώνουμε ότι οι υποθέσεις για παραίτηση από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας εν πολλοίς απορρίπτονται καθώς η πλειονότητα των τελειόφοιτων εμφανίζεται γενικά αισιόδοξη. Από την άλλη πλευρά, από τις απαντήσεις των τελειόφοιτων αναδείχτηκαν μια σειρά αποτελεσμάτων, μεταξύ των οποίων η κυριαρχία του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι γυναίκες εμφανίστηκαν πιο δραστήριες, με μεγαλύτερες προσδοκίες και πιο θετική στάση έναντι της αγοράς εργασίας, περισσότερο προσκολλημένες στην αξιοκρατία και την προσπάθεια, τα προσόντα και τους διαγωνισμούς ως τους παράγοντες που θα βαρύνουν για την εξεύρεση εργασίας. Φάνηκαν να έχουν περισσότερο εμπιστοσύνη στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και την άποψη ότι «όποιος έχει τα

προσόντα κατακτά μια θέση εργασίας» (ίσως λόγω εμπιστοσύνης στις ικανότητές τους). Το αξιοκρατικό αυτό επιχείρημα όμως, όχι μόνο δεν ισχύει στην πράξη αλλά είναι και παραπλανητικό ως λογικοφανές. Από την άλλη πλευρά οι άνδρες εμφανίζονται πιο ρεαλιστές, δείχνουν να γνωρίζουν περισσότερο τις πρακτικές που ακολουθούνται στην αγορά εργασίας και δίνουν έμφαση στο κοινωνικό κεφάλαιο (το οποίο διαθέτουν και σε μεγαλύτερο ποσοστό), ως παράγοντα που βοηθά περισσότερο στην εξεύρεση εργασίας.

Η υπόθεση για παραίτηση από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας ουσιαστικά απορρίφθηκε, καθώς το 37,6% του δείγματος δήλωσαν ότι έχουν παραιτηθεί από μικρό έως πολύ μεγάλο βαθμό, ενώ πολύ μικρά είναι τα ποσοστά όσων έχουν παραιτηθεί σε μεγάλο και πολύ μεγάλο βαθμό. Βέβαια, παρά την γενική αισιοδοξία που εξέφρασαν οι τελειόφοιτοι, δε μπορούμε να παραβλέψουμε ότι κάποια ποσοστά μικρής παραίτησης είναι υπαρκτά, σε συνδυασμό με την προέλευση των τελειόφοιτων, η οποία είναι κυρίως από μεσαία και όχι λαϊκά κοινωνικά στρώματα (περίπτωση κατά την οποία ενδεχομένως να εμφανιζόταν μεγαλύτερη η παραίτηση από πλευράς των τελειόφοιτων). Μάλιστα, οι γυναίκες εμφανίζονται πιο αισιόδοξες και με μικρότερη παραίτηση. Από τα κυριότερα αποτελέσματα που αναδείχτηκαν από αυτή την έρευνα είναι η μεγαλύτερη αισιοδοξία των γυναικών για την εξεύρεση εργασίας από πλευράς τους και η εμπιστοσύνη τους στην προσπάθεια ως παράγοντα που βοηθά στην εξεύρεση εργασίας. Επίσης, η χαμηλή παραίτηση από την εξεύρεση εργασίας που παρατηρήθηκε, η οποία ήταν ακόμα χαμηλότερη από πλευράς των γυναικών. Παρατηρήθηκε υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα για τις ίδιες επιστήμες. Η αυξημένη κοινωνικοοικονομική προέλευσή τους από τα μεσαία στρώματα μας κάνει να αναρωτηθούμε αν η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει καταστεί λιγότερο προσβάσιμη για τα μη προνομιούχα στρώματα και περισσότερο ελιτίστικη σήμερα, κάτι που θα απαιτήσει μελλοντική διερεύνηση.

Από τους τελειόφοιτους δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο κοινωνικό κεφάλαιο και τη χρήση του στο πλαίσιο της αναζήτησης εργασίας. Περισσότερη έμφαση

δόθηκε σε αυτό από τους άνδρες, οι οποίοι εμφανίστηκαν να το διαθέτουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι γυναίκες του δείγματος. Η ερμηνεία που δίνεται στη στάση αυτή των φοιτητριών και φοιτητών είναι ότι η αυξημένη σημερινή προέλευσή τους από μεσαία κοινωνικά στρώματα θέτει στη διάθεσή τους τέτοιο κοινωνικό κεφάλαιο ώστε να προτίθενται να το χρησιμοποιήσουν στην προσπάθειά τους για ανεύρεση εργασίας. Διαγράφηκε έντονη η αποδυνάμωση του πτυχίου ως προσόντος στη συνείδηση των τελειόφοιτων και περισσότερο ανάμεσα σε εκείνους που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ανεργία. Ιδιαίτερα αυξημένη πρόθεση για μεταπτυχιακές σπουδές παρατηρήθηκε από πλευράς των τελειόφοιτων, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι με την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών στοχεύουν κυρίως στην καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους. Από την άλλη πλευρά μεγάλη εμφανίζεται και η παράταση των σπουδών των τελειόφοιτων πέραν της κανονικής φοίτησης, κάτι που ενδεχομένως να υποδεικνύει τάση τους για εγκατάλειψη των σπουδών. Αυτό το ενδεχόμενο προτιθέμεθα να διερευνήσουμε περαιτέρω μελλοντικά, μεταξύ άλλων.

Η γενικότερη στάση των τελειόφοιτων ως πολίτες, αλλά και ειδικότερα η στάση τους ως προς την εργασία δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ενεργητική, αλλά μάλλον παθητική. Ουσιαστικά δεν έχουν αναλάβει ακόμα δράση ως προς την εργασία, χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη αναβλητικότητα ενασχόλησης με τα θέματα της εργασίας (παρότι ερωτήθηκαν το τελευταίο εξάμηνο πριν τη δυνητική αποφοίτησή τους), δε διαθέτουν συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας και μεταθέτουν την ενασχόληση με αυτό το ζέον για αυτούς θέμα όσο το δυνατό περισσότερο. **Ως προς τις διαφορές μεταξύ των τμημάτων** και επιστημονικών αντικειμένων, καταλυτικό ρόλο για τις στάσεις των τελειόφοιτων απέναντι στις σπουδές και την εργασία αλλά και τις προσδοκίες τους από την αγορά εργασίας φάνηκε γλαφυρά ότι έπαιξε η ύπαρξη ή όχι ανεργίας στον επιστημονικό κλάδο τους. Έτσι, ήταν εντελώς διαφορετική η στάση των τελειόφοιτων του ΠΤΔΕ έναντι των σπουδών τους και της αγοράς εργασίας σε σύγκριση με τα υπόλοιπα οκτώ τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου που εξετάσαμε, λόγω των ευνοϊκών προοπτικών εργασίας που υπάρχουν για τους πτυχιούχους ΠΤΔΕ, οι οποίοι στη συγκεκριμένη συγκυρία δεν αντιμετωπίζουν ανεργία. Ο ρόλος της ανεργίας

και του κοινωνικού κεφαλαίου αναδείχτηκε ως προσδιοριστικός παράγοντας στις στάσεις και προσδοκίες των τελειόφοιτων.

Συνολικά, οι τελειόφοιτοι δεν έχουν αγροτική καταγωγή, έχουν γονείς με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και κατάγονται από τα μεσαία κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Είναι ικανοποιημένοι από τις σπουδές τους, αλλά θεωρούν ότι το πτυχίο τους θα τους παρέχει μέτριες έως καλές επαγγελματικές προοπτικές. Εντυπωσιακό είναι ότι οι μισοί θα καθυστερήσουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους αλλά και το ότι το κόστος των σπουδών είναι τόσο υψηλό ώστε στην πλειονότητά τους ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους. Παρατηρείται τάση για συσσώρευση προσόντων με στόχο τη βελτίωση της θέσης των αποφοίτων στην αγορά εργασίας. Εκφράζεται αισιοδοξία για το επαγγελματικό μέλλον των τελειόφοιτων, κάτι που έχουμε την πρόθεση να ελέγξουμε στο μέλλον διενεργώντας ανάλογη έρευνα στα ίδια υποκείμενα έπειτα από πέντε χρόνια. Μόνο το 1/3 των τελειόφοιτων έχει συγκεκριμένο σχέδιο δράσης για την αναζήτηση εργασίας και στην πλειονότητά τους εμφανίστηκαν αναβλητικοί. Λίγο πάνω από το 1/3 αυτών έχουν παραιτηθεί από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας και σε μικρό κυρίως βαθμό, έτσι ώστε οι υποθέσεις της έρευνας με χαρά διαπιστώνουμε ότι δεν επαληθεύονται. Οι τελειόφοιτοι αναφέρουν την ανεργία της ειδικότητάς τους ως τον κυριότερο περιορισμό για την ανεύρεση εργασίας. Τέλος, δεν εμφανίζονται ενεργοί ούτε ως πολίτες.

Στις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάσαμε σε αυτή την έρευνα **οι γυναίκες** υπερτερούν αριθμητικά. Περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες κατάγονται από αγροτική περιοχή, ενώ καλύτερη εμφανίζεται η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των ανδρών και το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους. Όμως, παρόλα αυτά, οι γυναίκες εμφανίζονται σίγουρα πιο επιμελείς στις σπουδές τους, πιο αισιόδοξες για τις επαγγελματικές προοπτικές τους, με μικρότερη παραίτηση και προετοιμάζονται περισσότερο για την εργασία τους. Αυτές είναι από τις πιο σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα στο δείγμα. Οι γυναίκες βασίζονται περισσότερο στα προσόντα και την προσπάθεια έναντι των γνωριμιών (κάτι που ισχύει για τους άνδρες) και είναι διατεθειμένες να υποαπασχοληθούν, προφανώς συνυπολογίζοντας τη

δημιουργία οικογένειας. Εμφανίζονται πιο δραστήριες σε ότι αφορά την αγορά εργασίας, περισσότερο αυτές σχεδιάζουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές και ο κυρίαρχος λόγος είναι για καλύτερη εξέλιξη στην εργασία τους. Οι άνδρες εμφανίζονται περισσότερο αναποφάσιστοι. Η γενικότερη αναβλητικότητα που παρατηρήθηκε ενδέχεται να οφείλεται σε χαμηλές προσδοκίες λόγω της ανεργίας, κάτι που απαιτεί διερεύνηση μελλοντικά. Οι άνδρες υπογραμμίζουν την αυξημένη γι' αυτούς σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο προτίθενται περισσότερο να χρησιμοποιήσουν, ενώ οι γυναίκες εκφράζουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας, στις ικανότητές τους και μεγαλύτερη διάθεση να καταβάλλουν προσπάθεια.

Η Σχολή Επιστημών Αγωγής έχει τους πιο επιμελείς τελειόφοιτους ως προς το χρόνο ολοκλήρωσης των σπουδών τους. Ενδιαφέρον νομίζουμε ότι θα είχε να ερευνήσουμε μελλοντικά αν η καθυστέρηση ολοκλήρωσης των σπουδών σε άλλα τμήματα οφείλεται σε εγκατάλειψη των σπουδών λόγω της ανεργίας. Από αγροτική περιοχή κατάγονται περισσότεροι τελειόφοιτοι των τμημάτων Οικονομικών Επιστημών και ΠΤΔΕ (όπως έχει παρατηρηθεί και στο παρελθόν), σε αντίθεση με εκείνους της Κοινωνιολογίας που έχουν επί το πλείστον αστική καταγωγή, κάτι που έχει διαφοροποιηθεί σε σχέση με παλαιότερα. Οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας, Ψυχολογίας, ΠΤΔΕ και Πολιτικής Επιστήμης εμφανίζονται με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, ανώτερη κοινωνική θέση, καταγόμενοι από αστική περιοχή και με υψηλά εισοδήματα. Οι τελειόφοιτοι Κοινωνιολογίας, ΦΚΣ και Πολιτικής Επιστήμης φαίνεται να φοιτούν σε τμήματα που δεν ήταν της επιλογής τους και αξίζει να διερευνηθεί στο μέλλον αν η χαμηλή επιλογή τους για τα τμήματα αυτά οφείλεται στις ασαφείς επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρουν και στην αυξημένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων τους. Τις καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές προσδοκούν οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ και τις χαμηλότερες προσδοκίες από το πτυχίο τους έχουν οι τελειόφοιτοι της Κοινωνιολογίας. Η αισιοδοξία και οι αυξημένες προσδοκίες των πρώτων βασίζονται στην ανυπαρξία ανεργίας στο επιστημονικό τους αντικείμενο. Αναδείχτηκε ο ρόλος που παίζει η ανεργία στη διαμόρφωση των προσδοκιών και στάσεων των τελειοφοίτων διαφορετικών τμημάτων απέναντι στην αγορά

εργασίας, στην ισχυρή πρόθεση για πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών και στην υποβάθμιση του πτυχίου ως προσόντος. Έτσι, οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ αναδείχτηκαν σε ομάδα ελέγχου σε σχέση με τα υπόλοιπα τμήματα λόγω των άριστων επαγγελματικών προοπτικών τους.

Εν κατακλείδι, η στάση των τελειόφοιτων απέναντι στις σπουδές τους καταγράφηκε συγκεχυμένη. Ενώ δηλαδή δηλώνουν ότι επιθυμούν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές, από την άλλη πλευρά δηλώνουν και ότι θα καθυστερήσουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους για τη λήψη του πτυχίου. Επίσης, ενώ δηλώνουν ότι ανυπομονούν να πάρουν το πτυχίο τους γρήγορα για να μην επιβαρύνουν τις οικογένειές τους, αρκετοί ήδη βρίσκονται σε εξάμηνο επανεγγραφής. Οι τελειόφοιτοι εμφανίζονται να έχουν επίγνωση της πραγματικότητας που διαμορφώνεται για αυτούς στην αγορά εργασίας, αλλά διακατέχονται παρόλα αυτά από αισιοδοξία και πιστεύουν ότι θα βρουν εργασία. Η πεποίθησή τους για ανεύρεση εργασίας δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχυρή εφόσον δηλώνουν συγχρόνως ότι είναι πρόθυμοι να εργαστούν και σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών τους. Ελπίζουν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές θα τους βοηθήσουν γενικά αλλά δεν έχουν συγκεκριμένη στρατηγική για την αναζήτηση εργασίας και αφήνουν αρκετά στην τύχη. Δεν καταγράφεται μεν παραίτηση των τελειόφοιτων από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας, αλλά ούτε και δραστηριοποίησή τους για την εργασία από την άλλη πλευρά. Δεν έχουν αναλάβει τη δράση που θα μπορούσαν να έχουν ήδη αναλάβει, ούτε έχουν καταρτίσει κάποιο σχέδιο δράσης για τη δραστηριοποίηση στην αγορά εργασίας μετά την αποφοίτησή τους. Καταγράφεται μια μάλλον νεανική αισιοδοξία, η οποία ενδέχεται να οφείλεται και στο ότι οι τελειόφοιτοι δεν έχουν ακόμα βιώσει την αποτυχία στην αγορά εργασίας και δεν έχουν αισθανθεί στην πράξη τις συνέπειες της ανεργίας. Ενδεχομένως μάλιστα να διαφοροποιηθεί η τωρινή στάση τους και να ακολουθήσει απογοήτευση μετά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας και τις πρώτες αποτυχίες ανεύρεσης εργασίας, κάτι που θα χρειαστεί να διερευνηθεί μελλοντικά. Βέβαια, η έλλειψη ενεργοποίησης από πλευράς τους φαίνεται να εκφράζεται και σε άλλα επίπεδα, όπως για παράδειγμα η δράση τους ως ενεργοί πολίτες και φοιτητές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

6.1. Ανασκόπηση και ερμηνεία των συμπερασμάτων υπό το πρίσμα της θεωρίας του Πολιτισμικού Κεφαλαίου

Κατά τη συζήτηση των συμπερασμάτων θα προχωρήσουμε σε ανασύνθεση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας και της θεωρητικής υποστήριξής τους. Θα υποστηρίξουμε και θα δείξουμε ότι η ανάλυση του Pierre Bourdieu μας παρέχει τα κατάλληλα ερμηνευτικά εργαλεία και έννοιες για τη συζήτηση και ανάλυση των συμπερασμάτων της παρούσας έρευνας. Το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι μια από τις κεντρικές ιδέες στο έργο του Bourdieu, ιδέα για την οποία είναι πολύ γνωστός ανάμεσα στους κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την ανάλυσή του, οι κοινωνικές τάξεις οφείλουν την ύπαρξή τους στην άνιση κατανομή του κεφαλαίου, που έχει τρεις κύριες συνιστώσες: την οικονομική (εισόδημα, περιουσία), την πολιτισμική (σχολικοί τίτλοι, κοινωνική μόρφωση) και την κοινωνική (αποδοτικές κοινωνικές σχέσεις). Κατά το συγγραφέα, υπάρχουν διαφορετικές μορφές κεφαλαίου και όχι μόνο το οικονομικό κεφάλαιο με τη μορφή του υλικού πλούτου. Υπάρχει και το πολιτισμικό κεφάλαιο, δηλαδή οι γνώσεις, οι ειδικότητες και τα άλλα πολιτισμικά αποκτήματα τα οποία αποδεικνύονται από τα εκπαιδευτικά ή τεχνικά προσόντα, αλλά και το συμβολικό κεφάλαιο, δηλαδή το συσσωρευμένο κύρος, η υπόληψη κτλ, τα οποία συνήθως συνδέονται μεταξύ τους. Το πολιτισμικό κεφάλαιο λοιπόν, συνοδεύουν και άλλα είδη κληρονομιάς: το συμβολικό κεφάλαιο (δηλαδή η διανοητική αίγλη που αποδίδουν στα άτομα ορισμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα με υψηλό κύρος) και το κοινωνικό κεφάλαιο (δηλαδή οι κοινωνικές διασυνδέσεις και γνωριμίες που δίνουν πρόσβαση στην εξουσία) (Μυλωνάς 1995β, σ. 76. Φραγκουδάκη 1995, σ. 130 κ.εξ.).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Pierre Bourdieu, η μια μορφή κεφαλαίου μετατρέπεται σε άλλη, με τον τρόπο λ.χ. που κάποια πτυχία μπορούν να εξαργυρωθούν σε θέσεις εργασίας με κύρος και υψηλές αμοιβές. Τα άτομα επιδιώκουν να αποκομίσουν ή να αυξήσουν κάποιου είδους κεφάλαιο, όχι απαραίτητα οικονομικό, αλλά είτε πολιτισμικό, ή συμβολικό ή να

μεγιστοποιήσουν κάποιο κέρδος. Στην περίπτωση των τελειόφοιτων της παρούσας έρευνας η επιδίωξη είναι να κατακτήσουν κάποια θέση εργασίας. Ο Bourdieu ανέλυσε τους ιδιαίτερα πολύπλοκους μηχανισμούς μέσω των οποίων το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει στην αναπαραγωγή (και όχι αναπαράγει, εφόσον δεν έχει τη δύναμη να επικυριαρχήσει όλων των άλλων συστημάτων) της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου και ως εκ τούτου στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής. Απέδειξε ότι οι οικογένειες επενδύουν τόσο περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους (σε χρόνο που τους αφιερώνουν, σε ποικίλες βοήθειες, ακόμα και σε χρήμα) όσο μεγαλύτερο είναι το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Επιπλέον, οι υπόλοιπες στρατηγικές αναπαραγωγής και κυρίως οι κληρονομικές που μεταβιβάζουν άμεσα το οικονομικό κεφάλαιο, είναι λιγότερο αποτελεσματικές ή αποδοτικές σε σχέση με το ρόλο του πολιτισμικού κεφαλαίου στην κοινωνική αναπαραγωγή. Έτσι, οι υψηλότεροι σχολικοί θεσμοί, δηλαδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι εκείνοι που οδηγούν στις υψηλότερες κοινωνικές θέσεις και μονοπωλούνται όλο και περισσότερο από τα παιδιά των προνομιούχων τάξεων (Μπουρντιέ 1992, σ. 45, 47, 67. Bourdieu και Passeron 1993, σ. 20-21). Πράγματι στο δείγμα της παρούσας έρευνας, παρόλο που προερχόταν από περιφερειακό πανεπιστήμιο και από τελειόφοιτους των Επιστημών του Ανθρώπου που παραδοσιακά προέρχονται από χαμηλότερα στρώματα σε σύγκριση με άλλα επιστημονικά αντικείμενα αυξημένου κύρους (βλ. και σχετικό κεφάλαιο), παρατηρήθηκε ότι η πλειονότητα των τελειόφοιτων προερχόταν από μεσαία στρώματα και είχαν γονείς με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ιδιαίτερα σε σχέση με παλαιότερες έρευνες σε πτυχιούχους των ίδιων επιστημονικών αντικειμένων στη χώρα μας.

Σε αυτή την έρευνα παρατηρείται ότι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων είναι επί το πλείστον από τα μεσαία στρώματα (ως προς την εκπαίδευση και το επάγγελμα των γονέων και το οικογενειακό εισόδημα) και όχι από τα λαϊκά κυρίως στρώματα όπως γνωρίζαμε μέχρι σήμερα από ανάλογες έρευνες στις ίδιες επιστήμες, αλλά και όπως αναμέναμε όταν διατυπώναμε τις ερευνητικές υποθέσεις. Καταγράφεται κυρίως αστική καταγωγή και υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των φοιτητών των Επιστημών του Ανθρώπου σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα. Ως προς

την κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων διαφορετικών τμημάτων, οι τελειόφοιτοι Φιλολογίας, Ψυχολογίας, ΠΤΔΕ και Πολιτικής Επιστήμης εμφανίζονται με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, ανώτερη κοινωνική θέση, καταγόμενοι από αστική περιοχή και με υψηλά εισοδήματα. Οι παραπάνω δείκτες συνήθως σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς συχνά το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης οδηγεί σε αυξημένου γοήτρου επάγγελμα, υψηλή κοινωνική θέση και αυξημένο εισόδημα. Παρατηρήθηκε λοιπόν υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα για τις ίδιες επιστήμες. Η αυξημένη κοινωνικοοικονομική προέλευσή τους από τα μεσαία στρώματα μας κάνει να αναρωτηθούμε αν η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα έχει καταστεί σήμερα λιγότερο προσβάσιμη για τα μη προνομιούχα στρώματα και περισσότερο ελιτίστικη, κάτι που θα απαιτήσει μελλοντική διερεύνηση.

Τα παιδιά των πλέον ευνοημένων κοινωνικών στρωμάτων κατακτούν σε μεγαλύτερο ποσοστό τους πανεπιστημιακούς τίτλους που τους εξασφαλίζουν όχι μόνο καλύτερη επαγγελματική πορεία, αλλά και τη δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης. Μέσω του μηχανισμού αυτού η εκπαιδευτική ανισότητα μετατρέπεται σε κοινωνική και ολοκληρώνεται ο «φαύλος κύκλος της κοινωνικής αναπαραγωγής», στην οποία το εκπαιδευτικό σύστημα διαδραματίζει αποφασιστικό διαμεσολαβητικό ρόλο (Πυργιωτάκης 1999, σ. 195). Ο Bourdieu υποστηρίζει με στατιστικά στοιχεία ότι το σχολικό σύστημα επιτελεί αποκλεισμό, ο οποίος είναι τόσο πιο ολοκληρωτικός όσο πλησιάζουμε προς τις λιγότερο προνομιούχες τάξεις. Υπάρχουν όμως και πιο κρυφές μορφές ανισότητας, όπως ο περιορισμός των παιδιών από κατώτερες και μεσαίες τάξεις σε συγκεκριμένους επιστημονικούς κλάδους και η καθυστέρηση ή η εγκατάλειψη των σπουδών, τις οποίες αντιλαμβανόμαστε σπανιότερα. Ως προς την καθυστέρηση σπουδών, θα είχε ενδιαφέρον να διερευνήσουμε μελλοντικά αν τα μεγάλα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών της παρούσας έρευνας πηγάζουν από παράταση σπουδών εν ίδει εγκατάλειψης σπουδών λόγω της ανεργίας που θα μπορούσε να οδηγήσει σε απώλεια κινήτρων και ενδιαφέροντος για τις σπουδές τους. Η παράταση των σπουδών των τελειόφοιτων πέραν της κανονικής φοίτησης εμφανίζεται σε

υψηλά επίπεδα, κάτι που ενδεχομένως να υποδεικνύει τάση τους για εγκατάλειψη των σπουδών.

Σε ό,τι αφορά τις ευκαιρίες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση, κατά το Bourdieu έχουμε το αποτέλεσμα μιας επιλογής η οποία έχει επιτελεστεί στη διάρκεια των σπουδών στο σχολείο. Αυτή η επιλογή ασκείται με πολύ άνιση αυστηρότητα, ανάλογα με την κοινωνική προέλευση των ατόμων και όσον αφορά τις λιγότερο προνομιούχες τάξεις έχουμε να κάνουμε με αποκλεισμό τους (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 39-40). Για τους λιγότερο προνομιούχους, οι υποκειμενικές προσδοκίες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση τείνουν να είναι πιο μικρές και από τις αντικειμενικές ευκαιρίες τους (άρα λειτουργούν με τη λογική της αυτοεκπληρούμενης προφητείας). Μάλιστα, στις κατώτερες τάξεις τα κορίτσια μειονεκτούν ακόμα περισσότερο σε σχέση με τα αγόρια ως προς τις προσδοκίες τους. Υπάρχει επίσης περιορισμός στην επιλογή των σπουδών. Η επιλογή έχει περισσότερες πιθανότητες να είναι περιορισμένη όσο οι φοιτητές ανήκουν σε λιγότερο προνομιούχο περιβάλλον (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 45).

Οι ευκαιρίες πρόσβασης στο πανεπιστήμιο χαρακτηρίζονται με βάση τα ευρήματα των Bourdieu και Passeron ως αρκετά παραπλήσιες για τα αγόρια και τα κορίτσια με ίδια κοινωνική προέλευση, αλλά μετά την είσοδό τους στο πανεπιστήμιο έχουν μεγάλες πιθανότητες να μην κάνουν τις ίδιες σπουδές. Ανεξάρτητα από την κοινωνική προέλευση, οι σπουδές στη Φιλοσοφική είναι πιο πιθανές για τα κορίτσια και οι σπουδές στις θετικές επιστήμες πιο πιθανές για τα αγόρια υπό την επήρεια των παραδοσιακών μοντέλων κατανομής της εργασίας και των υποτιθέμενων «χαρισμάτων» μεταξύ των δύο φύλων (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 45). Πράγματι, όπως φάνηκε και σε αυτή την εργασία, οι γυναίκες υπερέχουν κατά πολύ αριθμητικά των ανδρών στη Φιλοσοφική Σχολή. Σε όλα τα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου που εξετάσαμε οι γυναίκες φοιτήτριες είναι πλειοψηφία και συνήθως υπερτερούν με μεγάλη διαφορά. Επιπλέον, οι τελειόφοιτοι Ψυχολογίας και Φιλολογίας καταδείχτηκε ότι φοιτούν στο επιστημονικό τους αντικείμενο κατόπιν επιλογής τους, κάτι που δε μπορεί να λεχθεί για άλλα τμήματα. Οι γυναίκες λοιπόν φοιτούν στη Φιλολογία κατόπιν επιλογής τους, η οποία σύμφωνα με το

Bourdieu υπαγορεύεται κοινωνικά. Σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες στις απαντήσεις τους δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στα ουσιαστικά προσόντα, την επιμονή και την προσπάθεια και είναι πιο αισιόδοξες. Θα χρειαστεί να διερευνηθούν μελλοντικά οι λόγοι αυτής της έμφασης. Επίσης, μόνο οι γυναίκες είναι στην πλειονότητά τους διατεθειμένες να υποαπασχοληθούν, προφανώς συνυπολογίζοντας τη δημιουργία οικογένειας και ακολουθώντας τα κοινωνικά πρότυπα του ρόλου τους.

Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων, τόσο λιγότερο απόλυτη εμφανίζεται η «καταδίκη» των γυναικών (όπως τη χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς) να καταλήγουν στις φιλοσοφικές ή άλλες «καθηγητικές» σχολές. Έτσι, ο γενικός κανόνας που παρατήρησαν οι συγγραφείς είναι ότι ο περιορισμός των επιλογών επιβάλλεται περισσότερο στις κατώτερες και όχι στις προνομιούχες τάξεις και περισσότερο στις φοιτήτριες και όχι στους φοιτητές, ενώ το μειονέκτημα αυτό είναι τόσο πιο έντονο για τα κορίτσια όσο κατώτερη είναι η κοινωνική προέλευσή τους. Το μειονέκτημα που εξαρτάται από το φύλο εκφράζεται κυρίως με τον εκτοπισμό των γυναικών στις φιλοσοφικές σχολές. Το μειονέκτημα που εξαρτάται από την κοινωνική προέλευση εκδηλώνεται με τον αποκλεισμό των παιδιών που προέρχονται από μη προνομιούχα στρώματα και σε όσα από αυτά διαφύγουν από τον αποκλεισμό, με τον περιορισμό των επιλογών που προσφέρονται (Bourdieu και Passeron 1993, σ. 46). Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η πλειονότητα των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής στην παρούσα έρευνα είναι πράγματι γυναίκες (όπως και όλων των επιστημονικών αντικειμένων που εξετάσαμε). Η προέλευση των φοιτητριών της Φιλοσοφικής Σχολής κυρίως από τα κατώτερα στρώματα δεν επιβεβαιώθηκε και γενικά η τάση που διαφαίνεται στο δείγμα της έρευνας είναι ότι το σύνολο του φοιτητικού πληθυσμού προέρχεται από μεσαία στρώματα, δηλαδή ανώτερα σε σύγκριση με παλαιότερα. Αυτό φαίνεται να υποδεικνύει ότι πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στη χώρα μας αποκτούν όλο και περισσότερα παιδιά των μεσαίων κυρίως στρωμάτων αλλά όχι και των κατώτερων.

Όπως υποστηρίζει ο Bourdieu, οι μηχανισμοί λειτουργούν έτσι ώστε το κεφάλαιο να πηγαίνει στο κεφάλαιο. Η κατοχή του κεφαλαίου με τη μορφή

πτυχίου αυξημένου κύρους συνεπάγεται μέσω πολύπλοκων μεσολαβήσεων την επιδίωξη ανώτερων στόχων, τους οποίους το πτυχίο αυτό εγγυάται. Η κατοχή αυτού του σπάνιου τίτλου αρκετά συχνά συνοδεύεται από υψηλή κοινωνική προέλευση. Έτσι, η επιδίωξη ανώτερων στόχων βασίζεται στις φιλοδοξίες που επιτρέπονται ή ευνοούνται από τις αντικειμενικές πιθανότητες των ατόμων (Μπουρντιέ 1992, σ. 91-92, 95-96, 98, 100). Διαφορετικές φιλοδοξίες και στόχους, στάσεις και προσδοκίες από την αγορά εργασίας μπορούν να έχουν οι πτυχιούχοι προνομιούχων και μη επιστημονικών τίτλων. Ο ρόλος της ανεργίας και του κοινωνικού κεφαλαίου αναδείχτηκε ως προσδιοριστικός παράγοντας στις στάσεις και προσδοκίες των τελειόφοιτων. Διαφορετικά αναμένουν να εξαργυρώσουν το πτυχίο τους οι τελειόφοιτοι της παρούσας έρευνας που προφανώς διαθέτουν το κοινωνικό κεφάλαιο ώστε να δηλώνουν ότι θα επιδιώξουν να βρουν εργασία μέσω του κοινωνικού τους δικτύου. Δεν καταφέρνουν όλοι οι πτυχιούχοι να βρουν εργασία (ή τουλάχιστον όχι εξίσου σύντομα), ούτε καταλαμβάνουν τις ίδιες θέσεις εργασίας. Η διαφοροποίηση αυτή συχνά έχει να κάνει με το κοινωνικό κεφάλαιό τους.

Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι το σύνολο των εν ενεργεία και των εν δυνάμει πόρων που σχετίζονται με την κατοχή ενός δικτύου σχέσεων αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης (Μπουρντιέ 1994, σ. 91-92). Διαφορετικά άτομα αποκτούν πολύ άνιση απόδοση ενός οικονομικού ή πολιτισμικού κεφαλαίου, η οποία αντιστοιχεί στο βαθμό που μπορούν να κινητοποιήσουν το κεφάλαιο μιας ομάδας (οικογένειας, παλαιών συμμαθητών, εκλεκτών σχολείων, λεσχών, αριστοκρατιών κτλ.). Με την ένταξη σε μια τέτοια ομάδα, τα μέλη της είναι προικισμένα με κοινές ιδιότητες αλλά και ενωμένα με δεσμούς που είναι μόνιμοι και χρήσιμοι. Η ένταξη σε μια ομάδα αποφέρει κέρδη, τα οποία οφείλονται στην αλληλεγγύη των μελών της. Το δίκτυο δεσμών είναι αποτέλεσμα των στρατηγικών κοινωνικής επένδυσης που προσανατολίζονται στην αναπαραγωγή κοινωνικών σχέσεων οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Η απόδοση της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου είναι τόσο μεγαλύτερη όσο σημαντικότερο είναι αυτό το κεφάλαιο (Μπουρντιέ 1994, σ. 92-94). Η σχολική επίδοση εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο που είχε πρωταρχικά επενδυθεί από την οικογένεια και η οικονομική

και κοινωνική απόδοση του σχολικού τίτλου (του πτυχίου στην περίπτωση μας) εξαρτάται από το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο επίσης κληρονομείται και τίθεται στην υπηρεσία των ατόμων (Μπουρντιέ 1994, σ. 77).

Η κοινωνικοοικονομική προέλευση των ανδρών εμφανίζεται υψηλότερη από αυτή των γυναικών του δείγματος και έτσι μπορεί να ερμηνευτεί η μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και έμφαση των ανδρών τελειόφοιτων στην ενεργοποίηση του κοινωνικού τους κεφαλαίου για την εξεύρεση εργασίας. Οι άνδρες υπογραμμίζουν τη σημασία των κοινωνικών σχέσεων και την πρόθεσή τους να τις χρησιμοποιήσουν κατά την αναζήτηση εργασίας. Οι γυναίκες εμφανίζονται να έχουν σημαντικά μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους τυπικούς μηχανισμούς αναζήτησης εργασίας όπως οι διαγωνισμοί του δημοσίου, μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και με διάθεση να καταβάλλουν προσπάθεια, ενώ οι άνδρες φαίνονται να επαφίενται αρκετά στο κοινωνικό τους κεφάλαιο. Οι γνωριμίες, οι κοινωνικές σχέσεις, το πολιτικό ή άλλο μέσο αναδείχτηκαν σε προσόν από το 1/3 σχεδόν των τελειόφοιτων, καταδεικνύοντας τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στη λειτουργία της αγοράς εργασίας. Η πρόθεση των τελειόφοιτων να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο για την εξεύρεση εργασίας φανερώνει ότι το διαθέτουν, κάτι που επαληθεύεται από την κοινωνικοοικονομική τους προέλευση και βρίσκεται σε αντίθεση με τις υποθέσεις μας για ελλιπές κοινωνικό κεφάλαιο από πλευράς τους. Οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου σήμερα δεν προέρχονται στην πλειοψηφία τους από κατώτερα αλλά από μεσαία στρώματα και αστικές περιοχές και σε μεγάλο ποσοστό έχουν γονείς με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Όμως, λόγω της ανεργίας και της αποδυνάμωσης του πτυχίου τους, στρέφονται στη συσσώρευση προσόντων, στην αυξημένη ζήτηση μεταπτυχιακών σπουδών και στην ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου τους με αναζήτηση εργασίας μέσω των κοινωνικών γνωριμιών τους. Η αυξημένη σημερινή προέλευση των τελειόφοιτων της έρευνας από μεσαία κοινωνικά στρώματα θέτει στη διάθεσή τους τέτοιο κοινωνικό κεφάλαιο ώστε να προτίθενται να το χρησιμοποιήσουν στην προσπάθειά τους για ανεύρεση εργασίας.

Η εργασία δεν παρέχει μόνο απασχόληση, εισόδημα, ασφάλιση και άλλα κοινωνικά δικαιώματα αλλά και κοινωνική αξιοπρέπεια, λόγο ύπαρξης και αυτοπραγμάτωση. Όμως, η μαζική ανεργία και οι δυσχέρειες για την είσοδο στην επαγγελματική ζωή έχουν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση αποτυχιών στους νέους και ενισχύουν το αίσθημα προσωρινότητας και αβεβαιότητας των νέων. Οι νέοι περνούν από περιόδους πρακτικής εξάσκησης σε προσωρινές εργασίες, στη συνέχεια σε περιόδους ανεργίας και υποαπασχόλησης, αναμένοντας την πολυπόθητη εύρεση πλήρους απασχόλησης που συχνά είναι και ετεροαπασχόληση. Όπως παρατηρούσε ο Bourdieu, τα παιδιά είναι ενταγμένα στο σχολικό σύστημα για να μπορέσουν να αποκλειστούν, είναι αποτυχημένοι επιτυχημένοι με κοινωνικές και οικονομικές «θυσίες» και επενδύσεις των ιδίων και των οικογενειών τους, μαθητές και φοιτητές που βρίσκονται σε αναστολή από την εργασία (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 16-17. Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 22-23). Πράγματι οι φοιτητές, οι οποίοι έχουν πολλές πιθανότητες να βρεθούν αντιμέτωποι με την αποτυχία στην αγορά εργασίας, είναι επιτυχημένοι στο πεδίο της εκπαίδευσης. Έχουν καταφέρει κατόπιν διαδικασίας επιλογής και αποκλεισμού να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο και να αποφοιτήσουν, και παρόλα αυτά τώρα έρχονται αντιμέτωποι με την πιθανότητα της αποτυχίας στο εργασιακό πεδίο και της αδυναμίας να αυτοσυντηρηθούν.

Στα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία άλλοτε προορίζονταν για τα παιδιά των πλέον ευνοημένων κοινωνικών τάξεων, σήμερα απαντώνται φοιτητές/-τριες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης αναμένοντας να λάβουν ένα πτυχίο το οποίο έχει χάσει την οικονομική και συμβολική «αξία» που είχε άλλοτε. Οι κοινωνικές ομάδες που είχαν κατά το παρελθόν στο μεγαλύτερο ποσοστό πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα αναπτύσσουν περαιτέρω τις εκπαιδευτικές επενδύσεις τους και ο ανταγωνισμός έχει εντατικοποιηθεί (Παναγιωτόπουλος 2003, σ. 16). Ο Bourdieu αναφέρει ότι αυτά τα παιδιά έχουν στα χέρια τους απαξιωμένους τίτλους σπουδών, είναι «τυχεροί κάτοικοι των άτυχων σχολών πάρκινγκ» και καταδικάζονται στην οικονομική αβεβαιότητα και την παράταση των σπουδών τους, στην απογοήτευση και άλλοτε στη βιωμένη ως «επιλογή» παραίτηση ή σε περιθωριακή διαβίωση (Παναγιωτόπουλος 2004, σ. 23). Αυτοί οι νέοι βιώνουν την εμπειρία της

αναντιστοιχίας ανάμεσα στις προσδοκίες που καλλιεργούσε το εκπαιδευτικό σύστημα και στις πραγματικές ευκαιρίες που διασφαλίζει. Το οξύ κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα της ανεργίας μπορεί να οδηγήσει σε απογοήτευση και απαξίωση των προσδοκιών των ανέργων για ανεύρεση εργασίας και για βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης μέσω της εκπαίδευσης (Παληός 2003, σ. 65).

Ως προς την αξιοποίηση του πτυχίου, αναδείχτηκε η αποδυνάμωση του πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος και η στροφή στη συσσώρευση πρόσθετων προσόντων με στόχο τη βελτίωση της θέσης των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας. Από τους τελειόφοιτους των οκτώ από τα εννέα τμήματα της έρευνας το πτυχίο δεν αναδεικνύεται ως πρώτο προσόν. Μόνο οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ επιλέγουν το πτυχίο ως το χρησιμότερο προσόν για την εξεύρεση εργασίας, εφόσον μόνο για αυτούς μεταξύ των τμημάτων που εξετάζουμε η κατοχή του πτυχίου τους αρκεί για να εργαστούν στο αντικείμενό τους. Παρατηρείται λοιπόν υποχώρηση του πτυχίου ως αποκλειστικού προσόντος στη συνείδηση των τελειόφοιτων και στροφή τους στις μεταπτυχιακές σπουδές και την αναζήτηση εργασιακής εμπειρίας. Διαγράφηκε έντονη η αποδυνάμωση του πτυχίου ως προσόντος στη συνείδηση των τελειόφοιτων και περισσότερο ανάμεσα σε εκείνους που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ανεργία. Ως προς το ενδεχόμενο παραίτησης, παρά το ότι η παραίτησή τους από την εξεύρεση εργασίας δεν επαληθεύεται, οι τελειόφοιτοι επέδειξαν στάση αδράνειας και αναβλητικότητα. Οι υποθέσεις μας για παραίτηση από την εργασία δεν επαληθεύονται, εξαιτίας και της προέλευσης των τελειόφοιτων κυρίως από τα μεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα και της συνακόλουθης πρόθεσής τους να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτουν για την εξεύρεση εργασίας.

6.2. Εγκατάλειψη των σπουδών

Κατόπιν μελέτης της καθυστέρησης και εγκατάλειψης των σπουδών στο πλαίσιο της μαζικοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μετά το 1980 και της ταυτόχρονης διόγκωσης του φοιτητικού πληθυσμού που καθυστερούν να ολοκληρώσουν ή εγκαταλείπουν τις σπουδές τους, σημειώνεται ότι μεγάλο ποσοστό του εγγεγραμμένου φοιτητικού πληθυσμού μετά το 1980 καθυστερεί

να ολοκληρώσει τις σπουδές του ή τις εγκαταλείπει. Αυτό αφορά το 1/3 του φοιτητικού πληθυσμού τη δεκαετία του 1980 και το 1/5 τη δεκαετία του 1990. Άρα, σε αυτούς τους φοιτητές συμπεριλαμβάνονται και άτομα που εγκατέλειψαν τα ΑΕΙ ενώ αρχικά είχαν πασχίσει να εισαχθούν σε αυτά. Παρατηρήθηκε ότι η παράταση ή εγκατάλειψη των σπουδών ήταν εντονότερη στα παλαιά πανεπιστήμια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, όπου ο αριθμός των επανεγγραφέντων φοιτητών/-τριών ήταν μεγαλύτερος από εκείνον του πληθυσμού «κανονικής» φοίτησης. Μεγαλύτερο ήταν το ποσοστό εγκατάλειψης των σπουδών στην εικοσαετία 1980 – 2000 σε ΑΕΙ και ακαδημαϊκά τμήματα που θεραπεύουν την Οικονομική Επιστήμη (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 23, 29-30).

Βρέθηκε ότι οι άνδρες εγκατέλειπαν σε μεγαλύτερο ποσοστό τις σπουδές τους (54,5%) από ό,τι οι γυναίκες (45,5%) και την ακριβή διάσταση της διαφοράς στα ποσοστά την αντιλαμβανόμαστε αν λάβουμε υπόψη μας ότι από τους φοιτούντες στα κανονικά εξάμηνα το μεγαλύτερο ποσοστό είναι γυναίκες (57,7% έναντι μόνο 42,3% ανδρών). Η εγκατάλειψη παρατηρήθηκε μεγαλύτερη σε ανδροκρατούμενα τμήματα και ΑΕΙ όπως το Γεωπονικό και τα Οικονομικά, ενώ η έντονη παρουσία γυναικών στα τμήματα ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών (δηλαδή στις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε) είχε σαν αποτέλεσμα η εγκατάλειψη σπουδών σε αυτά να είναι συγκριτικά μικρότερη. Σημαντική ήταν η παράταση και εγκατάλειψη των σπουδών στις λεγόμενες «καθηγητικές» σχολές όπως οι Φιλολογίες, ενώ μεγαλύτερη ήταν σε τμήματα όπου είναι δυνατή η λήψη πτυχίου χωρίς παρακολούθηση μαθημάτων όπως σε ένα βαθμό κάποια τμήματα Επιστημών του Ανθρώπου. Η εγκατάλειψη σπουδών ήταν μικρότερη στα τμήματα αυξημένου γοήτρου όπως η Ιατρική και το Πολυτεχνείο (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 30). Ενδεχόμενη είναι η εγκατάλειψη των σπουδών και από μερίδα του δείγματος της παρούσας έρευνας. Ενδιαφέρον θα έχει η μελλοντική διερεύνηση στο δείγμα αυτό όχι μόνο της πιθανότητας εγκατάλειψης των σπουδών από πλευράς των τελειόφοιτων, αλλά και των ποιοτικών χαρακτηριστικών της: σε ποια τμήματα παρατηρείται μεγαλύτερη εγκατάλειψη των σπουδών, αν αυτό σχετίζεται με την ανεργία του

επιστημονικού κλάδου τους και αν υπάρχουν διαφορές στην εγκατάλειψη σπουδών μεταξύ των δύο φύλων.

Στην παραπάνω μελέτη φάνηκε ότι οι επιστημονικοί κλάδοι με τα μεγαλύτερα ποσοστά εγκατάλειψης σπουδών αποτελούσαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο τις λιγότερο «αξιοδοτημένες» σχολές, οι οποίες είχαν μικρή συγκριτικά ζήτηση. Λίγοι υποψήφιοι τις είχαν σε πρώτη προτίμηση και εκείνοι στην πλειονότητά τους δε συγκέντρωναν τους υψηλότερους βαθμούς (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 31). Προφανώς λοιπόν συγκαταλέγονταν στα τμήματα με χαμηλές βάσεις και αποτελούσαν «καταφύγια» των πιο αδύναμων υποψηφίων, υποψηφίων με χαμηλές προσδοκίες κτλ.. Με δεδομένη την ερευνητική τεκμηρίωση ότι οι πιο αδύναμοι μαθητές ανήκουν στις λιγότερο εύπορες οικονομικά και πολιτισμικά τάξεις, είναι προφανές ότι οι παραπάνω σχολές συγκέντρωναν κυρίως παιδιά αυτών των τάξεων. Οι άνδρες στρέφονται περισσότερο σε τμήματα όπως τα Οικονομικά που είναι σύμφωνα με τους παραδοσιακούς ρόλους του φύλου τους, ενώ οι γυναίκες αντίστοιχα στις Επιστήμες του Ανθρώπου (ανθρωπιστικές και κοινωνικές) για τους ίδιους λόγους. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι λιγότερο ευνοημένες πολιτισμικά και οικονομικά τάξεις τείνουν να έχουν περισσότερο εργαλειακή αντίληψη του πτυχίου, η οποία αφορά την εξαργύρωσή του στην αγορά εργασίας. Όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 το πτυχίο άρχισε να μην ανταποκρίνεται σε αυτές τις προσδοκίες. Σε αυτό συνετέλεσε η γοργή αύξηση του αριθμού του φοιτητικού πληθυσμού στα λιγότερο κοινωνικά «αξιοδοτημένα» γνωστικά αντικείμενα. Η πληθώρα πτυχιούχων από αυτά τα αντικείμενα οδήγησε στη μείωση του επαγγελματικού αντικρίσματος του πτυχίου τους, σε συνδυασμό με τη λειτουργία της αγοράς εργασίας (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 31).

Ανάλογο παράδειγμα αλλαγής των συνθηκών της αγοράς εργασίας για ένα επιστημονικό αντικείμενο είναι η βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης για τους πτυχιούχους των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης τα τελευταία χρόνια, μια εξέλιξη που δεν ήταν δυνατό να προβλεφθεί λίγα χρόνια νωρίτερα και οφείλεται στην εφαρμογή του Ολοήμερου Σχολείου. Κατά αντίστοιχο τρόπο στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και τις αρχές του 2000, η

έκρηξη ζήτησης για στελέχη χρηματοοικονομικής κατεύθυνσης βελτίωσε πάρα πολύ τις συνθήκες στην αγορά εργασίας για τους αποφοίτους τμημάτων Οικονομικών Επιστημών. Ενδεικτικό των μεγάλων αριθμών εισακτέων στα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου είναι το γεγονός ότι το ακαδημαϊκό έτος 2002 – 2003 εγγράφηκε σε αυτές τις επιστήμες (και συγκεκριμένα στις Φιλολογίες, τη Θεολογία, τις Επιστήμες Αγωγής, τις Κοινωνικές Επιστήμες και τις Οικονομικές Επιστήμες) το 50% των φοιτητών ΑΕΙ. Επιπλέον, από τη δεκαετία του 1980 η ανεργία των πτυχιούχων αυξάνεται και από τα τέλη της κυμαίνεται στο 10% του συνολικού αριθμού των ανέργων. Βέβαια, την ίδια περίοδο αυξήθηκε ο αριθμός των πρωτοετών φοιτητών κατά μιάμιση φορά και πλέον, και ο συνολικός αριθμός των ανέργων διπλασιάστηκε (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 31-32). Υπό το φως αυτών των στοιχείων λοιπόν, το ποσοστό των ανέργων πτυχιούχων δεν είναι πάρα πολύ υψηλό. Όμως, για πρώτη φορά στην ελληνική πραγματικότητα εδραιώθηκε η αποσύνδεση των πτυχίων από την αγορά εργασίας και σημαντικό ποσοστό πτυχιούχων δε βρίσκει σύντομα εργασία. Η αποσύνδεση του πτυχίου από αυτό που η ελληνική κοινωνία αποκαλεί «επαγγελματική αποκατάσταση» σε συνδυασμό με την αξιοσημείωτη αύξηση του αριθμού των εισακτέων στα ΑΕΙ τροφοδότησαν την τάση καθυστέρησης και εγκατάλειψης των σπουδών. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στα γνωστικά αντικείμενα με μειωμένο επαγγελματικό αντίκρισμα και αφορούσε περισσότερο φοιτητές κα λιγότερο φοιτήτριες που προέρχονταν από τις λιγότερο ευνοημένες πολιτισμικά και οικονομικά τάξεις (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 31-32).

Αναμφίβολα η αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων ΑΕΙ έχει παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στην εγκατάλειψη των σπουδών και κυρίως στα τμήματα και τα γνωστικά αντικείμενα που οι πτυχιούχοι τους πλήττονται περισσότερο από αυτήν. Και δεν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι στα τμήματα αυτά παραδοσιακά εισέρχονταν οι γόνοι των λιγότερο ευνοημένων πολιτισμικά και οικονομικά οικογενειών (παρόλο που στην παρούσα έρευνα φάνηκε ότι ο φοιτητικός πληθυσμός στις Επιστήμες του Ανθρώπου προέρχεται πλέον κυρίως από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα). Όμως, η εγκατάλειψη των σπουδών δε μπορεί να αποδοθεί στην ανεργία αποκλειστικά, εφόσον παρόλο που η ανεργία των πτυχιούχων ΑΕΙ αυξάνεται μετά το 1993, ο αριθμός των

φοιτητών που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους μειώνεται. Η εγκατάλειψη των σπουδών εμφανίζεται υψηλότερη στα μακρινά περιφερειακά πανεπιστήμια και στα λιγότερο κοινωνικά αξιοδοτημένα τμήματα. Στην πρώτη κατηγορία υποστηρίζεται ότι υπάγονται τα πανεπιστήμια Θράκης, Αιγαίου και Ιονίου και σε μικρότερο βαθμό των Ιωαννίνων και το Πανεπιστήμιο Κρήτης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία υπάγονται πανεπιστήμια όπως το Πάντειο. Η εγκατάλειψη των σπουδών πάντως είναι μικρότερη σήμερα από ό,τι στο παρελθόν, παρά την τωρινή αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων. Δύο επιπλέον στοιχεία που οφείλουν να λάβουν υπόψη τους οι μελετητές της εγκατάλειψης των σπουδών είναι ότι τα ποσοστά εγκατάλειψης ενδέχεται να είναι χαμηλότερα από ό,τι παρουσιάζεται, εφόσον κάποιοι πρωτοετείς φοιτητές είτε εισάγονται εν συνεχεία σε άλλα τμήματα της προτίμησής τους, είτε μετακινούνται σε άλλα ιδρύματα (συνήθως από την περιφέρεια στο κέντρο) μέσω μετεγγραφής (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 32-33).

Δύο λόγοι που φαίνεται να εξηγούν τη μείωση των ποσοστών του φοιτητικού πληθυσμού που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους μετά το 1992 είναι η αλλαγή του ρόλου του πτυχίου και οι ανακατατάξεις στο εσωτερικό του πανεπιστημίου. Η μετάβαση στην κοινωνία της πληροφορίας και της γνώσης έδωσε ώθηση στη μαζικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης διεθνώς. Η μαζικοποίηση αυτή μείωσε την κοινωνική αξία και το επαγγελματικό αντίκρισμα του πτυχίου, αλλά από την άλλη πλευρά οι απαιτήσεις της κοινωνίας της γνώσης ανέδειξαν το πτυχίο (ως σύμβολο κατοχής της γνώσης) σε απαραίτητο τυπικό προσόν για να παρακολουθήσει κανείς τα τεκταινόμενα στην κοινωνία της γνώσης και να καρπωθεί τα αγαθά της. Συμπερασματικά, μολονότι το πτυχίο δεν αποτελεί πλέον διαβατήριο για την επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη, συνιστά παρόλα αυτά ασπίδα στην κοινωνική περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό. Επιπλέον, υπάρχει διαδεδομένη η στάση στο φοιτητικό πληθυσμό, κυρίως τμημάτων με χαμηλό αντίκρισμα στην αγορά εργασίας, να ολοκληρώσουν πρώτα τις σπουδές τους και στη συνέχεια θα αποφασίσουν πώς να ενεργήσουν (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 33). Αυτή η στάση πράγματι αποτυπώθηκε στο δείγμα της παρούσας έρευνας όπου οι τελειόφοιτοι απαντούσαν στα 2/3 τους ότι θα αποφασίσουν πώς θα πράξουν ως προς την επαγγελματική τους σταδιοδρομία αφού αποφοιτήσουν.

Επίσης, θεωρούμε ότι η στάση τους αυτή ενισχύεται από τη στήριξη της οικογένειας προέλευσης, στην οποία εξακολουθούν να βρίσκουν καταφύγιο οι άνεργοι πτυχιούχοι στην Ελλάδα έως την επίτευξη της οικονομικής τους αυτοτέλειας, ή ακόμα και μέχρι τη δημιουργία της δικής τους οικογένειας αναπαραγωγής.

Ως προς την αναδιάρθρωση του πανεπιστημιακού πεδίου, η κοινωνία της πληροφορίας σε συνδυασμό με τις νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις που διέπουν την οργάνωσή της, έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας οι οποίες ασκούν πίεση στο πανεπιστημιακό πεδίο και το ανασυνθέτουν. Αναδεικνύονται νέα γνωστικά αντικείμενα όπως η Πληροφορική και γενικά οι νέες τεχνολογίες, αξιοδοτούνται κάποια πτυχία (διοίκησης, οικονομικής διαχείρισης, επικοινωνίας) και απαξιώνονται άλλα (όπως οι Επιστήμες του Ανθρώπου θα σημειώναμε, με εξαίρεση το ΠΤΔΕ στο οποίο οι βάσεις εισαγωγής ανεβαίνουν λόγω του επαγγελματικού αντικρίσματός του). Η αλλαγή λοιπόν στο ειδικό βάρος και το περιεχόμενο της γνώσης οδηγεί περισσότερους φοιτητές/-τριες στην απόκτηση του πτυχίου, τάση που είναι περισσότερο έκδηλη στα τμήματα που αξιοδοτήθηκαν τα τελευταία χρόνια και κατά πρώτο λόγο των Οικονομικών Επιστημών (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 33-34). Βέβαια, σήμερα τάση ολοκλήρωσης των σπουδών και μάλιστα κατά το δυνατό συντομότερα υπάρχει κατεξοχήν στα ΠΤΔΕ λόγω της σίγουρης επαγγελματικής σταδιοδρομίας και μάλιστα στο δημόσιο τομέα, την οποία σε αυτή τη συγκυρία υπόσχεται η αγορά εργασίας στους πτυχιούχους ΠΤΔΕ. Η αξιοδότηση των επιστημονικών κλάδων που αναφέρθηκαν (πληροφορικής, οικονομικών, διοίκησης) οδήγησε στη μεγαλύτερη ζήτησή τους από τους υποψήφιους των εισαγωγικών εξετάσεων, με προοπτική και την αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης των φοιτητών τους. Συνεκδοχικά, αναμένεται περαιτέρω μείωση της εγκατάλειψης των σπουδών (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 34). Θα πρέπει να επαναλάβουμε ότι η αξιοδότηση αυτή σήμερα αφορά πρωτίστως τα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης, κάτι που δεν αποδεικνύεται μόνο από τις απαντήσεις των υποκειμένων της παρούσας έρευνας αλλά και από την άνοδο των βάσεων εισαγωγής στα ΠΤΔΕ.

Τάση εγκατάλειψης των σπουδών αλλά λιγότερο εμφανής, υπάρχει σε ορισμένα τμήματα που δεν έχουν άμεση σχέση με την παραγωγή: Θεολογίας, Κοινωνιολογίας, Ανθρωπολογίας, Γεωλογίας, Θεατρικών Σπουδών. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν συναρτώνται με τα χαρακτηριστικά του φοιτητικού πληθυσμού τους. Έτσι, η εγκατάλειψη σπουδών είναι μικρότερη στα περισσότερα γυναικοκρατούμενα τμήματα όπως οι Φιλολογίες και τα ΠΤΔΕ και ΠΤΠΕ (είδαμε παραπάνω ότι οι γυναίκες εγκαταλείπουν σε μικρότερο ποσοστό τις σπουδές). Στα τμήματα αυτά (με εξαίρεση το ΠΤΔΕ όπου η εγκατάλειψη σπουδών σήμερα φαντάζει μηδενική) η εγκατάλειψη δεν απορρέει μόνο από τις επαγγελματικές προοπτικές των αποφοίτων τους. Σχετίζεται και με τη μαζικότητά τους και την κοινωνική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού τους. Σε αυτά τα τμήματα συνήθως εισάγονται παιδιά που προέρχονται από λιγότερο ευνοημένες πολιτισμικά και οικονομικά οικογένειες, τα οποία αντιμετωπίζουν πρόσθετες δυσκολίες για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας (λ.χ. λόγω έλλειψης από πλευράς τους του κοινωνικού κεφαλαίου που χρησιμοποιούν άλλοι πτυχιούχοι). Οι δυσκολίες αυτές επιτείνονται από τη μαζικότητα των τμημάτων αυτών, εφόσον δέχονται συγκριτικά μεγάλο αριθμό φοιτητών, άρα υπάρχει πληθώρα πτυχιούχων και επιτείνεται ο ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας (Κυπριανός και Κονιόρδος 2003, σ. 34). Σχετικά με την κοινωνική προέλευση των πτυχιούχων των Επιστημών του Ανθρώπου, στο δείγμα της παρούσας έρευνας βρέθηκε ότι οι φοιτήτριες και φοιτητές των Επιστημών του Ανθρώπου προέρχονται κυρίως από μεσαία κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, αλλά παρόλα αυτά η κοινωνική τους προέλευση παραμένει από χαμηλότερα στρώματα σε σύγκριση με τα περιζήτητα τμήματα που αξιοδοτούνται παραδοσιακά, όπως η Ιατρική, το Πολυτεχνείο ή η Νομική. Από τις απαντήσεις των τελειόφοιτων διαφαίνεται το αυξημένο κόστος των σπουδών (σε συνδυασμό με την κοινωνική προέλευση των φοιτητών). Μας δήλωσαν ως πρωταρχικό λόγο της ανυπομονησίας τους για τη γρήγορη λήψη του πτυχίου την επιθυμία να μην επιβαρύνουν την οικογένειά τους. Η κοινωνικοοικονομική προέλευσή τους από μεσαία κυρίως στρώματα δεν τους παρείχε την πολυτέλεια να αγνοούν το μεγάλο κόστος που συνεπάγονται οι σπουδές τους για την οικογένειά τους.

Η εγκατάλειψη των σπουδών είναι ενδεχόμενη για το κομμάτι του φοιτητικού πληθυσμού που οι παρατεταμένες σπουδές είναι δυσβάσταχτες οικονομικά. Η ανάγκη επιβίωσης ενδέχεται να οδηγεί κάποιους φοιτητές σε πρόωρη είσοδο στην παραγωγή, ανατρέποντας την προοπτική ολοκλήρωσης των σπουδών τους. Ο μηχανισμός αυτός αποτελεί μία έκφανση του γεγονότος ότι η κοινωνική ανισότητα δεν αναστέλλει τη δράση της στην είσοδο του πανεπιστημίου (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 215). Σε σχέση με τις σχολές χαμηλού κύρους και με αυξημένη εγκατάλειψη των σπουδών και ειδικά στις Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε εδώ, είδαμε ότι διαχρονικά παρατηρούνταν υπεραντιπροσώπηση των λαϊκών στρωμάτων σε αυτές. Όμως, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δε συνηγορούν προς αυτή την κατεύθυνση. Αντίθετα, στο δείγμα δεν αποτυπώνεται μεγάλη αντιπροσώπηση των λαϊκών στρωμάτων στις Επιστήμες του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, αλλά κυρίως των μεσαίων και αστικών στρωμάτων και ως προς το εισόδημα, αλλά και ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους. Ενδεχομένως λοιπόν με την πάροδο των ετών, λόγω των αυξανόμενων οικονομικών δυσχερειών, η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση να γίνεται ακόμα πιο δύσκολη για τα λαϊκά στρώματα και μικρότερα ποσοστά παιδιών από τις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις να καταφέρνουν να εισαχθούν στα ΑΕΙ. Έτσι, διαφοροποιείται η κοινωνική σύνθεση των σχολών Επιστημών του Ανθρώπου και αυξάνεται το ποσοστό συμμετοχής στο φοιτητικό πληθυσμό τους από τα μεσαία και αστικά στρώματα. Η αυξανόμενη οικονομική δυσχέρεια και το μεγάλο κόστος των σπουδών αντικατοπτρίζεται στις απαντήσεις των τελειόφοιτων που, παρά την προέλευσή τους από μεσαία αστικά στρώματα κυρίως, δήλωσαν στην πλειονότητά τους ότι ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους για να μην επιβαρύνουν την οικογένειά τους.

Από τα σημαντικότερα αποτελέσματα της έρευνας ήταν η εντυπωσιακά μεγάλη ζήτηση από πλευράς των τελειόφοιτων για μεταπτυχιακές σπουδές. Πολύ μεγάλη είναι η αύξηση που έχει πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια στον αριθμό Προγραμμάτων Μεταπτυχιακών Σπουδών και μεταπτυχιακών φοιτητών στα ελληνικά ΑΕΙ. Ενδεικτικά, το ακαδημαϊκό έτος 1994 - 1995 οι μεταπτυχιακοί φοιτητές ή υποψήφιοι διδάκτορες αριθμούσαν 4.500. Μόλις

δύο χρόνια αργότερα, το ακαδημαϊκό έτος 1996 – 1997, ο αντίστοιχος αριθμός ξεπερνούσε τις 12.000, αριθμός που αντιπροσώπευε το 10% περίπου του φοιτητικού πληθυσμού των ΑΕΙ (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 216). Από τη μια πλευρά λοιπόν έχουμε το δίκτυο της εγκατάλειψης των σπουδών και από την άλλη τη μαζική στροφή στις μεταπτυχιακές σπουδές. Και οι δύο αυτές ακραίες εξελίξεις σχετίζονται με την ανεργία και τις αμφίβολες επαγγελματικές προοπτικές ορισμένων επιστημονικών αντικειμένων, όπως οι Επιστήμες του Ανθρώπου. Από τη μια πλευρά οι λιγότερο προνομιούχοι φοιτητές σχολών με περιορισμένη αξιοποίηση του πτυχίου τους στην αγορά εργασίας δείχνουν τάση εγκατάλειψης των σπουδών τους για να εισαχθούν νωρίτερα στην αγορά εργασίας, εφόσον δεν έχουν την πολυτέλεια να συνεχίζουν σπουδές με αμφίβολη δυνατότητα απόσβεσης του κόστους τους. Από την άλλη πλευρά, η αυξημένη ζήτηση για μεταπτυχιακές σπουδές ερμηνεύεται στο πλαίσιο βελτίωσης της θέσης των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας. Αυξανόμενος αριθμός πτυχιούχων επιδιώκει να αποκτήσει μεταπτυχιακό τίτλο, με στόχο να αυξήσει τις πιθανότητες απασχόλησής του και ειδικά στο επιστημονικό αντικείμενό του και να εξασφαλίσει καλύτερη εξέλιξη στην εργασία του.

Η αποσύνδεση του πτυχίου από την απασχόληση λέγεται ότι ακυρώνει τις κοινωνικές προσδοκίες για κοινωνική κινητικότητα και δυνατότητα απασχόλησης μέσω της πρόσβασης στην εκπαίδευση και τα διαπιστευτήριά της. Οι προσδοκίες αυτές έχουν κατά την τελευταία δεκαετία πληγεί περαιτέρω από την εργασιακή αβεβαιότητα, την ετεροαπασχόληση, την υποαπασχόληση και τη μισθολογική υποβάθμιση (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 219). Στην παρούσα έρευνα οι μισοί τελειόφοιτοι απάντησαν ότι δε θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στα τέσσερα έτη. Επίσης, σχεδόν τα 2/5 του συνόλου του δείγματος επιθυμούν να ακολουθήσουν μεταπτυχιακές σπουδές. Αυτά τα ευρήματα, στο πλαίσιο που αναπτύχθηκε παραπάνω, θεωρούμε ότι μπορούν να μας οδηγήσουν στην υπόθεση ότι οι φοιτητές και φοιτήτριες που προέρχονται από μη προνομιούχα στρώματα έχουν περισσότερες πιθανότητες να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους ή να καθυστερήσουν να τις ολοκληρώσουν (λόγω πρόωρης εισόδου στην αγορά εργασίας). Αντιθέτως, οι συνάδελφοί τους που προέρχονται από ευνοημένα

στρώματα και διαθέτουν τα οικονομικά μέσα θα έχουν περισσότερες πιθανότητες να προχωρήσουν σε μεταπτυχιακό επίπεδο, καθώς το κόστος των μεταπτυχιακών σπουδών δε θα αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για αυτούς. Έτσι, η επένδυση σε μεταπτυχιακές σπουδές θα τους εξασφαλίσει βελτιωμένες προοπτικές στην αγορά εργασίας. Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά με ανώτερη κοινωνική προέλευση (λόγω του ανώτερου επιπέδου εκπαίδευσής τους) θα συνεχίσουν να καταλαμβάνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό υψηλές θέσεις στην ιεραρχία, μέσω της παραπάνω διαδικασίας («το κεφάλαιο πηγαίνει στο κεφάλαιο»), η οποία συμβάλλει στη διαιώνιση των κοινωνικών ανισοτήτων. Για την επιβεβαίωση αυτών των εικασιών θα απαιτηθεί περαιτέρω διερεύνηση, η οποία θα μπορεί να γίνει σε επόμενο στάδιο ανάπτυξης της έρευνας.

6.3. Προσδοκίες, επιλογή των σπουδών και συνέπειες για τη σταδιοδρομία: Η ελληνική πραγματικότητα

Οι υποψήφιοι για τα ΑΕΙ στην Ελλάδα υποστηρίζεται ότι αποτελούν ήδη ένα επίλεκτο σώμα εντός του συνόλου του μαθητικού πληθυσμού, εφόσον υπάρχουν χιλιάδες άλλοι πρώην συμμαθητές τους οι οποίοι έκαναν διαφορετική «επιλογή» για την εκπαιδευτική τους πορεία, όπως λ.χ. να μη συμμετάσχουν στις εισαγωγικές εξετάσεις αλλά να αναζητήσουν εργασία μετά την αποφοίτησή τους, να φοιτήσουν σε Τεχνικό – Επαγγελματικό Λύκειο, να μη συνεχίσουν σπουδές μετά το Γυμνάσιο κτλ.. Κάποιοι πρώην συμμαθητές των υποψηφίων για το πανεπιστήμιο συνειδητοποίησαν νωρίς τις πιθανότητες που είχαν να ανταπεξέλθουν στα εμπόδια του κοινωνικού και εκπαιδευτικού συστήματος και σταμάτησαν τις σπουδές τους, εγκατέλειψαν το σχολείο και «επέλεξαν» να βγουν στην αγορά εργασίας μετά το Γυμνάσιο (Κάτσικας και Καββαδίας 2000, σ. 148). Όμως, οι επιλογές των μαθητών για την εκπαιδευτική τους πορεία, αυτόματα οδηγούν σε συγκεκριμένες δυνατότητες για την επαγγελματική τους πορεία. Δε μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε ότι οι υποψήφιοι για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτελούν ήδη επίλεκτο σώμα, καθώς στη μαθητική τους πορεία έως την αποφοίτηση από το Λύκειο έχουν ήδη περάσει με επιτυχία αρκετές διαδικασίες επιλογής. Όμως, και η μετέπειτα πορεία καθενός από τα μέλη αυτού του επίλεκτου σώματος θα είναι διαφορετική. Διαφοροποιητικοί παράγοντες θα είναι το

οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο του καθενός ξεχωριστά, αλλά και το φύλο τους, το οποίο παίζει το ρόλο του στις «επιλογές» των ατόμων. Οι επιλογές αυτές συχνά φαντάζουν πολύ συγκεκριμένες για κάποιες γυναίκες και στενά συνυφασμένες με τους κοινωνικούς ρόλους του φύλου τους. Μεταξύ αυτών των διαφοροποιητικών παραγόντων, από τις απαντήσεις των τελειόφοιτων αυτής της έρευνας φαίνεται να παίζει κεντρικό ρόλο το κοινωνικό κεφάλαιο των οικογενειών τους. Έτσι, αρχικά δε θα επιτύχουν όλοι οι υποψήφιοι στο πανεπιστήμιο, και λόγω του συστήματος των γενικών εξετάσεων, δε θα εισαχθούν όλοι οι επιτυχόντες στα τμήματα της προτίμησής τους. Εν συνεχεία, λόγω καθυστέρησης ή και εγκατάλειψης των σπουδών τους, δε θα αποφοιτήσουν όλοι και ούτε στο ίδιο διάστημα. Δε θα έχουν όλοι όσοι αποφοιτήσουν την ίδια τύχη στην αγορά εργασίας, καθώς η επαγγελματική πορεία καθενός εξαρτάται στενά από το κοινωνικό κεφάλαιο των γονέων του, ιδιαίτερα σε επιστημονικά αντικείμενα που παρέχουν περιορισμένες επαγγελματικές διεξόδους. Οι απόφοιτοι του ίδιου πανεπιστημιακού τμήματος δε θα έχουν την ίδια επαγγελματική πορεία εφόσον άλλοι θα καταφέρουν να εργαστούν στο επιστημονικό τους αντικείμενο, άλλοι να εργαστούν μεν αλλά να ετεροαπασχοληθούν και άλλοι θα καθυστερήσουν να βρουν εργασία. Επίσης, δε θα καταλάβουν όλοι οι κάτοχοι του ίδιου πτυχίου ανάλογες θέσεις. Άλλοι θα καταλάβουν θέσεις αυξημένου κύρους και με καλύτερες αμοιβές και άλλοι θα αρκεστούν σε οποιαδήποτε θέση θα τους παράσχει εισόδημα και ασφάλιση. Όπως αναφέραμε παραπάνω, κεντρικό ρόλο στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας και στο είδος της εργασίας που βρίσκουν οι πτυχιούχοι παίζει το κοινωνικό κεφάλαιο των οικογενειών τους (οι διασυνδέσεις, το μέσον, οι γνωριμίες που επίμονα μας αναφέρουν οι τελειόφοιτοι του δείγματος).

Αναφέρεται ότι η πλειονότητα των μαθητών που αποκλείουν εαυτούς «εθελοντικά» από την καθιερωμένη εκπαιδευτική πορεία προέρχονται από τα κατώτερα στρώματα και οι προσωπικές εκτιμήσεις τους εκφράζουν τις αντικειμενικές τους πιθανότητες όπως τις έχουν ενστικτωδώς κατανοήσει και προοδευτικά εσωτερικεύσει. Επισημαίνεται ότι σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα, οι επιδιώξεις, επιθυμίες, προσδοκίες και προτιμήσεις των μαθητών σε σπουδές και επαγγέλματα έχουν άμεση και σαφή σχέση με τα

κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά τους (Φραγκουδάκη 1985, σ. 366). Η τελευταία φάση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με την εκπαίδευση έχει χαρακτηριστεί ως φάση της «ρεαλιστικής προσαρμογής». Κατά τη φάση αυτή τα άτομα «επιθυμούν» και «επιλέγουν» τον τύπο και τη διάρκεια σπουδών και συνεκδοχικά το είδος απασχόλησης, που αποτελεί συμβιβασμό της πραγματικής επιθυμίας τους με εκείνο που οι συνθήκες και οι ευκαιρίες επιτρέπουν να πραγματοποιηθεί (Κασιμάτη 1991, σ. 31, 184). Σύμφωνα με συγκεκριμένα ερευνητικά δεδομένα, οι μισοί από τους ερωτηθέντες φοιτητές στην Ελλάδα το 1991 είχαν απαντήσει ότι επέλεξαν το τμήμα φοίτησής τους με κύριο γνώμονα άλλους παράγοντες εκτός από την προσωπική επιθυμία τους. Παράλληλα, υπήρχαν τμήματα ΑΕΙ που ένα μικρό ποσοστό των φοιτητών τους επιθυμούσε πραγματικά να φοιτήσει σε αυτές και συγκεκριμένα ήταν τα τμήματα Οικονομικών, Κοινωνικών, Πολιτικών Επιστημών και τα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Σε αυτά τα τμήματα, για το 70% των φοιτητών καθοριστικό ρόλο στην επιλογή τους είχαν παίξει οι δυνατότητές τους στις εισαγωγικές εξετάσεις και η οικονομική τους κατάσταση. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι επιλογές τους είχαν ακολουθήσει την αρχή του «ρεαλιστικού συμβιβασμού», εφόσον εξέφρασαν την άποψη ότι αν διέθεταν ισχυρότερα οικονομικά μέσα θα έκαναν άλλες επιλογές (Κασιμάτη 1991, σ. 174-176, 185).

Την παραπάνω άποψη ενισχύει η ιδιότυπη κοινωνική σύνθεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς σε συγκεκριμένα πανεπιστημιακά τμήματα φοιτούν συνήθως κατά πλειοψηφία άτομα συγκεκριμένης κοινωνικο-οικονομικής προέλευσης (όπως π.χ. στις Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες κυριαρχούσαν οι φοιτητές από χαμηλά και μεσαία στρώματα στις αρχές της δεκαετίας του 1990). Έτσι, οι προσδοκίες των ατόμων φαίνεται ότι καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις πιθανότητες να επιτύχουν το στόχο τους και για τους φοιτητές οι επιθυμίες τους υπαγορεύτηκαν από τις δυνατότητες επίτευξής τους. Για τους υποψήφιους δε φοιτητές από τα μικρομεσαία και λαϊκά στρώματα, οι επιθυμίες και οι πιθανότητες επίτευξής τους είναι ιδιαίτερα περιορισμένες (Κασιμάτη 1991, σ. 174-175). Την ίδια περίοδο, οι Φιλοσοφικές Σχολές είχαν το μεγαλύτερο ποσοστό φοιτητών (70,2%) που πραγματικά επιθυμούσαν αυτό τον κλάδο

σπουδών. Δεδομένου ότι το 85% των φοιτητών στις Φιλοσοφικές Σχολές είναι γυναίκες, φαίνεται πιο ξεκάθαρα ότι οι εκπαιδευτικές «επιλογές» των υποψηφίων φοιτητριών, των φοιτητριών και των γυναικών πτυχιούχων υπαγορεύονται κοινωνικά και προσδιορίζονται από το φύλο τους. Το κυρίαρχο σύστημα αξιών περιορίζει τον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό ορίζοντα των γυναικών και διοχετεύει τις επαγγελματικές προτιμήσεις τους προς ορισμένη κατεύθυνση. Έτσι, η αυξημένη ή μειωμένη «προτίμηση» των γυναικών στα διάφορα επιστημονικά αντικείμενα συνδέεται με την αναπαραγωγή των στερεοτύπων για τη γυναικεία φύση και τις «δυνατότητες» των γυναικών. Αυτά τα στερεότυπα κατευθύνουν τις προτιμήσεις των γυναικών σε συγκεκριμένα επιστημονικά αντικείμενα και επαγγέλματα (Κασιμάτη 1991, σ. 174-176). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των εκπαιδευτικών. Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση οι γυναίκες είναι πλειοψηφία μεταξύ των εκπαιδευτικών. Όμως, στο διδακτικό προσωπικό της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αποτελούν μειοψηφία. Επίσης, στο δημόσιο τομέα οι γυναίκες συγκεντρώνονται στις κατώτερες βαθμίδες και δεν προάγονται με την ίδια συχνότητα όπως οι άνδρες. Σε αυτή την έρευνα πάντως οι γυναίκες εξέφρασαν ισχυρότερη πρόθεση για πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών συγκριτικά με τους άνδρες.

Στις δεκαετίες του 1960 και 1970, τα πανεπιστήμια μέσω σχολών μαζικής φοίτησης συμμετείχαν στην αναπαραγωγή του δημόσιου τομέα, εφόσον τα $\frac{3}{4}$ περίπου των πτυχιούχων απορροφούνταν από το Δημόσιο και τον τραπεζικό τομέα. Την περίοδο αυτή φαίνεται να λειτουργούσαν δύο δίκτυα στην ανώτατη εκπαίδευση ως προς τις διεξόδους που προσέφεραν στην αγορά εργασίας: το «κρατικο-προσανατολισμένο» δίκτυο σχολών που λειτουργούσε ως μηχανισμός κοινωνικής ανέλιξης παιδιών που προέρχονταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και ένα άλλο δίκτυο που προσανατολιζόταν προς τα ελεύθερα επαγγέλματα ή τις ανώτερες θέσεις του δημόσιου τομέα. Στο πλαίσιο αυτού του δεύτερου δικτύου αναπαραγόταν το μεγαλύτερο μέρος των ανώτερων στρωμάτων. Το πρώτο δίκτυο αφορούσε φοιτητικό πληθυσμό χαμηλότερης ταξικής προέλευσης και σε σχέση με την αγορά εργασίας χαρακτηριζόταν υποβαθμισμένο (στην παρούσα έρευνα βέβαια διαφαίνεται άνοδος του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου του φοιτητικού πληθυσμού με την

πάροδο των ετών, καθώς η πλειονότητα των τελειόφοιτων προέρχεται από τα μεσαία στρώματα). Τα δύο αυτά δίκτυα, αναφορικά με τη βαρύτητα των πτυχίων τους στην αγορά εργασίας, διευκόλυναν την ύπαρξη μεγαλύτερου αριθμού φοιτητών και συγχρόνως έλεγξαν τον προσανατολισμό τους (Φραγκουδάκη 1985, σ. 194).

Με αυτό τον τρόπο, συνυπάρχουν οι σχολές που παρέχουν ευνοϊκές επαγγελματικές και κοινωνικές προοπτικές και οδηγούν στην άσκηση επαγγελμάτων οικονομικής ισχύος, κύρους και εξουσίας, παράλληλα με σχολές με ασαφή επαγγελματικό προσανατολισμό και με αμφίβολες προοπτικές επαγγελματικής αξιοποίησης (όπως κάποιες τουλάχιστον από τις σχολές του παρόντος δείγματος). Η δεύτερη ομάδα σχολών μέχρι και πριν από 25 χρόνια περίπου χρησίμευε για την κατάκτηση θέσεων στο δημόσιο τομέα και για την προαγωγή στα υπαλληλικά επαγγέλματα. Κοντά σε αυτή τη δεύτερη ομάδα σχολών υπήρχαν την ίδια περίοδο οι σχολές των εκπαιδευτικών, που οδηγούσαν σχεδόν αποκλειστικά στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή σε επαγγέλματα με μέτριες οικονομικές απολαβές και σχετικά χαμηλό κοινωνικό γόητρο. Τη δεκαετία του 1970 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980 τα τμήματα Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών και οι τότε Παιδαγωγικές Ακαδημίες και οι «Καθηγητικές Σχολές» (όπως η Φιλοσοφική), δηλαδή οι Επιστήμες του Ανθρώπου που εξετάζουμε σε αυτή την έρευνα, παρείχαν μέτρια επαγγελματική αξιοποίηση των σπουδών τους και οδηγούσαν σε απασχόληση κυρίως στο δημόσιο τομέα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τη δεκαετία του 1990 οι ίδιες σχολές δεν παρείχαν πλέον επαγγελματικές προοπτικές καθώς ο δημόσιος τομέας και η εκπαίδευση είχαν κορεστεί (Φραγκουδάκη 1985, σ. 194). Από την άλλη πλευρά υπήρχαν η Ιατρική, το Πολυτεχνείο και άλλες προνομιούχες σχολές που παρείχαν στους πτυχιούχους τους το χρίσμα να ασκήσουν επαγγέλματα εντός της κοινωνικής ελίτ. Ο έλεγχος της σχετικότητας σπουδών και επαγγέλματος καταδεικνύει ότι υπάρχουν τμήματα ΑΕΙ με υψηλή επαγγελματική αξιοποίηση του πτυχίου και άλλα με χαμηλή αξιοποίηση.

Εφόσον λοιπόν ο δημόσιος τομέας, κύριος φορέας απορρόφησης πτυχιούχων μέχρι πριν είκοσι χρόνια, έχει σταματήσει να απορροφά πτυχιούχους και η αγορά εργασίας έχει μειωμένες ανάγκες απορρόφησης πτυχιούχων Κοινωνικών Επιστημών, το μέλλον για τους πτυχιούχους των επιστημών αυτών δε μοιάζει να διαγράφεται ευόινο. Ως προς την κοινωνική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού των τμημάτων αυτών, στο παρελθόν έχει παρατηρηθεί ότι υπήρχε μεγαλύτερη εκπροσώπηση φοιτητών από μεσαία και λαϊκά στρώματα στις μη προνομιούχες σχολές (παρέχοντάς τους διεξόδους σε μη προνομιούχα επαγγέλματα), ενώ η παρουσία αυτών των στρωμάτων στις προνομιούχες σχολές ήταν ιδιαίτερα μικρή. Σε αυτή την έρευνα για τις Επιστήμες του Ανθρώπου φάνηκε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των τελειόφοιτων προερχόταν από τα μεσαία και αστικά στρώματα. Διαφαίνεται λοιπόν μειωμένη συμμετοχή των λαϊκών αγροτο-εργατικών στρωμάτων στα τμήματα όπου παραδοσιακά τα στρώματα αυτά συμμετείχαν με αρκετούς φοιτητές. Άρα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι λόγω και της κακής οικονομικής συγκυρίας, ενδεχομένως να υπάρχει αύξηση της ανισότητας στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες στη χώρα μας σε σύγκριση με παλαιότερα. Αυτό το ενδεχόμενο θα απαιτήσει περαιτέρω μελλοντική διερεύνηση και διαχρονική σύγκριση στοιχείων για να επιβεβαιωθεί. Μια άλλη διάσταση της κοινωνικής ανισότητας είναι ότι δεν έχουν την ίδια πορεία στην αγορά εργασίας όλοι οι κάτοχοι του ίδιου πτυχίου. Όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, άλλοι οδηγούνται στην ανεργία, άλλοι ετεροαπασχολούνται και άλλοι καταλαμβάνουν θέσεις, τις οποίες τους εξασφαλίζει το κοινωνικό τους κεφάλαιο. Η πρόσβαση σε θέση εργασίας καθορίζεται και από την κοινωνικοοικονομική προέλευση του πτυχιούχου. Έτσι, για αρκετούς πτυχιούχους η ανισότητα γίνεται εμφανής μετά την αποφοίτηση. Επί παραδείγματι, το πτυχίο Οικονομικών Επιστημών δύναται να οδηγήσει άλλους αποφοίτους σε θέση μέσου επιπέδου ή στην ανεργία και άλλους σε θέση ισχύος και κύρους.

Η βαρύτητα του πτυχίου στην αγορά εργασίας ενισχύεται και από την κοινωνική προέλευση. Η προέλευση από υψηλότερα κοινωνικά στρώματα συνεπάγεται γνωριμίες, διασυνδέσεις, σχέσεις, κοινωνική γνώση και ικανότητα αξιοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Άτομα με το ίδιο επίπεδο

εκπαίδευσης αλλά διαφορετική κοινωνικοοικονομική προέλευση δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες για εξεύρεση εργασίας. Επιπλέον, αυτή η πραγματικότητα έχει συνειδητά ή ασυνειδητά εσωτερικευθεί και έμμεσα επηρεάζει τις επιλογές και την επαγγελματική πορεία των ατόμων. Έχουμε αρκετές φορές επαναλάβει ότι από τα σημαντικότερα συμπεράσματα της εδώ έρευνας, όπως αναδείχτηκαν από τις απαντήσεις του δείγματος, είναι η πεποίθηση των τελειόφοιτων σε μεγάλο ποσοστό ότι οι γνωριμίες, και το «μέσον» παίζουν βασικό ρόλο στην ανεύρεση εργασίας από πλευράς των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας. Χρειάζεται λοιπόν να μη λησμονούμε ότι το πτυχίο δεν εξασφαλίζει στους απόφοιτους την επιθυμητή επαγγελματική και κοινωνική θέση, τα ίδια πτυχία δεν αντιστοιχούν σε ίδιες επαγγελματικές ευκαιρίες και ότι η μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων δε συνεπάγεται και μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι άνισες ευκαιρίες δεν εξαντλούνται στο χώρο της εκπαίδευσης αλλά συνεχίζονται και στο χώρο της απασχόλησης.

6.4. Θέματα προς περαιτέρω διερεύνηση

Ο Πυργιωτάκης σημειώνει ότι με την αποσύνδεση του πτυχίου από την εργασία και ειδικά από την εξεύρεση αντίστοιχης με το επιστημονικό αντικείμενο θέσης στην αγορά εργασίας, η εκπαίδευση αποδυναμώνεται από την κοινωνική δυναμική της. Αυτό ενδέχεται να λειτουργήσει ως αντικίνητρο για τα παιδιά που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση (Πυργιωτάκης 2007, σ. 93). Θα συμπληρώναμε ότι παράλληλα ενδέχεται αυτή η πραγματικότητα της αγοράς εργασίας να οδηγήσει τα ίδια παιδιά σε καθυστέρηση ολοκλήρωσης ή εγκατάλειψη των σπουδών τους, κάτι που χρειάζεται να διερευνηθεί μελλοντικά.

Πάντως, το ότι οι μισοί τελειόφοιτοι θα καθυστερήσουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους (δε θα τις ολοκληρώσουν σε 8 εξάμηνα) αποτελεί ένδειξη για πιθανή τάση εγκατάλειψης των σπουδών τους σύμφωνα με τις υποθέσεις, αλλά για την επαλήθευση της τάσης αυτής θα χρειαστεί μελλοντική διερεύνηση σε επόμενο στάδιο ανάπτυξης της έρευνας στα ίδια υποκείμενα. Θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθεί αν μια τέτοια τάση οφείλεται στην αναμενόμενη ανεργία τους όταν αποφοιτήσουν, σε οικονομικούς λόγους, στο

συνδυασμό των παραπάνω, ή/και σε άλλους παράγοντες. Σε αυτή την έρευνα εμφανίζονται αρκετά μεγάλα τα ποσοστά εκείνων που παρατείνουν τις σπουδές τους πάνω από 8 εξάμηνα, αν αναλογιστούμε ότι πρόκειται για σχεδόν τις μισές γυναίκες και σχεδόν τα δύο τρίτα των ανδρών, ειδικά εφόσον από την άλλη πλευρά και τα δύο φύλα, αλλά αρκετά περισσότερο οι γυναίκες, δήλωσαν ότι ανυπομονούν να πάρουν γρήγορα το πτυχίο τους. Η Σχολή Επιστημών Αγωγής φάνηκε να διαθέτει τους πιο επιμελείς τελειόφοιτους ως προς το χρόνο ολοκλήρωσης των σπουδών τους. Ενδιαφέρον νομίζουμε ότι θα είχε να ερευνήσουμε μελλοντικά αν η καθυστέρηση ολοκλήρωσης των σπουδών στα υπόλοιπα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου οφείλεται σε τάση εγκατάλειψης των σπουδών λόγω της ανεργίας, σε αντιδιαστολή προς τους τελειόφοιτους ΠΤΔΕ που δεν αντιμετωπίζουν ανεργία. Τα τμήματα Φιλολογίας, Οικονομικών Επιστημών και Κοινωνιολογίας είχαν τα μεγαλύτερα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών. Θα είχε ενδιαφέρον να διερευνήσουμε μελλοντικά αν τα μεγάλα ποσοστά επανεγγραφέντων φοιτητών σε αυτά τα τμήματα πηγάζουν από παράταση ή και εγκατάλειψη σπουδών λόγω της ανεργίας και της ετεροαπασχόλησης αυτών των επιστημονικών αντικειμένων, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε απώλεια κινήτρων και ενδιαφέροντος για τις σπουδές.

Σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στα ουσιαστικά προσόντα, την επιμονή και την προσπάθεια ως παράγοντες που βοηθούν στην εξεύρεση εργασίας και φάνηκαν πιο αισιόδοξες. Η μεγαλύτερη αισιοδοξία τους, θετικότερη στάση έναντι της αγοράς εργασίας σε σύγκριση με τους άνδρες και οι μεγαλύτερες προσδοκίες τους από την επαγγελματική τους εξέλιξη ενδεχομένως να οφείλονται σε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Θα ήταν σκόπιμο λοιπόν να διερευνηθούν μελλοντικά οι λόγοι στους οποίους οφείλεται αυτή η στάση τους. Οι γυναίκες εμφανίστηκαν πιο δραστήριες από τους άνδρες ως προς την επαγγελματική αναζήτηση και παράλληλα περισσότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες σχεδιάζουν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές όταν αποφοιτήσουν (εξάλλου ήταν έκδηλη η έμφαση που δίνουν στα προσόντα). Έτσι, θα άξιζε να διερευνηθεί στο μέλλον αν οι λόγοι της μεγαλύτερης δραστηριοποίησης των γυναικών ως προς την επαγγελματική αναζήτηση εδράζονται στη μεγαλύτερη ανεργία τους ή/και σε

άλλους παράγοντες. Η γενικότερη αναβλητικότητα ενασχόλησης με το θέμα των προοπτικών εργασίας που παρατηρήθηκε ενδέχεται να οφείλεται σε χαμηλές προσδοκίες των τελειόφοιτων από την αγορά εργασίας λόγω της ανεργίας, κάτι που απαιτεί σε βάθος διερεύνηση μελλοντικά.

Στα τμήματα Κοινωνιολογίας, ΦΚΣ και Πολιτικής Επιστήμης, οι περισσότεροι τελειόφοιτοι φαίνεται να εισήχθησαν σε αυτά λόγω του συστήματος των εισαγωγικών εξετάσεων. Η χαμηλή προτίμησή τους για αυτά τα τμήματα ενδεχομένως να οφείλεται στις ασαφείς επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρουν και στην αυξημένη ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων τους, κάτι που αξίζει να διερευνηθεί στο μέλλον. Οι τελειόφοιτοι του ΠΤΔΕ κατέχουν την πρώτη θέση μεταξύ των τελειοφοίτων που ενώ το επιστημονικό τους αντικείμενο δεν ήταν στις πρώτες επιλογές τους, κέρδισε το ενδιαφέρον τους όταν το γνώρισαν καλύτερα. Θα αξίζει να διερευνηθεί αν αυτή τους η στάση οφείλεται σε καθαρά επιστημονικά κριτήρια, ή και στις άριστες επαγγελματικές προοπτικές που προσφέρει το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο αυτή την περίοδο. Στο δείγμα παρατηρήθηκε υψηλότερη κοινωνικοοικονομική προέλευση των τελειόφοιτων των Επιστημών του Ανθρώπου σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα για τις ίδιες επιστήμες. Η αυξημένη κοινωνικοοικονομική προέλευσή τους από τα μεσαία στρώματα μας κάνει να αναρωτηθούμε αν η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει καταστεί λιγότερο προσβάσιμη για τα μη προνομιούχα στρώματα και περισσότερο ελιτίστικη σήμερα, κάτι που θα απαιτήσει μελλοντική διερεύνηση για να διαπιστωθεί.

Από τους τελειόφοιτους της έρευνας εκφράστηκε αισιοδοξία για το επαγγελματικό τους μέλλον, κάτι που έχουμε την πρόθεση να ελέγξουμε διενεργώντας ανάλογη έρευνα στα ίδια υποκείμενα έπειτα από πέντε τουλάχιστον χρόνια. Πρόθεσή μας είναι να συνεχίσουμε και να αναπτύξουμε την παρούσα έρευνα στο ίδιο δείγμα. Ο λόγος που προτιθέμεθα να επαναλάβουμε ανάλογη έρευνα είναι ότι οι έρευνες που αφορούν την επαγγελματική πορεία των ατόμων είναι σκόπιμο να επαναλαμβάνονται και με αυτό τον τρόπο να καταγράφουν την εργασιακή πορεία των ατόμων. Από τη μια πλευρά θα θέλαμε να ερευνήσουμε σε βάθος τα ζητήματα που ανέκυψαν στην παρούσα έρευνα και εκτέθηκαν παραπάνω ως θέματα που χρήζουν

περαιτέρω διερεύνησης. Από την άλλη πλευρά, θα θέλαμε να καταγράψουμε τη στάση των τελειόφοιτων απέναντι στην εργασία και τις προσδοκίες τους για το επαγγελματικό τους μέλλον αφού θα έχει παρέλθει κάποιο διάστημα από την είσοδό τους στην αγορά εργασίας. Μέσα σε τουλάχιστον πέντε χρόνια από τη διεξαγωγή της τωρινής έρευνας αναμένουμε ότι τα υποκείμενα θα έχουν αποφοιτήσει, θα τους έχει δοθεί η ευκαιρία να αναζητήσουν εργασία και θα επιδιώξουμε να καταγράψουμε τη μέχρι τότε διαδρομή τους στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, θα επιθυμούσαμε να διαπιστώσουμε όχι μόνο τη διαδρομή τους στην αγορά εργασίας αλλά και τις επαγγελματικές επιλογές τους (την πραγματοποίηση ή όχι μεταπτυχιακών σπουδών λ.χ.). Η πορεία τους στην αγορά εργασίας και η μελλοντική εργασιακή τους κατάσταση ενδεχομένως να επηρεάσει και ίσως να μεταβάλει τις προσδοκίες τους από την εργασία. Θα θέλαμε να συγκρίνουμε τις τωρινές με τις μελλοντικές προσδοκίες των υποκειμένων μας και την ενδεχόμενη διαφοροποίηση της στάσης τους σχετικά με τις επαγγελματικές προοπτικές τους μετά την εμπειρία τους από την αγορά εργασίας. Σκοπεύουμε να ελέγξουμε το ενδεχόμενο καθυστέρησης ή και εγκατάλειψης των σπουδών από μερίδα των τελειόφοιτων. Τέλος, αποσκοπούμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες που θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση της μελλοντικής στάσης τους απέναντι στη σταδιοδρομία και στις προσδοκίες τους από την επαγγελματική τους πορεία.

6.5. Διαπιστώσεις και προτάσεις για τη διαμόρφωση πολιτικής

Αναφορικά με τη συνεισφορά της παρούσας έρευνας στην επιστημονική γνώση, από τα σημαντικότερα ευρήματά της είναι η ανάδειξη του θεμελιώδους ρόλου της ανεργίας στη διαμόρφωση των στάσεων και προσδοκιών των τελειόφοιτων έναντι της αγοράς εργασίας. Αυτός ο ρόλος της ανεργίας αναδείχτηκε γλαφυρά από τη διαφορετική στάση των τελειόφοιτων του ΠΤΔΕ έναντι των συναδέλφων τους στα υπόλοιπα τμήματα των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Αναδείχτηκε επίσης η βαρύνουσα σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στην εξεύρεση εργασίας από πλευράς των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας, η κατοχή αυτού του κεφαλαίου από μεγάλο μέρος των τελειόφοιτων και η πρόθεσή τους να το χρησιμοποιήσουν. Τέλος, παρατηρήθηκε υψηλότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των τελειόφοιτων σε σύγκριση με παλαιότερα δεδομένα για τους/τις

φοιτητές/-τριες των Επιστημών του Ανθρώπου και αναδείχτηκαν μια σειρά από θέματα προς περαιτέρω διερεύνηση όπως αναφέρονται παραπάνω. Τα αποτελέσματα της έρευνας και μια σειρά από ζητήματα που ανέκυψαν και χρήζουν διερεύνησης σε βάθος, μπορούν να ληφθούν υπόψη κατά τη διαμόρφωση πολιτικής για την εκπαίδευση και την εργασία.

Χρήσιμη κρίνεται η επινόηση μιας στρατηγικής που θα ανταποκρινόταν με κοινωνική δικαιοσύνη στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία. Αν η ισότητα ευκαιριών επιδιώκεται μόνο με τη στρατηγική της διεύρυνσης των εκπαιδευτικών ευκαιριών (όπως έγινε στη χώρα μας πριν από μερικές δεκαετίες) και χωρίς μέριμνα για τη δίκαιη μετάβαση στην αγορά εργασίας, τότε αναγκαστικά θα εξακολουθήσει να διευρύνεται το χάσμα ανάμεσα στο σύστημα εκπαίδευσης και το σύστημα απασχόλησης, δηλαδή θα αυξάνονται τα ποσοστά της ανεργίας (Πυργιωτάκης 1991, σ. 172).

Ενδεχόμενη μείωση των εισακτέων στα ΑΕΙ δε θα αποτελούσε λύση για την αντιμετώπιση της ανεργίας των πτυχιούχων. Πολιτικές προς τέτοια κατεύθυνση θα έπλητταν τα παιδιά των μη προνομιούχων στρωμάτων και θα ήταν πωσγύρισμα. Στόχος του συστήματος εκπαίδευσης θα πρέπει να γίνει η ανάσχεση της νομιμοποιητικής λειτουργίας του σχολείου, όπως την έχει καταδείξει η θεωρία του Bourdieu για το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο. Χρειάζεται να στοχεύσουμε σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα σταματήσει να αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες. Να προσανατολιστούμε στην παραγωγή της κατάλληλης ορθολογικής παιδαγωγικής που πρότεινε ο Bourdieu και στην εξασφάλιση των ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και την εργασία για τα άτομα, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, φύλου, εθνότητας ή οποιασδήποτε άλλης διάκρισης. Να επιδιώξουμε την ανατροπή της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία με βάση το κοινωνικό κεφάλαιο. Στόχος μας θα πρέπει να γίνει η κοινωνικά δίκαιη πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Τα παραπάνω μπορεί να στοχοθετήσει και να επιδιώξει να εφαρμόσει το εκπαιδευτικό σύστημα από πλευράς του. Το σύστημα απασχόλησης από την άλλη πλευρά θα πρέπει επίσης να λειτουργήσει με τρόπο που να συμπεριληφθούν στους στόχους του τα ανάλογα.

Η διαρθρωτική ανεργία δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί με ελάττωση του αριθμού των εισακτέων στους επιστημονικούς κλάδους που δέχονται περισσότερους εισακτέους από όσους μπορεί να απορροφήσει η αγορά εργασίας. Το να κατευθύνουμε κατά καιρούς τους υποψήφιους φοιτητές/-τριες σε επιστήμες που αναμένεται να έχουν μελλοντικά θετικό ισοζύγιο στην αγορά εργασίας συνιστά οικονομίστικη παρέμβαση, αντίθετη με τους στόχους του εκπαιδευτικού συστήματος. Η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος δεν αποσκοπεί να εξυπηρετεί το σύστημα απασχόλησης αλλά πρώτιστα να προσφέρει μόρφωση και να παράγει γνώση. Η ανταπόκριση του συστήματος εκπαίδευσης στο σύστημα απασχόλησης θα ήταν απλοϊκή και μονοδιάστατη, μέθοδος που μακροπρόθεσμα δε θα είχε αποτέλεσμα, καθώς κάθε λίγο θα αλλάζαμε ειδικεύσεις στα πανεπιστήμια σύμφωνα με τις εκάστοτε επιταγές της αγοράς εργασίας.

Η αντίθεσή μας στην εργαλειακή χρήση του εκπαιδευτικού συστήματος σχετίζεται με το ότι σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος δεν είναι η τροφοδότηση των επιχειρήσεων με το ενός ή άλλου τύπου εργατικό δυναμικό, του οποίου τα χαρακτηριστικά μάλιστα θα πρέπει να μεταβάλλονται κατά περιόδους ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας και συνεκδοχικά και το περιεχόμενο των σπουδών. Κυρίαρχος σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος είναι η μετάδοση του πολιτισμού μας. Επίσης, θεωρούμε ότι τέτοιες πολιτικές οδηγούν στην εμπορευματοποίηση της εκπαίδευσης και την απαξίωση της γνώσης που παράγεται και μεταδίδεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διορθωθούν τα προβλήματα της οικονομίας, όταν μάλιστα διακυβεύεται το περιεχόμενο και οι στόχοι της εκπαίδευσης. Δε θα ήταν δυνατό να συρρικνώσουμε πανεπιστημιακά τμήματα και να στερήσουμε τη δυνατότητα έρευνας σε επιστημονικά αντικείμενα όπου υπάρχει πληθώρα πτυχιούχων, ούτε να στερήσουμε από τους υποψήφιους φοιτητές/-τριες τη δυνατότητα να σπουδάσουν το επιστημονικό αντικείμενο που τους ενδιαφέρει. Εξάλλου, δε δύναται το εκπαιδευτικό σύστημα να διορθώσει τα προβλήματα και τις στρεβλώσεις του συστήματος απασχόλησης. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος δεν είναι μόνο η εξυπηρέτηση του συστήματος απασχόλησης, η τροφοδοσία της αγοράς εργασίας με εργατικό δυναμικό. Το σύστημα

εκπαίδευσης αναλαμβάνει κυρίως τη διάδοση της γνώσης και την παραγωγή της και επιτελεί πολιτισμική λειτουργία.

Επιπλέον, όπως τονίζει ο Πυργιωτάκης, ακόμα και αν εφαρμοζόταν η μείωση του αριθμού των εισακτέων στα πανεπιστήμια με στόχο όσοι αποφοιτούν να εντάσσονται ευκολότερα στην αγορά εργασίας, αυτή η πολιτική δε θα ήταν αποτελεσματική στη χώρα μας. Στην Ελλάδα, ίσως λόγω του ότι παλαιότερα το πτυχίο αποτελούσε εισιτήριο κοινωνικής ανόδου και οικονομικής προόδου, ο πανεπιστημιακός τίτλος παραμένει υψηλός και επίζηλος στόχος. Η μείωση του αριθμού των εισακτέων στα ελληνικά πανεπιστήμια ακολουθούνταν από μεγάλη φοιτητική μετανάστευση σε ευρωπαϊκές κυρίως χώρες, με ό,τι συνεπαγόταν η εξαγωγή συναλλάγματος για την οικονομία. Άρα, ακόμα και αν συμφωνούσαμε με τέτοιου είδους πολιτικές, δε θα μπορούσε να εξασφαλιστεί η μείωση του αριθμού των πτυχιούχων (Πυργιωτάκης 2007, σ. 92-93). Όμως, η παιδεία συνιστά αυταξία και δεν είναι αποδεκτό να κρίνεται το δικαίωμα για μόρφωση βάσει των κανόνων της αγοράς εργασίας. Από την άλλη πλευρά, ακόμα και αν λαμβάναμε υπόψη μας την ανάλυση περί ανθρώπινου κεφαλαίου, η εκπαίδευση των μελών μιας κοινωνίας συσσωρεύει σημαντικό ανθρώπινο κεφάλαιο, με θετικές επιδράσεις στην οικονομία. Εξάλλου, είναι προαπαιτούμενο το υψηλό μορφωτικό επίπεδο για να επιτευχθεί η αυτομόρφωση και η δια βίου εκπαίδευση που προβάλλουν ως σύγχρονα ζητούμενα (Πυργιωτάκης 2007, σ. 93). Τέλος, ακόμα και με την περιορισμένη ματιά της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, παρά την αυξημένη ανεργία των πτυχιούχων, η «επένδυση» στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παραμένει λογική επιλογή λόγω της μικρότερης ανεργίας που αντιμετωπίζουν οι πτυχιούχοι ΑΕΙ σε σύγκριση με τους αποφοίτους Λυκείου και της υποχώρησης της ανεργίας των πτυχιούχων στις μεγαλύτερες ηλικίες.

Εν κατακλείδι, οι τελειόφοιτοι των Επιστημών του Ανθρώπου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους εμφανίζονται να έχουν επίγνωση της πραγματικότητας που διαμορφώνεται για αυτούς στην αγορά εργασίας, αλλά διακατέχονται παρόλα αυτά από αισιοδοξία και πιστεύουν ότι θα βρουν εργασία. Η πεποίθησή τους αυτή δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχυρή, γι' αυτό και δηλώνουν παράλληλα ότι είναι πρόθυμοι να

εργαστούν σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών τους. Ελπίζουν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές θα τους βοηθήσουν γενικά αλλά μέσα από την κατάθεσή τους προκύπτει ότι δεν έχουν συγκεκριμένη στρατηγική για την αναζήτηση εργασίας και αφήνουν αρκετά στην τύχη.

Δεν καταγράφεται μεν παραίτηση των τελειόφοιτων από την ιδέα εξεύρεσης εργασίας, αλλά ούτε και δραστηριοποίησή τους για την εργασία από την άλλη πλευρά. Δεν έχουν αναλάβει τη δράση που θα μπορούσαν να έχουν ήδη αναλάβει, ούτε έχουν καταρτίσει κάποιο σχέδιο δράσης για τη δραστηριοποίηση στην αγορά εργασίας μετά την αποφοίτησή τους. Αποτυπώνεται μια γενική και μάλλον επιφανειακή αισιοδοξία, ή ίσως η αισιοδοξία εκείνου που δεν έχει ακόμα βιώσει την αποτυχία και δεν έχει αισθανθεί στην πράξη τις συνέπειες της ανεργίας. Ενδεχομένως μάλιστα να διαφοροποιηθεί η τωρινή στάση τους και να ακολουθήσει απογοήτευση μετά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας και κάποιες πιθανές αποτυχίες ανεύρεσης εργασίας, ειδικά για όσους δε διαθέτουν επαρκές κοινωνικό κεφάλαιο. Βέβαια, η έλλειψη ενεργοποίησης από πλευράς τους φαίνεται να εκφράζεται και σε άλλα επίπεδα, όπως για παράδειγμα στη δράση τους ως ενεργοί πολίτες και φοιτητές.

Θα αναμέναμε ότι οι νέοι μας, όχι μόνο θα δραστηριοποιούνταν περισσότερο για την ατομική τους αναζήτηση εργασίας και τη διερεύνηση των προοπτικών απασχόλησής τους από τώρα, αλλά επιπλέον θα ελπίζαμε να ασχοληθούν και με τη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών εργασίας, δημιουργίας θέσεων εργασίας, ανάπτυξη σχετικών πολιτικών απασχόλησης και να οργανωθούν ανάλογα σε συλλογικότητες. Βέβαια, οι τελειόφοιτοι δεν ερωτήθηκαν επί τούτου, όμως η συμμετοχή τους σε συλλογικές διαδικασίες καταγράφηκε από τις απαντήσεις τους περιορισμένη.

Δεν πιστεύουμε στο ντετερμινισμό και την απόλυτα περιοριστική επίδραση, αλλά μόνο δυνατότητα αποκλεισμού, που μπορεί να επιτελεί στα άτομα το πεδίο, το *habitus*, το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο. Αντίθετα, πιστεύουμε στην αισιοδοξία η οποία βασίζεται στη δραστηριοποίηση των ατόμων και έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την ανάληψη δράσης από

πλευράς τους. Χαιρόμαστε για τη νεανική αισιοδοξία που εξεδήλωσαν οι τελειόφοιτοί μας, αλλά εκείνο που φαίνεται να τους λείπει είναι η ανάληψη δράσης, κάτι που ευχόμαστε να αλλάξει μετά την αποφοίτησή τους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

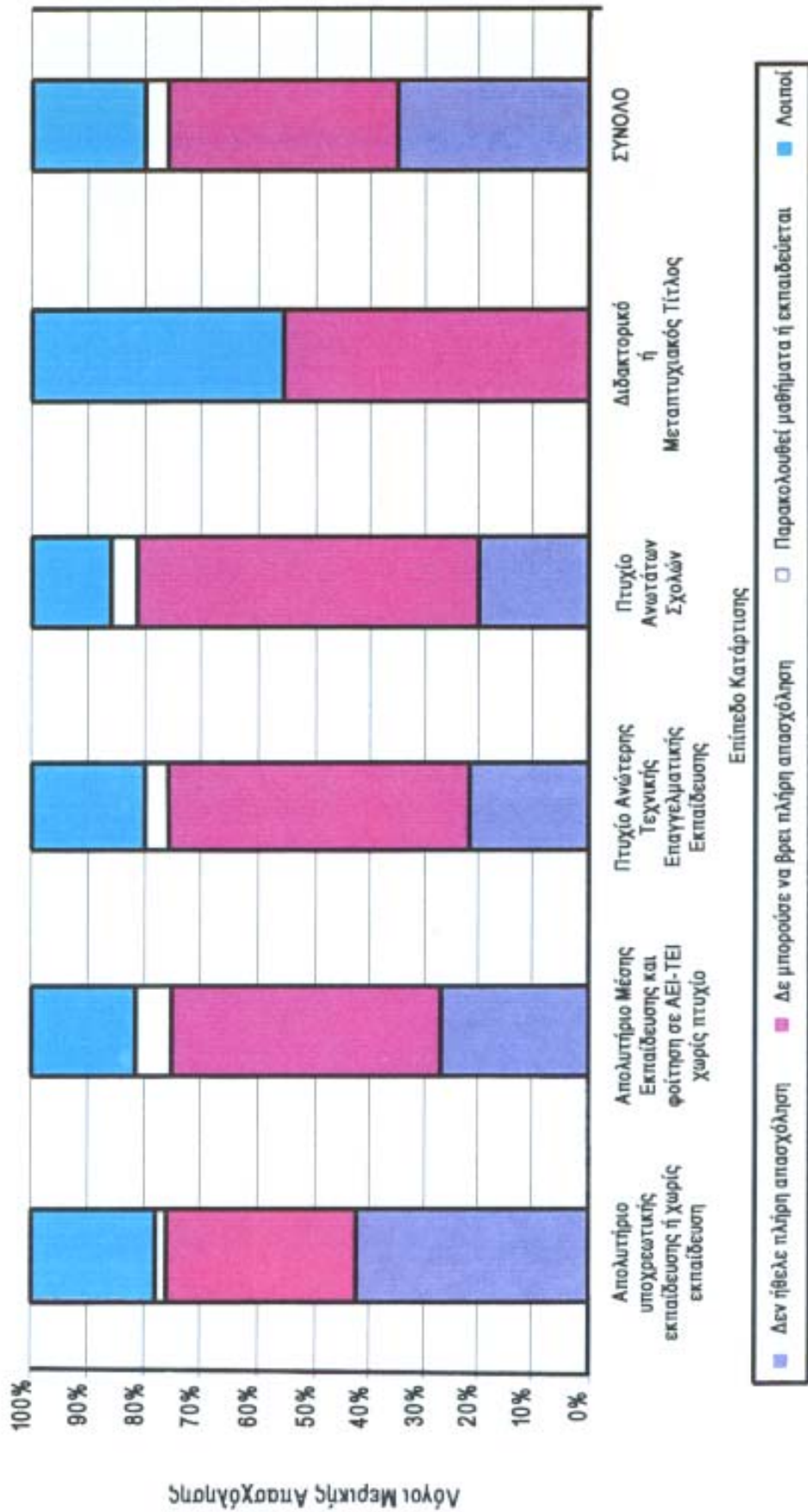
1Α. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ 1997-1998

	ΣΥΝΟΛΟ (σε χιλ.)	ΠΛΗΡΗΣ (σε χιλ.)	ΜΕΡΙΚΗ (σε χιλ.)	ΠΛΗΡΗΣ (%)	ΜΕΡΙΚΗ (%)
ΣΥΝΟΛΟ	113,1	54,9	58,3	48,5	51,5
ΑΝΔΡΕΣ	65,2	45,5	19,7	69,8	30,2
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	47,9	9,4	38,6	19,5	80,5

1Β. ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ 1998

	ΣΥΝΟΛΟ (σε χιλ.)	ΠΛΗΡΗΣ (σε χιλ.)	ΜΕΡΙΚΗ (σε χιλ.)	ΠΛΗΡΗΣ (%)	ΜΕΡΙΚΗ (%)
ΣΥΝΟΛΟ	3.967,20	3.730,30	236,9	94	6
ΑΝΔΡΕΣ	2.504,20	2.421,10	83,1	96,7	3,3
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	1.463,00	1.309,20	153,8	89,5	10,5

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΡΙΚΩΣ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΕΠΕΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ
ΛΟΓΟΙ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ 1997

ΠΙΝΑΚΑΣ

3

3Α. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΝΕΡΓΩΝ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΝΕΡΓΙΑΣ (ΣΥΝΟΛΟ)

	ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΕΡΓΩΝ	ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΕΚΤΟΣ ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΠΑΝΩ ΑΠΟ 12 ΜΗΝΕΣ	6-11 ΜΗΝΕΣ	ΔΕΝ ΑΡΧΙΣΕ ΑΚΟΜΑ	ΕΧΕΙ ΒΡΕΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΥ ΘΑ ΑΝΑΛΑΒΕΙ ΑΡΓΟΤΕΡΑ	ΗΤΑΝ ΣΕ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΠΟ 6 ΜΗΝΕΣ
ΣΥΝΟΛΟ	656.800	49,50%	439.404	57,10%	19,90%	0,20%	1,00%	0,20%	21,50%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	81.201	49,40%	54.346	54,10%	19,90%	0,20%	1,30%	0,30%	24,20%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	120.387	27,80%	94.197	55,90%	19,00%	0,20%	0,80%	0,50%	23,60%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	279.120	57,00%	177.762	58,60%	20,60%	0,20%	0,70%	0,20%	19,70%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	6.238	27,40%	4.895	49,30%	26,20%	0,00%	1,50%	0,00%	23,00%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑΠΤ/ΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	1.656	57,10%	1.054	28,70%	35,60%	0,00%	7,10%	0,00%	28,70%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	6.314	17,50%	5.372	59,70%	20,10%	0,60%	1,10%	0,00%	18,40%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	74.073	62,80%	45.487	58,40%	17,70%	0,30%	2,40%	0,30%	20,90%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ - ΕΠΑΓΓ/ΚΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	87.025	56,20%	55.731	57,10%	20,30%	0,10%	0,70%	0,00%	21,80%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ ΤΟΥΛΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ ΑΛΛΑ ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	787	40,30%	561	59,50%	26,90%	0,00%	13,40%	0,00%	0,00%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997
 Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

3B. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΝΕΡΓΩΝ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΝΕΡΓΙΑΣ (ΑΝΔΡΕΣ)

	ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΕΡΓΩΝ	ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΕΚΤΟΣ ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΠΑΝΩ ΑΠΟ 12 ΜΗΝΕΣ	6-11 ΜΗΝΕΣ	ΔΕΝ ΑΡΧΙΣΕ ΑΚΟΜΑ	ΕΧΕΙ ΒΡΕΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΥ ΘΑ ΑΝΑΛΑΒΕΙ ΑΡΓΟΤΕΡΑ	ΗΤΑΝ ΣΕ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΠΟ 6 ΜΗΝΕΣ
ΣΥΝΟΛΟ	243.086	41,15%	172.213	47,58%	22,48%	0,11%	1,27%	0,33%	28,23%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	35.397	39,21%	25.427	45,73%	19,55%	0,00%	1,61%	0,65%	32,47%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	47.612	17,00%	40.694	48,08%	19,58%	0,00%	0,45%	0,63%	31,25%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	101.318	52,01%	66.652	48,20%	24,79%	0,18%	0,96%	0,21%	25,66%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	2.221	11,16%	1.998	32,63%	27,48%	0,00%	3,60%	0,00%	36,34%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑΠΤ/ΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	906	50,00%	604	25,00%	25,00%	0,00%	0,00%	0,00%	50,00%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.878	7,39%	2.680	51,72%	23,62%	0,00%	0,00%	0,00%	24,70%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	25.893	64,68%	15.723	49,88%	23,11%	0,48%	3,27%	0,00%	23,27%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ - ΕΠΑΓΓ/ΚΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	26.484	46,05%	18.134	46,14%	23,65%	0,00%	1,58%	0,00%	28,62%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ ΑΛΛΑ ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	377	24,83%	302	74,83%	0,00%	0,00%	24,83%	0,00%	0,00%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997

Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

3Γ. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΝΕΡΓΩΝ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΝΕΡΓΙΑΣ (ΓΥΝΑΙΚΕΣ)

	ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΕΡΓΩΝ	ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΕΚΤΟΣ ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ	ΠΑΝΩ ΑΠΟ 12 ΜΗΝΕΣ	6-11 ΜΗΝΕΣ	ΔΕΝ ΑΡΧΙΣΕ ΑΚΟΜΑ	ΕΧΕΙ ΒΡΕΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΥ ΘΑ ΑΝΑΛΑΒΕΙ ΑΡΓΟΤΕΡΑ	ΗΤΑΝ ΣΕ ΔΙΑΘΕΣΙ- ΜΟΤΗΤΑ	ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΠΟ 6 ΜΗΝΕΣ
ΣΥΝΟΛΟ	413.715	54,84%	267.191	63,21%	18,31%	0,22%	0,88%	0,18%	17,20%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	45.804	58,39%	28.919	61,47%	20,26%	0,38%	0,99%	0,00%	16,90%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	72.775	36,02%	53.503	61,76%	18,64%	0,28%	1,04%	0,42%	17,86%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ	177.801	60,02%	111.110	64,86%	18,12%	0,13%	0,60%	0,14%	16,15%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	4.016	38,67%	2.896	60,81%	25,41%	0,00%	0,00%	0,00%	13,78%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑΠΤ/ΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	751	66,52%	451	33,48%	49,67%	0,00%	16,63%	0,00%	0,00%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	3.436	27,64%	2.692	67,72%	16,68%	1,19%	2,27%	0,00%	12,15%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	48.179	61,87%	29.764	62,84%	14,83%	0,25%	1,97%	0,40%	19,71%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ - ΕΠΑΓΓ/ΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	60.541	61,03%	37.597	62,37%	18,62%	0,20%	0,28%	0,00%	18,53%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ ΑΛΛΑ ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	410	58,30%	259	41,70%	58,30%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997
Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

4Α. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΣΥΝΟΛΟ)

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	ΑΝΕΡΓΟΙ	ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	89,76%	10,24%	50,79%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑ- ΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	93,66%	6,33%	12,32%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	92,35%	7,65%	21,89%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ)	80,43%	19,60%	51,55%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ. - ΕΠΑΓΓ. ΕΚΠ/ΣΗΣ	85,07%	14,93%	18,03%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	85,53%	14,47%	43,60%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	87,83%	12,17%	59,23%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	93,56%	6,44%	55,62%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	95,46%	4,54%	80,20%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	90,15%	9,85%	84,22%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997
Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

**4B. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ
ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΑΝΔΡΕΣ)**

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	ΑΝΕΡΓΟΙ	ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	93,40%	6,60%	36,86%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑ- ΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	94,64%	5,37%	13,36%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	95,21%	4,79%	20,85%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ)	85,01%	14,99%	38,28%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ. - ΕΠΑΓΓ. ΕΚΠ/ΣΗΣ	91,02%	8,98%	14,19%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	90,88%	9,12%	29,78%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	91,97%	8,03%	46,68%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	95,64%	4,36%	38,98%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	95,83%	4,17%	71,08%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	91,21%	8,79%	72,49%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997
Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

**4Γ. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ
ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΓΥΝΑΙΚΕΣ)**

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	ΑΝΕΡΓΟΙ	ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	84,11%	15,89%	63,34%
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟ Ή ΜΕΤΑ- ΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΤΙΤΛΟΣ	91,64%	8,36%	10,07%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	88,83%	11,17%	23,14%
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 1 ΧΡΟΝΟ)	69,46%	30,54%	67,92%
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ. - ΕΠΑΓΓ. ΕΚΠ/ΣΗΣ	78,06%	21,94%	22,14%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	77,68%	22,32%	56,25%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3/ΤΑΞΙΑΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	77,76%	22,24%	74,08%
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	89,88%	10,12%	70,04%
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	95,03%	4,98%	85,59%
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	89,27%	10,73%	88,39%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1997
Επεξεργασία: Ε.Ι.Ε. (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας)

5. ΕΡΩΤΗΣΗ: Ήταν το αντικείμενο το οποίο σπουδάσετε μία από τις τρεις πρώτες επιλογές σας;

5Α. ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ

Απάντηση	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΑΠΩΛΕΙΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
Ποσοστό	30,40%	69,30%	0,30%	100%

5Β. ΣΧΟΛΕΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ - ΡΕΘΥΜΝΟΥ

	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Σχολές Ηρακλείου	28,70%	71,30%	100%
Σχολές Ρεθύμνου	31,60%	68,40%	100%
Σύνολο	30,50%	69,50%	100%

5Γ. ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΑΝΑ ΣΧΟΛΗ

	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	33,30%	66,70%	100%
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ	0%	100%	100%
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ	48,70%	51,30%	100%
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ Δ.Ε.	65,10%	34,90%	100%
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΝΗΠ.	61,90%	38,10%	100%
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	21%	79%	100%
ΣΥΝΟΛΟ	30,50%	69,50%	100%

Πηγή: Πανεπιστήμιο Κρήτης 1999 (βλ. Βιβλιογραφία)

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

6Α. ΑΝΕΡΓΙΑ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΟ 2007

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΕΡΓΙΑΣ
<i>ΚΑΤΟΧΟΙ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΤΙΤΛΩΝ</i>	7,28%
<i>ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΑΕΙ</i>	6,77%
<i>ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΕΙ</i>	9,82%
<i>ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ</i>	8,49%
<i>ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ 9ΧΡΟΝΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ</i>	7,77%
<i>ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ</i>	6,22%
<i>ΣΥΝΟΛΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ</i>	7,86%

6Β. ΑΝΕΡΓΙΑ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ ΤΟ 2007

ΑΝΕΡΓΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ	ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ		
	<i>ΚΑΤΟΧΟΙ ΜΕΤΑΠΤ/ΚΩΝ ΤΙΤΛΩΝ</i>	<i>ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΑΕΙ</i>	<i>ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΛΥΚΕΙΟΥ</i>
<i>ΑΝΕΡΓΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ</i>	9,41%	9,11%	13,78%
<i>ΑΝΕΡΓΙΑ ΑΝΔΡΩΝ</i>	6,08%	4,60%	5,12%

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα 2007, www.statistics.gr

Πίνακας 7: Κωδικοποίηση των Επαγγελμάτων

Κωδικοί	Επαγγέλματα - Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων
1	Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες
2	Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές
3	Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα
4	Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς
5	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές
6	Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
7	Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
8	Ένοπλες δυνάμεις
9	Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα
10	Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική ταξινόμηση των Επαγγελμάτων ΣΤΕΠ - 92. Αθήνα, 1995.

Αγαπητή/-έ τελειόφοιτη/-ε,

Κατ' αρχήν σου εύχομαι καλό πτυχίο. Και θα ήθελα ακριβώς αυτό να συζητήσουμε, τις σπουδές, το πτυχίο, την αγορά εργασίας, τη σταδιοδρομία. Γι' αυτό σε παρακαλώ να αφιερώσεις λίγο χρόνο και να συμπληρώσεις αυτό το ερωτηματολόγιο. Αποτελεί μέρος της διδακτορικής μου διατριβής και είναι πολύ σημαντικό για μένα.

Αποσκοπεί να διερευνήσει απόψεις γύρω από τις σπουδές και την αγορά εργασίας. Γι' αυτό ζητούνται κάποια στοιχεία σπουδών, οι προθέσεις σου σχετικά με την εργασία και διάφορες άλλες απόψεις.

Το ερωτηματολόγιο είναι επώνυμο, γιατί αυτό διευκολύνει την έρευνα. Ζητείται επίσης η μόνιμη διεύθυνσή σου επειδή πιθανόν να χρειαστεί νέα επαφή στο μέλλον. ***Εννοείται, όμως, ότι τα προσωπικά δεδομένα καλύπτονται απολύτως από το ερευνητικό απόρρητο και, όχι μόνο δεν πρόκειται να δημοσιευτούν, αλλά ούτε και πρόκειται να τα δει τρίτο πρόσωπο.***

Σε ευχαριστώ εκ των προτέρων.

Η υποψήφια διδάκτωρ

Νεκταρία Λιοδάκη

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

A. ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Επώνυμο _____

2. Όνομα _____

3. Φύλο: (0) Άνδρας (1) Γυναίκα

4. Τμήμα φοίτησης:

(1) Φιλολογίας (2) Ιστορ.– Αρχαιολογίας (3) Φ.Κ.Σ.

(4) Π.Τ.Δ.Ε. (5) Π.Τ.Π.Ε. (6) Ψυχολογίας

(7) Κοινωνιολογίας (8) Οικονομικών Επ. (9) Πολιτικής Επ.

5. Εξάμηνο σπουδών:

(1) 8^ο (2) 9^ο (3) 10^ο (4) 11^ο (5) 12^ο και άνω

6. Περιοχή καταγωγής:

(1) Αγροτική (έως 2.000 κατ.) (2) Αστική (πάνω από 2.000 κατ.)

7. Διεύθυνση *μόνιμης* κατοικίας (π.χ. διαμονής γονέων) _____

T.K. _____

8. Τηλέφωνο *μόνιμης* κατοικίας _____

9. Επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων σας:

Πατέρας

Μητέρα

☐	(1) Δεν τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο	☐
☐	(2) Αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο	☐
☐	(3) Απόφοιτος/-η 9χρονης Υποχρεωτικής Εκπ/σης	☐
☐	(4) Απόφοιτος/-η Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης	☐
☐	(5) Πτυχιούχος Α.Ε.Ι. ή Τ.Ε.Ι. (ή αντίστοιχου)	☐
☐	(6) Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλ/τος	☐

10. Ποιο είναι το επάγγελμα των γονέων σας; (για τους συνταξιούχους, αυτό που ασκούσαν το έτος πριν τη συνταξιοδότηση). *Παρακαλώ, περιγράψτε το με ακρίβεια: π.χ. «οικοδόμος» και όχι «εργάτης», ή «προϊσταμένη σε τμήμα της Πολεοδομίας» και όχι «δημόσιος υπάλληλος», κ.ο.κ.*

Πατέρας _____

Μητέρα _____

11. Πού, περίπου, κυμαίνεται το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα των γονέων σας;

- (1) Άνω των 40.000 ευρώ (4) Από 10.001 έως 20.000
 (2) Από 30.001 έως 40.000 (5) Έως 10.000 ευρώ
 (3) Από 20.001 έως 30.000

12. Η οικογένειά σας αντιμετωπίζει τις οικονομικές της υποχρεώσεις:

- (1) Πολύ εύκολα (4) Με δυσκολία
 (2) Σχετικά εύκολα (5) Με μεγάλη δυσκολία
 (3) Έτσι κι έτσι

B. ΣΠΟΥΔΕΣ

13. Το συγκεκριμένο ***επιστημονικό αντικείμενο*** στο οποίο φοιτάτε, ποια θέση είχε στη σειρά των επιλογών σας κατά τις εισαγωγικές εξετάσεις;

- (1) 1 - 3 (2) 4 - 6 (3) 7 και άνω

14. Αν το επιστημονικό αντικείμενο που σπουδάζετε δεν ήταν η αρχική σας προτίμηση, κέρδισε το ενδιαφέρον σας όταν το γνωρίσατε καλύτερα;

- (1) Ναι (0) Όχι

15. Ποιος αναμένετε να είναι ο βαθμός του πτυχίου σας;

- (1) 8,5 και άνω (2) 6,5 έως 8,4 (3) έως 6,4

16. Σχετικά με Πρακτική Άσκηση πριν την αποφοίτησή σας:

- (1) Έχω κάνει (2) Κάνω τώρα (3) Θα κάνω (0) Δε θα κάνω

17. Αν απαντήσατε (1), (2) ή (3) στην ερώτηση 16, για ποιο λόγο έχετε κάνει, κάνετε ή θα κάνετε Πρακτική Άσκηση; (*μία* απάντηση)

- (1) Για απόκτηση εργασιακής εμπειρίας
 (2) Για απόκτηση γνωριμιών στην αγορά εργασίας
 (3) Είναι υποχρεωτικό στο πρόγραμμα σπουδών μου

18. Τι επαγγελματικές προοπτικές θεωρείτε ότι θα σας παρέχει το πτυχίο σας όταν αποφοιτήσετε;

- (1) Πολύ καλές (4) Κακές
 (2) Καλές (5) Πολύ κακές
 (3) Μέτριες

19. Πρόκειται να ολοκληρώσετε τις σπουδές σας σε 8 εξάμηνα; (απαντούν **όλοι**)

- (0) Ναι (προχωρήστε στην ερ. **21**) (1) Όχι

20. Αν όχι, ποιος είναι ο κυριότερος λόγος παράτασης των σπουδών σας πέραν των 8 εξαμήνων; (*μία* απάντηση)

- (1) Δε βιάζομαι να τελειώσω, αφού έτσι κι αλλιώς δεν προβλέπω να βρω άμεσα εργασία
- (2) Δεν προσπάθησα όσο χρειαζόταν τα προηγούμενα χρόνια
- (3) Είχα δυσκολία στο να αντεπεξέλθω στις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών
- (4) Εργάζομαι παράλληλα με τις σπουδές μου
- (5) Για άλλους οικογενειακούς και προσωπικούς λόγους

21. Ανυπομονείτε να πάρετε γρήγορα το πτυχίο σας;

- (0) Ναι (1) Όχι (προχωρήστε στην ερ. **23**)

22. Αν ναι, για ποιο λόγο κυρίως; (*μία* απάντηση)

- (1) Επειδή εκτιμώ ότι θα βρω αμέσως εργασία
- (2) Για να μην επιβαρύνω πολλά χρόνια την οικογένειά μου
- (3) Επειδή έτσι πρέπει να κάνει κάθε φοιτητής/-τρια

23. Φροντίζετε να επιλέγετε τα μαθήματα εκείνα που θα σας προετοιμάσουν καλύτερα για την εργασία σας;

- (0) Ναι (1) Όχι (προχωρήστε στην ερ. **25**)

24. Αν ναι, για ποιο λόγο; (*μία* απάντηση και κατόπιν προχωρήστε στην ερ. **26**)

- (1) Επειδή γνωρίζω ότι αυτά που μαθαίνω σήμερα θα τα χρειαστώ πολύ σύντομα στην εργασία μου
- (2) Επειδή έτσι πρέπει να κάνει κάθε επιστήμονας
- (3) Ό,τι κάνω θέλω να το κάνω καλά

25. Αν όχι, για ποιο λόγο; (*μία* απάντηση)

- (1) Ούτως ή άλλως θα έχω ξεχάσει αυτές τις γνώσεις ώσπου να βρω εργασία
- (2) Κανένας εργοδότης δε ρωτάει τι έμαθα κατά τη φοίτησή μου
- (3) Δε με ενδιαφέρει το συγκεκριμένο επάγγελμα, θέλω μόνο να πάρω ένα πτυχίο

26. Η κατοχή οποιουδήποτε πτυχίου ***ως αποκλειστικού προσόντος***, τί προοπτικές εξεύρεσης εργασίας θεωρείτε ότι παρέχει;

- (1) Πολλές (2) Μέτριες (3) Λίγες

27. Ποιο από τα παρακάτω ***προσόντα*** θεωρείτε ότι ***χρησιμοποιεί περισσότερο*** για την εξεύρεση εργασίας; (*μία* απάντηση)

- (1) Πτυχίο
- (2) Γνώση χρήσης Η/Υ
- (3) Γνώση ξένων γλωσσών
- (4) Εργασιακή εμπειρία, επαγγελματική κατάρτιση ή πρακτική άσκηση
- (5) Μεταπτυχιακές σπουδές
- (6) Άλλο. Τι; _____

Γ. ΕΡΓΑΣΙΑ

28. Πιστεύετε ότι για να βρει κανείς εργασία **απαιτούνται περισσότερο:** (μία απάντηση)

- (1) Πτυχίο, προσόντα, ικανότητες, δεξιότητες, εργασιακή εμπειρία
- (2) Γνωριμίες, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικό ή άλλο μέσο
- (3) Προσωπικότητα, ατομικά χαρακτηριστικά
- (4) Επιμονή και μεγάλη προσπάθεια
- (5) Τύχη, ευνοϊκή συγκυρία

29. Θεωρείτε ότι θα βρείτε θέση εργασίας στο αντικείμενο που σπουδάζετε;

- (1) Αναμένω ότι θα βρω
- (2) Αναμένω ότι θα βρω, αλλά με δυσκολίες
- (3) Δε νομίζω ότι είναι εφικτό

30. Πώς βλέπετε το επαγγελματικό σας μέλλον;

- (1) Πολύ αισιόδοξα (4) Απαισιόδοξα
- (2) Αισιόδοξα (5) Πολύ απαισιόδοξα
- (3) Ουδέτερα

31. Πώς νομίζετε ότι θα έχετε εξελιχθεί επαγγελματικά σε 5 χρόνια;

- (1) Θα εργάζομαι σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές μου
- (2) Θα εργάζομαι σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές μου
- (3) Δε θα είμαι ικανοποιημένος/-η από την εργασία μου και θα αναζητώ καλύτερη εργασία
- (4) Θα είμαι άνεργος/-η και θα αναζητώ εργασία
- (5) Θα είμαι άνεργος/-η και δε θα αναζητώ εργασία

32. Θα ήσασταν διατεθειμένος/-η να εργαστείτε σε αντικείμενο διαφορετικό από αυτό των σπουδών σας;

- (1) Ναι (0) Όχι

33. Θα ήσασταν διατεθειμένος/-η να εργαστείτε με το καθεστώς της μερικής απασχόλησης;

(1) Ναι (0) Όχι

34. Έχετε απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης του Πανεπιστημίου;

(0) Ναι (1) Όχι (προχωρήστε στην **36**)

35. Αν ναι, για ποιο θέμα **περισσότερο**; (μία απάντηση)

- (1) Γενική ενημέρωση για την αγορά εργασίας και τις προοπτικές του δικού μου αντικειμένου
- (2) Ενημέρωση για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας
- (3) Συμβουλευτική σταδιοδρομίας (π.χ. βιογραφικό, συνέντευξη)
- (4) Ευκαιρίες για επαγγελματική κατάρτιση ή απόκτηση εργασιακής εμπειρίας
- (5) Μεταπτυχιακές σπουδές
- (6) Υποτροφίες

36. Τι σχεδιάζετε να κάνετε όταν αποφοιτήσετε; (για όσους άνδρες υπηρετήσουν τη θητεία τους: *Τι θα κάνετε όταν απολυθείτε;*) (μία απάντηση)

- (1) Θα αναζητήσω εργασία
- (2) Θα εργαστώ στην οικογενειακή μας επιχείρηση
- (3) Θα δημιουργήσω δική μου επιχείρηση
- (4) Θα κάνω μεταπτυχιακές σπουδές
- (5) Δε γνωρίζω / δεν έχω αποφασίσει

37. Αν σκοπεύετε να κάνετε μεταπτυχιακές σπουδές, για ποιο λόγο; (μία απάντηση)

- (1) Από επιστημονικό και μόνο ενδιαφέρον
- (2) Εκτιμώ ότι χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές είναι δύσκολο να βρω εργασία αντίστοιχη των σπουδών μου
- (3) Εκτιμώ ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές θα μου εξασφαλίσουν καλύτερη εξέλιξη στην εργασία μου

38. Τι προτίθεστε να κάνετε μετά τη λήψη του πτυχίου σας για εξεύρεση εργασίας; (μία απάντηση)

- (1) Έχω συγκεκριμένο σχέδιο για την αναζήτηση εργασίας
- (2) Θα αποφασίσω πώς θα πράξω όταν έρθει η ώρα
- (3) Ό,τι και να κάνω θα είναι πολύ δύσκολο να βρω εργασία, οπότε δεν ασχολούμαι με αυτό το θέμα

39. Έχετε επιδιώξει να ενημερωθείτε για τις δυνατότητες και τους πιθανούς χώρους απασχόλησής σας ως μελλοντικοί πτυχιούχοι του συγκεκριμένου τμήματος;

- (1) Ναι, έχω αναζητήσει σχετικές πληροφορίες
- (2) Όχι ακόμα, αλλά προτίθεμαι να το κάνω
- (3) Όχι, εφόσον οι προοπτικές απασχόλησής μου στο αντικείμενο σπουδών μου είναι λίγες

40. Έχετε παραιτηθεί από την ιδέα της εξεύρεσης εργασίας; Αν ναι, **κυκλώστε** το βαθμό παραίτησής σας (1=σε μικρό βαθμό και 5=σε πολύ μεγάλο βαθμό).

(Αν όχι, προχωρήστε στην επόμενη ερώτηση)

1 **2** **3** **4** **5**

41. Σκοπεύετε να αναζητήσετε εργασία μετά την αποφοίτησή σας; (απαντούν **όλοι**)

(0) Ναι (1) Όχι (προχωρήστε στη **43**)

42. Αν ναι, με ποιο τρόπο **κυρίως**, (μία απάντηση και προχωρήστε στη **44**)

- (1) Μέσω γνωριμιών και κοινωνικών σχέσεων
- (2) Από αγγελίες στον τύπο
- (3) Θα συμμετάσχω σε διαγωνισμούς του δημοσίου
- (4) Μέσω του Γραφείου Διασύνδεσης
- (5) Μέσω του ΟΑΕΔ
- (6) Θα απευθυνθώ απευθείας σε εργοδότες
- (7) Με αποστολή βιογραφικού σημειώματος
- (8) Μέσω ιδιωτικού γραφείου ευρέσεως εργασίας
- (9) Άλλο. Τι; _____

43. Αν όχι, για ποιο λόγο δεν προτίθεστε να αναζητήσετε εργασία; (μία απάντηση)

- (1) Η ανεργία και ο τρόπος λειτουργίας της αγοράς εργασίας με έχουν απογοητεύσει
- (2) Θα συνεχίσω τις σπουδές μου
- (3) Οικογενειακές υποχρεώσεις δε μου το επιτρέπουν
- (4) Δεν ενδιαφέρομαι να εργαστώ για ιδεολογικούς ή άλλους λόγους

44. Ποιος θεωρείτε ότι είναι ο **κυριότερος** περιορισμός (εμπόδιο) για να βρείτε εργασία; (*μία* απάντηση)

- (1) Η έλλειψη από πλευράς μου γνωριμιών και προσβάσεων
- (2) Η ανεργία της ειδικότητάς μου
- (3) Η αυξημένη ανεργία του φύλου μου
- (4) Επικρατεί αναξιοκρατία
- (5) Υπάρχει έλλειψη ενημέρωσης για νέες θέσεις εργασίας
- (6) Απαιτούνται συνεχώς αυξανόμενες δεξιότητες
- (7) Απαιτείται εργασιακή εμπειρία και δε διαθέτω
- (8) Άλλο. Τι; _____

Δ. ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

45. Με ποια από τις παρακάτω προτάσεις συμφωνείτε **περισσότερο**; (*μία* απάντηση)

- (1) Οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση
- (2) Οι πολίτες είναι δέσμιοι του συστήματος
- (3) Οι πολίτες πρέπει να αναλαμβάνουν δράση, αλλά έχοντας κατά νου ότι δε θα καταφέρουν να επιτύχουν πολλά

46. Κατά τον τελευταίο χρόνο, έχετε επικοινωνήσει με δημόσια ή άλλη υπηρεσία για να αναφέρετε βλάβη, κακοτεχνία ή παράλειψη;

- (0) Ναι (1) Όχι

47. Κατά τον τελευταίο χρόνο, έχετε συμμετάσχει σε φοιτητική συνέλευση;

- (0) Ναι (1) Όχι

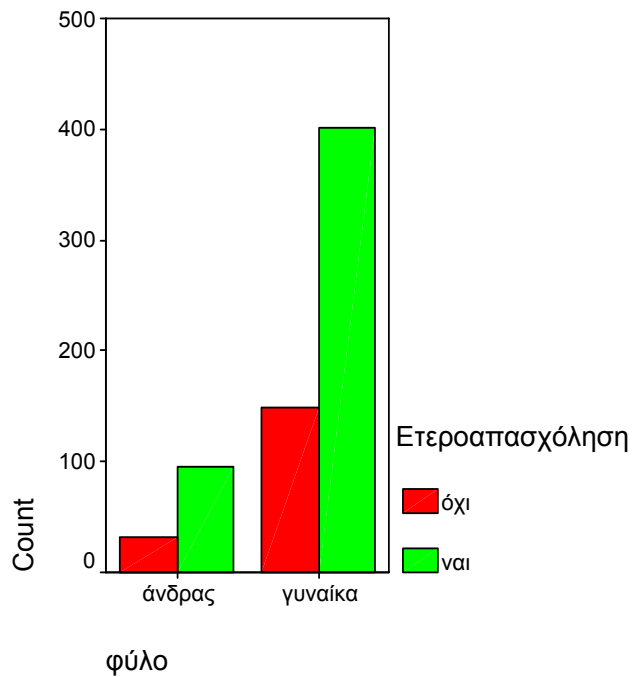
48. Κατά τον τελευταίο χρόνο, έχετε συμμετάσχει σε συλλαλητήριο για θέμα εκπαίδευσης ή κοινωνικό, παγκόσμιο, εθνικό ή τοπικό;

- (0) Ναι (1) Όχι

Σας ευχαριστώ!

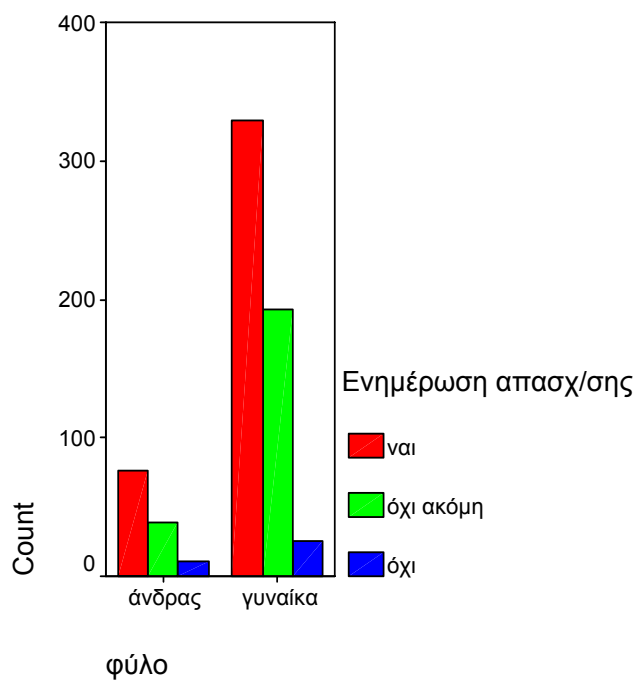
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Διάγραμμα 1: Διαθεσιμότητα για ετεροαπασχόληση ανά φύλο

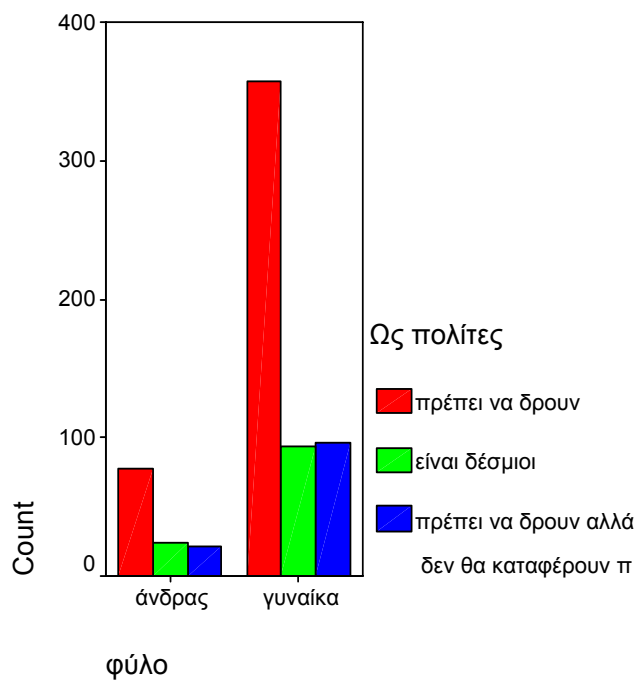
$$\chi^2=0,3 \text{ df}=1 \text{ p}>0,05$$

Διάγραμμα 2: Ενημέρωση για τις δυνατότητες απασχόλησης ανά φύλο

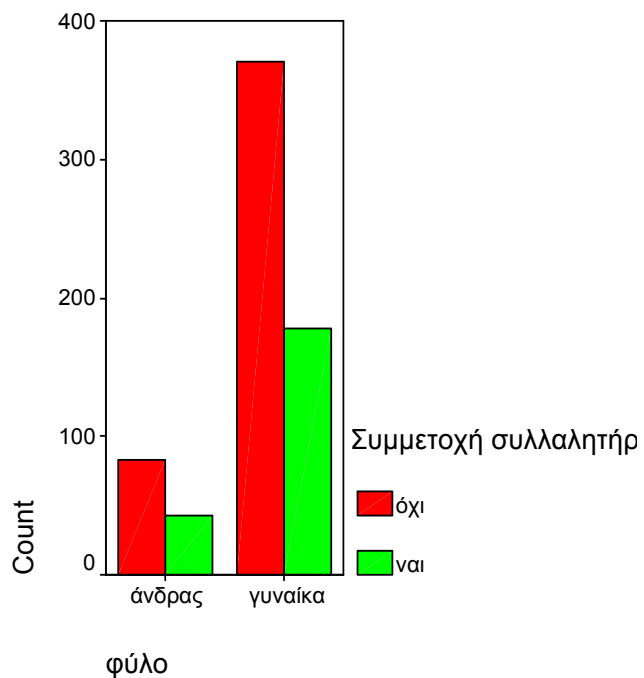
$$\chi^2=3,5 \text{ df}=2 \text{ p}>0,05$$

Διάγραμμα 3: Οι απόψεις για τη δυνατότητα δράσης των πολιτών ανά φύλο

$$\chi^2=0,4 \text{ df}=2 \text{ p}>0,05$$

Διάγραμμα 4: Συμμετοχή σε συλλαλητήριο ανά φύλο

$$\chi^2=1,1 \text{ df}=1 \text{ p}>0,05$$

Πίνακας 8: Οι λόγοι ανυπομονησίας για το πτυχίο ανά τμήμα

			Λόγος Ανυπομ.			Σύνολο
			Θα βρω αμέσως εργασία	Για να μην επιβαρύνω οικονομικά	Έτσι πρέπει	
Τμήμα φοίτησης	Φιλολογία	Count	4	59	15	78
		% within τμήμα φοίτησης	5,1%	75,6%	19,2%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	4,2%	16,1%	21,7%	14,7%
		% of Total	,8%	11,1%	2,8%	14,7%
	Ιστορίας – Αρχαιολογ	Count	2	46	6	54
		% within τμήμα φοίτησης	3,7%	85,2%	11,1%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	2,1%	12,5%	8,7%	10,2%
		% of Total	,4%	8,7%	1,1%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	5	46	11	62
		% within τμήμα φοίτησης	8,1%	74,2%	17,7%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	5,3%	12,5%	15,9%	11,7%
		% of Total	,9%	8,7%	2,1%	11,7%
	ΠΤΔΕ	Count	54	18	3	75
		% within τμήμα φοίτησης	72,0%	24,0%	4,0%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	56,8%	4,9%	4,3%	14,1%
		% of Total	10,2%	3,4%	,6%	14,1%
	ΠΤΠΕ	Count	14	43	9	66
		% within τμήμα φοίτησης	21,2%	65,2%	13,6%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	14,7%	11,7%	13,0%	12,4%
		% of Total	2,6%	8,1%	1,7%	12,4%
	Ψυχολογία	Count	4	34	3	41
		% within τμήμα φοίτησης	9,8%	82,9%	7,3%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	4,2%	9,3%	4,3%	7,7%
		% of Total	,8%	6,4%	,6%	7,7%
	Κοινων/γία	Count	2	42	6	50
		% within τμήμα φοίτησης	4,0%	84,0%	12,0%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	2,1%	11,4%	8,7%	9,4%
		% of Total	,4%	7,9%	1,1%	9,4%
	Οικον. Επ.	Count	6	57	9	72
		% within τμήμα φοίτησης	8,3%	79,2%	12,5%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	6,3%	15,5%	13,0%	13,6%
		% of Total	1,1%	10,7%	1,7%	13,6%
	Πολιτ. Επ.	Count	4	22	7	33
		% within τμήμα φοίτησης	12,1%	66,7%	21,2%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	4,2%	6,0%	10,1%	6,2%
		% of Total	,8%	4,1%	1,3%	6,2%
Σύνολο		Count	95	367	69	531
		% within τμήμα φοίτησης	17,9%	69,1%	13,0%	100,0%
		% within λόγος ανυπομονησίας	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	17,9%	69,1%	13,0%	100,0%

 $\chi^2=190,6$ df=16 p<0,05

Πίνακας 9: Επιλογή μαθημάτων που προετοιμάζουν για την εργασία, ανά τμήμα

Τμήμα	Φιλολογ.	Count	Μαθήματα προετοιμασίας για εργασία;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
			26	73	99
		% within τμήμα φοίτησης	26,3%	73,7%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	14,5%	14,7%	14,6%
		% of Total	3,8%	10,8%	14,6%
	Ιστορίας-Αρχαιολ.	Count	25	44	69
		% within τμήμα φοίτησης	36,2%	63,8%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	14,0%	8,9%	10,2%
		% of Total	3,7%	6,5%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	15	69	84
		% within τμήμα φοίτησης	17,9%	82,1%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	8,4%	13,9%	12,4%
		% of Total	2,2%	10,2%	12,4%
	ΠΤΔΕ	Count	17	76	93
		% within τμήμα φοίτησης	18,3%	81,7%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	9,5%	15,3%	13,8%
		% of Total	2,5%	11,2%	13,8%
	ΠΤΠΕ	Count	12	64	76
		% within τμήμα φοίτησης	15,8%	84,2%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	6,7%	12,9%	11,2%
		% of Total	1,8%	9,5%	11,2%
	Ψυχολογ.	Count	12	50	62
		% within τμήμα φοίτησης	19,4%	80,6%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	6,7%	10,1%	9,2%
		% of Total	1,8%	7,4%	9,2%
	Κοιν/γίας	Count	23	40	63
		% within τμήμα φοίτησης	36,5%	63,5%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	12,8%	8,0%	9,3%
		% of Total	3,4%	5,9%	9,3%
	Οικον Επ	Count	41	45	86
		% within τμήμα φοίτησης	47,7%	52,3%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	22,9%	9,1%	12,7%
		% of Total	6,1%	6,7%	12,7%
	Πολιτ. Επ	Count	8	36	44
		% within τμήμα φοίτησης	18,2%	81,8%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	4,5%	7,2%	6,5%
		% of Total	1,2%	5,3%	6,5%
Σύνολο		Count	179	497	676
		% within τμήμα φοίτησης	26,5%	73,5%	100,0%
		% within μαθήματα-προετοιμασία για εργασία;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	26,5%	73,5%	100,0%

 $\chi^2=40,5$ $df=8$ $p<0,05$

Πίνακας 10: Λόγοι επιλογής μαθημάτων προετοιμασίας για την εργασία ανά τμήμα

			Λόγοι επιλογής μαθημάτων			Σύνολο
			Θα τα χρειαστώ σύντομα στην εργασία μου	Έτσι πρέπει να κάνουν οι επιστήμονες	Θέλω να το κάνω καλά	
Τμήμα φοίτησης	Φιλολο- γίας	Count	26	7	39	72
		% within τμήμα φοίτησης	36,1%	9,7%	54,2%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	10,9%	10,4%	20,9%	14,6%
		% of Total	5,3%	1,4%	7,9%	14,6%
	Ιστορίας- Αρχαιολ.	Count	18	10	15	43
		% within τμήμα φοίτησης	41,9%	23,3%	34,9%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	7,5%	14,9%	8,0%	8,7%
		% of Total	3,7%	2,0%	3,0%	8,7%
	ΦΚΣ	Count	35	9	25	69
		% within τμήμα φοίτησης	50,7%	13,0%	36,2%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	14,6%	13,4%	13,4%	14,0%
		% of Total	7,1%	1,8%	5,1%	14,0%
	ΠΤΔΕ	Count	45	6	25	76
		% within τμήμα φοίτησης	59,2%	7,9%	32,9%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	18,8%	9,0%	13,4%	15,4%
		% of Total	9,1%	1,2%	5,1%	15,4%
	ΠΤΠΕ	Count	39	7	18	64
		% within τμήμα φοίτησης	60,9%	10,9%	28,1%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	16,3%	10,4%	9,6%	13,0%
		% of Total	7,9%	1,4%	3,7%	13,0%
	Ψυχολογ.	Count	22	5	23	50
		% within τμήμα φοίτησης	44,0%	10,0%	46,0%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	9,2%	7,5%	12,3%	10,1%
		% of Total	4,5%	1,0%	4,7%	10,1%
	Κοιν/γίας	Count	17	9	13	39
		% within τμήμα φοίτησης	43,6%	23,1%	33,3%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	7,1%	13,4%	7,0%	7,9%
		% of Total	3,4%	1,8%	2,6%	7,9%
	Οικον Επ	Count	24	5	16	45
		% within τμήμα φοίτησης	53,3%	11,1%	35,6%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	10,0%	7,5%	8,6%	9,1%
		% of Total	4,9%	1,0%	3,2%	9,1%
	Πολιτ Επ.	Count	13	9	13	35
		% within τμήμα φοίτησης	37,1%	25,7%	37,1%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	5,4%	13,4%	7,0%	7,1%
		% of Total	2,6%	1,8%	2,6%	7,1%
Σύνολο		Count	239	67	187	493
		% within τμήμα φοίτησης	48,5%	13,6%	37,9%	100,0%
		% within λόγοι επιλογής	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	48,5%	13,6%	37,9%	100,0%

 $\chi^2=29,5$ $df=16$ $p<0,05$

Πίνακας 11: Διαθεσιμότητα για μερική απασχόληση ανά τμήμα

			Θα εργαζόσασταν με μερική απασχόληση;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
Τμήμα φοίτησης	Φιλολογίας	Count	37	62	99
		% within τμήμα φοίτησης	37,4%	62,6%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	14,6%	14,7%	14,6%
		% of Total	5,5%	9,2%	14,6%
Ιστορ.-Αρχαιολογίας	ΦΚΣ	Count	20	48	68
		% within τμήμα φοίτησης	29,4%	70,6%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	7,9%	11,4%	10,1%
		% of Total	3,0%	7,1%	10,1%
ΠΤΔΕ	ΠΤΠΕ	Count	28	56	84
		% within τμήμα φοίτησης	33,3%	66,7%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	11,0%	13,3%	12,4%
		% of Total	4,1%	8,3%	12,4%
ΠΤΔΕ	Ψυχολογίας	Count	39	55	94
		% within τμήμα φοίτησης	41,5%	58,5%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	15,4%	13,0%	13,9%
		% of Total	5,8%	8,1%	13,9%
ΠΤΠΕ	Κοινωνιολογία	Count	27	49	76
		% within τμήμα φοίτησης	35,5%	64,5%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	10,6%	11,6%	11,2%
		% of Total	4,0%	7,2%	11,2%
Ψυχολογίας	Οικονομικ. Επ.	Count	14	48	62
		% within τμήμα φοίτησης	22,6%	77,4%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	5,5%	11,4%	9,2%
		% of Total	2,1%	7,1%	9,2%
Κοινωνιολογία	Πολιτικής Επ.	Count	25	38	63
		% within τμήμα φοίτησης	39,7%	60,3%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	9,8%	9,0%	9,3%
		% of Total	3,7%	5,6%	9,3%
Οικονομικ. Επ.	Σύνολο	Count	40	46	86
		% within τμήμα φοίτησης	46,5%	53,5%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	15,7%	10,9%	12,7%
		% of Total	5,9%	6,8%	12,7%
Πολιτικής Επ.		Count	24	20	44
		% within τμήμα φοίτησης	54,5%	45,5%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	9,4%	4,7%	6,5%
		% of Total	3,6%	3,0%	6,5%
Σύνολο		Count	254	422	676
		% within τμήμα φοίτησης	37,6%	62,4%	100,0%
		% within θα εργαζόσασταν μερική απασχόληση	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	37,6%	62,4%	100,0%

 $\chi^2=17,7$ $df=8$ $p<0,05$

Πίνακας 12: Οι τελειόφοιτοι που έχουν απευθυνθεί στο Γραφείο Διασύνδεσης ανά τμήμα

Τμήμα φοίτησης	Φιλολογίας	Count	Απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
			87	12	99
		% within τμήμα φοίτησης	87,9%	12,1%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	16,6%	7,8%	14,6%
		% of Total	12,9%	1,8%	14,6%
	Ιστορίας- Αρχαιολογ.	Count	56	13	69
		% within τμήμα φοίτησης	81,2%	18,8%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	10,7%	8,5%	10,2%
		% of Total	8,3%	1,9%	10,2%
	ΦΚΣ	Count	65	18	83
		% within τμήμα φοίτησης	78,3%	21,7%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	12,4%	11,8%	12,3%
		% of Total	9,6%	2,7%	12,3%
	ΠΤΔΕ	Count	82	11	93
		% within τμήμα φοίτησης	88,2%	11,8%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	15,7%	7,2%	13,8%
		% of Total	12,1%	1,6%	13,8%
	ΠΤΠΕ	Count	70	6	76
		% within τμήμα φοίτησης	92,1%	7,9%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	13,4%	3,9%	11,2%
		% of Total	10,4%	,9%	11,2%
	Ψυχολογία	Count	34	28	62
		% within τμήμα φοίτησης	54,8%	45,2%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	6,5%	18,3%	9,2%
		% of Total	5,0%	4,1%	9,2%
	Κοινων/γία	Count	43	21	64
		% within τμήμα φοίτησης	67,2%	32,8%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	8,2%	13,7%	9,5%
		% of Total	6,4%	3,1%	9,5%
	Οικον. Επ.	Count	54	32	86
		% within τμήμα φοίτησης	62,8%	37,2%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	10,3%	20,9%	12,7%
		% of Total	8,0%	4,7%	12,7%
	Πολιτ. Επ.	Count	32	12	44
		% within τμήμα φοίτησης	72,7%	27,3%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης	6,1%	7,8%	6,5%
		% of Total	4,7%	1,8%	6,5%
Σύνολο		Count	523	153	676
		% within τμήμα φοίτησης	77,4%	22,6%	100,0%
		% within απευθυνθήκατε στο Γραφείο Διασύνδεσης;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	77,4%	22,6%	100,0%

 $\chi^2=55,2$ df=8 p<0,05

Πίνακας 13: Η αναζήτηση εργασίας μετά την αποφοίτηση ανά τμήμα

Τμήμα φοίτησης	Φιλολογίας	Count	Θα αναζητήσετε εργασία;		Σύνολο
			Όχι	Ναι	
			7	92	99
		% within τμήμα φοίτησης	7,1%	92,9%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	7,7%	15,8%	14,7%
		% of Total	1,0%	13,7%	14,7%
	Ιστορίας – Αρχαιολογία	Count	11	57	68
		% within τμήμα φοίτησης	16,2%	83,8%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	12,1%	9,8%	10,1%
		% of Total	1,6%	8,5%	10,1%
	ΦΚΣ	Count	10	73	83
		% within τμήμα φοίτησης	12,0%	88,0%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	11,0%	12,5%	12,3%
		% of Total	1,5%	10,8%	12,3%
	ΠΤΔΕ	Count	5	88	93
		% within τμήμα φοίτησης	5,4%	94,6%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	5,5%	15,1%	13,8%
		% of Total	,7%	13,1%	13,8%
	ΠΤΠΕ	Count	1	74	75
		% within τμήμα φοίτησης	1,3%	98,7%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	1,1%	12,7%	11,1%
		% of Total	,1%	11,0%	11,1%
	Ψυχολογίας	Count	20	42	62
		% within τμήμα φοίτησης	32,3%	67,7%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	22,0%	7,2%	9,2%
		% of Total	3,0%	6,2%	9,2%
	Κοινων/γίας	Count	14	50	64
		% within τμήμα φοίτησης	21,9%	78,1%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	15,4%	8,6%	9,5%
		% of Total	2,1%	7,4%	9,5%
	Οικονομ. Επ	Count	15	71	86
		% within τμήμα φοίτησης	17,4%	82,6%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	16,5%	12,2%	12,8%
		% of Total	2,2%	10,5%	12,8%
	Πολιτ. Επ.	Count	8	35	43
		% within τμήμα φοίτησης	18,6%	81,4%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	8,8%	6,0%	6,4%
		% of Total	1,2%	5,2%	6,4%
	Σύνολο	Count	91	582	673
		% within τμήμα φοίτησης	13,5%	86,5%	100,0%
		% within θα αναζητήσετε εργασία	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	13,5%	86,5%	100,0%

 $\chi^2=43,4$ $df=8$ $p<0,05$

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abercrombie, N., Hill, S. and Turner, B.S. (1994) *Dictionary of Sociology*. London, Penguin Books.
- Arber, S. (1993) "The Research Process" In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.
- Βάμβουκας, Μ.Ι. (1988) *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική Έρευνα και Μεθοδολογία*. Αθήνα, Γρηγόρη.
- Becker, G.S. (1980) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago, University of Chicago Press.
- Bell, J. (1999) *Doing your research project. A guide for first-time researchers in education and social science*. Buckingham, Open University Press.
- Bourdieu, P. and Passeron, J.-Cl. (trans. Nice R.) (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Sage.
- Bourdieu, P. και Passeron, J.-Cl. (μετ. Παναγιωτόπουλος Ν. και Βιδάλη Μ.) (1993) *Οι Κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κουλτούρα*. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P. (1995) (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίни.
- Bourdieu, P. (2002) *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*. Αθήνα, Πατάκης.
- Brannen, J., (ed) (1992a) *Mixing Methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.

Brannen, J. (1992b) "Combining qualitative and quantitative approaches: an overview". In Brannen, J. (ed) *Mixing methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.

Bryman, A. (1988) *Quantity and Quality in Social Research*. London, Unwin Hyman.

Bryman, A. (1992) "Quantitative and qualitative research: further reflections on their integration". In Brannen, J. (ed) *Mixing methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.

Bullock, R., Little, M. and Millham, S., (1992) "The relationships between quantitative and qualitative approaches in social policy research" In Brannen, J., (ed) *Mixing Methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.

Burgess, R.G., (1982) "Multiple Strategies in Field Research" In Burgess, R.G., (ed) *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*. London, George Allen and Unwin.

Burgess, R.G., (1985) *In the Field. An Introduction to Field Research*, London, George Allen and Unwin.

Cicourel, A.V., (1981) "Notes on the integration of micro- and macro-levels of analysis" In Knorr-Cetina, K. and Cicourel, A.V., (eds) *Advances in social theory and methodology: Toward an integration of micro- and macro-sociologies*. Boston, Routledge and Kegan Paul.

Clegg, F. (1986) *Simple Statistics. A course book for the social sciences*. Cambridge, Cambridge University Press.

Γραφείο Διασύνδεσης Δ.Π.Θ. (χ.χ.) *Έρευνα για την Επαγγελματική Σταδιοδρομία των αποφοίτων*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

- Γραφείο Διασύνδεσης Πανεπιστημίου Κρήτης (2000) *Οι πτυχιούχοι του Πανεπιστημίου Κρήτης (1995-1997): Κοινωνικο-Οικονομικά Χαρακτηριστικά, Εκπαιδευτική και Επαγγελματική Εξέλιξη*. Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <http://career.admin.uoc.gr>
- Γραφείο Διασύνδεσης Πανεπιστημίου Κρήτης (2006) *Έρευνα απορρόφησης Αποφοίτων Πανεπιστημίου Κρήτης στην αγορά εργασίας την περίοδο 1998 – 2000*. Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <http://career.admin.uoc.gr>
- Δαφέρμος, Β. (2005) *Κοινωνική Στατιστική με το SPSS*. Θεσσαλονίκη, Ζήτη.
- Δεδουσόπουλος, Α. (1998) *Πολιτική Οικονομία της Αγοράς Εργασίας. Τόμος Πρώτος: Η Προσφορά Εργασίας. Θεωρίες, πολιτικές και ερευνητικές αναζητήσεις*. Αθήνα, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Δενιόζος, Δ. (1998) “Πρόσβαση στην αγορά εργασίας”. Στα *Πρακτικά 1ου Εκπαιδευτικού Σεμιναρίου Συμβούλων Σταδιοδρομίας*. Χαλκιδική, Οριζόντια Δικτύωση Γραφείων Διασύνδεσης Ελληνικών Α.Ε.Ι.
- Δενιόζος, Δ. (1999) *Απασχόληση, Επαγγέλματα και Τεχνολογική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Λαμία, Δεκέμβριος 1999.
- Dey, I. (1993) *Qualitative Data Analysis. A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London, Routledge.
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (2007) *Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και η Αγορά Εργασίας: Έρευνα για την ένταξη στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική εξέλιξη των νέων αποφοίτων (1996-2001) του ΕΜΠ*. Αθήνα, ΕΜΠ.
- Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης (Δεκέμβριος 2000) *Διαρθρωτική Εικόνα και Εξελίξεις στην Αγορά Εργασίας*. ΕΠΑ ΟΑΕΔ.

- ΕΣΥΕ (1995) *Στατιστική ταξινόμηση των Επαγγελματιών ΣΤΕΠ – 92*. Αθήνα.
- Fielding, J. (1993) “Coding and managing data” In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.
- Fielding, N. (1993) “Qualitative Interviewing” In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.
- Gazon, E. (Ιαν. 2000) *Στοιχεία που αφορούν την ανεργία και το επίπεδο εκπαίδευσης για το έτος 1997*. Αθήνα, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας.
- Hammersley, M., (1992) “Deconstructing the qualitative-quantitative divide” In Brannen, J., (ed) *Mixing Methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.
- Javeau, C., (2000) *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο. Το Εγχειρίδιο του Καλού Ερευνητή*. Αθήνα, τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Καζαμίας, Α.Μ. (1992) “Η Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση: Εννοιολογικές διασαφήσεις και προβληματισμοί.” Στο Πυργιωτάκη, Ι.Ε. και Κανάκη, Ι.Ν. (επιμ.) *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Γρηγόρης.
- Καζαμίας, Α.Μ. (1995) “Νεο-Ευρωπαϊκός Εκσυγχρονισμός και Εκπαίδευση: Διαλογισμοί και Πολιτικές στη ‘Φαντασιακή Ευρώπη’”. Στο Καζαμίας, Α.Μ.-Κασσωτάκης, Μ. (επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*. Αθήνα, Σείριος.
- Καζαμίας, Α.Μ. - Κασσωτάκης, Μ. (1995) “Εκπαιδευτικό Μανιφέστο: Προβληματισμοί για την ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαίδευσης”. Στο Καζαμίας, Α.Μ. - Κασσωτάκης, Μ. (επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*. Αθήνα, Σείριος.

- Καρακατσανίδης, Στ. (1998) “Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές στη σχέση «εκπαίδευση, ανεργία και διαδικασία ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας»” στο Μαράτου – Αλιπράντη Λ. και Χατζηγιάννη, Α. (Επιμ.) *Ανεργία, εργασία, εκπαίδευση - κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Πρακτικά Ελληνογαλλικού Συνεδρίου*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Καραμεσίνη, Μ. (2008) *Η απορρόφηση των πτυχιούχων πανεπιστημίου στην αγορά εργασίας. Πανελλαδική έρευνα στους αποφοίτους των ετών 1998-2000*. Αθήνα, Διόνικος.
- Κασιμάτη, Κ. (1991) *Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Μελέτη Ι: Η επιλογή του επαγγέλματος. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Κασσωτάκης, Μ. (1992) “Η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η εκπαιδευτική κρίση στην Ελλάδα.” Στο Πυργιωτάκη, Ι.Ε. και Κανάκη, Ι.Ν. (επιμ.) *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Γρηγόρης.
- Κατσανέβας, Θ. (1998) *Επαγγέλματα του Μέλλοντος: Ποιο επάγγελμα να διαλέξετε για να βρείτε δουλειά*. Αθήνα, Παπαζήση.
- Κάτσικας, Χ. - Καββαδίας, Γ.Κ., (1996) *Η ελληνική εκπαίδευση στον ορίζοντα του 2000. Εκπαιδευτικοί, μαθητές και σχολική πραγματικότητα*. Αθήνα, Gutenberg.
- Κάτσικας, Χ. - Καββαδίας, Γ.Κ., (1998) *Κρίση του σχολείου και εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα, Gutenberg.
- Κάτσικας, Χ. - Καββαδίας, Γ.Κ., (2000) *Η ανισότητα στην ελληνική εκπαίδευση. Η εξέλιξη των ευκαιριών πρόσβασης στην ελληνική εκπαίδευση (1960-2000)*. Αθήνα, Gutenberg.
- Κατσιλλής, Ι.Μ. (1998) *Οι Μικροϋπολογιστές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Επιστημονική Εμπειρική Έρευνα και Στατιστικές Αναλύσεις*. Αθήνα,

Gutenberg.

- Κατσορίδας, Δ. (1998) «Αιτίες και συνέπειες της ανεργίας και η ανάγκη δημιουργίας κινήματος ανέργων» στο Ιωακείμογλου, Η. κ.ά. *Ανεργία: Μύθοι και Πραγματικότητα*. Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Katzer, J., Cook, K.H. and Crouch, W.W. (1991) *Evaluating Information: A guide for users of social science research*. New York, McGraw - Hill.
- Κελπερή, Χρ. (1995) “Η τεχνική της κοινωνικής έρευνας στη μελέτη των P. Bourdieu και J.-Cl. Passeron «Οι Κληρονόμοι»” Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπήρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίνοι.
- Kirkpatrick, L.A. and Feeney, B.C. (2001) *A Simple Guide to SPSS for Windows*. Scarborough, Wadsworth.
- Κοσκινάς, Κ. (1999) “Επάγγελμα: Κοινωνικός επιστήμονας - ανεργία και πανεπιστημιακή παιδεία”. Στο Επιστημονικό Διήμερο: *Προοπτικές και μέλλον των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Κυπριανός, Π. και Κονιόρδος, Μ. (2003) “Η απομυθοποίηση του Πανεπιστημίου: Αιωνόβιοι φοιτητές και εγκατάλειψη σπουδών”. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*. Τεύχος 132, σσ. 23-34.
- Λαμπήρη – Δημάκη, Ι. (1974) *Προς μίαν ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας*. Αθήναι, Ε.Κ.Κ.Ε..
- Λαμπήρη – Δημάκη, Ι. (1995α) “Ποιος είναι ο Pierre Bourdieu”. Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπήρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίνοι.
- Λαμπήρη – Δημάκη, Ι. (1995β) “Η Κοινωνιολογία της Παιδείας του Pierre

Bourdieu”. Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίνοι.

Laurie, H. and Sullivan, O. (1991) “Combining qualitative and quantitative data in the longitudinal study of household allocations” *Sociological Review*. Vo 39, No 1, 113-130.

Layder, D. (1994) *Understanding Social Theory*. London, Sage.

Lester, J.D. (1993) *Writing Research Papers: A complete guide*. New York, Harper Collins College Publishers.

Lioudaki, N. (1995) *Possibilities and Limitations of combining quantitative and qualitative research methods*. M.A. essay, Institute of Education, University of London, UK.

Lioudaki, N. (1996) *Some Implications of the 1988 Education Reform Act on Pedagogy and Pupils' Quality of Learning*. M.A. Dissertation. Institute of Education, University of London, UK.

Λιοδάκη, Ν. (2002) “Αξιολόγηση εκπαιδευτικής πολιτικής – Το παράδειγμα της Βρετανίας: επιδράσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην Αγγλία και Ουαλία (1988 Education Reform Act) στην παιδαγωγική και την ποιότητα μάθησης. Κριτική ανάλυση ερευνητικών δεδομένων” στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης - Πανεπιστήμιο Κρήτης *Ψυχοπαιδαγωγική της Προσχολικής Ηλικίας*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, τόμος Β. Ρέθυμνο, ΠΤΠΕ ΠΚ.

Λιοδάκης, Γ. (1999) “Επανεξέταση των επιχειρούμενων αλλαγών στην παιδεία και της σύνδεσης των πανεπιστημίων με την παραγωγή, υπό το πρίσμα των ανθρώπινων αναγκών και εργασιακών δικαιωμάτων” στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Τομέας Φιλοσοφίας,

Το πανεπιστήμιο στην κοινωνία που αναδύεται. Πανελλήνιο επιστημονικό συνέδριο. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Λύτρας, Α.Ν. (2000) *Κοινωνία και Εργασία. Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων.* Αθήνα, Παπαζήση.

Μακράκης, Β. (2005) *Ανάλυση Δεδομένων στην Επιστημονική Έρευνα με τη Χρήση του SPSS. Από τη Θεωρία στην Πράξη.* Αθήνα, Gutenberg.

Marshall, C. and Rossman, G.B. (1989) *Designing Qualitative Research.* London, Sage.

Mason, J., (1994) "Linking qualitative and quantitative data analysis" In Bryman, A. and Burgess, R.G., (eds) *Analyzing Qualitative Data.* London. Routledge.

McGinty, J. and Fish, J. (1993) *Further Education in the Market Place: Equity, opportunity and individual learning.* London, Routledge.

Mouzelis, N.P. (1991) "Philosophy or Sociological Theory?" Chapter 1, pp. 10-24, "Restructuring Structuration Theory", Chapter 2, pp. 25-47, *Back to Sociological Theory.* Houndmills, Macmillan Press.

Μουζέλης, Ν. (1995) "Habitus: Η συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της δράσης" Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας.* Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίνι.

Μπουρντιέ, Π. (1992) (επιμ. Παναγιωτόπουλος Ν.) *Μικρόκοσμοι. Τρεις μελέτες πεδίου.* Αθήνα, Δελφίνι.

Μπουρντιέ, Π. (1994) (επιμ. Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κείμενα Κοινωνιολογίας.* Αθήνα, Δελφίνι.

- Μυλωνάς, Θ. (1995α) “Ιδιωτικοποίηση της Εκπαίδευσης: Λύση ή Παράλυση;” Στο Καζαμιά, Α.Μ. και Κασσωτάκη, Μ. (επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*. Αθήνα, Σείριος
- Μυλωνάς, Θ. (1995β) “Εισαγωγικές επισημάνσεις πάνω στη θεωρία του Pierre Bourdieu” Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίни.
- Newell, R. (1993) “Questionnaires” In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.
- Νούτσος, Χ. (1995) “Η έννοια του *Πεδίου* στο έργο του P. Bourdieu” Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίни.
- Οικονόμου, Δ. κ.ά. (2002) *Πανεπιστήμιο και Αγορά Εργασίας. Προσφορά, ζήτηση και προοπτικές απασχόλησης των αποφοίτων των ελληνικών Α.Ε.Ι..* Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Παλαιοκρασάς, Στ. (1995) “Απασχόληση, Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Η μεγάλη πρόκληση για την Ελλάδα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα”. Στο Καζαμιάς, Α.Μ.-Κασσωτάκης, Μ.(επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*. Αθήνα, Σείριος.
- Παληός, Ζ. (επιμ.) (2003) *Κατάρτιση και Απασχόληση*. Αθήνα, ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2003) “Εκπαίδευση και Αγορά. Σκέψεις και Σημειώσεις”. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*. Τεύχος 132, σσ. 15-22.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.) (2004) *Για την εκπαίδευση του μέλλοντος. Οι προτάσεις του Πιερ Μπουρντιέ*. Αθήνα, Νήσος – Π. Καπόλα.

- Πανεπιστήμιο Κρήτης, (1999) *Αποτίμηση Εκπαιδευτικού Έργου και Παρεχόμενων Υπηρεσιών Πανεπιστημίου Κρήτης*. ΕΠΕΑΕΚ.
- Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Κοινωνιολογίας (2000) (Επιμ. Παπαϊωάννου Σκ.) *Αποτίμηση Εκπαιδευτικού Έργου και Παρεχόμενων Υπηρεσιών του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης*. Ρέθυμνο, ΕΠΕΑΕΚ.
- Παπακωνσταντίνου, Γ. (1998) “Εκπαίδευση – Κατάρτιση ως τομείς επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο” στο Μαράτου – Αλιπράντη, Λ. και Χατζηγιάννη, Α. (Επιμ.) *Ανεργία, εργασία, εκπαίδευση-κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Πρακτικά Ελληνογαλλικού συνεδρίου*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική – Πληροφορική Α.Ε. (2002) *Επετηρίδα Αγοράς Εργασίας 2002*. Αθήνα, ΠΑΕΠ ΑΕ.
- Πετμεζίδου, Μ. (επιστ. επιμ.) και Μπαρουξής, Γ. (μετ.) (1998) *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία. Τόμος II*. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Πετμεζίδου, Μ. (1999) “Ευέλικτα Προγράμματα Σπουδών: η εμπειρία της Μ. Βρετανίας” Στο Επιστημονικό Διήμερο: *Προοπτικές και μέλλον των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Πετρινώτη, Ξ. (1989) *Αγορές Εργασίας. Οικονομικές θεωρίες και έρευνες*. Αθήνα, Παπαζήση.
- Procter, M. (1993) “Analysing survey data” In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.
- Procter, M. (1993) “Measuring Attitudes”. In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*. London, Sage.

Psacharopoulos, G. (ed.) (1987) *Economics of Education. Research and Studies*. Oxford, Pergamon Press.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1982) “Συμβολή στη διαμόρφωση μιας Κοινωνιολογίας του Έλληνα δασκάλου” *Νέα Παιδεία*, τ. 23.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1988) “Εκπαίδευση και Κοινωνική Δυναμική. Διαπιστώσεις από την ελληνική εκπαίδευση και προοπτικές για το μέλλον”. *Τα Εκπαιδευτικά*, τ. 12, σ. 18-28.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1991) “Ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση και την απασχόληση” στο Γ’ Πανελλήνιο Συνέδριο Συμβουλευτικής - Προσανατολισμού *Εκπαίδευση και Αγορά Εργασίας και ο ρόλος του επαγγελματικού προσανατολισμού εν όψει της ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς*. Αθήνα, ΕΛΕΣΥΠ-ΣΕΛΕΤΕ.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1992α) *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1992β) “Η Ελληνική Εκπαιδευτική Κρίση: Μύθοι και Πραγματικότητες.” Στο Πυργιωτάκη, Ι.Ε. και Κανάκη, Ι.Ν. (επιμ.) *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Γρηγόρης.

Πυργιωτάκης Ι.Ε. (1992γ) *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες*. Αθήνα, Γρηγόρης.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1995) “Κράτος πρόνοιας και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα” Στο Καζαμίας, Α.Μ.-Κασσωτάκης, Μ.(επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*. Αθήνα, Σείριος.

Πυργιωτάκης, Ι.Ε. (1999) *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

- Πυργιωτάκης Ι.Ε. (2004) “Ερμηνευτική Προσέγγιση Εκπαιδευτικών Νόμων και Νομοσχεδίων: μια απόπειρα διαμόρφωσης ενός σχεδίου εργασίας” στο Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, *Πρακτικά του 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου. Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη.
- Πυργιωτάκης Ι.Ε. (2007) “Θετικές Πλευρές του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος: Η Αμφισβήτηση, ο Λόγος και ο Αντίλογος” στο Χαραλάμπους, Δ.Φ. (επιμ.) *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική. Παρελθόν – παρόν – μέλλον*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Qureshi, H., (1992) “Integrating methods in applied research in social policy: a case study of carers” In Brannen, J., (ed) *Mixing Methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot, Avebury.
- Robson, C. (1995) *Real World Research. A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Oxford, Blackwell.
- Ρομπόλης, Σ.Γ. (1999) “Ανώτατη Εκπαίδευση και τάσεις στην αγορά εργασίας: Η περίπτωση των κοινωνικών επιστημών”. Στο Επιστημονικό Διήμερο: *Προοπτικές και μέλλον των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Rose, G. (1982) *Deciphering Sociological Research*. London, Macmillan.
- Σαματάς, Μ. (2000) “Οι πρώτοι πτυχιούχοι του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (1991-1996): Προφίλ, απασχόληση, ικανοποίηση και αξιολόγηση σπουδών. Μια πρώτη συνοπτική παρουσίαση”. Στο Νέστορος, Ι., Πεσμαζόγλου, Β. και Σαματάς, Μ., (επιμ.) *Σύγχρονα Ρεύματα στις Κοινωνικές Επιστήμες. Κοινωνιολογία, Οικονομία, Ψυχολογία*. Αθήνα, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Sanyal, B.C. (1987) "Graduate Unemployment and Education" In Psacharopoulos, G. (ed.) *Economics of Education. Research and Studies*. Oxford, Pergamon Press.

Shilling, C. (1992) "Reconceptualising Structure and Agency in the Sociology of Education: structuration theory and schooling". *British Journal of Sociology of Education*, Vol 13, No 1, pp. 69-87.

Sieber, S.D., (1982) 'The Integration of Fieldwork and Survey Methods' In Burgess, R.G. (ed) *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*. London, George Allen and Unwin.

Sweet, S. A. and Grace – Martin, K. (2003) *Data Analysis with SPSS. A First Course in Applied Statistics*. Boston, Allyn and Bacon.

Συμεωνίδου, Χ. (1998) "Απασχόληση και ανεργία των γυναικών στην Ελλάδα. Αξιολόγηση σχετικών πολιτικών" στο Μαράτου – Αλιπράντη, Λ. και Χατζηγιάννη, Α. (Επιμ.) *Ανεργία, εργασία, εκπαίδευση – κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Πρακτικά Ελληνογαλλικού Συνεδρίου*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Τσαούσης, Δ.Γ. (1989) *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα, Gutenberg.

Τσίγκανου, Ι. (1998) "Εκπαίδευση και απασχόληση 'κοινωνικά μειονεκτούντων' ατόμων: Φράγματα και αποκλεισμοί" στο Μαράτου – Αλιπράντη, Λ. και Χατζηγιάννη, Α. (Επιμ.) *Ανεργία, εργασία, εκπαίδευση-κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Πρακτικά Ελληνογαλλικού Συνεδρίου*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Τσουκαλάς, Κ. (1979) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Αθήνα, Θεμέλιο.

Waters, M. (1994) *Modern Sociological Theory*. London, Sage.

Woodhall, M. (1987) "Human Capital Concepts" In Psacharopoulos, G. (ed.) *Economics of Education. Research and Studies*. Oxford, Pergamon Press.

Φραγκουδάκη, Α. (1985) *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο Σχολείο*. Αθήνα, Παπαζήση.

Φραγκουδάκη, Α. (1995) "Ο εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης και η αξιοκρατία ενισχύουν την αναπαραγωγή της κοινωνικής εξουσίας". Στο Bourdieu, P. (επιμ. Λαμπίρη – Δημάκη Ι. και Παναγιωτόπουλος Ν.) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. Αθήνα, Καρδαμίτσα – Δελφίνοι.

Χιωτάκης, Στ. (1987) "Ιστορική διαμόρφωση της δομής της εκπαίδευσης και κοινωνικό «άνοιγμα των σπουδών»" στο Λαμπίρη – Δημάκη, Ι. *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*. Αθήνα, Παπαζήση.

Χλουβεράκης, Γρ. (2002) *Εισαγωγή στη στατιστική: περιγραφικές μέθοδοι και εφαρμογές στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ψαχαρόπουλος, Γ. και Καζαμίας, Α.Μ. (1985) *Παιδεία και ανάπτυξη στην Ελλάδα: κοινωνική και οικονομική μελέτη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Ψαχαρόπουλος, Γ. (1992) "Προβλήματα μετάβασης από το σχολείο στο χώρο εργασίας". Στο Πυργιωτάκη, Ι.Ε. και Κανάκη, Ι.Ν. (επιμ.) *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Γρηγόρης.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

ΕΣΥΕ: <http://www.statistics.gr>

EUROSTAT: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

The Oxford Mobility Study: <http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/sis/mob.pdf> και
<http://www.sociology.org.uk/pcsocmob.doc>

ΥΠΕΠΘ: <http://www.ypepth.gr>